

DUE DATE SLIP**GOVT. COLLEGE, LIBRARY**

KOTA (Raj)

Students can retain library books only for two weeks at the most

BORROWER S No	DUE DATE	SIGNATURE

॥ श्रीः ॥

→ काशी-संस्कृत-ग्रन्थमाला →

१३६

—

(व्याकरणविभागे (१७) सप्तदशं पुष्पम्)

म. म. श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचिता
वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी

श्रीवासुदेवदीक्षितकृत-

‘वालमनोरमा’ व्याख्यासहिता

व्याकरणाचार्य-सदाशिवशास्त्रिभिः

सम्पादिता ।

[तृतीयो भागः]

प्रकाशकः

जयकृष्णदास-हरिदास गुप्तः-

चौखम्बा संस्कृत सीरिज़ आफिस,

विद्याचिन्तास प्रेस, बनारस सिटी ।

[द्वितीयं संस्करणम्]

मूल्य ३)

[सन् १९४६]

[सर्वेऽधिकाराः प्रकाशकाधीनाः]

भवाद्यादिचुराद्यन्तर्गतप्रकरणानुक्रमणिका

क्रमाङ्कः			पृष्ठानि
१	भवादिप्रकरणम्	...	३
२	अदादिप्रकरणम्	१६९
३	जुहोत्यादिप्रकरणम्	२०७
४	दिवादिप्रकरणम्	२१८
५	स्वादिप्रकरणम्	२६३
६	तुदादिप्रकरणम्	२३९
७	रुधादिप्रकरणम्	२५०
८	तनादिप्रकरणम्	२५४
९	क्वादिप्रकरणम्	२५८
१०	चुरादिप्रकरणम्	२६४

प्राप्तिस्थानम्—^२

चौखम्बा-संस्कृत-पुस्तकालय,

बनारस सिटी

अथ भ्वादिप्रकरणम् ।

तत्रादौ दश लकाराः प्रदर्शयन्ते—लट् । लिट् । लृट् । लृट् । लोट् । लोट् । लिङ् । लुङ् । लृङ् । एषु पञ्चमो लकारश्छन्दोमात्रगोचरः । २१५१ वर्तमाने लट् ३।२।१२३॥ वर्तमानक्रियावृत्तेर्घातोर्लट् स्यात् । अट्।वितौ । २१५२ लः कर्मणि च भावे चाऽकर्मकेभ्यः ३।४ ६५॥ लकाराः सकर्मकेभ्यः कर्मणि कर्तरि च स्युरकर्मकेभ्यो भावे कर्तरि च । २१५३ लस्य ३।४।७७॥ अधिकारोऽ-

तार्तोवीककृत्तियप्रत्ययोपग्यासस्तु प्रासङ्गिक इति भावः । अथेति । अनुयंनमाध्या-
यवर्तिप्रत्ययनिरूपणानन्तरं तृतीयाध्यायगोचराः प्रत्ययाः कथ्यन्त इत्यन्वयः । तृती-
याध्यायस्य गोचराः प्रतिपाद्यतया विषयाः । तृतीयाध्यायविहिता इति यावत् ।
कृत्सु 'णचः खियाम'नित्यादितद्धितव्युत्पादनं तु प्रासङ्गिकमिति भावः । तत्रेति । नि-
र्धारणसप्तम्यन्तात्प्रबु । तेषु तृतीयाध्यायवर्तिप्रत्ययेष्वित्यर्थः । दधेति । अनुबन्धमेद-
शकारभेद इति भावः । कथम इति । लेहित्यर्थः । छ-दोमात्रेति । लिङ्घे लेहित्यत्र 'छ-
न्दसि लुङ्लृङ्लिट्' इति पूर्वसूत्रात् छन्दसीत्यनुवृत्तेरिति भावः । एतेन लेट् लृपाणि इह
कुतो न प्रदर्शयन्त इति शङ्का निरस्ता । वर्तमाने लट् । घातोरिति सूत्रमातृतीयाध्याय-
समाप्तेरधिकृतम् । 'वर्तमाने' इति तत्रान्वेति । वर्तमानेऽर्थं विद्यमानाद्घातोः लटिति
लभ्यते । फलितमाह—वर्तमानक्रियावृत्तेरिति । धात्वर्थक्रियाया वर्तमानत्वे तु वर्तमान-
कालवृत्तित्वम् । कालस्य तु वर्तमानत्वम् अतीतानागतभिन्नकालत्वम् । 'भूतमवि-
द्यतोः प्रतिहन्दी वर्तमानः काल' इति भाष्यम् । वर्तमानत्वं च न प्रत्ययार्थभूतक-
र्तादिविशेषणम् । अतीतपाकादिक्रिये कर्तरि वर्तमाने, पचति इत्यापापत्तेः, किंतु धा-
त्वर्थविशेषणमेव वर्तमानत्वम् । लृट् तु तस्य द्योतक एव । अट्।वित्।विति । न च लकार
लकारार्थाय एवासिञ्चति वाच्यम् । लिङ्गादिवेलेक्षणाय तस्यावश्यकत्वात् । तथाच
तस्य इत्संज्ञां विना दिवृत्त्युपायाभावात् इत्संज्ञैवादर्तस्येति भावः । लः कर्मणि च ।
वाक्यद्वयमिदं सूत्रम् । 'लः कर्मणि चे'ति प्रथमं वाक्यम् । ल इति प्रथमावहुवचनान्तम् ।
'चकारेण 'कर्तरि कृ'दित्यतः कर्तारोऽप्यनुकृष्यते । घातोरित्यधिकृतम् । लकाराः कर्मणि
कर्तरि च घातोः स्युरिति लभ्यते । 'सकर्मकधातुविषयमेवेदम् । सकर्मकेषु कर्मणोऽस्य
बाधितत्वात् । तदाह—नकाराः सकर्मकेभ्यो (धातुभ्यः) कर्मणि कर्तरि च स्युरिति । एवं च
सकर्मकेभ्यो भावे लकारा न भवन्ति । सकर्मकेभ्योऽपि भावलकारप्रवृत्तौ तु 'देवदत्तेन
घटं क्रियत' इत्यादौ भावलकारेण कर्मणोऽनभिहितत्वात् द्वितीया स्यादिति भावः ।
'भावे चाकर्मकेभ्य' इति द्वितीयं वाक्यम् । अत्रापि चकारेण कर्तारानुकृष्यते । न तु
कर्म, असम्मवात् । तदाह—सकर्मकेभ्यो भावे कर्तरि चेति । अत्राऽकर्मकप्रहणेन अवि-
चित्कर्मका अपि गृह्यन्ते । तेन 'देवदत्तेन भुञ्जते' इत्यत्र सतोऽप्योदनरूपकर्मणः अ-
विवर्णार्था भावे लकारोऽस्त्येवेत्यत्र विस्तरः । तस्य 'घातो' रित्यधिकृतम् ।

यम् । २१५४ तिस्रिभ्भस्तिथ्यस्यमिप्स्मस्ताताभ्यासायांश्चमिड्वह्मि-
 महिष् ३।४।७॥ एतेऽष्टादश लादेशा स्यु । २१५५ ल परस्मैपदम् १।
 ४।१६॥ लादेशा परस्मैपदसङ्गाः स्यु । २१५६ तडानावात्मनेपदम् १।४।
 ६००॥ तड प्रत्याहार । (तादिनवके) शानञ्कानचौ चैतत्सज्ञानि स्यु । पूर्वंस
 ङारवाद । २१५७ अनुदात्तङित आत्मनेपदम् १।२।१२॥ अनुदात्त उ
 पदेशे यो हित् तदन्ताच्च घातोर्लस्य स्थाने आत्मनेपद स्यात् । २१५८ स्वरि

अकारो न विवक्षित । तेन लिङादीनामपि सङ्ग्रहः । 'चूडाल' इत्यादी च नातिप्रसङ्गः ।
 तिस्रः । तिप्, तस्र, सि, सिप्, यस्, थ, मिप्, वस्, नस, त, आताम्, ह, यास्,
 व्यापाम्, स्वम्, इट्, घट्टि, महिष् । एषा समाहारद्वन्द्वत् प्रथमैकवचनम् । लस्येति
 स्थानपद्यन्तमधिकृतम् । तेन आदेश इति लभ्यते । फलितमाह-एत इति । तसादौ
 क्त्वाऽभावः आर्षं । तिषादौ पकारानुबन्धयोजनं तु द्वेषोऽप्यादौ सावंध्यातुकमपिद्विति
 हित्वेवनिवृत्त्यर्थम् । तदुदाहरणेषु स्पष्टीभवित्यति । ल पर । ल इति स्थानपद्यो ।
 आदेश इत्यप्याहार्यम् । तदाह-आदेश इति । तडानो । तड् च खानश्चेति द्वन्द्वः ।
 प्रत्याहार इति । 'त आतामिति तशब्दमारभ्य महिडिति हकारेणे ति शेषः । तदाह-
 तादिनवकमिति । इह पूर्वमुत्राञ्च इत्यनुवर्तते । तत्रञ्च आनग्रहणेन शानञ्कानचावेद
 गृह्येते । न तु 'ताच्छ्रीष्पवशोवचनशक्तिषु चानशिति विदितश्चानशपि । तस्य लोदे-
 शावाऽभावात् । तेन परस्मैपदिस्योऽपि चानञ्च सिच्यति, निष्णाना इत्यादौ । तदाह-
 शानञ्कानचौ चेति । एतत्सज्ञानीति । आत्मनेपदसज्ञानीत्यर्थः । पूर्वंसङ्गति । परस्मै
 पदसज्ञापवाद् इत्यर्थः । एव च तिषादिनवके परस्मैपदसज्ञा पर्यवश्यति । अय कर्मा-
 दातो परस्मैपदम्, कस्मादात्मनेपदमित्याकाङ्क्षायामाह-अनुदात्तत्विन । अनुदा-

अनुदात्तङितः ।
 इत्यनेन स
 ङ्गच्छते । नानुदात्तेन इत्यनेन । उपदेशात् यत्र अनुदात्तस्यसञ्ज्ञया अप्रसक्तत्वेना-
 ऽप्यभिप्रायात् । 'भूवादयो चातत्र' इत्यस्मान्मण्डूकण्टिकाया घातव इत्यनुवृत्त पञ्चम्या
 विपरिणतम् अनुदात्तता हिता च विशेष्यते । तत्रानुदात्तद्वये सङ्गन्तविधेः प्रयोजना
 ऽभावात् द्विदशे तदन्तविधि । तदाह-अनुदात्तेन शयादिना । लस्य स्थान इति । आ
 त्मनेपदमहणालम्भमिदम् । तिङ्गां लादेशावनिवृत्त्यात् । उपदेशे किम् । सुकृतिषति ।
 अत्र 'गाङ्कुटादिभ्य' इति सन् व्यातिदेशिकमेव हित्वम्, नलोपदेशिकम् । घातोः
 किम् ? अनुवृत्त । अत्र 'जिधीति' चङन्तादात्मनेपदम् । छि चे तदन्तविष्यमात्रं तु
 योभ्यत् इत्यादौ 'सनाद्यन्ता' इति धातुसङ्गात् चङन्तादात्मनेपदं न स्यात् । हित्
 इत्येवोक्तौ घट्टो हित्वेऽपि तदन्तस्य घातोऽपिवाभावादात्मनेपदं न स्यात् । स्वरि-

तजितः कर्ममिप्राये क्रियाफले १।३।७२॥ स्वरितेनो जितश्च घातोरात्मनेपदं
 स्यात्कर्तृगामिनि क्रियाफले । २।५६ शेषात्कर्तरि परस्मैपदम् १।३।७३॥
 आत्मनेपदानिमिच्छीनादातोः कर्तरि परस्मैपद स्यात् । २।६० तिङ्श्रीणि त्री-
 णि प्रथममध्यमोत्तमाः १।४।१०१॥ तिङ् उभयो पदयोर्ब्रह्मिणा क्रमादेत-
 रसशाः स्युः । २।६१ तान्येक्यचनद्वित्रचनचतुश्चनान्येकशः १।४।१०२॥
 लन्धप्रथमादिसंज्ञानि तिङ्श्रीणि त्रीणि चनानि प्रत्येकमेक्यचनानादिसंज्ञानि स्युः ।
 २।६२ युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः १।४।१०४॥

तजित । स्वरितश्च अ च स्वरितयो, तौ इतौ यस्य तस्मादिति बहुव्रीहिः । इच्छब्दः
 प्रत्येकं सम्बध्यते । तदाह—स्वरितेनो जितश्चेति । घातोरात्मनेपदं 'लस्य स्थाने' इति
 शेषः । कर्तारमभिप्रेति गच्छतीति कर्ममिप्रायम् । कर्मण्यण । तदाह—कर्तृगामिनीति ।
 एवं च 'होता याज्याया यजनी त्यादी यागफलस्य स्वर्गस्य यजमानगामित्वेन होतृ
 गामित्वाऽभावात् आत्मनेपदम् । तथा 'वेतनेन यज्ञरत्नमृतो देवश्च पवतीत्यत्रापि
 पाकफलस्य भोजनस्य पशुगामिवाऽभावात् आत्मनेपदम् । दक्षिणाद्विडामस्तु न फ
 लम् । लोकतो वेदतो वा बहुदेशेन क्रियाप्रवृत्ति तस्यैवात्र क्रियाफलशब्देन विवक्षित-
 स्वात् । कर्तृगामिफलक्रियावृत्तेर्धातोरित्यर्थः । आत्मनेपदं तु घातत्रयं फलस्य कर्तृगा-
 मिच शोतपतीत्यलम् । शेषात्कर्तरि । 'अनुदात्तङित' इति 'स्वरितमिज' इति चोक्ता-
 दारमनेपदविधयादन्यः शेषः । तदाह—आत्मनेपदानिमिच्छीनादिनि । अनेन मूघातो कर्तरि
 लस्य परस्मैपदं सिद्धम् । तत्र तिवादिनवके युगपत् पर्यायेण एकद्विप्रादिक्रियापरूपेण
 वा प्राप्ते 'युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः' 'अस्मद्युत्तमः' 'शेषे प्रथमः'
 इति व्यवस्थां ब्रूयन् प्रथमादिसंज्ञां चाब्रूह—तिङ्श्रीणि त्रीणि । तिङ् पट् प्रिक्राग,
 संज्ञास्तु तिङ् इति यथासङ्घातसम्भवादेकैकस्य प्रिक्रस्य तिसृषु संज्ञासु प्राप्तास्वाह-
 तिङ्ः उभयो पदयोरिति । 'लः परस्मैपद' मित्यत परस्मैपदमिति, 'तलानावात्मनेपद-
 मित्यत आत्मनेपदमिति चानुवृत्तं पठ्यन्ततया विपरिचयमते । ततश्च परस्मैपदात्मने-
 पदयोर्द्वयोरपि प्रत्येकं प्रथमद्विः सन्तीति यथासङ्घे प्रथमादिमंज्ञा प्रवर्तन्त इति
 भावः । प्रथमादिषु पुरुषसंज्ञा तु प्राचीनाचार्यशास्त्रसिद्धेति बोध्यम् । अथ प्रथमादि
 पुरुषेषु एकैकस्मिन् पुरुषे प्रथमप्रकारमके युगपत् पर्यायेण वा एकैकप्रथमे प्राप्ते
 'द्वयेकपोर्द्विचनैक्यचने' 'बहुषु बहुचन'मिति व्यवहारार्थमेक्यचनानादिसंज्ञासाह—
 ता येक । तच्छब्देन पूर्वमूषोपात्तानि प्रथममध्यमोत्तमाद्यवानि तिङ्श्रीणि त्रीणि प
 रामूरयन्ते । तदाह—अन्धप्रथमासंज्ञानीति । 'एकशः' इत्यस्य विवरणं प्रत्येकमिति ।
 'सङ्ख्यैकत्वनाच वीप्ताया' मिति शसिति भावः । युष्मदि । उपोहारितं पदमुपप-
 दम् । युष्मदि समीपोधारिते सतीत्यर्थः । समानमेकमधिकरणं चाव्यं वस्येति वि
 भाह । सामानाधिकरण्यं च युष्मदस्तिङ् स्थानोभूतलकारेण विवक्षितम् । 'लः पर-

तिष्ठवाच्यकारकवाचिनि युष्मदि अप्रयुज्यमाने प्रयुज्यमानेऽपि मध्यम स्यात् ।
 २१६३ प्रहासे च मन्योपपदे मन्यतेरुत्तम एकवच्च १।४।१०६॥ मन्य
 घातुरूपपद यस्य घातोस्तस्मिन्-प्रकृतिभूते उति मध्यम स्यात्परिहासे ण्यमाने ।
 मन्यतेरुत्तम स्यात्स वैकार्यस्य वाचकः स्यात् । २१६४ अस्मद्युत्तम १।४।
 १०७॥ तथाभतेऽस्मद्युत्तम स्यात् । २१६५ शेषे प्रथमः १।४।१०८॥ मध्य
 मोत्तमयोरविषये प्रथम स्यात् । १ भू सत्तायाम् । कर्तृविवक्षार्या भू ति इति स्थि-

कर्मपदमित्यतस्तदनुवृत्तेः । तथा च फलितमाह—तिष्ठवाच्यकारकवाचिनि युष्मदीति ।
 स्थानं प्रसङ्गोऽभ्यासोति स्थानी तस्मिन्, प्रसङ्गे सतीत्यर्थः । प्रसङ्गश्च तदर्थोव
 गती सत्यां चवत्रा अप्रयोग एव भवति । तथा च स्थानिनीत्यनेन उपपदभूत युष्मदि
 प्रयोग विना स्वार्थं बोधयति सतीत्यर्थः पर्यवस्यति । तदाह—अप्रयुज्यमान इति ।
 स्थानिनीत्यनुक्तौ युष्मद्युत्तमपदे प्रयुज्यमान एव मध्यम स्यात् । ततश्च राम पाही
 स्यादौ लज्याति स्यात् । अपिना लक्षणाह—प्रयुज्यमानेऽप्यति । 'युष्मद्युत्तमपदे स्या
 निनीत्येवोक्तौ राम त्वं पाहीत्यादौ युष्मत्प्रयोगे मध्यमो न स्यात् । अतोऽपि मह
 णमिति भावः । अर्थं एव सम्पद्यत इत्यत्र तु न मध्यमपुरुषः, तत्र युष्मत्पदस्य गौण
 स्यात् । 'मदानामच्छ्रुतीत्यादौ मन्वच्छ्रुत्ययोगे तु न मध्यमपुरुषः, युष्मत्पदस्य गौण
 म्बोधेकविषयत्वात् भवच्छ्रुत्यस्य तु स्वभावेन सम्बोधाऽसम्बोध्यसाधारणत्वादि
 त्यलम् । प्रहासे च । वाक्यद्वयमिदं सूत्रम् । 'प्रहासे च मन्योपपदे' इति प्रथम वाक्यम् ।
 मध्यम इत्यनुवर्तते । मनवान् इत्यन्विकरणे उपपद यस्येति बहुव्रीहिः । मध्यपदश्च-
 वजमलादाताविति विशेष्य लभ्यते । तदाह—मनवान् इत्यन्विना । तस्मिन् प्रकृति
 भूते सतीति । तस्मादातोर्लक्ष्य स्थाने इत्यर्थः । सूच्यम स्थानिति । 'अस्मद्युत्तमपदे
 इति शेषः । अस्मद्युत्तम इत्युत्तरसूत्रात्तदनुवृत्तेः । एव च उत्तमपुरुषापवादोऽर्थः मध्य
 मविधिः । 'मन्यतेरुत्तम एकवच्चेति द्वितीयं वाक्यम् । तदुपाचष्टे—मन्यतेरुत्तम
 स्यादिति । 'युष्मद्युत्तमपदे' इति शेषः पूर्वसूत्रात्तदनुवृत्तः । त चेति । सः मन्यतेरुत्तमपु
 रुषः, द्वित्वबहुत्वयोरपि एकवचनं समत इत्यर्थः । मध्यमोत्तमयोर्व्यत्यासार्थमिदम् ।
 पुत्रसर्वमनुपदमेवोदाहरणे स्पष्टीभवित्यति । अस्मद्युत्तम । तथाभूत इति । तिष्ठवाच्य
 कारकवाचिनि प्रयुज्यमाने अप्रयुज्यमाने चेत्यर्थः । शेषः । उक्तौ-मध्यमोत्तमविवक्षा
 दन्त्यः शेषः । तदाह—मध्यमोत्तमयोर्विवक्षय इति । 'त्वमहं च पश्चात्' इत्यत्र तु परत्वा
 दुत्तमपुरुष एव । न तु मध्यमः । 'देवदत्तस्य च पचथ' इत्यत्रापि न प्रथमपुरुषः ।
 युष्मदस्सत्त्वेन शेषत्वाऽमावाहित्यलम् । भू सत्तायामिति । वर्तत इति शेषः । श्वादि-
 दिगणे प्रथमो घातुरयम् । तत्र भू इत्येव गणे पाठः । अर्थनिर्देशस्वाधुनिक इति
 वक्ष्यते । यद्यपि सत्ता जाति, न स्थिया, तथापि आत्मधारण्य सत्तेत्युच्यते । स्वरूप
 व्याऽवस्थानमिति वाच्यम् । कर्तृविवक्षायामिति । वर्तमानसत्तावृत्तेर्भूवातोः कर्तरि छटि

ते । २१६६ तिङ्शित्सार्वधातुकम् ३।४।११३॥ तिङ्. शितश्च धात्वधिकारो
 रोक्षा एत्सज्ञा स्यु । २१६७ कर्तरि शप् ३।१।६८॥ कर्त्रर्थं सार्वधातुके परे
 धातो शप् स्यात् । शपात्रितो । २१६८ सार्वधातुकार्द्धधातुकयोः ५।३।
 ८५॥ अन्तस्यो पर्योरिगन्तस्याप्तस्य गुण्य स्यात् । अवादेशः । भवति । भवत ।
 २१६९ भ्रोऽन्तः ५।१।३५ प्रत्ययावयवस्य भ्रस्यान्तादेश स्यात् । 'अतो गुणे'
 (स १९१) । भवन्ति । भवसि । भवथः । भवथ । २१७० अतो दीर्घो यञि

आत्मनेपदनिमित्तहीनतया परस्मपदे तिङ्गादिभक्ते तत्रापि युष्मदस्मात्सामानाधिकर
 ण्याऽभावात् प्रथमपुरुषत्रिके तत्रापि कर्तुरेभ्यविषयाया त्रिपि सति, भूति इति
 स्थिते प्रक्रिया वक्ष्यत इत्यर्थं । तत्र सार्वधातुककार्यं वक्ष्यन् सार्वधातुकसज्ञमाह—
 तिङ्शित् । धातोरित्यधिकृतम् । तदाह—धात्वधिकारोक्षा इति । तेन हरीनिरपत्र शसः
 सार्वधातुकत्वं न । अन्यथा 'तिङ्शित्सार्वधातुकमिति शस सार्वधातुकत्वात्
 सार्वधातुकमपिदिति द्विरथे 'पेडितीति गुण्य स्यात् । कर्तरि शप् । 'सार्वधातुके
 पणित्यस्मात् सार्वधातुक इत्यनुवर्तते । 'धातोरेकाधो हलादेरित्यस्माद्धातोरि
 ति । तदाह—कर्त्रर्थं इत्यादिना । तिङि परे धातोर्विहितानां प्रत्ययानां शबादीनां
 विहरणसज्ञा प्राचीनाचार्यसिद्धा । शपात्रितविति । शकारपकारौ 'लशङ्कद्विते' इति
 'हलन्त्या'मिति घेसज्ञकावित्यर्थः । तत्रश्च शपि शकारपकारयो लोपे अकारमात्रं शि-
 ष्यत इत्यर्थः भू अ ति इति स्थिते—सार्वधातुकार्द्धं । 'इको गुण्युद्धो' इति परिभाषया
 इक इत्युपस्थितेन अङ्गस्येत्यधिकृत्य विशेष्यते । तदन्तविधि । 'मिदेगुं' इत्यस्मात्
 गुण इत्यनुवर्तते । तदाह—अन्यारित्यादिना । तथा च ऊकारस्य गुण ओकार । अ
 वादेश इति । ओकारस्येति शेष । तथा च परिनिष्ठित रूपमाह—भवतीति । भवत इति ।
 कर्तृद्विरविवक्षायां भूधातोर्लट् तसादेशे शपि गुणे अवादेशे लकारस्य श्चवदिसर्गापि
 ति भाव । कर्तृबहुविवक्षायां भूधातोर्लट् द्वि इत्यादेशे शपि गुणे अवादेशे च कृते-
 शोऽन्तः । अ अन्त इति छेद् । अ इति षष्ठ्यन्तम् । आदेशे लकारात् अकार उच्चा-
 रणार्थं । 'आपनेयी' इति सूत्रात् प्रत्ययप्रद्वयमनुवर्तते । न एवादिप्रद्वयमपि, अस्वरि-
 तात्वात् । अनुब्रुत् च प्रत्ययप्रद्वयमवयवषष्ठ्यन्तमाश्रीयते । तदाह—प्रत्ययावयवस्येति ।
 शस्य । शकारस्येत्यर्थः । अन्तादेश स्यादिनि । अन्त् इत्ययमादेश स्यादित्यर्थं ।
 प्रत्ययावयवस्येति त्रिम् । उज्जिता । अत्र आत्ववयवस्य शकारस्य न भवति । आ
 दिप्रद्वयानुब्रुत्तौ तु 'जयाःतै' इति न सिध्यति । अन्तादेशात्प्रागोचान्तरङ्गत्वात्लेटोऽडा-
 टावित्यादि कृते अकारस्य प्रत्ययादिवाऽभावात् इति भाष्ये स्पष्टम् । एवं च भव सि
 इत्यत्र शकारस्य अन्त् इत्यादेशो, भव अन्ति इति स्थिते, 'अतो गुण्य' इति द्वयोरकार
 योः सवर्णदीर्घादेशे पररूपे कृते, भवन्तीति रूपमित्यर्थं । अन्तादेशे प्रथमाऽकारोच्च-
 रण तु लुग्विक्राने द्विपन्तीत्यादौ अकारश्चवणार्थम् । भवतीति । मध्यमपुरुषैकवचने

७।३।१०२॥ अदन्तस्याङ्गस्य दीर्घं स्याद्यजादौ सार्वधातुके परे । भवामि । भ-
वावः । भवाम । स भवति । तौ भवत । ते भवन्ति । स्व भवति । युवां भवथ ।
यूय भवथ । अह भवामि । आवां भवाव । वय भवाम । एहि, 'मन्ये ओदन
भोक्ष्यसे' इति मुक्त सोऽतिथिभि । एतमेत वा 'मन्ये ओदन भोक्ष्यसे' । भोक्ष्यसे
इत्यादि । भोक्ष्ये । भोक्ष्यावहे । भोक्ष्यामहे । म्र यसे । मन्येये । मन्यन्वे इत्यादिर-
र्थ । 'युभक्षुपपदे' (सू २।१६२) इत्याद्यनुवर्तते । तेनेह न । एतु भवान्मन्यते ओ
दन भोक्ष्ये इति मुक्त सोऽतिथिभि । प्रहासे किम् । ययार्थकथने मा मूत् । एहि
मन्यसे ओदन भोक्ष्य इति, मुक्त सोऽतिथिभि । २१७१ परोक्षे लिट् ३।२।
११५॥ भूतानद्यतनपरोक्षार्थवृत्तेर्वातोर्लिट् स्मात् । लस्य तिधादय । २१७२ लिट्

सिपि षापि गुणे अवादेशे रूपम् । भवथ इति । मध्यमपुरुषद्विवचने यस्ति षापि गुणे अवा-
देशे रूपविसर्गणोष रूपम् । 'न विभक्तौ तुहता' इति सस्य नेरवम् । भवथेति । म
ध्यमपुरुषवद्भवचने यादेशे षापि गुणे अवादेशे रूपम् । उत्तमपुरुषैकवचनेऽपि षापि गुणे
अवादेशे भव मि इति स्थिते-पतो दीर्घो यञि । 'अङ्गस्येभ्यधिकृतम् अता विरोध्यते ।
तदन्तविधिः । तुह-तुशाम्यम्' इत्यत सार्वधातुक इरणुवृत्तं यजा विरोध्यते । तदा
दिबिधि । तदाह—अत्र उत्येत्यादिना । भवामीनि । न च भूधातोर्विहितवादेशं प्रति
भूधातुरेवाङ्गम् न तु भवेति विकरणात्प्रमिति वाच्यम् । 'यस्मात्प्रत्ययविधिरुदा
दि प्रत्ययेऽङ्ग मित्यत्र तदादिग्रहणेन विकरणविशिष्टस्यापि अङ्गवात् । भवाव' भवाम
इति । लस्य षसि मसि च षापि गुणे अवादेशे अतो दीर्घे हाव विसर्गे च रूपे । 'न वि-
भक्ता विति सस्य नेरवम् । अथ प्रथममध्यमोत्तमपुरुषाववस्थामुक्तां रभारवितुमाह-
स भवतीत्यादि । 'अथ प्रहासे चे'ति सूत्रस्योदाहरति-रहीनि । सर्वेषु भुक्तवत्सु भोक्तुमा-
गत जामातरं प्रति परिहासाय प्रवृत्तमिदं वाक्यम् । भो जामात ,एहि आगच्छ ओदनं
भोक्ष्ये इति स्व मन्यसे, नैतद्युक्तमित्यर्थं । कुत इत्यत आह-मुक्त सोऽतिथिमिति ।
स ओदनः अतिथिभिर्भक्षित इत्यर्थं । अत्र भुजेरुत्तमपुरुष प्राप्ते मध्यम पुरुष ।
मन्यतेस्तु मध्यमपुरुषे प्राप्ते उत्तम पुरुष । एतम् एत वेति । हे जामातरौ आगच्छतम्
'ओदन भोक्ष्यावहे' इति मन्येये इति भो जामातर ओदन भोक्ष्यामहे' इति मन्यन्वे
इति चार्थः । अथोभयत्रापि भुजेरुत्तमे प्राप्ते मध्यम । मन्यतेस्तु मध्यम प्राप्ते उत्त
म । द्विरवहुरवयोरैकवचनं च । इत्यागेति । एहि एतम् एत वा मन्ये जलं यास्यसि
यास्यथ यास्यथ इत्यादिसहग्रह । मन्य इत्युत्तमपुरुषैकवचनान्तं व्याचष्टे—न एत
इत्यादिना । अनुवर्तत इति । 'प्रहासे चति सूत्रे' इति शेषः । यत् भवामिनि । युभन्नवताः
पर्यायत्वाऽभावस्यानुपपत्तमेवोक्तवादिनि भाव । इति अट् प्रक्रिया । परोक्षे लिट् । 'अ-
नघतने लृत्स्यस्मादनघतन इरणुवर्तते । मूत्' इत्यधिकृतम् । परोक्षस्व धात्वर्थवि
शेषणम् । तदाह—भूगनपञ्जेत्यादिना । अतीतप्रेरन्त्ययामेन आगामितप्रेराद्ययामेन

च ३।४।११५॥ लिट्वादेशस्तिवादात्तुक्कसक ए३ स्यात् द्व सार्वधातुकसंज्ञः । ते-
न शब्दादयो न । २१७३ परस्मैपदानां शततुसुस्थलधुसल्लवमाः ३।४।
५२॥ लिट्वादिवादीनां नवानां यत्नदयो नव स्युः । भू अ इति स्थिते २१७४
भुवो युग्लुड्लिटोः ६।४।५२॥ भुवो वगणमः स्यात् लुड्लिटोरचि । नित्य-
त्वात् वृग्गुणद्वयी वाचते । २१७५ एकाचो द्व प्रथमस्य ६।१।१॥ २१७६
अजादेद्वितीयस्य ६।१।२॥ इत्यधिकृत्य । २१७७ लिटि घातोऽनभ्यास-

सहितो द्विषतः भषत इति सुड्सूपभाष्ये कैवटे स्थितम् । परोक्षत्वं द्व वर्षशतवृत्त-
समिधेके । वर्षसहस्रवृत्तवमित्यपरे । द्वयद्वृत्तत्वं त्रयहृत्तत्वं चेत्यप्ये । कृत्पकटा-
द्यन्तरितवमितीतरे । पृथे पक्षा भाष्ये स्थिताः । तत्र प्रयाक्तुरिन्द्रियागोचरत्वं परो-
क्षत्वमित्येव सर्वमभ्यस्तमित्यलम् । लक्ष्य तिवाद्य इति । तिवादिनवकमित्यर्थः । लिट्-
च । किञ्चित् सुप्तस्यामपष्टयन्तम् । 'तिङ्शितसार्वधातुक्'मित्यस्मात् तिल्लियनुव-
संते । 'सार्वधातुकं शेष' इत्यस्मादादेर्धातुकमिति । तदाह—लिट्वादेशस्तिङिति ॥
एकसञ्ज्ञाविष्कारपरिभूतत्वात् सार्वधातुकसञ्ज्ञाया अपि समावेशे प्राप्ते आह—सार्ध-
धातुनसञ्ज्ञ परेति । 'लट्प्रकाकटायनस्यैवेति सूत्रादेवकारानुपुत्तेरिति भावः । तेनेति ।
सार्वधातुकत्वाऽभावेन तद्धिमिताः शप्परयनादयो न भवन्तीत्यर्थः । परस्मैपदानाम् ।
लिट्वादेशयोस्त्वस्मात् लिट् हायनुवृत्तिमभिप्रत्याह—लिट्वादिवादीनामिति । यनादय
इति । यल्, अतस्, तस्, यल्, अयुम्, अ, यल्, व, म, इत्येते नव ययासदृश्यं
स्युरित्यर्थः । तत्र तिपो णल्, सर्वादेशः । न च णकारञकारयोः 'बुद्ध' इति 'हृल-
न्य'मिति च ह्रस्वञ्जकत्वाद्योपे कथमनेकालत्वमिति वाच्यम् । सर्वादेशत्वात्प्राक्
णञः प्रपयत्वाऽभावेन 'बुद्ध' इत्यस्याप्रपृत्तेः । मित्व तु बुद्धवेत्यादौ घृदयर्थम् ।
लिट्च तु लिट्स्वरार्थम् । ननु मध्यमपुरुषबहुवचनस्य विधीयमानः अकारः 'अलो-
ऽन्त्यस्ये'त्यन्त्यस्य स्यात् । अकारस्य अकारविधित्तु यथासकृत्थापादानार्थं इति
चेत्, सत्यम् । द्वयोरकारयोः पररूपेण अ इति सूत्रे निर्देशादनेकालत्वात् सर्वादेशत्व-
मिति भाष्ये रूपदम् । न च अतुसादीनामादेशत्वात् पूर्वविभक्तिन्वाऽभावेन 'न विभ-
क्ता'विति निषेधाऽभावात् सकारस्येत्वं दुर्वाहमिति वाच्यम् । सकारानुपदि सकारात्त-
रस्य संयोगान्तकोपेन लुप्ततया धूपमाणसकारस्योपदेशेऽन्यथाभावादिष्यञ्चम् । भयो
उक् । भवीति । 'अधि शनुधावित्यतस्तदनुपुत्तेरिति भावः । अवीति किम् । अ-
भूत् । ननु यल्लि परत्वात् बुक्कं वाधित्वा 'अचो जिष्णी'ति वृद्धिः स्यात् । यम्वि-
धेयप्रत्तु 'सार्वधातुकादेर्धातुकयो'रिति गुणः स्याद्विरपत् आह—नित्यत्वादिति । कृ-
तयोरपि गुणघृदयोरेकदेशवित्त्वन्त्यायात् बुक् प्रवर्तते । अकृतयोरपि प्रवर्तते । ततश्च
'हृत्ताऽकृतप्रसङ्गो यो विधिः स निर्या' इति न्यायेन बुक् नित्यः सन्, गुणवृद्धौ वाधत
इत्यर्थः । बुक्ति ककार इव, उकार वच्चारणार्थः । किञ्चादन्तावयवाः । भूत् अ

स्य ङ।१।२॥ लिटि परेऽनभ्यासघात्वव्यवस्यैकाचः प्रथमस्य द्वे स्त आदिभूता-

इति स्थितम् । एकाच । अजादे । इत्यधिकृत्येति । पष्ठाध्यायारम्भे द्वे इमे सूत्रे । ते च न विधायके, अतिप्रसङ्गात् । किन्तु 'प्यङ् सप्रसारणमित्यतः प्राक् अनुवर्तते एवेति भागः । लिटि घातो' । 'एकाचो द्व प्रथमस्ये'त्यधिकृतम् । घातोऽस्यव्यवस्यैकाचो द्वे । अजादे—घात्वव्यवस्येति । 'एकाच' इति 'प्रथमस्ये'ति च घात्वव्यवस्यैकाचो द्वे इत्यर्थः । एकाच इत्यत्र कर्मधारयाश्रये तु पपाचत्वादि न सिध्येदिति भाष्ये स्पष्टम् । 'अजादेद्वितीयस्ये'त्यप्यधिकृतम् । तथाऽऽच्चासावादिश्च अजादि सस्मादिति कर्मधारयात् पञ्चमो । तदाह—भादिभूतादयः परायण द्वितीयस्येति । एकाच इति शेषः । अजादिघात्वव्यवस्यैकाचश्चेत् द्वित्वम्, तर्हि द्वितीयस्यैकाचो द्वित्वम् । ननु प्रथमस्येति यावत् । अत्र द्वे इत्यनन्तरमुच्चारणे इत्यध्याहृत्यैकाच प्रथमस्येति कृत्तोरुच्चारणार्थं चाश्रित्य द्विः प्रयोग एवात्र दिघोषते । न स्यात्पक्षीमाश्रित्यादशपञ्च इति प्रवृत्तसूत्रभाष्ये प्रवक्षितम् । 'आदेशप्रत्यययो'रिति सूत्रभाष्येऽपि द्विःप्रयोगश्च एवोक्तः । तदिह विस्तरमथाह लिखितम् । पपाच इत्यादत्वाद्दौ प्रथमस्यैकाचकारत्वं च व्यपदेशित्वत्वं न बोध्यम् । अजादेरिति बहुव्रीह्याश्रयणे तु, इन्द्रमात्मन इच्छति इन्द्रीयति, इन्द्रीयितुमिच्छति इन्द्रिदीयिषतीत्यादौ 'न इन्द्रा संभोगाद्य' इति दकारस्य द्वित्वनिषेधश्च स्यात् । अत्राऽजादेरित्यनुवृत्तेः । घातोऽरिति किम् । तदभावे हि लिटि परे य प्रथमा एकाच तस्य द्वे इत्यर्थं स्यात् । एव सति पपाचेत्यादादेव स्यात् । न तु अजागारेत्यादादिति भाष्यं स्पष्टम् । न च पपाचत्वाद्दौ लिटि घातो-रिति द्वित्वे कृते 'लक्ष्ये लक्ष्यस्येति' न्यायेन पुनर्द्वित्वस्याऽप्रसवतेरनभ्यासप्रवृत्त्यर्थं व्यभिचि वाच्यम् । यदुक्तात् 'सन्वङ्गो'रिति यद्वन्तिमिच्छद्वित्वविशिष्टत्वात् सति स चिमिच्छद्वित्वनिवृत्तये सञ्च-तात् 'सन्वङ्गो'रिति कृतद्वित्वागिण्चि लुटि चलि कृते 'चट्टी'ति द्वित्वनिवृत्तये चाऽनभ्यासप्रवृत्त्यस्योत्पत्त्यात् । भाष्ये तु 'कृत्तोरनोनाव पृथमो यदीदृशमित्यादौ मुष्वादायङ्-तात् 'सन्वङ्गो'रिति कृतद्वित्वात् नोन्व इत्यस्मात् लिटि 'काम्प्रत्ययादाममन्त्रे लिटो'रिति मन्त्रपर्युदासादामभाष्ये 'यप इत्' इति यकारलोपे अतो लोप तिपो णलि बृद्धावावादेश नोनावत्यत्र 'लिटि घातो'रिति द्वित्वनिवृत्तये अनभ्यासप्रवृत्तमित्युक्त्वा, अनभ्यासप्रवृत्तमन्त्रेकम् अन्वसि वा प्रचना'दित्युक्तम् । यदुक्तात् सति, सञ्चन्तागिण्चि चलि च प्रयोगो खोके नास्त्वर्थात् तदाशय इति शब्दभ्रुशेषे स्पष्टम् । प्रकृते च भूव अ इत्यत्र चरत्वार एवैवः । अत्र भू इति प्रथमः, ऊर् इति द्वितीय, ऊ इति व्यपदेशिवद्भावेन तृतीय एकाच, भूव इति समुदायरस्तु चतुर्थं । अत्र समुदाये द्विरुच्यमाने सर्वे अव्ययवाः द्विरुच्य-त इति भूव इति समुदायरथेव द्विरुचनमिति भाष्ये स्पष्टम् । त-

दचः परस्य तु द्वितीयस्य । भूव् भूव् अ, इति स्थिते । २१७८ पूर्वोऽभ्यासः
 ६।१।४। अत्र ये द्वे विहिते तयोः पूर्वोऽभ्यासश्च स्यात् । २१७९ हलादिः
 शेषः ७।४।६०॥ अभ्यासस्यादिर्हल् शिष्यतेऽन्वे हलो लुप्यन्ते । इति वलोपः ।
 २१८० ह्रस्वः ७।४।५६॥ अभ्यासस्याऽथो ह्रस्वः स्यात् । २१८१ भवतेरः
 ७।४।७३॥ भवतेरभ्यासोकारस्य अः स्याल्लिटि । २१८२ अभ्यासे चर्चं ८।
 ४।५४॥ अभ्यासे भला चरः स्युर्जंशश्च । भ्रशा जशः । खया चरः । तत्रापि प्रक-

दाह—भूव् भूव् अ इति स्थित इति । अत्र भूव् ह्रस्वस्य एकावः घात्ववयवत्व प्रथमत्वं
 च व्यपदेशिवत्त्वाद्बोध्यम् । पूर्वः । भवेति । 'एकावो द्वे प्रथमस्ये'ति षाष्टद्वित्वप्रक-
 रण इत्यर्थः । तेन 'सर्वस्य द्वे' इत्यादिविहितस्य द्वित्वस्य न सम्प्रदाः । 'कस्य पूर्व इ-
 त्याकाङ्क्षायां द्वे इत्यनुवृत्तं पठ्या विपरिणत वक्ष्यते । तदाह—ये द्वे विहिते तया-
 रिति । इत्यादिः शेषः । 'अत्र लोपोऽभ्यासस्ये'त्यस्मादभ्यासस्येत्यनुवर्तते । शिष्यत
 इति शेषः, कर्मणि घञ् । शिष्यधातुरितरनिष्ठसिपूर्वकावस्थितौ । तदाह—भ्यास-
 स्येत्यादिना । इति वलोप इति । भूव् भूव् इत्यत्र अभ्यासवकारस्य लोप इत्यर्थः । भू
 भूव् अ इति स्थिते—ह्रस्वः । 'अत्र लोपोऽभ्यासस्ये'त्यतः अभ्यासस्येत्यनुवर्तते ।
 ह्रस्वव्यवणाद्दृश्यते परिभाषया अच इत्युपरिधानम् । तदाह—भ्यासस्याऽच इति । भू
 भूव् अ इति स्थितम् । यद्यपि 'भवतेर' इति वक्ष्यमाणाऽकारविधिर्नैव सिद्धमिदम् ।
 तथापि लुलावेत्याद्यर्थमावश्यकमिदम् अत्रैव न्याय्यत्वाद्बुध्यते । भवतेरः । भ-
 वतेः अः इति छेदः । भवतेरिति शितरा निर्देशः । भूधातोरित्यर्थः । 'इक्'रितपौ चा-
 तुनिर्देशे' इत्युक्तेः । 'अत्र लोपोऽभ्यासस्ये'त्यस्मादभ्यासस्येत्यनुवर्तते । 'भयो लिटि'
 इत्यस्मात् लिटौति । भूधातोरभ्यासस्य भवद्वकारः 'अलोऽन्वये'त्यन्वयस्योकारस्य
 भवति । तदाह—भ्यासोकारस्येत । 'नानपकेऽलोन्वयविधिरिति तु नेह प्रवर्तते ।
 'अनभ्यासविकारे' इत्युक्तेः । स भूव् अ इति स्थिते—भ्यासे चर्चं । 'झळां जश
 शशीप्यस्मात् झळामित्यनुवर्तते । चकारेण जश् समुच्चयीयते । तदाह—भ्यासे
 ऋनामित्यादिना । झलश्चतुर्विधति । तत्र शपसाः शरः । तेषामभ्यासे लोपो वक्ष्यते
 'शर्पूर्वाः खया इति । इकारस्य स्वभ्यासे कुक्षोरसुरिति श्रुत्व वक्ष्यते । एव च झलपु
 शयो विदातिरिहाऽभ्यासगताः स्यान्निनो लभ्यन्ते । तेषां मध्ये कस्य चरः, कस्य जशः
 इत्याकाङ्क्षायामाह—भ्रशा जश इति । घर्गाणां तृतीयचतुर्थां जशः । तेषां जशः जव-
 गढदा इत्यर्थः । यद्यद्गर्गाः स्यान्निनः तत्तद्गर्गा आदेशा इत्याप बोध्यम् । खया चर
 इति । घर्गाणां प्रथमद्वितीयाः खयः, तेषां चरः चटतकया इत्यर्थः । अत्रापि यद्यद्गर्गाः
 स्यान्निनः तत्तद्गर्गा आदेशा इत्यपि बोध्यम् । तत्रापीति । तेष्वपि घर्गेषु प्रकृत्या
 स्वभावेन जशमेव सतां प्रकृत्या स्वभावेन जश एव सन्तः तद्यद्गर्गा आदेशाः स्युः ।
 एवं प्रकृत्या स्वभावेन चरामेव सतां प्रकृत्या स्वभावेन चर एव सन्तः तद्यद्गर्गा आदे-

त्रिजशां प्रकृतजशाः, प्रकृतिचरां प्रकृतिचर इति द्विवेकः, आन्तरतन्मात् । २१५३
 अस्मिद्धवदन्नामात् ६।४ २२॥ इति ऊर्ध्वमाणादपरिममाप्तेराभीषम् । समानाभये
 तस्मिन्कर्तव्ये तदसिद्धं स्यात् । इति सुकोऽसिद्धरत्नादुवक्तिं प्राप्ते । पुंमुद्रातुरव्युत्पन्नोः

पाः स्युसिपयः । एतन्व्यवहृत्प्रकृत्येति भाषः । कुत इयं इत्यर्थोऽप्यत आह—
 आन्तरतन्मादिति । जशां जशां च घोषसंभारनादप्रयत्नसाम्यम् । जशां चरां च काष्ठा-
 ऽघोषविचारप्रयत्नसाम्यम् । तत्तद्गुणयोः तत्तद्गुणयोः आदेशा इत्यत्र तु स्थानसाम्यं
 निषामकं घोषम् । तथा च प्रकृतेः अन्वयसमकारस्य चकारे सति षभू अ इति
 स्थिते 'अचिरनुधाति'त्युवक्तिदेशमाहाद्विमुमाह—कसिद्धरत्ना । यद्यप्यनुयुपादे इदं
 सूत्रम् । 'रनाच्छलोप' इति सूत्रात् पूर्वं पठितम् । आ मादित्यभिविधावाह । मत्प्ये-
 त्यधिकारमभिविधाप्येत्यर्थः । आधिकारश्च आ पादपरिममाप्तेरिति सिद्धान्तः । तथा
 च आरादपरिममाप्तेरिति लभ्यते । 'विहितं कार्य'मिति शेषः । किमारम्भेत्याभि-
 रुक्षापामुपस्थितत्वाद्देशमादेव सूत्रादूर्ध्वमिति लभ्यते । तत्र 'रनाच्छलोप' इत्यारम्भा-
 पादममान्तेः विहितं यद्भीष्यं कार्यं तदसिद्धवदप्यति । प्रकृतमप्यप्रकृतवत् भवती-
 त्यर्थः । अधिकारसूत्रमिदमुच्यते 'रनाच्छलोप' इत्यादौ प्रतिसूत्रमुरतिष्ठते । तथा च
 यथासूत्रे इदमनुवर्तते तत्तदाभीषकार्यं कर्तव्येऽसिद्धमिति लभ्यते । एव 'रनाच्छलोप'
 इत्यादि तत्तदाभीष्यं कार्यं 'रनाच्छलोप' इत्यपामोये कार्यं कर्तव्ये असिद्धवदित्यर्थः प-
 र्यवस्यति । अत्रेत्यनेन निमित्तमसम्पत्तेन त्वसिद्धीमपतः कार्यस्य यद्विमित्तं तद्विमि-
 त्तके कार्यं कर्तव्ये सतीत्यर्थलाभात् 'समानाभये कार्यं कर्तव्ये सतीति' लभ्यते । पुन-
 र्भव्यं भाष्ये स्थितम् । तदाह—त उर्ध्वमित्यादिना । गस्मिन्नि । आभीषे कर्तव्ये स-
 त्त्वर्थः । एधि शाधीर्युदाहरणम् । अत्र 'व्यसरेदेवावम्यासलोपरवेत्यरेदेत्वेव
 आहा'विति शास्तेः आमावस्य आभीषत्वेनाऽसिद्धावाद् 'इसदम्भो हेर्धिरिति हेर्धि-
 त्वमाभीषं प्रवर्तते । तथा 'जङ्घहीर्याद्यपुदाहरणम् । ह्यघातोर्ध्वं ह्युपगतात् षो-
 षमध्यमपुष्पैकवचने सिपो द्विभावे 'अनुशासोपदेशेति' मजोपस्याभीषस्याभिद्धत्वा-
 दतो देरित्वाभीषो सुल न भवति । समानाभय इति किम् । पपुच इत्यत्र पाघातो-
 र्हितः कसो 'किटि चातो'रिति शिवे अम्यासहस्रे ऊर्ध्वगतात् द्वितीयाद्युवचने प्रसि-
 धतोः समप्रयाण्य आभीषम् 'आतो षोऽपि चे'र्यासोपे आभीषे कर्तव्ये असिद्धं
 च भवति । आलोः कसो, संप्रयाण्य तु षतीति निश्चयप्रत्वात् । आभीषे कर्तव्ये
 इति किम् । 'अमाजि राम इत्यत्र मज्जेभिनि, रजेर्ध्वजि च कृते, 'मज्जेभ विनि',
 'धनि च भावकारयो'रिति मलोपस्याभीषस्याऽभीषामामुपगतादौ कर्तव्यायां आ-
 सिद्धत्वम् । आमादित्यभिविधिः किम् । आधिकारात् प्राणायुक्ते भूयानित्यत्र 'दहो-
 लोयो भू च दहो रिति दहोर्भूभावस्य ओगुणे कर्तव्ये अपिद्वयं न स्यात्, मत्प्येति-
 सूत्रादूर्ध्वमावित्वादिभ्यलम् । इति बुधेऽसिद्धादिति । एक आभीषस्य अवि रनुधा-
 त्वप्युवक्ति आभीषे कर्तव्ये असिद्धतया उद्धारस्योवक्ति ऊर्ध्वपगुने षमोवेति प्राप्ते

सिद्धो वक्तव्यो । बभूव । बभूवत्तुः बभूवुः । २१८५ आर्द्धघातुकस्येड्ववत्तादेः
 ७।=।३५॥ वलादेशाघघातुकस्येडागमः स्यात् । बभूविय । बभूवयुः । बभूव । बभूव ।
 बभूविव । बभूविम । २१८६ अनद्यतने लुट् ३।३।१५॥ भविष्यत्यनद्यतनेऽर्धे घा-
 तोर्नुट् स्यात् । २१८६ स्यतासो लृलुटोः ३।१।३३॥ लृ इति लृलृलृटोर्मेहणम् ।
 पातोः स्यतासी एतौ प्रत्ययौ स्तो लृलुटोः परतः । शवाद्यपवादः । २१८७ आर्द्ध-
 घातुकं शेषः ३।४।११४॥ तिङ्शित्स्वाभावान्घातोर्निति विहितः प्रत्यय एतत्सङ्घः
 स्यात् । इट् । २१८८ लुटः प्रथमस्य द्वारोरसः २।४।=५॥ डा, रौ, रहु एते

सतीत्यर्थः । पुर्वविस्तु गुणवृद्धिबाधकत्वेन चरिताप इति भावः । तुयुगुववङ्गयो
 रिति । यथासदृश्यमन्वयः । बभूवेति । णलो णिस्व तु जगादेश्यादौ बृहत्त्वार्थम् । बभूवत्
 रिति । तस्य अतुसादेशे तुगादि पूर्ववत् । सकारस्य क वविसर्गो । बभूवुरिति । श्लेषा-
 देशे तुगादि पूर्ववत् । सिपः यलि बभू ध इति स्थिते—आर्द्धघातुकस्येड् । 'नेड्वशिष्टी'
 र्यरमादनुवृत्त्यैव सिद्धेतिहेड्प्रद्वय न कार्यमिति 'नेड्वशी'ति । सूत्रभाष्ये प्रत्याख्या-
 तम् । आर्द्धघातुकस्येति किम् । लुगुप्सति । अत्र 'गुप्तिज्किङ्ग' इति सनो
 घातोरित्यधिष्ठस्य विहितस्वाभावाद्वार्द्धघातुकत्वम् । बभूवियेति । सिप' यलि
 तस्य इडागमे तुगादि पूर्ववत् । बभूवुरिति । यसः अथुसादेशे तुगादि पूर्ववत् । स-
 कारस्य कवविसर्गो । बभूवेति । मध्यमपुरुषबहुवचनस्य अकारः सर्वादेश इति 'पर
 स्मैपदानां णलुल्लिप्थन्तोक्तम् । तुगादि पूर्ववत् । बभूवेति । निवो णलि तुगादि
 पूर्ववत् । बभूविवेति । वसो घादेशे वलादिस्वादिडागमे तुगादि पूर्ववत् । नचात्र
 'अथकः कित्ती'तीडागमनिषेधः शङ्क्यः 'ऋषुन्नुवृत्तुषुषुवो लिटी'ति क्कादिनियमा
 दिट्सिद्धेः । बभूविवेति । असो मादेशे इडागमे तुगादि पूर्ववत् । इति लिट्प्रक्रिया ।
 अनपनने लुट् । घातोरित्यधिष्ठितम् । 'भविष्यति गम्यादयः' इत्यतः भविष्यतीत्यनु-
 यतंते भविष्यत्यनद्यतन इति घात्वर्थेऽन्वेति । तदाह—भविष्यत्यनपनन
 इति । अनद्यतनशब्देस्तु परोक्षे लिटिरप्यथ व्याख्यातः । उटावितौ । लृल्लि
 वादयः । भू ति इति स्थिते 'कर्त्तरि शबिति शधि प्राप्ते—स्यतामी लृ । स्यञ्च ता-
 सिरचेति द्वन्द्वात् पयमाद्विवचनम् । तातेरिंकार उच्चारणार्थं । लृ लृट् अनयोर्द्व-
 न्द्वात् सप्तमीद्विवचनम् । ग्रहणमिति । लृस्वरूपस्योभयत्राऽविशिष्टत्वादिति भावः ।
 घातोरित्यधिकृतम् । तदाह—घातोरिति । भू तास् ति इति स्थिते—आर्द्धघातुकं शेषः ।
 'तिङ्शित्स्वाभावान्घातुक'मिति पूर्वसूत्रोपात्तविङ्शित्स्वः शेषः तदाह—तिङ्शित्स्वोऽन्व
 इति । विहित इति । घातोरित्यधिष्ठित विहितविशेषणमाश्रोमत्र इति भावः । एव च
 'लुगुप्सते' इत्यादौ 'गुप्तिज्किङ्ग' इत्यादिविहितसनादीनां घातोरित्युच्चार्यं विहित-
 त्वाऽभावेन आर्द्धघातुकत्वाभावादिडागमो न भवति । एतत्सङ्घः स्यादिति । आर्द्धघातु-
 कसंज्ञक इत्यर्थः । इति । तास्प्रत्ययस्योक्तसूत्रेणार्द्धघातुकत्वात् स्वतो वलादिस्वा च

अमात्युः । द्वित्वसामर्थ्यादमस्यापि टेर्नोः । २१८६ पुगन्तलघूपधस्य च
 ७।३।८६॥ पुगन्तस्य लघुरधस्य चाऽङ्गस्येको गुणः स्यात्सार्वधातुसार्वधातुकयोः ।
 येन नाव्यवधानेन तेन व्यवहितेऽपि, वचनप्रामाण्यात् । तेन भिनत्तोत्पादावनेक्यव
 हितस्येको न गुणः । भवित् आ । अत्रेको गुणे प्राप्ते । २१९० दौधीवेवीटाम्

‘आर्द्धधातुकरदेवलादृगिरीदागम इत्यर्थं । भू इ तात् इति स्थिते, उदात्त
 गुणे अवादेशे च भविता स् इति स्थिते—उट प्रथमस्य । दा रौ रस् एषां द्वन्द्वत्वात्
 प्रथमावहुवचनम् । लुट इति स्थानपक्षी, लुटादेशस्य प्रथमसुपस्येत्यर्थं । ङ-
 मादिति । यथासङ्ख्यलभ्यम् । ननु पररनेपइत्यत्र प्रथमा, आत्मनेपदस्य च प्रथ-
 मा प्रथमा इति स्थानिन पट्, आदेशस्तु त्रष इति कथं ययामङ्गमिति चेत् ।
 दाश्च रौश्च रस चेति कृतद्वन्द्वानां दा रौरसश्च दा रौरसरवेति एकशेषमाश्लेष भाष्ये
 समाहितत्वात् । दाभावस्य चादेशत्वात् प्राक् प्रत्ययत्वाऽभावेन ‘उट्’ इत्यस्याऽभ्रवृ-
 त्त्वात् सवर्देशस्यम् । सति च तस्मिन् प्रत्ययत्वाच्चुट् इति टच्परस्येति श्लोके भाष्ये
 २१९२म् । एव च मू तात् आ इति स्थिते प्रक्रियां दर्शयति—‘द्विसामर्थ्यादिति । दा-
 भावस्य कप्राययावधिषु स्वादिष्वनन्तमूर्तावेन तस्मिन् परे भावाऽभावेऽपि द्विवस्य-
 न्मर्त्यात् टेरिति टिलोप इत्यर्थं । तथाच भवित् आ इति स्थिते—पुगन्तलघु । ‘मिदे-
 गुण’ इत्यतः गुण इत्यनुवर्तते । अङ्गस्येयधि कृतमवयवपञ्चान्तमाधीयते । पुगन्तल-
 घूपधस्येति तद्विशेषणम् । पुक् अन्तो यस्य तत् पुगन्तम् । लज्जी उपधा यस्य तत्ल-
 घूपधम् । पुगन्त च लघूपधं चेति समाहारद्वन्द्वत्वात् पक्षी । ‘इको गुणघृणो’ इति परिभा-
 षया इक इत्युपरिष्ठात् स्थानपक्षे-तमाधीयते । उदाह—पुगन्तस्येत्वादिना । अङ्गस्येक
 इति । अङ्गावयवस्येत्यर्थः । द्वेष्टि ह्येष्टा इत्याद्युदाहरणम् । अङ्गत्राऽङ्गवियवस्येकं तद्
 परित्तनहृत्वाऽभवधानात् सार्वधातुकरत्वाऽभावात् कयमिह इको गुण इत्यत आह—येन
 नत्रि । येन स्यान्पुत्तरवर्णेन परनिमित्तस्य, नाश्रयवचन व्यवधानमवज्ञेयमिति यावत् ।
 तेन वर्णेन व्यवहितेऽपि परनिमित्तं कार्यं भवतीत्यर्थं । कृत इत्यत आह—वचनप्रामा-
 ण्यादिति । तथाविधवर्णव्यवधानेऽपि कार्यं प्रवृत्तौ वचनारम्भस्यैव प्रमाश्लेषादित्यर्थः ।
 लघूपधस्य हीको गुणो विधीयते । उपधात्वात् चाऽन्यादला पूर्वस्यैव भवति । तत्-
 र्चके उपर्यन्तस्य वर्णस्याऽभावे इक उपधात्वाभावात् लघूपधस्याङ्गस्य गुणविधान
 निर्विषयमेव स्यात् । अतस्तद्भवधानं सोऽङ्गमिति भावः । ननु व्यवहितस्यापिको
 गुणप्रवृत्तस्युपगम भिनत्ति द्विनत्तोत्पादादौ इकारस्यापि गुण स्यादित्यत्र आह—उने-
 ति । अत्रज्ञेयव्यवधानस्यैवार्थयनेनेत्यर्थं । उपधावस्येकमेव वर्णमुपरित्तनमाहाय
 समवादानेकवर्णव्यवधानं नादत्तमित्यमिति भावः । गुणे प्राप्ते इति । भवित् आ इति स्थिते
 दाभावस्यङ्गस्याऽऽकारस्य स्थानित्वत्वेन सार्वधातुकतया तस्मिन् परे भवित् इत्य-
 ङ्गावयवस्योपनामृतस्येकारस्य गुणे प्राप्ते सतीत्यर्थः । न च मृधातोर्विहितं सार्वधातुकं

१।१।६॥ दीधीवे०योरिटश्च गुणवृद्धौ न स्त्र । भविता । २।१६१ तासस्योर्लो-
प ७।१।५०॥ तासेरस्त्रेश्च लोप स्यात्सादौ प्रत्यये परे । २।१६२ रि च ७।१।
५२॥ रादौ प्रत्यये प्राग्बत् । भवितारौ । भवितार । भवितारि । भवितास्व । भवितास्या
भवितास्मि । भवितास्व । भवितास्म । २।१६३ लृट् शेषे च३।३।१३॥ भविष्म-
दर्याद्घातोर्लृट् स्यात्क्रियार्थाया क्रियायामसत्या सत्या च । स्य इट् । भविष्पति । भवि-

प्रति भूवात्तुरवाऽङ्गम् , न तु भवित् इति विहरण वशिष्टमिति धार्यम् । अङ्गमन्त्रा
सूत्रे तदादिप्रहणेन विकरणविशिष्टस्याऽप्यङ्गवात् । दीधीवेवी । 'दीधीञ् दीष्टिदेवनयो'
'ववीञ् वेतिना मुदय' । दीधीश्च वेवोश्च इट् चेति द्वन्द्वत् पठ्ये । 'इको गुणवृद्धौ' इत्य
सो गृष्यवृद्धौ इति , 'न घातुलोप' इत्यसौ नेति चानुवर्तते । तदाह—दीधीवे०योरित्सा
दिना । अथ प्रथमपुरुषद्विवचने तसि परे शवपवादेतासि इडागमे ऊकारस्य गुणे अवा-
देशे तपो रीमावे भवितास रो इ ट स्थिते' रि चे ति सकारस्य लोप वक्ष्यन् तत्रानु-
वृत्तिप्रतिपत्तये तरासुप्रमुप यस्पति नानस्यो तासु चाऽस्तिरवेति द्व-द्वत् पठ्ये) सः
स्वार्थघातुक् इत्यतोऽनुवृत्तेन सीति सप्तम्य-तेनाऽधिकृताङ्गाक्षिप्तप्रत्ययस्य विशेषणात्
तदादिविधि । तदाह—तासेरित्यादि । अस्तेरिति द्वितीया निर्देश । अच्घातोर्रिपर्यं ।
अलोऽन्त्यस्येत्पन्यस्य लोप । भवितासीत्यनुपदमेवोदाहरण वक्ष्यते । रि च । 'ता
मसस्योर्लोप' इति सूत्रे अस्तिवर्जमनुवर्तते । रीत्यननाऽङ्गाक्षिप्तप्रत्ययस्य विशेषणात्
त्रादिविधि । तदाह—रान्विति । प्राग्बदिनि । तासेर्लोप इत्यर्थं । अस्तिरस्तु नानु-
वर्तते । ततो रादिप्रत्ययस्याऽसम्भवात् । आर्धघातुके तस्य भूमावविधानात् । एव च
भवितास रावियत्र सलोप सति रूपमाह—भवितारारिनि । भवितार रति । शौ तासि
इडागमे ऊकारस्य गुणे अवादेशे शे रस् इत्यादेशे तास सकारस्य लोपे रसः सका
रस्य श्वविपर्याविति भाव । भवितासीति । सिपि तासि इडागमे ऊकारस्य गुणे अ-
वादेशे 'तामसयो'रिति सकारस्य लोप इति भावः । भवितास्व इति । यसि तासि इ
डागमे गुणे अवादेशे यस सस्य श्वविपर्याविति भावः । भवितास्येति । षड्वचने थे
तासि इटि गुणावादेशौ । भवितास्मोति । सिपि तासि इटि गुणावादेशौ । भवितास्व इति ।
यसि तासि इट गुणे अवादेशे रत्रविसर्गा । एवं मसि भवितास्म इति रूपम् ।
इति सुट् प्रक्रिया । लृट् शेषे च । घातोर्लृत्वधिकृतम् । भविष्पति गम्यादयो' इत्यतो
भविष्पतीत्यनुवृत्त घात्पर्यं वेति । तदाह—भविष्पदर्याद्घातो लृट् स्यादिति । 'तुमुन्
ण्युञ्जी क्रियार्था क्रियार्थाणामिति पूर्वसूत्रे क्रियार्थाया क्रियायामिष्पर्थनिर्देश स्थित ।
ततोऽप्य शेष । क्रियार्थाया क्रियायामसत्याणामिति लम्बने । चकारात् 'क्रियार्थाया
क्रियार्था सत्याणामित्यपि लम्ब्यते । तदाह—क्रियार्थाया क्रियायामसत्यां सत्यां वेति । ननु
खट् इत्येव सूत्रमस्तु । शेषे चेति मास्तु । भविष्पदर्याद्घातो खट् इत्येतावतैव क्रि-
यार्थाया क्रियायामसत्यां सत्यां च खटो लाम इति चेत् मैवम् । 'भविष्पत । इति

भ्यतः । भविष्यन्ति । भविष्यति । भविष्यथ । भविष्यथ । भविष्यामि । भविष्याव ।
 भविष्यामः । २१६४ लोट् च ३।३।१६२॥ विष्यादिभ्यर्षेषु घातोर्लोट् स्यात् ।
 २१६५ आशिषि लिङ्लोटौ ३।३।१७३॥ २१६६ एव ३।३।१७४ लोट् इ-
 कारस्य उः स्यात् । भवतु । २१६७ तुह्योस्तातड्डाशिष्यन्यतरस्याम् ७।
 १। ३५॥ आशिषि तुह्योस्तातड्डा स्यात् । अनेकाल्वात्सर्वादेशः । यद्यपि 'डिष'
 (सू ४३) इत्ययमपवादस्तथाप्यनन्यार्थद्वित्वेभ्यनडादिषु चरितार्थं इति गुणवृ-
 त्तिप्रतिषेधसम्प्रसारणाद्यर्थतया सम्भवत्प्रयोजनकारे तातड्डिमन्थर प्रवृत्त परेष

स्यीयत' इत्यादौ भावकर्त्रोः तुमुत्पूर्वुल्भ्यां लुटौ वाघाऽभावार्यत्वात् । नच वासक्य
 विधिना तस्मिन्नि शङ्कया । 'चङ्गुट्त्तुमुत्पूर्वुल्भ्यं वासक्यविधिर्नस्तीति' तद्विधेया-
 द्वापास्तां तावत् । एष इति । लुट्स्त्विति 'स्वतासी लुटुत्' इति स्वप्रत्ययः । तस्य
 घलाघादंभातुकारत्वात् इहागम इत्यर्थः । भविष्यतीति । एवप्रत्ययस्य इति ऊकारस्य
 गुणे अवादेशे प्रत्ययावयवत्वात् सकारस्य पर्ये भविष्यतीति रूपमित्यर्थः । तसादौ
 भविष्यत इत्याद्यन्वेवं योजनम् । भविष्यामीत्यादौ 'अतो द्वौवो यत्री ति दीर्घः । इति
 लुट्प्रक्रिया । लोट् च । विभिनिमन्प्रणामप्रणाम्योष्टमप्रहनप्रार्थनेषु' इत्यनुवर्तते ।
 तदाह—विष्यादिभिति । विष्यादिनाम् । अनुपदमेव लिङ्त्विधौ ष्याक्यास्यन्ते । आ-
 शिषि लिङ् । आशिष्यपोषर्षः । आशासनमराशोः इष्टमासीच्छा । लो'स्त्विति विशेष
 माह—एव । एः उ इति चोदः । परिति षष्ठ्यन्तम् । इत्यर्थेति लभ्यते । 'लोटो
 लृटव' इत्यतो लोट् इत्यनुवर्तते । तदाह—नोट इति । भवत्विति । त्विति वापि गुणे अ-
 वादेशे त्विप इकारस्य षकारः । अयाऽऽशिषि लोटौ विशेषमाह—तुह्योस्तातड्ड । तुह्य
 तुह्यो, तयोरिति विग्रहः । तातड्डि टकार इव । अकार उच्चारणार्थं ॥ तादित्यदेशः
 शिष्यते । ननु किमस्य अनेकाल्वात्सर्वादेशता, उत द्वित्वादेशतादेशतेत्यत आह—
 अनकाल्वात् सर्वा' इति । ननु 'द्वित्वे'त्यस्य सर्वादेशापवादतया अनकाल्वात्सर्वा-
 दोऽप्यन्यदेशत्वमेवोचितमित्याशङ्कते—यद्यपि द्वित्वेत्ययमपवाद इति । परिहरति—
 तथापीति । परेष वाप्यय इति । तातड्डादेशे 'द्वित्वे'त्यर्थं विधि 'अनेकाल्वात्सर्वादेशे'
 ति परेष वाप्यय इत्यर्थः । ननु 'परानियन्तरहापवादानामुत्तरोत्तरं षष्ठीय' इति
 परापेक्षया अपवादस्य प्रवृत्तत्वात् द्वित्वेपन्तदेशत्वमेव तातड्डि युक्तमित्यत आह—
 तातड्डि मन्थर प्रवृत्त इति । 'द्वित्वे'ति विधिरिति शेषः । तातड्डविषये द्वित्वेति विधि-
 मं पर प्रवृत्त इति हेतोः परेण सर्वादेशविधिना वाप्यय इत्यर्थः । कुतो मन्थरप्रवृत्ति-
 त्वमित्यत आह—अनन्यार्थेत्यादिना । अन्तादेशत्वादन्योऽर्थो यस्य द्वित्वस्य न वि-
 धते तदनन्यार्थम् । अथाविध द्वित्वे येषां तेषु अनडादिषु द्वित्वेति विधि' चरितार्थः
 लभ्यप्रयोजनक इति कृतः सं-द प्रवृत्त इत्यर्थः । तातड्डो द्वित्वं तु अन्तादेशत्वापे-
 क्षया अनन्यार्थं नेत्याह—सम्भवत्प्रयोजनकारे इति । सम्भवन्ति प्रयोजनानि अग्यानि

वाच्यते । इदोऽर्गाववाद्योरपि सम्बन्धः । भवतात् । २११८ लोडो लड्-
चत् ३१५८५॥ लोडो लड् इव कार्यं स्यात् । तेन तामादय सलोपश्च । तथा-
हि । २११९ तस्यस्यमिपां तांततामः ३१५१०२॥ क्तिश्चत्तुमिपां तामाद-
य क्रमात्स्यः ॥२२०० नित्यं क्ति ३१५१५५॥ सकारान्तस्य क्तिदुत्तमस्य

यस्य स सम्बन्धः प्रयोजनम् । स्याद्विधेः ककार यस्य तथाविधे तातहीत्यर्थः । कथं
सम्बन्धप्रयोजनकत्वमित्यत आह—युक्तवृद्धिप्रतिषेधसम्प्रसारणाद्यर्थयेति । द्विष्टादित्या-
दौ लघुपञ्चादिगुणनिषेधः । स्तुतात् यतादि-यादा'पुतो वृद्धिलुंकि इलो'ति विद्विताया
वृद्धेनिषेधः । 'वना कात्तो' उष्टादिमत्र 'प्रद्विज्यावयी'ति सम्प्रसारणम् । अदिना मूः
नामिष्यत्र 'मूत्र ईद्वि-मीडोऽभावस्य सङ्घट्ट' । ननु क्तिद्विधेः क्तिद्वेति विधिर्मन्त्रं
प्रवर्तताम् । अथापि 'परनित्यान्तरङ्गापवादानामुत्तरोत्तर यत्नीय' इति न्यायेन पर-
स्यापि सर्वादेशविधेरपवादभूतेन डिच्चेत्यनेन बाध एवोचिन इत्यत आह—तेति ।
इह तातडविधये अनेकाह्नितिसर्वस्येति सामान्यशास्त्रस्य, डिच्चेति विशेषशास्त्रस्य
च समबलत्वात् सामान्यशास्त्रं विशेषशास्त्रेण न बाध्यत इत्यर्थः । अयं भाव-अपवा-
दानाद्यस्य परनित्यान्तरङ्गापेक्षया प्राथम्ये निरवकाशत्वमेव धीनम् । प्रकृते च डिच्चेति
विधि अनहादित्त्वम-तादेशावैक्यप्रयोजनक प्रयोजनान्तरविरहेण निरवकाशात् इ-
दिति पण्डितान् कृतार्थताममुभवन् , तातडो क्तिव प्रयोजनान्तरमत्वेन सावकाशात्वा-
दुपेक्षत इति । तद्रुक्तं भाष्ये—'क्तिवस्य सावकाशात्वादिप्रतिषेधात्तातड् सर्वादेशः'
इति । अधिकास्तु विस्तरमिपां विवक्ष्यते । यवनादिति । आद्यपि लोटस्तिपि सपि
गुणे अवादेशे उकारे लोस्तावत् सर्वादेशः । उकार इव । द्वितीयतकारादकार उच्चा-
रणार्थम् । लोडो लडवत् । लड इव सङ्घट्ट । 'तत्र तस्येवे'ति पठ्यन्ताइति । तदा
ह—लोडो लड् इवेति । ननु तदिह 'लुङ्लुङ्लुङ्पङ्कदात्' इत्यण्यमोऽपि । स्वादिरप्यत
आह—तेनेति । लड् इति स्थानपठ्यन्तात् वतिप्र यथाश्रयणेनेत्यर्थम् । अडागमस्तु न
लडो विधीयते । किन्तु लडि अङ्गरेवेति भावः । केन तामादयः, केन वा सलोप
इत्यत आह—नवा धीनि । तामादयः सलोपश्च यथा ज्ञाय ते तथा स्पष्टमुच्यन्त
इत्यर्थः । तस्यस्यमिपां । तस् यस् य मिप् प्पो इन्द्रात् पठ्योपह्वचनम् । तान्
तम् त अम् एषां इन्द्रात् प्रथमाऽपह्वचनम् । 'नित्यं क्ति' इत्यस्मात् क्ति इत्यनु-
वर्तते । तदाह—क्तिश्चत्तुमिपि । क्तिनो लकारस्य आदेशभूत नामित्यर्थः । क्ति-
पि । यथापह्वचनस्य लक्ष्यमिदम् । नित्यं क्ति । उत्तमपुरुष एवास्त्वस्य प्रयो-
जनम् । प्रसङ्गादिशेष-यस्तम् । 'स उक्तमस्ये'ति सूत्रमनुवर्तते । तत्र म इति प-
ठ्यन्तम् । तेन उत्तमो विरोधयेते । तद्व्यविधिः । 'इत्यथ लोड' इत्यतो लोप इ-
त्यनुवर्तते । तदाह—सकारान्तस्य क्तिदुत्तमस्येति । क्तिनो लकारस्य य आदेशः उक्तम-
पुरषः तस्येत्यर्थः । 'वेतोऽन्यत्रे'त्यस्मादाप्रह्वगानुपृत्तिनिवृत्तये नित्यपठ्यम् ।

निरय लोप स्यात् । 'अनोऽत्पत्स्य' (सू ४२) इति सस्य लोपः । भवताम् । भव
 न् । २२०१ सेहंपिच्च ३।४।८७। लोट सेहिं स्यात्सोऽपिच्च । २२०२ अ
 तो हेः ३।४।१०५। अत परस्य हेर्लुक्स्यात् । भव । भवतात् । भवतम् । भवत ।
 २२०३ मेनिः ३।४।८६। लोटो मेनिं स्यात् । २२०४ आहुत्तमस्य पिच्च
 ३।४।६२। लोटुत्तमस्याडागम स्यात्स पिच्च । हिन्योक्तव न । इकारोन्वारणसा-
 मर्थ्यात् । भवानि । भवाव । भवाम् । २२०५ अनद्यतने लङ् ३।२।१११।

अलोऽन्त्यस्येयम्यलोप । भवताविति । लोटस्त्वम् । सस्य तामादेश । शप् । गुणा-
 उवादेशो । न च तामादेशस्य सर्वादेशत्वात् प्राक् विभक्तित्वात् 'अ विभक्तौ तुस्मा' इति निषेधाऽभावात् मकारस्येत्सञ्ज्ञा शङ्क्या । ययोगात्तलोपेन मकारान्तरपरस्ते-
 पेण उपदेशेऽन्यथाऽभावात् । भवन्तिविति । लोटो हे अन्त्यादेशे शपि गुणे अवादेशे
 ह्योरकारयो पररूपे एकरितिकारस्य षकारे भवन्तिविति रूपम् । अथ लोटः सपि
 शपि गुणाऽन्त्यादेशोः भव सि इति स्थिते । मेहंपिच्च । हि इति लुप्तप्रथमकम् ।
 'लोटो लङ्' दित्यतो लोट इत्यनुवर्तते । तदाह—लोट सेरिति । स्नुहीत्यादौ सिप्-
 स्यानिकस्य हेः पित्वात्सार्धानुक्रमविदिति द्वित्त्वाऽभावात् गुणे प्राप्ते अपिच्च
 नम् । एव च द्वित्त्वात् 'किदिति चेति गुणी न । सेहिं लिङ्गव्येव तु न सूत्रितम् ।
 पित्तमिसर अनुदास्य स्थाने हेरस्यनुदास्यवापचेः । भव हि इति स्थिते । अतो
 हे । अत इति पञ्चमी । हेरिति षष्ठी । 'षियो तु गि'यतो लुगि'त्यनुवर्तते । तदा-
 ह—अत परस्येति । भवेति । द्विविधानं तु स्नुहीत्याद्यर्थमिति भावः । भवताविति ।
 आशिचि लोटः सपि तस्य 'सेहंपिच्चे'ति द्विभावे शपि गुणावादेशयोः 'अतो हे रि-
 ति लुङ् परावात् याधित्वा 'तुस्यो रिति पठे तात्पर्यमिति भावः । भवन्तिविति । यस्मि
 शपि गुणे अवादेशे च भव शप् इति स्थिते 'लोटो लङ्'दिति लङ्गत्वात्परस्यमि-
 पामिति यसः तमादेशे रूपम् । एव भवतेति । यस्य सादेश इति विशेषः । लोटो
 मिवि शपि गुणे अवादेशे मिया सस्यस्यमियामित्यभादेशे प्राप्ते—मेनिः । 'लोटो लङ्'
 दित्यत लोट इत्यनुवर्तते । तदाह—लोटो मेरिति । भव नि इति स्थिते । आहु-
 त्तमस्य । 'लोटो लङ्' दित्यतो लोट इत्यनुवर्तते । तदाह—लोटुत्तमस्येति । स्त्वानि
 स्तवायेत्यादौ सार्धानुक्रमविदिति द्वित्वनिवृत्त्यर्थे पिच्चनम् । यद्यपि निष्पत्त्या-
 निकस्य नेः पित्वात्तदागमस्यपि द्वित्वं पित्त्वं, तथापि यत्प्रसारादागमस्याऽदित्वा-
 र्थं विदिति षचनम् । ननु स्नुहि भवानीत्यत्र 'एकरित्युत् कुतो न स्यादित्यत
 आह—हिन्योक्तव नेति । सामर्थ्यादिति । अन्यथा हुन् इत्येव विदित्वादिति भावः ।
 भवानीति । आडागमे सवर्णदीर्घे । नचात्र लङ्गत्वादादितरघोत लोपः शङ्क्यः ।
 इकारोच्चारणसामर्थ्यात् । अन्यथा 'मो म' इत्येव विदित्यात् । एवं हेरपि शोष्यम् ।
 यद्यपि भवानीत्याश्रयतो दीर्घो मञि इत्येव दीर्घसिक्केराडागमविधि षर्थः । तथापि

अनघतनभूनार्यं वृत्तर्थातो लंछं स्यात् । २२०६ लुङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् ६।५।७१॥
 एषु परेष्वङ्गस्याङागम स्यात्, स चोदात्त । २२०७ इतश्च ३।५।१०० ॥ चित्तो
 लस्य परस्मैरदमिकारान्त यत्तत्तस्य लोप स्यात् । अमवत् । अमवताम् । अम
 वन् । अमव । अमवतम् । अमवत । अमवम् । अमवार । अमवाम् । २२०८ वि
 धिनिमन्त्रणामन्त्रणाऽधीष्टसम्प्रश्नप्रार्थनेषु लिङ् ३।३।१६२ ॥ एष्वर्षेषु यो-
 त्येषु वाच्येषु वा लिङ् स्यात् । विधि प्ररणम्, मृ यादेनिकृष्टस्य प्रवर्तनम् । नि

स्तवानीपाप्यर्षमावरयकमिहापि न्याप्यरशादुपगम्यस्तम् । भवावेति । छोटो वस् गु-
 ष्यावादेशौ । आङागम । सवर्णदीर्घं । लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् ।
 एव मसि भवामेति रूपम् । इति लोटप्रक्रिया । अनघतने लृङ् धातोरिति, भूत इति
 चाधिकृतम् । भूत इति धारयं भवेति । तदाह—अनघतनभूतं भृत्तरिति । लृङ्
 लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् । अङ्गस्यैरधिकृतम् । तदाह—एषु परेषु अङ्गस्येति । अन्तरङ्गत्वात् नित्य-
 श्वारपरित्वाच्च यथायथ तपि शपि विकरणे गुणे अवादेशे विकरणविभिन्नशब्दस्य
 अङागम । 'छावस्यायामवाऽङागम' इति तु पक्षान्तर भाष्ये स्थितम् । इत्यथ । ल
 स्यैरधिकृतम् । 'इतश्च लोर परस्मैपदेऽन्विरयम्मात् लोर इति, परस्मैरदेभिव्रति-
 चानुवर्षेते । परस्मैपदेऽन्विरयेतत् पठ्या विपरिगम्यते । तदाह—छित्तो लस्यैरधादिना ।
 अलोऽन्विरयस्यत्यन्यस्य लोप । तदाह—अमवविति । अमवतामिति । लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् लृङ् ।
 मादश, शप । गुष्वावादेशौ । अट । अमवविति । शेरन्तादेश । शप गुष्वावादेशो अट
 'इतरच ति इकारलोपः । तकारस्य सयोगान्तलोपः । अमव इति । सिपि शपि गुणे
 अवादेश अटि इकारलोप रत्विक्सर्गो । अमववमिति । यस्तनमादेशः । शप् गुष्वा-
 वादेशौ अट । अमवविति । यस्य तादेशे शपि गुणे अवादेशे अटि । अमवमिति ।
 मिय अमादेशे शपि गुणे अवादेशे पूर्वरूपम् । अमवावेति । यसि शपि गुष्वावादेशौ
 अट । 'अतो दीर्घो यञीति दीर्घं । 'निय छित्त' इति सकारलोपः । एव मसि अम
 वामेति रूपम् । इति लृङ् प्रक्रिया । विधिनिमन्त्रणा । ननु विध्यादयो हि न लिङ्गा
 वाच्ये । ल कर्मणि च भावे चेति सूत्रेण कर्त्तृकर्मभावाना लकारवाच्यत्वबोधनात् ।
 गद्य ल कर्मणि चेति शास्त्र लिङ्ग्यतिरिक्तलकारविषयकमेवास्त्विति वाच्यम् ।
 तथा सति यजेतेत्यादौ कर्त्तृवाचकरवाऽभावेन शवाधनापत्तोरित्यत आह—यत्त्वोऽङ्गान् ।
 ल कर्मणि चाति सूत्र सामान्यविषय चेदपि विधिनिमन्त्रणेति विशेषशास्त्रेण न
 वाच्यते, अविरोधात् । तथाच विध्यादिविशिष्टकर्त्तृविषु लिङ्गित फलतीति मत्वाह
 वाच्येषु वेति । पञ्चद्वयमर्गदं भाष्ये स्थितम् । विधि प्रेरणमिति भाष्यम् अर्थात्तस्स-
 ह्गृह्णाति—विधि प्रेरणमिति । ननु निमन्त्रणादीनामपि प्रत्यान्तर्भावान्नैव यमि
 त्यती भाष्ये—मृयादेनिकृष्टस्य प्रवर्तनमिति । तद्यथा मृय स्वामी वदति—भवान्
 वदन् वाच्येदिति । आमन्त्रणात् भेदं दर्शयितुं निमन्त्रणशब्दं व्याचष्टे—निमन्त्रण

मन्त्रण नियोगकरणम्, आवश्यके भाद्रभोजनादौ दौहित्रादे प्रवर्तनम् । ग्रामत्रण कामचागनुज्ञा । अधीष्टः सत्कारपूर्वको व्यापारः । 'प्रवर्तनाया लिट्' इत्येव मुवचम् । चतुर्थी पृथगुपादान प्रपञ्चार्थम् । २२०६ यासुट् परस्मैपदेपृदात्तो ङिच्च । ४।१०३॥ लिट् परस्मैपदानां यासुडागम रयात् स चोदात्तो ङिच्च । ङित्वोक्ते र्थायते क्वचिदनुबन्धकार्येऽप्यनल्लिघाविति प्रतिषेध इति । १ न शानचः टित्त्वम

नियोगकरणमिति । नियोगशब्दस्य प्राणशब्दपर्यायशब्दम वाचयति—आवश्यके अद् भोजनादौ दौहित्रादे प्रवर्तनमिति । 'श्रीणि धाद् पवित्राणि दौहित्रः कुतपस्तिल' । इत्यादिवचनादिति भावः । तद्यथा दौहित्रादीन् प्रति हृद् धादे भवान् भुञ्जीतेति । ग्रामत्रण कामचरनुष्ठानि । पपेच्छ मिथतामित्यर्थपनुज्ञानमित्यर्थः । अधीष्ट सत्कारपूर्वको व्यापार इति । आप्यवाक्यमिदम् । सत्कृत्य प्रवर्तनमि यर्थं । लिट्पूर्वकस्येपघातोमात्रे क्तान्तस्थोपसर्गवशादस्मिन्नर्थे वृत्तिः । अत एव भाव्यप्रयोगादधीष्टशब्दस्य पुस्तवम् । अधीष्टमित्येव क्वचित्पा' । 'मायवक भवानभ्यापयदित्युदाहरणम् । इदं कार्यं न वति विधाय निर्धारणम् सम्प्रन । यथा—किं मो व्याकरणं भवानधीयीतेति । प्रार्थनं याञ्चा । यथा 'भवानग्ने मे दद्यादिति । मुवचमिति । प्रवर्तनात्वस्य विध्यादिचतुर्षु अनुस्यूतत्वादिति भावः । प्रवृत्त्यनुकूलव्यापार प्रवर्तना । तत्र प्रवृत्तिं सिध्यादिनिष्ठा । तदनुकूलव्यापारस्तु प्रेरणात्मक प्रवर्तनितृगुर्वादिनिष्ठः । विस्तरस्तु मञ्जूषायां द्रष्टव्यः । चतुर्णामिति । विधिनिम-प्रणाम-प्रणार्थं शानामित्यर्थः । अथ लिङ्भित्तिपि इतरश्चेतीकारलोपे शपि गुणे भवादेश मव त् इति स्थिते—यासुट् पर । 'लिङः सीपु' इत्यत लिङ् इत्यनुवतत । पृष्ठार्थे सप्तमी । तदाह—लिङः परस्मैपदानामिति । यासुटोऽपवादः । यासुटि टकार इत्, उकार उच्चारणार्थः । टित्वात् त्रिधातीनामाद्यवयव । अवयवे टित् च भानर्धङ्गात्तदङ्गेषु' इति न्यायेन समुदाये आगमविशिष्टविबाहौ विश्रायति । 'भागमा अनुदात्ता' इति यासुट् अनुदात्तात् प्राप्ते उदात्तवचनम् । इदमेव वचनमागमा अनुदात्ता इत्यत्र ज्ञापकमिति भाष्यम् । स्तुयात् स्तुयातामियादौ गुणादिनिषेधार्थं यासुटो टित्त्वचनम् अनुदात्तागमा इति न्यायेन यासुडागमो लिङ् देशपरस्मैपदावयवः । ततश्च स्थानिवत्त्वेनेव टित्त्वलिङ्गे यासुटो टित्त्वविधिव्यर्थः । नच स्थानिभूतलिङ्गे लकारस्याल्ल इत्यन गुणनिषेधविधावाप्ययथादनल्लिघाविति निषेधः शङ्क्यः । 'पुमास्यागापाज्जातिसौ इती ति किलिति विहितस्य ईत्वस्य 'न ह्यपीर्त निषेधेन लिङ्गेनानुबन्धकार्ये' अत लिघाविति निषेधाऽभावज्ञापनादित्यत आह—किरोक्तेरिति । क्वचिदनुबन्धकार्येऽपि अनल्लिघाविति निषेध इति । यासुटो टित्त्वन ज्ञायत इत्यन्वयः । तथा च एतज्ज्ञापनाथमेव यासुटो टित्त्वमिति भावः । ज्ञापनफलसु घस्यसागेत्यत्र लोवभावः । अथथा लृडादेशस्य शानच स्थानिघावेत टित्वात् ङीप् स्यात् । ननु 'क-

पीड लिङ्गम् । २२१० सुट्तिथो ३।४।१०५॥ लिङ्गस्कारयकारयोः सुट् स्यात् ।
 सुट् याधट् न वाच्यते । लिङ्गो यासुट् तकारयकारयोः सुट्तिथि विषयभेदात् ।
 ~२२११ लिङ्गः सलोपोऽनन्त्यस्य ७।२।७६॥ सार्वधातुकलिङ्गोऽनन्त्यस्य चस्य
 लोः स्यात् । इति सकारद्वयस्यापि निवृत्तिः । सुट्ः भवणं स्वाशीर्निङ् । स्फुटतरं
 तु तत्राप्यात्मनेपदे । २२१२ अतो येयः ७।२।८०॥ अतः परस्य सार्वधातु-
 कावयवस्य या इत्यस्य इप् स्यात् । गुणः । यनोपः । भवेत् । सार्वधातुके

विदनुसन्धकार्येऽप्यनन्विधाविति निषेधात् इत्यत्र यासुटो लिङ्गवचन न ज्ञापकम् ।
 अनुबन्धकार्ये सर्वात्र अनन्विधाविति निषेधाऽभावे स यदि यासुटो लिङ्गस्य तिप्सि-
 पमिषागमयासुटो क्तिवार्थमावरणकत्वात् । नहि जिहारेदेशेऽपि तिप्सिप्सिपिं
 हित्य स्यान्निवृत्तवलयम् । 'इलरनरस नञ्ज्ञाविति सुप्रभाष्ये 'लिङ्गं विन्न पिच्च
 लिङ्गैति' प्रपञ्चित्वादिप्रवरसादाह—रन ज्ञानवा शिरनरेव निङ्गमिति । इह अ-
 नुबन्धकार्येऽपि क्वचिन्नन्विधाविति निषेधोऽस्तारयस्मिन्नर्थे इतः—रनाप्रायस्य, यः
 ज्ञानतादा इल रनरज्ञानञ्ज्ञाविति विहित, तस्य शिल्पमपि लिङ्गं—ज्ञापकमित्य-
 र्थः । अन्वया स्थानिवत्त्वेनेव तस्य शिल्पसिद्धेस्तद्वचनं व्यर्थं स्यादिति भावः । अत्र
 च यदुक्तं तत् सार्वधातुप्रकरणे वक्ष्यमाणेत्यत्र प्रपञ्चितम् । तथा च प्रकृते मव या-
 स् त इति स्थिते—सुट्तिथो , लिङ्गस्योपुडित्यत् लिङ्ग इत्यनुवर्तते । तिष्ठ य् चेति
 द्वन्द्वत्वात् पञ्चोऽप्यनन्त्यम् । इकार उच्चारणार्थः । तदाह—निङ्गस्तकारेति । सुटि टकार
 दत्, उच्चार उच्चारणार्थः । अत्र यास् त इति स्थितम् । नन्विद परेण सुटा या-
 सुट् कथं न याध' । अत्रपुनरित्यादौ पररमैरप्येपु यासुड्निवेः चरितार्थत्वादिष्यागच्छ्य
 निराकारोति—पुनर यासुट् न वध्यत इति । तत्र कुत्र इत्यत्र आह—निङ्गो यासुड्ति ।
 लिङ्गं सोपुट् यासुडागमश्च । लिङ्गोऽप्युच्चारणस्य तकारस्य सुडागम इति विषयभेदा-
 दित्यर्थः । तथा च योगपद्याऽक्रमवाऽभावात् विप्रतिषेधाऽभावात् परेषापि सुट्
 यासुटो बाध इति भावः । निङ् म। सेति उत्तरश्लोके पदम् । 'रुदादिभ्य सार्वधातुके'
 इत्यत्र सार्वधातुक इत्यनुवृत्तपद्यं विपरिणामते । तदाह—नारवपुत्र निङ् इति ।
 नकारदत्तस्यापि । अविशेषात् सकारद्वयस्यापि सुट्प्रकारे प्रवर्तते । 'लिङ्गरे लृप्'स्य
 सङ्घेदेव प्रवृत्ति रिति तु पर्यायेण पुनः प्रवृत्तिनिवृत्तिरिति भावः । यद्यपि अत्र यास् त
 न इत्यत्र स्कारित्येव सिध्यति । तथापि मरेपुनरित्याद्यर्थं सूत्रम् । ननु सुटो लोरे किम-
 र्थं सुट्त्विति लिङ्गस्य आह—सुट् अत्रय स्वाशीर्निङ् । नृदात्ताभिर्यादौ लिङ्गाशिपी-
 त्यादंवातुकावेन तत्र सकारलोरेत्याऽप्रसक्तैरिति भावः । 'अनुनारस्यैकस्याऽनेकर
 लोचकारणे विशेषाऽभाव' इति भाष्यादाह—स्फुटतर इति । तथापि जाशिषि लिङ्गापि,
 एभिषीषीत्यादावात्मनेपदे स्फुटतर सकाराद्वयस्य भवणमित्यर्थः । तत्र यासुटो अमा-
 नेन सलोपोऽभावेन च सुट् एव सकारस्य एवम् एतदं अत्रगवन्मवादिति भावः ।

किम् । चिकीर्ष्यात् । मध्येऽपवादन्यायेन हि अतो लोप एव भाष्येत । भवे
दित्यादौ तु परस्वादीषं स्यात् । भवेताम् । २२१३ ऋजुस ३।४।१०८० निघो

तथा च भव यात् इति स्थिते । अतो येव । 'या' इति सुप्तवर्णोऽपदम् । अत इति
पञ्चमी । परस्यस्यध्याहार्यम् । इय इत्यत्राऽकार उच्चारणार्थं । 'रुदाश्मिन्' इत्यस्मात्
'सार्वधातुक' इत्यनुवृत्तम् अवयववधया विपरिगम्यते । उदाह—अत परस्येत्वादिना ।
अथ इयत् इति स्थितम् । गुण इति । 'आद्गुण्य' इत्यनेनेति शेष । भवेत्त् इति
स्थितम् । यलोप इति । 'लोपो ष्योरित्यनेनेति शेष' । भवेदिनि । यलोपात् प्राक् इ
कह्यादिलोप सयोगान्तलोपश्च न द्राह्य, अन्तरङ्गत्वेन यलोपस्य पूर्वं प्रवृत्ते, सयो
गान्तलोपस्य प्रैपादिकरवेनाऽसिद्धत्वाच्चेति भावः । सार्वधातुके द्विमिति । 'रुदाश्मिन्'
इत्यतस्सार्वधातुक इत्यनुवृत्तिलभ्यं सार्वधातुकावयवत्वेति । किमर्थमित्यर्थं ।
भूधादिस्याद्वायाशीर्ल्लिङ्गि सार्वधातुके अत परत्वाऽभावादेश इयादेशाऽभावसिद्ध सार्व
धातुकप्रहणानुवृत्तिर्भ्यंशैत्याशयः । चिकीर्ष्यादिति । कृष्धातो सङ्गन्तात् आशीर्ल्लिङ्गि
तिवादी चिकीर्षं यादिति स्थिते अतो लोप इत्यकारलोप चिकीर्ष्यादिति रूपम् । तत्र
'अतो येव' इत् त्र सार्वधातुकप्रहणानुवृत्तौ चिकीर्षं यादिति स्थिते अतो येव इति
इयादेशे आद्गुणे यलोपे चिकीर्षेदिति स्यात् । सार्वधातुकप्रहणानुवृत्तौ तु न शेषः,
आशीर्ल्लिङ्गादेशस्य सिद्धः लिङ्गशिथीत्याङ्गधातुकताया वक्ष्यमाणत्वादिति भावः ।
ननु आर्षापि लिङ्गि चिकीर्षं यादिति स्थित नित्यत्वात् अतो लोप इति अकारलोप
सति अत परत्वाऽभावादेश 'अतो येव' इत्यस्याऽप्रवृत्ते तत्र सार्वधातुकप्रहणानुवृत्ति
र्भ्यंशैवारयत आह—मध्येऽपवादन्यायेन अतो लोप एव भाष्येति । पद्यस्य अतुयराद् अतो
लोप इति सूत्रम् सप्तमस्य द्वितीयपादे अतो येव इति सूत्रम्, सप्तमस्य अतुयपादे
तु 'अतो दीर्घो यञी ति सूत्रमिति स्थितिः । सत्र आर्षालिङ्गि सार्वधातुके चिकीर्षं
यादित्यत्रालोपप्राप्तया विधिलिङ्गि तु भव यादित्यत्र अतो दीर्घप्राप्त्या च इया-
शस्य निरवकाशत्वेन बाध्यतामाप्यभिव्यक्त्यामाधिरागवादात्तथा तत्र अन्यतरस्मिन्
भाष्ये सति 'मध्येऽपवादा पूर्वान् विधीन् बाधते गेत्ता निति -यायेनातो लोप एव
बाधमर्हति । न तु अतो दीर्घ इत्यर्थः । एवं सार्वधातुक चिकीर्षं यादिति स्थिते अतः
परत्वादिपादेश प्रसज्येतेत्यतिश्याप्ति' स्यादिति स्थितम् । एव चाश्याप्तिरपीत्याह—
भवेदित्यादौ विधिः । अत परस्य इयादेशविधौ सार्वधातुकप्रहणानुवृत्तौ विधिलिङ्गसि
पि सार्वधातुके भव यादिति स्थिते इयादेश परत्वाद्वाचित्वा 'अतो दीर्घो यञी ति
यञादौ सार्वधातुके परे अतो विधीयमानो दीर्घः स्यात् । एतच्च अत परत्वाऽभावा
दिपादेशो न स्यादित्यस्यापि श्यापित्यर्थः । नच इयादेशस्य निरवकाशत्वात् दीर्घ
बाधकस्य द्राह्यम् । चिकीर्ष्यादित्यार्वधातुके दीर्घप्राप्त्ययोग्य इयादेशस्य सावकाश
त्वादिति भावः । भवेतामिति । तस्य तामादेशे शपि गुणे अवादेशे वासुदागमे सुटि
रुकाराद् यलोप या इत्यस्य इयादेशे आद्गुणे यलोप । अथ विद्यो शेषो न्त इति प्राप्ते-

भेजुंश्च स्यात् । ज इत् । २२२४ उरूपदान्तात् ६।१।६६॥ अपदान्तादवर्णा
 दुसि परे पररूपमेकादेशे स्यात् । इति प्राप्ते । परत्वात्तित्यत्वाच्च 'अतो येय'
 (सू २२१२) इति प्राञ्च । यद्यप्यन्तरत्वात्पररूप न्याय्यम्, तथापि 'यास'
 इत्येतस्य इय इति व्याख्येयम् । एव च सज्जीरस्यापवाद इय । 'अतो येय' (सू
 २२१२) इत्यत्र तु सन्धिरार्थः । भवेयु । भवे । भवेतम् । भवेत । भवेयम् । भवेव ।

भेजुंश्च । लिट्प्रसङ्गोऽपि लिङ् इत्यनुवर्तते । तदाह—लिङो भेरिति । अनेकाल्त्वस्य
 चादेशः । ज इति । जुस स्थानिवत्त्वेन प्रथमत्वात् जुट् इति जकार इत्यस्यैक इत्यर्थः ।
 उसि शपि गुणे अवादेशे यासुटि सकारलोपे भव या असिति स्थिते इयादेशे चाधित्वा
 पररूपप्रवृत्ति शङ्कितुमाह—उत्पत् । एक पूर्वपरपोरित्यधिकृतम् । आद्गुण इत्यस्माद्
 दियनुवर्तते । 'एङि पररूपमित्यस्मात्पररूपमिति । तदाह—अपदान्तादिति । उसीति ।
 उसि य अच उकार तस्मिन् परत्वं इत्यर्थः । 'ह्रकोऽण्यचीत्यतः अचीत्यनुवृत्तेः । य
 चापि अस कृत्स्नस्याकारस्य च उसित्येकादेशेऽपि रूपं तुल्यम् । तथापि 'अरु सवण
 दीर्घ' इत्यादात्तस्य आधीत्यावश्यकमनाप्यनुवर्तत इति बोध्यम् । भिन्धरित्याद्याहर-
 णम् । इति प्राप्त इति । भव या असित्यत्राकारस्योकारस्य चाद्गुण्यं चाधित्वा एकस्मि
 न्नुकारे पररूपे प्राप्ते सतीत्यर्थः । सति च पररूपे वा इत्यस्याऽभावात् इय न स्या
 दिति मन्वते—परत्वादिति । पररूपापेक्षया इयादेशे पर नित्यञ्च, अकृते कृते च प्र
 वृत्ते । कृते पररूपे य् इत्यस्यैकदेशविभक्त्यायेन एकादेशस्य पूर्वा तवत्त्वेन वा इया
 देशस्य निर्वाचत्वात् । ततश्च पररूप चाधित्वा इयादेशे भवेयुरिति रूपमिति प्राचीना
 मन्वन्त इत्यर्थः । ननु पररूपमङ्गाधिकारस्यत्राऽभावात् अङ्गान्तेष्वत्वात् अन्तरङ्गम्,
 इयादेशस्तु आहत्वात् प्रवृत्तिप्रत्ययोभयसापेक्षत्वात् चाहरङ्ग । ततश्च पराधित्वाद्
 पीवादेशात् पररूपस्यान्तरङ्गतया बलवत्त्वात् पररूपमेव इह स्यादिति दाहते—यद्य
 पीति । परिहरति—तथापीति । अत यास इय इति पदच्छेदः । यासिति लुप्तपृष्ठीक
 पदम् । ततश्च अत परस्य यामित्येतस्य इय स्यादिति व्याख्येयमित्यर्थः । ननु 'लिट्
 सलोपोऽनन्यस्ये'ति सकारस्य लोपः इयादेशे चाधित्वा नित्यत्वात् प्राप्नोतीति,
 ततश्च यास् इत्यस्य इय इति कर्धमित्यत आह—एव चेति । यासिति सकारान्तस्य
 इयादेशविधिसामर्थ्यादेव सकारलोपं चाधित्वा प्रागेव यासिति सकारान्तस्य इया
 देशो भवतीत्यर्थः । तथा च सकारावस्थायां अवर्णात्परत्वाभावेन पररूपस्याप्रवृत्ति
 रिति भावः । ननु यदि 'यास् इय' इतिच्छेदः, तदा सकारस्य रत्वे, भोगो इति स्ये,
 'लोपे शाब्दस्ये'ति तस्य लोपे अतो या इय इति स्यात् । आद्गुणेऽतस्ये यलो
 पस्याऽसिद्धत्वादित्यत आह—सन्धिरार्थः इति । 'आने सु गिति सूत्रे भाष्ये तु अतो या
 इय इत्येव सूत्रपाठो लक्ष्यते । भवेरिति । सिपि, शपि, गुण्य । अवादेशः । इतरचेति इ-
 कारलोपः । यासुदागमः । सकारस्य लोपः । इयादेशः । आद्गुण्ये यलोपः । इत्यभि

भवेत् २२१५ लिङ्गशिपि ३।४।११६॥ आशिपि लिङ्गस्तिहादंघातुवसंतः
स्यात् । २२१६ किदाशिपि ३।४।१०४॥ आशिपि लिङ्गो यासुट् कित्स्यात् ।
'स्को' (६ ३८०) इति सलोपः । २२१७ चिञ्छति च १।१।१० गिरिकिञ्छि-

सर्गा । एव यत्तः तमादेशे यस्य तादेशे च, भवेत् २११ । भवेत् इति च रूपम् । भवेत् इति ।
मिपि अमादेशः । षप् । गुणः । अवादेशः यासुट् । सलोपः । इयादेशः । आद्गुणः ।
भवेदिति । षप् । शप् । गुणावादेशी । 'निर्यं छित' इति सकारलोपः । यासुट् । सलोपः ।
इयादेशः । आद्गुणः । यलोपः । एवं मसि भवेमेति रूपम् । इति विधिच्छिष्टप्रक्रिया ।
अथाशीलिङि विशेषमाह—निराशिपि । लिङ्गिति लुप्तपठोक्तं पदम् । 'तिङ्शिसाव-
धातुक'मिष्यत्सित्दित्यनुवर्तते । तदाह—आशिपि लिङ्गस्तिहादि । सावंधातुकसज्ञाप-
वाद्गोऽयम् । ततश्च सावंधातुकसज्ञाकार्यं षावादि न भवति । किदाशिपि । लिङ्गस्तीयु-
दित्यतः छिञ्छ इत्यनुवर्तते । 'यासुट् परस्मैपदेष्वित्यतः यासुडिति च । तदाह—आशिपि
लिङ्गस्तिहादि । 'यासुट् परस्मैपदेष्विति छित्त्वव्यापवादः । यद्यपि छित्त्वेनैव गुणनिषेधः
सिध्यति । तथापि 'ह्रज्यादिस्वादी' 'वाचस्वपियञादीनां क्ति'ति सम्प्रसारणाद्यर्थं
कित्यमावश्यकम्, इह न्याय्यात्वादुपपन्नम् । अथ आशिपि लिङ्गस्तिपि सावंधातु-
वत्त्वात् षावादेशे 'इत्तरेष्वेत्कारलोपे आसुट्गणने अतः परस्मैपदवात् सावंधातुकत्वा-
भावाच्च इयादेशाभावे सुटि भूयास् सू च इति स्थिते प्रक्रियामाह—स्कोरिति सलोप
इति । 'लिङ्गस्सलोप' इत्यस्य सावंधातुकविषयत्वात् स्कोरिति सुटः पदानसंयोगादि-
त्वालोपः । ततः यासुटः सस्यापि पदान्तसंयोगादित्वादेव लोपः । न तु षपर
संयोगादिरेव यासुट् सस्य लोपे सुटः सस्य पदान्तसंयोगादित्वालोप इति पुक्तम् ।
तथा सति षपरसंयोगादिलोपस्वाऽसिद्धत्वेन संयोगात्तलोपापत्तः । अष्ट इयादौ
सावकाशस्य षपरसंयोगादिलोपस्य संयोगात्तलोपाऽवाधकरादिति चाद्वरत्ने वि-
स्तरः । एवं च भूयास् सू च इति स्थिते सकारद्वयस्य निवृत्तौ भूयादिति रूपम् । तत्र
'सावंधातुकार्द्धधातुकयो रिति गुणे प्राप्ते । क्तिञ्छि च । गृह्ण् पूर्वा, समाहारद्वन्द्वः,
कार्त्तुव गकारस्य चत्वेन निर्देशात् क्वृह् च इत् यस्येति विग्रहः । द्वन्द्वान्ते अयमण
इच्छब्दः प्रायेकमन्वेति । तथा च गिति किति छिति चेति लभ्यते । निमित्तससु-
न्देया । 'इको गुणवृद्धी' इत्यनुवर्तते । अकार इत्यर्थः । इह इत्पृच्छार्थं विहिते इति
लभ्यते । 'न घातुलोप सावंधातुके' इत्यतः नेत्यनुवर्तते । तदाह—गिरिकिञ्छिप्रविष्टे
इत्यादिना । गितीत्यनुक्तौ तु 'ग्लानिस्त्वश्च रश्नु'रिति रश्नुप्रत्यये 'जिष्णुरित्यत्र गुण-
निषेधो न स्यात् । 'न च रश्नुप्रत्ययः किदेव क्रियतामिति वाच्यम् । तथा सति 'गुणा-
स्वे'ति किति विहितस्य ईत्स्यस्य प्रसङ्गात् । यदि तु गिति किति छिति परतो गुणवृद्धौ
न स्त इति श्याख्यायैत, तदा छिन्नं भिन्नमित्यत्र कप्रत्यये परे लृप्पृष्णनिषेधो न
स्यात् । स्थानिभूतस्येकः हला इत्यवधानात् । नच येन नाश्वघानन्त्यायः शङ्क्यः ।

मित्ते इत्यवयवे गुणवृद्धी न स्तः । भूयात् । भूयास्ताम् । भूयास्तुः । भूयाः । भूयास्तम्
 भूयास्त । भूयास्तम् । भूयास्तम् । भूयास्तम् । २२१८ लुङ् ३।२।११०॥ मृतायं वृत्तेर्घा-
 नाङ्गिष् स्यात् । २२१८ माङि लुङ् ३।३।१७५॥ सर्वलकारापवादः । २२२०
 स्मोत्तरे लङ् च ३।३।१७६॥ स्मोत्तरे माङि लक् स्यात् लुङ् च । २२२१ चित्
 लुङि ३।१।३३॥ शवाशवाद् । २२२२ चले. सिच् ३।१।४४॥ इवाविती
 २२२३ गतिस्थाघुपाभूयः सिचः परस्मैपदेषु २।४।७७॥ एभ्य सिचो

चित् स्तुतमित्यादावव्यवहिते चरितार्थत्वात् । यदि च 'इको न गुणवृद्धी' इत्येव व्या-
 स्यायेत न त्विवाङ्गणे इति, तदा जिगोरपत्यं खैगवायनः, नडादित्वात् फक्, इह
 आदिघृद्वेरागुणस्य च वस्तुगाराया इहस्थानिक्त्वात् निषेध स्यादित्यलम् । भूयादिति ।
 इहाद्वैधाः फक्त्वाङ्गिष् सलोप इत्यस्याऽप्रवृत्तेः स्कोरिति सलोप इत्युक्तं न विस्मर्त-
 व्यम् । न चैवमपि संयोगादिलोपस्यासिद्धत्वाद्बद्ध्यादिलोपः स्यादिति वाच्यम् ।
 सुटि यामुटि च सति ताभ्यां विशिष्टस्यैव प्रत्ययत्वेनाऽपृत्वत्त्वाभावादित्यलम् । भूया
 स्तामिति । आशिपि लिट्स्तसस्तामादेशे आद्वैधात्कारवात् शबभावे यामुडागमे अतः
 परत्वाऽभावादियादेशाऽभावे सुटि इत्परसयोगादित्येव यामुट्. सकारस्य लोप गुण
 निषेधश्च । भूयास्तुदिति । श्लेर्जुसि यामुडागमे गुणनिषेधे रूपम् । भूया इति । आशीर्ङिङः
 सिपि इतरचेठीकारलोपः । यामुटः स्कोरिति सलोपः, गुणनिषेधः, रुत्रविभर्त्ता ।
 भूयास्तमिति । यस्तसमादेशे यामुटि गुणनिषेधः । एवं यस्य तादेशोऽपि भूयास्तेति
 रूपम् । भूयामिति । मिर अमादेशे यामुटि गुणनिषेधः । भूयास्तेति । लिङो वत् ।
 'नित्यं लिङ' इति सकारलोपः । यामुट् । गुणनिषेधः । एवं ममि भूयास्तेति रूपम् ।
 इयाशीर्ङिङप्रक्रिया । लुक् । धातोरिति भूत् इति बाधिकृतम् । तदाह—मृतायं वृत्त-
 रिति । माङि लुक् । माङि प्रयुज्यमाने धातोर्लुङ् स्यादित्यर्थः । ननु लुङ् इत्युदाह-
 तसूत्रेणैव सिद्धेः किमर्थमिदमित्यत आह—सर्वलकारापवाद इति । मासिस्त्रायादौ तु
 मा इत्यभ्ययान्तरं प्रतिषेधार्थं मियाहुः । 'आहमाहोश्चेति सूत्रमाभ्ये तु द्वितो
 माशब्दस्य निर्देशात् प्रमाह्वन्द इत्यत्र लुक् न भवतीत्युक्तम् । माशब्दस्याऽभ्ययान्त-
 रस्य सत्त्वे तु तद्वेदादित्येव । मासिस्त्रस्य तु अस्तिवति विभक्तिप्रतिरूपकमभ्ययमि-
 स्यन्ते । स्मोत्तरे लङ् च । चकारात् माङि लुटिस्त्वुत्पद्यते । स्म इत्यभ्ययं उत्तरं
 यस्मादिति विग्रहः । तदाह—स्मोत्तरे माङीति । अयमपि सर्वलकारापवादः । चित्
 लुङ् । चित् इति लुप्तप्रथमाकम् । सुटि परे धातोः षित्प्रत्ययः स्यादित्यर्थः ।
 शवाशवाद् इति । आदिना श्यनादिविकरणसङ्ग्रहः । चलेः सिच । इवाविनि । सि
 ररवारश्चित्त्वस्य प्रयोजनम् । इदित्त्वस्य तु अर्मस्तेत्यत्र 'धनिदित्तां हल उपधाया'
 इत्युपधातोपस्याऽप्रवृत्तिः प्रयोजनम् । गतिस्थात् । गति स्था घु पा भू एषां इत्यात्
 पञ्चमीषट्त्वचनम् । परस्येति शेषः । सिच इति षष्ठी । गतीति रिठपा निर्देशात्

लुक्स्यात् । गापाविहेणादेशविधौ पद्येते । २२२४ भूसुबोस्तिङ् ७।३।२२२
 मू स एतयो सार्वधातुके तिङि परे गुणो न स्यात् । २२२५ अस्तिसिचोऽपृ
 षत्ते ७।३।२२६। सिच अष् चेति समाहारद्वन्द्व । सिचद्वन्द्वस्य सौत्र मत्वम् ।
 अस्तीत्यवयवेन कर्मधारय । तत पञ्चम्या सौत्रो लुक् । विद्यमानास्तिचोऽस्तेष्व
 परस्याऽपृच्छस्य इल ईडागम स्यात् । इति ईट् नेह, सिचो लुकात्प्राप्तत्वात् । अमृत् ।

गाघातोर्षद्वयम् । सु हायनेन 'हाघात्तरावि ति घुसञ्जकयो दाघातोर्धाघातोश्च प्रह
 णम् । 'ण्यञत्रियार्थजितो यूनि लुगणिभो रित्यस्माद्द्वयवहितादपि लुगिण्यनुवर्तते ।
 'लुङोत्यादिभ्य रलु'रित्यव्यवहितमपि रलुप्रद्वय मानुवर्तते । इत्यलपानात् । तदाह-
 प्यस्य सिच इत्यादिना । गापाविहेनि । इह गातिस्थेति, सूत्रे गातीत्यनेन पाप्रहणेन च
 इयो गा लुङीति लुगिभ्रकरणस्थेनो गादेशः, अविभक्तस्य विदादेशयोर्म्य पाघातुश्च
 गृह्यते इत्यर्थः । 'गापोर्षद्वये द्वण्विभक्तयोर्षद्वयमिति माप्यादिति भावः । तदा च
 लुङ्स्थितपादेशे इतरवेति इकारलोपे षाषपवादे चिदप्रत्यये तस्य सिचि तस्य लुकि
 अडागमे अमृत् इति स्थिते विरवात् डित्वाऽभाव 'सार्वधातुकाद्घातुक्रयोरिति गुणे
 प्राप्तौ—भूसुबोस्तिङ् । 'मिद्रेगुण्य' इत्यतो गुण इति, 'नाम्पस्तस्याधि वितीर्यतो नेति
 सार्वधातुक इति चानुवर्तते । तदाह—एयोरिति । भू स इत्यनयोरित्यर्थः । इह
 'पृष्ठ प्राणिगर्भविभोचन' इति लुग्विभक्तस्यैव प्रहणम् । न तु सुवतिसूदयो दाविक
 रणप्रयविभक्तस्योरपि । तत्र तिङो विभक्तनेन व्यवधानात् । अथ अमृत् इत्यत्र तका
 रस्थेडागममाशङ्कितुमाह—अस्तिसिचोऽपृष्णे । अस्तिसिच सिचचेति समाहारद्वन्द्वे
 पञ्चमी । 'भूव ईडित्यत ईडित्यनुवर्तते । 'तस्मादित्युत्तरस्येति परिभाषया 'अस्ति
 सिच' इति पञ्चमी अपृच्छस्येति षष्ठी प्रकल्पयति । ततश्च अस्ते सिचश्च परस्या
 पृच्छस्य ईडागम स्यादिति प्राचीना व्याचक्षते । तथा सति लुङि अस्तेभूमाव अमृ
 दिति न स्यात् । भूमावस्य स्थानिवत्त्वन अस्तितया तत्रापृच्छस्य इल ईडागमस्य
 दुर्वात्त्वात् । तथा अगाव, अस्यात्, अपादित्यादावपि 'गातिस्थेति सिचो लुक्परि
 स्थानिवत्त्वन सिच परत्वादीडागम' इत्यात् । अतः प्रकारात्तरेण व्याचक्षे—सिच
 अस्त चेत्यादिना । ननु सिचसङ्घादे सिचद्वन्द्वस्य पूर्वसङ्घस्यान्तर्वर्तिविभक्त्या पद
 र्थावयोः कुरिति कुरवप्रसङ्ग इत्यत आह—सिचद्वन्द्वस्य सौत्र मत्वमिति । तथा च न
 स्तेन पदत्वस्य षाघात् कुरवमिति भावः । ननु सिचसङ्घादे अस् हायनेनेवास्तेर्हा
 भात् अस्तिसङ्घस्य किमर्थमिपत्त आह—अस्तीत्यवयवेन कर्मधारय इति । अस्तीति वि-
 अस्तिप्रतिरूपकमवयवं लुप्तमुक्तिवमष्टिकं विद्यमानार्थकम् । तेन सिचसङ्घस्य कर्म
 धारय इत्यर्थः । तथा च अस्तिसिचस्य इत्येकं पदमिति स्थितम् । ततः पञ्चम्या सौ
 त्रो लुगिति । 'सुपां सुलुगिण्यनेने'ति सौत्रम् । तथा च अस्तिसिच इति पदत्वं षाघातं
 माह—विद्यमानास्तिचोऽस्तेष्व परस्येति । इत इति । 'ततो वृद्धिसुंकि ह्यधीत्यतोऽपृष्-

हलः किम् । ऐधिपि । अपृक्तस्य इति किम् । ऐधिष्ट । अमृतम् । २२२६ सिज्ज-
 म्यस्तविदिम्यश्च ३।४।१०६॥ सिचोऽम्यस्तादिदेश परस्य छिस्संबन्धिनो
 केर्जुस् स्यात् । इति प्राप्ते । २२२७ आतः ३।४।११०॥ सिज्जुक्त्यादन्तादेव के-
 र्जुस् स्यात् । अमूवन् । अमूः । अमृतम् । अमृत् । अमूवम् । अमूव । अमूम । २२२८
 न माडयोगे ६।४।७४॥ अडाटी न स्तः । मा भवान् भूत् । मा स्म भवत् । भू-
 द्वा । २२२९ लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ ३।३।१३६॥ हेतुहेतुमद्भावा-
 दादि लिङ्निमित्तं तत्र भविष्यत्यर्थे लृङ् स्यात्क्रियाया अनिश्चयौ गम्यमानायाम् ।

स्य ह्यलित्यस्य षष्ठा विपरिणाम इति भावः । शतोत् नेहेनि । अनेन सूत्रेण अमूष्
 इत्यत्र ईडागमो नेत्यर्थं । कृत इत्यत आह—सिचो लुक् लुप्तत्वादिनि । विद्यमानार्थ-
 विशेषणेन लुप्तात्सिचः परस्य नेति भावः । एवं च अगादित्यादावपि लुप्तात्सिचं
 परस्य, अस्तेर्लुङि कृतभूमावात्परस्य च नेत्युक्तप्रायम् । ऐधिषीति । एषधातोर्लुङि
 उक्तमपुरुषैकवचनम् इट् । अत्र इकारस्य सिचः परस्वेऽपि ह्रस्वाऽभावात् ईडागमो
 नेति भावः । ऐधिषेति । एषधातोर्लुङि प्रथमपुरुषैकवचनम् । अत्र त इत्यस्य सिचः
 परस्वेऽपि एकादशस्यत्वाऽभावेनाऽपृक्तत्वाऽभावात् ईडागमो नेति भावः । अमृज्-
 मिति । लृङ्स्त्वसि सस्य तामादेशः । छिः । सिच् । अट् । गुणनिषेधः । सिचोऽम्यस्तादि-
 शेर्जुंसिति सूत्रमनुवर्तते । 'नित्यं हित' इत्यतः हित इति च । तदाह—सिचोऽम्यस्तादि-
 रथादिना । इति प्राप्य इति । 'लिङो शेर्जुंसी'ति शेषः । आतः । 'शेर्जुं'सिति सूत्रमनुवर्तते ।
 'आतः सिज्जुगन्तादिति वक्तव्यमिति वार्तिकं भाष्ये पठितम् । तत्र सिज्जुकि पदा-
 कारान्तं तस्मात्परस्य शेर्जुंसिति लभ्यते । सिज्जम्यस्तेति पूर्वसूत्रेण सिचुषे नियमा-
 र्थमिदम् । तदाह—सिज्जुक्त्यादन्तादेवेति । अमूवमिति । छिः । सिच् । लृक् । अट् ,
 शोऽन्तः । इतरचेति इकारलोपः । तकारस्य संयोगान्तलोपः । 'भुवो बुग्नुङ्लिटोरिति
 बुक् । सिज्जुकि आतः परस्यैवेति नियमात् सिज्जम्यस्तेति न जुसिति भावः । अमू-
 रिति । सिच् छिः सिच् लृक् अट् इकारलोपः । स्वविभक्तौ । अमूमिति । यसस्तम्
 छिः सिच् लृक् अट् । गुणनिषेधः । एवं यस्य तादेशे अमूतेति रूपम् । अमूवमिति ।
 मिष् अम् । छिः सिच् । लृक् अट् बुक् । अमूवेति । वसुन्धिः सिच् लृक् अट् । निर्यं
 हित इति सकारलोपः गुणनिषेधः । एवं मसि अमूमेति रूपम् । अथ माडि लुङि वियो-
 पमाह—न माडयोगे । शेषपूर्णेन सूत्रे षष्ठाच्छे-मदाटी न स्त इति । 'लृङ्लृङ्लृङ्त्वद्-
 दात्त'इत्यतः 'आडजातीना'मित्यतश्च, तदनुवृत्तेरिति भावः । मा भवान् भूदिति । मा
 भूदित्यत्र अडागमे सति असति च विशेषाऽभावात् अयःपदस्य मध्ये प्रयोगः । अथ
 'स्मोत्तरे लृङ् चेष्यस्य उदाहरति—म स्म भवद्भूदेति । एवं षट्ठवचने मा स्म भवन्
 मा स्म भूवमिति चोदाहरणं द्योष्यम् । इति लृङ्प्रक्रिया । लिङ्निमित्ते । हेतुहेतुम-
 द्भावादीति । हेतुहेतुमदौलिङ्, 'इच्छार्थेषु लिङ्लोटाविरथादि लिङ्निमित्तं लका-

अभविष्यत् । अभविष्यताम् । अभविष्यन् । अभविष्य । अभविष्यतम् । अभविष्यत ।
 अभविष्यम् । अभविष्याव । अभविष्याम । २२३ । ते प्राग्धातो १।४।८०॥ ते
 गरुपगतसज्ञा घातो प्राग्व प्रथोक्तव्या । २२३१ आनि लोट् ८।४।१६॥ उ
 पसगस्थानिमित्तात्परस्य लोडादेशस्थानीत्वस्य नस्य य स्यात् । प्रभवाणि । 'दुर
 पसगत्वबोधनसर्वत्रप्रतिषेधो बलव्य' । इ सिचि । दुर्भवानि । 'अ-त सन्-स्या-
 ऽङ्किविधियत्वेदूरधर्मत्वे वाच्यम् । अन्तर्धा । अन्तर्धि । अन्तर्भवाणि । २२३२
 शेषे विभाषा ऽकलादावघान्त उपदेशे ८।१२॥ उपदेशे काश्चिदादिपान्तव
 जे गटनदादेर यस्मि घातो परे उपसगस्थानिमित्तात्परस्य नेर्नस्य णत्व वा स्यात् ।

राधंप्रक्रियायां ह्यष्टोभविष्यात् । भविष्यत्पर्यं इति । 'भविष्यति मर्यादावचने' इत्यता
 इत्यनुत्तरिति भाव । क्रियाविपक्षपदं इयावष्टे—क्रियायां भविष्यत्त्विति । 'सुष्टु-
 शि' इत्येवमभविष्यत् तदा सुभिक्षमभविष्यत् इत्युदाहरण बोध्यम् । अभविष्यति । लृट्
 विषयि इतरचेतीकारलोप । 'स्थितासी लृष्टु' इति शब्दपदान् व्यपस्य । अट् । यका-
 ण्ठिभ्रण् । इट् गुणावादेशौ । पत्वम् । अभविष्यत्त्विति । तस्यनामादेशः । स्या । अट् ।
 इट् । गुणावादेशौ । पत्वम् । अभविष्यत्त्विति । अि, स्य अट्, इट् गुणावादेशौ 'श्लोऽन्त'
 इति श्लोन्वादेश इतरचेतीकारलोप । तकारस्य सयोगान्तलोप । परत्रम् । अभविष्य
 इति सिप् । स्य अट् इट् । गुण । अवादेश । इतरचेतीकारलोप । परत्रम् । रश्चि
 सगौ । अभविष्यत्त्विति । पस तमादेश । स्य, अट्, इट्, गुणावौ, परत्रम् । पूर्वधस्य
 तादेगादि पूर्वत्वम् । अभविष्यत्त्विति । मिय मम्, स्य अट्, इट्, गुणावौ पूर्वस्वरम् ।
 परत्रम् । अभविष्यादेति । स्य, अट्, इट् 'निय ङित' इति सकारलोपः । अतो
 दीर्घ । परत्रम् । एव मसि । अभविष्यामेति रूपम् । इति लृङ्प्रक्रिया । अथ प्रसज्ञादाह-
 ते प्राग्धातो । ते इत्यस्य विभक्त्युपसगम्-गरुपगतसज्ञा इति । उपसगां क्रियायोगः 'गति
 इत्यति प्रकृतत्वादिति भावः । प्र गैवेति । न परस नापि षष्वाहिता हायर्थ । इह
 'घातो प्रागव प्रयुज्यमानायासु' इत्युपसगां इत्यु'रिति सन्तानियमपचोऽपि भाष्ये स्थिताः ।
 आनि लोट् । लोटिति आनीति च । लुप्तपथीक परम् । 'स्याम्या नो य' इत्यनुवर्तते ।
 'उपसगां दसमासेऽपीत्यतव्यमपीति च । तदाह—उपसगस्थानिमित्तिति रेकपका
 २ २२३ इति २२३ । २२३१ आनि लोट् ८।४।१६॥ उपसगस्थानिमित्तिति रेकपका
 २ २२३ इति २२३ । २२३२ शेषे विभाषा ऽकलादावघान्त उपदेशे ८।१२॥ उपसगस्थानिमित्तिति रेकपका
 २ २२३ इति २२३ । २२३३ अन्तर्ध्या अन्तर्धि अन्तर्भवाणि २२३३ अन्तर्ध्या अन्तर्धि अन्तर्भवाणि
 २ २२३ इति २२३ । २२३४ अन्तर्ध्या अन्तर्धि अन्तर्भवाणि २२३४ अन्तर्ध्या अन्तर्धि अन्तर्भवाणि
 २ २२३ इति २२३ । २२३५ अन्तर्ध्या अन्तर्धि अन्तर्भवाणि २२३५ अन्तर्ध्या अन्तर्धि अन्तर्भवाणि
 २ २२३ इति २२३ । २२३६ अन्तर्ध्या अन्तर्धि अन्तर्भवाणि २२३६ अन्तर्ध्या अन्तर्धि अन्तर्भवाणि
 २ २२३ इति २२३ । २२३७ अन्तर्ध्या अन्तर्धि अन्तर्भवाणि २२३७ अन्तर्ध्या अन्तर्धि अन्तर्भवाणि
 २ २२३ इति २२३ । २२३८ अन्तर्ध्या अन्तर्धि अन्तर्भवाणि २२३८ अन्तर्ध्या अन्तर्धि अन्तर्भवाणि
 २ २२३ इति २२३ । २२३९ अन्तर्ध्या अन्तर्धि अन्तर्भवाणि २२३९ अन्तर्ध्या अन्तर्धि अन्तर्भवाणि
 २ २२३ इति २२३ । २२४० अन्तर्ध्या अन्तर्धि अन्तर्भवाणि २२४० अन्तर्ध्या अन्तर्धि अन्तर्भवाणि

प्रथिभवति—प्रनिभवति । इहोपसर्गाणामसमस्तश्वेऽरि सहिता नित्या । तदुक्तम्—
 'सहितैकपदे नित्या नित्या धातुसर्गयो
 नित्या समासे वाक्ये तु सा विवक्षामपेक्षते ॥' इति ।

सत्ताद्यर्थनिर्देशशोपलभ्यम् । यागात्स्वर्गो भवतीत्यादावुत्पद्यत इत्याद्यर्थात्
 उपसर्गोऽस्वर्थविशेषस्य द्योतकाः । प्रभवति । पराभवति । सम्भवति । अनुभवति ।
 अभिभवति । उद्भवति । परिभवतीत्यादौ विलक्षणार्थवचने । उक्तं च—

'उपसर्गोऽथ धात्वर्थो बन्नादन्यत्र नीयते । प्रहाहारसहारविहारपरिहारवत् ॥' इति ।
 एष २ वृद्धौ । कर्मता पठन्निशदनुदात्तेतः । २२७० न्ति आत्मनेपदानां

विति ष्टेव । नेऽदनदेशेति पूर्वसूत्रोक्तधातुभ्योऽन्य शेषः । तदाह—नन्दादेर-
 न्तिर्मन्त्रित । ननु णत्वप्रकरणे सहिताधिकारस्यम् । सतश्चाऽविवक्षितायां सहितायात्
 उपसर्गात्परशऽभावात् णत्वभावः । विवक्षितायात् णत्वमिति विवक्ष्यमिदं किमिह
 विभाषाप्रदोनेत्यत आह—।होपसर्गाणामिति । उक्तमिति । हरिणेति शेष । अत्र
 'एकपदे इत्यनेन अखण्डं पदं विवक्षितम् । 'नित्या समासे' इति लिङ्गात् । अखण्डत्व
 च पदमिच्छोत्तरखण्डत्वम् । अन्यथा 'राजीवतीत्यादौ अतो गुणे' इति शेषा परस्परम्
 एकादेशः पक्षे न स्यात् । अर्थनिर्देशश्चेति । धातुपाठे 'भू सत्तायाः मिथ्याद्यर्थनिर्देश
 इत्यर्थः । उपलब्धमिति । प्रदर्शनमात्रमित्यर्थः । नन्वर्था-तरपरिसरुपा कुतो न स्या
 दित्यत आह—वागादिति । नच 'वागात् स्वर्गो भवतीत्यादौ उपसर्गादौ खण्ड्या कुतो
 न स्यादिति वाच्यम् । प्रयोगप्रानुयसत्त्वात् । पाणिनिर्हि धातुपाठे धातुं काश्चि
 दर्थसहितान् काश्चिदर्थरहितान् पठतीति 'लुट्' इति सूत्रमाध्ये स्थितम् । न चाति
 प्रसङ्गः शाब्द । 'अनेकार्था अपि धातवो भवन्तीति' भाष्ये अविशब्देन प्रयोगानुमा
 रित्वावगते । सर्वेषु धातुस्वर्थनिर्देशास्त्वाद्युक्तिक । एव च 'संघतेर्गता'विति सूत्रे न
 तावियुपादानात् विषय गायामित्यर्थनिर्देश अपाखिनोप एवेति दिक् । ननु भूपातो
 केवलस्योत्तराद्यर्थवचने उद्भवतीत्यादौ उपसर्गा इत्यात् आह—उपसर्गास्त्विति ।
 उपसर्गो विनापि भूभातोऽप्यर्थाद्यर्थप्रतीते । 'उद्भवतीत्यादौ प्रयुज्यमाना अप्युपसर्गा
 द्योतका एव न तु वाचका इति भावः । द्योतकत्व वा तेषां किमर्थं स्वीकार्यमित्यत आ
 ह—प्रभवतीत्यादिति । प्रभव प्रकाशः उत्पत्ति शक्तिर्वा । पराभव पराजय । सम्भवः—
 समावना । अनुभवः उपभोग । अभिभव हिंसा । उद्भव उत्पत्ति । परिभव
 तिरस्कार । लन चेति । हरिणेति शेष । प्रहार कटाघातात् । आहारो भक्षणम् ।
 सहार यथाः विहार ऋषिः । परिहारः परित्याग । इति भूधातुप्रक्रिया । एव वृद्धा
 विति । जायते, अस्ति, विपरिणामते, वर्धते, अपचीयते, विनश्यतीति पठ् भावविका
 रा । तत्र चतुर्धावस्था वृद्धि उपचय । कर्मता इति । करण श्लाघायामित्यन्ता इत्य-
 र्थः । अनुराप्ते इति । तत्तत्र एतेभ्य आत्मनेपदमेवेति भावः । तत्र एध् इत्यस्मात्

टेरे ३।४।७६॥ टितो लस्यात्मनेपदाना टेरेत्व स्यात् । एषते । २२३३ सा
 र्वधातुकमपित् १।२।४॥ अपित्सार्वधातुक विश्रस्यत् । २२३५ आतो इटि
 ७।२।८२॥ अत परस्य चित्तामाकारस्य इय् स्यात् । एधेते । एवन्ते । २२३६ घा
 स से ३।४।८०॥ टितो लस्य घासः से स्यात् । एघसे । एधेये । एघध्वे । 'अतो
 गुणे' (वृ १९१) । एधे । एघावहे । एघामहे । २२३७ इजादेश्च गुहमतोऽनृ
 ष्यः २।१।२६॥ इजादियौ धातुर्गुहमानृच्छ्रययस्तत आम् स्यात्छिटि । 'भामो
 मकारस्य नेत्वेम' । आस्कासोराम्बिधानाङ्कारकात् । "२२२८ आमः २।४।८२॥

वर्तरेरिति तस्यात्मनेपदप्रथमपुरुषैकवचने तादेश शपि एषत इति स्थिते—टित आ
 त् । टो ए इति ष्टेडः । लस्येत्त्वचिह्नकृतम् । तदाह—टितो लस्येति । 'आदेशानामि
 ति शेष । अत्रात्मनेपदशब्दज्ञाने तद्धेव गृह्यते नखानोऽपि । तेन पचमानो यजमान
 हारपादावेत्व नेति भाष्ये स्पष्टम् । एषत इति । अत्र सकारादकारस्य व्यपदेशिव
 ज्ञावन्तान्शब्देष्वेव टित्त्वादेशत्वम् । अथ छट प्रथमपुरुषद्विवचने आतामित्यादेशे
 'टित आत्मनेपदाना मिति आम एवे शपि एष आते इति स्थिते छिटकार्यं बध्नन् छि
 त्वमाह—सार्वधातुकमपित् । 'गाङ्कृगदिभ्य' इत्यतो छिदित्यनुवर्तते । अदितो छित्त्व
 वास्तर्ध न सम्भवतीति हिद्दिदिति लभ्यते । तदाह—छिट्तिनि । आतो छित । छित
 इत्यवयवपष्टी । 'अतो येव' इत्यस्मात् अल इति पञ्चम्यात्, इय इति प्रथमान्त चा
 नुवर्तते । यकारादकार हकारणार्थं । तदाह—अत परस्येति । टितामित्यनन्तर अ
 चमवस्येति शेष । एधेते इति । एघ आते इति स्थिते, आकारस्य इय्, 'आद्गुण्य',
 'लोपो ष्योर्बलो'ति यकारलोप इति भाष्यः एष त इति । छटः प्रथमपुरुषबहुवचने आ-
 देशे परे शपि अकारस्य अन्तादेशे पारूप्य टेरेत्वमिति भाव । अथ छटो मध्यमपुरुषै
 कवचने घासादेशे कृते टित आत्मनेपदानामित्येत्वे प्राप्ते । यास से । से इति छुप्त
 प्रथमाकम् । एषस इति । यासि शपि यास सेमात्र । एधेये इति । छटो मध्यमपुरुषद्वि-
 वचन भाष्यामादेश शपि आम् एवे आकारस्य इयादेशे गुणे यञोप इति भावः । ए
 घध्व इति । छटो मध्यमपुरुषबहुवचने स्वमादेशे शपि टेरेत्वे रूपम् । छट उत्तमपुरु-
 षैकवचने ह्रादेशे एष शपि एष ए इति स्थिते प्रक्रिया दर्शयति—अतो गुणे एति ।
 'अतो गुण' इति पररूप वृद्धयवादे कृते सति 'एधे इति रूपमित्यर्थ' । एघावहे इति ।
 छट उत्तमपुरुषबहुवचने महि इत्यादेश टेरेत्वे शपि अतो दीर्घ । एघ मह इति । छट उ-
 त्तमपुरुषबहुवचने महि इत्यादेशे टेरेत्वे शपि अतो दीर्घ । महिदिति अकारस्वरूप
 स्याद्वारणं । इति छटप्रक्रिया । एत्र देशे नत्र ऋच्छ इत्यनेन समासे अन्वृच्छ
 इत्यस्मात् पञ्चमी । घातोरेकाव' इत्यतो घातोऽित्यनुवर्तते । कास्प्रत्यया दिश्यतः
 आमिति छिटीति चानुवर्तते । तदाह—इजा रित्पादिना । आस्कासोरिति । 'कासप्रत्य-
 याहाममन्त्रे छिटी ति, 'दयामासरेति च, कासघातो मास्घातोश्च छिटि आम् दि-

आम. परस्य लुक्स्यात् । २२३६ छञ्चानुप्रयुज्यते लिटि ३।१।४०॥ आ-
मन्ताञ्जित परा. कृन्वस्तयोऽनुप्रयुज्यन्ते । 'आम्प्रययवकृञोऽनुप्रयोगस्य' (सू
२२४०) इति सूत्रे कृन्वस्तयोऽनुप्रयोगोऽनुप्रयोगीति ज्ञायते । तेन 'कृन्व-
स्त्रियोगे—' (सू २२१५) इत्यत्र 'कृञो द्वितीय—' (सू २१२६) इति अ-
कारेण प्रत्याहाराप्रयणात्कृन्वस्त्रियोगः । तेषां क्रियाव्ययान्वयान्वित्वादात्प्रकृतोनां

हित । तत्र मकारस्य ह्रस्वकारत्वे 'मिदञ्चोऽन्यात् परा' इति व्याकारादाकारान्तरं
स्यात् । तत्र च मवर्णदीर्घकृते कास् आस् इत्येव भवतीति आम्बिधितार्थं स्यात् ।
अत आम् मकारस्य तेषाञ्चेति विज्ञायत इत्यर्थः । तयान् एव आम् छ इति ल्यप्ते-
नाम् । 'मन्त्रे घमद्वरे त्यतः खेरिति 'य्यश्चित्रियाःपन्वित' इत्यत्र लुमिति आनुवर्तते । त-
दाह—'यान् परस्य लरिति । मन्त्रेऽमवयेषम् । 'कृन्वञ्जस्त' इत्यत्र कृपो मान्तस्तदन्त-
व्यमिति श्याक्याने एधामित्यादि भाऽश्वयं, लिः एव कृत्वात्, तस्य च मान्तरा-
मावात् । तथाच प्रत्ययलक्षणेन कृन्वन्तवात् प्रातिपदिकरे स्वाप्प्रत्ययौ 'आम्' इति
लुक् । खेरिति तु नानुवर्तते । मान्तं कृन्वन्तमव्ययमिति व्याख्यानं तु प्रात्ययलक्षणेन
कृन्वन्तवात् एधामिति मान्तमव्ययम् । ततः सुपुष्पौ अथवादाप्सुप इति लुक् ।
'आम्' इत्यनेन तु विशेषाल्लेखेव लुक्सिद्धेर्लरिति नानुवर्तनीयम् । 'आम् परस्य खे-
रिति विशरथवाक्ये तु खेरिति स्पष्टार्थमेव । एव च एधामित्यव्ययं न येत् पचङ्गयम्'
उभयथापि सुवन्तपदमिति भाष्ये स्पष्टम् । इत्याह । कास्प्रयवादामित्यतः आम्
त्यनुवृत्तं पञ्चम्या विपरिचय्यते । प्रत्ययपहणपरिभाषया तदन्तं गृह्यते । लिटि परं यः
कृन् स अनुप्रयुज्यत इत्यवयवः । फलितमाह—'आम्-गालि'परा इति । लिट्शिरस्का
इत्यर्थः । कृन्स्तय इति । कृन्वित्यनेन कृन्वस्तीनां प्रहणमिति भावः । अनुप्रयुज्य-
न् इति । प्रहणदादनुप्रहणदाभ्यवहित्वा पञ्चाश्रयुज्यन्त इत्यर्थः । 'विपर्यसनिहृ-
त्यर्थं व्यवहितनिपूरणार्थं चेति वातिक्यात् भाष्याश्च । एव च 'सं पातर्षां प्रथममास
गपात् परवात् 'प्रधञ्जयां यो नहुप नकार' इत्यादिप्रयोगा प्रामादिका एव । घा-
सोशाम् स्यात्, कृन्वानुप्रयुज्यत इत्युक्तसमुच्चयार्थश्चकारः । ननु कृञ एवाऽनुप्रयोग
श्रवणात् कर्षं स्वस्वोरपीत्यनुप्रयोग इत्यत आह—'मान्परस्य' इत्यादिना । 'कृञ्चानुप्रयु-
ज्यत' इत्यत्र कृञ एव स्वस्वोऽनुप्रयोगविधौ सति 'आम्प्रययवक' इति सूत्रे अनुप्रयु-
ज्यमानस्वोऽस्य कृञ इति विशेषार्थं व्यर्थं स्यात् । घात्वन्तरस्यानुप्रयोगाऽप्रसक्तैः ।
ततरथ कृञ इति विशेषादादव्यय्यापि अनुप्रयोगो विज्ञायत इत्यर्थः । ननु कृन्वाऽव्य-
स्याप्यनुप्रयोगो विज्ञायतः, स्वस्वोरपीत्येव कुत आयातमित्यत आह
कृन्प्रहणनेरवर्थं । प्रत्याहाराप्रयणादिनि । एतच्च भाष्ये स्पष्टम् ।
मानानां कृन्वस्तीनां आम्प्रकृतिभूतानां च कथमव्यय इत्यत आह
भेदेनान्वय इत्यनेन । सामान्यविशेषवोरभेदादव्ययस्य न्याप्यत्वादिति

विशेषवाचित्वात्तदर्थयोभेदेनान्वय । सम्पदित्वात् प्रत्याहारेऽतर्भतोऽप्यनन्वितार्थ-
त्वात् प्रयुज्यते । कृञस्तु क्रियाफले परगामिति परमैपदे प्राप्ते । २२४० आ-
म्प्रत्ययवत्प्रोऽनुप्रयोगस्य १।३।६३॥ आम्प्रत्ययो बहमादिमतदगुणसंवि-
ज्ञानो बहुवीहिः । आम्प्रकृत्या तुल्यमनुप्रयुज्यमानात्कृञोऽप्यननेपद स्यात् । ६६

इय श्वस्त्वोराव क्रियासामान्यवाचित्वात् धातुनामनेकार्थत्वादिति शेषम् । ननु 'कृ-
श्वस्त्वयोग' इत्यस्य कृञो द्वितीयस्य च सूत्रस्य मध्ये 'अनिविधौ सम्पदा च'
इति पठितम् । एवं च कृञ्प्रत्याहारे सम्पदोऽपि कुतो न महणमित्यत आह—सम्प-
दिविधिः । अनन्वितार्थत्वादिति । सिद्धस्य वस्तुने रूपान्तरावपि सम्पदेरर्थः । एधा-
दिधातोःश्वाम्प्रकृतिभूतस्य वृद्ध्यादिसर्थः । तद्योऽप्रयोरपि विनापरस्वनेन सामान्य
विशेषभावाऽभावन भेदेनान्वयाऽसम्भवादिसर्थः । अत एव कृश्वस्तीनां महणमिति
माध्यं सद्बद्ध इति भावः । ननु आम्प्रत्ययवदिति कृञ् आत्मनेपदविधायकसूत्र
वक्ष्यमाण इत्यर्थम् । 'स्वरितजित' इत्येव तसिद्धेतित्याह—कृञ्स्तिविधिः । आम्प्र-
त्ययवत्कृञ् । अनुदाचित इत्यत आत्मनेपदमित्यनुवर्तते । सप्रत्ययवत्स्यात्मानेप-
दाऽभावादाह—आम्प्रत्ययो परमादित्यगुणसंविज्ञानो बहुवीहिः । तस्य धन्यपदा-
द्येस्य गुणा विशेषगानि वतिपदार्थरूपाणि, तेषां सविज्ञानं क्रियान्वयितया ज्ञानं न
विद्यते यस्य बहुप्रादे सः अतद्गुणसंविज्ञानः । यथा चित्रगुमानयेति । अत्र हि पुरु-
षस्येवान्यपदार्थस्य क्रियाऽप्यः । न तु चित्राद्या गयामपि । तथा च प्रकृते आम्प्र-
त्ययविनिर्मुक्तं आम्प्रत्ययवत्कृतिभूत एधादिधातुरेव आम्प्रत्ययवत्त्वेन लभ्यते इति
भावः । 'आम्प्रत्ययवत्'इति तृतीयात्तादृति । अनुप्रयुज्यत इत्यनुप्रयोगः । कर्मणि
इत् । पञ्चम्ये पठा । तदाह—आम्प्रकृत्यादिना । आम्प्रकृतेर्भवेत्तु योग्य यदा-
रमनेपद तत् अनुप्रयुज्यमानात् कृञोऽपि स्यादिति भावः । अत्र न प्रत्याहारमह-
णम् । 'अनुप्रयोगस्येत्येव सिद्धे कृञ्महणादिह न प्रत्याहारमहण'मिति भावः । प-
रतादित्यपि क्रियाफले कृञ्धातोरात्मनेपदार्थाऽप्यमारम्भः । ह्यदाहकारेत्यादौ तु पर-
गामिति क्रियाफले नाऽनेनारमनेपदस्य । आम्प्रकृतेः इति परमैरथर्थे' इति धातोरात्म-
नेपदाऽभावात् तस्य परमैपदिवात् । एतदर्थमेव आम्प्रत्ययवदित्युपाचम् । नन्वि-
द्धाकारेत्यादौ मोक्षनेन सूत्रेण परगामिति क्रियाफले आत्मनेपदम् । आत्मगा-
मिति तु क्रियाफले 'स्वरितजित' इत्यारमनेपदद्वयम् । अस्य सूत्रस्य एधादौ
इत्यादौ परगामिति क्रियाफले आत्मनेपदस्याऽनाहस्य विधान एव समर्थतया आ-
त्मगामिति क्रियाफले 'स्वरितजित' इति प्राप्तस्यात्मनेपदस्य निवारणे सामर्थ्याभा-
वादिष्यत आह—इति । इह आम्प्रत्ययवत् कृञोऽनुप्रयोगस्येति सूत्रे 'पूर्वत-
न' इति पूर्वसूत्रात् एवंदित्यनुवर्त्य 'आम्प्रत्ययवत् कृञोऽनुप्रयोगस्येत्येकं शक्य-
'पूर्ववत् कृञोऽनुप्रयोगस्येति अन्वयव्यतिरिक्तं, वाक्यद्वय सम्पाद्यम् । अत्र पूर्ववदिति

पूर्ववत् इत्यनुवर्त्य वाक्यभेदेन सम्भव्यते । पूर्ववदेवारमनेपद न तु तद्विपरीतमिति ।
तेन कर्तृगोऽपि फले इन्दाञ्चकारेत्यादौ न तच् । २२४१ लिटस्तभयोरेशिरेच्
३।४।८१॥ लिडादेशयोस्तभयोः एश् इरेच् एतौ स्तः । एकारोच्चारणं शापकं 'त-
दादेशानां टेरेत्वं न' इति । तेन चारोरसां न । कृ ए इति स्थिते । २२४२ असं-
योगालिलट्कित् १।२।५॥ असंयोगात्परोऽपिल्लिट् किरत्यात् । 'क्विति च'
(सू २२१७) इति निषेधात् 'सार्धधातुर्धर्धातुकयोः' (सू २१६८) इति गुणो
न । द्वित्वात्परत्वाद्यणि प्राप्ते । २२४३ द्विवचनेऽनि १।७ ५६॥ द्वित्वनिमित्तेऽ-

तृतीयान्ताद्धितिः पूर्वेण-पूर्वप्रयुक्तेन पृष्ठादिधातुना तुल्यमित्यर्थः । तत्र वाक्यद्वयस्य
समानार्थत्वे वैषम्यात् द्वितीय वाक्य नियमार्थं सम्भव्यते । पूर्ववदेव आत्मनेपदं न तु
तद्विपरीतमिति । एवं च पूर्ववाक्येन पृष्ठाञ्चके इत्यादौ कृष्णः परगामिन्यपि क्रिया-
फले आत्मनेपदविधिः, द्वितीयवाक्येन तु इन्दाञ्चकारेत्यादौ कर्तृगामिनि क्रियाफले
'स्वरितजित' इत्यात्मनेपदस्य निवृत्तिः फलति । तदाह—नेनेति । द्वितीयवाक्येने
त्यर्थं । न तदिति । न आत्मनेपदमित्यर्थः । एव धानुप्रयुज्यमानाःकृष्णः लिटस्तद्धि
प्रथमपुरुषैकवचने तादेशे पृष्ठां कृ त इति स्थिते । लिटस्तयोरेशि । मनु लिटस्तज्ञ-
योरिशिरिजित्येवास्तु । आदेशयोरेकारोच्चारण इत्यर्थम् । द्वित् आत्मनेपदानामित्येत्वं-
नैव सिद्धेरित्यत आह—एकारोच्चारणमिति । शापनस्य फलमाह—तेन चारोरसां नेति ।
दा रौ रस् एषां लुडादेशभूतारमनेपदादेशानां टेरेत्वं नेत्यर्थम् । वस्तुतस्तु परत्वादेशे
कृते पुनः प्रसङ्गविशानेन तादिसु कृतेषु कृष्वे लक्षणइयेति न्यायात् एत्वं नेति लुटः प्र
थमस्येति सूत्रभाष्ये स्पष्टम् । कृ ए इति रिक्त इति । तकाराकारसङ्घातस्य एकारः सि-
त्वात् सधादेश इति भावः । असंयोगालिट् । अपिदिति । सार्धधातुक्रमविदित्यतस्तदनु-
वृत्तेरिति भावः । सार्धधातुक्रमविदिति द्वित्वं तु नात्र प्रवर्तते । लिडादेशानामार्ध-
धातुत्वादिति बोध्यम् । किरत्यस्य फलमाह—क्विति चेति । द्वित्वादिति । कृ ए इति
स्थिते लिटि घातोर्दिति द्वित्वात् परत्वात् इको यणचोति ऋकारस्य यणादेशे रेके
प्राप्ते सतीत्यर्थः । कृते तु यणि एकाश्चवाभावात् लिटि घातोर्दिति द्वित्वं न स्यादिति
भावः । द्विवचनेऽपि । द्विरुच्यते येन परनिमित्तेन तत् द्विवचनं द्वित्वनिमित्तमिति या-
वत् । अर्धोऽस्य विशेषणमिदम् । 'अथः परस्मि'च्छरतः क्व इति 'स्यानिवदादेशा'
इत्यतः आदेश इति न पदान्तेऽप्यतः नेति धानुवर्तते । द्विवचन इत्यावर्तते । एवं च
द्वित्वे कर्तव्ये सतीत्यपि कर्मते । तदाह—द्वित्वनिमित्ते अर्धोऽस्यादिना । द्वित्वे कर्तव्ये-
सतीत्युक्तेः कृते द्वित्वे चके इत्यादौ यणादयो भवन्ति । अभ्यधा तु न स्युः । द्वित्व
निमित्तस्य अथः सत्वात् । द्वित्वनिमित्त इति किम् । दुष्प्रवृत्ति । द्वित् घातोः सनि
द्वित्वात्परत्वात् ऊठि कृते द्वित्वात्प्राग्यय् भवायेव । तथा च घृ इत्यस्य द्वित्वे दुष्प्र-
वृत्ति सिध्यति । द्वित्वे कर्तव्ये यणो निषेधे तु द्विष्पृतीत्यभ्यासे इकार एव श्येत् ।

वि परे अथ आदेशो न स्याद् द्वित्वे कर्तव्ये । २२४४ उरत् ७।४।६६। अम्या-
सक्तवर्णस्यात्प्रत्यये परे । रपरत्वम् । 'इलादिः शेषः' (सू २१७६) । प्रत्यये
किम् । वमथ । २२४४ कुहोऽयुः ७।४।६२। अम्यासक्तवर्णोऽकारयोश्चवर्णोऽयः

न लृकारः । द्वित्वनिमित्त इत्युक्तौ तु ऊठि परे द्वित्वात् प्राक् धनो न निषेधः । ऊठो
द्वित्वनिमित्तस्याभावात् । अथीति किम् । जेप्रीपते । अत्र प्राचातोर्पठि द्वित्वात्
प्राक् 'ई प्राचमो' इति ईवारादेशो न निष्पद्यते । ईत्वस्य द्वित्वनिमित्तयद्विनिमित्त-
कत्वेऽपि द्वित्वनिमित्तान्निमित्तकत्वाभावात् । अचः किम् । असुपुपत् । इह स्वापे-
स्वदि द्वित्वात् प्राक् 'स्वापेस्वडो'ति वट्प्रत्यय सम्प्रसारणं न निषिध्यते । तस्याजादे-
शत्वाभावात् । ततश्च कृते सम्प्रसारणे सुप् इत्यस्य द्वित्वे अम्यासे ङकारस्य अत्रयं
सम्भवति । सम्प्रसारणे निषिद्धे तु स्वप् इत्यस्य द्वित्वे अम्यासे ङकारो न भूयेत् ।
एवं च प्रकृते यणादेशात् प्राक् ऊठि धातोर्इति द्वित्वे कृ कृ ए इति स्थिते—उरत् ।
उः मत् इति षोड् । कृ इत्यस्य उरिति षष्ठ्येकवचनम् । 'अथ ङोवोऽम्यासस्येऽय-
स्मादम्यासस्येऽयनुवर्तते । अङ्गस्येऽयधिकृतम् । तद्वशात् प्राये परत्, एव अङ्गसंज्ञा-
विधानात् । तदाह—अम्यासक्तवर्णस्येऽप्यदिना । रपरत्वमिति । अम्यासक्तवर्णोऽकारयो-
श्चयोश्चरपर इति रपरत्वमित्यर्थः । तथा च कृ कृ ए इति स्थिते । इलादिः शेषः
इति । रेकस्य निवृत्तिरिति भावः । प्राये किमिति । अङ्गेनैव प्रत्ययस्याक्षिसृत्वात्
प्रत्यये परत् इति किमर्थमित्यर्थः । वमरवेति : 'ओ मरचु' टेरने, ऊठि णञ् द्वित्वं
ऊठिअम्यासस्ये'ति अम्यासरेपरस्य सम्प्रसारणं आकारः । उरत् । रपरत्वम् । इलादिः
शेषः । वमरवेति क्वम् । अत्र अम्यासक्तवर्णस्येति रेफस्थानिकस्य सम्प्रसारणस्य यः
उरत्स्वसम्पन्नः अकारः तस्य अचः परस्मिन्निति स्थानिवत्त्वेन सम्प्रसारणतया त-
स्मिन् परे षकारस्य 'न सम्प्रसारणे सम्प्रसारण'मिति निषेधाच्च सम्प्रसारणमिति स्थि-
तिः । उरद्विषय 'प्राये परत्' इत्यनुक्तौ तु सम्प्रसारणभूतः ङकारस्थानिकस्य अकार-
स्य परस्मिन्नकत्वाभावेन स्थानिवत्त्वाप्रसक्तेः सम्प्रसारणस्याभावात्तस्मिन् परतो
'न सम्प्रसारणे सम्प्रसारण'मिति निषेधो न स्यादिति भावः । एवं च कृ कृ ए इति
स्थिते—कुहोऽयु । कु इत्यनयोद्-द्वात् यहीद्विवचनम् । 'अथ ङोवोऽम्यासस्येऽय-
स्यः अम्यासस्येऽयनुवर्तते । तदाह—अम्यासेति । यद्यपि स्थानिनां कवर्णोऽयानां इकार-
स्य च वट्त्वात् चवर्णोऽयानां पञ्चराक्ष यथासत्कथम्, नापि स्थानत आन्तर्यम्,
कण्ठतालुस्थानभेदात् । आभ्यन्तरप्रदानसाभ्य तु कवर्णचवर्णयोर्विनिश्चयम् । इकार-
चवर्णयोस्तु नाहायेव तत् । अतो याद्यप्रदानत एवान्तर्यमिदं अथस्यापकमाभ्यवर्ण-
यम् । तत्र प्रथमस्य कवर्णोऽयस्य प्रथम एव चवर्णो भवति, अथोपरवासविचारक-
प्राणप्रदानसाभ्यत् । ननु द्वितीयः, सहाप्रदात्वात् । नापि तृतीयपञ्चमौ, घोषसंवा-
नादुपदानसाभ्यत् । नापि चतुर्थः, घोषसंवादानादुपदानसाभ्यत् । तथा द्वितीयस्य

स्यात् । एषाञ्चक्रे । एषाञ्चक्राते । एषाञ्चक्रिरे । २२४६ एषाञ्च उपदेशेऽनुदा-
त्तात् ७।२।१०॥ उपदेशे यो घातुरेकाजनुदात्तरच ततः परस्य वनादेशवर्धघातुक-
स्टेद् न स्यात् । उपदेशे इत्युभया वयि । एषाञ्च इति किम् । यरूढाभ्यावृत्तिर्यथा
स्यत् । स्मरन्ति हि—

कवर्गोवस्य द्वितीय एव चवर्गोपो भवति, अघोपरवासविवारमहाप्राणप्रयत्नत्वात् ।
ननु प्रथम, अल्पप्राणत्वात् । नापि तृतीयवर्द्धमौ, घोषसवारनादाल्पप्राणप्रयत्नत्वात् ।
नापि चतुर्थं, घोषसवारनादप्रयत्नत्वात् । तथा तृतीयस्य कवर्गोवस्य तृतीय एव
चवर्गोपो भवति । घोषसवारनादाल्पप्राणप्रयत्नत्वात् । न तु प्रथम, अघोपरवासवि-
वारप्रयत्नत्वात् । अत एव न द्वितीयोऽपि, महाप्राणप्रयत्नत्वाच्च । नापि चतुर्थं, महा-
प्राणत्वात् । नापि पञ्चम, घोषसवारनादाल्पप्राणप्रयत्नत्वाच्च । अनुनासिकत्वभावेदात् ।
तथा चतुर्थस्य कवर्गोवस्य चतुर्थं एव चवर्गोपो भवति, घोषसवारनादमहाप्राणप्रयत्न-
त्वात् । न तु प्रथम, अघोपरवासविवारमहाप्राणप्रयत्नत्वात् । नापि द्वितीय, अघोप-
विवारवत्प्रयत्नत्वात् । नापि तृतीयवर्द्धमौ, अल्पप्राणत्वात् । पञ्चमस्य तु कव-
र्गोवस्य अनुनासिकत्वात् अकार एव । इकारस्य तु घोषसवारनादमहाप्राणवत्ता सा-
दृश्ये वर्धघातुर्थं एव अकार इति त्रिवेकः । प्रहते तु क कृ ए इति रिपते अस्यासकृत्कार-
स्य चकारे अकारस्य यमि रेफः । तदाह—एषाञ्चक इति । एककृत्का भूतानद्यतनप-
रोक्षा वृद्धिरुदा क्रिपेरथर्षं । एषाञ्चक्राते इति । कृत्रे खिट आतामि टेरत्वम् । 'द्विषं
घनेऽची'ति ययि निषिद्धे 'कृ' इत्यस्य द्विरे उरदत्वम् । इच्छादिः शेषः । चर्षम् ।
यष् । न च आतामित्यस्य द्वित्वनिमित्तत्वेऽपि आकारस्याचो द्वित्वनिमित्तत्वाभा-
वात् कथमिह 'द्विषंघनेऽची'ति यण्निषेध इति वाच्यम् । साचाहा समुदायवद्वक्तया
या द्वित्वप्रयोगकस्यैव द्वित्वनिमित्ततात्वेन विवक्षितत्वादिति भावः । एषाञ्चक्रिरे इति ।
अस्य हरेत् । कृ इत्यस्य द्वित्वादि पूर्ववत् । अथ किटि यास सेमावे कृ इत्यस्य द्वि-
त्वाद्दौ पृथां चह से इति आदंधानुकल्पेद्वचनार्थेति इदानीम प्राप्ते—एषाञ्च उपदेशे
ऽनुदात्तात् । 'ऋन् इदातो'रित्यतो घातो'रित्यनुवर्तते । 'नेद्वचि'हृती'त्यतः नेति च ।
तदाह—उपदेशे यो घातुरेकाजिति । एह अथ यस्येति बहुव्रीहिः । भाषंघातुहस्येति ।
यद्यशीद न युक्तम् । नान्यनुवृत्तिजन्यम् । तयाऽप्याधिकमिदम् । आदंधानुकल्पेदेव
प्राप्तेः । वृत्तिप्रत्यये तु आदंधानुकल्पेति बोधोक्तम् । नग्येकाच उपदेशेऽनुदात्तादित्यत्र
यदि उपदेशे ह्येतदेकाच ह्यमचान्वेति तदा कर्तुमिरयन्न इग्निपेधो न स्यात् । हृन्घा-
तोऽद्वन्द्वन्तैरित्यादिना अनुदात्तावस्य वधप्राणत्वेऽपि तुमुन्वयस्ये ह्ये 'जित्या-
दिनित्यभित्याद्युदात्तात्वात् । यदि तु उपदेशे इत्येतत् अनुदात्तादित्यनेनान्वेति तदा
यद्यपि नायं दोषः । कृने तुमुन्वयस्ये उदात्तात्वेऽपि घातुपदेशकाले अनुदात्तत्वेन तस्य
इग्निपेधस्य निर्वाभात्वात् । तथापि एषाञ्चरूपे इत्यादौ इग्निपेधो न स्यात् । द्विरे

‘द्विषा शपाञ्जुवन्धेन निर्दिष्ट यद्गण्येन च ।

यत्रैकान्ग्रहणे चैव पञ्चैतानि न यदुक्तं ॥’ इति ।

एतच्चेहैवैकान्ग्रहणेन ज्ञाप्यते । अथ इत्येवैकत्वविवक्षया तद्वतो ग्रहणेन च
विद्वे एकग्रहणसामर्थ्यादनेकान्कोपदेशो व्यावर्त्यते । तेन षष्ठेर्दन्त्युपदेशे एकाचोऽ
पि न निषेधः । आदेशोपदेशेऽनेकाच्त्वत्वात् । अनुदात्ताश्चानुपदमेव सङ्ग्रहीष्यन्ते ।
एषाञ्जुपदे । एषाञ्जुपदे । २२४७ इणः षोष्चलुङ्लितां चोऽङ्गात् ८।३।७८ ॥

कृते अनेकाच्त्वादिपक्ष आह—उपदेश इत्युभयान्वयोति । ‘उपदेश इत्येतत् ‘पृक्तानि-
यत्रा’नुदात्ता’दित्यत्र चान्वेति । मध्यमणिन्यायादिति भावः । ननु ऊर्ध्वरेखा-
दिना परिगणितानामनुदात्तोपदेशोऽनुदात्तनामैकान्त्वत्वात्परिगणितानामेकान्त्वत्वात् । उ-
पदेशोऽनुदात्तादित्येवास्तु । एतावत्तैव कर्तुं षष्ठ्यश्चादावि निषेधमिद्वेरेति पृच्छति-
एकाच किमिति । यदुक्तं न्यायवृत्तिरिति । यदुक्तं चकंरितेपाश्चो ह्यग्निपेघषयाकृतये एका-
चग्रहणमित्यर्थः । ननु कृतेऽप्येकान्ग्रहणे कथं यदुक्तं षष्ठ्यापृष्टि । कृते द्वित्वे अनेकाच्चे
ऽपि चात्पदेशे एकाच्त्वादिपक्ष आह—स्मरति इति । प्राचीनाचार्या निवचनन्तीत्यर्थः ।
रितरा शपःपादेऽदराहरणानि च लुङ्गिरूपणे ह्येष्टीमविश्रन्ति । नन्विह एकाञ्जुग्रहणा-
द्यलुङ्गि ह्यग्निपेघषय इयावृत्तावपि रितवादिनिर्दिष्टानां यदुक्तं न्यायवृत्ति प्राचीनाचा-
र्यसम्प्रदायापि पाणिनेरसम्प्रदायेत्यत आह—एतच्चेति । एतच्चेति श्लोकमिदं सर्व-
मपि, इह सूत्रे एकाञ्जुग्रहणेनैव एकदेशानुसत्या ज्ञाप्यत इत्यर्थः । ननु ‘इनो यथालिङ्गि
‘लुङ्गि चेति इन चाठीवंधादेशे कृते अवधोदित्यत्र इहागमो न स्यात् । यथादेशे कृते अने-
काच्त्वेऽपि चात्पदेशे ह्यन्तेकाच्त्वादिपक्ष आह—अथ इत्येवैकत्वेत्यादि व्यावर्त्यंत इत्यन्तम् ।
‘एकाचउपदेशोऽनुदात्ता’दित्यत्र हि एकग्रहणमपनीयाच्च इत्युक्तेऽपि एकाचोदिति उ-
च्यते । एकवचनोपाचस्यैकत्वस्याप्यागे प्रमाणाभावात् । न चैवं सति एकत्वविशिष्टादच-
परस्येत्यवच्छेद्यत । नत्वेकाच्कादिति बहुव्रीहयं इति वाच्यम् । अनुदात्तोपदेशपरिग-
णने शक्यपक्षिमुच्यदीनां परिगणनमामर्थ्यं ‘अच’ इत्यस्य भावयलक्षणाभावात्
एकाच्त्वतो ग्रहणसम्भवात् । तद्वैमथ इत्यनेनैव एकाचकादिति सिद्धे यदेकग्रहणं करो-
ति तस्यामर्थ्याहुपदेशे सर्वत्र एकाच्चे न तु कस्मिंश्चिदुपदेशे अनेकाच्चिपयं कल्प-
नया कदाचिदनेकाच्चेऽपदेशोऽनुदात्तावर्थत इत्यर्थः । तेनेति । उपदेशे सर्वत्र एकाचो-
दित्यर्थतामेव, इत्युपदेशे ह्यनिति स्याम्युपदेशे एकाचोऽपि सतो ह्यनिति चातोऽनुदात्त-
वपेः परस्य ह्यनितिपेघो नेत्यर्थः । इति इत्यत आह—आदेशोपदेश इति । ‘अवधी’ दि-
त्यत्र ‘अतो इहादेर्लंघो’ रिति वृद्धिनिघृत्तय इनो यथादेशस्य अन्वताया भाष्ये उक्त-
त्वादिति भावः । ननु के ते अनुदात्ता चातव इत्यत आह—अनुदात्ताश्चानुपदमेवेति । पद-
स्य पञ्चारनुपदम् , पदमात्रे अतीतिं सतीत्यर्थः । अवन्तारमेवेति यावत् । एषाञ्जुपदे इति ।

इत्यतान्द्वाररेयाधीर्बलुञ्जिता घस्य मूर्धन्यं स्यात् । एवाश्रकृद्वे । एवाश्रक्रे ।
 एवाश्रकृवहे । एवाश्रकृमहे । एवाश्रकृभूव । अनुप्रयोगधामर्थादस्तेर्भूमावी न ।
 श्रान्वया हि 'श्रवानुप्रयुज्यते' इति 'कृमु'-इति वा श्रयात् । २२५८ अत आदेः
 ३।४।७॥ श्रम्यासस्यादेरतो दीर्घं स्यात् । पररुमाऽवाद् । एवामास । एवामा-
 सतुस्तिमादि । एधिता । एधितारी । एधितारः । एधितासे । एधितासाये । २२४५

इत्यात्रे प्रत्ययादयवात् एत्वम् । एवाश्रकृवे इति । लिटः आयात्मादेः । टेरत्वम् ।
 द्विधादि पूर्ववत् । लिटो ष्वभन्टेरेवे द्विरवाद्दो एवाश्रकृ ष्वे इति स्थिते—एष
 षीष्वनुकृत्वात् । षीष्व लुङ् लिट् एषां इन्द्र । 'घ' इति षष्ठोऽकवचनम् । 'इण' इत्य
 द्विविशेषणम् । तदन्तविधिः । 'अपदान्तस्य मूर्धन्यं' इत्यधितृणम् । तदाह—एष्यन्ता-
 ित्पदिना । घकारस्य ढकारो मूर्धन्य । घोषस्तवारताश्महाप्राग्मयश्मन्निवात् ।
 तदाह—एवाश्रकृदव इति । तत्तमगुरुषैकवचने इति एते पूर्ववत् द्वित्वादी कृते रूपमाह-
 एवाश्रकृ इति । एवाश्रकृवह इति । लिटो घहिमावे एते द्विधादि पूर्ववत् । एवं लिटो
 महिमावे द्विधादि पूर्ववत् । सर्वशासयोगात्सिद्धिक्रिदिति क्तिवाद्गुणभाव । अथ
 भूषातोः लिङ्गन्तरानुप्रयोगो ऽदाहरति—एवाश्रकृद्वे । एवाश्रकृ इत्यनेन समावाचं-
 कम् । अनुप्रयुज्यमानस्य भूषातोः क्रियासामान्यार्थकत्वात् । नन्वन्तेरनुर्योगे लिङ्ग-
 देशस्याघञ्घातुच्वात् अस्तेर्भूरित्वाघञ्घातुके विहितो भूभावः कुत्रो न स्यादित्यत
 आह—अनुप्रयोगेति । 'कृञ्चानुप्रयुज्यत' इत्यत्र परवाहारमाधिर्य कृञ्चस्तीनामनुप्र-
 योगविधिसामर्थ्यादसंघातोर्भूमावो नैशर्घ्यं । तदेवीपपादयति—अ वधेति । अनुप्रयु-
 ज्यमानस्यस्तेर्भूमाधाम्नुपगमे कृञ्चानुप्रयुज्यत इत्यनुप्रयोगविधौ 'कृञ्चानुप्रयुज्यत'
 इति वा 'कृञ्चानुप्रयुज्यत' इति वा श्रयात् । वाक्यता एवाश्रकृववेति सिद्धेरित्यर्थः ।
 यद्यपि कृञ्चानुप्रयुज्यते लघ्वमस्ति । तथापि एकस्यैव भवतेरधिकस्य लामात्र कृञ्चिति
 प्रत्याहारकेशो न कर्तव्य इति भावः । अत एवाह अस्मावघातुक् इति सूत्रभाष्ये-
 ननुप्रयोगे भूभावेन अस्तेरवाचनमिति भाष्यं सङ्गच्छते । तत्रच अनुप्रयुज्यमानाद्सु-
 घातोर्लिङ्गि भूभावलिपुत्रौ षाङ्कि एवाश्र अस् अ इति स्थिते द्विरे इलादिशेषे अ अस्
 इति स्थिते सवर्षदीर्घे वाधित्वा अतो गुण इति पररूपे प्राप्ते—अत एवे । 'अत्र लोप'
 इत्यस्मादस्मासस्येत्यनुवर्तते । 'दीर्घं इण' इत्यती दीर्घं इति च । तदाह—एवाश्र-
 स्वेति । अत्र षट् षष्ठ्य तथामघातुप्रक्रियायां 'अ इवाचरति सत्रोत्थादिप्रत्यस्य ष्या-
 स्यभगवमरे वदयते । एवामासि । न चानुप्रयुज्यमानाम्भामस्तिभूम्यामाभ्यामयच
 शिष्यारमनेपद् वाङ्मयम् । तत्र कृञ्चानुप्रयुज्यते प्रत्याहारप्रहणामावस्य भाष्ये उत्तरवात् ।
 एवामासतुस्तिमादि । एवामासुः । एवामासिष्य । एवामासथु । एवामास । एवा-
 मास । एवामासिष्य । एवामासिम । इति लिट्प्रक्रिया । एधितेति । लुङ् । तादेशे एघ्
 इति स्थिते श्रववाद्दस्तास् इद् । लुङ् । प्रथमश्चेति ढा टिक्रिये । एधितेति रूपम् ।

धि व ङादि-५॥ घादो प्रत्यये परे षलोप स्यात् । पधिताष्वे । २२५० इ पति
 ७।४।५२१ तासस्यो सस्य इ स्यादेति परे । पधिताहे । पधितासवहे । पधितास
 हे । पधिय्यते । पधिय्येते । पधिय्यते । पधिय्येते । पधिय्येते । पधिय्येते । प-
 धिय्ये । पधिय्यावहे । पधिय्यामहे । २२५१ आमेत-३।४।६०॥ लोट एकारसा
 म्भात् । पधिताम् । पधिताम् । पधिताम् । २२५२ सजाभ्या घामो ३।४।६१॥

‘दीर्घवेदीटा’मिति लघुपधगुणो न । पधिताविति । लुट आताम् ताम् इट आतामिप
 स्य रौमावः । ‘रि घ’ति सलोप । पधिता इति । सस्य रस् तास इट रि घति सलोप
 स्यविसर्गः । पधिताम इति । यास से । तास् इट । तासस्योरिति सलोप । पधिता
 साये इति । आताम् टेरेख ताम् इट् । अय इवमि टेरेखे तासि इटि पधिताम् ।
 २२ इति स्थिते—धि च । ‘म स्याद्घानुकै’ इत्यत स इत्यनुवर्तते । तासस्यो
 स्थितो लोप इति । अङ्गाक्षिप्रस्ययो धीत्यनेन वियेप्यते । तदादिविधि ।
 तदाह—धाताविति । तासः सलोप ‘पधिताव इति रूपम् । अय लुट् । इटादेश
 पूर्व तासि इटि पधितास ए इति स्थिते—इ पनि । इ इति प्रथमान्तम् । अकार
 उच्चारणार्थः । स स्याद्घानुक इत्यतः स इति तासस्योर्लोप इत्यत तासस्य
 इति घानुवर्तते । तदाह—तासस्योरिति । तासः सस्य हकार ‘पधिताहे’ इति
 रूपम् । पधितावहे इति । लुटो बहिर्मावः टेरेखम् ताम् इट् । एवम् ‘पधितासमहे’
 इति । तत्र महिर्मावो विद्यते । इति लुटपक्षिणः । पधिय्यत इति । लुटः तादेभे
 टेरेखम् । ‘स्यतामी’ इति द्रावणवाद्ः स्य इट प्रत्ययावयवत्वात् परवम् । पधि वेन
 इति । आताम् । टेरेखम् । स्य । इट् । ‘आतो छित इत्याकारस्य ह्य । ‘लोपो ष्यो’
 इति सलोप । आनुगुण परवम् । पधिय्यन्त इति । सस्य टेरेखम् सकारस्य अन्तादेश-
 स्यः इट् पररूप परवम् । धातादावपि लटीव मुयोजमिति मत्वा रुगापि न प्रसि
 तानि । तत्र ‘याम से’ । स्यः । इट् । परवम् । पधिय्यत इति रूपम् । पधिय्यते
 इतिवदायामि पधिय्यधे इति रूपम् । एवम् एव । स्य इट् । परवम् । पधिय्यत्
 इति रूपम् । इट् । एव । स्य । इटागम् । परवम् । अतो गुण इति पररूपम् । पधिय्य
 इति रूपम् । बहिर्महोटेरेखम् । स्य । इट् । अतो दाघ । पधिय्यावहे । पधिय्यामहे
 इति रूपम् । इति ऋटपक्षिणः । आमेत । आम् एतः इति ऋट् । ‘लोपो लटव द्विपतो लोट
 इत्यनुवर्तते तदाह—नोट एव रस्येति । लोटादेशावयवस्य एकारस्यवर्षः । एवतामिति ।
 लोट् । तादेभे टेरेख अमादेशे नापि रूपम् । ष्येतिमिति । आताम् । टेरेख दाघ ।
 ‘मार्वघानुकमपि इति । छित्वादातो छित इत्याकारस्य ह्य । गुणः । अकारलोप । ‘आ
 मेत’ इत्यकारस्य आम् । एव ता’मिति । सस्य टेरेखे नापि सकारस्य अन्तादेशे एका
 रस्य आम् । अय लोपः यास रौमावे नापि पधते इति स्थिते । नवाभ्याम् । सञ्च पञ्च
 सवोः ताभ्यामिति विग्रहः । अकारानुच्चारणार्थः । अथ अमुच वाञ्छी । ‘लोपो

घकारवकारभ्यां प्रस्य लोडेतः क्रमात् य भम् एतो रत । एषत् । एषेयाम् । एष
 ध्वम् । २२५३ एत पे ३।४।६३॥ लोडुत्तमस्य एत पे स्यात् । आमोपवाद । एषे ।
 एषावहे । एषामहे । २२५४ आहजादीनाम् ३।४।७२॥ अजादीनामाट् स्यात्सु-
 कादिषु । अटोऽपवाद । 'आटश्च' (सु २६९) । ऐषत । ऐषेताम् । ऐषन्त । ऐ-
 षया । ऐषेयाम् । ऐषध्वम् । ऐषे । ऐषावहि । ऐषामहि । २२५५ लिट् सीयुट्
 ३।४।१०२॥ (लिङात्मनपदस्य सीयुटागम स्यात्) सञ्जोप । ऐषेत । ऐषेयाताम् ।
 २२५६ भस्य रन् ३।४।१०५॥ लिङा भस्य रन्स्यात् । ऐषेरन् । ऐषेया । ऐषे

छद्बुदित्यस्मात् छोट इति 'आमेत' इत्यरमादत् इति आनुवर्तते । सदाह—सरा
 रति । 'आमेत' इत्यभ्यापवादः । ष्वत्वेति । 'ए'रसे' इत्यत्र एकारस्य च इति घकारा
 कारमद्वात भादेश । ऐषेयामिति । आषाम् । टेरत्वम् । दाप् । 'आतो ङित' इत्या
 कारस्य इप् । गुणः । यञ्जोप । 'आमेत' इत्याम् । ष्वत्त्वमिति । ष्वमि दाप्, टेरत्वे
 कृते सवाभ्यामिति वकारात् परवादेकारस्य भम् । उत्तमपुदपैकवचने इति टेरत्व्य दापि
 'आमेत' इत्यकारस्य आमि प्राप्ते । एत पे । 'ए' इति तुत्तप्रथमाकम् । 'छोगे छद्बुद'
 दित्यस्मात्छोट इति 'आडुत्तमस्य पिच्छेयस्यस्मादुत्तमस्येति आनुवर्तते । सदाह—
 लोडुत्तमस्येति । एते इति । ष्व ए इति स्थिते एकारस्य एत्वे आडुत्तमस्येत्यादागम,
 आटश्चेति घृद्धी, घृद्धिरेषीति घृद्धि । एषावहे एषामहे इति । ष्वहिमद्योऽरेरेत्तै दापि
 एकारस्य ऐषे आटि सवर्णदीर्घं । इति लाट्प्रक्रिया । अथ एषभातोर्लङि लुङ् लृङ्
 लृङ्स्वद्वुदात्त इत्यङ्गागमे घृद्धि चाश्रित्वा परत्वाद्दतो गुण्य इति परकवे प्राप्ते । आ-
 जादीनाम् । लुङादिभ्यिति । 'लुङ् लृङ् लृङ्' इत्यनुवृत्तरिति भाव । मनेऽपवाद इति ।
 अटि सति परकष स्यादिति भाव । आटश्चेरनन्तरं घृद्धिरिति शेषः । यद्यपि घृद्धि-
 रेषीति ण्येवतीति या घृद्धी इदन्तिष्यति । तथापि ऐषतेऽभाषणम् सूत्रमिहापि
 न्याय्यत्वात्पुन्यतम् । ऐषतेति । छट्स्नादरा शपि आदागमे आटश्चेति घृद्धिः ।
 छट्स्नादेशानां णिदादेशावाभावात् एत्वम् न भवति । आहजादीनामिति सुत्रं भाष्ये
 प्रयास्यताम् । ऐषेयामिति । आषामि दापि आटि घृद्धिः । 'आतो ङित' इत्याकारस्य
 इप् आङ्गुणः सञ्जोप । ऐषन्तेति । ऐरन्तादेशः । दाप् आट् घृद्धिः । ऐषया इति । याम्,
 दाप्, आट, घृद्धि । ऐषवामिति । आषाम् शप् आट् घृद्धिः । इप् । आङ्गुण्य । य-
 छोप । ऐषमिति । ष्वम्, दाप्, आट्, घृद्धिः । ऐष इति । इट् शप् आङ्गुण्यः । आगे
 घृद्धि । ऐषावहि ऐषामहि इति । ष्वहिमद्योः दाप्, आट्, घृद्धि, अतो दीर्घं । इति
 लृङ्प्रक्रिया । लिङ् सीयुट् । स्पष्टम् । परस्मैरदानां लिङादेशानां चासुडागमविधाना
 ङामनेपदविषयमिदम् । सीयुटि टकार इत् । टकार टकारार्थः । सञ्जोप इति । 'लिङा-
 सञ्जोप' इत्यनेनति शेष । ऐषतेति । लिङस्त्वादेशः । सीयुट् । दाप् । सञ्जोपः । आ-
 ङुण्यः । यछोपः । ऐषेयामिति । आषामि सीयुट् दाप् सञ्जोपः आङ्गुण्यः । शस्य रन् ।

यायाम् । एषेष्वम् । २२५७ इटोऽत् ३।४।१०६॥ लिङादेशस्येटोऽस्त्वात् । एषेष ।
 एषेषहि । एषेमहि । आशीर्लिङि आधवातुक्त्वालिङः षलोपो न । सीयुट्मुटो प्र
 त्पयावयवत्वात्परत्वम् । एषिपीष्ट । एषिपीयास्ताम् । एषिपीरन् । एषिपीष्ठा । एषि
 पीयास्ताम् । एषिपीष्वम् । एषिपीय । एषिपीवहि । एषिपीमहि । ऐषिष्ट । ऐषिया

लिङ् सीयुडिष्यतो लिङ् इत्पनुवत्त । तदाह—लिङो ह्रस्वेति । लिङादेशस्य ह्रस्वे
 स्थयं । अनेकार्थशरत्वादेश । एषेरिति । ह्रस्व रन् । षप् । सीयुट् । सलोपः ।
 आतुगुण । यलोप । एषेषा इति । याम् सीयुट् षप् । सीयुट्स्त्वस्य लोपः । आतुगुण ।
 यलोपः । यासस्त्वस्य शत्रुविसर्गा । एषेभामिति । आपाम् । सीयुट् । सलोप । षप् ।
 आतुगुण । एषेष्वमिति । एव सीयुट् । षप् । सलोप । आतुगुणः । यलोपः ।
 १०७ । इट् अत् इति षट् । लिङ्सीयुडिष्यतो लिङ् इत्पनुवत्त । तदाह—
 लिङादेशस्येटि । 'अथ ये हिर्यत्र आदेशे तकार उच्यन्तेत्येव न विस्तरक
 इति आदेशेन्दुश्लेषे दिव औदित्यत्र प्रपञ्चितम् । इत्पनुवत्त एव । न विमथा
 वि ति निषेधस्तु न । आदेशेवात् प्राक् विभक्तिश्चाभावात् । अथ र शिष्यत्र तु
 लक्ष्यानुशासन सयोनि तलोपमाश्रित्य नकारान्तरपरलोपादुपदेशे अन्यत्वाऽभावात्
 कारस्य नैसङ्गोपलम्बम् । एषेवति । इट् । तस्य अकारादेशः । सीयुट् । षप् । सलोपः ।
 आतुगुण । एषेवति एषेमहीति । षट्महोः सीयुट् । सलोप । षप् । आतुगुण यलो
 पः । इति विधिविभक्तिः । अथवातुक्त्वाश्रित्य । 'लिङाशिषीष्वनेनेति भावः । स
 लोपो नेति । सर्ववातुक्त्वाश्रित्य 'लिङः सलोपः' इत्यत्रानुपचरिति भावः । सीयुट् ह
 योति । लक्ष्यभद्राद्युनः प्रवृत्तिरिति भावः । युगपदेवोमयो धावमिष्यन्ते । एषिषी
 ष्टि । आशिषि लिङ् ताराशः आर्द्धधातुचरत्वात् न षप् सीयुट् तकारस्य सुट् सी
 युट्सकारात् प्रागिदमम । यलोपः । सीयुः सुटस्य सकारस्य परत्वं, तकारस्य च्छुरेण
 टकारः । एषिषीयास्तामिति । आताम् सीयुट् । आकारादुपरि तकाराप्राक् सुट् । सी
 युटः प्रागिद । तत् टचरस्य सकारस्य परत्वम् । एषिकारिति । ह्रस्व रन् सीयुट् ।
 इटागम । यकारलोप । परत्वम् । एषिषीष्ठा इति । याम् सीयुट्, यकारस्य सुट् । सी
 युट् प्रागिद । सकारादुपरि परत्वम् । यकारस्य च्छुरेण टकारः । इ विसर्गा । एषिषी
 यास्तामिति । आपाम् । सीयुट् । आकारादुपरि यकारात् प्राक् सुट् सीयुट् प्रागिद
 तत् टचरस्य सकारस्य परत्वम् । एषिषीमिति । एवम् सीयुट् यलोपः सीयुः प्रागिद
 परत्वम् । इषः परत्वेऽपि इणगन्ताद्वावरात् नारितः । इत् परत्वमप्यभावात् । तत्र
 'इण योष्वा'मिति ह्यत्र न भवति । एषिषीवेति । इट् अत् । सीयुट् । इट् । परत्वम् ।
 एषिषीष्टि एषिषीमहीति । षट्महोः सीयुट् । इट् परत्वम् । श्याशीर्लिङ्प्रक्रिया । ऐषि
 ष्टे । इट् आदेशः । सिच् । इट् । धातोराट् । वृद्धि । एष्वम् । च्छुरत्वम् ।
 एषिषीमिति । आताम् । लिङः । सिच् । इट् । आट् । वृद्धि । एष्वम् । अथ ह्रस्व

ताम् । २२५= आत्मनेपदध्वनत ७।१।५॥ अकारापरस्यात्मनेपदेषु ऋस्य
 'अत्' इत्यादेश स्यात् । ऐविषत् । ऐविष्ठा । ऐविषायाम् । 'इण षीञ्चल्लुलिटां
 षोऽङ्गात्' (सू ३२४७) । ऐधिह्वम् । इह्भिन्नएव इणिह् 'गृधत्' इति मते तु
 ऐधिष्वम् । ढघयोर्वस्य मस्य च द्वित्वविच्छन्पाठोऽयं रूपाणि । ऐधिधि । ऐधिष्वहि ।
 ऐधिष्महि । ऐधिष्यत । ऐधिष्येताम् । ऐधिष्यन्त । ऐधिष्यथा । ऐधिष्येयाम् । ऐधिष्य-

कार्ष्णकारस्य ङोऽन्त इत्युत्तादेशे प्राप्ते—आत्मनेपदेषु । 'शोऽभ्त' इत्यत इह इति
 पठन्तमनुवर्तत । 'आत्मनेपदेष्विति पठन्त्ये सप्तमी । आत्मनेपदावयवस्य शकार
 स्यति छन्द्यते । 'अदभ्यन्ता'दित्यत अदिभ्यनुवर्तत । न अत् अनत् । तस्मादिति
 विप्रद । तदाह—प्रकारान्तिस्वान्तिः । ऐविषोति ज्ञावयवज्ञकारस्य अत् इत्यादेशः ।
 चित् । सिच् । इट् । आट् । वृद्धि । पारम् । ऐषठा इति । यास चित् । सिच् इ ।
 आट् । वृद्धि । पार यकारस्य ष्टुत्वेन ठकार । इषदिसर्गा । ऐविषायामिति । आ
 याम् । चित् । सिच् । इट् । आट् । वृद्धि । पारम् । अय ष्वमो घस्य ढत्व स्मा
 रयति—इण वाध्यमिति । ऐधिह्वमिति । ष्वम् । चित् । सिच् । इट् । आट् । वृद्धि ।
 'धि च ति सस्य ङोप । 'इण षीञ्च मिति षकारस्य ढवम् । इट्ः लुप्तसिञ्मकत
 या सिजन्ताङ्गान्तमूतयेन इह-तस्य इण्य ताङ्गत्वादिति भाव । इह्मिन्न भवेति ।
 उच्चासुत्र 'विभाषण' इत्यत्र इह्मप्रदणात् पूर्वसूत्रे 'इण षीञ्च मित्यत्र इह्मिन्न पूर्व
 इय् गृह्यत इति कविदाह । तन्मतं तु प्रकृत इह परावत् घकारस्य ढत्वामात्रे ऐधि
 ष्वमित्येव रूपमित्यर्थः । इदं तु मतान्तरं भाष्याऽनारुडमिति सूचयितुं तुल्यम् ।
 दधयोऽिति । मतभन्माभिरयदम् । तत्र ढत्वामावपले षकारस्य मतवि चेति द्वित्ववि-
 कल्पात् द्विचमकश्मिति रूपद्वयम् । एव ढत्वे द्विहम्, एकहमिति रूपद्वयम् । रूपच
 दृष्टयपि 'यजो मयो इ वाच्ये' इत्यत्र मय इति पञ्चमीमाभिरय षकारस्य द्वित्ववि
 कल्पादेककाराणि द्विवङ्गराणि च प्रागुक्तानि चत्वारि रूपाणि मवन्ति । तेषां च
 अष्टौ रूपाणि सम्प्रदानि । मकारस्य द्वित्वविकल्पाद्ता-यष्टौ रूपाणि एकमकाराणि
 द्विमकाराणि चेति षोडश रूपाणि सम्प्रदानीरपथ । ऐविषोति । लुङ् इहादश । चित् ।
 सिच् । इडागमः । आट् । वृद्धि । षडिमण्योन्मु ष्लेः सिचि इडागमे आटि वृद्धौ, ऐ
 धिष्वहि, ऐविष्महीति रूपः । इति लुङ्प्रक्रयाः । ऐविष्येतेति । एट् तादेशः । स्य ।
 इट् । आट् । वृद्धिः । पारम् । ऐविष्मितामिति । आता स्य । इट् । आकारस्य इय् ।
 आद्गुण । यङोप । आट् । वृद्धि । पारम् । ऐविष्यन्तेति ज्ञावयवज्ञकारस्यात्तादेशः ।
 स्य । इट् । आट् । वृद्धि । पारम् । ऐविष्यथा इति । यास् । स्य । इट् । आट् । वृद्धि ।
 रारविषसर्गा । ऐविष्येयामिति । आयाम् । स्यः । इट् । आकारस्य इय । आद्गुण ।
 यङोर । आट् । वृद्धि । पारम् । ऐविष्यथामिति । ष्वम् । स्य । इट् । आट् । वृद्धि ।

ध्वम् । ऐधिभ्ये । ऐधिभ्यावहि । ऐधिभ्यामहि । उदात्ताद्वादादेरिट् प्रथक्कारदु
दात्ता. षष्पृषन्ते—

ऊर्द्धन्तेषीति षष्पृषी षष्पृषीर्ननुनुनु शिवडीर्भिमिः ।

षृङ्गृष्प्या च विनैकाचोऽजन्तेषु निहताः स्मृताः ॥

शकलपचम् रिच्वच्विच्विच्व्रच्छ्रयज्जिजिर्मजः ।

मञ्जमुञ्जम्रज्जम्रिजयज्जुज्जुज्जुञ्ज्विजिस्वञ्जिष्जन्तुजः ॥

अद्दुद्विद्विद्वुदिनुदः पद्यभिद्विद्यतिविन्द् ।

शद्सदी स्विद्यति स्वदि हदी ऋष् लुधिशुष्यती ॥

परवम् । ऐधिभ्य इति । इडादेशः । स्य । इडागमः । पत्वम् । आर्दुगुणः । षद्दिमयोस्तु
रपः । इट् । अतो दीर्घः । आट् । वृद्धिः । पत्वम् । ऐधिभ्यावहि, ऐधिभ्यामहि, इति
रुपे । नःवेधभातोरनुदात्तोत्कार्कात् 'युक्ताव उपदेशेऽनुदात्तादि'तोऽपिपेधः कृतो न
रवादिष्यत् आह—उदात्तादिति । पद्यभातुर्यद्यपि अनुदात्तेत् तथापि अनुदात्तस्येतः
कोपे सति परिशिष्टो धातुर्नानुदात्त इति भावः । ननु कतिपये धातवः पाणिनिना अ-
नुदात्ता उक्तरितः इति कथमिदानीन्तनैरवगन्तव्यमित्यत आह—पद्यभादिति । इद-
सस्योद्देशानहं चम्—प्रसङ्गः । पाणिनिपट्टितानामनुदात्तधातुर्ना तदात्तानि क्षिप्यपरम्पर-
या आनुनासिकधवदिदानीं ज्ञानं सम्भवतीति भावः । ऊर्द्धन्तेरिति । अजन्तेषु धा-
तुषु ऊर्द्धन्तैः ऋद्धन्तैश्च धातुभिर्विना, यु र् २११ षीर् षु षु शिव डीर् भि पृत्तैश्च
धातुभिर्विना, षृङ् गृष्प आभ्यां च विना, अन्ये एकाच अजन्तधातवः । निहताः । अ-
नुदात्ताः स्मृताः । पाणिनिक्षिप्यपरम्परया ज्ञाता इत्यर्थः । अथ ह्यन्तेषु अनुदात्तान्
धातुन् परिगणयति—शकल पच् मुचयति । शकल पच् मुच् रिच् वच विच सिच् प्रच्छि
र्यज मिजिर् भज् पयां इन्द्रः । तत्र कान्तेषु शकल हर्यैकः । लृकार इत् । भाष्ये
षु अद्दुष-ध्राहितः पाठो दृश्यते । धातुषु पच् मुच रिच् वच् विच सिच् इति पट् ।
अत्र ह्यपचप इत्येवैव प्रथमं, मसिद्भवत् । न तु पवि व्यक्तीकरणे इत्येवैवैवाह ।
मुच्ल मोक्षणे इत्येवैव प्रथमं, न तु मुचि कतकन इति भीवादिकस्य । अविशया-
त्सर्वेऽप्येवमै । छान्तेषु प्रच्छ एकः । प्रच्छीठीकार उच्चारणार्थः । निजिरित्यत्र इर
इत्सञ्ज्ञा वरपते । मञ्ज मुजिपादि सृज इत्यन्तमेकं पदम् । जान्तेषु स्यञ् निज्
मज् मञ्ज मुज् अज् म्रज् रज् दुज् रज् रञ्ज् विज् रवञ्ज् पञ्ज् सृज् इति पञ्च
दश । अद्दुद्विद्विद्वुदिनुद इत्यन्तमेकं पदम् । तत्र तुदेरिकार उच्चारणार्थः । पद्यनि
दित्येकं पदम् । समाहातद्दुदुः । पद्येति श्यना निर्देशः । विद्यतिरिति श्यना निर्देशः ।
विन्दति रनमा निर्देशः । शद्सदी स्वदिहदी लुधिशुष्यती इति द्विवचनान्तानि ।
सदि स्वदि हदि लुधि इति इका निर्देशः । स्विद्यति शुच्यतीति रितया श्यन्विकर-

तुपहृषी ली वारयित्त्व रचना निर्देश आहतः ।

किं च- 'त्रिषधपद्यौ सिष्यबुध्यौ मन्यपुष्परिनव रचना ॥

वसि' रचना लुक्का यौतिर्निर्दिष्टोऽन्यनिवृत्तये ।

शिविजिर्विजिर्जकलु इति सानुबन्धा श्रमी तथा ॥

विन्दतिश्चान्द्रदीर्गादेरिहो भाष्येऽपि दृश्यते ।

व्याघ्रभृत्प्रादयस्त्वेन नेह पेटुरिति स्थितम् ॥

रजिमहजी अदिपदी वृद् (जुद्) लुष् शुषिपुषी शिवि ॥

भाषानुक्ता नवेहोक्ता व्याघ्रभृत्प्रादिषम्मते ॥

३ स्वर्धं स्वर्धे । सत्रयः पराभिभवत्त्वा । घात्वर्थेनोत्सप्रहादकर्मकः । स्वर्धते ।

सौ अनुदास्येभ्यो वारयित्त्व रचना निर्देशः अन्वयवगत इत्यर्थः । अत एव 'ये मुधादी
भ्य' मिति सूत्रभाष्ये वृषितो दवित् इत्युदाहृतं सङ्गच्छत इति भावः ।

किं चेति । अन्यदपि वक्ष्यत इत्यर्थः । अन्वित्त्व इति । विकरणान्तरनिवृत्तव
इत्यर्थः । तच्चाग्रे तदाहंघानुक्निरूपणे स्पष्टीभवित्प्रति । अमी तयेति । उक्तानुबन्ध-
रहिताना व्याघ्रभृत्प्रादयः । एतदपि तत्तदाहंघानुक्निरूपणे स्पष्टीभवित्प्रति । वि-
न्दतिरिति । विदुल्ल लामे' इति सौदाहिकः । चान्द्रदीर्गादिष्व्याहरणसम्मते । भाष्येऽपि
दृश्यत इति । विन्दतिविभक्तिविद्यतीति तत्र पाठ इति भावः । एनमिति । विन्दतिमि-
त्यर्थः । नेह पेटुरिति । तथापि भाष्यप्रामाण्यवाद्भ्यानिट्कृतमिति भावः । 'रजिमहजी'
इत्येक पदम् । जुद् लुष् इति श्यकृते पदे । 'शुषिपुषी' इत्येकं पदम् । शिविरित्यन्तरम्
इत्येते इति शेषः । नवेहेति । नव घात्व भाष्यानुक्ता अपि इहानुदास्यु परिगणित्वा
इत्यर्थः । कुत्र दृश्यत आह—व्याघ्रभृत्प्रादिषम्मतेरिति । भाष्ये स्वेभ्यो नवभ्योऽन्वेर्वा-
परिगणन नवानामभ्येवानुपलक्षणमिति भावः । तेन रक्तं रागात्, 'तदन्वित्त्वत्तं प्रा-
येण' 'सोऽकृष्टमित्यतिपन्ना' 'शुष्कवृष्टौ' 'वृत्तेन नञ्चिश्चिष्ने' 'पादिसौप्रप्रयोगा ।
मुन्ना, मग्न, पुष्ट, मद्धका, मद्धक्यमिषादिभाष्यप्रयोगाश्चात्र लिङ्गम् । इत्यनिट्
कारिका । स्वर्धं स्वर्धे एतः । 'वर्धते' इति शेषः । पराभिभवति । परत्याभिभव पराज-
य । तद्विषयदेष्टेत्यर्थः । नन्वत्रेच्छायां पराभिभवस्य कर्मत्वात् स्वर्धंवातो सकर्मक
त्वात्, 'देवदत्तः यज्ञदत्त स्वर्धंपती'त्यादौ 'यतिवृद्धिपरवत्तानार्थशब्दकर्मकाका-
मित्यकर्मककर्म कथमित्यन आह—घात्वर्थेनोत्सप्रहादकर्मक इति । 'घात्वर्थंश्चिभूतक-
मेकत्वमेव सकर्मकरत्वमिति 'सुप अग्रमनः कथयति सूत्रभाष्ये प्रपञ्चितत्वादिति
भावः । नचर्वा मति पदस्यवत्यायां 'स्वर्धावामाह' इत्यत्र 'कृ' यत्राण्युत्पाद्यते' स्वर्धत्
इत्यर्थः इति मूलप्रत्ययविरोध इति वाच्यम् । तत्र स्वर्धाभिभवर्यकत्वात्ने वृत्तेरित्य-
त्यम् । स्वर्धत इति । 'वर्धन्ताः पद्विज्ञानुदास्यु' इत्युक्तेरामनेरदम् । पधघानुवत्

२२५६ शर्पूर्वाः खयः ७।४।६१॥ अम्यासस्य शर्पूर्वाः खयः शिष्यन्ते ।
 'ह्लादि' शेषः' (सू० ११७६) इत्यस्याऽपवादः । परस्पर्धे । शर्धिता । स्पर्धि-
 व्यते । स्पर्धताम् । अस्पर्धत । स्पर्धेत् । स्पर्धिषीष्ट । अस्पर्धिष्ट । अस्पर्धिम्यत ।
 ४ नाधृ प्रतिष्ठालिप्सयोर्प्रत्ये न । नाधते । अगाधे । ५ नाधृ लोडने । लोडन प्रति-
 घातः । याधते । ६ नाधृ ७ नाधृ याञ्जोरतापैश्वर्याशीःषु । 'आशिवि नाभ इति
 वाच्यम्' । अस्याशिष्येर्वात्मनेपद स्यात् । नाधते । अन्यत्र नायति । नाधते ।

छटि रूपाणीति भावः । घातोऽरिजादिरवामावादिजादेश्येति छिष्टाम् न । अत एव
 नानुप्रयोगोऽपि । किन्तु छिष्टस्तादेशे 'छिष्टस्तदायो'रिति तस्यैति 'छिटि घातो'रिति
 द्विषे 'ह्लादिः शेष' इत्यस्यासे प्रथमदृश्यतिरिच्छित्तौ निवृत्तौ मस्पर्धे इति प्राप्ते ।
 शर्पूर्वा खयः । अम्यासस्येति । 'अत्र लोपोऽभ्यासस्ये'त्यतस्तदनुवृत्तेरिति भावः । 'श
 र्पूर्वाः' इत्यत्र शर् एव वेम्य इत्यतद्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः । तेन शर् न शिष्यते ।
 शिष्यन्त इति । 'ह्लादिः शेष' इत्यतः शेषः इत्यनुवृत्तं कर्मणि घञस्य वदुवचनान्ततया
 विपरिणम्यत इति भावः । तथा च प्रकृते अम्यासे एषु प्रकारः शिष्यते । 'न श्वा-
 संयोगादय' इति रेफस्य द्विरवनिषेधो न शक्यः । द्वितीयैकाग्रयवस्यैव तद्विषेधात् ।
 तदाह—परस्पर्धे इति । न च वमश्चेत्यत्राभ्यासे चकार एव शिष्येतेति वाच्यम् । ह्ला-
 दिः शेष इत्यतो हि आदिरित्यप्यनुवर्तते । यद्यतिरित्यवनिषेधया धारयादिभूता
 इत्यर्थः । परस्पर्धते । परस्पर्धेत् । परस्पर्धिषे । परस्पर्धिषे । परस्पर्धिष्ये । परस्पर्धि-
 ष्ये । परस्पर्धिम्ये, इति छिटि रूपाणि सुगमानी । स्पर्धितेति । छुटि पृथधानुवत् रूपाणि
 सुगमानीति भावः । स्पर्धिम्यत इति । छुटि पृथधानुवत् रूपाणीति भावः । स्पर्धतामिति ।
 छोटि पृथिवद्रूपाणीति भावः । अस्पर्धतेति । छटि पृथिवद्रूपाणीति भावः । ह्लादि
 र्वादेशे न लोडिति विशेषः । स्पर्धेतेति । विधिच्छिटि पृथिवद्रूपाणि । स्पर्धिष्येति । आ-
 शिवि छिटि पृथिवद्रूपाणि । अस्पर्धिष्येति । छुटि पृथिवद्रूपाणि । अष्टागमा, न र्वाद् इति
 विधीया । अस्पर्धिम्येति । छुटि पृथिवद्रूपाणि । अष्टागमो विशेषः । न र्वाद् । नाधृ प्रति-
 ष्ठेति । अनुयाग्यो घातुः । अकारो 'नामलोपिशास्त्रुदितामि ति विषेधार्थः । अजगा-
 धत् । प्रतिष्ठा आभारे रिधतिः । प्रथमः प्रथम रचनम् । जगाधे इति । छिटि ह्रिस्वादि ।
 अम्यासस्य इत्यतः । इत्यम् । नाधृ इति । प्रतिघातः पीडनम् । नाधृ नाधृ इति । द्विती
 यचतुर्थागतौ घातुः । उपतापः उवरप्रयुक्तः पीडा । आशीः आशासनम् । द्वितीया
 ष्टस्य नाधृघातोर्विधेयमाह—आशिवि नाय इति । अत्र 'नाय' इति षष्ठौ । 'अनुदा-
 त्तहित' इत्यतः आत्मनेपदमित्यनुवर्तते । अनुदात्तेत्वादेव सिद्धे नियमार्थमिदं वार्ति-
 कम् । तदाह—अस्याशिष्येति । आशासनार्थं नृशोव नायघातोऽत्मनेपदम् । वाच्य-
 यर्थवृत्तेषु 'शेषात् कर्त्तरी ति परस्पर्धेपदमेत्यर्थः । नाधत इति । आशासते इत्यर्थः ।
 अन्येति । वाचनाद्यर्थे विद्यमानस्येत्यर्थः । अथ चतुर्थात्तस्य नाभघातोऽदाहरति—नाधते

८ दध धारणे । दधते । २२६० अत एकहलमध्येऽनादेशादेर्लिटि ६।४।२०॥
 लिङ्गिमित्तादेशादिर्षं न भवति यदङ्ग उदवयवस्यासंपुक्कहलमभ्यस्यस्याकारस्यैकारः
 स्यादभ्यासलोपश्च किति लिटि । २२६१ शलि च सेटि ६।४।२२॥ प्रागुक्तं
 स्यात् । आदेशश्चेह वैरूप्यसम्पादक एवाभ्येते । एतिसदयोः प्रतिषेधवचनाज्ज्ञापकात् ।
 तेन प्रकृतिञ्चरा तेषु सत्स्वपि एत्वाम्यासलोपौ स्व एव । देधे । देधाते । देधिरे ।
 अतः किम् । दिदिवत्तुः । तररः किम् । ररासे । एक—इत्यादि किम् । तररत्तुः ।

रदि । दधते इति । अनुपांतोऽप्यम् । तस्य लटि पृथिवदूराणि सिद्धवन्कृष्य लिटस्तान्-
 देशे तस्यैशि द्वित्वे दध् दध् ए इति श्रियते । अत्र एकहलमध्ये । आदेशः आदिर्यस्येति
 बहुव्रीहिः । अङ्गस्येत्यधिकृतम् अन्यसदार्थः । द्वितीति निमित्तमसुप्तो अनादेशादेरि-
 त्यस्यैकदेशे आदेशेऽन्वेति । द्विदि परे निमित्ते य आदेशः सः आदिर्षस्य न भवति
 तथाविधस्याङ्गस्येति लभ्यते । अङ्गस्येभ्यवयवशब्दौ । तथाच तथाविधाद्वावयवस्यात्
 इति लभ्यते । एकशब्दः असहायवाची । 'एके मुखबान्यकेवला' इत्यमरः । एको
 असंपुक्तौ हलौ एकहलौ तयोर्मध्यः, एकहलमप्य तत्रेति विग्रहः । 'अत्र' इत्यस्यैव
 विशेषणमिदम् । 'ध्वनोरेद्वा' वित्यत्र. एदिति अभ्यासलोप इति चानुवर्तते । 'गमइने'-
 त्यतः क्तिर्यनुवर्तते, ननु द्वितीति लिङ्गादेशानां नित्वाभ्यस्यत्वात् । लिटोत्प्रेरकविधौ
 पानिमित्तं च । आवृत्त्या ठमथार्थज्ञानम् । तदाह—'त्रिगुणित्तेत्यादिना । मलि च । प्रा-
 गुक्तमिति । एकहलमभ्य इति यत्र प्रागुक्तं एत्वादि तत्र सेटि धलि च स्यादियर्थः ।
 यज्ञः क्षिप्वाऽमात्रान् पूर्वसूत्रेणाप्राप्तौ वचनम् । ननु देवे पेततुतिपादौ 'अभ्यासे-
 चर्च' इति जशां चरां च जशि चरि च लिङ्गिमित्तादेशादिस्वात् कथमेवाभ्यासलोपा-
 वित्यत्र आह—'नादेशश्चेति । इह 'अत्र एकहलमभ्य' इति सूत्रे, आदेशसम्पादेन स्यान्वयश्च,
 या विरूप एवादेशो विवक्षितः । तथा च तथाविधादेशादेरेव एत्वाम्यासलोपौ न भवतः
 स्यान्मित्तरादेशस्तु न पयुंदास इत्यर्थः । अक्षिरपेरिति । 'न शसद्दवादिगुणानाम्'
 इति शासिदघोरेत्वाम्यासलोपयोः प्रतिषेध उच्यते । यदीह यथाकथञ्चिद्देशादेः, पयुं-
 दासः स्यात्, तर्हि शासिदघोरश्चासे शकारदकारयोश्चरजघो शकारदकारादेरे सति
 आदेशादिस्वादेव एत्वाम्यासलोपयोः अभावसिद्धौ 'न शपद्दवेति तत्प्रतिषेधोऽनर्थकः
 स्यात् । अतः वैरूप्यसम्पादकदेशादेरेव पयुंदासो विज्ञापत इत्यर्थः । तेनेति । स्यान्नि-
 सरूपादेशादेः पयुंदासाऽमात्रादित्यनेनेत्यर्थः । सत्त्वोप । देधे पेततुः इत्यस्यैव दकारा-
 दादेशेषु सत्त्वोपत्यर्थः । देधे इति । दध् दध् ए इति श्रियते दकारादकारस्य एवैऽ-
 म्यासलोपे च रूपम् । 'असयोगादिदृक्किट्' इति कित्त्वमिह बोध्यम् । देधिर इति ।
 देधिव । देधाथे । देधिभ्ये । देध । देधिबद्धे । देधिमद्दे । इति रुराणि सम्भवन्तीति भावः ।
 दिदिवत्तुति । दिवधातीरतुसि द्वित्वे हलोर्मध्ये अतोऽभावादेशाम्यासलोपौ नेति
 भावः । वयः किति । 'अत्र' इति उपरकथार्थं किमर्थमित्यर्थः । एते इति । 'राष्ट्र शा' ।

अनादेशादेः किम् । चकणतुः । लिटा आदेशविशेषणादिह स्यादेव । नेमिष । सेहे ॥
 ६ स्फुदि आप्रवर्णे । आप्रवर्णमुत्प्लवनमुदरार्थं च । २२६२ इदितो लुभ्यातोः ।
 ७।१।१५॥ स्कुन्दते । चुस्कुन्दे । १० शिवादि श्वैरथे । अकर्मकः । शिवन्दते । शि-
 श्वन्दे । ११ वदि अभिवादनस्तुरयोः । वन्दते । १२ भदि कल्याणे सुखे च । भ-
 न्दते । वमन्दे । १३ मदि स्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । मन्दते । ममन्दे । १४ स्पदि

भ्यादिरात्मनेपदी । अत्र ह्रस्वस्यरथावर्णस्य ह्रस्वत्वाभावादेश्वाभ्यासलोपी नेति
 भावः । पदेत्यादि क्रिमिति । एकह्रस्वमध्यस्थस्येति किमर्थमिच्छयाः । तस्मत्तुरिति । 'एत-
 चठप्रगतौ' । लिटोऽनुसि द्वित्वे अभ्यासाकारस्य नाऽसंयुक्तह्रस्वमध्यस्थमिति भा-
 वः । चकणतुरिति । 'कण शब्दे' । लिटोऽनुसि द्वित्वे कुहोरञ्चुः इति ककारस्य चान्वेन
 चकारः । तथाच वैरूप्यसमादकादेशादित्वादेश्वाभ्यासलोपी नेति भावः । अथ 'लि-
 षिनमित्तादेशादि'मित्यत्र लिङ्गिनमित्तेत्यस्य प्रयोजनमाह—लिङ्गिति । नेमिषेति । णसु
 प्रह्रस्वे शब्दे च । 'यो नः' इति नत्वम् । यलि इति द्वित्वे नत्समासकारादेशादि-
 श्वेऽपि भावस्य लिङ्गिनमित्तादेश्वाभावाद्लिङ्गिनमित्तादेशादित्वाभावादेश्वाभ्यासलोपी
 निर्वाधाविति भावः । सेहे इति । 'बह मर्षणे' चावादेः यः सः' इति सत्वे लिटि । द्वित्वे
 सत्वसम्पन्नकारादेशादिव्येऽपि सत्वस्य लिङ्गिनमित्तादेश्वाभावात् लिङ्गिनमित्तादेशा-
 दित्वाविरहादेश्वाभ्यासलोपी निर्वाधाविति भावः । दधिता । दधिष्यते । दधताम् ।
 अदधत् । दधेत् । दधिषीष्ट । अदधिष्यत् । अदधिष्यत् ।

स्फुदीति । उरुच्छवनमुत्प्लुत्य गमनम् । इदिः । इत् इत्य हुकारः, इत् इत्संज्ञकः
 पस्य सः इदिप, तस्येति विषयः । हासंज्ञकेऽन्तधातोःिषयः । तेन चचिडादौ त
 दोषः । भुमि मकार इत् । उकार उच्चारणार्थः मित्वाद्गत्याच्चः परः । स्कुन्दत इति ।
 'नञाप्रदान्तरय—' इत्यनुरवारः परसव्योः । चुस्कुन्द इति । लिटि द्वित्वे 'शर्षवोः स्यः'
 इत्यभ्यासे ककारः शिष्यते । 'कुहोरञ्चुः' इति तस्य कृत्स्न चकारः । विवदिति । श्वै-
 रथं—श्वैरथकरणम् । अकर्मक इति । श्वैरथस्य धात्वर्थेनोपसंहरादिति भावः । ततश्च
 'शिवन्दति देवदत्तं यज्ञं श्वादी' गतिबुद्धिप्रत्यवसान' इत्यादिना अकर्मककार्यं
 द्वितीया भवति । श्वेतीभवर्त्त वा श्वैरथम् । शिव-इत् इति । श्वेतीभवतीत्यर्थः । इदि-
 त्वाङ्गुम् । अनुस्वारपरसव्योः । शिविन्द इति । भुमि कृते गुणमत्त्वेऽपि इजादित्वाभा-
 वात् इत् नेति भावः । वदीति । अमिवदनम् आशीर्वादं, तत्कारणभूतो भवापारः, प्रणा-
 मादिरमिषादनम् । वन्दत इति । इदित्वाङ्गुम् । वदीति । कर्त्तव्यं भुमकिया । सुखं
 सुखीभावः । मन्दत इति । इदित्वाङ्गुम् । वमन्द इति । अभ्यासे मकारस्य ञश्चावेन
 चकारः । मदीति । मोदः सव्योः । मद्ः गर्भः । मन्दत इति । इदित्वाङ्गुम् । ममन्द
 इति । भुमि सति संयुक्तह्रस्वमध्यस्थरथादेश्वाभ्यासलोपी नेति भावः । इदीति । अकर्मकः ।

किञ्चिच्चलने । स्पन्दते । पस्पन्दे । १५ किञ्चिदिपरिदेवने । शोक इत्यर्थः । सकर्मकः ।
 श्रिद्धते चैत्रम् । चिञ्चिन्दे । १६ मुद इषे । मोदते । मुमुदे । १७ दद दाने । ददते ।
 २२६३ न शसददद्यादिगुणानाम् द्वा०।१२६॥ शषेर्ददेर्वकारादीनां गुणश
 ष्देन भावितस्य च योऽकारस्तस्यैत्वाभ्यासलोपी न । दददे । दददाते । दददिरे ।
 १८ ष्वद १९ स्वर्द आस्वादाने । अयमनुभवे सकर्मकः, इचावकर्मकः । २२६४
 घात्यादेः प स द्वा०।१३६॥ घ तोरादे पस्य न स्यात् । 'गारादायो' (सू०

स्पन्दते इति इति-त्वाङ्मुम् । पस्पन्द इति । 'शपूर्वा स्य' इत्यभ्यासः पकारः
 शिष्यते । श्रिद्धीति । परिदेवनशब्दं व्याचष्टे—शोक इति । स्मृत्वा कृत्वा शोकः ।
 तदाह—सकर्मक इति । किञ्चिन्ने चैत्रमिति । अक्षीत चैत्र स्मृत्वा किञ्चिदनातीत्यर्थः । इति
 स्वाङ्मुम् । चिञ्चिन्द इति । अभ्यासे ककारस्य चुम्बेन चकार इति भावः । मुदेति ।
 इषेः तुष्टि । मोदते इति । शपि लघुपद्युणः । मुमुद इति । 'असमाशाश्चिदकिच्' इति
 कित्वाच्च गुणः ।

अति । न समति स्वागो दानम्, न तु ददप्रयोगः । तथा सति धारत्रयोर्परमहा
 दकर्मेश्वरापत्ते । न शसत् । शस दद द्यादि गुण पूर्वा द्वन्द्वः । अवयवपटी । गुणश
 ष्देन विहित एव गुणोऽत्र गुणशब्देन विवक्षितः । अथवा रासिर्द्विप्रत्ययवैयर्थ्यात् ।
 'अत्र एकहल्प्रथम्य' इत्यप्रत्यायः अत्र इति, 'ध्वसारेदौ—' इत्यत्र एदिति, अभ्यास
 लोप इति आनुवर्तते । तदाह—अभेति त्याग्निना । गुणशब्देनति किम् । पचे । अत्र पच
 रकारस्य गुणशब्देऽपि गुणशब्देन विहितस्याऽभावात्त्राय निषेधः । 'पृवातो' पपरतुरिति
 तु गुणशब्दोदाहरणम्, गुणशब्देन विहितः च अत्र तदवयवत्वादकारभ्येति बोध्यम् ।
 दत्ते इति । इदेल्लिखितोद्देशस्य एति द्विषे अत्र एकहल्प्रथम्य इति प्रासाधनत्वात्
 मलोपी न भवति । 'ष्वद स्वर्दिति' आस्वादनं अनुभवः । प्रीतिविपर्ययाभावात्सिद्धा
 शिवर्षाः । तदाह—अदमिति । प्रत्यक्षाभिप्रायमेकत्वचनम् । आत्वादे । 'य' इति पठ्य
 ण्तम् । तदाह—रातोरे ष्वस्य स स्यादिति । पकारस्य सः स्यादित्यर्थः । घातुप्रद्वयं
 किम् । षट् । अत्र घात्यादिसामानान्न सकारः । आदिपहर्णं किम् । लपति । न च
 धनवि पकारीयतोऽथादौ मुक्ततात्वादेरपि परष सकारः स्यादिति वाच्यम्, 'आदेश
 उपदेशेऽशिति' इत्यत्र उपदेश इत्यनुवृत्तः । एवं च परिधादावपि उपदेशप्रद्वयानु
 वृत्त्यैव व्यावृत्तिमिद्वर्त्तुप्रद्वयं भाष्ये प्रत्याख्यातम् ।

ननु घातुपाठः स्वद स्वद्वयेषु सकार एव उपदिश्यताम् । एवं च 'आत्वादे प
 स' इत्यपि भासते इति चर्मेकम्—अपरादात् लुकि असिष्चद्विभ्यश्च सकारप्रत्ययार्थं
 कृत्वात् घातुपाठे सकारस्यैवोपदेशः तु असिष्चद्विभ्यश्च सकारस्य आदेशसकारत्वा
 उभावेन सत्वाऽसम्भवात् । अथैव सति अनुस्वरुत् इत्यत्रादेशसकारत्वात् पत्वापत्ति

२१२३) इति पत्वनिषेध । अनुस्वदते । सस्वदे । स्वर्दते । सस्वर्दे । २० उर्दं माने क्रीडाया च । २२६५ उपधाया च ङा२।७८३ घातोरुपधाभूतयो रेफवकारयोर्हल्परयो परत इको दीर्घं स्यात् । ऊर्दते । ऊर्दाद्यक्रे । २१ कुर्दं २२ खुर्दं २३ गुर्दं २४ गुद क्रीडायामेव । कूर्दते । चुकूर्दं । खूर्दते । गूर्दते । गोदते । जुगुदे । २५ पूद चरणे । सूदते । सुपूदे ।

सेस्सुप्यस्त्वुजस्तस्यान्ये दन्त्याजन्तसादय ।

एकाच पोपदेशा षष्क्स्विदस्वदस्वज्जस्वपस्मिड ॥

रित्यत आह—सात्पदाचोरिति । सस्वद इति । लिटि द्वित्वे सयुक्तद्वल्मध्यस्थत्वादेत्वाभ्यासलोपी नेति भावः । उर्दंति । चकारादास्वादान्तेऽपीति केचित् । उपधाया च सिपिघातोरिति, 'वोरुपधाया' इत्यतः वोरिक इति, 'हलि च' इत्यत हलीति चानुवर्तते । 'उपधयो'रित्यर्थं उपधावामित्यर्थम् । तदाह—धागेरित्यादि । ऊर्दत इति । अत्र घातो रेफवास्तत्त्वाभावात् 'वोरुपधायाः' इत्यस्य 'इलि चे'त्यस्य चाप्राप्तौ 'उपधाया' चेथवारम् । घातोरित्यभावे पदाधिकारस्यत्वात् पदस्य उपधाभूतयोरित्यर्थं स्यात् । तस्य क्विबन्ते उर्दं इत्यत्रैव स्यात्, ऊर्दत इत्यादौ न स्यात् । रेफवकारयो किम् ? पुण्यति । हल्परयोः किम् ? चिरियोति । इक किम् ? नर्दति । ऊर्दन्वक्र इति । इजादिस्वादात् । 'इञ्जानुप्रयुज्यते' इत्यनुप्रयोग । कूर्दति । गुदेत्यपि पूयघात् । 'क्रीडायामेवे'त्यर्थनिर्देशः । एवकारस्तु इतोऽन्यत्र धात्वर्थनिर्देशस्य उपलक्षणत्वं ज्ञापयति—कूर्दत इति । 'उपधायां च' इति दीर्घः । चुकूर्द इति । 'कुहोरु' इति चुत्वम् । खूर्दत इति । 'उपधाया च' इति दीर्घं । एव गूर्दत इति । गोदत इति । अपि लघूपवागुणः । जुगुद इति । 'असयोगात्' इति कित्वाच्च गुण । पूदेति । चरणं प्रस्रवणम् । सूत इति । प्रस्रवतीत्यर्थं । 'धात्वादे' इति षस्य स । लघूपधत्वाच्च गुण । सुपू इति । धात्वादे रिति परस्य सत्वे लिटि द्वित्वाद्दौ इणः परस्यादेशसकारत्वात् पत्वम् । यदि धातुपाठे सकारस्यैव पाठ, तर्हि इहादेशसकारत्वात्साभावात् परस्य न स्यात् । पोपदेशे तु परस्य सत्वे सति आदेशसकारत्वात् धात्वस्य सूरपादमिति भावः । ननु धातुपाठे के घातवशादयः पठिता, के वा सादय ? पाणिनिवृत्तपोपदेशपाठस्य इदानीं परिभ्रष्टत्वादित्याह इत्यपि पाणिनीयपरम्परासिद्धान्तान् पोपदेशान् पठति—सेगिति श्लोकेन । दन्त्याजन्तसादय एकाच पोपदेशा स्युरित्यन्वयः । दन्त्यत्र अच्च दन्त्याचौ तौ अन्तौ अन्वयद्वितपरी यस्य स दन्त्याजन्त, तथाविधः षः पकार आदियेषां ते दन्त्याजन्तसादयः । इत्यपरक अक्षरकस्य षकारः तदादय एकाचो धातव इदानीं कृतसत्त्वाः सकारादित्येन परिहरयमाना अपि पकारादित्येन पाणिनिना उपदिष्टाः प्रत्ययत्वा इत्यर्थं । 'सादय' इति पाठेऽप्येवमेव व्याख्येयम् । 'अज्द-त्यपरा' पादय पोपदेशाः इतिभाष्यम् । पू चरणे इत्यादयः अक्षरकपोपदेशा । 'घा रतिनिवृत्ता'वित्यादय-

दन्त्यः केवलदन्त्योः न तु दन्तोऽष्टत्रयोऽपि ॥ श्वादीनां पृथग्प्रहणाच्चार-
कात् । २६ हाद् अन्त्ये शब्दे । हादते । जहादे । २७ हादी मुखे च । चादन्त्ये
शब्दे ॥ छादते । २८ स्वाद् आस्वादाने । स्वादते । २९ पर्दं कुरिषते शब्दे ।
पर्दते । ३० यती प्रयत्ने । यतते । येते । ३१ युव् ३२ जुव् भासने । योतते ।
युयुते । जोतते । जुजुते । ३३ विष् ३४ वेष् याचने । विविषे । विवेषे ।

स्तु दन्त्यपरकपोपदेशाः । दन्त्याज्जतेति किम् । इकुदि भाप्रवणे । लुइकुन्दे । अत्र
स्कारो न दन्त्यपरकः नाप्यपरकः । एकाचः किम् । सोसृज्यते । 'सृज वेष्टने' लुतादि
इजन्तः भनेकाच । यद्यप्येकाच इति भाष्ये न दृश्यते, तथापि यस्त्विधौ सोसृज्यत इति
भाष्यं तत्र मानमिति शक्यम् । एवं च 'साध संसिद्धौ' इत्यादौ सकारपाठस्यैव इत्य-
मानस्येऽपि योपदेशत्वमेव । ननु 'सेकृ गतौ', 'सृष्टृ गतौ' सृ गतौ 'सृज विमर्गे' एते
श्वाहारः अक्षरकसादृशः । स्तृञ् आश्वादाने, ऋदन्तः अनुविकरणः । 'स्तृञ् आश्वादाने'
दन्तः इनाविकरणः, 'स्यै' शब्दसङ्घातयोः । एते त्रयो दन्त्यपरकसादृशः । एतेषां
सप्तानामपि योपदेशस्य स्यादित्यतिव्याप्तिमाशङ्क्य तद्विधौ विशेषणमाह—सकं सृप्
सृ इत् सृज स् स्तृ स्यान्ते इति । स्यैशातोः कृतात्त्वस्य निर्देशः श्लोके समावेशार्थः ।
स्यै इत्येकारान्तस्य निर्देशे 'स्ययाग्य' इत्येकस्याक्षरस्याभिप्रायः । मन्वेवमपि
'स्वप् गतौ' 'जिष्विदा गात्रप्रसवणे' 'ष्वद् आस्वादाने' 'ष्वञ् परिस्वङ्गे'
'जिष्वप् शब्दे' 'रिमिष् ईषदसने' इत्येतेषु सकारस्य दन्त्यपरकत्वाभावात् अक्षरक-
त्वाभावाच्च योपदेशेऽप्यसंग्रहः स्यादित्यस्यासिमाशङ्क्य तातपि संशुद्धाति—'सृप्
स्विद् स्विद् स्वज स्वप् स्विञ् इति । 'अपीति' शेषः । ननु 'सृष्टृ शब्देपतापयोश्चिन्वाद्'-
नामपि दन्त्यवकारपरकत्वात् योपदेशस्य स्यादित्यत आह—दन्त्यः केवलदन्त्य इति ।
कुत इत्यत आह—'श्वादीनामिति । अन्यथा दन्त्यपरकत्वादेव सिद्धे श्वादिप्रद्वयं
व्यर्थं स्यादिति भावः । यद्यपि श्वादिप्रद्वयं भाष्ये न दृश्यते, तथापि सुम्भाकुष्ठितुष्वा-
श्चतीनां सत्वप्रतिषेधः इति धातिकात्पल्लान इति भावः । हादेति । रेफवानवम् ।
सव्यक्तशब्दः अमनुष्यशब्दः । जहाद् इति । अस्यांसस्य इत्यः । लुक्त्वम् । हादीति । ल-
कारवानवम् । 'श्वीदितो निष्ठायाम्' इति इतिनिषेधार्थमीदृशम् । स्वादेति । केवलम् ।
दन्त्यपरकत्वाभावाच्चार्थं योपदेशः असिस्वदत् । ष्देति । गुदरथ इत्यर्थः । यतीति । ई-
रश्मिनिनिषेधार्थम् । येते इति । 'अत एकद्वयस्यै' इत्येकस्यास्यस्योः । युव् जुव् इति ।
ऋदित्वम् । 'नागलोपिशासृदिताम्' इत्याद्यर्थम् । योतत इति । शपि लघुपञ्चगुण्यः ।
युयु इति । 'असंयोगादिति किराञ् गुण्यः । विष् वेष् इति । द्वितीयाः ताविमौ । ननु
'विष्' इत्येवास्तु, लघुपञ्चगुणे सति वेद्यत इत्यस्याऽविशिष्टत्वादिपत्त आह—विविषे
विवेष इति । वेष्धातोर्विषे इति कुरम् । विष्धातोस्तु असंयोगादिति किराञ्

३५ अथि शैथिल्ये । अथते । ३६ अथि कौटिल्ये । अथते । ३७ कल्प श्लाघायाम् । कल्पते । एषादमोऽनुदात्तो गताः ।

अथाष्टात्रिंशत्सर्गापान्ताः परस्मैपदिनः । ३८ अत आतरपगमने । अतति । 'अत आदे.' (ए० २२४८) आत, आतद्, आतुः । छुडि आतिसृ ई त् इति स्थिते । २२६६ इट ईटि ७।२।२३॥ इटः परस्य सस्य लोपः स्यादीटि परे । 'सिञ्जलोप एकादेशे सिद्धो वाच्यः' । आतीत् । आतिष्ठाम् । आतिषुः । २२६७ चदध्रजहलन्तस्याचः ७।२।३॥ वदेव्रजेर्हलन्तस्य चाङ्गस्याचः स्थाने वृद्धिः स्यात्सिचि परस्मैपदेषु । इति प्राप्ते । २२६८ नैटि ७।२।४॥ इडादौ सिचि प्रागुक्तं च

गुणामावे विविध इति रूपमिति भावः । अथेति । द्वितीयान्तः । वेधित्वम् । सप्तमम् । अन्वये इति । इदित्त्वान्नुम् । प्रथेति । द्वितीयान्तः । कौटिल्यं । वक्त्रीभवनम् । अन्वय इति । इदित्त्वान्नुम् । कथेति । अविद्यमानगुणज्ञापनं श्लाघा । अथाष्टात्रिंशदिति । अष्टौ च त्रिंशदिति द्वन्द्वः । अष्टाधिकं त्रिंशदिति वा । 'द्वयपठनः संख्याया' मित्याद्यम् । 'अष्टत्रिंशदिति पाठे तु अष्टेति गुणकपदम् । परस्मैपदिन इति । अनुदात्तस्वरितकृत्स्नमाभावात् 'येषाप् कर्त्तरि' इति परस्मैपदिन एवेति भावः । अनेति । आतरपगमनं सम्प्रतगमनम् । लिटि षडि द्विगे इडादिशेषे अ अत् अ इति स्थिते पररूपे प्राप्ते आह—अत् अदिति । 'इति दीर्घ' इति शेषः । तथा च अम्यासाऽकारस्य दीर्घं सति सवर्णदीर्घः । तदाह—अनेति । अकारस्य ह्रस्वमध्यस्थत्वाभावादेतन्माभ्यासछोरो न । अनेति । अतघातोऽनुदात्तपि इतरचेति इकारलोपे अजेः सिचि तस्य इडागमे 'अस्ति-सिचोऽपृक्त' इति ईडागमे आटि वृद्धौ आतिसृ ई त् इति स्थिते सतीत्यर्थः । इट ईटि । 'इट' इति पञ्चमो । रासस्येत्यतः सस्येति, संयोगान्तस्येत्यतो लोप इति चानुवर्तते । तदाह—एतः परस्येति । एवं च श्वाति सृ ई त् इति स्थिते सकारस्य लोपे श्वाति ई त् इति स्थिते सवर्णदीर्घे आतीदिति रूपं वक्ष्यति । तत्र सलोपस्यासिद्धत्वात् कथं सवर्णदीर्घं ह्रास्यत आह—सिञ्जलोप एकादेशे सिद्धो बलव्य इति । आतिष्ठामिति । सुष्ठस्तस् । तस्य ताम् । अलेः सिच् । तस्य इटि आटि वृद्धौ परत्वम् । अपृक्तत्वाभावेन ईडनावात् सलोरो न । आतिषुरिति । सुष्ठो ज्ञिः । अलेः सिच् । जुस् इट् आट् वृद्धिः । परत्वं रूपविवर्णौ । आतीः । आतिष्ठम् । आतिष्ठ । आतिषम् । आतिषत् । आतिष्म । अत्र वृद्धिमाशङ्कितुमाह—वदत्र । वद व्रज हलन्त एषां समाहारद्वन्द्वत् पृष्ठेक्यवनम् । अङ्गस्येत्यधिहृतम् । 'सिचि वृद्धिः परस्मैपदेष्वित्यनुवर्तते । तदाह—वदेतित्यादिना । हलन्तरादेशे सिद्धे वदमजप्रहर्षं तु अयादीदमाजीदित्यत्र 'अतो हला-देर्लघो'रिति वृद्धिविकल्पचाधनाथम् । नेटि । प्रागुक्तं नेति । 'वदमजहलन्तस्याच' इत्युक्तं नेत्यर्थः । तत्र वदमजयोर्विशिष्य विधानात् हलन्तलक्षणाया एव वृद्धौ लघोऽप्यम् ।

स्यात् । मा मवानतीत् । प्रतिष्ठाम् । अतिपुः । ३९ चित्ती चक्षाने । वेतति । चिचे-
 त । अचेतीत् । अचेतिष्ठाम् । अचेनिपुः । ४० द्युतिर् आसेचने । सेचनमार्द्रोरुपम् ।
 आलीपदर्थेऽभिध्यात्तौ च । 'इर इरंशा वाच्या' । द्योतति । चुच्योत् । २२६६
 इरितो वा ३।१।५७। इरितो घातोऽल्लेरच् वा स्यात्परस्मैपदे परे । अन्पुनत् ।
 अच्योतीत् । ४१ इच्युतिर् क्तयो । इच्योतति । चुच्योत् । अश्च्युतत् । अश्च्योती-
 त् । यकाररहितोऽप्ययम् । अ्योतति । ४२ मन्थ विलोचने । विलोचनं प्रतिघातः ।
 मन्थति । मन्थ्य । यामुटः 'किदाशिपि' (सू० २३१६) इति क्त्वात् 'अनिदि-
 ताम्' (सू० ४१५) इति नलोपः । मथ्यात् । ४३ कृषि ४४ पुषि ४५ लुषि ४६
 मषि द्विसासकलेषणयोः । इदित्वाद्यजोषो न । कृष्यात् । पुष्यात् । लुष्यात् ।

दृष्टन्तलक्षणा वृद्धिस्तु अथाशीदित्यादावभिधाद्वा सिद्धि चरिनाया । मन्वातीदित्यादी
 अकारस्य वृद्धौ सत्यामसत्यां च धाटा एकादेशे सति रूपे विशेषामावात् किं तद्विषयेने-
 स्यात्तद्वाह-मा मवानतीदिति । माह्योगे आहमावे सति वृद्धिनिषेधः सफल इति भावः ।
 चित्तीति । ईदित्त्वम् 'श्चोदितो निष्ठापाम्' इति इग्निपेधार्थम् । वेत्तीति । शपि अच्यु-
 त्पुणः । चिचेतेति । तिच्चादेशणलः पित्वेन अक्षयोमादिति क्त्वात्स्यात्प्रचुत्तेन गुण-
 निषेधः । चिचित्तुरित्यादौ तु क्त्वात्प्र गुणः । अचेतीदिति । 'इट ईदो'ति सञ्ज्ञोपः ।
 अचेतिष्ठामिति । अपूर्णत्वाऽभावादीदमावाद्य सिञ्ज्ञोपः । नेदीति निषेधाच्च दृष्टन्तल-
 क्षणा वृद्धिः । अच्युतिरिति । अत्र इकारस्य रेफस्य च प्रत्येकमित्सञ्ज्ञायामिदित्त्वान्नुमि
 प्राप्ते आह—एर एरन्त्येति । तथाच इर् इति समुदायस्य इत्सञ्ज्ञायादिदित्त्वाऽमा-
 वाद्य नुमिति भावः । अ्योततीति । अच्युत्पुणः । चुच्योतेति । णटः पिन्वेन क्त्वात्मा-
 वाद्य गुणनिषेध इति भावः । चुच्युत्तुरित्यादौ तु क्त्वात्प्र गुणः । लुञ्चि च्लेः सिद्धि
 प्राप्ते । इरितो वा । 'घातोरेकाच' इत्यतो घातोऽिति 'च्लेः सिञ्ज्ञायनः च्ले'रिति 'अ-
 र्थात्तवक्त्वात्तन्व्य' इत्यतः आह—'पुषादिघुतादीभ्यस्तः परस्मैपदेत्विचि चानुव-
 त्तैः । तदाह—इरितो घातोऽित्यादिना । अच्युतादिति । अञ्चि सति क्त्वात्प्र गुणः । अच्यु-
 त्ताम् । अच्युतम् । अच्युतः । अच्युततम् । अच्युतत । अच्युतम् । अच्युताव ।
 अच्युताम् । अञ्चमर्थे आह—अच्योतीदिति । 'इट ईदो'ति सिञ्ज्ञोपः । अच्योतिष्ठा-
 मित्यादि । अच्युतिरिति । अच्युत्तदृषाणि । चुच्योतेति । 'अपूर्वा' इति चकारः क्त्वात्-
 ते । यकाररहितोऽपीति । 'अच्युत्तु' पृथमिव सुपृत्' मित्यादौ तथा दृशंतीदिति भावः ।
 अचेति । विलोचनमारुफालक्षम् । मन्थीत्यदि । सुगमम् । आशीदिति विशेषमाऽ-
 काट्ट इति । कुर्वति । चत्वारोऽपि द्वितीयान्ताः । इदित्त्वान्नुमि कुण्यतीत्यादि सुग-
 मम् । आशीदिति यामुटः क्त्वात्प्र इदित्त्वेन अनिदितामिति पयुंदात्ताच्च अलोने
 नेत्याह—इदित्वादि । इन्ध्यादि । पुष्यात् । लुष्यात् । मथ्यात् । एतदर्थमेव

मन्थ्यात् । ४७ विघ गत्याम् । सेषति । सिषेव । सेषिता । असेषीत् । 'घा-
 लदाद्यो' (सू० २१२३) इति पावनिषेधे प्राप्ते । २२७० उपसर्गात्सुनोतिमुच-
 तिस्यतिस्तौतिस्तोमतिस्थासेनयसेवसिचसञ्जस्वञ्जाम् ८।३।६५॥
 उपसर्गात्स्यारिमितादेयासस्य प स्यात् । २२७१ सद्दिरप्रतेः ८।३।६६॥ प्रतिभि
 प्रादुपसर्गात्सदे सस्य प स्यात् । २२७२ स्तन्मे. ८।३।६७॥ सौत्रस्य सस्य प.
 स्यात् । यागविभाग उत्तरायं । किञ्च अप्रते इति नानुवर्तते । 'बाहुप्रतिष्ठम्भविद्
 दमस्यु' इति (रघुवशे सू० २ श्लो० ३२) । २२७३ अवाञ्छालम्भनाविद्-

म-घघातोः पृथक् मयीतिनिर्देशः । विघ गत्यामिति । अचपरकषकारादित्वात् दोषदे-
 षोऽयम् । तत्रश्च घात्वादेरिति स । तदाह—सेषणीनि । सिषेधेनि । आदेशसकारत्वात्
 पत्वम् । अनिट्सु रयन्विकरणस्यैव सिषेधेऽप्युत्पत्तेः सेट्कोऽयम् । असेषीदिति । 'इट ई-
 षी ति सिञ्जोप । नेयीति निषेधात् न ह्रस्वतल्लक्षणा वृद्धि । असेषिष्ठाभिरादि ।
 अय निषेधतीत्यादौ 'उपसर्गात्सुनोती ति षत्वं वक्ष्यति । तत्किमर्थं 'आदेशप्रथमयो-
 रित्थेव सिद्धेरित्याशङ्क्याह—सापवादोरिति । उपसर्गात्सुनोति । व्यसत्स्यादिति । उप
 सर्गशब्द उपसर्गस्यैव लाघण्यिक इति भाव । निमित्ताग्निनि । इणहारादित्यर्थं । 'इणको'
 रित्यन्तिकोरेऽपि कोरिति नात्र सम्बन्धते, असम्भवात् । मन्थेति । 'सहैः साद सा
 हृतयतः स इति पष्ठान्तमनुवर्तते इति भाव । प स्यादिति । 'अपदान्तस्य मृषंन्य' इत्य-
 भिकारादिति भाव । अत्र सुनोतीत्यादि रित्रया निर्देशो यद्भुङ्निवृत्त्यर्थं इति
 प्राञ्च । इत्यर्थं इति प्रौढमनोरमायाम् । सेनयेति निञ्जन्तो नामप्राप्तु । सेषणीति
 षापा निर्देशात् सिष्यतेन प्रणम् । अभिषुयोतीत्याद्युदाहरणम् । प्रकृते निषेधतो-
 र्याघर्षमिह सूत्रोपस्थास ।

प्रमद्वादाह—सद्दिरप्रते । उपसर्गादिति । उपसर्गात्स्यादिष्य परस्येत्यर्थं । सद्दिरिति
 षष्ठ्यर्थे प्रथमेत्यभिप्रायः—नदे सत्येति । निषीदतीत्युदाहरणम् । सःभे । नकारोप
 धनिर्देशस्य प्रयोजनमाह—सौत्रस्येति । 'स्तन्मुस्तु' इति सूत्रनिर्दिष्टस्य नोपवस्ये-
 त्यर्थः । स द्वि प्रतिपदोक्त । 'प्रथमि प्रतिषन्ध' इत्यस्य तु घातोऽितिस्वान्नुमि लाघ-
 ण्यिकत्वाच्च ग्रहणम् । तेन विस्तम्भत इत्यादौ न पत्वम् । 'उदस्यास्तम्भो'रिति सूत्रे तु
 मोपघप्रहणादुभयोऽपि पठणम् । मकारस्य तमप्यत्रापि लाघण्यिकत्वात् । ननु 'सदि
 स्तन्मोरप्रते'रित्येकमेव सूत्रं कुतो न ह्रस्वमित्यत आह—योगविभागवत्तत्राव इति ।
 'अवाञ्छालम्भनाविदूर्ययो रित्युत्तरसूत्रे सदेरननुवृत्त्यर्थं इत्यर्थः । ननु सौरेस्वरितरात्रा
 दाळम्भनाविदूर्ययोर्ह्रस्वभावादेव च अनुवृत्तमाव सिद्ध इत्यस्वारस्यादाह—कवेति ।
 ननुवर्तते इति । स्तन्मेरित्यत्र अप्रतेरित्यस्य अनुवृत्तिर्नैष्टा । एकमूत्रावे तु अप्रतेरित्य-
 स्य स्तन्मिनाऽपि सम्बन्ध स्यादिति भाव । 'अप्रते' रित्यस्य स्तन्भावन-वयो वृद्ध-
 प्रयोगानुगत इत्याह—बाहुप्रतिष्ठम्भेति । मनाच्च । आळम्भनं च आत्रिदूर्यं चेति द्वन्द्व-

र्ययोः ८।३।६८॥ अवात्स्नन्मेरेतयोरर्थयो पत्व स्यात् । २२५४ वेदच स्वमो
भोजने ८।३।६९॥ व्यवाम्या स्वमते सस्य ष स्याद्भोजने । २२५५ परिनिवि-
म्यः सेवसितक्षयसिबुसहसुटस्तुस्वञ्जाम् ८।३।७०॥ परिनिविम्यः परे-
षामेषां सस्य षः स्यात् । निषेधति । २२७६ प्राक्सिताद्द्व्यवधयेऽपि ८।३।
७१॥ 'सेवसित'—(सू० २२७५) इत्यत्र सितशब्दात्प्राक् ये मुनोत्यादयस्तेषामलस्य-
वायेऽपि षत्वं स्यात् । न्यपेधत् । न्यपेधीत् । न्यपेधिष्यत् । २२७७ स्यादिष्यभ्यासेन
च्चाभ्यासस्य ८।३।६४॥ प्राक्सितात्स्यादिष्यभ्यासेन ध्यवायेऽपि षत्वं स्यात् । एषा-
मेव चाभ्यासस्य न द्व मुनोत्यादीनाम् । निरिषेध । निषिषिषत् । २२७८ सेधस्ते-
र्गतां ८।३।११३॥ गत्यर्थस्य सेधस्ते षत्वं न स्यात् । गत्रा विषेधति । ४८ षिष्

स्सप्तमीद्विवचनम् । एतन्नोरिति । आलम्बनाविदूर्ययोरर्थयोविद्यमानस्य अवात्परस्य
स्तन्मेरिश्यन्वयः । अपूर्वविधिरयम्, ह्यः परस्वाऽम्वादाप्रप्तेः । आलम्बने यथा-
याष्टिमवटस्य तिष्ठतीति । आश्रित्येत्यर्थः । आविदूर्ये सामीप्यम् । अवष्टभ्या गौः ।
निहदा सती समीपे आस्त इत्यर्थः । वेद्य । अवादिपरनुकर्षणार्थश्चकार । तद्वाह—
श्ववाभ्यामिति । विध्वणति । अवप्वणति । सशब्दं भुङ्क्ते इत्यर्थः । अट्कृष्वाङिति
प्राक् । परिनिविम्य । सेवेत्यकार उच्चारणार्थः 'षष्ठु सेवाया'मिति धातोर्ग्रहणम् ।
परिषेवते । निषेवते । विषेवते । सितोत्पन्नेन विप्र षघ्न इति क्कान्तस्य ग्रहणम् ।
अस्यैव धातोः परजतो वा पश्चात्प्रजन्तो वा सयशब्दः । विषित विषयः । 'षिषु'
सन्तुसन्ताने परिषाभ्यति । 'षह' मपंगे । परिषहते । सुट् आगमः । परिषहोति ।
स्तुस्वञो'रपसर्गात् मुनोतीत्येव सिद्धे 'सिवादीनां षेति विकल्पार्थं पुनर्वचनम् ।
प्राक्कमिच्छत् । मुनोत्यादय इति । 'अपसर्गां मुनोतीत्यादिसुप्रोपात्त' इति शयः । तेषां
मिति । पञ्चदशानामित्यर्थः । न्यपेधति । अकारण इत्यवहितत्वादिष्य परस्वाम्वादाप्र-
प्तौ वचनम् । अभ्यपुणोदित्यप्युदाहार्यम् । स्यादिषु । अभ्यासेनेति वृत्तियान्तम् । प्रा-
क्कमितादित्यनुवर्तते । तद्वाह—प्र विसर्गिति । अपसर्गांमुनोतीति सुत्र स्याधातुमा-
रम्भ 'परिनिविम्यः सेवसितेत्यत्र सितशब्दात्प्राक् य धातव उपात्ता तपु द्वादिष्य-
त्वर्थः । निषेधेत्प्रादौ अभ्यासात्परस्य सस्य अभ्यासव्यवहितत्वादेन उपसर्गात्पर-
स्वाम्वादाप्रप्तौ वचनम् । मनु निषिषेत्प्रादौ अभ्यासस्येकारस्य उपसर्गांमुनोती-
त्यनेनेव सिद्धत्वाद्भ्यासस्येति व्यर्थमित्याशङ्क्य नियमार्थमिवाह—एषामेषां । अ-
भ्यासस्यसकारस्य चेत षत्वं स्यादिदशानामेवेत्यर्थः । पृ ष 'पृ प्रेरणे' अति-
मुसृषति । अत्राभ्यासस्य न षत्वं । अभ्यासात्परस्य तु सस्य स्तौतिण्योरेवति नि-
यमाश्च षत्वम् । हेवते । न षत्वमिति । 'न रपरै'त्यतो नेत्यदुपुञ्चेरिति साध । पञ्चदि-
षेवतीति । गच्छतीत्यर्थः । इह 'उपसर्गांमुनोती'ति षत्वं न भवति । अनन्तरस्येति

शास्त्रे माहृत्ये च । शास्त्रं शासनम् । २२७६ स्वरतिस्त्वितिसूयतिधूञ्जदितो
 वा ७।२।४४॥ स्वरस्यादेरुदितश्च परस्य बलादेराधंघातुकस्येड्वा स्यात् । २२८०
 ऋपस्तथोर्घोऽथः ॥२।४०॥ ऋपः परयोस्तथोर्घः स्यान्न तु दधातेः । जरत्वम् ।
 सिपेद् । सिपेधिथ । सेदा-सेधिता । सेत्यति-सेधियति । असेतीत् । २२८१ ऋलो
 झलि ॥२।२६॥ ऋलः परस्य सस्य लोपः स्यात्कलि । असेदाम् । असेत्सुः ।
 असेत्सीः । असेदम् । असेद् । असेरसम् । असेरस्य । असेरसम् । पत्ते असेधीत् । असेविष्ठा-
 न्यायेन 'उपसर्गासुनोठी त्यस्येधायं निपेधा, न त्वादेशप्रत्यययोरित्यस्यापि । तेन
 सिपेदेत्यादौ आदेशप्रत्यययोरिति एवं भवांश्वेव ।

विधु रति । ननु वाक्यसङ्घट्टिषोपासकस्य शास्त्रस्य अक्रियारूपवात्कयं चाव-
 यंत्वंमित्यत आह—शास्त्रं शासनमिति । माहृत्यं तु शुभकर्म । पिब गत्यामितिवद्-
 स्यापि रूपाणि । तत्र बलादावाधंघातुके नित्यमिति प्राप्ते । स्वरति । 'आधंघातुक-
 स्येड्बलादे'रित्यनुवर्तते । स्वरति स्त्वितिसूयति धूञ्जदित् एषां समाहारद्वन्द्वात्पञ्च-
 म्येकवचनम् । फलितमाह—स्वरत्यादेरिति । स्वरतीति स्पृधातोः शपा निर्देशः । स्-
 वीति सूयतीति च लभिवकरणस्य श्यन्विकरणस्य च सूधातोर्निर्देशः । एवं च 'धू प्रे-
 षे' इति तौदाहिकस्य न ग्रहणम् । 'धूञ् कम्पने' स्वादिः ऋपादिश्च । अकारानुबन्ध-
 निर्देशात् 'धू विधुनन' इत्यस्य न ग्रहणम् । 'इट्सनि वे'त्यतो वेत्यनुवर्तमाने वाग्रहणं
 'लङ्सिचोरात्मनेपदैष्विति सूत्रयोः विकल्पतितुत्थयमिति भाष्यम् । एव च यलि
 इडभावपक्षे ित्वादी सिसेष् घ इति स्थिते । ऋपस्तयोः । इष इति पञ्चमी । वरव, धू
 चेति इग्ङ् । तकारादकार उच्चारणार्थः । तकारस्यकारयोरिति लभ्यते । 'घः' इति प्रथ-
 मैकवचनम् । अकार उच्चारणार्थः । घकार इति लभ्यते । 'अध' इति षष्ठ्यन्तम् ।
 घाघातुभिन्नस्येति लभ्यते । तदाह—दापः परयोरिति । जरत्वमिति । सिसेष् घ इति
 स्थिते 'शलां जश् हशि' इति प्रथमघकारस्य हकारे सिपेदेति रूपमित्यर्थः । सिपि-
 धिव-सिपिच्च सिपिधिम-सिपिधिम । आदिनियमस्तु नेड्वसीति प्रक्रमान्नश्रापित-
 स्येवानावस्य निवर्तकः, ननु विभाषादिप्रापितस्यापि, अनन्तरस्येति न्यायात् । इट्-
 पक्षे आह-सिपेधिपेति । सेद्धेनि । सुट् तास् इडभावः वा टिलोपः गुणः । घत्व जरत्वम् ।
 सेदाती । सेदार इत्यादि । सेधनेति । इट्पक्षे ऋम् । सेत्यति सेधियतीति । लटि स्याः
 इडविकल्पः । असेत्सीदिति । लुङ्गिरिष् । इकारलोपः । चिद्धः । सिच् । इडभावः ।
 'अस्तिसिच' इति ईट् । 'वदमजे'ति वृद्धिः । घकारस्य चार्वम् । असेष् स् ता-
 मिति स्थिते, अपृच्छत्वान्नावादीडभावादिडभावाच्च, 'इट् ईटीति' सिचो लोपे अप्राप्ते ।
 शलो धनि । शल इति पञ्चमी । संयोगान्तस्योप्यतो लोप इति, 'रासस्ये'रप्यतः, सस्येति
 चानुवर्तते । तदाह—शलः पास्य सस्य लोपः स्यादिति । असेदामिति । असेष् स् ता-
 मिति स्थिते सलोपे घावे अश्वे च रूपम् । पञ्च इति । इट्पक्षे इत्यर्थः । असेधीदिति ।

मित्यादि । ४९ खाद भक्षणे । ऋकार इत् । खादति । चखाद । ५० खद स्वयैवे द्विषायां च । चाद्भक्षणे । स्वयैऽकर्मकः । खदति । २२८२ अत षपधायाः ७।२।११६॥ उपधाया अतो वृद्धिः स्यात् प्रिति षिति च प्रत्यये परे । चखाद । २२८३ णलुत्तमो वा ७।१।६१॥ उच्चमो षत्वा षित्स्यात् । चखाद—चखद । २२८४ अतो हलादेर्लघोः ७।२।७॥ हलादेर्लघोरकार्येष्वादी परस्मैपदपरे सिचि वृद्धिर्वा स्यात् । अखादीत्-अखदीत् । ५१ वद स्वयैवे । पवर्गोयादिः । वदति । ववाद । वेदद्गुः । वेदिय । ववाद—ववद । अखादीत्—अखदीत् । ५२ गद व्यक्षायां वाचि । गदति । २२८५ नेर्गन्दनदपत्तपदघुमास्यतिहन्तियातिघातिद्रातिप्सातिचपतिधहतिशाम्यतिचिनोतिदेग्धिषु च ८।४।१७॥ उपसर्गास्यान्निमित्तात्परस्य नेर्णः

'इट ईटोति' सलोपः । नेटीति वृद्धिप्रतिषेधः । लघुऽपगुणः । खाट्ट इति । अत्र ऋदिष्वं 'नाग्लोपी'त्याद्यर्थमित्यभिप्रेत्याह—ऋकार इदिनि । खदेति । स्वयैर्म्—स्वयरीमवनम् । णलि अत्रन्तात्वाभावादचो ञ्णित्तीति वृद्धेः प्राप्ता । अत्र उपधायाः । वृद्धिः स्यादिति । 'सृजेवृद्धि'रित्यतः तदनुवृत्तेरिति भावः । प्रिति षिति चेनि । 'अचो ञ्णित्तीत्यतः तदनुवृत्तेरिति भावः । चखादेति । पृथ्वाभ्यासलोपी तु नात्र भवतः । पित्त्वे अकित्त्वात्, आदेशादित्त्वात्, तदपेक्षया वृद्धेः परत्वाच्च । णलुत्तमः । षित् स्यादिति । 'गोतो णि'दित्यतस्त्वदनुवृत्तेरिति भावः । चखाद—चखदेति । षित्त्वे उपधावृद्धि । तदभावे न । अतो हलादेः । 'सिचि वृद्धिः परस्मैपदेऽप्यनुवर्तते । 'नेटी'पयस्मादिटीति 'ऊर्णोते'र्विभाषेत्यतो विभाषेति च । उदाह—।सादेरिति । हलाद्यन्नाभयवस्येत्यर्थः । आदिप्रहणं स्पष्टार्थम् । हलः परस्येत्येव सिद्धः । अखादीत्-अखदीत् इति । वृद्धौ तदभावे च इट ईटोति सिञ्जलोपः । अखादिष्टाम्, अखदिष्टामित्यादि ।

वेदति । स्वयैर्म् स्वयरीमवनम् । पवर्गोयादिरिति । पवर्गोत्तमोयादिरित्यर्थः । ननु वृत्तपोष्ठ्यादिरिति भावः । ववादिति । 'अत उपधाया' इति वृद्धिः । वेदगुरिति । अभ्यासज्जरत्वेन आदेशादित्येऽपि जरावस्य वैरूप्यापादकत्वाऽभावादेशाभ्यासलोपाविति भावः । ववादित्यत्र तु पित्त्वेन 'कित्त्वामावादेशाभ्यासलोपी न । वेदियेति । अकित्त्वेऽपि 'णलि च सेटि' ह्येतेषामभ्यासलोपी । 'वेदधुः वेद । अथ उत्तमपुरुषगलि 'णलुत्तमो वे'ति षित्त्वधिकरणपादुपधावृद्धिविकल्प इत्याह—।राद—ववदेति । वेदिव वेदिम् । अखादीत्—अखदीत् इति । 'अतो हलादे'रिति वृद्धिविकल्पः । गदेति । व्यक्तवाक् मनुष्यकृतशब्दप्रयोगः । अगादेति । सुस्वजरावे । 'उपधावृद्धिः । वैरूप्यापादकादेशादित्त्वादेत्वाभ्यासलोपी न । जगद्गुः जगद्गुरित्यादि । नेर्द्वि । 'रथाभ्यां नो जा' इत्यनुवर्तते । 'उपसर्गादसमासेऽपि' इत्यत उपसर्गादिति च । तद्य उपसर्गास्थे लाङ्गिणम् । उदाह—।उपसर्गादिति । विजयां नारा च निर्द्वयाः यश्चुदितवृत्तयोः ।

स्याद् गदादिषु । प्रथिगदति । जगाद् । ५३ रद विलेखने । विलेखनं मेदनम् । ररा-
 द । ५४ यद् अव्यक्ते शब्दे । २२८६ णो नः ६।१।६५॥ घातोरादेशस्य नः स्या-
 द् । नदति । 'योपदेशास्त्वनर्द नाटिनाष्नाधूनन्दनकनृत्तः ।' नाटोर्दीर्घाहंस्य पयु-
 दासाद्ध्यादिर्णोपदेश एव । तवर्गचतुर्षान्तनाघघातोः नूनग्योश्च केचिष्योरदेशानामाहुः ।
 २२८७ उपसर्गादसमासेऽपि योपदेशस्य ८।४।१४॥ उपसर्गस्था-
 भिमिच्चारस्य योपदेशस्य घातोर्नस्य णः स्यात्समासेऽप्युपसर्गेषु । प्रथदति । प्रथि-
 नदति । ५५ अर्द गतौ याचने च । 'अन आदेः' सू (२२४८) २२८८ तस्मा-

प्रथिगदतीति । भिच्प्रदस्यात्वाद्प्राप्तिं घघनम् । रदेति । यच्छि उपघाद्भृद्धिमभिप्रोवाह-ररा-
 देति । रेदतुरित्यादि । अरादीत् । अरदोत् । णेति । अण्यच्छब्दः अममुष्यपयुपदयादिकृत्-
 शब्दप्रयोगः । यो नः । 'ण' इति षष्ठ्यन्तम् । 'घारणादेः षः सः' इत्यतोऽनुवर्तनादाह-
 घातोरादेशेति । तेन अण्यतोऽप्यादौ न नत्वम् । नः स्यादिति । नकारः स्यादित्यर्थः । नद-
 तीति । 'मैघादि, रिति शेषः । 'यो नः' इति न्यवस्थानैमित्तकृतया क्तिणिनिच्चारदेशा-
 दित्वाऽन्वादेश्वाभ्यासलोपौ स्त एव—नेदतुरित्यादि । अथ 'नूनन्दनन्दनकनृना-
 द्नाष्नाधूनवजं णोपदेशाः' इति भाष्यं श्लोकाद्येन सह्युक्ताति—योपदेशस्तिरिति ।
 'नर्दं शब्दे' । 'नद अत्रकन्दने' सुरादिः । 'नाष् नाष्ट याच्नादौ' । द्वितीयचतुर्षा-
 न्तो । 'टु नदि समृद्धौ' । 'नक्क नाशने' । 'मृ नये' । 'नृत्तो गात्रविधेये' । पृष्योऽष्ट-
 म्योऽन्ये यकारादिभावतः इदानीं नकारादित्त्वेन हरयमाना अपि च्चसम्पन्नका-
 रादित्वा योपदेशाः प्रत्येतव्या इत्यर्थः । 'नाटो'ति षष्ठ्यन्तस्य प्रयोजनमाह—नाटो-
 रिति । घटादिति । 'नद नृत्वा'विति घटादिपठित इत्यर्थः । तत्कचं घटादौ घटयते ।
 मतान्तरमाह—उच्येति । तवर्गचतुर्षान्तनाघघातोः नूनग्योश्च योपदेशेषु पयुंरसाऽभा-
 यमङ्गीकृत्य तेषामपि योपदेशत्वमाहुरिःपर्थः । अत्र मते पञ्चम्यो भिच्चा योपदेशा
 इति फलितम् । भाष्यविरोधोऽत्रारविबीजम् । ननु णकारमुपदिश्य तस्य किमर्थं न-
 कारो विधीयते । नकार एवोपदिश्यतामित्याशङ्क्य तत्प्रयोजनमाह—उपसर्गात् । '१-
 षाम्यां णो णः' इत्यधिकृतम् । तदाह—उपसर्गात्वादिति । 'समासेऽङ्गुले, सङ्गः' इत्यतः
 समास इत्यनुसृष्टेः समासे न स्यादित्यसमासग्रहणम् । तथा सति 'प्रणाम' इत्यादौ
 समासे न स्यादित्यपि प्रश्नम् । तदाह—समासे अप्रमासेऽपीति । णस्योपदेशो यस्मि-
 न्निति विग्रहः । अपरतीति । भिच्प्रदस्यात्प्राप्तिः । प्रथिनदतीति । नेर्गदेति यत्त्वम् ।
 नघात्र 'उपसर्गादसमास' इति घातुनकारस्य णत्वं शङ्क्यम् , अट्कृत्वाङ्भिन्नेन ४५-
 यधानात् । नर्देति । 'उपसर्गात्' च' इत्यत्र इक इत्यनुवर्तनात् अर्दतीत्यादौ न दीर्घः ।
 लटि णळि द्वित्वे हलादिशेषे अत आदेरित्यभ्यासाकारस्य दीर्घे वा अर्दंति स्थिते-
 तस्मान्नुत् । द्वौ ह्रस्वौ यस्य तस्येति विग्रहः । तच्छब्देन 'अत्र आदेरिति ह्रस्वदीर्घां परा-

नुद्धिहलः ७ । ४ । ७२ ॥ द्विहलो घातोदीर्घाभूवाद्भाषापरस्य नुद् स्थात् ।
 आनन्दे । आदीत् । ५६ नर्दं ५७ गर्दं शब्दे । योऽदेयत्वाभावात् यः । प्रनर्दति ।
 गर्दति । लगर्दं । ५८ तर्दं हिषायाम् । तर्दति । ५९ कर्दं कुत्सिते शब्दे । कुत्सिते
 कौशे । कर्दति । ६० छर्दं दन्दशूके दशनर्दिषादिरूपाया इन्दशूकक्रियायामित्यर्थः ।
 छर्दति । चछर्दं । ६१ अति ६२ अदि बन्धने । अन्तति । आनन्त । अन्दति ।
 आनन्द । ६३ इदि परमेश्वर्ये । इन्दति । इन्दाश्चकार । ६४ बिदि अक्षर्ये ।
 पक्षगंतृतीयादिः । विन्दति । अवयव करोतीत्यर्थः । मिदि इति पाठान्तरम् ।
 ६५ गदि वदनैकदेशे । गयडति । अन्तस्याश्रयः पञ्चैते न त्रिष्वेवया इति कारणः ।
 अन्ये तु त्रिहमसीन्दन्ति । ६६ खिदि कुरशायाम् । निन्दति । प्रयिन्दति । ६७
 डनदि समृद्धौ । २२२६ आदिजिह्वुडवः १।३।५। उपदेशे घातोपया एते
 इवः स्युः । नन्दति । इदित्त्वान्नलोपो न । नन्दात् । ६८ चदि आहादे ।
 चरयते । तदाह—दीर्घाभूवादिभिः । टकार इत् । टकार उच्चारणार्थः । इत्त्वाद्वाच्ये-
 नव । तदाह—आनर्दति । न दीर्घि । 'इट ईटि' इति सिञ्चोपः । नर्दत्वादि । स्प-
 टम् । नर्दति । कुत्सितशब्देन कुत्सितविशेषो विवक्षित इत्याह—नुत्सिते केच इति ।
 कुत्सितत्वे इत्यर्थः । छर्दं च । दन्दशूकः दशनस्वभावः सर्पः । 'दन्दशूको बिलेशय' इत्य-
 मण । ननु सर्पस्य क्रियात्वाभावात् कथं घात्वर्थत्वमित्यत आह—दशनेति ।

अति करोति । इदित्त्वान्नुम् । तदाह—अन्ततीति । आनन्तेति । 'अत आदेः' इति
 दीर्घः । 'तस्मान्नुद्धिहलः' इति नुद् । एषम् अन्दति । आनन्देति । नुद् । आनन्दीत् ।
 इदीति । परमेश्वर्यम्—परमेश्वरीमवलनम् । इन्दतीति । इदित्त्वान्नुम् । इन्दाश्चकारेति । 'इ-
 चादेशः' इत्याम् । विदीति । इदित्त्वान्नुमित्याह—विन्दतीति । अवयवस्य अक्रिया-
 रूपत्वात् कथं घात्वर्थत्वमित्यत आह—अवयव करोतीत्यर्थ इति । अविन्दीत् । अवि-
 न्दिष्टामित्याह । पाठान्तरमिति । पक्षगंतृतीयादिरित्यर्थः । गच्छेति । वदनैकदेशे इति ।
 लश्रक्यायामित्यर्थः । गण्डति । अगण्डीत् । अन्तश्राय इति । अति अदि बन्धने,
 इदि परमेश्वर्यं, बिदि अक्षर्ये, गदि वदनैकदेशे इति पञ्च घातवः त्रिष्वप्रहतयो न भव-
 न्तीति कारणमत्रमित्यर्थः । अन्य इति । कारणपादन्ये मुनयः त्रिहमवि एव्य ह्य-
 न्तीत्यर्थः । पिदीति । इदित्त्वान्नुम् । औपदेशत्वात् णस्य नक्षम् । तदाह—निन्द-
 तीति । प्रयिन्दतीति । 'उपदेशादसमासेऽपीति' णत्वम् । ड नरोति । समृद्धिः प्रजाप-
 श्वादिस्पर्शः । आदिः । 'भूवाद्यौ घातव' इत्यस्मात् घातव इत्यनुपृष्ट पष्ठजा वि-
 परिणम्यते । 'उपदेशेऽजनुनासिक' इत्यस्मात् उपदेश इति, इदिति 'चानुवर्तते' आ-
 दिदिति इदिति, च बहुस्यै पृक्वचनम् । तदाह—उपदेशे इति । दिवत्करण 'दिवतोऽपु-
 बिल्येतद्रूपम्' । नन्दतीति । इदित्त्वान्नुम् । इदित्त्वादिभिः । आशीलिच्छि यामुट् । कित्त्वेऽर्षि

चन्दति । चचन्द । ६६ त्रिदि चेष्टायाम् । चन्दति । तचन्द । ७० कदि ७१ कदि
७२ क्लदि आहाने रोदने च । चकन्द । चकन्द । चकन्द । ७३ त्रिदि परिदेवने ।
चिचिन्द । ७४ शुन्व शुद्धौ । शुन्वति । शुशु-च । नलोचः । शुष्मात् ।

अथ कवर्गीयान्ता अनुदात्तो द्विचेत्वारिणत् । ७५ शीकृ सेचने । तालव्यादिः ।
दन्त्यादिः इत्येके । शीकृते । शिशीके । ७६ लोहृ दर्शने । शोकृते । लुलोके । ७७
श्लोहृ संघाते । सघातो ग्रन्थः । स चेद् ग्रन्थमानस्य व्यापारो ग्रन्थित्वा । आद्येऽ-
कर्मको द्वितीये सकर्मकः । श्लोकते । ७८ द्वेकृ ७९ त्रेकृ शब्दनोऽसाहयोः । उत्साहो
शुद्धिरोदत्यं च । 'एव इत्यस्वादेशे' इति ह्रस्वः । द्विरेके । ८० रेकृ शब्दायाम् ।
रेकृते । ८१ सेकृ ८२ खेकृ ८३ सकि ८४ भकि ८५ शकि गती । त्रयो दन्त्यादयः ।
द्वौ तालव्यादौ । अपोपदेशात्वाच्च पः । सिसेके । ८६ शकि शब्दायाम् । शकृते ।

इदित्वात् । अनिदितामिति नलोपो नेत्यर्थः । न-यादिति । अन्यात्वात्, अन्यादित्य-
स्याप्युपलक्षणम् । चदाति । इदित्वाङ्गुमित्याह—चन्दतीति । चदाति । अनुपधोऽयम् ।
इदित्वाङ्गुमित्याह—चन्दतीति । कदि वचदीति । अनुपधौ । त्रिदि परिदेवन इति । अनु-
दात्तेषु पठितस्पोद् पाठः पास्मैपदार्थः । शुन्व शुद्धाविति । अकर्मकोऽयम् । शुन्वतीति ।
शुचिर्भवतीत्यर्थः । ननु शुचीत्येवमिदिदेवाऽर्थं कुतो न पठित इत्यत आह—नलोप इति ।
आशीलिङि 'अदिदित्वा'मिति नलोपे श्रुत्यादिति रूपमिष्टम् । इदित्वे तु नलोपो न
स्यादिति भावः । मय कवर्गीयान्ता इत्यादि 'लोहृ' इत्यन्तम । स्पष्टम् । श्लोहृ इति ।
संघातशब्दोऽप्युपलक्षणे—ग्रन्थ इति । ननु वाच्यसमुदायामकस्य ग्रन्थस्य अक्रियात्वात्
कथं चात्वर्थमित्याशङ्क्याह—स चेरेति । ग्रन्थनं ग्रन्थः सङ्घोभावः सङ्घीकरणं वा ।
तत्र सङ्घोभवन् सङ्घनिष्टम् । सङ्घीकरणं सङ्घीकर्तृनिष्टम् । तत्र सङ्घोभवन्तार्थ-
कारे अकर्मकः । सङ्घीकरणार्थत्वे सकर्मक इत्यर्थः । श्लोकत् इति । सङ्घोभवतीत्यर्थः,
सङ्घीकरोतीति वा । द्वेकृ त्रेकृ इति । शब्दनम् शब्दः । एव इति । लिट् पृशि द्वित्वे
'इच्छादिः दोषे' द्वेरेकृ पृ इति स्थिते अभ्यासे एकारस्य ह्रस्वो भवन् 'एव इत्यस्वादेशे'
इति इकारो भवतीत्यर्थः । द्विरेक इति । अभ्यासे धकारस्य जरत्वेन दकारः । एकार-
स्य तु ह्रस्व इकारः । रेकृ इति । शब्दा संशयो आक्षेपो वा । शीकृ सेचन हृत्कारस्य एत-
त्पर्यन्ता आदितः । सेकृ इति । आद्यौ एकारमप्यौ आदितौ । इतरे अयः अनुपधाः
इदित्वाः । त्रय इति । पद्यसु आद्यास्य इत्यर्थः । अपोपदेशादिति । सेष्टघातोः पधुंदा
दाग्ने वोपदेशत्वम् । द्वितीयतृतीययोस्तु दन्त्यात्परकसादिवाभावान्न वोपदेशत्वम् ।
ततश्च सकारस्यादेशसकारत्वामावाग्न पर्यमिति भावः । 'एव इत्यस्वादेशः' इत्यभिप्रे-
त्याह—सिचक इत्यादि । 'सङ्घे' इत्यादावित्त्वान्नुम् । शकीति । इदित्वाङ्गुमि-

शयइ । ८७ अखिलक्षये । अद्वैते । आनइ । ८८ वकि कौटिल्ये । वद्वैते । ८९ मदि
मण्डने । मद्धते । ९० कक छील्ये । छौन्य गवंभाण्य च । ककते । चकके ।
९१ कुक ९२ कृक आदाने । कोकते । चुकके । वरुते । वरुके । 'सुदुग्धेभ्यो चि
ट कित्वं गुणात्पूर्वविप्रतिषेधेन । ९३ चक तुतो प्रतिघाते च । चकते । चेके ।
९४ ककि ९५ वकि ९६ शकि ९७ प्रकि ९८ टौक ९९ प्रौक १०० षाक १०१
वस्क १०२ मस्क १०३ टिक १०४ टौक १०५ तिक १०६ टौक १०७ रवि
१०८ लवि गत्यर्था । कद्धते । हुदोके । तुत्रोके । 'सुन्वात्तुष्टिपुत्रकतोनां सत
प्रतिषेधो वक्तव्यः ।' शक्ते । शक्ते । अथ तृतीयो दन्त्यादि इत्येके । टेकते ।
टीकते । एव तेकते । तीकते । लवि भोवननिवृत्ताविति । १०९ अवि ११० वधि
१११ मधि गत्याक्षेपे । आक्षेपो निन्दा । यतो ल्यात्प्रमे च इत्यन्ये । अक्ष्वते ।
आनक्ष्वे । वक्ष्वते । मक्ष्वते । मनि कैतेवे च । ११२ राध ११३ लाध ११४

स्याह—उद्धत इति । उद्ध इति । अक्ष्विति । छजन चिद्धोद्धरणम् । मद्ध इति । इदित्वा
न्नुम् । भानइ इति । 'तस्मान्नुद्धिद्वल' इति जुट् । वकि कौटिल्ये इत्यादि इत्यम् ।
कुक वकति । द्वितीयो अद्गुपथ । अपि लघूपथगुण मर्या आह—ककते इति । चुकक
इति । 'असयोगादिति कित्वात् न लघूपथगुणः । अन्त्यात् तुलम् । लघूपथगुणे रप
राध मावाह—रकते इति । छिटि 'असयोगादिति किरान्न गुण इति मावाह—रुके
इति । सरदत्त्व हलादिरसौष । वनु कित्वात् परत्वात् गुण स्यात् , इने गुणे रपरत्वे
सयोगात्परत्वेन कित्वात्स्यात्प्रवृत्त्या अनित्यत्वादित्यत आह—सदुपथेभ्यो निम् कित्वा
त्तुलम् पूर्वविप्रतिषेधेनेति । चकते । हुतावकर्मकः । प्रतिघाते सङ्गम् । एवम्प्राप्त
लोपो मावाह—चेक इति । ककोनि । एते पञ्चदश धातव । आघास्यधारे इदित् ।
द्वितीयो घञादि । तृतीयस्तालभ्यादिः । पञ्चमपठौ दशमापास्यधारेण कदित् ।
दशमद्वादशौ ह्रस्वपथौ । रविच्छवी इदितौ चतुर्थान्तो । कञ्च इत्येतादित्तिवाम्नुम् ।
हुदोके तुत्रोके इति । अन्त्यासे टस्य जरात्वेन टकार , ओकारस्य इत्ये टकार । अथ

दिव्य

देवामा-

वन षोपदेशत्वात्माव । टेकते इति । लघूपथगुणः । टोकते इति । दीवापवत्त्वात् गुणः ।
एव तेकते तीकते इति । वक्ष्वते लक्ष्वेन । इदित्वा-नुम् । मधि भोवननिवृत्तावपिति । नि
वृत्ति विमुक्षोभवन्म् । लक्ष्वते । न सुद्ध इत्यर्थः । अथोति । प्रयोऽपि चतुर्धस्ता
इदित् । भानइ इति । 'तस्मान्नुद्धिद्वल' इति जुट् । वद्ध इति । इदित्वा-नुम् ।
छिटि तु वक्ष्व इति रूपम् । वादित्वात्सुच्छरलमक्षरत्वात् संबीगात्परत्वेन छिट
कित्वात्मावात् एत्वाम्प्राप्तलोपो न । मवि कैतेवे चेत । कैतथं वक्ष्वता । एष इति ।

द्राघु सामर्थ्ये । राधते । लाधते । द्राघु इत्यपि केचित् । द्राघु आयामे च । आयामो
दैर्घ्यम् । द्राधते । ११५ श्लाघु कत्यने । श्लाधते ।

अथ परस्मैपदिनः पद्यात् । ११६ फक् नीचैर्गंतौ । नीचैर्गंतिसंन्दगमनम-
सद्वयवहारश्च । पक्कति । पक्क । ११७ तक् हसने । तक्कति । ११८ तक् कृच्छ्र-
जीवने । तक्कति । ११९ बुक्क मपणे । भक्षणं सरवः । बुक्कति । १२० कळ हस-
ने । प्रनिकळति । १२१ श्रोत् १२२ रात् १२३ लात् १२४ द्रात् १२५ प्रात्
शोष्यालमर्थयोः । श्रोत्वति । श्रोत्वाञ्चकार । १२६ शात् १२७ श्नात् । व्याप्तौ ।
शात्वति । १२८ उक् १२९ उक्त् १३० चक् १३१ वक्त् १३२ मक्त् १३३ मक्त्
१३४ यक्त् १३५ णक्त् १३६ रक्त् १३७ रक्त् १३८ लक्त् १३९ लक्त् १४० इत्
१४१ इत्त् १४२ ईत्त् १४३ वल्ग १४४ रग् १४५ लग् १४६ अग् १४७ वग्
१४८ मग् १४९ तग् १५० त्वग् १५१ धग् १५२ श्नाग् १५३ इग् १५४ रिग्
१५५ लिग् गत्यर्थाः । द्वितीयान्ताः पञ्चदश । तृतीयान्तास्त्रयोदश । इह खान्तेषु
रिक्त् अक्त् त्रिक्त् शिक्त् इत्यपि चतुरः केचित्पठन्ति । श्रोत्वति । २२६० अ-
भ्यासस्यासवर्णे ङाऽऽऽ॥ इवर्णवर्णान्तस्य अभ्यासस्येदेषुवर्णौ स्तोऽसवर्णेऽ-
चि । उवोक्त् । सन्निपातपरिभाषया 'हजादेः—' (सु २२३७) इत्याम् न ।

प्रथोऽपि ऋद्धितः । सामर्थ्ये कार्यक्षमोभवत्तम् । प्राध इत्यपीति । चतुर्षादिमपि केचिद्
पठन्तीत्यर्थः । द्राघु इति । आयामः क्षीर्णोभवत्तम् । श्लाघु कत्यने इति । कत्यने स्तुतिः ।
शोक इत्यादयो द्विचरवार्तिशब्दात्मनेपदिनो गताः ।

फक् नीचैरित्यादि स्पष्टम् प्रनिकळतीति । 'शेषे विभाषा' इत्यत्र अकखादाविति
पर्युदासान्नेर्यत्वं नेति भावः । शोक् इति । ऋलमर्कः—भूपगक्रिया, परांश्रिः, वारणं वा ।
श्रोत्वति । श्रोत्वाञ्चकार । शात् श्नात् इति । श्लाघु इति चतुर्षांस्त आत्मनेपदेषु गतः ।
एव चतीति । पञ्चदशेति । 'इत्त् इत्यन्ता' इति शेषः । जयोरद्वेति । 'बलगादय' इति
शेषः । तत्र इदित्त्वान्नुम् । आसीर्लिङ् नस्योपाभावश्च । पठन्तीति । तेषां मते स्तान्ता
पञ्चोन्विशतिरिति शोष्यम् । शोष्यतीति । अपि लघूपधगुणः । छिटि गलः पिरिरेत
दित्त्वामावात् प्राप्तस्यापि लघूपधगुणस्य द्विर्बचनेऽतीति निषिद्धतया गुरुमत्त्वाभावा-
दाममात्रे सति पूर्वं द्वित्वे कृते ह्लादिशेषे पश्चात् 'वात्पांदाङ्गं बलीय' इति परि-
भाषया अन्तरङ्गमपि सवर्णेदीर्घे बाधित्वा लघूपधगुणे कृते उ शोल् अ इति शिष्ये,
उवर्णस्य यपि प्राप्ते—अभ्यासस्य । 'अचि रनुच्चारित्स्थतः सतीति, ध्वोरिदह्वडा-
विति चानुवर्तते । इश्च उश्च यू तपोरिति विग्रहः । अभ्यासविशेषनमिदं तदन्तविधिः
सदाह-रवर्णोऽवर्णान्तस्येति । द्वित्वादन्तादेशौ । उवोक्तेति । 'अचि रनुच्चारित्स्थस्य तु
मात्र प्राप्तिः, अजादौ प्रत्यये परत एव सरप्रवृत्तेः, अभ्यासस्य अङ्गत्वाभावाच्च ।

तद्गति । रङ्गति । भङ्गति । श्लङ्गति । इङ्गति । रिङ्गति । लिङ्गति । रेखति । प्रखति । त्रिङ्गति । शिङ्गति) । खगि कम्पने च । १५६ युगि १५७ जुगि १५८ वुगि वर्जने । युङ्गति । १५९ षव हसने । षघति । जघाघ । १६० मवि मण्डने । मङ्घति । १६१ शिधि आप्राये । शिङ्घति ।

अथ चवर्गीयान्ताः । तत्रानुदात्तेत एकविंशतिः । १६२ वचं दीप्तौ । वचते । १६३ पच सेवने सेवने च । सचते । सेचे । सचिता । १६४ लोचू दर्शने । लोचते । लुलोचे । १६५ शच व्यक्ताया वाचि । शेचे । १६६ श्वच १६७ श्वचि गतौ । श्वचते । श्वञ्चते । १६८ कच बन्धने । कचते । १६९ कचि १७० काचि दीहितबन्धनयोः । चकञ्चे । चकाञ्चे । १७१ मच १७२ मुचि कल्कने । कल्कनं दम्भः शाठ्यं च । कयनम् इत्यन्ये । मेचे । मुमुञ्चे । १७३ मचि धारणोच्छ्वायपूजनेषु । ममञ्चे । १७४ पचि व्यक्तीकरणे । पञ्चते । १७५ ष्टुच प्रसादे । स्तोचते । तुष्टुचे । १७६ ऋज गतिस्थानार्जनोपाजनेषु । अर्भते । नुड्विधौ श्रुकारैक-

लिटि ततङ्ग ततङ्गतुः । त्वङ्गतीति । लिटि ततवङ्ग ततवङ्गतुः । अङ्गतीति । लिटि शशङ्ग शशङ्गतुः । श्वङ्गतीति । लिटि क्षरलङ्ग क्षरलङ्गतुः । रङ्गतीति । लिटि इङ्गाञ्कार । रिङ्गतीति । लिटि रिङ्गि रिङ्गितुः । लिङ्गतीति । लिटि लिङ्गि लिङ्गितुः ।

अथ यास्तेषु रिक्तादिषुतुषी मत्तान्तरसिद्धानामुदाहरणमाह—रेखतीति । शपि छपूपघण्ट्याः । रिरिख रिरिखतुः । प्रखतीति । लिटि तत्राख तत्रखतुः । त्रिङ्गतीति । लिटि त्रिप्रिङ्ग त्रिप्रिङ्गतुः । शिङ्गतीति । लिटि शिशिङ्ग शिशिङ्गतुः । खगि कम्पने धेति । घाद्रतौ । खङ्गति तवङ्ग । युगीति । त्रयोऽपि इदितः । युङ्गति युङ्गति । जुङ्गति । षप हसने इति । षघति । शलि उपघाष्टुङ्गिः । जघाघ । जघघतुः । लिङ्गिनिमित्तादेशादित्वादेत्वाभ्यासलोपो न । मवि मण्डन इति । इदित्वान्नुमित्याह—मङ्गतीति । ममङ्घ ममङ्घसुः । शिधि आप्राय इति । शिङ्घति शिशिङ्घ । क्वकादयः पञ्चाशद्रताः ।

वचं दीप्ताविति । दीप्तिः प्रकाशः । वच सेचन इति । अरुपरकसादिस्वात् पोपदेशोऽयम् । स्वरितेऽसु 'पच समवाये' इति वक्ष्यते । सेच इति । सावस्य विङ्गिनिमित्तावाऽभावाद्देशादिवेऽपि प्त्वाम्यासलोपो । दम्भः शाठ्यं धेति । परविद्यमभार्धं धर्माद्याचरणे दम्भः कापट्याऽपरपवायः । 'कपटोऽसौ वयाजदमोपघयः' इत्यमरः । शाठ्यं कुटिलीभावः । 'निकृत्स्वरवृत्तुः शाठ्यं' इत्यमरः । पचि व्यक्तीकरणे इति । पचि विह्वारे' इति जुगादौ वक्ष्यते । 'पचे' ल्येके । 'ष्टुच प्रसाद इति । ष्टुवसम्पन्नः टकारः । ततश्च षन्त्यपरकसादिस्वात् पोपदेशोऽयम् । स्तोचत इति । षस्य सत्वे सति ष्टुत्वं निवर्तत इति भावः । तुष्टुचे इति । 'शपूर्वाः स्य' इति टकारशेषः । ध्यादेशसकारशात् षत्वम् । ऋज गतीति । अर्जनम्—सम्पादनम् । उपाजनम्—सेवनम् । अर्चत

देशो रेको हस्त्वेन गृह्यते । तेन द्विरह्स्वान्मुट् । आनुजे । १७७ श्रुति २७८ मूत्रो
मर्जने । ऋषते । 'उपसर्गादिति'—(५ ५४) इति वृद्धिः । प्राञ्जते । श्रुञ्ज
चक्रे । आर्षिष्ट । भञ्जते । बभूजे । अर्माजिष्ट । १७९ एङ् १८० अ्रेङ् १८१
आङ् दीप्तौ । एञ्चञ्चके । १८२ ईञ् गतिपुत्सनयोः । ईञ्चञ्चके ।

अथ द्विसप्ततिर्ब्रह्मन्ता परस्मैपदिन । १८३ शुच शोके । शोचति ।
१८४ कुच शब्दे तारे । कोचति । १८५ कुच १८६ कुञ्च कौटिल्यासीमा
षयो । 'अनिदिताम्' (५ ४१५) इति नलोप । कुञ्च्यात् । कुञ्च्यात् । गती

इति । शपि लघूपधगुण्य । रपरत्वम् । लुङ्निधाविति । वार्तिकमिदम् । आनुञ्च इति ।
छिट् असंयोगादिति क्लिप्त्वात् गुणमावे द्वित्त्वं उरदत्त्वे रपरत्वे हलादिशेषे अत्र
आदेरिति दीर्घं नुद्धिति भावः । ऋञि मूत्रो इति । अदुपधौ द्वौ । आद्यः इदिर ।
द्वितीयस्य ईदित्त्वात् 'रधीदितो विद्याया'मिति जेट् । इदित्त्वान्मुम् । अनुस्वारप-
रसवर्णौ । ऋञ्चञ्चक इति । नुमि सति 'संयोग गुर्विति ऋकारस्य गुदत्वादिजादश्च
स्याम् । ऋञिता । अञिष्यते । अञ्जताम् । आञ्जत । अञ्जत । अञिषीष्ट । अथ
लुङि रूप दसंपठि—ममञ्ठिति । लुङ् तादेश्च । चिञ् । सिच् । इट् । लघूपधवा-
मावाञ्च गुण्य । आट् । वृद्धिः । यावम् । ष्टुत्वम् । लुङि-अमञ्जिष्यत । मञ्जत इति ।
शापि लघूपधगुण्य । रपरत्वम् । बभूजे । भञ्जिता । भञ्जिष्यते । भञ्जताम् । भमञ्जत ।
मञ्जत । भञ्जिषीष्ट । लुङि रूपमाह—ममञ्ठिति । लुङ्स्तादेश्च चिञ् सिच् । इट् ।
गुण्य । रपरत्वम् । अडागम । षत्व । ष्टुत्वम् । लुङि-अमञ्जिष्यत । एङ् अङ् अङ्
इति । आद्ययो ऋदिरात्रम् 'नागलोपी त्ययम् । कृतीपदस्य तु अकारेक-वेऽप्यात्मनेपदै-
सिष्यति । ऋदित्वस्य न किञ्चि फलमस्ति । न च 'नागलोपी ति चङ्परे यो उपधा
ह्रस्वः, फलं भविष्यमर्हति, 'भ्राजमास'त्यादिना सत्र उपधाह्रस्वविकल्पस्य बह्व्यभा
ह्वात् । ईञ् गतीति । अलघूपधवाञ्च गुण्य । ईञ्जते । ईञ्चञ्चक इति । इजादेरचेत्याम् ।
यथादथ एङ्गविभक्तिर्गुणात् ।

द्विसप्ततिरिति । चषर्गायान्ता इति शेषः । शुच शोक इति । श्लु वा क्लृश शोकाः ।
शोचतीति । विदुक्त विभ्रादिकं स्मृत्वा शिल्पनातीत्यर्थं । कुच शब्द इति । शब्दन
शब्द । शुकोच शुक्लत्वं । अशोचीत् । कुञ्च कुञ्चति । अभावसि चषर्गायान्तादधौ ।
कुञ्चतो अनुस्वारपरसवर्णसंस्पर्शनस्य नकारस्थानिकप्रकारस्य धानुपाठे निदद्यः । धानु
पाठे 'नकारानावनुस्वारपञ्चमौ' इत्यभिपुङ्गवादात् । तदाह—अनिदितामिति । अनु
स्वारपरसवर्णयोरेसिद्धतया नकारस्य सप्तम आशील्लिङि अनिदितामिति शोच
कुञ्च्यादिति रूपमित्यथ । छिटि तु लुङ् लुङ् लुङ् इत्यादौ पितृनेन सधोगात्परत्वन

पुष्पायाम् । आनर्चं । २०५ म्नेच्छ्वा इत्यङ्गे ऋषे । अस्तुतेऽनष्टे चेतसं ।
 म्नेच्छ्विति । म्नेच्छ्व । २०६ ष्ट २०७ लाङ्गि लङ्गणे । ललन्श्च । ललान्श्च ।
 २०८ वाङ्गि इच्छायाम् । वाङ्ग्विति ।

२०९ आङ्गि आयामे । आङ्ग्विति । 'अत आदेः' (ए २२३८) इत्यत्र ल-
 रक्षरुणं स्वामाविकहस्वराम्हायम् । तेन दीर्घान्मावान्न नुट् । आङ्ग्वि । तत्रकारं
 मुखमुखार्यमिति मते तु नुट् । आनान्श्च । २१० होच्छ्व लङ्गायाम् । विहोच्छ्वि ।
 २११ हुच्छ्वो षोडशित्ये । षोडशित्वमपररयम् इति नैरेयः । 'अपराया च' (ए
 २२६५) इति दीर्घः । हुच्छ्वंति । २१२ मुच्छ्वो मोहसमुच्छ्वरयोः । नुच्छ्विति । २१३
 रुच्छ्वो विस्तृती । रुच्छ्वंति । २१४ सुच्छ्व प्रभादे । सुच्छ्वंति । २१५ उच्छ्वि उच्छ्वे ।
 'उच्छ्वः कथय आदानं कथिषात्तर्जनं शिलम् ।' इति यादवः । उच्छ्वंति । उच्छ्व-
 ङ्कार । २१६ षड्धो विवाते । विवातः सनाप्तिः । प्रादेभ्यसं विवृत्तः । व्युच्छ्विति ।
 २१७ घृञ् २१८ घृञि २१९ अञ् २२० अञि २२१ घञ् २२२ घञि गञो ।
 षञंति । घञ्ति । अञ्ति । अञ्ति । घञ्ति । षञ्ति । २२३ कृञ् अन्त्ये

हला इति नुटं मत्वाह—मातर्वीति । म्नेच्छ्वेत्यादि स्पष्टम् । नुकि अञ्चतीति रूपम् ।
 लटश्च लृटश्चतुः ।

आदेरिति । द्विति षडिति द्वित्वे हलादिशेषे अन्त्यासहस्ये न आञ्चि न इति
 स्थिते 'अत आदेरिति दीर्घे' 'तस्मान्नुट्प्रतिहला इति ए नुटमाद्यङ्गुदाह—
 अत आदेरिति । तत्र हि दीर्घस्याकारस्य दीर्घविधौ प्रयोजनान्नावादेव ह्रस्वाकार
 स्य दीर्घ इति सिद्धौ अत इति तपरकस्य स्वामाविकस्यैव ह्रस्वाकारस्य परिग्रहार्थं
 निगम्यः । ततः द्विनित्यत आह—तेनेति । 'अत आदेः' इति दीर्घविधौ स्वामाविक-
 कह्रस्वाकारस्यैव ग्रहणेन 'अत आदेः' इति दीर्घस्याऽभावात् नुटिगम्यः । आञ्चे-
 ति । द्वित्वे हलादिशेषे अन्त्यासहस्ये सवर्णदीर्घ इति भावः । मुहद्वलपंनिति । तदाच
 ह्रस्वस्वामिकह्रस्वाकारादपि परस्य नुट् अवादेवेति भावः । 'होरेड लङ्गायामितिपारि-
 स्पष्टम् । गुञ्च प्रभादे इति । यकारादिह्रदुपघोऽप्यम् । गुञ्चतीति । अन्तरङ्गान्वात् 'ष्टे वा'
 इति नुकि लृटपक्षत्वाऽभावात् न गुणः । युयुञ्च । युयुञ्चतुः । उच्चि उच्छ्वे इति । अथ
 अन्त्युपघाः । अञ्चतीति । इदित्त्वान्नुमि अलध्रुरबन्वान्न गुणः । अञ्चञ्कारेति । नुमि
 कृते 'सयोगे गुण' हायुकारस्य गुणत्वात् 'इडादेव' इत्यामिति भावः । कृतेति । आद्यौ
 षट्पक्षौ । इतरे षञ्कारः अदुपघाः । द्वितीयत्वपूर्णषट्ठाः इदितः । षञ्चतीति । एपि
 लृटपक्षगुणः । एपरञ्च । दधञ्च दधञ्चतुः एधञ्च । अचञ्चति । कृञ्चतेति । इदित्त्वान्-
 न्युम् । दधञ्च । इदित्त्वान्नुटोपो न । एञ्चत्वात् । अचञ्चति । अचञ्चति । षञ्चि द-
 षाञ्च । षञ्चञ्चतुः । अघञ्चति । अचञ्चति । अचञ्चति । अचञ्चति । षञ्चि द-
 षान्वङ्गोपो न । इञ्चञ्चतुः । अचञ्चति । दञ्चति । अचञ्चति । इञ्चञ्च । कृञ् अन्त्ये

शब्दे । शुद्धम् । २२४ अर्जं २२५ पर्जन्यं अर्जने । अर्जति । आनर्जं । अर्जति ।
 मत्तर्जं । २२६ गर्जं शब्दे । गर्जति । २२७ तर्जं भरतर्जने । तर्जति । तत्तर्जं ।
 २२८ कर्जं व्यपने । कर्जति । २२९ लर्जं वृद्धने च । लर्जति । २३० अर्ज गति-
 सेपणयोः । अर्जति । २२६२ अजेत्यर्थघञपोः २।३।५६॥ अजेवी इत्ययमादेशः
 स्यादाद्यर्थात्कविपये घञमपं च यर्जयित्वा । 'यलादायाद्यर्थात्के वेभ्यते' विधाय ।
 विभ्यद्भ्यः । विभ्युः । अत्र यकारस्य ह्रस्वरस्यात् 'उभयायां च' (घृ २२६५) इति दीर्घ-
 प्राप्ते 'अथः परस्मिन्'--(घृ ५०) इति स्थानियद्भावेनाकारस्यम् । न च 'न पदा-
 न्त'--(घृ ५१) इति निषेधः । 'स्वर्दीर्घयज्ञोपेतु लोपात्तादेश एव न स्थानियत् ।' इ-
 त्युक्तेः । अस्ति 'एकावः'--(घृ २२४१) इतीपिनयेवे प्राप्ते । २२६३ कृच्छृभृवृस्तु-

इति । इत्यम् । सज्जेनीयत्र पोपदेशात् पत्यम् । अत्र गभीर । छटि अत्रगीत्यादि सि-
 द्धत्तृत्थ छटि विशेषमाह-अत्रेभ्यंघञो । वी इति दीर्घान्तं लुप्तप्रथमाहम् । 'आर्ध-
 धातुके' इत्यधिकृतम् । विषयसमर्थेया, मत्तु परसप्तमी, व्याकृष्टानात् । तद्वाह-आर्धधा-
 तुकविषय इत्यादि । अजेरिति इकानिदेशः, अजनातास्तिथयः । आर्धधातुक इति परस-
 प्तम्याश्रयणे तु वेधीयत इति मस्यात्, वीमावात्प्राक् अजादिवात् यत्तु मन्वन्वात् । विषय
 सप्तम्याश्रयणे तु घटि विवक्षिते वीमाये सति ह्यत्तादिसाधु निर्वाचनम् । अत्रयोः किम् ?
 घञि समाजः । 'समुदोरजः पञ्चपु' इत्यधि समाजः । अत्र 'अवत्रपोरिति न चक्षत्रम् ।
 'वा छटि' इत्यतो वापनुवर्तते । इत्यस्यतविभाषेयम् । घञि अपि च न भवति ।
 ह्युटि तत्रादायाद्यर्थात्के च विकल्पः । अत्र तु आर्धधातुके निरपमिति भाष्यकैव-
 टयोः स्थितम् । तद्वाह-नमाशावायर्थात्के वेभ्यते इति । अत्रयवस्थितविभाषेयवत्क्षमि-
 दम् । विवायेति । छटो णञि विवक्षिते वीमाये सति णञि द्वित्वे अस्यासद्वत्त्वे 'असो
 णिञि' इति घृदो भाषादेश इति भावः । विभ्यद्विरिति । वीमाये सति अतुसि द्वित्वे
 अस्यामद्वत्त्वे 'असंयोगात्' इति किर्यात् गुणामाये ह्यकारवादे 'परनेराच' इति यकि
 रूपम् । एवम् टसि विभ्युरिति रूपम् । मनु विषयतुः विभ्युरित्यत्र द्वितीयकारस्य यका-
 शाभ्यह्रस्वरकार्यात् 'उभयायां च' इति इकारस्य दीर्घः स्यादित्याशङ्क्य ईकारस्था-
 निकल्प्य यकारस्य 'अथः परस्मिन्' इति स्थानियत्त्वेन द्वितीयकारस्य ह्रस्वरकार्या-
 भावात् तस्मिन्चकारे परे इकारस्य न दीर्घ इति परिहरति-अत्र यकारस्येत्यादि अत्र-
 वरत्तमित्यम् । मनु दीर्घविधौ 'न पदात्त' इति निषेधात्कथमिह यकारस्य स्थानियत्त्वं
 मित्याशङ्क्य निराकरोति--नवान पदात्तेति निषेध इति । 'अथ' इति घोषः । कुत
 इत्यत आह-नवादीर्घेति । इत्युभेरिति । यातिकृत्येति घोषः । यदि एकाव इति । अत्रचा-
 तोरनुदासोपवेशानमत्तमावेऽपि 'वी' इति तद्देशोऽनुदासः, अत्रन्तेषु ऊवृद्वत्तादि-
 ष्वनुदेशमिहभात्तानामनुदासावाभ्युपगमादिति भावः । कृत् । शृ य मृ वृ स्तु भृ घृ शु
 इत्यधर्मा समाहारद्वन्द्वस्यसप्तमी । छटोति यद्यर्थं सप्तमी । 'नेद्वन्वित्' इत्यतो

द्रुमुध्वो लिटि ७।२।१३॥ एभ्यो लिट् इत्यन्त्यात् । कार्त्तनां चतुर्णां प्रायः नियमार्थम् । प्रहृत्याध्वः प्रत्ययभयो वा यावानिहितेष्वसं लिटि चोच्चिं कार्त्त-
न्य एव नान्येभ्य इति । तल्लभ्युर्णां मने मारहाजनिमन्त्रानित्य वनादिप क-
दिनियमप्रारित्य चेतो निषेधार्थम् । २२१४ अचस्तास्वाध्वल्यनिटो नित्यम्
७।२।१३॥ उपदेशेऽजन्तो यो धातुः तासौ नित्यानिट एव परस्य बल इत्यन्त्यात् ।

नेति इदिति धातुवर्तते । तदाह—एभ्य इति । ननु 'एकाच्च उपदेशेऽजन्ताणां' इति 'अनु-
क्तः किति' इति च सिद्धे किमर्थमिदं सूत्रमिषत् आह—अनौनिति । इह च नृ इ-
त्यन्तेषामित्यर्थः । नियमस्वरूपमाह—प्रहृत्याध्व इत्यादि । इह च नृ इत्येषां वधात्
अनुदासोरदेशान्तं तानामेकाच उपदेश इति च प्रहृत्याध्वो निषेधः, यत्र वृषातो
'अनुक्तः किति' इति प्रत्ययाध्वो निषेधः, तदुभयमपि यदि लिटि स्यात् तर्हि ह्रस्वस्य
इत्येभ्य एव परस्य लिटो भवति, ननु तदन्वयः परस्मादर्थः । तेन विभक्तिषु विभि-
दिभ्योऽसौ 'एकाच्च उपदेशे' इति निषेधः, बभूविषु बभूविभ्योऽसौ अनुक्तः किति' इति
निषेधश्चन भवति । अयस्सुद्रुसुभ्रुवां प्रहृत्यस्य प्रथोऽन्तमाह—ए इति । 'अन्तेषामिति
रेषः । अनुदासिति । प्रहृत्याध्वो । ततः तेषां ह्रस्वस्य इत्येभ्य अन्येषां स्त्रीषु
सुभ्रुवां प्रहृत्य धलि सुभ्रुवोऽसौ सुभ्रुवोऽसौ इत्यत्र 'अतो मारहाजस्य' इति उप-
नायन 'अदन्तम्यैव धलि नेट् अन्यस्य तु स्यादवेति नियमेन प्रहृत्य इत्ये निषेधा-
र्थम् । तथा सुभ्रुवः सुभ्रुवोऽसौ 'ह्रस्वस्य' इत्युक्तेन 'आदिभ्य एव परस्य लिट् इति
नेषः' अन्तेभ्यस्तु परस्य इट् स्यादवेति नियमेन प्राप्स्य इत्ये निषेधार्थं चेष्येण तदे-
वम् अने धलि वीमावे 'एकाच्च' इति निषेधाऽभावादिदागमो निदाध इति स्थितम् ।
अथ तस्य धलि ह्रागनम्य मारहाजनिमन्त्रादिकपर वधपत् तदुपयोगित्वेन सूत्रहस्तु-
पन्त्यस्यति—अचस्तास्व । अचानोऽभ्यलोऽभावाद्वातोऽसौ इति चमपत् । 'अथा इति तर्हि
उपपत्तम् । तदन्तविधिः । 'उपदेशेऽजन्त' इत्युक्तसूत्रादुपदेश इत्यपहृत्य इति 'अतो
मारहाजस्य' इति सूत्रमात्मे स्थितम् । उपदेशे अत्र तादित्यन्वयः । 'अनिट' इति बहु-
संज्ञा पञ्चमी । नित्यामिद्विद्वादिभ्यन्वयः । 'तासि च वृत्त' इत्यतन्तासोऽनुवर्तते-
त । तासौ नित्यानिट इत्यन्त्यात् । यद्येति वृत्तस्य समी । 'अनिति परस्मैपदेऽपि-
त्यत्र इदिति, 'व वृत्तपञ्चम्यां' इत्यतो नेति धातुवर्तते । 'तासुदिति मन्त्रमन्तात्
वति । तदाह—उ देशे ऋऽञ्जः इत्यादि इत्यन्त्यात् । 'तास्व' इति रेण ।
यथा तासि नेट् तथा धल्यपि नेट् इत्यर्थः । विधेयः सुभ्रुवोऽसौ इत्यन्त्यात् । अत्र आ-
दिनियमप्रारंभ इत्यन्त्यात् । अजन्तात्किम् । विभक्तिषु उपदेश इति किम् । 'इभ्य'
वद्वत् । इह तुभे उपदेश अजन्तात्तानां गदिभ्यो न स्यादित्युपदेशोऽप्यस्य । नित्या-
प्रारंभ किम् 'सू वतो सत्वरिषु' इत्यतिसूत्रोऽसौ विभक्तिषुऽप्यस्य । निषेध-
तासौ किम् । अत्राह वृत्तविधेः । यत् किम् । यपिच । यपिच । इह तासौ चतुर्णामेव निषे-
'तास्व' इति नातावोऽनुवर्तते इति केचिन् । अस्मिन्नुपपत्तासौ विधये तस्मादेव पर-

२२६५ उपदेशोऽस्त्वतः ७।२।६२॥ उपदेशोऽकारवतस्तासौ नित्यानिटः परस्य यल इयन स्यात् । २२६६ ऋतो भारद्वाजस्य ७।२।६३॥ तासौ नित्यानिट ऋदन्तादेव यलो नेट् भारद्वाजस्य मतेन । तेनान्यस्य स्यादेव । अयमत्र सङ्ग्रहः—
अजन्तोऽकारवान्वा यस्तास्यनिट् यनि चेडपम् ।

ऋदन्त ईदृक् नित्यानिट् काचन्यो लिटि सेड् भवेत् ॥

स्य यल इणिनपेघार्ये तारवदिषावरयकम् । तेन 'लिट्यन्यतरस्याम्' इत्यदो घल्-
भावे जवसिपेयप्र न निपेधः, घसस्तापावभावादिति अद् भक्ष्यं इति घातौ मूल एव
वक्ष्यते । 'यस्तासावस्ति अनिट् चेति भाष्यम् । एवं वेजो वयादेशोऽपि न निपेध इति
षोडशम् । उपदेशोऽन्तः । 'अवत' इति छेदः । अद् इस्वाकारः सः अस्य अस्तीति
अत्वान् 'तासौ भावर्थ' इति भावात्त जवदम् । अघ इति वजंम् पूर्वसूत्रं, तत्र यदनु-
वृत्तं सङ्घ्यनुवर्तते । तदाह—उपदेशे अकारवत इति । शकल्य शशाङ्ग, एच् पपभेयुदा
हरणम् । अत्र कादिनियमप्राप्त इणन भवति । उपदेशे किम् । कृव विलेखने । चक-
र्षिष । अस्वत इति किम् । विभेदिष । तपरः किम् । रराधिष । तासौ किम् । जप्रदि-
ष । 'जिह्वृक्षती'त्यत्र 'सनि ग्रहगुहोरचे'ति सनि नित्यमनिट्, ननु तासौ । नित्येति
किम् । अज, आनजिष । 'ऊदित्वात्तासौ वे'डिति भाष्यम् । चक्रमिपेत्यप्युदाहर-
णम् 'रुक्मो'रिति नियमेनात्मनेपदे तासावनि ऋवोऽपि परस्मैपदे सेट्कत्वात् ।
ऋतो भारद्वाजस्य । तासौ नित्यमनिट् इति, धलीति, नेति, इदिति वानुवर्तते । भार-
द्वाजस्य मते ऋदन्तादातोः परस्य नेदिति फलितम् । ह्रस्वरादौ 'अघसनास्व'दित्येव
सिद्धम् । अतो नियमार्थमिदमित्याह—ऋदन्तादेव यलो नेडिति । अर्दन्तात्परस्य तु
यल इट् स्यादेवेत्येवकारार्थः । तदाह—अन्यस्य स्यादेवेति । ऋदन्तभिन्नादास्य यल
इट् स्यादेवेत्यर्थः । तथाच ऋदन्तभिन्नादातोः परस्य यलो नेपितवृत्तिरिति भारद्वा-
जमते फलतीति न वैधर्म्यमिति भावः । तथाच अर्दन्तादातोः परस्य यलो भारद्वा-
जमते इट् । मतान्तरे तु 'अवस्तास्वदिति' 'उपदेशोऽवत' इति च तत्र नेडिति विक-
हरः फलतीति भावः । तथाच—पपिष—पपाय । पेचिष—पपक्ष । अयमत्रेति । 'कृत्तु-
वृत्तुद्रुद्रुवो लिटो'ति 'अघसनास्वत्यल्पनिटो नित्या'मिति 'उपदेशोऽवत' इति 'ऋतो
भारद्वाजस्ये'ति च सूत्रघनुष्टयस्य विषयासौ सङ्ग्रहो वक्ष्यत इत्यर्थः । अत्र इति । यः
घातुः ऋदन्तभिन्नाजन्तः इस्वाकारवान्वा तासौ नित्याऽनिट् सोऽयं यञ्चि विक-
त्तिपतेट्क इति पूर्वार्थस्यार्थः । अत्र 'ईदृग्'इत्यस्य तासौ नित्याऽनिटिऽर्थः । यः ऋ-
दन्तस्यासौ नित्यानिट् सः यलि नित्याऽनिटिऽर्थः । 'अवस्तास्व'दिति पाणिनिमते
'ऋतो भारद्वाजस्ये'ति भारद्वाजमतेऽपि सस्य अनिट्कत्वादिति भावः । ऋचन्व इति ।
काण्ट्यगोऽन्वो घातुः डिटि नित्यं सेडित्यर्थः । काण्ट्यन्व एव परस्य डिटि नेडिति
कस्यन्व इति सूत्रेण नियमित्वादिति भावः । नन्वत्र काचन्य इत्युक्त्या क्दीनाम-
दानां डिटि नित्यानिट्कत्वमवगतम् । तदनुसन्धे, एतुद्रुद्रुवाम् ऋदन्तभिन्त्वेव

न च स्तुदुल्लुधुवादीनामपि यलि विकल्प शङ्क्य । 'अचस्तास्वत्'- (५२२१५)
 इति 'उपदेशोऽस्वतः' (५ २२१५) इति च योगद्वयप्रापितस्यैव हि प्रतिषेधस्य भा
 रद्वाजनियमो निवर्तकः 'अनन्तरस्य'-इति न्यायात् । विवयिष । विवेय । आनि
 य । विव्ययु । विव्य । विवाय । विवय । विवियश् । विवियम । वेता । अजिता ।
 वेप्यति । अजिभ्यति । अजहु । अजत् । अजेत् । वीयात् । २२६७ सिचि घृद्धिः
 परस्मैपदेषु ७।२।१॥ इगन्ताजस्य वृद्धिः स्यात्परस्मैपदे परे सिचि । भवेरीत्-
 धात्रीत् । अवेप्यत् । आजिभ्यत् । २३१ तेज पालने । तेजति । २३२ खत्र

तेभ्यस्यलि 'अचस्तास्वत्'इति निषेधस्य भारद्वाजमते अप्रवृत्त्या इह्वि इहपस्य हुवार्
 त्वादानवैव सति 'हृसृग्'इति सूत्रे स्तुदुल्लुधुप्रारणमनयं कमिति वाच्यम् । तुष्टुष तुष्टु-
 मेरयादौ धमादिषु ऋादिनियममासस्य इत्ये निवृत्त्या चरितार्यत्वादित्यादाय निराक-
 रोति-नच स्तुदुल्लुधुवामपि भलि विकल्प शङ्क्य इति । कुत इत्यस्य आह-भवतास्वदिति ।
 अदन्तादेव परस्य यल इग्नियेष अतृत्तात्परस्य तु यल इग्नियेषो मेति भारद्वाजीयं
 मतम् । अयं च इग्नियेषस्य निषेध 'अचस्तास्व दिति 'उपदेशोऽस्वतः' इति च सूत्र-
 द्वयप्रान्तरस्यैव इग्नियेषस्य पक्षे निवर्तकः । न तु ऋादिसूत्रप्राप्तरस्य इत्यतिषेधस्यापी-
 त्त्वर्थः । कुत इत्यस्य आह-अनन्तरस्येति । 'अचस्तास्व'दिति 'उपदेशोऽस्वतः' इति 'श्रुतो
 भारद्वाजरथे'ति च सूत्रक्रमः । 'हृसृग्' इति सूत्रं तु ततः प्राग्बहुवचहितमिति भावः ।
 किंच 'नेह्वशिहृती'स्यादिप्रतिषेधकाण्डोक्तम् 'भार्दवातुक्त्वेद्बलादे रिति विधि
 काण्डारम्भसामर्थ्यादपि स्तुदुल्लुधुवामिग्नियेषो भारद्वाजनियम वाच्यत इति 'नेह्वशि
 हृती'त्यत्र 'वस्वेकाजादसा'मित्यत्र च भाष्ये स्पष्टम् ।

ततश्च प्रकृते अनेत्यधिकी वीमावे तस्य अजन्तावात्तात्त्री नित्याऽनित्कत्वात् च इह-
 विकल्प इति सिद्धम् । तदाह-विवयिष विवेयेति । सिचादेशस्य यल पित्वात् अ
 सयोगादिति कित्वाभावाद्गुण्यः । इत्पक्षे अयादेश । आजिषेति । 'बलादावाद्बलात्
 के वेप्यते' इति वीमावाऽभावपक्षे अजघातोरनुदात्तोपदेशादिभूतत्वादिट् । द्विष्वम् ।
 हलादिशेष । 'अस्य आदे रिति दीर्घः । विव्ययुरिति । अयुसि वीमावे द्विषे अन्त्यासहस्ये
 असंयोगादिति कित्वात् गुण्याभावे इयहपवादे 'परनेकाच इति यणि रूपम् । विव्येति ।
 यस्य अकारे वीमावादि । विवाय विवेयेति । अजुस्रमो घे ति गित्त्वविकल्पत्वाद् घृदिविकल्पः ।
 विवियव विवियेति । 'ऋाद्यन्वो लिटि सेट् भवेदिति' निरुमिति घण् । वेज अजिषेति ।
 लुटि सासि वीमावविकल्प । वेप्यति अजिभ्यतीनि । लुटि स्यो वीमावविह्वर । वीयादिति ।
 आशीर्लिङादेशस्य भार्दवातुक्त्वात् वीमावः । अय लुटि सिचि वीमावे सगर्वात्तुका
 संघातुक्त्वो'रिति गुणे प्राप्ते । सिचि वृद्धिः । इगन्तस्येति । घृदिघृत्या इह हृषुपस्यमतम्
 स्वेत्यधिहृतस्य विशेषणम्, तदन्तविधिरिति भावः । एवं च अक्षोषीदियादी व्यञ्जनस्य
 न वृद्धिः । भवेरीदिति । लुक्स्थित् । इकारलोप । सिचि वीमाव । एकाच्' इति इग्न
 पेया । वृद्धि । अदागमः । पाषम् । अजीदिति । सिञ्जलोप । 'वद्वने ति हलन्तलक्ष-

मन्ये । खजति । २३३ खजि गतिवैकल्ये । खजति । २३४ एजू कम्पने । पजा-
 खकार । २३५ ड ओ स्फूर्जा वज्जिषोपे । स्फूर्जति । पुस्फूर्ज । २३६ वि चये ।
 वकर्मकः । अन्तर्भावितपर्यस्तु सकर्मकः । क्षयति । चिचाय । चिक्षियद्गुः । चि-
 क्षियुः । चिक्षियि-चिक्षेय । चिक्षियिव । चिक्षियिम । शेता । २२६८ मकृत्सा-
 र्धधातुकयोर्दीर्घः ७।३।२५॥ अजन्तस्याङ्गस्य दीर्घः स्याथादौ प्रत्यये परे । ननु
 कृत्सार्वधातुकयोः । चीयात् । अक्षेयीत् । २३७ क्षीज अव्यक्ते शब्दे । कूजिना
 सहाय पठितुं युक्तः । चिशीज । २३८ लज २३९ लजि भाषने । २४० लाज
 २४१ लाजि मर्जने च । २४२ जज २४३ जजि युदे । २४४ तुज हिंसायाम् ।
 तोजति । तुतोज । २४५ तुजि पालने । २४६ गज २४७ गजि २४८ एज २४९
 यजि २५० मुज २५१ मुजि शब्दायाः । गज मदने च । २५२ वज २५३ वज

पायां वृद्धौ 'नेटि' इति निविद्यायामाढागमे 'आटश्चे'ति वृद्धिः। ङङि अवेष्पत् आजि-
 षत् । तेज पालन इत्यादि । स्पष्टम् । एजू कम्पन इति । दोस्तो त्वामनेपदो मतः । ड ओ-
 स्फूर्जेति । 'कादिर्जिट्ठव' इति टुरित् । उपदेशेऽजनुनासिकनादोकार आकारश्च इत् ।
 'द्वितोऽद्युजि'र्ययुच्, 'आदितश्चे'ति निष्ठात्वम्, 'ओदितश्चे'ति निष्ठावामिणिके-
 षश्च तत्कलानि । 'उपधायां चे'ति दीर्घस्यानित्यत्वज्ञापनार्थमिह दीर्घ ऊकारः पठितः।
 तेन हुँतीत्यादौ न दीर्घ इत्याहुः । स्फूर्जेतीति । ङङि पुस्फूर्जे, मस्फूर्जीत् । चि चय
 इति । चयो नाशः । अन्तर्भावितपर्य इति । प्राणानार्थक इत्यर्थः । अजन्तेष्वेवास्य पाठो
 युक्तः । चयतीति । नश्यतीत्यर्थः, नाशयतीति वा । चापि गुणे अयादेशः । निष्ठायेति ।
 ङङि वृद्धिः आयादेशः । चिक्षियद्गुरिति । 'असंयोगादिति कित्वाङ्ग गुणः । इयत् ।
 चिक्षियि-चिक्षेयेति । पितृत्वेन कित्वाऽम्भावात् गुण्यः । अजन्तस्याङ्गसौ निपातिन्त्वा-
 ष्च भारद्वाजनिघमात्पठि वेट् । इट्पथे अयादेशः । चिक्षियुः । चिक्षिव । चिचाय ।
 चिक्षय । यस्मसोस्तु प्रादिनिघमात् नित्ममिट् । तदाह—चिक्षियिव चिक्षियिमेति ।
 शेता । शेष्पति । चयतु । अचयत् । चयेत् । आशीर्ङिङि विशेषमाह—मकृत्सार्व-
 धातुकयोः । अङ्गस्येत्यधिकृतम् । 'अयत् पि कृत्ती'त्यतः षीति मस्यन्तम-
 नुवृत्तमङ्गाक्षिसप्रत्ययविशेषणम्, तदादिविधिः । दीर्घभ्रूया 'अच' इत्यनुपस्थितमङ्गवि-
 शेषणम् । तदन्तर्वाचः । तदाह—अजन्तस्येत्यादिना । अङ्गसार्वधातुकयोरिति किम् ।
 प्रकृत्य । तुक् बाधित्वा परत्वादीर्घो न । चिनुयात्, सार्धधातुकत्वाच्च दीर्घः । चोजेति ।
 ईदुपचः । कूजिनेति । 'कूज अव्यक्ते शब्दे' इत्यनुपदमेव पठितम् । तत्रैव 'कूज चीज
 अव्यक्ते शब्दे' इति पठितु युक्तमित्यर्थः, अर्थक्यादिति भावः । लज लजि मर्जने इति ।
 'मर्जने रवपकारगी' इत्यमरः । द्वितीय इदित् । आशीर्ङिङि ङङ्यात् । ङङ्यात् ।
 लाज लाजि मर्जने इति । आदुपधौ । द्वितीय इदित् । जज जजोत्यादि । स्पष्टम् । वज व-
 जेति । आटस्य असंयुक्तहल्मध्ययाऽकारवर्षेऽपि 'न शसद्दवादिगुणानाम्' इत्येता-

गती । ववजतूः 'वदमज्ज'—(स् २२६७) इति वृद्धिः । अवाजीत् ।

अथ टवर्गीयान्ताः शाब्न्ता अनुदात्तैः पट्त्रिंशत् । २५४ अट् अतिक्रमि
सयोः । दोषघोऽयम् । तोषघः इत्यन्ये । अहते । आनष्टे । २५५ वेष्ट वेष्टने ।
बिबेष्टे । २५६ चेष्ट चेष्टायाम् । अवेष्टिष्ट । २५७ गौष्ट २५८ खोष्ट संवाते ।
जुगोष्टे । लुलोष्टे । २५९ घट् चलने । जघट्टे । २६० स्फुट विक्रमने । स्फोटते ।
पुरफुट्टे । २६१ श्रुति गती । अश्रुते । आनश्रुते । २६२ वडि एकचर्यायाम् । वव-
शुते । २६३ मडि २६४ कडि शोके । शोक इह आभ्यानम् । मशुते । कशुते ।
२६५ मुठि पालने । मुशुते । २६६ हेठ विवाधायाम् । विवाधा शाटयम् । जि-
हेठे । २६७ यठ च । एठाद्यकम् । २६८ हिडि गत्यनादयोः । हिण्डते । जिहि-
शुते । २६९ हुडि सहाते । जुहुण्ठे । २७० कुडि दाहे । जुकुशुते । २७१ वडि विभा-
जने । २७२ मडि च । ववशुते । २७३ मडि परिभाषणे । परिहासः सनिन्दोपा-
लम्भाश्च परिभाषणम् । ववशुते । २७४ पिडि सहाते । पिपिण्डे । २७५ मुडि मार्जने ।
मार्जने शुद्धिम्यग्भावश्च । मुशुते । २७६ तुडि तोडने । तोडनं दारुणं हिंसनं च ।
तुशुते । २७७ वुडि वरुणे । वरुणं स्वीकारः । हरयो इत्येके । वुशुते । २७८

म्यासलोपो नेश्याह—ववजतुरिति । अवाजीत्—अवजीत् । द्वितीयस्य तु संकुल्लङ्घन-
व्यस्याऽकारवादेवैत्वाऽम्यासलोपोर्न प्रसक्तिः । 'अवाजी' दिव्यत्र 'अतो हलादेशरिति
वृद्धिदिकल्पमाशङ्क्याह—वदत्रेति वृद्धिरिति । इच्छन्त्यादेशे सिद्धे प्रजप्रहणस्य 'अतो
हलादेशरिति विकल्पनिरासार्थमादिति भावः । शुचादेशो द्विसप्ततितृताः ।

शाब्न्ता इति । 'शाब् रक्षाधायाम्'मित्यन्ता इत्यर्थः । शाब्न्ता इति कश्चिराठः ।
अट्टेति । सवर्गमृतीयोपघोऽयम् । चत्वंन्दुवाभ्यां तोषघनिर्देशः । तदाह—दोषघोऽयमि-
ति । तथा च अट्टघातोः सनि इति अट्टि स इति स्थिते ष्टुत्वचत्वेयोरसिद्धत्वाद्वाद्वादे-
द्वितीयस्येति प्रवर्तमानं द्वित्वम् 'नन्द्राहसयोगादय' इति दकारं विहाय टिस् इत्यस्य
भवति । ततो हलादेशोपे दकारस्य ष्टुत्वचत्वेयोः 'अट्टिटिपता' इतीष्टे सिध्यति । स्वा-
भाविकमूर्धन्योपघावे 'नन्द्रा' इति निषेधाऽभावात् दकारद्वयसहितस्यैव द्वित्वे हला-
देशोपेण द्वितीयदकारस्य निवृत्तौ अट्टिटिपते इत्यनिष्ट प्रसज्येतेति भावः । तोषघ इत्यन्य
इति । ष्टुत्वेन तोषघनिर्देश इति भावः । अस्मिन्पक्षे सनि द्वित्वे कर्तव्ये ष्टुत्वस्याऽसि-
द्धत्वेपि 'नन्द्रा' इति निषेधाऽभावात्कारविशिष्टस्य तटि स् इत्यस्य द्वित्वे हलादि-
नोषेण टकारस्य निवृत्त्या अट्टिटिपते इति कथमिति भावः । आनष्टे इति । इह 'न-
न्द्रा' इति निषेधो न, सत्र द्वितीयस्यैकाच्च इत्यनुपपत्तेः । घट् चलन इति । अर्थं पुराहा-
यपि । स्फुट विक्रम इति । अर्थं कुडादायपि । अडि गतायपि । खिडि भुमि द्विरे हलादि-
नोषे 'अत आदेशरिति द्वौर्षे 'तस्मान्नुद्विहृष्ट' इति मुडिति मन्वाह—मानुष्ठ इति । वडि
एकचर्यायामिति । असहायचर्यायामित्यर्थः । मडि चेति । विभाजन-इत्यनुपपद्यते । 'मडि

चडि कोपे । चण्डते । २७६ शडि बजाया सङ्घाते च । शण्डते । २८० तडि ताडने । तण्डते । २८१ पडि गती । पण्डते । २८२ कडि मदे । कण्डते । २८३ खडि मन्ये । २८४ डेडू २८५ होडू अनादरे । जिडेडे । जुहंडे । २८६ घाडू आप्ला-
व्ये । वशादिः । आप्लाव्यमाप्जवः । घाडते । २८७ घ्राडू २८८ घ्राडू विशरणे ।
घ्राडते । घ्राडते । २८९ शाडू श्लाषायाम् । शाडते ।

अथ गडघन्ताः परस्मैपदिनः । २६० शौट्ट गर्बे । शौटति । शुशौट ।
२६१ यौट्ट यन्धे । यौटति । २६२ ग्लेट्ट २६३ ग्लेट्ट उन्मादे । द्वितीयो डान्तः ।
टान्तमन्थे पाठस्त्वर्थसाम्यान्नापतिवत् । ग्लेटति । ग्लेटति । २६४ कटे वर्षावरण-
यो । चटे हत्येके । चकाट । सिचि 'अतो हलादेशो' (सू २२८४) इति
वृद्धौ प्राप्तायाम् । २२६६ ह्यन्तत्तण्श्चसजागृण्प्रत्ययेदिताम् ७।२।५॥ इम-
यान्तस्य क्षणादेश्यन्तस्य श्वयतेरेदितश्च वृद्धिर्न स्यादिडादौ सिचि । अकटीत् ।
२६५ अट २६६ पट गती । आट । आटतु । आटुः । पनाट । पेटतुः । पेटुः ।
२६७ रट परिभाषणे । रराट । २६८ लट बाल्ये । ललाट । २६९ शट रजावि-
शरणगत्यवसादनेषु । शशाट । ३०० वट वेशने । ववाट । ववटतुः । ववटुः ।

भूषायांमिति परस्मैपदिषु वक्ष्यते । शाडू श्लाषायामिति । डलघोरैक्यात् शालत इति
कारणम् । इत्यह्नादयः पट्प्रिसादताः ।

अथ गडघन्ता इति । 'गडि वदनेकदेशे' इत्यन्ता इत्यर्थः । ग्लेट्ट ग्लेट्ट इति । पट्ट-
पडौ । द्वितीयो डान्त इति । टवर्गवृत्तीयान्त इत्यर्थः । मनु टान्त्वेश्वस्य क्य पाठः, पुण्ड
भावकरण इत्यारभ्यानुकम्पमाणेष्वेवाश्व पठितुं युक्त्यादित्यत आह—गन्तमन्थ
इति । नाभिनिरादिति । 'एव वृद्धा'वित्थारभ्यानुकान्तेषु तवर्गचतुर्थांतेषु यथा 'नाष्ट
नाष्ट पाठे'ति तवर्गद्वितीयान्तस्यापि अर्थसाम्यात्पाठः, तद्वदित्यर्थः । कटे इति । क-
ण्ट्यादिः । चटे इति । शालत्पादिः । आशस्य छिति अम्यासस्य सुरवमिराहाह—चका-
टति । चण्टतुः । द्वितीयस्य चेटतुः, वैक्यापादकाऽऽदेशादिव्वाऽऽभावादेत्काम्यासलो-
पी । प्राप्तायामिति । हल-तलस्यगाया निरववृद्धेर्नदीति निषेधात् 'अतो हलादेशे'रिति
वैकशिकवृद्धौ प्राप्तायामित्यर्थः । ह्यन्त । ह्यन्त चण इवस जागृ मि सि प्दिव् प्था
ह्यन्ताश्चो । ह् म् स् इत्येतं वर्गा येकमन्ते ते ह्यन्ताः । सदाह—इमयान्तस्येति । च-
यादेरिति । आदिना वसस जागृ इत्यनयोर्ग्रहणम् । प्यन्तस्येति । प्रथमप्रहणपरिभाषया
पिमहणेन तद्गतप्रहणमिति भावः । स्वयतेरिति । शिवधातोरित्यर्थः । पदित इति । एत्
इत् पत्येति विग्रहः । वृद्धिर्न स्यादिति । 'सिचि वृद्धिरित्यतो नेटीत्यतश्च तदनुवृत्तेरिति
भावः । इडाशौ सिचोति । 'सिचि वृद्धिरित्यतः सिचोति 'नेटी त्यत इटीति चानुवर्तत
इति भावः । अकटीदिति । प्दित्वाच्च वृद्धिः । अट पठेति । 'अथ आदेशे'रिति दीर्घं मरशा

ववटिष । ३०१ क्तिट् ३०२ खिट् प्राप्ते । खेटति । खेटति । ३०३ शिट् ३०४ पिट्
 अनादरे । शेटति । शिशेट । सेटति । सिपेट । ३०५ जट् ३०६ झट् सञ्जाते ।
 ३०७ भट् भृती । ३०८ तट् उच्छ्राये । ३०९ खट् काङ्क्षायाम् । ३१० षट् वृद्धौ ।
 ३११ पिट् शब्दसञ्जातयो । ३१२ हट् दीप्तौ । ३१३ षट् अत्रयवे । ३१४ छट्
 बिलोढने । छान्तोऽयमित्येके । ३१५ चिट् परप्रोपे । ३१६ विट् शब्दे । ३१७
 विट् आक्रोशे । षयादि । द्विट् इत्येके ३१८ इट् ३१९ क्तिट् ३२० कटी गतौ ।
 पटति । खेटति । कटति । ईकार 'श्रीदितो निष्ठायाम्' (सू ३०३९) इतीप्तिपेधार्थः ।
 केचित्तु इदित् मत्वा नुमि कृते कण्टतीत्यादि वदन्ति । अये तु इ ई इति प्रश्न
 ष्य, अयति । इयाय । इयत् । इयु । इययिष-इयेष । इय । इयाय-इयय, दीष

आह—भाट्टिन । पेट्प्ररिति । पूराभ्यासलोपो । वट् वेष्टने । ववट्प्ररिति । 'न वासद्दवा
 दिगुणाभामि ति निषेधः । ववटिषेति । अथ 'यलि च सेटी'ति प्राप्तस्य 'न वासद्दे वि
 तिषेध । क्तिट् खिट् प्राप्ते इति । यद्यपि 'इट् क्तिट् कटी गताविति अग्रे किञ्चात् पठ्यते ।
 तथाप्यर्थेभेदात् पुनरिह पाठ । खिट् प्राप्ते, क्तिट् गतौ चेति पठितु युक्तम् । खिट् कीटे
 ति । आद्यस्ताडन्यादि । द्वितीयस्तु योपदेश । अ श्येति । आद्यस्य अयैरुभ्यापाद्
 कादेशादिसादेश्वाभ्यासलोपो । द्वितीयस्य तु न । जेट्पुः । जझट्पु । यत् नृत्तविति ।
 योपदेशः । चुरादेशे च नाटे पथुदासाद्य योपदेश एव । प्रणटति । इट् क्तिट् कटी गतावि
 ति । 'कटे वषावदयथो'रिति कटि- पूर्वनेदित्पठितः । इह ईदित्पठ्यते । एदित्वाभावात्
 इत्यन्तेति वृद्धिनिषेधो न भवति । अकटीत्-अकटीत् । ननु तर्हि कटेत्येव कुतो न
 पठ्यत इत्यत आह—ईकार इति । द्विविधिति । कटि इति द्विरुक्ता तपाठ मत्वा इदित्वा
 ननुमि कृते अनुस्वारे परसवर्थे च कण्टतीति वदन्तीत्यर्थः । अन्ये रिति । उदाहरन्ती
 रयन्वय । प्रदित्पठेति । कटि इत्यनन्तराम् इ ई इति धातुस्य सवर्णोक्षेप्य प्ररिच्छ
 निर्दिष्टमिति भावः । भवतीति । इघातोर्लटि शपि गुणे अयादेशः । इयावेति । णकि द्वित्वे
 वृद्धौ आयादेशे 'अभ्यासस्याऽसवर्ण' इति इयच्छ । एतुप्ररिति । इकारोऽत्र इत्त्व । तथा
 द्वि—इ अनुसिति स्थिते कित्वाद्गुण्यभावे 'द्विवचनेऽपि ति निषेधाद्यगमावे 'इ' इत्य
 स्य द्वित्वे इ इ अनुसिति स्थिते सवर्णपरकत्वाद्भ्यासस्य इत्यगमावे सति 'वर्णाद्वाङ्
 वद्वीय' इति सवर्णोक्षे बाधित्वा 'परनेकाद्य' इत्युत्तरखण्डस्य यथि 'इयत्प्र'रिति रूप
 म् । इघातोर्लोकाजनिवमत्पलि वेट् । तत्र इत्पथे रूपमाह—एवविधिति । यलि द्वित्वे
 इटि वित्त्वेन द्विरुक्ताऽभावात् गुणे अयादेशे अभ्यासस्य इयच्छ । तथा ऽच परस्मिन्प्रिति
 गुणस्य स्थानिवत्त्वेन असवर्णपरकत्वाद्भ्यासस्य इयङिति वाच्यम्, अस
 वयप्रहणसामर्थ्यादेव स्थानिवत्त्वामसक्ते । एव अलि इयादस्यत्रापि वृद्धेन स्थानि
 वत्त्वम् । यलि इत्प्रभावपथे रूपमाह—एवविधिति । यलि द्वित्वे गुणे अभ्यासस्येवम् ।
 अयुति इययुः । (इवेति । यस्य अकारादेशे द्वित्वे उत्तरखण्डस्य 'परनेकाद्य' इति यजि

स्य द्व 'इजादेअ--' (स२२३७) इत्यामि अयावकारेऽप्यादि उदाहरन्ति । ३२१ मडि
 मूषायाम् । ३२२ कुडि वैकल्ये । कुण्डति । कुण्डत इति द्व दाहे गतम् । ३२३
 मुड ३२४ मुड मर्दने । ३२५ मुडि अलीभावे । ३२६ मुडि अण्डने । मुण्डति ।
 पुडि च इत्येके । पुण्डति । ३२७ रुडि ३२८ लुडि स्तेये । षण्डति । लुण्डति । रुडि
 लुडि इत्येके । रुडि लुडि इत्यपरे । ३२९ स्फुटिर् विशरणे । इरिस्वादब् वा । अ-
 स्फुटत्-अस्फोटीत् । स्फुटि इत्यपि केचित् । इरिस्वान्नुम् । स्फुण्डति । ३३०
 पठ व्यक्त्या वाचि । पठतुः । पठिय । अषठीत् । अषाठीत् । ३३१ वठ स्थौल्ये ।
 ववठतुः । ववठिय । ३३२ मठ मदनिवासयो । ३३३ कठ कृच्छ्रजीवने । ३३४
 रठ परिभाषणे । रठ इत्येके । ३३५ हठ प्लुतिशठत्वयोः । वलाङ्कारे इत्येके । हठ-
 ति । जहाठ । ३३६ षठ ३३७ लुठ ३३८ उठ उपधाते । ओठति । ऊठ इत्येके ।
 ऊठति । ऊठाङ्कार । ३३९ पिठ हिंसासङ्कलेश्चनयोः । ३४० यठ कैतवे च ।
 ३४१ शुठ प्रतिधाते । शोठति । शुठि इति स्वामी । शुयठति । ३४२ कुठि च ।
 कुयठति । ३४३ लुठि आलस्ये प्रतिधाते च । ३४४ शुठ शोषणे । ३४५ रुठि
 ३४६ लुठि गतौ । ३४७ चुड्ड भावकरणे । भावकरणमभिप्रायसूचनम् । चुड्डति ।
 चुचुड्ड । ३४८ अड्ड अभियोगे । अड्डति । आनड्ड । ३४९ कड्ड कार्करये । क-
 ड्डति । चुड्डादयस्त्रयो दोषवा । तेन क्विपि चुड् अत् कत् इत्यादि । ३५० क्रीडु विहारे

रूपम्) । 'यलुत्तमो वे'ति चित्त्वपक्षे आह—रयावेति । द्वित्वे पित्त्वेन कित्त्वाऽभा-
 वात् वृद्धौ आयादेशे अग्यासस्य इयङ् । चित्त्वाऽभावे आह—रयावेति । द्वित्वे पित्त्वेन
 कित्त्वाऽभावात् गुणे अयादेशे अग्यासस्य इयङ् । वसि मसि चक्रादिनिघमाच्चित्यमिति
 द्वित्वे उत्तरस्यस्य 'प्रनेकाच' इति ययि इयिव इयिमेति रूपम् । एता । एण्यति ।
 अयतु । आयत् । अयेत् । माशीर्लिङि तु 'अष्टसार्वधातुवयोरिति द्वीर्धे ईयात् । तिचि
 वृद्धिः । ऐपीत् । ऐष्यत् । दीर्घस्य त्विति । दीर्घस्य ईधातोःरिपर्यः । तस्य लिटं वजं-
 विस्था लडादिषु पूर्वक्षत् । लिटि विशेषमाह—मयाङ्कारेति । ईधातोःरामि गुणे अया
 देशः अनुप्रयोगश्च । कुडि वैकल्य इति । वैकल्यम् अविषेक इत्याहुः । अपूर्णभावो वा ।
 मुड मुड मर्दन इत्यादि । स्पष्टम् । पठधातोर्लिङि अनुसाराद् किति पृत्वाभ्यासलोपौ । तदा-
 ह—पठतुरिति । पठियेति । पित्त्वेन अकित्त्वेऽपि 'यलि च सेटी'त्येत्वाभ्यासलोपौ । अ-
 पठेत् । अषाठीदिति । 'अतो हलादेशे'योरिति वृद्धिविकल्पः । वठ स्थौल्ये इति । स्थौल्य-
 रयुष्ठीमवनम् । 'न शसद्दवादिगुणाना'मित्येत्वाभ्यासलोपनिषेध इति मत्वा आह—
 यठतुः । ववठियेति । दोषवा इति । प्लुत्वेन दोषवनिर्देश इति भावः । चुदिनि । चुड्ड-
 धातोः क्विपि हलदयादिना सुलोपे द्वितीयस्य ङस्य सयोगान्तलोपे प्लुत्वनिवृत्तौ 'वाव-
 साने' इति चार्धे चुट् इति रूपम् । मदिति । अड्डधातोः क्विपि पूर्ववत् रूपम् । कदिति

विद्योऽह । ३५१ तुङ्गोऽहने । तोडति । तुङ्गोऽह । तुङ्ग इत्येके । ३५२ इङ् ३५३ इङ् ३५४ होङ् गती । हुङ्पात् । हुङ्पात् । होङ्पात् । ३५५ ऐङ् अनादरे । ३५६ रोङ् ३५७ लोङ् ठमादे । ३५८ ऋङ् उदने । ऋङ्ति । आङ् । आङ्कु । आङ्कु ३५९ लङ् विनासे । लङ्ति । उभयोर्नरयोर्भेद्वत्स्वरपाङ्गजतीति स्वाम्पादयोः । ३६० कङ् मदे । कङ्ति । कङ्ति इरेके । कङ्ङति । ३६१ मङ्ति वरुनेऽदेये । मङ्ङति । इति टवर्गाद्यन्ताः ।

अप्यपवर्गाद्यन्ताः । तत्रानुदात्तैस्तोभ्रान्ताभ्युच्चिद्यत् । ३६२ तिङ् ३६३ चेट् ३६४ टिप् ३६५ ऐप् कर्त्तव्या । आद्योऽनुदात्त । होस्वन्तो एव्य सेऽङ्ति दभ्राम । तेरते । तित्तिरे । ऋदिनियमादिट् । तित्तिरे । तेत्ता । टेप्स्वते । ३३०० लिङ् स्वत्वावात्मनेपदेषु १।२।१। ॥ इत्त्वमेगादन पयै कृत्रारी निहा-
 त्त्वेनदन विन्वेत्येती, छिती स्त । छित्वात् गुण । तिप्सीङ् । तिप्सीयास्त्यम् । ति-
 प्सीरत् । सुद्धिं भूतो कृत्ति (६२२८१) इति मनोम । अतिष्ठ । अतिष्ठावाम् । अति-
 प्पठ । तेरते । तित्तेदे । तेपेता । तिष्टिरे । तिष्टिगते । तिष्टिरे । तिष्टेरे । तिष्टेगते ।

कट्टभातो छिदि क्त्वात् । अदिना ज्ञानन सुदिवादिस्त्यम् । दक्षस्व-
 र्त्वादिनि । भिष्ठादाविति शेषः । मङ्ति वरुनेति । तवर्गान्तेषु गङ्ति मङ्म् । परस्मैप-
 दिनाः शौट् मङ् इत्त्वदयो गताः ।

तिङ् इति । अयमनुदात्ताविदुष्यौ । द्वितीयव्युत्पद्युष्यौ । तृतीयाव्युत्पद्युष्यौ चोने-
 षौ च, तद्याम्य च्छ्वेन टकारस्य निर्दिष्टतया इत्यस्यकपादिष्वत् । अप्य इति ।
 तिष्ठेत्तु रित्यस्य, माभ्यादौ अनुदात्तोपदेशेऽप्यस्य पाडादिति भावः । वक्रादेति । आ-
 प्यविद्वत्त्वदिति भावः । आद्यसोदाहरति—तेरते इति । अति लङ्पुष्यत् । तिप्ति-
 इति । 'अभयोगा' इति छित्वात् न गुणः । अयं तित्तिरे इत्यत्र 'एकाव टरदृश' इति
 निषेधनासाह—ऋदिनियमादिटि । टेप्स्वत् इति । जोडादौ तु तेरताम्, अनेरत्,
 तेपेत् । अथाशार्ङ्गिङ्गीदुटि सुटि तिप्नेत्येति रूप वैश्वति । तत्र लङ्पुष्यो प्राप्तेः
 निष् । 'इको ह्यङ्ति', 'इल्लङ्गाच्चे'ति च सूचनमुपार्थत । 'अभयोगा' इत्यत्र छिदिति
 च । इङ् इति सामीप्य यत्, इति अयति । तदाह—एवमेव इत्यादिना । अयमने-
 पदपाठस्य पित एव विशेषणम्, ननु छिङ्, छिङ्गादेऽप्यामनेरदप्य छिङ् पाठोऽ-
 समवात् । इङ्ः छिङ् ? 'अह' वदते । अति तु कित्ते 'वचिन्वरा'ति समवादे
 स्यात् । यामनेपदेषु किम् ? अदाहर्त् । इह कित्ते सति 'सुविद्योर्ज्ञानकित्तीष्य
 भु न स्यात् । अतिरेति । तुम्भ्वादेः, छिङ्, तिष् । 'ह्यमे अङ्ते'ति होर । आभ-
 नेरदप्यस्येन सिक् छित्वात् न लङ्पुष्यत् । अयं तेषु गङ्ति लङ्पुष्यत् प्रवोजनमा-
 ह—तेरते इति । इदुपवत्ते तु कित्तादुगो न स्यादिति भावः । सेट्छोऽप्यिति सू-
 च्यति—तेरते । त्रिपेत् । अतेरिष्ट । छिङ्वाद्योस्तु 'वचिन्वरे, च' इति सारं

तिष्ठेपिरे । तेष्टु कम्पने च । ३६६ ग्लेष्टु दैन्ये । ग्लेपते । ३६७ टु वेष्टु कम्पने । वे
पते । ३६८ षेष्टु ३६९ गेष्टु ३७० ग्लेष्टु च । चात्कम्पने गती च । सूत्रविभागादिति
स्वामी । मैत्रेयस्तु चकारमन्तरेण पठित्वा कम्पने इत्यपेक्षत इत्याह । ग्लेपेरर्यमेदा-
पुनः पाठः । ३७१ मेष्टु ३७२ रेष्टु ३७३ लेष्टु गती । ३७४ त्रपष्टु जज्ज्याम । त्रपते ।
२३०१ तुफलमजप्रपञ्च ६।४।१२२॥ एषामत एकारोऽभ्यासलोपश्च रमा-
तिक्रि लिति सेटि यलि च । त्रेपे । त्रेपाते । त्रेपिरे । ऊदिखादिद्वा । त्रपि-
ता । प्रता । त्रपिपीष्ट । त्रपीष्ट । ३७५ कपि चलने । कम्पते । चकम्पे ।
३७६ रपि ३७७ लपि ३७८ अपि शब्दे । रम्पे । लम्पे । आनम्पे । ३७९
लपि अवससने च । ३८० क्वृ वर्थे । चक्वे । ३८१ क्लीवृ अघाष्टर्थे । चित्रीवे ।
३८२ क्षीवृ मदे । क्षीवते । ३८३ शीमृ कल्पने । शीमते । ३८४ चीमृ च । ३८५
रेमृ शब्दे । रिरिमे । अभिरभी क्वचित्पठयेते । अम्पते । रम्पते । ३८६ ष्टभि
३८७ ष्कभि प्रतिबन्धे । स्तम्पते । नुम्पनुस्वारः । उत्तम्पते । 'उदः स्यास्त-
म्पो'—(घ ११८) इति पूर्वसवर्णः । विस्तम्पते । 'स्तम्पे'—(घ २२७२) इति पत्य

द्वुवनिवृत्त्या छटि स्तेपत इति रूपं सिद्धवत्कृत्य लिटि रूपमाह—तिष्ठेपि इति । दार्प-
र्षाः स्य ' इति सकारः शिष्यते, पकारस्य निवृत्तौ द्वुवनिवृत्तेः । किरवाग्नि गुणः ।
तिष्ठेपि इति । षेष्टुवातोः रूपम् । ठेष्टु कम्पने चेति । धाराक्षणे । घस्तुतस्तु चकारेण धर-
णार्थस्य छाभात् पूर्वत्रास्य पाठस्यपस्तु शक्यः । केचित्तु 'देष्टु' इति वर्गवृत्तीयादि प-
ठन्ति । चात्कम्पने गती चेति । अनुष्ठसमुच्चयायञ्चकार इति भावः । प्तश्च टु वेष्टु
षेष्टु गेष्टु ग्लेष्टु कम्पन इत्येव सिद्धे पृथक्पाठावलभ्यते । अर्थभेदादिति । ग्लेष्टु दैन्ये
इति पूर्वं पठितम् । इह तु अर्थभेदात् पुनः पाठः । अन्यथा 'ग्लेष्टु दैन्ये कम्पने
गती चेति गौरव स्यादिति भावः । त्रपिति । ऊकारः पकारश्च इत् । अनु-
पचः । संयुक्तद्वयस्यत्वादेश्वाभ्यासलोपयोरप्राप्तावाह—तुफल । 'अत एक-
द्वयमप्ये' इत्यतः अत इति लिटीति धानुषधते । 'ध्वसो रियतः एदिति अभ्या-
सलोपश्चेति च, 'शमदनेपदस्मात् द्वितीति, 'यलि च सेटी ति सूत्रं च । त-
दाह—एषामिति । गुणशब्देन भाविताऽकारवत्त्वाद्द्विरूपादेशादित्वादेकद्वयमप्य-
स्यात्वाऽभावाच्चाऽप्राप्ते विधिरयम् । आनम्प इति । द्विहरवान्मुट् । एभि
स्कमीति । भाषाः पोपदेशः, द्वुवेन सकारस्य टकारनिर्देशेन द्वयपरकसादि-
त्वात्, सतः परस्य सव्ये द्वुवस्य निवृत्ति । तदाह—स्तम्पत इति । नुम्पनुस्वार इति ।
इदित्वाऽनुभि 'नद्यापदान्तस्येति तस्यानुस्वारः । 'अनुस्वारस्य ययो'ति तस्य पर-
सवर्णः सकारः । 'दम्पे' इत्येव पाठे तु प्रतिपक्षेत्त्वात् 'उदः स्या' इत्यत्र अस्यैव
अरणं स्यादिति भावः । पूर्वसवर्ण इति । सकारस्य चकारः । तस्य 'खरि चेति धावै

तु न भवति । श्नुविधौ निर्दिष्टस्य सौत्रस्यैव तत्र प्रहणत् । तद्वोजं तु 'उदः स्फ-
स्तम्भोः-' (सू ११८) इति पवर्गायोरधपाठः, 'स्तम्भेः' (सू २२७२) इति
तवर्गायोरधपाठश्चेति माधवः । केचिदस्य टकार श्रौतदेशिक इत्याहुः । तन्मते
विष्टम्भते । छम्भते । टष्टम्भे । ३८८ जमी ३८९ जृभि गात्रविनामे । २३०२
रधिजमोरचि ७।१।६१॥ एतयोर्नुमागमः स्यादचि । जम्भते । जम्भमे । ब
म्भिता । जम्भिमिष्ट । जम्भते । जम्भमे । ३९० शरुभ कथने । शरुभे । ३९१
वरुभ भोजने । दन्त्योष्ठपादिः । वरुभे । ३९२ गरुभ भाष्ट्र्ये । गरुभते । ३९३
अम्भु प्रमादे । तालव्यादिदन्त्यादिष्व । अम्भते । अम्भते वा । ३९४ शुम्भु
स्तम्भे । स्तोमते । विष्टोमते । तुष्टुमे । व्यष्टोमिष्ट ।

अथ परस्मैपदिनः । ३९५ शु रक्षणे । २३०३ शुपूचूपविच्छिद्रपण्य

तकार इत्यर्थे । अथ बद्धकर्म्यं तत् "उदः स्यास्तम्भो"रित्यत्र ह्रस्वसन्धौ । प्रप्रञ्जितम् ।
विस्तम्भन इति । 'सापदाधोरिति परत्वनिषेध इति भावः । नन्वेवमपि 'स्तम्भे'रिति
पार्त्वं कुतो न स्यादित्यत आह—स्तम्भेरिति परत्वं तु न भवतीति । कुत्र ह्रासत आह—
श्नुविधोरिति । 'स्तम्भुस्तुम्भुस्वरुम्भुस्वरुम्भुः श्नुश्चेति सूत्रे निर्दिष्टस्यैव प्रति-
पदोक्तस्य परत्रविधौ प्रहयादित्यर्थः । नन्वेव सति 'उदः स्यास्तम्भो'रिति पूर्वसवर्णवि-
धावपि सौत्रस्यैव प्रहयं स्यादित्यत आह—उद्वोजं रिति । परत्रविधौ सौत्रस्यैव प्रहणम्,
पूर्वसवर्णविधौ तु तदन्यस्यापीत्यत्र प्रमाणमित्यर्थः । ननु पूर्वसवर्णविधौ भोपचस्य,
परत्रविधौ तु भोपचस्य पाठः इत्यत्र किं प्रमाणमित्यत आह—रिति भावः इति । पा-
णिनिशिष्यपरम्परैव तत्र प्रमाणमिति भावः । छिटि 'शर्पूर्वाः छयः' इति पञ्चारस्य
निवृत्तौ प्लुतनिवृत्त्या तकारः शिष्यत्रे । तस्तम्भे । टकार श्रौतदेशिक इति । स्वामाविक
एव टकारो ननु प्लुतस्यपगम्य इत्यर्थः । छम्भते विष्टम्भत इति । तथा च पकारस्त्वापि स्वा-
माविकत्वात् परत्रविधौ स्तम्भेरेव प्रहणेऽपि पकारो निर्बाध इति भावः । टष्टम्भ इति ।
'शर्पूर्वाः' इति टकार एव शिष्यत इति भावः । जमी जृभि गात्रविनामे इति । गात्रस्य
विनामेऽन्वभावः । आद्य ईदित् । द्वितीय इदि१ । आद्यएव ईदि२ । 'शर्दीदितो नि-
ष्टाया'मिति इग्निपेघार्थम् । रक्षित्तम्भोः । 'एव हिंसाया'मिति श्यन्विकरगस्य चतुर्थ्या-
न्तस्य इका निर्देशः । 'इदितो नुम् चतोर'सिपतः नुमित्पनुत्तंते । तदाह—यत्पौरिति ।
अनिदिशत्वात् नुमित्रिधिः । जम्भत इति । शपि नुम् । 'जम्भिते'गथादाविति अक्षरक-
त्वान्नुम् । अचि क्रिम् । रक्ष् । जम्भम् । अम्भु इति । अकारमन्वः । 'द्विमु स्तम्भ इति ।
प्लुतेन तकारस्य टः । भोपदेशोऽयम् । विशेषत इति । 'उपसर्गात्सुनोती'ति परम् ।
व्यष्टोमिष्टेति । 'प्राक्सितादृद्भयवायेऽपी'ति परम् । ति२ इत्यादयरतोभयपृष्ठा अनुदा-
सतो गवाः ।

शु रक्षय इति । ऊदिदम्भम् । शुपूचु । एभ्य इति । शुपू भूप विच्छिद्र पण्य पाव

निम्न आयः ३।१।२८॥ एव्य आयप्रत्ययः स्वात् स्वायै। 'पुगन्त'- (सू २१८९)
इति गुणः । २३०४ सनाद्यन्ता धातवः ३।१।३२॥ सनादयः कर्मेणिङ्गन्ताः
प्रत्यया अन्ते येषां ते धातुसङ्गाः स्युः धातुत्वान्त्वडादयः । गोपायति । २३०५
आयादयं आर्घधातुके वा ३।१।३१॥ आर्घधातुक्विवक्षायामायादयो वा स्युः ।
२३०६ कास्प्रत्ययादाममन्त्रे लिटि ३।१।३५॥ कास्धातोः प्रत्ययान्तेम्यभा-
मस्याल्लिटि न तु मन्त्रे । 'कास्यनेकाङ्मह्यं कर्तव्यम्' । सूत्रे प्रत्ययग्रहणमपनीय
तस्यानेऽनेकाच इति वाच्यमित्यर्थः । २३०७ आर्घधातुके ६।५।४६॥ इत्यधि-

इत्येभ्य इत्यर्थः । अर्धनिदेशाऽभावाद्वाह-स्वार्थ इति । आयप्रत्ययः । अकारान्तः ।
तत्फलं तु 'गोपायति नः सुमनस्यमान' इत्यत्र गोपायेत्यस्य धातुस्वरैषान्तीदात्तत्वेन
दाहकारेण एकादेशस्यापि 'एकादेश उदात्तेनोदात्तः' इत्युदात्तत्वे, तमित्यस्य अहुपदे-
शाद् परलसार्धधातुक्त्वेन अनुदात्तस्य 'उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः' इति स्वरित-
त्वमिति बोध्यम् । 'धातोरेकाच' इत्यस्यो. धातोर्इत्यनुसृत्वा धातोर्इति विहितत्वा-
दायप्रत्ययस्यार्घधातुक्त्वात् सरकार्यं गुणादि भवति । तदाह-पुगन्तेति गुण इति ।
मन्त्रायप्रत्ययान्तस्य म्वादिषु पाठाऽभावेन धातुत्वाऽभावात् कथमस्मात्त्वडादयः इ-
त्यत आह-सनाद्यन्ताः । 'गुणिक्रियः सनिःस्वारभ्य 'कर्मेणिङ्गन्तैः सूत्रैः सनादि-
प्रत्ययान्तिष्वयं सूत्रमिदं पठितम् । सन् आदिषु येषां ते सनादयः गिह्प्रायस्यपयन्ताः,
तेऽन्ते येषां ते सनाद्यन्ता इति विग्रहः । तदाह-सनादयः कर्मेणिङ्गन्ता इति ।
'मन्त्रायकाङ्मचक्रयह्यथोऽप्याचारद्विग्विज्यहौ तथा । पयाय ईषद् गिह् चेति
द्वादशमी सनादयः' इति सङ्ग्रहः । सनादिषु प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणमतिषेवादिह
सदन्तग्रहणम् । धातुत्वादिति । आयप्रत्ययान्तस्येत्यर्थः । गोपायतीति । नापि 'मतो गुणेः'
इति पररूपम् । भावादयः । आयः आदिः येषां ते आयादयः । 'आय ईषद् गिह् चेति
त्रय आयादयो मताः' 'गुपूधूपविर्लुपणिपनिभ्य आयः' 'अतेरीयद्' 'कर्मेणिङ्गान्त-
मस्य सूत्रस्य पाठात् । विवक्षायामिति । 'आर्घधातुक्' इति विषयसप्तमीति भावः । पर-
सप्तमीत्वे तु गोपायितेश्च मतो लोपो न स्यात्, आर्घधातुकोपदेशकाले
अदन्तरत्वाभावादिति भावः । तथा च लिटि आयप्रत्ययस्य विकल्पः स्थितः । तत्र
आयप्रत्ययस्ये आह-कास्प्रत्ययात् । आम् अमन्त्रे इति च्छेदः । चकाष्ट दीप्तौ, जागृ-
निद्राद्यथे, इत्यादिभ्योऽपि लिटि आमित्यते । तदर्थमाह-कास्यनेकाङ्गिति ।
ननु यद्यश्मिन् धातिके सूत्रस्य प्रत्ययग्रहणमपि सम्भवति तदा कास्धातोश्च अने-
काङ्गस्य प्रत्ययान्ताच्चेति कल्प्यते । सतश्च अ इवाचरति अति क्विन्तासङ्गडादयः ।
लिटि औ अतुरित्यादीष्टं न सिच्येत्, प्रत्ययान्तत्वेन आमः प्रसङ्गात् । यदि तु कास्-
धातोश्च अनेकाचः प्रत्ययान्ताच्चेति व्याख्यायेत, तदा चकाष्टजामादिभ्यो न स्यादि-
त्यत आह-प्रत्ययग्रहणमपनीयति । तथा च कास्धातोरेनेकाचश्च आमित्येतावदेव कल्प्य-
त इति नोक्तदोषद्वयमिति भावः । यस्तु तस्तु अ इवाचरति अतीत्यादि नास्येवेति

कृत्य । २३०८ अतो लोपः ६।४।८४ आर्धधातुकोपदेशकाले यदकारान्तं त-
स्माकारस्य लोपः स्यादार्धधातुके परे । गोपायाञ्कार-गोपांयाम्बभूव-गोपा-
यामास । जुगोप । जुगुपत्तः । ऊदित्वाद्धेट् । जुगोपिथ-जुगोप्य । गोपायिता-
गोपिता-गोप्ता । गोपाय्यात्-गुप्यात् । अगोपायीत्-अगोपीत्-अगोप्सीत् ।
३६६ धूप सन्तापे । धूपायति । धूपायाञ्कार-दुधूप । धूपायितासि । धूपितासि ।
३९७ जप ३९८ जल्प व्यक्तादा वाचि । जप मानसे च । ३६६ चप सान्त्वने ।
४०० पप समवाये । समवायः सम्बन्धः सम्भगवबोधो वा । सपति । ४०१ रप

सुष्मातुनिरूपणे बह्व्यते । तथा च गोपाय आमिति स्थितम् । अतो लोपः । 'अनुदासो-
पदेशवतत्वीरवतः उपदेशग्रहणमनुवर्तते आर्धधातुक इत्यधिकृतम् । तदिह भाववर्ते ।
एकमुपदेशे अन्वेति । द्वितीयं तु लोपे परनिमित्तम् । तदाह-माधंभातुकोपदेश इत्यादिना
आर्धधातुकोपदेश इति किम् । अयं वयं गतौ, आभ्यां क्विपि, 'लोपो ह्यो'रिति लोपे
'इत्त्वस्य पिती'ति तुकि, अपृच्छलोप अत् वत् इतीष्यते । अत्र यलोपे सति अतो
लोपो न भवति, आर्धधातुकोपदेशकाले भातोर्यकारान्तत्वात् । 'आर्धधातुकोपदेश'
इत्यत्र आर्धधातुकग्रहणमात्रे 'चिकोपित'मित्यत्र अल्लोपो न स्यात्, सत्र उपदेश-
काले नकारान्तत्वात् । आर्धधातुकग्रहणे तु न दोषः, अनुबन्धविनिर्मुक्तात् सन्प्रायया-
देव कप्रत्ययस्य आर्धधातुकत्वोत्पत्तेः । आर्धधातुके पर इति किम् ? कथयति । सु-
शादावदन्तोऽयम् । अत्र उपधावुद्दिनं भवति, 'अवः परस्मिन्निधयल्लोपस्य रधानि-
वात् । आर्धधातुके पर इत्यनुक्तौ तु अल्लोपस्य परनिमित्तत्वाऽभावात् स्यान्नि-
धत्त्वं न स्यात् । तथाच प्रकृते गोपाय आमिति स्थिते अतो लोपे गोपायामिति सि-
प्यति । यद्यपि सर्वणदीर्घेणाप्येतदिसद्वम्, तथापि न्यायपरवाद्दतो लोप ह्यन्यस्तः ।
आयप्रत्ययाऽभावपक्षे आह-जुगोपेति । पित्त्वेन कित्वाऽभावात्कषूपचगुणः । जुगुर-
जुरिति । कित्वाच्च गुणः । ऊदित्वाद्देदिति । 'धक्तादावि'ति शेषः । जुगुपिथ-जुगुप्य ।
जुगुपिम-जुगुप्म । क्रादिनियमस्तु नृप्राम्प्रत्ययैवाभावस्य, अतु दिनापादिकम्ब-
स्येति विधुं शास्त्र इत्यश्रोक्तम् । गोपायितेः । लुटि आयप्रत्ययपक्षे निरयमिद् ।
आयप्रत्ययामावपक्षे इह्विकल्पः । ऊदित्त्वस्य केवले चरितार्थात् । तदाह-
गोपिता-गोप्तेत । गोपायिष्यति । गोपिष्यति । गोप्यति । गोपायतु । अगो-
पायत् । गोपायेत् । आशीळिळि आयप्रत्ययपक्षे अतो लोपे रूपमाह-गोपाय्यादिति ।
आयप्रत्ययाऽभावे आह-गुप्यादिनि । लुटि सिचि आयप्रत्ययपक्षे आह-अगो-
पायीदिति । आयप्रत्ययाऽभावपक्षे इति रूपमाह-अगोपीदिति । 'इट् ईटो'ति सिञ्जो-
पः 'नेदीति' हलन्तलक्ष्यत्वेनपेधः । इहमात्रे तु इटः परत्वाऽभावात् न सिञ्जोप
इत्याह-अगोप्सीदिति । 'अदन्नजे'ति वृद्धिः । अगोपायिष्यत् अगोपिष्यत् अगो-
प्यत् । धूप सन्ताप इति । 'धूपधूप' इत्यायः । आर्धधातुके लदिकत्वपः । नर सम्-

४०१ लृट् व्यक्त्यायां वाचि । ४०२ लृप मन्दायां गतौ चोपति । चुचोप । चो-
 पिता । ४०४ लृप ४०५ लृप् ४०६ लृप ४०७ लृप् ४०८ लृक् ४०९ लृप्
 ४१० लृक् ४११ लृप् हिंसायां । तोपति । तुतोप । तुम्पति । वृद्धम् । तुतु-
 म्पतुः । सयोग्यत्वस्य लिटः क्त्वाभावान्नलोपो न । 'किदाशिधि' (सू २२१६)
 इति क्त्वाञ्चलोपः । तुप्यात् । 'प्राप्तुम्पती गवि कर्त्तरि' इति पारस्कारादिगण्ये पाठा-
 र्त्सुट् । प्रस्तुम्पति गौः । रित्पि निदेशादञ्चलुकि न । प्रतोतुम्पति । प्रोपति । प्रु-
 म्पति । सोपति । तुम्पति । प्रोपति । प्रुम्पति । इहाद्यौ द्वौ पञ्चमपष्ठौ च नीरेकाः ।
 अन्ये सरेषाः । आद्याभत्वारः प्रथमान्ताः । ततो द्वितीयान्ताः । अष्टावप्सुकारव-
 न्तः । ४१२ षर्ष ४१३ रफ ४१४ रफि ४१५ षर्ष ४१६ षर्ष ४१७ लर्ष ४१८ षर्ष
 ४१९ षर्ष ४२० षर्ष ४२१ लर्ष ४२२ षर्ष ४२३ षर्ष ४२४ षर्ष ४२५ लर्ष चर्ष
 गतौ । आद्यः प्रथमान्तः ततो द्वौ द्वितीयान्तौ । तत एकादश तृतीयान्ताः । द्विती-
 यतृतीयौ मुक्त्वा सर्वे रोपधाः । षर्षति । षर्षर्ष । रफति । रम्फति । अर्षति ।
 आनर्ष । षर्षति । लर्षति । षर्षति । षवर्षीपादिरयम् । षर्षति । कर्षति । खर्षति ।
 गर्षति । शर्षति । सर्षति । चर्षति । ४२६ कुषि आच्छादने । कुम्षति । ४२७ लुषि
 ४२८ लुषि अर्दने । लुम्षति । तुम्षति । ४२९ चुषि वक्त्रसंयोगे । चुम्षति ।
 ४३० षृमु ४३१ षृम्मु हिंसायां । षर्षति । सषर्ष । सर्मिता । सम्मति । सष्टम् ।
 स्रम्यात् । षिम्मु षिम्मु इत्येके । सेमति । सिम्मति । ४३२ शुम् ४३३ शुम्म्
 भाषणे । भाषने इत्येके । हिंसायाम् इत्यन्ये ।

अथानुनासिकान्ताः । तत्र कम्पन्ता अनुदासितोदरा । ४३४ चिषि ४३५ घृणि
 ४३६ घृणि षड्ये । शुम् । षट्त्वम् । घिष्यते । जिषिये । घुष्यते । लुषुष्ये ।
 घृष्यते । नघृष्ये । ४३७ घुष ४३८ घृष्य भ्रमणे । घोष्यते । घूष्यते । ह्रमो तुदादौ

वाच इति । षोपदेशोऽयम् । लृप मन्दायामिति । चवर्गप्रथमादिरयम् । चवर्षद्वितीयादि-
 स्त्वनिर्दृक् । लृप तुम्पेति । अष्टावप्सुदुपचाः वृतीयचतुर्थौ सप्तमाष्टमी च रेफवन्त इति
 मूले स्पष्टमविष्यति । तुतुम्पतुरित्यत्र नलोपमाशङ्क्याह-संयोगादिति ॥ आशीर्लिङि
 विशेषमाह-किदाशिधिति । प्राक्तुम्पति । रित्पि निदेशोऽयम् । प्रात् तुम्पचातो
 परे सुट् स्वात् गवि कर्त्तरि सतीत्यर्थः । तुम्पचातोः सुट् आषवषवः । सुहृविधो-
 षस्मिन् तुम्पताविति रित्पि निदेशस्य प्रयोजनमाह-दिपि निदेशादञ्चलुकि नेति ।
 'शपाऽनुबन्धेन इत्युक्तेरिति भावः । षृमु षृम् इति । अदुपघौ षोपदेशौ । स्रम्यादिति ।
 आशीर्लिङि अनिदित्वाच्चलोपः । षिम्मु षिम्मु इत्येक इति । आष इदुपघो इतीयो
 षोपचाः । शुम् शुम्पेति । द्वितीयस्य आशीर्लिङि अनिदित्वान्नलोपः । इति 'गुपू'
 इत्यादयः पवर्षीयान्ताः परस्मैपदिनो गताः ।

कम्पन्ता इति । 'षृमु कात्तो' इत्येकत्वस्य गता इत्यर्थः । घृष घृष्येति । द्विती-
 ६ या० उ०

परस्मैवदिनौ । ४३६ पृथ व्यवहारे स्तुतौ च । ४४० अत्र च । स्तुतावित्येव दशम्या
 वृत्तश्चिद्वैद्यात् । पुनिकाहचर्षात्तौ चि स्तुतादेवाय प्रापय । व्यवहारे तु, परस्मै ।
 पेरे । पश्चैत्यादि । स्तुतावनुवङ्गस्य खल्ले चरितार्थत्वाशयप्रवचनान्ता
 रत्ननेन्दम् । पामर्त । पचायाश्चकार । पेने । पचायिष्ठति । पत्तिष्ठे ।
 पदाप्यत् । पचयिष्ठ । पनायत् । पनायाश्चकार । पेने । ४४१ मान क्वद ।
 मानते । दमाने । ४४२ छन् छहने । छनते । चछने । चदमिरे-नदपि । च
 मित्त्वे चक्षत्रे । चदमिरे । ७.०६ म्योश्च च। ६५॥ मान्तर घाटमस्य नक्ष-
 रादेश स्नान्मकारे वकारे च परे । चखन् । चदखरे । चदमिरे-नक्षमरे । छने
 प्यते-दस्यते । छनेत् । आदिदिक्षमिषी-चमीष्ट । चदमित-मक्षन् । ४४३ इ
 शान्तौ । शान्तिरिच्छा । ७३१० कर्मिदिट् ३। ३। ३० । म्यापै । शिखरपृष्ठ ।

पस्य ईर्ष्यात् स्यष्टय 'एववापां चाल्लेव दीर्घसिद्धे' । वचिन्नु वुर्येति हसन्त
 प्यन्ति । स्तुतिर्देवते । न तु व्यवहारे इत्येवकारार्थं । वृत्तश्चिद्वैद्यादि । इ
 म्नाया 'एन एन व्यवहारे स्तुतौ चरदव निदिग्दिदि मव' । वक्ष्यति वृत्तश्चि-
 द्देशा यमापङ्कपरिवृत्तपर्यं इत्यपि वक्तु शक्यम्, तथापि सम्प्रदायानुयेभादे
 वनुक्तम् । प्लिन्नावदति । पन्घत् स्तुतावव वरते तामाहचर्षात् 'गुरुभूप
 दिग्दाल्यत्र एववापुर्वि स्तुत्यर्थे एव गृह्यते ननु व्यवहाराधिके । अत्र स्तुताव
 पामर्तोहाप्यपय । न तु व्यवहारे इत्यर्थं । अत्रैव्यदस्यस्य भूतपनिर्वाणाय प्ररत
 प्रतिवचनात्मको व्यवहारः । ननु स्तुतौ पापयति इति वक्ष्यमाणमनुपपन्नम्, एनव-
 तास्तुदाष्टेत्वनमनेरदावष्टे । न च व्याप्यपयन्त्रयानुदाष्टत्वं नति गह्वरम्, ए
 ववापौ छत्रस्यानुदाष्टेत्वस्य 'आनर्षक्यचक्षान्वायेन व्याप्यपयते अन्वपोर
 चेतिपत्र अह-स्तु-ति । अनुवङ्गस्य अनुदाष्टानकस्य इत् आर्षदानुद्विषये
 कदाचिदायस्यपविनिमुञ्चे अतिवापंवादाप्यस्यपात्रान्तरनेन्दुनेप्यत् । एवं च
 एवव्यापयदकाव टनदश इति निषेचीति नेति सूचितम् । छन् नान् इति । 'दि-
 दिदादिभ्योर्जक्षयं पिबन् । अर्द्धवादिद्विकल्प मन्वाह-वर्जने चक्षु इति ।
 इदमावर्षे 'अनुनामिकस्य छिन्नयोः इति द्वयं न भवति, छिन्नाहवर्षेय किल्मि
 यस्येव कडाह' तथ इदप्यत् । अर्द्धमटोर्दमावर्षे विनेषमाह-त्याश् 'मा वो वा
 तोरि' इत्युक्तेति । तद्वह-त्यादेव मन्वाह-त्याश् पापयित्वात् अन्वुप्यङ्गिति वकारस्य
 प्यन्तिवर्षे । अनु वन्वति । 'श्रुतौ वांत् कश्चा ह्' विकल्पार्थमुदितम् । का
 निउत्तस्य प्रमापत्त्यस्य दावति-... अन्वुप्यङ्ग इत्यादी इनेरिच्छाया
 अपोवाहृत्पर्यद्वित्वात् । कामाप्रमितापत्तर्षा इत्यनत् । अन्वुप्यङ्ग, एष
 पूरतेन सूत्रेणान्व-... इति । अर्षेवित्वात् अर्द्धेणादिति मात्र । अर्षवित्त्वात् । अन्-
 र्वित्ति इत्यत्र टनपोर्षेणान्वु इत्येवकारम् । अन्वुप्यङ्गिति । अनुदाष्टत्वं तु मि-

कामयते । २३१२ अयामन्ताह्यराद्येतिव्यप्युषु ६।४।५५॥ अम्र अन्त आलु
 आर्य इतु इषु एषु षोरवादेशः स्यात् । वक्ष्यमाणलोरापवादः । कामयासके ।
 'आवादेय आर्षवादेके वा' (सू २३.५) । चकमे । कामयिता-कामिता । कामयिष्यते-
 कामिष्यते । २३१२ पिश्रिदुस्रभयः कर्तरि चङ् ३।१।४८॥ एवन्नात्, भयादि-
 ऋध ऋधेऽङ् स्यात्कर्त्रर्थे लुङि परे । अ काम् इ अ त इति स्थिते । २३१३ षोरनि-
 टि ६।४।५१॥ अनिडादावाघंवातुके परे षेर्लोपः स्यात् । परत्वात् 'एनेकाचः-'
 (सू २७२) इति यणि प्राप्ते । 'यत्कलोरावियह्यरण्य इदिदीर्घेभ्यः पूर्वविप्रतिषेधेन'

आवे 'चकम' इत्यादी चरितार्थमिति भावः । भाववत् इति । षिडि 'अत उपधाया'
 इति वृद्धो कामि इति षिडन्त्वम् । 'किञ्चित् चोति निषेधस्तु न, अनिडकक्षणात् ।
 जिह्वन्त्वस्य धानुवत् लडादयोः । सप्त लटि अपि गुणे अयादेशे कामयते इति रुग्म् ।
 कामयते इत्यादि सुगमम् । लटि 'काल्यनेकाच' इत्यामि, आम इति लोटो लोपे, कामि
 वाम् इति स्थिते सार्धधातुकेति गुणं बाधित्वा 'षोरनिटि' इति वक्ष्यमाणे गिलोपे प्राप्ते-भ
 यामन्त । अय् इति षडेः 'षोरनिटोऽयतो षेरिषनुवर्तते' तदाह- 'षेऽयादेशः स्यादिति तपाश्च
 कामयामित्यामन्तं स्थितम् । सतः 'कृद्धानुप्रयुज्यते' इत्यनुप्रयोगात् सिद्धिं हिति मखाह-
 कामयासक इति । षिड् आयादिभ्यस्तर्भावाल्लडादावाघंवातुके तद्विकल्पमुक्तं समा-
 रयति-आवादेय इति । चकम इति । सेट्कोऽयम् । चकमिषे । चकमिष्ये । चकमिवहे ।
 चकमिष्ये । कामयितेति । सुटि जिह्वपथे तासि इटि वृद्धो गुणे अयादेशे रुग्म् । काम-
 यताम् । अकामयत । कामयत । कामयिषाष्ट-कमिषोष्ट । अथ जिह्वन्तात् कामि इत्य-
 समात्तुलुः तादेशे षडेः सिजादेशे प्राप्ते-विशि । षि श्रि दू स्र षर्षा इन्द्र । प्रत्यय-
 ग्रहणपरिभाषया योति तदन्तरम् ग्रहणम् । 'षिच लुडीऽयतो लुडोति, 'चङ्गेः तिजिः-
 यतः षोरिति चानुवर्तते । तदाह- 'यत्कलोरावियह्यरण्य इदिदीर्घेभ्यः, अन्विटिः आर्ष-
 धानुके इत्यधिकृतम् । 'अतो लोप' इत्यस्मात् लोप इत्यनुवर्तते । अनिटोऽयस्य आ-
 घंवातुकेविशेषणत्वात् तदादिविधिः । तदाह- 'अनिडादाविन । तपाच गिलोपे काम्
 अ त इति स्थिते-भत्वादिति । 'एनेकाच' इत्यस्य 'षोरनिटोऽयवेद्यथा परत्वाविगलोपं
 बाधित्वा यणि प्राप्ते सतोऽयर्थः । हृते तु यणि लोपो दुर्लभः, षोरमावात् । स्थानिव-
 षेऽपि षष्ठा बाधितस्य पुनश्चङ्गेषो दुर्लभः । वस्तुतस्तु स्थानिवत्त्वमेवेह दुर्लभम् ।
 यत्पर्यायित्तमिकारम् अलरूपम् जित्वरूपेणाश्रित्य प्रवर्तमानस्य षिलोरस्वाऽदिविधि-
 त्वेन तत्र स्थानिवत्त्वाऽसम्भवात् । स्पष्टा चैवं शक्तिः 'भोगो' इति सूत्रमाप्ये इति
 शब्देऽनुपेक्षरे विन्तरः । अशोपाविति गिलोपः इत्यङ्गुणगुणद्विदीर्घेभ्यः, अन्विटोऽ-
 स्तु वृद्धिर्दीर्घान्यां पूर्वविप्रतिषेधेनेति विवेकः । तथाच पूर्वविप्रतिषेधादिह यथा बा-
 धित्वा गिलोपो भवतीति स्थितम् । ननु-अतस्तत्, आटिष्ट, कारणा, कारका, का-
 र्यते इति वक्ष्यमाणेषु यानि षोडाशरणेषु क्रमेण इत्यङ्गुणगुणद्विदीर्घाण्यामवर्त्य प्राप्ते-

इति वार्तिकम् । णिलोपस्य तु पाचयते वाचिरित्यादि किञ्जन्तमवकाश इति भाव ।
वस्तुतस्तु अनिटि इति वचनसामर्थ्यादावर्धधातुकमात्रमस्य विषय । तथा चेषकादेश-
पवाद एवायम् । इयङ् अततक्षत् । यण् भाटिटत् । गुण् कारत्या । वृद्धि कारक ।
दीर्घं कायते । २३१४ णौ चङ्मुपधाया ह्रस्वः । ३।४।१॥ चरूपरे णौ यदङ्

णिलोपस्य निवृत्तकाशात्वादेव इयहादिवाच्यत्वात्सामर्थ्यादिदं वार्तिकं व्यर्थम् । सुधियौ,
प्रप्यौ, कर्ता, चिक्राय, सूपात् इत्यादौ इयङ्गुणवृद्धिर्दीर्घाणां सावकारत्वादिपत
भाद— णिलोपस्य लिति । पचधातोर्निचि उपधाघृद्धौ पाचि इति ष्यन्तात् 'द्विर्वाचि-
निति किञ्चि, तितुप्रत्ययसिसुसरकसेषु च' इति ह्रस्वपथे 'नेरनिटी ति णिलोपे कुरुवे
पाचिरिति स्थिति । 'किञ्जन्तमिति पाठे तु 'किचकौ च सज्ञायाम्' इति किच्
शेष्य । 'पाचिरिति कश्चित्सज्ञा । अत्र इयङ्गादीनाम् अपसङ्गतेर्णिलोपस्यापि सा
वकारत्वं तुल्यम् । अत्र अततक्षदित्यादौ परत्वादियङ्गादिमात्तौ तद्विदुत्पर्यं वार्तिक
सिद्धमात्मणोपमिति भावः । वार्तिकं व्यर्थमवत्याह— वस्तुतस्त्विति । भादधातुकमात्र
मिति । कृत्स्नमनिटाद्यादधातुकमस्य णिलोपस्य विषय इत्यर्थः । तथाच अततक्षदि
त्यादौ परानपि इयङ्गादीन् णिलोप अपवादत्वात् याचते, परापेक्षया अपवादस्य प्र
कृत्यात् । परत्वादियङ्गादीनां णिलोपवाचकत्वाभ्युपगमे हि नेरनिटोत्सम्र अनिटीति
व्यर्थम् । कारयितेत्यादाविदाघादधातुके गुणेनेव णिलोपस्य वाच्यत्वे । तत्र
अनिटीति वचनसामर्थ्यादिनिडादावर्धधातुके सर्वस्मि परे णिलोप इति विज्ञायते ।
एव च अततक्षदित्यादाविदाघाद्विप्रवृत्तियोग्येऽप्यवर्धधातुके सर्वत्र णिलोप इत्यस्य नि
वृत्तकाशात्पवादत्वादेव णिलोपन इयङ्गादिवाच्यत्वेवार्तिकमिदं व्यर्थमिति भाव ।
अपवाद एवायमिति । णिलोप इत्यर्थः । अतो लोपस्तु 'चिकीर्षक' इत्यत्र वृद्धि 'चिकी-
र्ष्यां दित्यत्र 'अकृत्साधधातुकयोरिति दीर्घं च वाचिस्त्वा पूर्वविप्रतिषेधाद्भवति । न ह्यतो
लोपो वृद्धिर्दीर्घयोःपवादः, गोपायितेत्यादौ वृद्धिर्दीर्घयोरप्राप्तयोःप्यतो लोपस्यार
म्भादित्यलम् । इयङिति । उदाहरणसूचनमिदम् । अततक्षति । तपघातोर्ण्यं तावत्तु
हस्तिपि इकारलोपे चङि द्वित्वे सयोगपूर्वकत्वादेरनेकाच इति यण्भावे इयङि प्राप्ते
पूर्वविप्रतिषेधात् णिलोप ह्रस्वादिपे सज्ञायामे अततक्षदिति रूपम् । यणिति । उदा
हरणसूचनम् । भाटिट ति । अतघातोर्ण्यं तात् आटि इत्यस्मात् लुटि तपि इकार-
लोपे चङि टि इत्यस्य द्वित्वे 'एरनेकाच' इति यण् वाधित्वा पूर्वविप्रतिषेधाणिलोपे
आटि वृद्धौ रूपम् । गुण् इति । उदाहरणसूचनम् । कारणेति । 'द्विधा मित्यधिकारे
वृद्धधातोर्ण्यं तात् कारि इत्यस्मात् ष्यासद्यथो युच' इति युक्ति अनादेशे साव
धातुकादधातुकयो रिति गुण् वाधित्वा पूर्वविप्रतिषेधाणिलोपस्योत्पादापि कारणे
ति रूपम् । वृद्धिरिति । उदाहरणसूचनम् । कारक इति । कृत्घातोर्ण्यं तात्कारि इत्य-
स्मात्तुल्लि अकादेशे वृद्धि वाधित्वा पूर्वविप्रतिषेधाणिलोपे रूपम् । दोष इति । उ-
दाहरणसूचनम् । शार्थं इति । कृत्घातोर्ण्यं तात्कारि इत्यस्मात् कर्मणि लटि यकि

तस्योपधाया इत्स्वः स्यात् । २३१५ चङि दा१।११॥ चङि परेऽनम्यासस्वय-
वस्यकाचः प्रथमस्य द्वे स्तोऽत्रादेश्चु द्वितीयस्य । २३१६ सन्वद्विचुनि चङ्परिऽन-
ग्लोपे ऽभाऽङ् चङ्परे इति बहुव्रीहिः । (अ-परदार्यो षिः) । स च अङ्गस्य इति
च द्वयमप्यावर्तते । अङ्गसङ्गानिमित्तं यच्चङ्परं षिरिति यावत् तद्वरं यद्गु तु तत्परो
योऽङ्गस्याम्यासस्तस्य सनीव कार्यं स्यात्प्राक्नोपेऽसति । अथवा अङ्गस्य इति नाव-

‘अत्रसावंधातृक्यो’रिति दीर्घं चाधिरा पूर्वंविप्रतिषेधाणिक्रोपः । तथाच प्रकृते काम्
इ अ त इत्यत्र ‘पुरनेकाच’ इति षण्यं याधिरा षिञोपे काम् अ त इति स्थितम् ।
णो चङि । अङ्गाधिकारादाह—यदङ्गमिति । उपधायाः किम् ? अचकाह्वत् । चङि
किम् ? । कारयति । यो किम् ? ‘चङ्पुत्रधाया इत्स्व’ इत्युच्यमाने अदादपदित्यत्र
दाधातोः ष्यन्तात् छुटि चङि दा इ अ त् इति स्थिते आकारस्य इत्स्वे सति पुक्
न स्यात् । याधिरपुक्तौ तु आकारस्य णौ परतः उपधात्वामावाद्य इत्स्वः । ‘द्विर्वच-
नेऽधी ति निषेधस्तु न ग्राह्यः, द्वित्वनिमित्तचङः षण्यया व्यबहितत्वात् । तथाच
प्रकृते कम् अ त इति स्थितम् । चङि । ‘एकाचो द्वे प्रथमस्ये’ति ‘अत्रादेश्चु द्वितीयस्ये’-
ति चाधिकृतम् । ‘किटि घातीरनम्यासस्त्रे’ति सूत्रं किटि इति वज्रमनुवर्तते, तदाह—
चङि पर इत्यादिना । तथाच कम् इत्यस्य द्वित्वे हलादिशेषे क कम् अ त इति स्थि-
तम् । सन्वद्विचुनि । ‘अनरलोप’ इति चङेदः । बहुव्रीहिरिति । चङ् परो यस्मादिति वि-
ग्रह इति भावः । कर्मभारयमाश्रित्य चङि परे इति नार्थः, परग्रहणवैयर्थ्यात् । ननु
बहुव्रीह्याश्रयणेऽपि ‘अत्र लोपोऽम्यासस्ये’त्यतः अम्यासस्येत्यनुवृत्तौ चङ्परके लुचुनि
परे अम्यासः सन्वदित्यगो लभ्यते । तथा सति अग्रन्तेभ्यः शिद्भुसुम्भश्चङि द्वित्वे
अग्निधियत् अद्भुवत् अमुच्चुवदित्यत्रापि सन्वत्वं स्यात् । ततश्च ‘दीर्घो लघो’रिति
सन्वदावविषये अम्यासस्य वक्ष्यमाणो दीर्घः स्यादित्यत आह—अम्यपदार्यो षिरिति ।
तथाच चङ्परे णौ इति लभ्यते । अग्निधियदित्यादौ च णेरमावात् न सन्वत्त्वमिति
भावः । स चाहस्येति चेति । बहुव्रीहिसम्बन्धो षिः अहस्येयनुवृत्तं चेत्यर्थः । सत्र या-
धिराशुक्तौ एकं लुचुनीत्यत्रान्वेति । तथाच चङ्परे यो यद्गु तु तस्मिन्परत इति ल-
भ्यते । द्वितीयं तु अनरलोपे इत्यत्रान्वेति । तथाच णौ परतः यः अरलोपः तस्या-
ऽभावे सतीति लभ्यते । अहस्येयावृत्तौ एकं चङ्परे इत्यत्रान्वेति । निमित्तनिमित्त-
भावे षष्ठी । तथाच अङ्गसंज्ञानिमित्तभूते चङ्परके षण्यं परे इति लभ्यते । चङ्पाकश्च
षण्यः अर्थात् णेरिकार एव । न तु शिद्भुसुवामन्यवर्णः, तस्य अग्रपर्यवनेन अङ्गसंज्ञा-
प्रापकत्वाऽभावात् । एतदर्थमेव अहस्येःस्य निमित्तपद्यन्ततामाश्रित्य चङ्पर
इत्यनेनाश्रयोऽभ्युपगतः । चङ्पर इत्येतावन्तैव तु याधिरि न लभ्यते, शिद्भुसु-
व्यभिचारात् । द्वितीयं अहस्येःस्येत् अम्यासस्येःयनुवृत्तेन अन्वेति । ‘सन्व’दिति सप्त-
म्यन्ताद्भूतिः । तदाह—अङ्गसंज्ञानिमित्तनिर्यादिना । भवति । अस्मिन्म्यास्येयाने ‘चङ्परे’
इत्येतत् अहस्येःस्येयान्तेति । न तु लुचुनि । अहस्य च प्रायनिमित्तत्वादेव णेरग्र-

तंते चट्परे णौ यदङ्ग ताय योऽभ्यासो लघुप्रास्तरेत्यादि प्रावत् । २३१७
 सन्यतः ७।४।७६॥ अभ्यासरयात् इकार स्यारसनि । २३१८ दीर्घो लघोः ७।४।
 ६४॥ अभ्यासरय लघो दीर्घ स्यारस-वद्भावविषये । अचीकमत । षिङ्भावपक्षे
 तु 'कमेरुप्लेञ्चश्च' । योरभावान्न दीर्घसंज्ञाधो । अचकमते ।

सज्ञायाः कार्यकालत्वादङ्ग यत्र द्विरुच्यते ।

तत्रैव दीर्घः सन्वच्च नानेकाच्चिन्त माघव ॥ २ ॥

पदार्थरूप एतन्मः । उद्युतीति तु अभ्यासरयत्वज्ञेवान्भति । तदाह—चट्परे णौ यदङ्ग
 मित्वाग्निना । प्राग्भवति । सनीव कार्यं रुपाण्यभासकोप असतीत्यर्थं । अत्र प्रथमपक्ष
 एव भाष्यसंमतः, 'अत्रजागरादित्यत्र चट्परे णौ यदङ्ग तु यदभ्यासपवहितमिति न
 सम्बन्धमिति भाष्योक्ते एव च प्रथमपक्षे उन्देश्येयंताच्चलि द्विरवे उन्दिदि अ तु
 इत्यत्र अभ्यासोत्तरखण्डे चट्परे णौ लघोरभावेनाऽभ्यासस्य तथाविधलघुपरकारवि
 श्वात् सन्वत्त्वाभावात्सन्वत्त्वादीर्घः । द्वितीयपक्षे तु चट्परे णौ यदङ्गस्य उन्दिदु इत्ये-
 सत् यदीवोऽभ्यासस्यमादाय लुप्तं जिमादाय वा लघुपर इति सन्वत्त्वत्त्वाद्भ्यास-
 दीर्घ इति चेद् । एव च प्रकृतं क कम् अ त इत्यतः व्याख्यातृयेऽपि सन्वत्त्व स्थितम् ।
 सयत् । सनि अतः इति चेटेद् । 'अत्र कोप' इत्यत्र अभ्यासस्योरयनुवर्तते । 'श्रुमा-
 मिदित्यरमात् इदिति । तदाह—मभ्यासस्वेति । किं कम् अ त इति स्थितम् । दीर्घो
 लघोः । 'अत्र लोपोऽभ्यासस्ये रयतः अभ्यासस्योरयनुवर्तते । तदाह—मभ्यासरय एषो-
 णीय इति । अभ्यासावयवस्य लघोरित्यर्थः । सन्वद्व्युनि चट्परे इति सूत्र सन्वद्व्यु-
 ष्वजैमनुवर्तते । तच्च प्राग्भवेद् द्वेषा व्याख्ययम् । तथा च पुलितमाह—सन्वद्भाव
 विषय इति 'सन्वत्' इत्यत्र उपरत्व स्पष्टार्थमिति 'दीर्घोऽङ्कित' इति सूत्रे भाष्ये स्पष्टम् ।
 तथा च किं कम् अ तेषत्र अभ्यासेकारस्य दीर्घ अभ्याससुत्वे अङ्गागमे परिगणित
 रूपमाह—अचोवमतेति । अयं लघोरित्यर्थे येन सन्वत्त्वधामन्यायाद्गोऽपम् । षिङ्गा
 वपक्षे विन्ति । 'आयादय आर्षंघाटुके वे ति षिङो वैकल्पित्वादिति भाव । कमेरुप्ले-
 ष्च इत्यस्य इति । अण्यन्तत्वाद्भासो वचनम् । योरभाविति । षिङ्भावपक्षे क्मि-
 भातोरनुदात्तत्वाच्चलि प्रथमपक्षे कवचने चेटेच्चलि द्विरवे हकारादिपक्षे अभ्याससुत्वे अङ्गा
 गमे अथवमतेति रूपं चयते । अत्र योरभावात् दीर्घो लघोरित्यभ्यासलघोर्दीर्घो न
 भवति, तत्र लघुनि चट्परेऽभ्यासकोप इत्यनुवर्थं चट्परे जावर्थं तद्विधानोक्तः । अत
 एव सन्वत्त्वाभावात्सन्वत्त्व इत्यभ्यासाऽकारस्य इत्थं च न भवतीत्यर्थं । 'दीर्घो लघो-
 रिति दीर्घोऽङ्कितो सन्वत्त्व न निमित्तम् । किंतु लघुनि चट्परे इत्यस्य तत्रानुवृत्त्या
 सन्वद्भावविषये तदप्रवृत्ति । अतः दीर्घसन्वद्भावा वति पृथगुक्ति ।

अयं पञ्चमिः रलोः सन्वद्भावस्य 'दीर्घो लघोरिति सूत्रं च विशदयति—
 उदात्तं यथाऽन । एतिसिन् शस्त्रे 'कार्यकाल सज्ञापरिभाष मित्येक पक्षः ।
 'कार्यकाल मित्यस्य कार्यप्रदेशकमित्यर्थः । अस्मात्पक्षे उक्ताकार्यविधिर्द्वेषो सज्ञा-

चकारस्यर्थापयत्यूर्णोत्यादौ नाङ्ग द्विरुच्यते ।
 किं स्वस्वावयवः कश्चित्स्मादेकादिवर्दं द्वयम् ॥ २ ॥
 वस्तुतोऽत्रस्यावयवो योऽभ्यास इति वर्णनात् ।
 ऊर्णो दीर्घोऽर्थाग्यतौ द्वय स्यादिति ग्रन्थे ॥ ३ ॥

शास्त्रस्य परिभाषाशास्त्रं च उपस्थितिः । 'ययोद्देश संज्ञापरिभाषामिति पचा-
 न्तरम् । उद्देशाः संज्ञापरिभाषाशास्त्राग्न्याप्रदेशाः तान् अनतिक्रम्य पयोद्दे-
 शम् । संज्ञानास्त्रं परिभाषाशास्त्रं च स्वप्रदेशे स्थितमेव तत्तद्विषयपेक्षितं स्व
 स्वमर्थं समर्पयतीति यावत् । अस्मिन्पक्षे कार्यप्रदेशेषु संज्ञापरिभाषायां तदर्थ-
 स्यैवोपस्थितिः, न तु संज्ञापरिभाषाशास्त्रयोरिति स्थितिः । 'सन्वद्वलघुनी'ति सूत्रे,
 'दीर्घो लघोरिति सूत्रे च अङ्गस्येति अभ्यासस्येति चानुवृत्तम् । तत्र कार्यका-
 लपक्षे 'पूर्वोऽभ्यास' इति सूत्रं सन्निहितम् । ततश्च अङ्गस्येति हे उच्चारणे
 तयोः पूर्वः अभ्याससंज्ञः स सन्वद्ववतीति फलितम् । तत्र कृदन्तोच्चारणशब्दयोगा-
 दङ्गस्येति कर्माणि पृथी, न त्ववयवपृथी, कारकपृथया बलवत्त्वात् । अङ्गं च प्रपद्ये
 परतः कृत्स्नमेव प्रकृतिरूपम्, न तु तदेकदेशः । ततश्च कृत्स्नमङ्गं च प्रत्यये पर-
 तः कृत्स्नमेव प्रकृतिरूपम्, न तु तदेकदेशः । ततश्च कृत्स्नमङ्गं यत्र द्विरुच्यते, न तु
 तदेकदेशमात्रं तत्रैव 'दीर्घो लघोरिति दीर्घः 'सन्वद्वलघुनी'ति सन्वद्व्रावश्च भवति ।
 एवं च अङ्गस्य एकाचक्षये सत्येव तयोः प्रवृत्तिः, तत्र कृत्स्नस्याङ्गस्य द्विरुक्तेः । अने-
 काचक्षेपु तु अङ्गेषु न तयोः प्रवृत्तिः, तत्र एकस्यैव एकाचः अङ्गैकदेशस्य द्विरुक्तेरिति
 माधवो मन्यत इति प्रथमरत्नोद्देश्यार्थः । 'नानेकाचिव'प्युक्तं विशदयति-वकास्तीति
 श्लोकेन । 'वकास्य दीर्घौ' । अर्थमाचष्टे ह्यर्थे णिचि 'अर्थवेद्योरिति प्रकृतेरापुगागमे
 अर्थापिघातः । 'ऊर्णं भाचङ्गादने' । एते त्रयः अनेकाचका धातवः । साद्रिना 'जायु
 मिद्राक्षये' इत्यादिमस्यप्रभः । एभ्यो ष्यन्तेभ्यश्चङि अङ्गं कृत्स्नं न द्विरुच्यते । किन्तु
 अङ्गस्य करिचक्षेकाजवयवेव एव द्विरुच्यते । तस्मात् अनेकाचक्षेपु कृत्स्नस्याङ्गस्य द्विरु-
 च्यत्वात् एकाचक्षेपेनाङ्गेषु 'दीर्घो लघोरिति दीर्घः, 'सन्वद्वलघुनी'ति सन्वद्व्रावश्चे-
 त्येतद्द्वयं भवति, मानेकाचकाङ्गेष्वित्यर्थः । नन्वेवं सति 'दिदरिद्रासति' इत्यादौ
 'हलादिः शेष' इत्याद्यभ्यासकार्यमनेकाचक्षेपवङ्गेषु न स्यात् कृत्स्नाङ्गस्य द्विरुच्यमा-
 चात् । किञ्च 'अत्रजागरदित्यत्र सन्वद्वमाराद्यय 'णिपरकलघोर्गकाराकारस्य 'जा'
 इत्यनेन ष्यवहितत्वादभ्यासस्य न सन्वद्वमिति समाहितं भाष्ये । तदेतत् अनेका-
 चकाङ्गेषु सन्वत्त्वस्याऽप्रवृत्तौ विदुष्येत, कृत्स्नस्याङ्गस्य द्विरुच्यत्वात्वादेव तत्र सन्व-
 त्वस्याप्राप्तौ तच्छ्रद्धया पूर्वानुमेयादित्यस्वारस्यापयोद्देशरूपमालम्ब्याह-वस्तुत
 शं । 'अङ्गस्यैववयवपृथी । अङ्गावयवस्याभ्यासस्येति लभ्यते । ततश्च ऊर्णञि
 ष्यन्ते चाङ्ग 'नु' इत्येकदेशस्य द्वित्वेऽपि 'मौणु'नुवा'दित्यत्र 'दीर्घो लघोरित्यभ्यासक-
 युर्दीर्घोभवति । सन्वद्वं तु प्रयोऽनामावानुपेक्षितम्, अभ्यासे अकाराभावेन 'सग्यत'
 इत्यस्यासम्भवात् । अर्थमाचष्टे ह्यर्थे णिचि प्रकृतेरापुकि अर्थापिघातोऽङ्गि णि-

चकास्तौ तूमयमिदं न स्यात्स्यान्व व्यस्यया ।

योर्विशेष्यं सन्निहितं लघुनीत्यत्रमेव वा ॥ ४ ॥

इति व्याख्याविकल्पस्य कैयटेनेव वर्णनात् ।

योरग्लोपेऽपि सम्बन्धस्त्वगितामपि सिद्धये ॥ ५ ॥

अथ कम्पन्तात्रिशत्परस्मैपदिनाः ॥ ४४४ अण ४४५ रण ४४६ वण ४४७ भण-
४४८ मण ४४९ कण ४५० ऋण ४५१ ऋण ४५२ ऋण ४५३ ऋण शब्दार्थाः ।
अणति । रणति । वणति । वकारादित्वादेस्वाम्यासलोपो न । वणत्तुः । वणणिय ।
घणिरपि कैश्चित्तमते । घणति । ४५४ ओणु अवनयने । ओणति । ओणाञ्कार ।
४५५ शोणु वर्णयत्योः । शोणति । शुशोण । ४५६ भोणु संघात्रे । भोणति ४५७
श्लोणु च । शोणायदयज्योऽमी तालव्योऽमादयः ॥ ४५८ पैण गतिप्रैरण्यृजेपणेषु। पैणु
इति कश्चित्तमते । विप्रैण । ४५९ मण शब्दे । उपदेशे नान्तोऽयम् ॥ 'स्याभ्याम्'

लोपे षपधाइस्वे षप् इत्यस्य द्वित्वेऽपि 'आर्तथप-दित्थन्न सन्वन्तावात् 'सन्वत्त' इत्य-
भ्यासस्य इत्वम् अभ्यासदोर्ध्वत्वेति ह्ययं भवतीति जानीम इति मृत्तीयरजोकार्थः ।
'अङ्गस्यावयव' इति पठेऽपि चकास्तौ विशेषमाह—चकास्तौ इति । अतुर्धरलोको-
ऽयम् । अवस्था-वस्तुस्थितिः । व्यवस्यया पचद्वयेनेति यावत् । 'चहृपरे' इत्यनेन अ-
न्यपदासंज्ञा लक्ष्यस्य नावित्यस्य सन्निहितं लघुनीयेतत्तत् विशेषणम् । तथा च 'चहृ-
परे णौ यदङ्गयु' इति प्रथमशक्यदान कश्चित्तम् । अङ्गमेव वा जेविशेषणम् । तथा च
'चहृपरे णौ यदङ्गमिति द्वितीयं व्याख्याः । 'कश्चित्तम् । इति व्यवस्यया पचद्वयेन स-
न्वत्त्वं दीर्घाच्चेत्युमयमिदं चकाम्वातौ पश्यते 'चलि णिलोपे द्वित्वे 'अचचकासत्' इ-
त्यत्र न स्यात्, न्याःक्येऽथन्वयः । तत्र 'चहृपरे णौ यदङ्गविवति' व्याख्यानं सति
नैव उभयं स्यात् । चहृ परस्य जेः कास् इत्यनेन शब्दद्वित्वात् । अचौकमनेत्यादी
स्वेकस्यवधानेन नाव्यवधानन्यायात्पोठव्यमेव । 'चहृपरे णौ यदङ्गमिति' व्याख्यानं
तु 'अर्थाचकास'दित्यत्र उभयं स्यादेव, अङ्गस्य गिपरञ्चवत्त्वादिति बोधयम् । ननु
'चहृपरे णौ यदङ्गविवति' 'चहृपरे णौ यदङ्गमिति च 'व्याख्याभेदे किं प्रमाणमित्यत
माह—'रिभ्याख्याविकल्पस्य कैयटेनेव वर्णनादिनि । आहृतं व्यतेति शेषः । ननु यौ इत्य-
स्यावृत्तिमभ्युपगम्य अत्रोपेऽपि तद्व्ययः किमर्थं इत्यत आह—'योरग्लोपेऽपीति ।
अगितामिति । 'कमु कान्ता'वित्यादीनामपीत्यर्थः । सिद्धय इति । दीर्घसन्वत्तसिद्धयर्थ-
मित्यर्थः । अन्यथा कमुप्रमृतीनामुकाराद्यनुबन्धलोपमादाय अग्लोपित्वात् दीर्घस-
न्वन्तापी न स्यातामित्यर्थः । इति धिषिणमृतयः कम्पन्ता इति गताः ।

कम्पन्ता इति । 'कमु पादविशेषे' इत्येतत्पर्यन्ता इत्यर्थः । 'अनुनासिकान्ता' इति
शेषः । अण स्पेति । इतः प्रमृति कन दीप्तावित्यतः प्राक् भूर्धन्यान्ताः । ओणु इति ।
क्रेदित्त्वं नारलोपीति निषेधार्थम् । अण शब्द इति । अनुपधोऽयम् । षपदेश इति ।

(६ २३५) इति णत्वम् । प्रणति । योपदेशकत्वं यच्छुक्ति । द-प्रति । यद्य ह्यपि केचित् । वेगतः । वेणिय । ४६० कनी दीतिकान्तिगतिषु । चकान । ४६१ एन ४६२ वन शब्दे । स्तनति । वनति । ४६३ वन ४६४ पण सम्मत्तौ । वनेरधमेदा-
 स्पुनः पाटः । सनति । सनान । सेनतः । २३२६ ये विमाया द्वात्रिंशत् । वनवन-
 खनामात्वं वा स्यादादौ क्तिवति । सायात्-सन्धात् । ४६५ ग्राम गत्यादिषु । कनी-
 दीतिकान्तिगति-हरयत्र गतेः परयोः शब्दसम्भक्त्योरादिशब्देन महः । अमति ।
 ग्राम । ४६६ द्रम ४६७ दम् ४६८ मीमृ गतो । द्रमति । दद्राम । 'क्षयन्त—'
 (६ २२६६) इति न वृद्धिः । अद्रमीत् । द्रमति । जद्रम् । मीमति । मिमीम ।
 अय शब्दे च । ४६९ चमु ४७० छमु ४७१ जमु ४७२ ऋमु अदने । २३२०
 छिद्रुमुचमां शिति ७३।७५॥ एयामचो दीर्घः स्याच्छिति । ऋचि चम इति

धातुपदेशे नकारान्तोऽयम् । अकारस्य उच्चारणार्थस्य निवृत्तौ सवर्गपञ्चमागत इत्यर्थं ग
 तर्हि नकारस्य कथं ध्वनमित्यत आह—एवाभाविति यावमिति । ननु स्वामाविक
 पूव षकार इत्यस्य, किं नकारस्य कृत्वात्वस्य निर्देश इति कल्पनयेत्यत आह—योप-
 देशेति । नकारस्यानिकृषोपदेशस्य 'नरघे'त्यनुस्वारात्मकं पठं यच्छुक्ति प्रत्येत-
 षमित्यर्थः । इत्यपीति । प्रगपातोर्थाच्छुक्ति द्वित्वे इच्छादिशेषे 'नुगतोऽनुनासि-
 कान्तस्ये'ष्यस्यासस्य युक्ति उत्तरप्राये षकारस्याऽसिद्धत्वेन अनुस्वारे परसवर्णं त-
 स्याऽसिद्धत्वात् गत्यामावे नकारस्यैव अक्षयम् । स्वामाविकणकारोपदेशे तु उत्तर-
 प्राये नकार एव श्रूयतेति भावः । वनेत्यपीति । पवर्गवृत्तीयादिरिति भावः । 'कन दी-
 शी' एतारभ्य अम गत्यादिष्वित्यत आह—सवर्गपञ्चमागताः । एन वनेति । आद्यः योप-
 देशः । एतस्यस्यन्नः टकारः । तदाह—स्तनपीति । वन वणेति । द्वितीयः योपदेशः ।
 ननु 'एन वन शब्दे' इति वनेः पठित्तस्य पुनः पाटो व्यर्थ इत्यत आह—प्रथमेदादिति ।
 वनेः शब्दे सम्मत्तौ च वृत्तिरिष्टा । एनेत्यु शब्द एव वृत्तिरिष्टा । सत्र 'एन वन शब्दे
 सम्मत्तौ घे'ष्युचौ एनेरपि सम्मत्तौ वृत्तिः स्यात् । 'एन शब्दे' इत्युत्तरां 'वन स-
 म्मत्तौ घे'ति पाठे गौरवमिति भावः । आशीळिळि विधेयमाह—वे विमाया । 'जन-
 सनपत्नां सन्न सलो'रित्यतः जमसनखनामित्यनुवर्तते । अनुदात्तोऽदेशेऽप्यतः क्तिवति ।
 'ये' इति तद्विधेयणम् । अकार उच्चारणार्थः । तदादिविधिः । 'विद्वनोरनुनासिक-
 स्या'दित्यतः आदित्यनुवर्तते । तदाह—जनसनखनामित्यादिना । सायादिति । नकारस्य
 आत्ये सवर्णदीर्घः । द्रम दम् मीमृ गताविति । आद्योऽदुपधः । न वृद्धिरिति । 'अद्रमी'-
 दित्यत्र दृष्टतल्लक्षणायां वृद्धी नेटीति निषिद्धायां 'क्षयन्ते'त्यतः 'अतो दृष्टादेरिति
 वृद्धिर्नेत्यर्थः । जद्रमेति । अम्पासचुषेत् इत्यत्र शः । तस्य 'अम्पासे चर्च'एधनेन जः ।
 मिमीमिति । मीमृचातोर्थाळि द्वित्वे अम्पासद्वयः । अयं शब्दे वेति । मीमृचातुरित्यर्थः ।
 छिद्रुमु । 'क्षामास्य'नां दीर्घः इत्यतीत्यतः दीर्घ इत्यनुवर्तते । दीर्घभ्रूया अथ इत्यु-

वज्रव्यम् । आचामति । आळि किम् । चमति । विचमति । अजमीत् । त्रिमिषेवि
 त्यठन्ति । जेमति । ४७३ क्रमु पादविच्छेपे । २३२१ या आशुभ्लाशुभ्रमुक्रमुक्र-
 मुप्रसिषुटिलप ३।१।७०॥ एम् शयन्वा स्यात्कर्ष्ये तावंपातुके परे । २३२२
 मम प र्मैपदेपु ७।३।७६॥ क्रमेदीर्षे स्यात्परस्मैपदपरे चिति । काम्यति का-
 मति । चक्राम । काम्यतु कामतु । २३२३ स्नुकमोरनात्मनेपदनिमित्ते ७।२।
 ३६॥ अत्रैवेट् । अकमीत् ।

अय रेवत्यन्ता अनुदासते । ४७४ अय ४७५ इय ४७६ पय ४७७ मय
 ४७८ चय ४७९ तय ४८० एय गतो । अयते । २३२४ दयायासश्च ३।१।३७॥
 दय अय आष् एम्य आय स्यान्निति । आयायके । अयिता । अयिषीष्ट । २३२५।

परिधत्तम् । तद्वाह—एवामचो दीव इति । छित्तु क्वम् चम् एया ह-इः । चम् इत्य-
 नेन आहपूर्वश्चय चमेप्रहणम् । अचमीदिति । क्वयन्तेति न वृद्धिः । कमु पादेनि । इदि
 एवमुदितो वति चिकनपार्थम् । व आशु । 'दिवादिभ्य इयत्विष्यत् इयत्सि', 'कर्तृरि
 शाभिर्यत् कर्तृहीति, 'सावपातुके भागित्यत् सावंपातुक इति चानुवर्तन । तद्वाह-
 एम्य इयन्वेशानि । क्रम । दीव स्यादिति । शमामष्टाना मित्यतः सदनुवृत्तरिति भावः ।
 शिलीति । 'छित्तुक्लमुचमामित्यत्तदनुवृत्तेरिति भावः । क्रामरिति । मध्यमपुरषै-
 कवचने क्रामेत्यत्र तु 'क्रम परस्मैपदेष्विति दीर्घो भवत्येव । मध दीर्घस्याङ्गाधिकार
 एषवात् न लुप्ततेति निषेध शङ्क्य, लुप्तता लुप्ते प्रत्यये यद्गु तस्य कार्य एव तस्य
 प्रवृत्त । शिति परत क्रमेरङ्गस्य दीवस्तु न लुप्तप्रत्यये परस्मैपदे परे अङ्गस्य कार्यम्,
 किन्तु शिति परे अङ्गस्य कार्यमिति बोध्यम् । स्नुकमो । पञ्चमर्थे पद्यो । आत्मनेप
 दनिमित्तस्याऽभाव अनात्मनेपदनिमित्तम्, अर्थाभावे अर्थवर्षीभावेन सट नप्तत्यु
 क्तयो विकल्प्यत् इत्युक्ते समास । आत्मनेपदनिमित्ताभावे सति स्नुकम्प्या परस्व
 घडायाह पातुकस्य इट स्यादित्यर्थः । स्नुकमोरनुदासोपदेशान्तमौडादिटि सिद्धे
 घञनमिदं नियमार्थमिषाह—अत्रैवेदिति एषञ्च भावकर्मलकारेषु इण्ण भवति । उप
 श्नोप्यते जलेन । भावलक्षणेऽयम् । उपकल्प्यते । कर्मणि लृट् । स्व । 'प्रस्तुत मि
 त्यत्र तु 'अयुक् किति ति निषेधान्नेट् 'आवपातुकरपेद्वच्चादे रिति इद्विषे पुर'
 स्ताप्रतिषेधकाङ्ठारम्भसामर्थ्यात् । 'स्नुकमोरनात्मनेपदे' इति तु न सूत्रिनम् आ
 त्मनेपदमिन्ने परस्मैपदे परे इत्यर्थं चिक्रमिषिष्यतीत्यसिद्धः स्येन इयवधानात् । आ
 त्मनेपदे परे नेदित्यर्थं तु प्रचिक्रमिष्यत् इत्यसिद्धिः । अतो निमित्तप्रहणमित्यलम् ।
 क्रमोन्ति । 'क्राम्यते ति न वृद्धिः । इति क्रम्यन्ताः परस्मैपदिनो गताः ।

रेवत्यन्ता इति । रेवृ प्लवगतावित्येतत्पर्यन्ता इत्यर्थः । अयनपेत्यारम्भ षाञ्च च
 क्ते इत्यस्य प्राक् चकारन्ताः । दयायासश्च । इय मय आसु एषा समाहारइन्द्राण्य
 ग्येवचयम् । 'कासप्रायथा'दित्यतः आय् विटोपनुवर्तते । तद्वाह—एम्य आय् स्या-

विभाषेतः ८।३।७६॥ इणः परो य इट् ततः परेषां षीभ्यमुष्णितो घस्य वा मूर्ध
 ग्या स्यात् । अविपीड्यम् । अविपीभ्यम् । आविष्ट । आविष्टम्-अविभ्यम् ।
 २३२६ उपसर्गस्यायतो ८।२।१६॥ अयतिपरस्योरसर्गस्य यो रेपस्तस्य लख
 स्यात् । प्लावते । पलायते । निगुद्गुमो वरस्यामिद्धराष लखम् । निरयते । दुरमते ।
 निर्दुरोस्तु-निलयते-दुसयते । प्रयय इति त्विणो रूपम् । अय कथम् 'उदयति
 यिततोर्भरश्मरञ्जो' इति भाषः । इट् किट् कटी इत्यत्र प्रहिलष्टस्य मथिभ्यति ।
 यद्वा 'अनुदासोश्चलक्षणगारमनेपदमनिरयम्' (प १७), चक्षिदो चित्करणाञ्छाव-
 कात् । यादिरवात् , ययये । येये । मेये । चेये । तेये । प्रणयते । नेये । ४८१ द्य
 दानगतिरक्षणदिधादानेषु । आदानं प्रदणम् । दयाञ्चक्रे । ४८२ रय गतो । ४८३
 ऊयी तन्मुमन्ताने । ऊयाञ्चक्रे । ४८४ पूयी विशरणे दुर्म-धे च । पूयते । पुपूये ।

विलटि इति । विभाषेत । 'इणः षीभ्यमुष्णितो घ' इत्यनुवर्तते । 'अपश्चात्तस्य स्यतो
 मूर्धस्य इति च । सदाह-रण परो य इतिहाद । इण्यन्तादन्नादिरयथेः । अविषोद्व-
 मिति । आशील्लोच्यमा सीसुट् । यलोपः । आपधातुकरवाञ्च सलोपः । इट् । यका
 इतिहाः परो य इट् ततः परस्वात् घस्य मूर्धस्यो ङ । इटः परस्यत्वाच्चकाराणात्ताद-
 ङ्कात् परस्य इषीभ्यमः इण्यन्तादन्नादपरात्वाच्चिन्त्ये प्राप्ते विकल्पोऽयम् । आविष्ट
 मिति । लुलोच्यमि चतेः सिचि आटि च्छो सिचि इटि 'चिचो'ति सलोपः । ध्वम इपे-
 र्यान्तादन्नादपरात्वाच्चिन्त्ये प्राप्ते विकल्पः । अङ्गादिति निवृत्तमिति केचित् । उपसर्गं
 स्यायतो । अयताविति शितपा निर्वृत्तः । 'तृपो रो छ' इत्यतः रो छ इत्यनुवर्तते ।
 सदाह-अयतिपरस्योर्वादिना । प्लावत इति । म इत्युपसर्गः । पलायन इति । परा इत्या-
 काशात् उपसर्गः । मनु निरयते दुरयत इत्यत्रापि सार्थ स्यादित्यत आह-निसु
 सोरिति । तादृं निलयते दुसयत इति कथमित्यत आह-निर्दुरोस्तिरिति । परार्धमेव प्रा-
 दिसु साश्वतो रेकाश्वतोश्च निर्वृत्त इति भाष । तादृ 'प्रयय' इत्यत्रापि मत्तेरयतिपर-
 स्यात् रय्य छत्वं स्यादित्यत आह-प्रयय इति सिचि । प्रतिपूर्वकादिष्वान्तोरुपसर्ग्ये
 'प्रयय' इति रूपम् । अयतिपरस्वाऽभावान्न छत्रमित्यर्थः । अयघातुमादाय 'प्लष्टयम्'
 इति न अन्विधानादिति केचन । कथमुदयतीति । उपसर्गकादयघातोः शश्वतात्सस-
 म्यन्तमिति मत्वा आक्षेप । अनुदासोश्चनेन छटः शाश्चप्रसङ्गादिति भाषः । प्रविष्ट-
 रथेति । 'इघातो'रिति चेषः । तस्य अनुदासोश्चत्वाऽभावाच्चतृगुपरश्वो निषीध इति
 भाष । शापकादिति । 'चक्षिद्व्यातोः इवारस्य अनुदासागमां कानुदासोश्चोरेव आस-
 नेपदसिद्धौ चित्करणे अनुदासोश्चप्रमुक्तात्सनेपदस्य अनिरयतां प्रापयति । तस्य अमि-
 रयत्ये तु गित्वात्सनेपदाय चित्करणसमर्थवदिति भाषः । इदं तु भाष्ये न दृश्यते । वा-
 दिरवाति । अयघातो'रिति चादित्वादेत्वाभ्यासलोपयोरभावे सति 'ययये' इति रूप-
 मित्यर्थः । अयघातुर्षो'पदेश इति भरवा आह-प्रणयन इति । 'उपसर्गादसमासेऽपी'ति
 स्यात्वमिति भाषः । दयाञ्चक्रे इति । 'द्वयामासञ्च' इत्याम् । ऊयाञ्चक्रे इति । इजादित्वा-

४८५ क्तृयी शब्दे उन्दने च । ध्रुक्नुये । ४८६ इमायी विघ्नने । चक्ष्माये ।
 ४८७ स्फायी ४८८ ओप्यायी वृद्धौ । स्फायते । पस्फाये । प्यायते । २३२७
 लिट्यञ्चोश्च ६।१।२६॥ लिटि यञि च प्यायः पीभावाः स्यात् । पुनः प्रस-
 क्षविशानात् पीशब्दस्य द्विरवम् । 'एरनेकाचः-' (सू २७२) इति षण् ।
 पिप्ये । पिप्याते । पिप्यिरे । २३२८ दीपजनवुधपूरिताधिप्यायिभ्योऽ-
 न्यतरस्याम् । ३।१।६१॥ एभ्यश्चोश्चिष्वा स्यादेकवचने तशब्दे परे ।
 २३२९ चिणो लुक् ६।४।१०४० चिणः परस्य तशब्दस्य लुक् स्यात् । अप्यायि ।
 अप्यायिष्ठ । ४८९ ताय् सन्तानपाजनयोः । सन्तानः प्रबन्धः । तायते । तताये ।
 अतायि । अतायिष्ठ । ४९० शल बलनसंवरणयोः । ४९१ बल ४९२ बल्ल संवरणे
 सधारणे च । बवल्ले । बवल्ले । ४९३ मल ४९४ मल्ल धारणे । मेले । ममल्ले । ४९५
 भल ४९६ भल्ल परिमाणवर्द्धिदानेषु । बमले । बमल्ले । ४९७ कल शब्दस-
 ख्यानयोः । कलते । चकले । ४९८ कल्ल अन्मक्ते शब्दे । कल्लते । अशब्दे
 इति स्वामी, अशब्दस्तूष्णीभावा इति च । ४९९ तेवृ ५०० देवृ देवने । तितेवे ।
 दिदैवे । ५०१ वेवृ ५०२ मेवृ ५०३ ग्लेवृ ५०४ पेवृ ५०५ मेवृ ५०६ ग्लेवृ सेवने ।
 'परिनिविभ्यः-' (सू २७५) इति षत्वम् । परिपेवते । सिपेवे । अयं शीपदेशो-

दाह । उन्दने चेति । कृडेदने चेत्यर्थः । स्फायी ओप्यायीति । औदित्स्वम् 'औदित्स्व'
 इति निष्ठानत्वार्यम् । ईदित्त्वं तु 'श्वीदितो निष्ठावा'मिति इग्निपेघार्यम् । लिट्य-
 चोश्च । लिट् च यञ्चेति द्वन्द्वसप्तमी । 'प्यायः पी' इति सूत्रमनुवर्तते । तदाह—
 लिटि यञि चेति । ननु प्यायतेलिटि द्वित्वं चाधित्वा परत्वात् पीभावे द्विरवे एरनेकाचः
 इति यञि पिप्ये इति रूपमिष्यते । तत्र द्वित्वं चाधित्वा परत्वात् पीभावे कृते पुनर्द्वित्वं
 न सम्भवति, 'विप्रतिपेघे षट्वाधितं तद्वाधितमेव' इति न्यायादिरप्यत आह—पुनः प्रस-
 जेति । 'पुनः प्रसङ्गविज्ञानात् सिद्धम्' इति परिभाषा । विप्रतिपेघे चाधितस्यापि पुन-
 प्रवृत्त्युपगमात्कृतेऽपि पीभावे द्विरादिकं सिद्धमिति तदर्थः । दीपजन । 'क्लेः सि-
 च्' इत्यतः षजेरिति, 'धिष्ण्ये ते पदः' इत्यस्मात् षिष्ण्ये ते इति आनुवर्तते । तदाह—
 एभ्यश्चोश्चेरिति । एकवचन रति । शीपाशीनामात्मनेपदित्त्वेन वेभ्यस्तदाहृदय एकवचन-
 स्वनिघमादिति भावः । विणो डक् । चिण इति पञ्चमी । तदाह—विणः परस्येति ।
 चिणः परश्च अर्थात् तद्वद् एव भवति । चिण्यभावे षजेः सिचि रूपमाह—अप्यादि-
 षेति । ताय् सन्तानेति । लुकि 'दीपजन' इति क्लेश्रिणि लक्षणे रूपमाह—प्रतापीति ।
 चिण्यभावे सिचि 'अतायिष्ठीति' रूपम् । मल्ल चलनेत्यारभ्य तेवृ इत्यतः प्राक् छान्ताः ।
 सेवृ इत्यादिभ्य देवाप्यन्ता वक्तव्यताः । पेवृघातोः शीपदेशात्सर्वे सेवत इत्यादि
 रूपम् । परिपेवते इत्यत्र 'सारब्दायोः' इति निपेघे प्राप्ते आह—परिनिविभ्य इति ।

ऽपीति न्यासकारादयः । तत् भाष्यविरुद्धम् । गोवते । जिगोवे । जिग्लेवे । पिपेवे । मेवते । ग्लेवते । शेषु खेवृ क्लेवृ इत्यप्येके । ५०७ रेवृ प्लवगतौ । प्लवगतिः प्लु-
तगतिः । रेवते ।

अथावस्थान्ताः परस्मैदिनः । ५०८ मन्य वृन्वते । ममन्य । ५०९ सुदयं
५१० ईदयं ५११ ईर्ष्यं ईर्ष्यायाः । ५१२ हय गतौ । अहयीत् । यान्तवात् वृद्धिः ।
५१३ शुच्य अभिपवे । अवयवानां शिथिलीकरणे सुराभाः सन्धानं वा अभिपवः
स्नान च । शुशुच्य । चुच्य इत्येके । ५१४ हयं गतिक्लान्त्योः । जहयं । ५१५ अल
भूषणपर्यासिवारणेषु । अलति । अल । २३३० अतो हरान्तस्य ऽ।२।२॥ ल-
इति लुप्तघञीकम् । अतः समीपौ यौ लौ तदन्तस्याङ्गस्यातो वृद्धिः स्यात्परस्मैपदपरे
सिचि । 'नेटि' (सू २२६८) इति निषेधस्य 'अतो ह्रस्वादेः' (सू २२८४) इति वि-
कल्पस्य चाभवादः । मा भवानालीत् । अयं स्वरितेदित्येके । तन्मते अलते इत्या-
द्यपि । ५१६ निरला विशरणे । 'तृणल-' (सू २३०१) इत्येकम् । फेनतुः ।

सिधेने इति । आदेशसकारत्वात् पावमिति भावः । अयं सोपदेशोऽपीति । पेषुषात्तु-
रपयं । उक्ताभ्यविरुद्धमिति । 'सेकसृप्सृस्तृजस्तृस्त्यानामेव भाष्ये षोपदेशपर्युंदासा-
दिति भावः । रेवृ प्लवगतौ । प्लवेति न षात्वन्तरमिति सूचयद्वाह—प्लवगतिः
प्लुतगतिरिति । अयपयेस्यादिरेवस्थान्ता गताः ।

अवस्थान्ता इति । 'अव रचणे' इत्येतत्पर्यन्ता इत्यर्थः । मन्वेत्यारभ्य अल भूषणे-
रयतः प्रा ्यकारान्ताः । अल भूषणेत्यारभ्य 'खोरं प्रतीघात' इत्यतः प्राक् लका-
रान्ताः । अतो स्नान्तस्य । 'सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु' इत्यनुष्ठम् । अङ्गस्येत्यधिष्ठम् ।
सद्विशेषणवाचदन्तविधिर्नैव सिद्धे अन्तप्रहणं स्वयम् । तत्राह—रेति लुप्तघञीकमिति ।
हर अन्तस्य इति छेदः । ल् च ररवेति समाहाङ्गन्त्यात् घञ्येकवचनं लुप्तम् । हर-
स्यान्तस्येति सामानाधिकरण्येनागवयः । 'अत' इति व्यधिकरणपष्ठपन्तम्, अन्त-
स्येत्यग्राग्वेति । अन्तराब्दः समीपवर्तिवाची । तथा च अतः समीपवर्तिनो हरस्येति
लभ्यते । हरस्येत्यङ्गविशेषणत्वात्तदन्तविधिः । ततश्च अरसमीपवर्तिरेफकारान्तस्य
अङ्गस्य सिचि वृद्धिरिति लभ्यते । 'अत' इत्यावृत्त वृद्धौ स्यान्निषेधाग्वेति । तदाह—
अतः समीपाविस्थादिना । अतः समीप इति किम् । अस्योतीत् । अमीकीत् । हरान्तस्येति
किम् । मा भवाननीत् । अतो वृद्धिरित्युक्त्वा अतः समीपाविष्यनुष्ठौ तु अवग्रीत्
अश्वघ्नीदित्यग्रातिष्यासिः । अत्र अङ्गस्यान्तौ रेफलकारौ नातः समीपाविति न वृद्धिः
नचात्र अतः मकारेण लकारेण च इयद्विहावादेव न वृद्धिः । आलीदित्यादी एकव्य-
वहाने चरितार्थत्वादिति वाच्यम्, सिचि परे यदङ्गं तदकारस्य वृद्धिरित्यर्थाश्रयणे
अतिष्यासिवारणार्थत्वात् । निरवेति । विशरणं शिथिलीभावः । 'आदिर्जिदुडव'
इति जिरित् । 'श्रोतः क' इति प्रयोजनम् । 'आदित्त' इति इग्निपेषार्थमादिष्वम् ।

फेद्युः । अगलीत् । ५१७ मील ५२८ रमील ५२९ रमील ५२० क्षमी ५ निमेययो ।
 निमेययं सङ्कोचः । द्वितीयस्तारुण्यादिः । तृतीयो दन्वपादिः । ५२१ पील प्रतिष्ट-
 म्भे । प्रतिष्टम्भो रोषनम् । ५२२ शील वर्ये । नितील । ५२३ शील समाधौ ।
 शीलति । ५२४ शील बन्धने । ५२५ कूल आङ्करणे । ५२६ शूल बजाया सधोपे च ।
 ५२७ तूल निष्कर्षे । निष्कर्षो निष्कोषणम् । तच्चान्तर्गतस्य बधिर्निस्सारणम् ।
 वृत्तूल । ५२८ पूल सधाते । ५२९ मूल प्रविष्टायाम् । ५३० फल निष्पत्तौ ।
 फेल्युः । फेलुः । ५३१ पुल्ल भावकरणे । भावकरणमभिप्रायाविष्कारः । ५३२ कुल्ल
 विकसने । ५३३ विल्ल शैथिल्ये भावकरणे च । ५३४ तिल गतौ । तैलति । तिल्ल
 इत्येके । तिल्लति । ५३५ वेल् ५३६ वेल् ५३७ वेल् ५३८ वेल् ५३९ वेल्
 ५४० वेल् ललने । पञ्च ऋदितः । षष्ठो लोपघः । ५४१ पेल् ५४२ फेल् ५४३
 वेल् गतौ । पेल् इत्येके । ५४४ खल सञ्चलने । चखल । अखलातीत् । ५४५
 खल सञ्चये । ५४६ गल अदने । गलति । अगलीत् । ५४७ पल गतौ । सचति ।
 ५४८ दल विधारणे । ५४९ खल ५५० खल आशुगमने । अखल । अखला-
 लीत् । अखल । अखललीत् । ५५१ खोल् ५५२ खोर्त् गतिप्रतिघाते । खोल-
 ति । खोरति । ५५३ घोर्त् गतिचातुर्ये । घोरति । ५५४ खर्त् लुपगतौ । तखार ।
 अखारोत् । ५५५ खर हृद्यने । चखार । ५५६ अख ५५७ अख ५५८ मख
 ५५९ चर गारयार्थः । चरातभञ्जणेऽपि । अचरति । आनच । मा भवान्भीत् ।
 अज्ञान्त्यरेकस्यातः समीपत्वाभावात् वृद्धिः । ५६० छिद्यु निरसने । 'छिद्युक्लपु-'
 (सु० २३२०) इति दीर्घः । छीवति । अस्य द्वितीयो वर्णस्यकारश्चकारो धेति वृत्तिः ।

छिन्नमिच्छादेशादिखादप्राप्ते आह—'फलेति । 'भीत् रमीलेति' । निमेययं नेत्र-
 संकोचः । सङ्कोच इति पाठेऽप्ययमेवार्थः । शील वर्यं इति । वर्णक्रियायाम्निर्घर्षः ।
 फल निष्पत्ताविति । जि फलेति पूर्वं पठितम् । अनुषङ्गभेदात्पुनः पाठः । खोल
 खोर्त् इति । द्वितीयो रेफान्तः । अदित् । इत् आरभ्य छिवे प्राक् रेफान्ताः । घोर्त्
 गतिचातुर्यं इति । अखल गतिविशेष इत्यर्थः । रेफान्तोऽयम् । अदित् । खर
 लुपगताविति । कपटगतावित्यर्थः । खर हृद्यं इति । कुटिलीमवत् इत्यर्थः । छिद्यु निरसन
 इति । इदुपखः । अदित् । इत् आरभ्य ऊष्मास्तेभ्यः प्राक् चकाराणां । त्विपि षपि
 लुपुपघण्ये प्राप्ते आह—'छिद्युक्लपु' । छिद्युक्लपु गिपरकरवाभावात् दीर्घमात्रे
 लुपुपघण्युः । छिद्युक्लपु पृथोदरादित्वात् समाधेयम् । अथेति । छिद्युघातोः द्विती-
 यो वर्णः चकार इत्यर्थः । कृतपुत्रवत्स्य निर्देत इति भावः । घोपदेशोऽयम्, केवल-
 न्ययकारपरकसादिखात् घोपदेशात्पि न सखम्, 'सुष्वात्छिद्यु' इति निषेधात् ।
 र्छिद्युक्लपु 'शर्पूर्वाः खयः' इति प्रकारवकारयोर्निष्पत्त्या ष्टुवनिष्पत्तौ रूपमाह—'निषेधेति ।

तिष्ठेव । तिष्ठिवतुः । तिष्ठिवु । तिष्ठेव । तिष्ठिवतुः । तिष्ठिवुः । 'इनि च' (सू ३५४) इति दीर्घः । ष्ठीव्यात् । ५६१ जि जये । अयमजनेषु पठितु युक् । जयः उत्कर्षप्राप्तिः । अकर्मकोऽयम् । जयति । २३३ । सन्निटोर्जे ७।३।५७ । जयतेः सन्निष्टिनमित्तो योऽभ्यासस्तत परस्य कृत्व स्यात् । जिगाय । जिग्यतु । जिग्युः । जिगयिय । जिगेय । जिगाय । जिगय । जिग्यिव । जिग्यिम । जेता । जीयात् । अजैधीत् । ५६२ जीव प्राणधारणे । जिजीव । ५६३ पीव ५६४ मोव ५६५ तीव ५६६ शीव स्यौल्ये । पिपीव । मिमीव । तितीव । निनीव । ५६७ क्षीवु ५६८ क्षेवु निरसने । ५६९ उर्वी ५७० तुर्वी ५७१ शुर्वी ५७२ दुर्वी ५७३ धुर्वी हिंसार्थाः । कर्वाञ्चकार । 'उपघायां च' (सू २२६५) इति दीर्घः । तूर्व । ५७४ गुर्वी उपमने । गूर्वति । शुगूर्व । ५७५ मुर्वी बन्धने । ५७६ पुर्व ५७७ पर्व ५७८ मर्व पूरणे । ५७९ चर्व अदने । ५८० भर्व हिंसायाम् ५८१ कर्व ५८२ खर्व ५८३ गर्व दपे । ५८४ अर्व ५८५ शर्व ५८६ षर्व हिंसायाम् । आनर्व । शर्वति । सर्वति । ५८७ इवि व्याप्ती । इन्वति । इन्वाञ्चकार । ५८८ विवि ५८९ मिचि २९० षिवि सेवने । वृतीयो मूर्धन्योऽमादिरित्येके । सेवने इति तरङ्गिण्याम् । पिन्वति । पिन्विव । ५९१ हिधि ५९२ दिधि ५९३ धिधि ५९४ जिधि प्रीयानार्थाः । हिन्वति । दिन्वति २३३२ धिन्विकृष्योरेच ३।१।८०॥ अनयोरकारोऽन्तादेशः स्यादुपस्यञ्च शन्विपये ।

ठकारस्य स्वाम्बिकारवे तु तिष्ठेवेति रूपम् । जि जय इति । जिघातुरनिट्क । सन्निटोर्जे । अभ्यासाच्च' इति सूत्रात् अभ्यासादित्यनुवर्तते । घञोः कुघिग्यतो 'इत्यस्मात् कुइति च । 'सन्निटोरिति निमित्तसप्तमो, अभ्यासे अन्वेति । तदाह—सन्निष्णिमिचो योऽभ्यास इत्यादि । 'सनि लिटि च अभ्यासात् परस्य कु' इति व्याख्यानैस्तु यद्भ्रान्तगतात् सनि जेजयिषति इत्यत्र कृत्वं स्यात् । अत 'सन्निष्णिमिचो योऽभ्यास' इति व्याख्येयमिति भाष्ये । जिगायेति । जलि द्वित्वे वृद्धौ उत्तरक्षणे जस्य कुत्वेन गः । जिग्यतुरिति । कृत्वाद्गुण्याभावः । लिटि 'पृकाच' इति इग्निपेधं बाधित्वा ऋादिनियमादिति प्राप्ते, यलि 'अधस्ताद्वत्' इति तन्निपेधस्य भारद्वाजिनियमादिकल्पः । तदाह—जिगयिव जिगेयेति । जिग्यथु । जिग्य । यलुप्तमो वा' इति मत्वा आह—जिगाय, जिगयेति । ऋादिनियमादित् मत्वा आह—जिगयिव जिग्येति । जेजेति । जेज्यति । जयतु । अजयत् । आशौलिङि 'अकृपावंधातुकयो इति दीर्घं मरशात्वाह-जीवादिति । अजैषोदिनि । सिचि वृद्धिरिति वृद्धिरिति मात्र । अजेष्यत् । एवंघातु योऽदेशः । इवि घातोरित्त्वानुम् । तदाह—र वगति । इन्वाञ्चकारेति । नुमि इजादिगुह्मत्वात् इति मात्र । विविमिबीरथादय इदित् । विन्विकृष्यो । 'अ' इति लुप्तप्रथमाकम् । धिधिः शोः इतनुमो धिन्विकृष्येति निर्देशः । 'तनादिहृष्म वा' 'हायव. उरिति

‘अतो लोप’ (सू० २३०८) तस्य स्यानिबन्दाबाह्यघुषगुणो न । उप्रत्ययस्य रिक्तु
 गुणः । धिनोति । धिनुत । धिन्वन्ति । २३३३ लोपश्चास्यान्यतरस्यां भ्र्योः
 ६।४।१०७। असयोगपूर्वो य प्रत्ययोकारस्तदन्तस्याप्तस्य लोपो वा स्यात् भ्र्यो
 परयो । धिन्व । धिनुव । धिम । धिनुमः । मिपि तु परवाद्गुण । धिनोमि ।
 २३३४ छतश्च प्रत्ययादसयोगपूर्वात् ६।४।१०६। असयोगपूर्वो य प्रत्ययो
 कारस्तदन्तादङ्कारस्य हेर्लुक्स्यात् । धिनु । नित्यत्वादुकारलोपात्पूर्वमाट । धिन
 घाय । धिनवाम । जिन्वतीत्यादि । ५९५ रिचि ५९६ रचि ५९७ षचि गत्यर्थाः ।

षकारादनुष्टुप्यते । ‘कर्त्तरि षप्’ इत्यत कर्त्तरीति ‘सार्धधातुके षक्’ इत्यत सावधा-
 तुक इति च । तदाह—अनयोऽपिधादिना । षकारस्याऽङ्कार धिन् भूत् इति स्थि-
 तम् । अतो लोप इति । युगपत्सन्निधोगशिष्टतया उप्रत्ययाऽङ्कारयोर्बिधानेऽविभक्तकमा
 नुरोधेन प्रवृत्त्या आर्धधातुकोपदेशकाले धिन इत्यस्यादन्तत्वमिति भावः । न च प्र
 षकारस्य लोप एव विधीयतां किमकारविधित्वेन आह—तस्येति । षकारस्य लोप-
 विधौ तु अङ्कारदेशत्वाभावात् स्यानिवत्त्वं न स्यादिति भावः । तथा च धिनु ति इति
 स्थिते आह—उप्रत्ययस्येति । ‘धिनुत् इति । धिविभक्तोर्नुमि तसि उप्रत्यये षकारस्य
 अङ्कारादेशे अतो लोप तसो हिरवाद्दुकारस्य न गुणः । धिन्वोति । धिन्व इत्यस्मात्
 सि । शोऽन्त । उप्रत्यय । षकारस्य अकार । अतो लोपः । षकारस्य यजिति
 भावः । अत्र षकारस्य स्यानिबन्धत्वेन आर्धधातुकार्येऽपि नेट् । उकारवृत्त्यार्धधातुक-
 स्वस्य अक्षरमत्त्वेन अनस्विधधाविति निषेधात् । तदिदं ‘भोमगो’ इति सूत्रमाभ्ये
 रूप्यम् । धिनोषि । धिनुयः । धिनुया । धिनोमि । लोपश्च । ‘छतश्च प्रत्ययादसयोगपू-
 र्वात्’ इति पूर्वसूत्रोक्त षकार अस्येयनेन परानुष्टुप्यते । प्रत्ययशब्दः प्रत्ययसम्बन्धिनि
 धर्तते । असयोगपूर्वात् प्रत्ययादिति च उकारे अन्वति । स च अङ्कारस्य विशेषणम् ।
 छदन्तविधिः । तदाह—असयोगेति । प्रत्ययोकार इति । प्रत्ययसम्बन्धी उकार इत्यर्थः ।
 ‘प्रत्यय षकार’ इति ब्याह्र्याने तु सुनुवः । सुनुम इत्यत्र न स्यात्, तत्र हनोरेव
 प्रत्ययत्वात् । प्रत्ययेति विम् । युव । युम । असयोगपूर्वादिति किम् । शक्नुवः । श
 क्नुमः । धिन्व—धिनुव इति । अत्र उप्रत्ययस्य उकारान्त्वस्य व्यपदेशिकात्वेन षोऽप्यम् ।
 नन्वर्ध धिनोमीत्यत्र मिपि धिनु मि इति स्थिते उकारस्य लोप स्यादित्यत आह—
 मिपि विवति । द्विधिन्व । धिन्विता । धिन्विष्यति । धिनोनु । वनश्च । हेतुस्यादिति ।
 ‘विष्णो लु गित्यतः’ अतो हेरित्यतश्च तदनुष्टुपेति भावः । लोटो मिपि उप्रत्यये
 षकारस्य अकारे अतो लोप धिनु मि इति स्थिते मेनिभारवम् आहुत्तमल्पेत्वादागस च
 याधिवा परत्वादुकारस्य ‘लोपश्चास्यान्यतरस्याम्’ इति लोपमाहाङ्काराह—निपत्वा
 दुकारलोपात् पूर्वमाविति । निभावस्याप्युपलक्षणम् । उकारलोप कृते अकृते च निभावरस्य
 आदागमस्य च प्रवृत्त्या नित्यत्वादुकारलोपात्पूर्वमेव निभावादागमयो कृतयोः

रियवति । रञ्जति । धन्वति । ५९८ कृषि हिंसाकरणयोश्च । चकाराद्गतौ । कृषोती-
 त्यादि विनोतिवत् । अय स्वादौ च । ५९९ मव धन्वने । मवति । मेवतु* । मेतु ।
 अमवीत्—अमावीत् । ६०० अथ रक्षणगतिकान्तिप्रीतितृप्त्यवगमप्रवेशभ्रवणस्वा-
 म्यर्थयाचनक्रिये-ल्लादीप्यवाप्यालिङ्गनहिंसादानमागवृद्धियु । अरवति । आव । मा
 भवानवीत् । ६०१ घातु गतिशुद्धयो । स्वरितेत् । घावति—घावते । दघाव—दघावे ।
 अयोभान्ता आत्मनेपदिन । ६०२ धुञ् ६०३ धिञ् सन्दीपनक्लेशनजीवनेषु ।
 धुक्षते । दुधुक्षे । धिद्वते । दिधित्ते । ६०४ वृक्ष वरणे । वृक्षते । ववृक्षे । ६०५ शिक्ष
 विद्योपदाने । शिक्षते । ६०६ भिक्ष भिक्षायामलामे लाभे च । भिक्षते । ६०७ क्लेश
 अव्यक्त्या वाचि । बाधने इति दुर्ग । क्लेशते । चिक्लेशे । ६०८ दक्ष वृद्धौ
 शीप्रार्थे च । दक्षते । ददक्षे । ६०९ दीक्ष मौह्येऽप्योपनयननियममन्नादेशेषु । दी-
 क्षते । दिदीक्षे । ६१० ईक्ष दशने । ईक्षाश्रके । ६११ ईय गतिहिंसादर्शनेषु । ईया-
 श्रके । ६१२ भाप व्यक्त्या वाचि । भापते । ६१३ वर्ष स्नेहने । दन्त्योष्ठयादि ।
 ववर्षे । ६१४ जेषु अन्विच्छायाम् । ग्लेषु इत्येके । अन्विच्छा अन्वेषणम् । जिगेषे ।
 ६१५ जेषु प्रयत्ने । जेषते । ६१६ जेषु ६१७ जेषु ६१८ जेषु ६१९ जेषु गतौ ।
 जेषते । नेषते । प्रयाश्रके । विप्रंसे । ६२० रेपु ६२१ हेपु ६२२ हेपु अव्यक्ते शब्दे ।
 आद्यो वृक्षशब्दे । ततो द्वौ अरवशब्दे । रेपते । हेपते । हेपते । ६२३ कास्य शब्द
 कुरायााम् । कासाश्रके । ६२४ भास्य दीप्तौ । वभासे । ६२५ यास्य ६२६ रास्य शब्दे ।
 नासते । प्रयासते । ६२७ यास्य कौटिल्ये । नसते । ६२८ म्यस्य भये । म्यसते ।
 धन्वसे । ६२९ आश शसि इच्छायाम् । आशसते । आशशसे । ६३० प्रस्य ६३१

ठकारलोपस्याप्रसक्तौ आठः विन्धेन हित्वाभावाद्ठकारस्य गुणे अवादेशे च विनवा-
 नीति रूपमिति भाव । अधिनोत् । धिनुयात् । विन्ध्यात् । अधिन्वीत् । अधिन्वि-
 प्यत् । कृषोतीत्यादीति । धिबिबद्धूपायीति भाव । अय स्वादौ चेति । कृषिस्त्रियर्थं ।
 अथ रञ्जयेति । स्वान्धर्थः—ऐरवर्थम् । मा भवानवीदिति । 'नेटीति' न वृद्धि । मष्पाद्यो-
 ऽव्ययन्ता परस्मैपदिनो गताः । बाहु गतीति । उदिद्वयम् । स्वरितेदिति । सत्तश्च कर्तृगा-
 मिनि फले आत्मनेपदम् । अन्यथा परस्मैपदमिति भावः । अणोभान्ता इति । तत्र 'धु
 धे' त्वारम्य कास्यघातो प्राक् पकारान्ता । तत्र क्लेशघातुरेक शकारान्तः । दोष
 मोष्ठपति । पञ्चार्था । जेषुघातुर्षोपदेशः । कास्यघातुमारम्य ईहघातो प्राक् सका-
 रान्ता । कासाश्रक इति । कासप्रत्ययादिश्याम् । जास्यघातुर्षसघातस्य णोपदेशः ।
 आश शसीति । आश परा शसिघातुरिच्छायामित्यर्थं । ईहैत्यारम्य कास्यघातुवर्जं
 ध्रुपिकान्तोत्पत्तः प्राक् हकारान्ता । कास्यघातुस्तु शकारान्तः । श्लिहघातुरि-

गठु अदने । जप्रसे । जलसे । ६३२ ईह चेष्टायाम् । ईराञ्चके । ६३३ षडि
 ६३४ महि वृद्धौ । षदते । षवद्वे । मरते । ६३५ अहि गतौ । धंइते । आनहे । ६३६
 गहं ६३७ गहद कुरतायाम् । जगहं । जगलहे । ६३८ पई ६३९ बलह प्राधान्ये ।
 ओष्ठयादी । ६४० वई ६४१ वरह परिभाषणद्विष्यञ्च्कारेणु । दन्त्योष्ठयादी ।
 केचिच्च पूर्वयोर्दन्त्योष्ठयादितामनयोरोष्ठयादितां चाहुः । ६४२ प्लिह गतौ । पिप्लि-
 हे । ६४३ वेह ६४४ जेह ६४५ बाह प्रयत्ने । आद्यो दन्त्योष्ठयादि । अन्त्य
 जेवलोष्ठयादि । उभावप्योष्ठयादी इत्येके । दन्त्योष्ठयादी इत्यपरे । जेइतिगौरव्यो
 ऽपि । ववाहे । ६४६ द्राह निद्राक्षये । निक्षेपे इत्येके । ६४७ काश्ट दीप्तौ । चकारे ।
 ६४८ ऊह विनक्तं । ऊहाचक । ६४९ गाह विनोदने । गाहते । जगाहे । जगा-
 हिये-जघात्ते । जगाहित्वे । जगाहिष्वे । जघाद्वे । गाहिता । २३३५ ढो ढे लोप
 ङा३३३३ ढस्य लोप स्थात् ढे परे । गाढा । गाहिभ्रते-धाक्षते । गाहिषीष्ट-
 धाक्षीष्ट । अगाहिष्ट अगाढ । अघाकालाम् । अघाक्षन । अगाढा । अघाद्वम् । अघाक्षि ।

दुपधाः । ऊह वितर्कं इति । युक्तरथा अर्थनिर्ययो वितर्क । 'अनुत्तमप्युहति पण्डितो
 जग' इत्यत्र तु अनुदात्तस्वरूपणामनेवदमनिर्यमिति बोध्यम् । गाहृघातुस्-
 दिस्वाहृद् । तदाह—जगाहिष्वे जघात्ते इति । इदभावे जगाहृ से इति स्थिते हो
 ढ 'एकाच्' इति मगभावेन गस्य घ, 'पठो' इति ढस्य क, सरय ष । जगाहिष्वे
 जगाहिष्वे इति । इदपक्षे 'त्रिभाषेत्' । इति दावविष्कप । इदभावे स्वाह—नपाद्
 इति । जगाह ध्वे इति स्थिते हस्य ढ, घस्य ष्टुत्वेन ढा, गस्य भ् षकार, पूर्वस्य
 ढस्य 'ढा ढे लोप' इति ढक्ष्यमाणो लोपः । ढलोपसूत्रे शिवहैव पठितु युक्तम् । गाहि-
 तेति । इ पक्षे रूपम् । इदभावे तु गा हा इति स्थिते हस्य ढस्ये 'अप्रस्तयोर्घोऽघ'
 इति तकारस्य घस्ये, ष्टुत्वेन घस्य ढस्ये, गाद् ढा इति स्थिते—ढो ढे । ढ इति ष
 ष्यन्तम् । तदाह—इत्येति । ढकारस्येत्यर्थ । इति पूर्वस्य ढकारस्य लोपे 'गाढा'
 इति रूपम् । ढलोपे ष्टुत्वात्सिद्धस्य तु न, तथा सति ढलोपविधिवैयर्थ्यात् । पादपठे
 इति । इदभावे इत्य ढा, गस्य भ् षकार, ढस्य क, सरय ष इति भावः । पाद्येति ।
 ढाहीर्क्षिति सीयुति इदभाषपक्षे ढस्य ढा, गस्य भ् षकार, ढस्य कः सरय ष इति
 भाव । अग दिष्टति । सिच इद्, सस्य ष, तकारस्य ष्टुत्वेन ढः । इदभावे स्वाह—
 अगादेति । अगाद् स्त इति स्थिते सिच इदभावे 'सलो क्षली ति लोपः । दावघत्व-
 इत्वंढलोपाः । सलोपारपूर्वं भ् षकारस्तु न, अभावरस्यासिद्धतया 'क्षलो क्षली'ति
 सन्नापस्य पूष प्रवृत्ते । न च कृते ऽपि सलोपे प्रात्ययलक्षणेन सकारपरकारत्वात् भ् हुवार्
 इति शङ्काम्, 'वर्णाश्रये प्रत्ययलक्षणाभावा दिति भाव । अभावात्तमिति । इदभाषपक्षे
 यवक्ष्याः । अघाद्वेति । पूर्ववत् । अगाढा इति । यास् सिच् । इदभावे सलोपः । दाव-
 घत्वष्टुत्वाढलोपाः । अघाद्वमिति । अमि इदभाषपक्षे सलोपः । दावघत्वष्टुत्वाढलोपाः ।

६५० गृह् मद्गणे । गहंते । जगृहे । 'ऋदुपधेभ्यो लिटः कित्त्वं गुण्यात्पूर्वविप्रतिपे-
 पेन' (वा ५६३) जगृहिये-जघृक्षे । जघृक्ष्वे । गहिता-गर्दा । गहिष्यते-घदयते ।
 गहिषीष्ट-घृशीष्ट । लुङि अगहिंष्ट । इडभावे-२३३६ शल इगुपधादनितः कसः
 ३।१।४५॥ इगुपधो यः शजन्तस्तस्मादनितः ऋः कसादेशः स्यात् । अवृक्षत ।
 =३३७ फसस्याचि ७।३।७२॥ अजादौ तच्च कसस्य लोपः स्यात् । 'अलोऽ-
 न्यस्य' । (६ ४२) अघृक्षताम् । अघृक्षन्त । ६५१ गृह् च । गृह्ते । ६५२
 घुपि कान्तिकरणे । घुपते । लुघुपे । केचित् घप इत्यदुपधं पठन्ति ।

ध्वममाश्रिय टलोपाःपूर्वं भग्मावः । अघाञीति । इडभावे हस्य ङः, भग्भावः,
 ङस्य कः, सस्य पत्वमिति भावः । अघाञ्चदि । अघाञ्चदि । अघाञ्चिप्यत । अघा-
 ङ्यत । गृह्घातुः ऊदित् ऋदुपधः । गहंते इति । ऊटस्तिपि शपि लघूपधगुणे रपरत्वम् ।
 जगृहे इति । 'असंयोगादिति कित्त्वाद्गुणामावः । न च कित्त्वात् परत्वाद्गुणः शङ्क्यः,
 'प्रादुपधेभ्यो लिटः कित्त्वं गुण्यात् पूर्वविप्रतिपेपेन' इति वार्तिकेदिति भावः ।
 ऊदित्त्वादिङ्किलपं मया आह—अगृह्ये जघृक्षे इति । अन्वयासे उदरत्वं, इडादिः
 शेषः, जशश्च, इट्, पाचम् । इडभावे तु टावमभावकावपराणि । ध्वमि जगृ-
 ह्यिष्वे इति सिद्धवत्कृत्य इडभावे आह—जघृक्ष्वे इति । इड्य ङः, भग्मावपुत्व-
 टलोपाः । गहंते । इडभावे गुणे रपरत्वे टत्वधत्त्वात्पुत्वटलोपाः । घदयते इति ।
 गुणः, रपरत्वं हस्य ङः, भग्मावः, ङस्य कः, पत्वम् । घृवीयेति । आशीर्लिङः स्तोमुटि
 इडभावे 'लिङ्स्तिवाविति कित्त्वाद्गुणाऽभावे, इड्य ङः, भग्भावः, ङस्य कः,
 पाचम् । अगहिंष्टेति । सिच इटि गुणे रपरत्वे पाचै रूपम् । शल इड्यथा । शजन्त इति ।
 'घातोरेकाच' इत्यतोऽनुवृत्तघातुविशेषणत्वात्तदन्तविचिरिति भावः । सिचोऽपवादः ।
 पसादेशः अदन्तः । ककार इत् । अघृक्षतेति । ऋः कसः । तस्य कित्त्वात्कारस्य न
 गुणः । इड्य ङः, भग्मावः, ङस्य कः, पत्वमिति भावः । अघृक्ष आताम् इति स्थिते
 'आतो लिटः' इति इयादेशे प्राप्ते—रस्य । अशीरस्याऽङ्गच्छिप्रत्ययविशेषणत्वात्
 तदादिविधिः । 'घोर्लोपो लेटि वा' इत्यतः लोप इत्यनुवर्तते । तदाह—भ्रादाविस्था-
 दिना । अतोऽन्यस्येति । अन्त्यस्याऽकारस्य लोप इति भावः । वध्युत्सु 'लुग्या दुह-
 दिह' इत्युत्तरसूत्रादात्मनेपदे इत्यवृष्य तद्दिशेषणत्वाद्बोति तदादिविधिः । तेन हतोः
 कसप्रत्यये 'साट्सा' इत्यादौ नायं लोपः । 'अजादौ सही र्वेच कश्चिप्यतो इत्यते ।
 अघृक्षतामिति । अघृक्ष आताम् इति स्थिते कसाकारस्य लोपे अतः परत्वान्नावात्
 'आतो लिटः' इति इय् मेति भावः । अघृक्षन्तेति । इड्य अजादिवाभावात्सिमिन्यरे
 कसस्य अकारलोपाऽभावादतः परत्वात् 'आत्मनेपदेऽनन्तः' इत्यदादेशो न । 'इत्वे तु
 शोऽन्तादेशे कसस्याकारलोपः पररूपं वा । ५९२ वेति । गृह् घातुरपि मद्गणे वर्तत
 द्वायर्थः । मद्गुपधोऽयम् । घुपि चान्तीति । अदुपधोऽयम् । इदिसान्नुम् । 'नलोऽयनु-

अथाहृत्यन्ताः परस्मैपदिनः । ६५३ धुपिर् अविशब्दने । विशब्दनं प्रतिष्ठा-
नम् , ततोऽन्यस्मिन्नर्थ इत्येके । शब्दे इत्यग्रे पेदुः । घोषति । जुषोप । घोषिता ।
इरिस्वाद्घ्वा । अधुषत्-अधोषीत् । ६५४ अत् व्याप्तौ । २३३८ अत्रोऽन्यत्-
रस्याम् ३।१।७५। अद्यो वा रंतुप्रत्ययः स्यारकप्रथे सार्वधातुके परे । पचे
शप् । अद्यणीति । अद्युतः । अद्युवन्ति । अद्यति । अद्यतः । अद्यन्ति । आनस ।
आनक्षिय-आनष्ट । अक्षिता-अष्टा । अक्षिष्यति । 'स्कोः' (सू ३८०) इति कलो-
पः । 'पढोः कः सि' (सू २६५) अक्षयति । अक्षयतु । अक्षुहि । अक्षयानि ।
आक्षीत् । आक्षयम् । अक्षुयात् । अक्षुयुः । अक्षयात् । ऊदिस्वाद्घेट । 'नेटि'

स्वारः । यत्परकत्वाभावात् परसप्तम्यः । तदाह—धुषत् इति । सेट्कोऽपक्ष । अदुपचपठे
तु चपठे । जघपे । ऊष्मान्ता आत्मनेपदिनो गताः ।

अथाहृत्यन्ताः परस्मैपदिन इति । 'ऊष्मान्ता' इति शेषः । तत्र तुस द्विसेत्यतः प्रक-
षान्ताः । धुषिरिति । इरू इत् । प्रतिशानमिति । 'षेत्राः प्रमाण' मिरयाद्यभ्युपगम इत्य-
र्थः । ततोऽन्यस्मिन्निति । विशब्दनात् अन्यत् अविशब्दनं तस्मिन्नित्यर्थः । ररित्वाद्घ-
वेति । 'हरितो येत्यनेनेति शेषः । अधुषदिनि । अद्यो डिक्त्वाच्च लधूपधगुणः । अधोषो-
दिति । अट्मावपथे अत्रुधगुणे 'इट ईटि' इति सिञ्जोपः । इजन्तलक्षणवृद्धेः 'नेटि'
इति निषेधः । अक्षुधातुः ऊदित्वाद्घेट्कः । अत्रोऽन्यतरस्याम् । 'अद्य' इति पञ्चमी ।
'स्वादिभ्यः श्नु'रित्यतः श्नुरिति, 'क्यंरि शवि सप्तः कर्तरीति, 'सार्वधातुके यगि'त्य-
तः सार्वधातुके इति आनुवर्तते । तदाह—अद्यो वेति । श्नुप्रत्ययस्य शित्त्वं सार्वधातु-
परवार्थम् । तत्कलं तु 'स्वादिभ्यः श्नु' इत्यत्र वक्ष्यते । अद्योतीति । त्रिपि श्नुः तस्य
त्रिपः पित्त्वेन डिक्त्वाऽभावात् 'सार्वधातुके'ति गुणः । णवम् । अद्युन इति । तसः
अपित्त्वेन डिक्त्वात् इनेर्न गुणः । अद्युन-तीति । डिक्त्वाद्गुणाऽभावे ङवत् । अद्योपि ।
अद्युषः । अद्युष्य । अद्योमि । अद्युव । अद्युमः । अद्यतीति । शप्पथे रूपम् ।
आनर्धेति । णलि द्विह्रस्वान्नुद् । आनचतुः । आनधुः । ऊदित्वादिट्पथे आह-आ-
नचिधेति । इडभावे आह-आनष्टेति । आनच् य इति स्थिते 'स्को'रिति कलोपः । यस्य
श्रुत्वेन टः । अष्टेति । लुटि षाति इडभावेपथे 'स्को'रिति कलोपे सकारस्य श्रुत्वेन
टः । अक्षस्य तीति स्थिते प्रक्रियां दर्शयति—स्कोरिति कलोपः, पढोः कः सीति । का-
परत्वात् सस्य पठं घ । अक्षोसिभि । अक्षोत् । अक्षुत्वात् । अक्षुनाम् । अक्षु-
यन्तु । अक्षुशीति । संयोगपूर्वत्वाद्दुत्तश्चेति हेतुक् न । हेरपित्त्वेन डिक्त्वात् इनेर्न
गुणः । अक्षुत्वात् । अक्षुनम् । अक्षुत । अक्षवानीति । आटः पित्त्वेन डिक्त्वाऽभा-
वाच्च गुणनिषेधः । गुणे अवादेशः । अक्षवाक् । अक्षवाम् । शपि तु अ त्विरयादि ।
आक्षीदिति । अक्षित्पृ इनेर्गुणः आट् वृद्धिः । आक्षुताम् । आक्षुवन् । आक्षयोः ।
आक्षुत्तम् । आक्षुत । आक्षवमिति । मिषं अम् । इनेर्गुणः । अवादेशः ।

(सू २२६८) मा भवानक्षीत् । अक्षिष्ठाम् । अक्षिपुः । इडभावे तु मा भवाना-
क्षीत् । आष्टाम् । आक्षु । ६५५ तच्च ६५६ त्वच्चू तनूकरणे । २३३६ तनूकरणे
तक्षः ३११७६॥ रनु स्यादा शब्दिवये । तदपोति-तक्षति वा काष्ठम् । तत्रवि-
य-ततष्ठ । अतक्षीत् । अतक्षिष्ठाम् । अताक्षीत् । अताष्टाम् । तनूकरणे किम् ।
वाग्भि सन्तक्षति । भर्त्सयतीत्यर्थः । ६५७ उच्च सेचने । उच्चाञ्जकार । ६५८ रक्ष
पालने । ६५९ षिञ्च चुम्बने । प्रषिञ्चति । ६६० त्रच्च ६६१ द्रुक्ष ६६२ यच्च गतो ।

आक्षुण । आक्षुणम् । अक्षुण्यदिति । विधिलिङि यासुटो ङित्वात् शनोर्न गुणः ।
अक्षुण्युरिति । 'लिङ् सलोपः' इति सलोपे 'उस्यपदान्तात्' इति पररूपमिति भावः ।
अक्षुण्याः । अक्षुण्यातम् । अक्षुण्यात् । अक्षुण्याम् । अक्षुण्याव । अक्षुण्याम् । शप्पक्षे
अभ्रेदियादि । अक्षयादिनि । आशीलिङि अर्घधातुकराच्च रनु , नापि शप् । लुङि-
सिचि विशेषमाह—ऊदित्वादेदिनि । तत्र इट्पक्षे आह—नेटीति । हलन्तलक्षणमा वृद्धि-
नेत्यर्थं । नच अमैश्रीदिषादावेकेन हला ष्यवधाने हलन्तलक्षणवृद्धेश्चरितार्थत्वाद्
न तत्रप्रसक्तिरिति शङ्क्यम्, रन्नेः अराङ्गशीदित्यत्र वृद्धिसिद्धये अनेकालव्यवधानेऽपि
हलन्तलक्षणवृद्धिप्रवृत्तेर्माप्यादौ प्रपञ्चितादिति भावः । मा भवानक्षीदिति । आदि
सति हलन्तलक्षणवृद्धौ सत्यामसत्यां च रूपे भेदाभावात् 'मा भवान्' इत्युपात्तम् ।
अक्षिष्ठाम् । अक्षिपुः । अत्रापि 'मा' इति सम्बन्धे । इडभावे रिति । लुङ् इति अक्षु-
ईदिति स्थिते इडभावाच्चेटीति निषेधाऽप्रसक्त्या हलन्तलक्षणवृद्धौ 'स्को' इति क्लो-
पे षयोः' इति कवे पत्वमिति भावः । अत्र 'नेटि इति निषेधाभावेन हलन्तलक्षणवृ-
द्धिर्निर्वापेति स्पष्टयितुमेव 'मा भवान्' इत्युपात्तमित्युपात्तमिति बोध्यम् । अत्रमिति ।
अक्षु सताम् इति स्थिते हलन्तलक्षणवृद्धौ 'झलो झङी'ति सिञ्छोपे 'स्को'रिति क-
लोपे तकारस्य ष्टुत्वम् । आक्षुरिति । अक्षु सू उस् इति स्थिते हलन्तलक्षणवृद्धौ 'स्को',
रिति क्लोपे यस्य कश्चि सस्य पत्वमिति भावः । आक्षी । आष्टम् । आष्ट । आक्षम् ।
आक्षव । आक्षम् । आक्षिष्यत् । आक्षयत् । आक्षयताम् । आक्षयन् । आक्षयः । आक्षय-
त्तम् । आक्षयत । आक्षयम् । आक्षयाव । आक्षयाम् । तच्चू त्वच्च इति । स्यूलस्य काष्ठादेः
कतिपयावयवापनयनेन सूक्ष्मोन्मत्ततनूकरणम् । तनूकरणे । शेषपूरणेन सूत्र ष्या-
चष्टे—रनु स्यादा शब्दिवये इति । 'इवादिभ्यः रनु'रित्यतः रनुरिति, 'कर्त्तरि शब्दि-
भ्यतः कर्त्तरीति, सार्वधातुके यगिभ्यतः सार्वधातुके इति चानुवर्तते । 'तनूकरणेऽप्ये
विद्यमानात् तक्षधातो, रनु स्यादकर्त्तरे सार्वधातुके इति फलितम् । नच तक्षुधातो-
स्तनूकरणार्थकार्त्तवाऽव्यभिचारात् रनुविधौ तनूकरणप्रहणं व्यर्थमिति वाच्यम्, अत
एव धातुपाठे अर्थनिर्देशस्य हलन्तलक्षणव्यवहारात् । तदपोतीरवादि । अक्षुवृत्तपाणि ।
लुङि सिचि इट्पक्षे 'नेटी'ति वृद्धिनिषेधे अतक्षीदिति, इडभावे तु अताक्षीदिति च
रूपम् अक्षुवृत् । एवं अक्षुषाक्षुरपि । गिञ्च आनुषोऽदेतः । प्रषिञ्चतीति । 'उपसर्गादस-

प्रक्षति। अक्षति। नक्षति। ६६३ वक्ष रोपे। सघाते इत्येके। ६६४ मृक्ष सघाते।
 पक्ष इत्येके। ६६५ तक्ष त्वञने। त्वञन सवरण त्वञो ग्रहण च। पक्ष परिग्रहे
 इत्येके। ६६६ सूक्ष आदरे। सुसूर्क्ष। अनादरे इति तु काचिश्कोऽरपाठ। 'श्रवणा-
 वहेलनमसूर्क्षणम्' इत्यमरः। ६६७ फाक्षि ६६८ वाक्षि ६६९ माक्षि काह्यायाम्।
 ६७० प्राक्षि ६७१ प्राक्षि ६७२ स्वाक्षि घोरवाशिते च। ६७३ चूर्ष पाने। चुचू
 ष। ६७४ तूष नृशो। ६७५ पूष वृद्धो। ६७६ मूष स्तेये। ६७७ लूष ६७८
 रूष भूषायाम्। ६७९ शूष प्रसवे। प्रसवोऽम्प्यनुज्ञानम्। तालव्योऽम्पादि। ६८०
 यूष हिंसायाम्। ६८१ जूष च। ६८२ भूष अलङ्कारे। भूषति। ६८३ लूष वजा-
 याम्। उपास्यकार। ६८४ ईष उच्छेदे। ६८५ कष ६८६ खष ६८७ शिष ६८८
 लष ६८९ ऋष ६९० शष ६९१ वष ६९२ मष ६९३ ऋष ६९४ रिष हिंसायां।
 तृतीयपद्यौ तालव्योऽम्पादी। सप्तमो दात्योऽम्पादिः। चक्षाप। चक्षाप। शिशोप।
 शिशोपिय। शोषा। कष अशिक्षत्। असोक्ष्यत्। जेषत्। जभ्यत्। शेषत्। वर-
 पत्तः। मेपत्तः। २३४० तीपसहस्रभरुपरिष ७। २। ४८। इच्छुरवादे परस्य ता-

मासेऽपि इति षाब्दम्। अक्ष पूष ऋष गताविति। अयोऽम्प्यकारमञ्चया द्वितीयः शोष
 पदेशः। सदाह—अचतीति। वस्य सस्ये वृत्तवनिवृत्तिरिति भावः। णक्षधोऽनुर्णोपदेशः।
 सिषि 'नेटी ति हल-तलभ्रव्यवृद्धिनिषेध'। वक्ष रोपे इति। दात्योऽम्पादिः। अक्षघातु-
 रकारमन्व्य। त्वञनशब्दस्य विवरणं—संवरणमिति। सूक्षंघातुः रेफमन्व्य अक्षघातरे
 हेतुमाह—अचतीति। सूक्षंघातोरनादरायं कर्त्वे असूर्क्षणमित्यस्य आदरायं कर्त्वापत्त्या
 अमरकोशे अवशापयार्थेऽवगमविरोध इति भावः। घोरवाशिते चेति। चाक् काळ-
 क्षायामपि। घोरवाशित क्रूरशब्दः। सूपेऽपारम्य ऊष रजायामिति दावदुपधाः।
 ईष उच्छेद इति। ईषुपधः। कपोऽपारम्य दश घातवः। सप्त तृतीयो दशमश्च ह्रुपधः।
 शिषघातुरनिट्क। मादिनिवमात्थलि वसि मसि च निरयमिद्, अजन्ताकारवशा-
 ऽम्पावेन थलि घेटकत्वाभावात्। शिशोपिय। शिशिपिव। शिशिपिम। अशिषदिपि।
 'शाल इगुपधाश्' इति चले वसादेशे कित्वाल्हूपधगुणनिषेधे परस्य कर्त्वे सन्व पत्य
 मिति भावः। वषवतुरिति। 'न शसत्' इति निषेधादेत्वाभ्यासलोपो न। श्यघातुः से
 ट्क। शोपति। शोष। ररपत्तः। ररुपु। दरोपिय। ररुषधुः। हष। दरोप। ह्रुपिव।
 ह्रुपिम। तीपसह। धातुघातुः कर्त्वेऽप्यत इडियनुवर्तते। 'श्वरतिसृति' इत्यतो वेति
 च। तीति सप्तगुणादानात्तदादिविधि। ह्य सह लुभ रथ रिष पृषा इन्द्रोऽथञ्चम्येक-
 चनम्। सदाह—रुद्धवादेरिति। इच्छतीति ह्येः क्तिपा निदराः। ह्यघातुर्विचक्षितः।
 'ह्यु इच्छार्था' गुदादि' दाविकरण। ह्य गतौ दिवादिः द्यमित्यकरण। 'ह्य आ
 मीकये' मवादिः वनाविकरण। एष 'ह्येस्तकारे यमप्रत्ययात्प्रतिषेध' इति वाति-

देराघंघातुकस्येह्वा स्यात् । रोपिता-रोशा । रोपिष्यति । रेपिता-रेषा । रेपि-
 प्यति । ६९५ मय भस्मने । इह मत्संन श्रवः । भपति । वभाप । ६९६ उप ।
 दाहे । ओपति । २३४१ षपविद्वाग्युभ्योऽन्यतरस्याम् ३।१।३८॥ एभ्यो
 ङिठ्याम्वा स्यात् । ओषाञ्चकार । उवोष । ऋषु । उवोषिय । ६९७ जिषु
 ६९८ विषु ६९९ मिषु सेचने । जिषेप । ऋादिनियमादिट् । विवेषिय । विविषिव ।
 वेषा । वेक्ष्यति । अविषत् । ७०० पुष पुष्ठी । पोपति । पोपिता । पोपिष्यति । अपो
 पीत् । अनिट्केषु पुष्य इति श्यना निर्देशादय सेट् अतो न षः । अक्ष्विषी देवा-
 दिकस्य ग्रहणान्नाह् । ७०१ धिषु ७०२ श्लिषु ७०३ म्रुषु ७०४ प्लुषु दाहे । अ-
 पति । शिष्य । धेषिता । श्लेषति । शिष्लेष । श्लेषिता । अयमपि सेट् । 'अनि-
 ट्सु देवादिकस्यैव ग्रहणम्' इति कैयटादयः । यस्वनिट्कारिकान्यासे द्वयोर्ग्रहणमि-
 त्युक्तं तरवोषिविरोधाद् मन्थान्तरविरोधान्चोपेक्ष्यम् । पुषोष । पुष्ठीष । ७०५
 षुषु ७०६ षुषु ७०७ म्रुषु सेचने । म्रुषु सङ्घने च । इतरोऽर्हिसासक्लेशनयोश्च ।
 पर्यति । पर्य । पृष्यात् । ७०८ ध्रुषु सङ्घर्षे । ७०९ ह्रुषु अन्धीके । ७१० तुस
 ७११ हस ७१२ हस ७१३ रस शब्दे । तुसोस । जहास । जहास । रास ।

क्वात् षपन्विकारस्य न ग्रहणम् । रोपिता, रोषेति । इहमात्रे ष्टुत्वेन तकारस्य टकारः ।
 रिषेस्तादाविह्विकल्पं मत्वा आह—रेपिता रेपेति । उव दाह इति । सेट्कोऽप्यम् ।
 षक्षधनुवत् रूपाणि । उषविद् । कास्प्रत्ययादित्यतः आम् छिद्योत्पन्नवर्तते, तदाह—
 एभ्यो ङिठीति । आमभावपक्षे आह—उवोषेति । 'अन्यासस्याऽसवयं' इति उवहादेशः ।
 जिषु विषु मिषु सेचन इति । द्वितीयो दन्त्योऽप्यादिः । यत्किं वसि मसि च विशेषमाह—
 ऋादिनियमादिहिति । विवेषियेति । अजन्ताकारवशाऽभावेन भारद्वाजनियमाऽप्रभृत्सेष्य-
 स्यपि ऋादिनियमास्त्रियमिट् । वेष्टेति । तासि ष्टुत्वेन तकारस्य टः । वेक्ष्यतीति । 'ष-
 टोरिति परस्य कः, सस्य यः । अविषदिति । 'शळ इगुपघात्' इति ङस, यस्य कः,
 सस्य यः, किञ्चाञ्च गुण । पुषघात् सेडिति मत्वा आह—रेपितेति । अपोषीदिति ।
 'नेटो'ति वृद्धिनिषेधः । नन्वनिट्सु पुषेः पाठात् कथं सेट्कारमित्यत आह—अनिट्के-
 ष्विति । अत इति । सेट्कारवात् वसो नेत्ययं । ननु पुषादित्त्वलक्षणः अङ्कतो नेत्यत
 आह—अक्ष्विषाविति । एतच्चानुपपद्येव पुषादिसूत्रस्याख्यावसरे स्पष्टीमविष्यति ।
 अयमशीति । पुषघातुवत् श्लिषघातुरपि भौत्रादिक. सेडिरयं । कैयटादय इति । 'श्लिष
 आच्छिन्ने' इति सूत्रे कैयट्हरदत्तादिभिस्तथा प्रपञ्चितत्वादिति भावः । द्वयोर्ग्रहण-
 मिति । भौवादिकदेवादिकयोर्द्वयः । स्वोक्तीति । 'श्लिष आच्छिन्ने' इति सूत्रे देवादि-
 कश्चिदपेगनित्केषु ग्रहणमिति न्यासकृता कैयटादिभिश्चोक्तत्वादिति भावः । षुषु षुषु
 । इत्यारभ्य षुषुपर्यन्ता ऋदुपघाः । सङ्घीकं मिष्यामवनं मिष्योक्त्वा । तुष इतेत्या-

५१४ लघु श्लेषणकीदन्तयो । ७१५ षट् अदने । अयं न सार्वत्रिक । 'लिट्प-
न्यतरस्याम्' (सू २४२४) इत्यर्धेशादेशविधानात् । ततश्च यत्र लिङ्ग वचन
वास्ति तत्रैवास्य प्रयोग । अत्रैव पाठो यपि परस्मैपदे लिङ्गम् । लुटिकरणमङि ।
अनिट्कारिकासु पाठो वलाघार्धघातुके । क्वमरचि तु विशिष्येसादानम् । घञति ।
घञ्ता । २३४२ स स्थाघघातुके ङाङाङ्ङा॥ अस्य त स्यात्सादाघार्धघातुके ।
घञ्ति । घञ्त् । अघञ्त् । घञ्त् । लिङ्गाद्यभावादादिष्वस्याप्रयोगः । २३४३
पुपादिद्युताद्यलुदित परस्मैपदेपु३।१।५५॥ श्यन्विकरणपुपादेर्द्युतादेर्लुदितश्च
परस्य च्लोरल् स्यात्परस्मैपदेपु । अघञ्त् । ७१६ जत्रं ७१७ चवं ७१८ कर्मं

रम्य यत्र गताविद्यताः प्राक् सकारान्ताः । घञ्त्प्रातुःनिट्क । अदिति । षट्
घातु सर्वेषु न प्रयोज्य इत्यर्थः । कृत इत्यत आह—निटीनि । यद्यर्थं सार्वत्रिकं स्यात्
तदा लिट्पि प्रयुज्येत । ततश्च 'अद भञ्जे' इति घातोऽङिःश्यन्तरस्यामिति घञ्त्
भावविधिसिद्धये स्यादिति भावः । असाद्यत्रिंशदशे सति क प्रयोग क नेत्यत्र आह—
तत्रचेति । यत्र घञ्त्प्रातो प्रयोगे ज्ञापकं प्रत्यक्षवचनं वास्ति तत्रैवास्य प्रयोग इ
त्यर्थः । तत्र तावद्विद्गं दर्शयति—अत्रैवति । अत्रादिगणे अत्रैव क्रमे अस्य पाठो यपि
परस्मैपदे प्रयोगे लिङ्गमित्यर्थः । नच भानुसन्तार्धं पाठ इति चक्षुःम्, द्युत दीप्ता-
विद्यत प्राक् पाठेनैव सिद्धे अत्र क्रमे घञ्त्प्रातोऽङिःश्यन्तिसिद्धये भावः । लुटिकरणमङि ।
'प्रयोगे लिङ्गमिति शेषः । अनिट्कारिकास्त्विति । भानुदातोपदेशेषु घञ्त्प्रातोः पाठो
वलाघार्धघातुके प्रयोगे लिङ्गमित्यर्थः । अथ कचिद्व्यय प्रयोगे प्रत्यक्षवचनं दर्शयति-
क्वमरचीति । 'स्यत्पदाः क्वमरच' इत्यत्र विशिष्य घञ्त्प्रातुःसादानं क्वमरचि प्रयोगे प्रमाण-
मित्यर्थः । घञ्तीति । कटि ससाद्यपलक्षणादिम् । क्विति अस्य प्रयोगाऽमावाङ्मुञ्च्यु-
दाहरति—वत्येति । स ति । स इति च्लेद । सः इति पयपन्तम् । सि इति सप्तम्य-
न्तम् अर्धघातुके विशेषणम् । तदादिविधिः 'अच उपसगात्' इत्यतः त इत्यनुव-
र्तते । अकार उच्चारणार्थः । तदाह—अस्य त स्यादिति । आदेशो अकारस्य उच्चार-
णायावाचकारः स्यादित्यर्थः । लुटि षटेः सिचि प्राप्ते—पुपादि । 'छटे सिच्' इत्यतः
च्लेरिति 'अस्यतिवच्छिन्नोतिभ्यः' इत्यतः अलिति चानुवर्तते । पुपादि घातादि लु
दित्पूर्वा समाहारद्वन्द्वान्त्वमा । तत्र पुपघातुस्तु म्वादी म्वादी पुपादी दिवादी
वास्ति । तत्र यदि भौवादिकः पुपादिगणो गृह्येत, तर्हि द्युतादिप्रश्नमन्तर्धकं स्यात्,
पुपादिगणोत्तरमेवात्र द्युतादिगण्यपाटात् । नापि क्रयाद्यन्तर्धकः । तत्र हि 'मुप स्तेषे'
'सच भूतप्रादुर्भावे 'हेट् च' 'मह उपसगाने' इति अस्वार एव पठ्यते । यदि त एवात्र
पुपादयो विधत्ताः स्युः तर्हि क्वात्वात् लुदित एव ते क्रियेरन् । नाप्यत्र भौरादिकः
पुपादिर्गृह्यते, निष्ठा अन्त्यवहितरशात् । अत्र परिशेषात् दिवाद्य एव गृह्यन्ते ।

परिभाषणद्विंशतजनेषु । ७१९ पितृ ७२० पेम् गतौ । विपित्तुः । विपेतुः ।
 ७२१ हसे हसने । एदिस्वान्त वृद्धिः । अहसीत् । ७२२ निशसमावौ । तालव्योष्मा-
 न्तः । प्रयोशति । ७२३ मिश ७२४ मश शब्दे रोपकृते च । तालव्योष्मान्तौ ।
 ७२५ शव गतौ । दन्त्योष्मान्तस्तालव्योष्मादिः । शवति । अशवीत्—अशावी-
 त् । ७२६ शश प्लुतगतौ । तालव्योष्माद्यन्तः । शशाय । शेशतु । शेशुः ।
 शेशिष । ७२७ शमुदिसायाम् । दन्त्योष्मान्तः । 'न शसद्द-' (सू २२२२) इत्येत्वं
 न । शशस्रुः । शशसुः । शशसिष । ७२८ शंमु स्तुतौ । अथ दुर्गतावपीति
 दुर्गः । 'नृशसौ धातुकः कूरः' इत्यमरः । शशस । आशिषि नलोः । शस्यात् ।
 ७२९ चह परिकल्कने । कल्कनं शाठ्यम् । अचहीत् । ७३० मह पूजायाम् ।
 अमहीत् । ७३१ रह त्यागे । ७३२ रहि गतौ । रहति । रंहात् । ७३३ दह ७३४
 दहि ७३५ वृह ७३६ वृदि वृदौ । दहति । ददहं । ददहत् । दहति । बहति ।
 वृहति । वृदि शब्दे च । 'वृदित करिगर्जितम्' इत्यमरः । वृहिर् इत्येके । अबृ-
 हत् । अबर्हीत् । ७३७ वृहिर् ७३८ वृदिर् ७३९ उदिर् अर्दने । तोहति । वृतो-
 ह । अतुहत्—अतोहीत् । दोहति । दुदोह । अदुहत्—अदोहीत् । अनिट्कारिका-
 स्वस्य दुहेर्पदस्य नेच्छन्ति । ओहति । उवोह । ऊहत् । ओहिता । मा भवानुहत् ।
 आहीत् । ७४० अर्हं पूजायाम् । आनर्हं ।

अथ कृपपर्यन्ता अनुदात्तैः । ७४१ श्रुत दौतौ । द्योतते । २३३३ द्युति-
 स्वाधोः सम्प्रसारणम् ७४३७ ॥ अनयोरभ्यासस्य सम्प्रसारणं स्यात् ।

तदाह—इत्यनिकरयेति । अजं चर्चं भर्त्सेति । पृनेर्षां चर्चार्थात्तेष्वेव पाठ उचितः । इसे
 इमन इति । एदिश्यम् । न वृद्धिरिति । 'अपन्ते त्यनेनेति शेषः । विश ममावाविति । यो-
 पदेशत्वाद्गुपसर्गादममासेऽपीति नस्य पारवम् । तदाह—प्रणेशनीति । 'शमु द्विसायाम्'
 इत्यथः प्राक् शकारागताः । शवतिस्तु घातः । शस्विति । नोपघ', कृतानुस्वारस्य
 निर्देशः । 'अह परिकल्कने' इत्यपरम्य अहंतिपर्यन्ता इकारागताः । रह त्यागे इति ।
 नायमिदित् । रहि गताविति । अयमिदित् । दह दहोति । अद्रुपचा पृते । द्वितीयपञ्च-
 याविति । अबृहत् । अबर्होति । इरिश्याद्द्विविकल्प इति भावः । उवोहेति । उहि-
 चातोळिति द्विषे इच्छादिदोषे पुगललक्षणे गुणे 'अभ्यासस्यासवर्णे' इत्युक्ते । मा भवा-
 नुहति । इरित्वाद्द्वि रूपम् । ओहीदिति । अमभावपक्षे ष्लेः सिचि तस्य इटि 'अस्ति-
 सिच' इति तकारस्य ईटि 'इट ईटि' इति सिचो लोपे 'आड्जादीनाम्' इति आति
 वृद्धिः । माड्योगे तु मा भवानुहीत् । आनर्हति । 'अत आदेः' इति दीर्घं जुट् ।

कृपपर्यन्ता अनुदात्तैः इति । श्रुतेत्यारम्य कृपपर्यन्ता इत्यर्थः । पृतिस्वाधोः अभ्यास-

दिद्युते । दिद्युताते । द्योनिता । २३४५ द्युद्भयो लुङि, १।३।६१॥ द्युतादिभ्यो लुङ्
 परस्मैपद वा स्यात् । पुषादिसूत्रेण परस्मैपदे अच् । अद्युतत्-अद्योतिष्ठ । ७४२
 श्विता नर्थे । श्वेतते । शिशिवते । अश्वितत् । अश्वेतिष्ठ । ७४३ त्रिमिदा स्नेहने ।
 भेदते । २३४६ मिदेर्गुणः ७।३।२१॥ मिदेरिको गुण स्यादित्सक्यकारादौ ।
 एशः आदिश्चित्वाभावाज्ञानेन गुण । मिमिदे । अमिदत् । अमेदिष्ठ । ७४४ त्रि-
 त्विदा स्नेहनमोचनयो । मोहनयो इत्येके । स्वेदते । त्रिष्विदे । अस्विदत् अस्वे-
 दिष्ठ । त्रिष्विदत् च इत्येके । अद्विदत्-अद्वेदिष्ठ । ७४५ इच दीतावमि-
 प्रीतौ च । रोचते सूर्यं । हरये रोचते भक्तिः । अरुचत् । अरोचिष्ठ । ७४६ द्युट्
 परिवर्तने । द्योदते । लुद्युटे । अद्युटत्-अद्योतिष्ठ । ७४७ इट् ७४८ लट् ७४९ लुट्
 प्रक्रियाते । अरुटत्-अरोचिष्ठ । ७५० शुभ दीती । ७५१ लुम सञ्चलने । ७५२

सत्येति । 'अत्र लोपोऽग्यासस्य' इत्यतः तदनुवृत्तेरिति भावः । दिद्युते इति । द्वित्वं
 इलादि षोड इत्यनेन यकारस्य लोपे प्राप्ते तदपवादत्वेन 'द्युतिस्वाभ्यो' इति सग्र-
 सारणे 'सग्रसारणाच्च' इति सकारस्य पूर्वरूपे रूपम् । पुद्भ्यो लुङि । बहुवचनात्
 द्युतादिभ्य इति गम्यते । द्विभ्योने पञ्चमी । 'तस्मादित्युत्तरस्य' इति परिमाणया
 परस्वति लभ्यते । 'शिवात्कर्तारि, इत्यत परस्मैपदमित्यनुवर्तते । तदाह—द्युतादिभ्य
 इति । परस्मैपदे भावति । आत्मनेपदपथे सिजेव नावच्छ्, पुषादिसूत्रे परस्मैपदप्रहणा
 दिति भावः । तदाह—अद्योतिष्ठेति । श्विता नर्थे इति । श्वेतवर्णकरणे षोडीभवने य
 र्थार्थः । अश्वितदिभिः । द्युतादिस्यादत् । अश्वेतिष्ठेति । आत्मनेपदपथे रूपम् । पृष-
 मघेऽपि द्युतादौ लुङि रूपभेदो ज्ञेयः । त्रिमिदा स्नेहने इति । त्रिष्विदत् प्रीत क
 हत्येतदर्थः । 'मिमिदे' इत्यत्र द्विदत् । 'असंयोगा'दिति कित्त्वेऽपि गुणं वाञ्छितुमाह—
 मिदेर्गुणः । 'मिदे'रित्यवयवच्छेदो । गुणध्याया 'ह्रस्वो गुणवृद्धी' इति परिमाणया इक
 इत्युपतिष्ठते 'द्विषुक्लमुचमा शिति' इत्यत शितीत्यनुवर्तते । अन्वासाविच्छेति कम
 धारय । तेन च अचिपृताऽङ्गाक्षित प्रत्ययो विच्छेयते । तदाद्विष्विधि । इक्ष्ण्वङ्गा-
 कारादौ प्रत्यये परे इति लभ्यते । तदाह—मिदेरित्वादिना । देवादिभ्यो मिदेः रयनि इम
 षते इत्याद्युदाहरणम् । अ इत् यस्येति बहुधीहिमाधिरथ शिति प्रत्यये परे, मिदेरिको
 गुण इत्यथ कुतो न इवारयापत् इत्यासाद्यय मिमिदे इत्यत्र गुणाऽमावार्थमित्सञ्चक्य-
 कारादाविति ध्याक्ययमित्यभिप्रेत्याह—एष आदिश्चित्वाभावादिति । त्रिष्विदेति । चो-
 पदेशोऽयम् । अनिट्पु द्विद्येति इयन्निष्करणस्येव घट्ट्यादर्थं सेट् । इच दीतावमिप्रावी
 चेति । अमिप्रीतिः प्रीतिविषयो भवनम् । दीती उदाहरति—रोचते सूर्यं इति । प्रकाशत
 इत्यर्थः । अमिप्रीती उदाहरति—हरये रोचते भक्तिरिति । भक्तिः हर्वाश्रितप्रीतिविषयो
 भवतीत्यर्थः । 'रुच्यार्थनाम्' इति सग्रसारणाच्चतुर्थी । शुभ सञ्चलने इति । चोमते ।

अम ७५३ वृम हिषायाम् । आद्योऽभावे च । 'नमन्तामन्यके समे' । 'मा भूवन्न-
न्यके सर्वे' इति निश्चकम् । अनमत्-अनमिष्ट । अतुमत्-अतोमिष्ट । इमौ दि-
वादी ऋयादी च । ७५४ सप्त ७५५ ध्वम् ७५६ अमु अवसंसने । ध्वंसु गती च ।
अडि नलोपः । अस्तमत्-अस्तमिष्ट । 'नास्तसत्करिणा भ्रैवम्' इति रघुवशे । अंशु
इत्यपि केचिपेटुः । अत्र तृतीय एव तालव्यान्त इत्यन्ये । अशु अंशु अधःपतने
इति दिवादौ । ७७७ सप्तु विश्वासे । अस्तमत्-अस्तमिष्ट । दन्त्यादिरयम् ।
तालव्यादिस्तु प्रमादे गतः । ७५८ वृत्तु वर्तने । वर्तते । ववृते । २३४७ घृ-
द्भयः स्यसनोः ६।३।६२॥ वृतादिभ्यः परस्मैपदं वा स्यात्स्ये सति च । २३४८
न घृद्भयश्च भ्यः ७।२।५६॥ एभ्यः सकारादेराघंघातुक्स्येण स्यात्तडानयो-
रभावे । वरत्यति-वर्तिष्यते । अवृत्त-अवर्तिष्ट । अवत्स्येत्-अवर्तिष्यत । ७५९

धुम्यतीति दिवादौ । धुमनातीति ऋयादौ । नमवातुः णोपदेशः । नमते । आद्योऽभावे
वेति । आसचलनेऽपि । तत्र अभावायंक्तस्य प्रयोग दर्शयति-नमन्तामन्यके समे इति ।
मन्त्रोऽयम् । नन्वत्र मन्त्रे णभेर्हिसायंक्तत्वमेव कुतो न स्यादित्यत आह-मा भूवन्न-
न्यके सर्वे इति । 'नमन्ता'मित्यस्य विवरणं-मा, भूवन्निति । न भवन्तीत्यर्थः । समे
इत्यस्य विवरणं-सर्वे इति । निश्चकमिति । वेदव्याख्याकारमको यास्कप्रणीतो मन्त्र-
विशेषो निश्चकम् । संतु ध्वंसु अमु इति । अयो नोपघाः कृतानुस्वारनिर्देशाः । ध्वंसु गती
वेति । घाह्वससनेऽपि । अस्तमिष्टिति । घृतादिस्वारपरस्मैपदे अडि नलोप इति भावः ।
नास्तमिति । नास्तमदित्यपपाठः । नघाऽस्तमिति क्लो रूपमिति अमित्यम् । तत्र
परस्मैपदासम्भवात् । अमुधातुरकारमभ्यः । वृत्तु वर्तने इति । अदिच् अदुपघः सेट्-
कः । वर्तते इति । अपि गुणे रपरश्चम् । ववृते इति । 'असंयोगादिति कित्वाद् गुणा-
भावे द्वित्वे उरदत्त्वे रपरात्वे हलादिशेषे रूपम् । लुटि वर्तिता । वृद्भयः । बहुवचना-
द्वृतादिभ्य इति गभ्यत्ते 'शेषात्करो'त्यतः परस्मैपदमित्यनुवर्तते, 'वा ऋषयः' इ-
त्यतो येति च । तदाह-वृतादिभ्य इति । न वृद्भयः । 'सेऽसिची'ति सूत्रात् से इति,
आर्द्धधातुक्स्येदिति चानुवर्तते । तदाह-एभ्यः सकारादेरिति । तडानयोरभावे इति ।
'गमेरि'दित्यतः परस्मैपदेऽित्यनुवृत्तम् । तेन च तडानयोरभावो लक्ष्यते, व्याख्या-
नादिति भावः । तेन 'त्रिगमिपिता' इत्यत्र गमेः सप्तन्तात् तृचि इट् सिष्यति,
घृतेः सप्तन्तात् हेतुंकि विवृत्स इत्यत्र इग्निपेधश्च सिष्यति । वरत्यतीति । लुटि स्यः ।
'घृद्भयः स्यसनो' इति परस्मैपदविकल्पः । 'न घृद्भयः' इति इग्निपेधः । गुणः । रप-
रवम् । परस्मैपदाऽभावे रवाह-वर्तिष्यते इति । 'तडानयोरभावे' इत्युक्तेः 'न घृद्भयः'
इति इग्निपेधो न । भवतिष्ठेति । परस्मैपदस्य लङ्शब्दाऽभावे रूपम् । भवत्यतिदिति ।
'लुटि स्यः । 'घृद्भयः स्यसनो' इति परस्मैपदम् । 'न घृद्भयः' इति इग्निपेधः, गुणः-

वृधु वृद्धौ । ७६० शृधु शब्दकृतव्यायाम् । इमौ वृधुषत् । ७६१ स्पन्दू प्रसवणे ।
 स्पन्दते । सस्पन्दे । सस्पन्दिषे-सस्पन्सि । सस्पन्दिष्वे । स्पन्दिता-स्पन्ता ।
 'वृद्धयः स्यसन्तोः' (सू २३४७) इति परस्मैपदेषु कृते ऊदित्लक्ष्यमन्तरङ्गमपि
 विकल्प बाधित्वा चतुर्ग्रहणसामर्थ्यात् 'न वृद्धय - इतिनिषेधः । स्पन्स्पति-स्प-
 न्दिष्यते-स्पन्स्पते । स्पन्दिरीष्ट-स्पन्सीष्ट । 'शुद्धया लृ' (सू २३४५) इति
 परस्मैपदेषु आह । नलोपः । अस्पदत् अस्पन्दिष्ट-अस्पन्त । अस्पन्शताम् ।

परस्वमिति भावः । अस्निष्यतेति । परस्मैपदस्याऽभावे 'न वृद्धय' इति इतिनिषेधोऽपि
 नेति भावः । वृधु शृधु इति द्वौ ऋदुषभौ । तत्रापि 'शुद्धयो लृ' इति परस्मैपदेषु
 कृतादिलक्षणाः आह । लृट् लृटो- 'वृद्धयः स्यसन्तोः' इति परस्मैपदेषु 'न वृद्धय' इति इतिनि-
 षेधश्च । तदाह-इमौ वृधुषदिति । अस्पन्ति अस्पन्तिष्यते । अस्पन्त-अस्पन्ति । अस्पन्ति-
 अस्पन्तिष्यत । अस्पन्ति-अस्पन्तिष्यते । अस्पन्ति-अस्पन्तिष्यत । अस्पन्ति-अस्पन्तिष्यत ।
 स्पन्दूधातुः ऊदित् नकारोपसृत्तानुरवारपरस्यवर्णनिर्देशः । सस्पन्दिषे सस्पन्सि इति ।
 इडभावे दस्य चत्वं त । सस्पन्दिष्वे सस्पन्दिष्वे इति । इडभावे चकारात् प्राक् इका-
 रा । त्वपरकत्वाभावात् चत्वंम् । स्पन्दिता स्पन्तेति । इडभावे दस्य चत्वंम् । ननु लृटि इष्ये
 सति 'वृद्धयः स्यसन्तोः' इति परस्मैपदेषु परस्माद्द्विष्यत्प्रत्ययमिद्विकल्पं बाधित्वा 'न वृ-
 द्धयश्चतुर्भ्यः' इति इतिनिषेधे 'इष्यत्प्रत्ययेषु रूपमिष्यते, ननु स्पन्दिष्यति इति । तदनुक्तम्
 अन्तरङ्गतया ऊदित्लक्ष्यस्यैव इद्विकल्पस्य उचितत्वात् सकारादिविशेषापेक्षतया स-
 क्तानाभावनिमिषापेक्षतया च न वृद्धय' इति निषेधस्य बाधिरावादिप्रमाशङ्क्य निरा-
 करोति-वृद्धय इति । 'वृद्धयः स्यसन्तोः' इति परस्मैपदेषु कृते अन्तरङ्गमपि विकल्प बाधि-
 त्वा 'न वृद्धय' इति निषेध इत्यन्वयः । कुत इत्यत आह-चतुर्ग्रहणसामर्थ्यादिनि । यदि
 ह्यत्र ऊदित्लक्ष्यस्य इद्विकल्प एव स्यात् तदा 'न वृद्धयश्चतुर्भ्यः' इति निषेध, तर्हि
 'चतुर्भ्यः' इति अर्थं स्यात् । न च कृष्णावृत्तिस्तोत्रमिति शङ्करम्, 'तासि च
 सल्लप' इति चकारेण सकारापाठं धातुकेऽपि नियमिग्निसंघमृत्तेर्वैयमाणावाम् ।
 तथा च चतुर्ग्रहणं चतुर्णामपि सर्वत्र इतिनिषेधापेक्षमिति भावः । भाष्ये तु 'निषेधात्
 चलीषीसः' इति न्यायन आम्तरङ्गस्यापि ऊदित्लक्षणे इद्विकल्पस्य 'न वृद्धयः' इति
 निषेधेन बाधित्वेऽनुग्रहणं प्रत्याकृतम् । तथा च लृटि परस्मैपदेषु ऊदित्लक्ष्य-
 मित्त्विकल्प बाधित्वा 'न वृद्धय' इति नियमिग्निसंघे स्पन्स्पतिष्यते स्पन्स्पते
 इति । इडभावे दस्य चत्वंम् । आशीर्षि सौयुटि ऊदित्वादिद्विकल्प मत्वा आह-
 स्पन्दिष्वे स्पन्सीष्टेति । 'न वृद्धय' इति निषेधस्तु न, सकारोऽत्रमात्रं एकं सप्तकृते-
 रिति भावः । लृटि विशेषमाह-पृद्धयो लृटोत्पादिना । भक्ति । 'शुद्धयि लृटि' इति
 शेषः । नलोप इति । 'अनिदिता'मित्यनेनेति शेषः । आम्तेपदेषु तु अक्षमावाद्दि-

अस्यन्स्यत् । अस्यन्स्यत्—अस्यन्दिश्यत्—अस्यन्स्यत् । २३४५ अनुविपर्यभि
निभ्यः स्यादन्तेरप्राणेषु ८।३।७२॥ अथ परस्याप्राणिकर्तृकस्य स्यन्दतेः
सस्य षो वा स्यात् । अनुभ्यन्दते—अनुस्यन्दते वा जलम् । अप्राणेषु किम् । अनु-
स्यन्दते हस्ती । अप्राणेषु इति पर्युदासात् मत्स्योदके अनुभ्यन्दते इत्यत्रापि पक्ष
पक्ष भवत्येव । प्राणेषु न इत्युक्तौ तु न स्यात् । ७६२ कृप सामर्थ्ये । ३३५०
कृपो रो ल ८।३।१८॥ कृप उः रः ल इति च्छेद । कृप इति लुप्तवर्णिकम् ।
तच्चावर्तते । कृपो यो रेफस्तस्य ल स्यात् । कृपेर्ऋकारस्यावयवो यो रेफसदृश-

लक्षणमिद्विकल्प मत्वा आह—अस्यन्दिष्ट अस्यन्तेति । तत्र इदमवयवो अस्यन्द् स्
त् इति स्थिते 'अलो अलि' इति सलोपे दस्य चर्चम् । नचाऽपिस्वेन द्विरवात् 'अ-
निदिताम्' इति नलोप शब्दः, सिञ्चलोपस्याऽसिद्धावेनाऽनुपधात्वादिति भावः ।
अस्यन्स्यत् । अस्यन्स्यत् । अस्यन्स्यत् । अस्यन्स्यत् । अस्यन्स्यत् । अस्यन्स्यत् ।
अस्यन्स्यत् । अस्यन्स्यत् । अस्यन्स्यत् । अस्यन्स्यत् । अस्यन्स्यत् । अस्यन्स्यत् ।
अनुविपर्यमिति । अथ इति । अनु वि परि अमि नि इत्येतेभ्य इत्यर्थः । सत्येति । 'सहेः
साढः स' इत्यतः स इति पष्ठ्यन्तस्यानुवृत्तेरिति भावः । षो वा स्यादिति । 'अपदा-
न्तस्य मूर्धन्यः' इत्यधिकारादिति भावः । ननु 'मास्योदके अनुभ्यन्दते' इत्यत्र कथ
पक्ष प्राणिकर्तृकवस्यापि सत्त्वादित्यत आह—अप्राणिवृत्ति पयुदासादिति । 'प्राणिक-
र्तृकस्य ने'ति न प्रतिषेधः, येनात्र प्राणिकर्तृकवस्यापि सत्त्वात् पक्ष न स्यात् ।
किन्तु प्राणिमिन्नकर्तृकस्येति पर्युदास आश्रीयते । एवञ्च प्राण्यप्राणिकर्तृकव्यापि अ-
प्राणिकर्तृकवाऽनपायाविह पक्षं निर्वाचयामि भावः । कृप सामर्थ्ये इति । सामर्थ्यं
कार्यक्षमीभवनम् । ऊदित्वाद्देहोऽप्यम् । अदुपचः । तल्लि प्रथमपुरुषैकवचनस्य देहेत्वे
शपि लघूपचगुणे रपरत्वे कर्पते इति स्थिते कृपो रो ल । 'कृप' इति लुप्तवर्णिकम् ।
पष्ठ्येकवचने षः इति ऋकारस्य रूपम् । अवयवपष्टी । कृप उरिति स्थिते आदुपच कृ
पोरिति भवति । र इति पष्ठ्यन्तम् । कृपोर् र इति स्थिते 'रो रि' इति रेफलोपे
'कृपो र' इति भवति । 'लः' इति प्रथमान्तम् । अकार उच्चारणार्थः । तद्वाह—कृप
व र ल इति च्छेद इति । एतच्च श्रुतवसूत्रभाष्ये स्थितम् । ननु कृपेत्थ का विभक्ति-
लुप्त्येत्थत्वात् आह—कृप इति लुप्तवर्णिकमिति । एकारादकार उच्चारणार्थः । कृप्यातोरिति
लभ्यते । तच्चावर्तते इति । कृप रः लः इति पदत्रयमावर्तत इत्यर्थः । तथाच वाक्यद्वयं
सम्पद्यते—'कृप र लः' इत्येक वाक्यम् । तद्वाह कृपो यो रेफस्तस्य ल स्यादिति । तथाच
'कल्पते' इति भाति । 'कृप उः रः ल' इति द्वितीय वाक्यम् । तत्र कृपेत्थवयवपष्ठ्य-
न्तम् उरित्यश्रान्तेति । उरित्यवयवपष्ठ्यन्तं रेफे अन्तेति । तथा च कृप्यातोरवयव य-
श्चकारः तस्य धो रेफः तस्य लकारः स्यादिति लभ्यते । तत्र श्रुतवसूत्रभाष्ये रेफस्य
न सम्भवतीति रेफशब्दो रेफसदृशे ऋकारार्थे लाघणिकः । अत्रापि लकारसदृशे ल-

स्तस्य च लकारसदृशः स्यात् । कल्पते । चकल्पे । चकल्पिष्ये-चकल्प्यते । इत्यादि-
 स्यन्दिबत् । २३५१ लुटि च कल्पः १।३।६३। लुटि स्यसनीष कल्पेः परस्मै-
 पदं वा स्यात् । २३५२ तासि च कल्पः ७।२।६०। कल्पेः परस्य तासिः सफा-
 रादेराधंवातुकस्य चैव स्यात्तजानयोर्भावे । कल्तासि । कल्तास्यः । कल्पितासे-
 कल्तासे । कल्पस्यति-कल्पिष्यति-कल्प्यते । कल्पिषीष्ट-कल्प्यीष्ट । अकल्प्यत्-
 अकल्पिषत्-अकल्प्यत् । अकल्पिष्यत्-अकल्प्यत् । कृत् । कृत्तः
 सम्पूर्णो गुणोदितोदिश्चेत्यर्थः ।

कारासे लोप्यधिकः । सदाह-कृषेर्कारस्यावयव इत्यादिना । एवं, च लुटि चकृप् प इति
 स्थिते कित्वाद्गुणाऽभावे षकारैकदेशस्य रेफसदृशस्य लकारसदृशे सति 'चकल्पे'
 इति रूपम् । कृपः सः लः इति छन्दमनुपगम्य कृपघातोः रेफस्य लकार इति वशा-
 न्नाभावे तु 'चकल्पे' इति न सित्येव । उदर्थमावृत्तिराधितेरधमिप्रोत्याह-कल्पते चकल्पे
 इति । ऊदित्वादिद्विकल्प मरवा आह-चकल्पिषे चकल्प्यते इति । स्यन्दिबदिति । चकल्प-
 पाये । चकल्पिष्ये-चकल्प्यते । चकल्पे । चकल्पिष्यते-चकल्प्यते । चकल्पिष्यते-चकल्प्यते ।
 लुटि च कल्पः । चकारात् वृद्धम्यः स्वसनीः इत्यतः स्वसनीरित्यनुकृत्यते । 'शेषा-
 र्द्धरि' इत्यतः परस्मैपदमिति । 'वा कथय' इत्यतो वेति च । सदाह-लुटि स्यसने-
 रित्यादिना । तासि च । चकारात्काराघादंघातुर्ध्वं गृह्यते । 'सेऽसिचि कृत' इत्यतः से
 इति 'सादंघातुकस्य' इत्यतः सादंघातुकस्येति चानुवर्तते । 'न वृद्धम्यश्चुर्ध्वं'
 इत्यतो नेति च । 'गमेरितिष्यतः परस्मैपदमिति च । सदाह-कृषेः परस्येवादिना ।
 कल्तासीति । 'लुटि चकल्पः' इति परस्मैपदपथे ऊदित्कक्षणमिद्विकल्पं याधित्वा
 'तासि च कल्पः' इति इतिनपेथे गुणे इत्यथे स्वावे रूपम् । परस्मैपदाऽभावपथे तु
 ऊदित्कक्षणमिद्विकल्पं मरवा आह-कल्पितासे कल्तासे इति । लुटि तु 'लुटि च कल्पः'
 इति परस्मैपदपथे ऊदित्कक्षणमिद्विकल्पं याधित्वा 'तासि च कल्पः' इति इतिन-
 पेथे मरवा आह-कल्प्यताति । परस्मैपदाऽभावे तु ऊदित्वादिद्विकल्पं मरवा आह-
 कल्पिष्यते कल्प्यते इति । कल्पयताम् । अवयवतः कल्पेत् । आनीलिङि ऊदित्कक्षण-
 मिद्विकल्पं मरवा आह-ऊदित्कक्षणेति, कल्प्यतेति च । इदमाये 'खिद्यन्तिचाकार-
 नेपदेषु' इति कित्वाद्य गुणः । अकल्पयति । 'वृद्धम्यो लुटि' इति परस्मैपदपथे कृता-
 दिव्येण अङि सति कित्वाद्य गुणः । अङभावे तु ऊदित्कक्षणमिद्विकल्पं मरवा आ-
 ह-अकल्पिष्यति, अकल्प्यतेति । अकल्प्यतेति । लुटि स्ये 'लुटि च कल्पः' इति परस्मैपदपथे
 तु ऊदित्कक्षणमिद्विकल्पं मरवा आह-अकल्पिष्यत् अकल्प्यतेति । वृत्तिः । कृतेः समा-
 प्यर्षंकार कर्त्तरि क्त् । सदाह-इष इति । 'वायथोर्ध्वं' इति कर्त्तरि क्तः । कृत्-
 अकल्प्यतेति विवरणं-सम्पूर्णं इति । गुणादया कृत्पयंता अनुदात्तोः, राशः ।

अथ त्वरत्यन्ताज्योदरानुदासैतः पितृश्च । ७६३ घट चेष्टायाम् । घटते । जघटे । 'घटादयो मितः' इति षड्यमाणेन मितःशङ्का । तरकल तु यौ 'मितां ह्रस्वः' (सू २५६८) इति 'चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्' (सू २७६२) इति च षड्यते । घटयति । विघटयति । कथं तर्हि 'कमलवनोद्घाटनं कुर्वते मे' 'प्रविघाटयिष्यामि' इत्युत्पत्तन् हरिदश्वः 'कमलाकरानिव' इत्यादि । शृणु । घट सघ्याते इति चौरादिकस्येदम् । न च तस्यैवार्थविशेषे मित्वार्थमनुदासोऽयमिति वाच्यम् । 'नान्ये

अथ त्वरत्यन्ता इति । 'त्रि त्वरा सम्भ्रमे' इत्यन्ता इत्यर्थः । विरश्नेति । विरसंशका इत्यर्थः । विरश्नार्थभाज इति वा । 'त्रि त्वरा सम्भ्रमे' इत्युक्त्वा 'घटादयो पितृ' इति षड्यमाणात्वादिति भावः । विपठं तु स्त्रियामिषधिकारे 'विद्धिदादिभ्यः' इत्यण् । घटा ष्यधा ह्यादि रूपम् । घटते इति । चेष्टते इत्यर्थः । तरकल रिवति । मित्वकलं तु 'मितां ह्रस्वः' इति णौ ह्रस्वः, 'चिण्णमुलोर्दीर्घः' इति दीर्घश्च षड्यते । 'घातुपाठे अर्धनिर्देशः उपलक्षणमिषुक्तम् । सतश्चार्थांतरापृत्तेरपि घटधातोर्घटादिकार्यं भवत्येव । तदाह—घटयति विघटयतीति । संश्लेषयति विरश्नेपयतीत्यर्थः । णौ ह्रस्वोदाहरणमिदम् । जघटि जघाटीति चिण्युदाहरणम् । घाटं पाठस्, घटं घटमिति प्यन्ताण्यमुलि दीर्घविषयस्योदाहरणम् । 'नित्यवीरसयोः' इति द्विवचनम् । ननु यथार्थांतरापृत्तेरपि घटधातोर्मित्वं, तदा 'उद्घाटनं' 'प्रविघाटयिते' इत्यत्र विकसनार्थकस्यापि घटधातोर्थो मित्वात्त्वभावः स्यादित्याश्रयति—एवं तर्हीति । शृण्विति । 'समाधानमिति शेषः । चौरादिकस्येति । सुरादा 'घट सघ्याते' इति पठितम् । तदिदं घाटादिकार्यघटधातोर्घात्वन्तरमेव । तस्य यौ मित्वाभावात् ह्रस्वाभावे 'उद्घाटनं' 'प्रविघाटयिते'ति निर्याधमेव, अर्धनिर्देशस्योपलक्षणतया सद्घातादन्यत्र विकसननेऽपि चौरादिकस्य पृत्तिसम्भवादिति भावः । ननु घटादिगणादन्यत्र अर्थांतरे पठितानां घातुनामिह घटादिगणे पाठः घटादिगमनिर्दिष्ट एवार्थं मित्वायोऽनुवाद एव, ननु घातुभेदः । अन्यथा घाटादिकार्यं गणान्तरस्यार्थं चादाय मित्वत्तदभावाद्योर्विषयपापत्तेः । ये तु घातवो घटादिगण्य एव पठिताः ननु गणान्तरे, तेषां अर्थान्तरवृत्तायपि मित्वमिति घातुपृत्त्यादिप्रत्यये सिद्धाः । घटधातुरस्तु 'घट सघ्याते' इति सुरादौ पठितः । अतस्तस्यैवात्र गणे चेष्टायामर्थं मित्वायोऽनुवाद इति लक्ष्यम् । एवं च 'विघटयति' इत्यादावर्थांतरवृत्तौ प्यन्तस्य कथं मित्वामित्याशङ्क्य निराकरोति—नयेति । तस्यैव-चौरादिकस्येव, घटधातोः चेष्टारमके अर्धविशेषे पृत्तौ मित्वायोऽनुवादः स्यादिति न घाट्यमित्यर्थः । कुत इत्यत आह—नान्ये मितोऽशेत्येति । सुराद्यन्तर्गणस्यमिदम् । तत्र हि 'शुप मिच्छ' 'यम च परिवेषणे' 'बहू परिवेष्टकने' 'रह स्यागे' 'बल प्राणने' 'विष् चयने' इति पञ्च घातून् पठित्वा 'नान्ये मितोऽशेतो' इति पठितम् । तत्र 'बहू परिवेष्टकने' इत्यस्य स्थाने 'षपेति केचित् पठन्ति । तथाच पञ्चस्य न विशेषः । एषु पञ्चस्यपि भिदिप्यनुवर्तते । 'अ-

मितोऽहेतो' इति निषेधात् । अहेतो स्वार्थे णिचि ज्ञपादिपञ्चकव्यतिरिक्ता
 चुरादयो मितो नेत्यर्थः । ७६४ व्यय मयस्यलनयोः । व्ययते । २३५३ व्ययौ
 लिटि ७।७।६८॥ व्यथोऽभ्यासस्य सम्प्रसारण्य स्थाल्लिटि । इलादिशेषान्वाद ।
 यस्य ह्लादिशेषेण निवृत्तिः । विव्यथे । ७६५ प्रथ परवाने । पप्रथे । ७६६ प्रथ
 विस्तारे । पप्रथे । ७६७ म्रद मदने । ७६८ स्खद स्खदने । स्खदन विद्रावणम् ।
 ७६९ क्षजि गतिदानयो । मिश्वसामर्ष्यादनुपघात्वेऽपि 'चिण्णमुलो -' (सु २७६२)
 इति दीर्घविकल्पः । अक्षजि-अक्षजि । अक्षजम् । क्षज्ज्जाजम् । ७७० दक्ष
 गतिहितनयो । योऽथ वृद्धिशेषयोरनुदात्तेरु पठितस्तस्येहार्धविशेषे मित्वाद्योऽ
 नुवाद । ७७१ ऋष कृपायां गतौ । ७७२ कृदि ७७३ ऋदि ७७४ कृदि वैकल्ये ।

हेताविति ष्टेद । करमादन्ये ह्यप्येचायां सनिहितत्वात् ज्ञपादिपञ्चम्य इति लभ्य
 ते । हेतुज्ञप्तेन 'हेतुमति च' इति सूत्रविहितो णिच लभ्यते । सन्नियो णिच् स्वार्थिक
 अहेतुः । तदाह अहेतो स्वार्थे णिचिनि । ज्ञप आदियेषामिति अतदुप्यासविज्ञानो बहु
 मीहिः । ज्ञपघातोस्तदुत्तरेभ्यश्च पञ्चम्य इत्येवं पठन्वीऽ-ये ये चुरादयः ते मितो नेति
 फलितम् । पूर्व च चुरादौ ज्ञपादिपञ्चकव्यतिरिक्तानां मित्वाभावात् 'घ' घेष्टायाम्
 इति निर्वेशधोरादिकस्य 'घट सङ्घाते' इत्यस्य घष्टाया वृत्तौ मित्वाद्योऽनुवाद इति
 न युज्यते । किन्तु इहैव घटादिगणे 'घ' घेष्टायाम् इत्यपूर्वोऽयं धातु । तस्य चाऽर्था
 न्तरघृत्तावपि मित्वमस्यैवेति 'विघ्नयती' त्यादौ मित्वाद्भ्रस्वो निर्घोष इति भावः ।
 षपयभानुर्द्वितीयान्त । व्यथो लिटि । 'अथ लोप' इत्यतः अन्वयासस्येति 'द्युतिस्त्रायो-
 रित्यता सम्प्रसारणमिति चानुवर्तते । तदाह-व्यथोऽभ्यासस्येत्यादिना । इलादिशेषान्वाद
 इति । व्यप् व्यप् ए इति हिस्यते इलादिशेषस्य पकारस्य लोप चाधिरवा सम्प्रसारण-
 मित्यर्थः । तयाच यकारस्य हकारे पूर्वरूपे विष्येणे इति रूपम् । यकारस्य तु न सम्प्र
 सारणम्, 'न सम्प्रसारणे सम्प्रसारणम्' इति निषघात् । ननु सम्प्रसारणेन इलादिशेषराधे
 यकारस्यापि निवृत्तिर्न स्यादित्यत आह-यस्येति यकारलोपस्य चाधे विना सम्प्रसारणस्य
 प्रवृत्त्यनुपपत्तेस्तेन तद्विधेऽपि यकारलोपस्य चाधे प्रमाणाभावादिति भावः । म्रद मदने
 इति । ऋहुपधोऽयम् । मर्दते । मृद्वे । अजिघातुरिदित् । अजते । अक्षजे । ननु घटा
 दिगणे अस्य पाठो षयं, अजयतीत्यत्र यौ नुमि कृते अकारस्यानुपघात्वेन षपघा
 दीर्घस्याऽप्रसवत्वा 'मिता ह्रस्व' इत्यस्याऽप्रवृत्तावपि विशेषाऽभावात् अनुपघात्वेन
 'मितौ ह्रस्व' इत्यस्य प्रसवायभावात् । अत एव अक्षजि अक्षजिभिरप्यत्रापि
 चिण्णमुलो इति दीर्घविकल्पस्यापि न प्रसक्तिरित्यत आह-मित्वात्सामर्ष्यादिति । दक्ष
 गतीति ननु दक्ष वृद्धी दीर्घार्थे च इत्यनुदात्तेषु पादादेव सिद्धे किमर्थमिह पाठः,
 अथनिर्वेशधोपलक्षणत्वादेव गतिहियार्थकत्वस्यापि सम्भवादित्यत आह-वृद्धिशेष
 योरिति । मित्वात्सामर्ष्यादनुपघात्वेऽपि चिण्णमुलोदीर्घविकल्पः । अक्षि अक्षि । इष
 दक्षम्, दाक्षेदक्षम् । का कृपायां गतविति । अनुपधोऽयम् । कृपायां गतौ चेत्यर्थः ।

वैकल्ये इत्येके । त्रयीऽप्यनिदितः इति मन्दी । इदितः इति स्वामी । 'कदि-
कदी इदितौ, कद बलद इति चानिदिता'विति मैत्रेयः । कदिकदिकलदीनामाहान-
रोदनयोः परस्मैपदिपूक्तानां पुनरिह पाठो मित्त्वार्थं आत्मनेपदार्थश्च । ७७५ जि-
रवा सम्भ्रमे । 'घटादयः पितः' (ग० सू १२६) । पिस्वादश्च कुरमु वक्ष्यते ।

अथ पशान्ताः परस्मैपदिनः । ७७६ इवर रोगे । इवरति । अन्वार । ७७७
गड सेचने । गडति । जगाड । ७७८ हेड वेष्टने । 'हेड अनादरे' इत्यात्मनेपदिषु
गतः । स एवोत्पशानुबन्धोऽनुष्ठते अर्थविशेषे मित्त्वार्थम् । परस्मैपदिभ्योऽन्वरादि-
भ्यः प्रागेवानुवादे कर्तव्ये तन्मध्येऽनुवाद्दसामर्थ्यात्परस्मैपदम् । हेडति । जिहेड ।
दिदयति । अहिडि-अहीडि । अनादरे तु हेडयति । ७७९ वट ७८० भट परिमा-
पणे । 'वट वेष्टने', 'भट भृत्तौ' इति पठितयोः परिमाणये मित्त्वार्थोऽनुवादः ।
७८१ अट नृत्तौ । इत्यमेव पूर्वमपि पठितम् । तत्रार्थं विवेकः । पूर्वं पठितस्य

कदि कदि वकदि इति भाग्यदमते चोत्तरवामिमते च अथ एव भावः । मैत्रेयमते चत्वार
इति धोऽयम् । तत्र इदितौ त्रयाणां पौनरवत्यं परिहरति—कदिकदिकलदीनामित्यादि-
ना । भित्तरोति । मिरित । 'भीतः चः' इति च. प्रयोजनम् । साहित्यं तु 'आदितश्च'
इति निष्ठायां निगिनवेधार्थम् । रस्तुतश्चु आदितश्च इत्यर्थम्, इत्येऽप्यात्मनेपदसिद्धेः
'इत्यमावरसंघुपारवनाम्' इति निष्ठायां मिडिकल्पसिद्धेश्च । घटादयः पित इति । 'त्वर-
त्यन्ता' इति शेषः । गणसूत्रमिदम् । सत्प्रयोजनमाह—विश्वादिनि । वक्ष्यते इति । 'पि-
निदादिभ्योःह' इत्यनेनेति शेषः । घटादिषु प्रयोदशानुदात्तो गताः । 'धुत दीप्तौ'
इत्यर्थः आक् घटादिसमाप्तिरिति वक्ष्यते ।

अथ पशान्ता इति । 'अण्यगता'वित्येतत्पर्यन्ता इत्यर्थः । अवररोगे इति । पौ अवरयति ।
विद्यति तु अजवरि-अजवारि । अमुक्ति तु अवरं अवरं, अवारं अवारम् । एवमग्रेऽपि ज्ञेयम् ।
हेड वेष्टने इति । इकारादकार उच्चारणार्थः । ततश्च 'नाग्लोपिशात्पृदिलाम्' इति
निषेधो न भवति । स पवेति । हेडघातुरेव अकारानुबन्धमुत्सृज्य वेष्टनरूपे अर्थविशेषे
मित्त्वार्थमनूयते इत्यर्थः । घात्यन्तरत्वे तु मित्तत्तदभाषयोर्विकल्पः स्यादिति भावः ।
अन्वामनेपदिम एवाऽप्यानुवादे परस्मैपदन स्यादित्यत आह—परस्मैपदिभ्य इति ।
यदि स्वामनेपदमिष्टं हि घटादिषु स्वराभ्यन्तेष्वेवानुदात्तेषु पठयेतेति भावः । हेडतीति ।
वेष्टते इत्यर्थः । इददतीति । वेष्टतीति । 'हेतुमति' इति शिचि 'मितां इव' इति
इव इति भावः । अहिडि-अहीडि । 'विषण्यमुष्टो' इति द्वीर्धविकल्पः । अनादरे तु हेड-
यतीति । वेष्टनरूपार्थं एव मित्त्वार्थ इव इति भावः । 'वट परिमाणे' इति नापूर्वो
घातुरासाह—वट वेष्टने इत्यादि । अनुवाद इति । आवात्प्रत्यये तु मित्तत्तदभाषयोर्वि-
कल्पः स्यादिति भावः । 'अट नृत्तौ' इत्यस्य पौनरवत्यमाहिति—इत्यमेव पूर्वमपि पठि-

नाट्यमर्थः । यस्कारिषु नटव्यपदेशः । वाक्यार्थाभिनयो नाट्यम् । घटादौ तु नृत्तं
 नृत्यं चार्थः । यस्कारिषु नतकव्यपदेशः । पदार्थाभिनयो नृत्यम् । गात्रविज्ञेयमात्र
 नृत्तम् । केचित्तु घटादौ षट् नञौ इति पठन्ति । गतौ इत्यन्ये । षोपदेशपर्युदास-
 वाक्ये भाष्यकृता 'नाटि' इति दीर्घराठाद्यदिषोपदेश एव । ७८२ इह प्रतीवाते ।
 स्तकृति । ७८३ चक तुलौ । तुसिप्रतीवातयोः पूर्वं पठितस्य तुसिमात्रे मित्वाथोऽ-
 नुवादः । आत्मनेपदिषु पठितस्य परस्मैपदिष्वनुवादपरस्मैपदम् । ७८४ कले
 हसने । एदिस्वात्र इदि । अहलीत् । ७८५ रगे शङ्कायाम् । ७८६ लगे
 सङ्गे । ७८७ हगे ७८८ हगे ७८९ पगे ७९० एगे चवरो । ७९१ कगे नो-
 न्यते । 'अस्यायमर्थः' इति विशिष्य नोच्यते । क्रियासामान्यार्थत्वात् । अनेकार्थ-
 त्वादिरयन्ये । ७९२ अक ७९३ अग कुटिलायां गतौ । ७९४ कथ ७९५ रण गतौ ।
 चक्राय । राण । ७९६ चण ७९७ षण ७९८ षण दाने च । षण गतौ इत्यन्ये ।

तमिति । तवर्गान्तेष्विति शेषः । तथा च उभयोरप्यर्थेष्वेव अर्थविशेषे मिश्रार्थमिहा
 नृत्तये इति परिहारस्याऽसंभवत्तौ नरुपममेवेति भावा । परिहर्तुं नृत्तपठि-—तत्रार्थ
 विवेक इति । तत्र तयोः चारशोः अथ कथ्यमाणः विवेकः अर्थभेदः प्रयेतव्य इत्यर्थः ।
 पूर्वं पठितस्येति । तवर्गान्तेषु पठितस्येपर्ययः । यस्कारिष्विति । यस्य कर्तुं नृत्त-
 सनाट्य पूर्वं पठितस्य नृत्तात्तरर्थ इत्यर्थः । किं सनाट्यमित्यत्राह—वाक्यार्थेति । घटादौ
 रिति । यस्य कर्तुं नृत्तकव्यपदेशः सत् नृत्यं, नृत्तं च घटादौ पठितस्य भेदार्थे इत्यर्थः ।
 नृत्तपठयो को भेद इत्यत आह—नराथेति । पूर्वं च तवर्गान्तेषु पठितस्य घटादिगतस्य
 चार्थभेदसत्त्वाद्यर्थविशेषे मिश्रार्थोऽनुवाद इति युज्यते । घावन्तरत्वे तु मित्वात्तद्भा-
 वयोर्विकल्पः स्यादिति भावः । अथ नटघातोरस्य षोपदेशपर्युदासममं वाक्येति—
 षोपदेशेति । 'अनर्दनाटोरथादिपर्युदासवाक्ये नाटोति विश्वकथ्यवृद्धिनिर्देशेन 'नट अथ
 सकृदने' इति घोरदिकन्धैव ग्रहणार्थं पोरदेशे प्रयेतव्यः । एकचातुः पोरदेशः । कृत-
 प्पुत्रस्य निर्देशः । एहरीति । 'घावद्वादे' इति यस्य सत्त्वे प्पुत्रनिवृत्तिः । अक तुलौ ।
 तुलौति । 'अक तुलौ प्रतीवाते च' इत्यात्मनेपदिषु पठितस्य एतावत्तं मिश्रार्थोऽप्राप्तु-
 याद् इत्यर्थः । एव च घावन्तरत्वात्सामान्य मित्वात्तद्भावविकल्पः । मनु आत्मनेपदिषु
 पठितस्याप्राप्तुवादाशक्तमनेपद् स्यादिरप्यत्र आह—आत्मनेपदिष्विति । एगे एगे इति । षोप-
 देशो । एगे इति कृतप्पुत्रनिर्देशः । कगे नोच्यत इति । मनु 'कगे' इत्यनेन यदि किमपि
 नोच्येत, तर्हि कथमस्य घातुरवमित्यत आह—अस्यापमिति । क्रियाविशेषो नारायार्थ
 इति भावः । मनु यदि न कोऽपि क्रियाविशेषोऽस्यार्थः, तर्हि कथमर्थं घातुरित्यत
 आह—क्रियासामान्यवाचित्वं परिशेषेपष्टम्यमिति भावः । अनेकेति । 'कलि कामधेनु' इति

७१६ मय ८०० श्लघ (कय) ८०१ क्रय ८०२ क्लय हिंसायाः । (जातिनिग्रहण्य'-
(सू १७) इति सूत्रे ऋषेति मिरत्रेऽपि वृद्धिर्निपात्यते । ऋषयति । मिरत्वं तु निपा-
तनात्परत्वात् 'विष्णुमुलोः' (सू २७६२) इति दीर्घे चरितार्थम् । अक्रथि, अक्रा-
यि । ऋयंक्रयम् । ऋयंक्रायम् । ८०३ वन च । हिंसायामिति शेषः । वनु च नो-
च्यते । वनु इत्यप् एवायं घातुर्न तु तानादिकस्यानुवादः । उदिरकरणसामर्थ्यात् ।
तेन क्रियासामान्ये वनतीत्यादि । प्रवनयति । अनुपचष्टस्य तु मित्त्वविकल्पो वक्ष्यते ।
८०४ ज्वल दीप्तौ । यप्रत्ययार्थं पठिष्यमाण एवायं मित्त्वार्थमनूद्यते । प्रज्वलयति ।

न्यायेन कलघातुवदपरिमितापेकावर्मासि भावः । अयं श्लघ क्रय वन्ध इति । चत्वारो-
ऽपि द्वितीयान्ताः अःप्रतृतीयौ रेःमध्यौ । द्वितीयो वकारमध्यः । चतुर्थस्तु लकारम-
ध्यः । आघस्तु वाकारादिः । इतरे ककारादयः । ननु क्रयघातोर्घटादित्वेन मित्त्वात् णौ
उपधावृद्धिसम्बन्धस्य वाकारस्य 'मितां ह्रस्वः' इति ह्रस्वत्वे ऋययतीति स्यात्, ननु
ऋययतीति सत्राह—वासिनोति । 'जासिनिग्रहणनाटक्रायपिपां हिंसायाम्' इति षष्ठो-
विधौ णौ मित्त्वेऽपि ऋषेति वृद्धिर्निपात्यत्र इत्यर्थः । नन्वेवं सति घटादौ क्रयघातोः
पाठो इत्यर्थं ह्रस्वत् आह—मित्त्वं सति । विष्णुमुलोर्दीर्घपक्षे चरितार्थमित्यन्वयः । ननु
सत्रापि ऋषेति निपातनाद्बृद्धिरित्यत आह—निपातनात्परत्वादिति । 'क्राये'ति निपात-
नापेक्षया 'विष्णुमुलो'रित्यस्य परत्वादित्यर्थः । यद्यपि 'मितां ह्रस्वः' इत्यपि परम्,
तथापि पुरस्तादपवादस्यायेन ऋषेति वृद्धिनिपातनं 'मितां ह्रस्वः' इत्यस्यैवाऽभ्यव-
हितस्य वाचकं, ननु 'विष्णुमुलो'रित्यस्यापि, तस्य व्यवहितत्वादिति बोध्यम् । अक्र-
थि, अक्रायोति । ऋयेण्यंताधिपि दीर्घविकल्पः । ऋयंक्रयं । ऋयंक्रयमिति । णमुलि दीर्घवि-
कल्पः । वन चेति । चकारो हिंसानुकर्यंकाः । तदाह—हिंसायामितीति । शेष इति । 'वन-
शब्दे, वन संमच्छादिति पठितस्य हिंसायां मित्त्वार्थोऽत्रानुवादः । वनति । यौ तु
वनयति । णमुलि तु वनं वधं, धानं धानम् ।

वनु च नोच्यते इति । 'करो' नोच्यते इति वृद्ध्याख्येयम् । नन्वन्यत्र पठितस्य घटादौ
मित्त्वार्थोऽनुवाद इति सिद्धान्तात्तानादौ 'वनु याचने' इति पठितस्य अनुदात्तेषोऽत्रानु-
यादात् क्रियासामान्येऽर्थे वनुते इत्यात्मनेपदम् उप्रत्ययश्च स्यादित्यत आह—प्रपूर्व एवा-
यमिति । उदिरकरणेति । यदि तानादिकस्यैव अत्रानुवादः स्यात्, तर्हि तनादिनामे 'वनु
इति कृत्रेण उदिरकरणेनैव 'उदितो वा' इत्याद्युदिकार्यस्य सिद्धेरिह गणे पुमउदिर-
ण्यमर्थकं स्यात् । अतस्तानादिकस्य मात्रानुवादः किं त्वपूर्व एवायं वनुचातुः तथा च
'वनती'ति परस्मैपदं शब्दिकरणं चेत्याह—तेन क्रियासामान्ये वनतीत्यादीति । आदिना
वनतः वनन्तीत्यादिसंमहः । प्रवनयतीति । घादादिकस्य क्रियासामान्यवाचिनो षिपि
मित्त्वाद्भवः । वक्ष्यत इति । 'कलास्तावनुवमां च' इत्यनेनेति शेषः । तानादिकाश्च
वनु याचने इत्यस्मादिगिबि उपधादीर्घे 'वानयती'त्येव भवति । ज्वल दीप्तौ । यप्रत्ययार्थ-

८०५ इत् ८०६ क्तल वलने । महत्त्वयति । प्रसन्नयति । ८०७ स्मृ आष्याने । चि-
न्ताया पठिष्यमाणस्य आष्याने मित्रार्योऽनुवादः । आष्यानमुत्कण्ठापूर्वकं स्मरणम् ।
८०८ दभये 'द् विदारणे' इति कृपादेरय मित्रार्योऽनुवादात्प्रयुक्तं प्रेरयति दरयति ।
भयादन्यत्र दारयति । 'धात्वन्तरमेवेदमि'ति मते तु दरतीत्यादि । केचिद्धटादौ 'अ-
त्समृदुत्वर-' (सू २५६६) इति सूत्रे च द् इति दीर्घस्थाने ह्रस्व पठन्ति । तत्रेति
मात्रवः । ८०९ न नये । कृपादिषु पठिष्यमाणस्यानुवादः । नयादन्यत्र नारयति ।
८१० आ पाके । 'धै' इति कृतात्वरस्य आ इत्यादादिकस्य च सामान्येनानुकरणम् ।

मिति । 'ज्वलितिकसन्नेभ्यो ञः' इति व्यप्रत्ययायं ज्वलादिगणे पठिष्यमाणस्य ह्र
मित्रार्योऽनुवाद इत्यर्थः । ज्वलतीत्यादि सिद्धवत्कृतस्य मित्रस्य यौ ह्रस्वं प्रयोजन-
माह-अन्वयतयतीति । धात्वन्तरस्ये तु मित्रवत्तदभावयोर्विकल्पः स्यादिति बोध्यम् । स्मृ-
आष्याने । चिन्तायामिति । 'स्मृ चिन्ताया'मिति पठिष्यमाणस्य आष्याने मित्रार्योऽनु-
वाद इत्यर्थः । चिन्ताया आष्यानमन्वदिति दर्शयितुमाह-आष्यानमुत्कण्ठेति । दभये
इति । अस्य इत्यातीति रूपं ननु दाप् । तदाह-कृपादेरयं मित्रार्योऽनुवाद इति । 'भयेऽप्ये
मित्रार्यो'मिति शेषः । अर्थनिर्देशस्य उपलक्षणात्वात् भये वृत्तिः । तथाच प्रयादित्वात्
रनादिकरण्य भूवापमिति भावः । मित्रप्रयोजनं दर्शयति-इत्युक्तं प्रेरयति दरयतीति ।
भीषयतीत्यर्थः । भयादन्यत्र दारयतीति । भेदपतीत्यर्थः । धात्वन्तरमेवेति । ननु कृपादेर-
नुवाद इत्यर्थः । अदिमन्मते मौवादिङ्गत्वात् दादेवेत्याह-दरतीत्यादीति । सूत्रे चेति ।
'अत्समृदुत्वरप्रथमद्वस्तुस्पशाम्' इति वाचविघ्नादित्यर्थः । ह्रस्व पठन्तीति । सन्मते
कृपादेरनुवादप्रसक्तिरेव नारयतीति भावः । सन्नेतीति । यदि ह्ययं घटादौ ह्रस्वान्तः प्रयादौ
तु दीर्घान्तो भवेत् तर्हि 'बृहृमां ह्रस्वो वा' इत्यत्र बृहृहणमनर्थकं स्यात् । ह्रस्वदीर्घा-
न्तभावानुभ्यामेव ताकलसिद्धे रिति भावः । न नये इति । नयः नयनम् । कृपादिष्विति ।
न नये इत्येव प्रयादिषु पठयते । सप्रार्थनिर्देशो न विवक्षितः । प्रयादिषु पठिष्यमाणस्य
प्रयातोर्नयादन्यत्र विद्यमानस्य नयेऽर्थं मित्रार्योऽनुवाद इत्यर्थः । तथाच रनादिकरण्य
पूवायम् । नृणातेर्घात्वन्तरत्वाभावात् मित्रवत्तदभावो । अपि तु नित्यमेव मित्रम् ।
आ पाके इति । मन्वत्र न्वादौ पठयमानात्प्रापतेः, उत्तरत्र अदादौ पठिष्यमाणाश्च
आतेरन्य एव यदि कश्चन स्वतन्त्रो घातुर्घटादौ निर्दिश्येत तदा प्रकृते खटि अपि धातीति
रूपसंपत्त्या लुग्विकरणस्येन 'आ पाके' इत्यनेन पौनद्वयमित्यत आह-धै रतीति ।
अत्रे न्वादिगणे 'धै पाके' इति-पठिष्यते । तस्य कृतात्वरस्यानुकरणमित्युच्यते । तथाच
तस्यैव अघातोर्नेकार्थकतया पाके घृत्तस्य मित्रार्थमत्रानुवादात् अपि आयतीत्यादि
कथम् । एतच्च 'शतं पाके' इति सूत्रे माप्यकेपठयोः स्थितम् । एवं च 'सति संभवे
अन्वत्र पठितानामिह मित्रार्योऽनुवाद' इति सिद्धान्ताद्ये न्वादौ 'धै पाके' इत्यस्य
पौनद्वयं न शक्यम् । मन्वेव सति 'धै पाके' इत्येवात्र कुत्रो न पठितमित्यत आह-

'लुग्विकरणा लुग्विकरणयोरलुग्विकरणस्य' (प ६१), 'लक्ष्यप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणम्' (प ११४) इति परिभाषाम्नाम् । धनयति । विकलेदयतीत्यर्थः ।

पन मारणादिकं च तस्यायं । कथं 'विद्यायना मर्तुषु विधिमेति' इति 'तद्भाषयत्याचार्यं' इति च । शृणु । माधवमते अत्रालुपदाने मित्वाऽभावात् । 'शापनमात्रे

मा रणादादिकस्य चेति । ननु लाक्षणिकत्वात् 'अै पाके' इति मौवादिक्कस्य कृतात्त्वस्याप्यनुवाद इति न युज्यत इत्यत आह—लुग्विकरणेयादि परिभाषाम्यामित्यन्वम् । परिभाषाम्नामुभयोरनुकरणमित्यन्वयः । 'स्वरातिसृतिसृयति इति सूत्रे 'सृ'इति पठितेऽपि द्वयोर्ग्रहणे सिद्धे सृतिसृययोः पृथग्रहणं 'लुग्विकरण' इति परिभाषां ज्ञापयतीत्याहुः । प्रतिपदोक्तपरिभाषा तु न्यायसिद्धेत्युक्तमेव । अस्यतीति । अथतोऽपि 'आदेव उपदेशे' इत्याख्ये 'अतिंही' इति पुकि 'मितां इत्य' । आघातोस्तु स्वत एवाऽऽदन्त्वात्किञ्चि पुकि इत्य' । पाकादन्वयेति । अर्थनिर्देशस्योपलक्षणात्वादिति भाव । मारणेति । मारणे तोपणे निशामने च ज्ञाघातुर्वर्तत इत्यर्थः । अक्षतस्य मारणे सपूर्वकस्यैव ज्ञाघातोः प्रयोग । चाक्षुषज्ञानमिति । निपूर्वकात् शम आलोचने इत्यस्मात् चौरादिकप्रयत्नात् एतुदि निशामनशब्दस्य निष्पत्तेरिति भाव । शाननमात्रमिति । उपसर्गवशादिह ज्ञापने वृत्ति, चाक्षुषत्व च ज्ञानस्य न विवक्षितमिति भाव । निशानेतितीति । 'मारमतोषयनिशानेषु ज्ञा' इति पाठान्तरमित्यर्थः । ननु ज्ञाघातोरस्माद्गडादौ शपि 'ज्ञाज्जोर्जा' इति आदेशे जाति जात इत्यादि स्यादिरयत आह—एवेवेति । 'ज्ञा अक्-सोघने' इति रनाविकरणस्यैव मारणादिश्वर्येषु णौ मित्वायंमिहानुवादात् रनाविकरण एवायमिति भाव । जानातेः मित्वाफल तु यौ इत्य—'पशुं सञ्चरयति' अक्षत मारयतीत्यर्थः । 'इरिं ज्ञापयति' । सतोपयतीत्यर्थः । 'कथं ज्ञापयति' माधवमते दर्शयतीत्यर्थः । मतास्तरे तु बोधयतीत्यर्थः । 'शरं ज्ञापयति' तीक्ष्णोक्तोतीत्यर्थः । ननु माधवमते बोधयतीत्यर्थे ज्ञापयतीति कथं मित्वाय, तन्मते चाक्षुषज्ञानस्यैव निशामनशब्दाद्येवादिस्वत आह—उप विच्चेति सुरादाविति । एवम चौरादिकं ज्ञाघातुमादाय बोधनेऽप्यर्थे ज्ञापयतीति इत्य सङ्गच्छते इति भाव । ननु चौरादिकस्यापि ज्ञपेमारयतोषयनिशामनेष्वेवायं मिश्रमस्तु, तत्रार्थान्तरनिर्देशाभावात् । तथाच माधवमते कथं बोधनेऽयं मित्वायमित्यत आह—शापनं मारणादिकं च तस्यायं इति । ज्ञापनं मारण तोपण निशामनं च, तस्य चौरादिकस्य ज्ञपघातोरर्थो माधवमते इत्यर्थः । कथमिति । ज्ञाघातोर्ज्ञपघातोश्च णौ मित्वात्स्वप्रसङ्गादिति भाव । शृण्विति । उत्तरमिति शेषः । मित्वाभावादिति । 'इत्सो वेति' शेषः । 'विज्ञापनेत्यत्र' 'तज्ज्ञापयती'त्यत्र च अत्राक्षु-

मिस्वामिति मते तु 'श नियोगे' इति चौरादिकस्य । घातनामनेकार्यत्वात् । 'नि
 यानेष्वि'ति पठतां हरदत्तादीनां मते तु न काप्यनुपपत्तिः । कम्पने ८१२ चलि- ।
 'चल कम्पने' इति ष्वलादि । चलयति शाखाम् । कम्पनादन्यत्र तु शीर्षं चाल
 यति । अन्यथा करोतीत्यर्थः । हरतीत्यर्थः, इति स्वामी । सूत्रं चालयति । क्षिपती
 त्यर्थः । ८१३ छुदि ऊर्जने । 'छुद अपवाराणे' इति चौरादिकस्य स्वार्थे षिजभावे
 मिस्वार्थोऽयमनुवादः । अने कार्यत्वाद्भेदार्थे इति । छुदन्तं प्रयुक्ते छुदयति । चलवन्त
 प्राणवन्त वा करोतीत्यर्थः । अन्यत्र ह्यादयति । अपवारयन्तं प्रयुक्ते इत्यर्थः । स्वार्थे
 षिचि तु ह्यादयति । घलीभवति प्राणीभवति अपवारयति वेत्यर्थः । जिह्वो मयने ८१४

षमेवाऽऽरमज्ञानं विवक्षितमिति भावः । ननु 'ज्ञापनमात्रे मिस्वामिति मते 'विज्ञा-
 पने'त्यत्र 'तज्ज्ञापयती'त्यत्र च मिस्वं ध्रुवादिमित्यत आह—ज्ञापनमात्रे इति । चौरादि-
 क्त्वेति । 'विज्ञापनेति, ज्ञापयतीति च रूपमिति' शेषः । 'नान्ये मितोऽहेता' इति
 निषेधाच्च तस्य मिस्वामिति भावः । ननु नियोगार्थस्य तस्य कथं ज्ञापने धृत्तिरित्यत
 आह—घातनामिति । न कापीति । विज्ञापनेत्यत्र 'ज्ञापयती'त्यत्र च ज्ञापनार्थे धृत्तिरिवात्
 ज्ञापनस्य च मारणतोपयतीत्यौकरणाग्यत्वाच्च तस्मिन्नर्थे ज्ञाघातोर्मिस्वप्रसक्तिरिति
 भावः । एवञ्च माघवमते बोधने ज्ञाघातोः ज्ञापयतीत्युपघादीर्षः । शर्षघातोस्तु ज्ञपय-
 यतीत्युपघादस्त्व इति रूपद्वयमपि साधिविति स्थितम् । कम्पने चलिरिति । इका निर्दे-
 शोऽयम् । चलघातु कम्पने मिदित्यर्थः । ज्वलादिरिति । तस्य चले कम्पने मिस्वा
 र्थोऽत्रानुवाद इति भावः । शीलं चालयतीति । अत्र कम्पनार्थकत्वाऽभावात् मिस्व
 मिति भावः । तदाह—मदया करोतीत्यर्थ इति । घातनामनेकार्यत्वादिति भावः ।
 छुदिरूर्जने इति । इका निर्देशोऽयम् । छुदघातुर्ऊर्जने मिदित्यर्थः । ऊर्जनं यद्वयत्करण्य,
 प्राणनं वा, 'ऊर्जं यद्वयत्करण्यो'रित्युक्ते । अन्यत्र पठितस्याप्रायविशेषे यो मिस्वा
 र्थोऽनुवाद इति सिद्धान्तः । छुदघातुस्त्वयं सुराद्यन्तर्गणे युजादौ पठित । तस्याऽत्र-
 नुवादो व्यर्थः, 'नान्ये मितोऽहेता'विति ज्ञापदिपञ्चकस्यांतरिक्षस्य सुरादौ मिस्व-
 निषेधादित्यत आह—छुद अपवाराणे इति । सुराद्यन्तर्गणयुजादिपठितस्य 'भा धपान्ना'
 इति स्वाधिक्यविजभावरक्षे ऊर्जनेऽर्थे मिस्वार्थोऽनुवाद इत्यर्थः । हेतुमणिवि इत्य
 र्थः । स्वाधिक्यविषि सरपेव नान्ये मितः इति निषेधप्रवृत्तेरिति भावः । नन्वपवार
 णार्थकस्य छुदेः यथमूर्जने धृत्तिरित्यत आह—अनेकार्यत्वादिति । ननु स्वार्थे षिजभावे
 सति मिस्वं किमर्थमित्यत आह—छुदन्तं प्रयुक्ते छुदयतीति । अत्र हेतुमणिवि इत्य- ।
 'नान्ये मितः' इति निषेधस्तु हेतुमणिवि चेति भावः । अन्येति । ऊर्जनादन्यत्र अप-
 वाराणे इत्यर्थः । स्वार्थे षिचि त्विति । 'नान्ये मितः' इति निषेधस्य तत्र प्रवृत्तेरिति
 भावः । जिह्वो मयने तदिरिति । इका निर्देशोऽयम् । छुदघातुर्जिह्वोमयने मिदित्यर्थः ।

लटिः 'लट् विलासे' इति पठितस्य मित्वाद्योऽनुवादः । उन्मथनं लोभणम् । जिह्वा-
शब्देन पठितपुरुषः । लट्पति जिह्वाम् । तृतीयातत्पुरुषो वा । लट्पति जिह्वया ।
अन्ये तु जिह्वाशब्देन तद्व्यापारो लट्पते । समाहारद्वन्द्वोऽयम् । लट्पति श म् ।
लट्पति दधि । अन्यत्र लट्पति पुत्रम् । ८१५ मदी हर्षं ग्लेपनयोः । ग्लेपनं
देन्यम् । देवादिकस्य मित्वाद्योऽयमनुवादः । मट्पति । हर्षयति श्लेषयति वेत्यर्थः ।
अन्यत्र मादमति । चिच्च विकारमुत्पादयतीत्यर्थः । ८१६ ध्वन शब्दे । भाव्यर्थं मित्वा-
यंमनूयते । ध्वनयति घण्टाम् । अन्यत्र ध्वनयति । अस्पष्टाक्षरमुच्चारयतीत्यर्थः ।

अत्र भोजः 'दलिवलिरल्लितरयिष्वनिप्रपिचनयम्' इति पपाठ । तत्र ध्वनि-
रणी उदाहृतौ । 'दल विचरये' 'वल संवरणे' 'रत्न सचलने' 'त्रपूष् सजायाम्'
इति गताः । तेषां धी, दलयति । वलयति । रलयति । त्रपयति । 'क्षै क्षये' इति वक्ष्य-

लटिः । 'लट् विलासे' इति टवर्गान्तेषु स्वादौ पठितस्य जिह्वोऽन्मथनेऽर्थं मित्वाद्योऽ-
नुवाद इत्यर्थः । एवञ्च घातुभेदाऽभावात् सर्वथैव मित्वाकार्यं भवति । गणभेदाद्घातु-
भेदे मित्वात्तदभावाद्योविकल्पः स्यादिति भावः । लट्पति जिह्वामिति । रसानां रसान्
ज्ञापयतीत्यर्थः । 'गतिबुद्धि' इति द्विकर्मकोऽयम् । लट्पति जिह्वयति । देवश्चो रसान्
खानाति, यस्मिद्भया ज्ञापयतीत्यर्थः । तद्व्यापार इति । शब्दप्रयोगादिजिह्वाव्यापार
इत्यर्थः । समाहारेति । जिह्वा च उन्मथनं चेति समाहारद्वन्द्वः । जिह्वाव्यापारे सदाह-
रति—लट्पति शत्रुमिति । गेहे शूर इत्यादिशब्दप्रयोगेण गार्हत् इत्यर्थः । 'उन्मथनं लो-
भणम्' इत्यभिप्रेत्योदाहरति—लट्पति दधीति । विलोडयतीत्यर्थः । अन्यत्रेति । जिह्वो-
न्मथनान्मथनेत्यर्थः । साट्पति पुत्रमिति । श्लेषयतीत्यर्थः । ग्लेपनं देन्यमिति । क्षीनी-
मथनमित्यर्थः । मनु खडादौ शपि मट्पतीत्यादि स्यादित्यत आह—देवादिकस्येति ।
तथाच शयन्विकारण एवाऽयमिति भावः । ध्वन शब्दे इति । पूर्वमनुनासिकान्तेषु 'अण्य
रणेशयत्र ध्वन्यघातुर्भूयान्तः पठितः । अण्य तु इत्यन्त इति भेदः । माधीति । ह-
छादौ 'ज्वम प्राग्दे' इति पठित्यमाण एवात्र ध्वन्यात्मके अनुच्चारणजन्ये शब्दने
मित्वाद्यंमनूयते इत्यर्थः । घातुभेदे तु मित्वात्तदभावात् स्यातामिति भावः । ध-
नयति घण्टामिति । शब्दायमानां करोतीत्यर्थः । अन्यत्रेति । अस्पष्टोच्चारणात्मके
शब्दने इत्यर्थः ।

अत्रेति । 'घटादा' इत्यर्थः । तत्रेति । दक्षिणवर्षादितिवत्यर्थः । उदाहृतौ । 'घटा-
दा' इति शेषः । तत्र ध्वनिानुपपत्तेश्चोदाहृतः । रयिष्व तु 'वर्ण रण गता' इत्यत्रेति शेष-
म् । भोजमते प्रागमयोः पाठो नेति न पौनरहित्यम् । गता इति । स्वादौ पठिता इत्य-
र्थः । 'इह मित्वाद्यंमनूयन्ते' इति शेषः । घात्वन्तरत्वे तु मित्वात्तदभावात् स्याता-
मिति भावः । मनु क्षपरेत्र पाठान्मिस्वे णौ इत्ये 'धपयती' इति लट्पति । अस्त्रवेवम् ।

माणस्य कृतावस्य पुका निर्देष्टः । क्षापति । ८१७ स्वन अदर्वसने । 'शब्दे' इति
 पठिष्यमाणस्यानुवाद् । स्वनपति । अन्यत्र स्वनपति । 'घटादयो मितः' (ग० सू
 १८७) । मितस्य च इत्यर्थः । 'बनीज्जम्भु' (ग० सू १८८) ।
 मितः इत्यनुवर्तते । जृप् इति विश्वनिर्देशामोर्षतेर्षहणम् । नृषातेषु जात्येति ।
 केचित्तु 'बनीज्जम्भु' इति पठित्वा अत्र निरसने इति देवादिकमुदाहरन्ति ।
 'उत्तल्लसत्तनमामनुवर्षादा' (ग० सू १८९) एषो मित्वं वा । प्रातर्विभाषेयम् ।
 पत्रतपति - चानपति । उग्रसूत्रे तु नित्य मित्त्वम् । प्रवृत्तपति । कथं तर्हि प्रवृत्तपति
 उग्रपयनोति । घञ्भात् 'तत्करोति' (ग० सू २०४) इति यौ । कथं मञ्जमपतीति ।
 तयादि 'क्षे चरे' इति श्वादी पठित्वा माणस्य यो आस्ये पुकि क्षापयतीत्येति स्यात् ।
 चैघातो. उपोत्यनुशाशाससम्भवात् । तत्राह—यै श्वादि । औ भवते पुकि मित्वाद्-
 भवे सति चोति चै हायस्यानुवादसम्भवा इति भावः । स्वन चवर्षसने इति । अदर्व-
 सनम्-अद्वृद्धृति । अतिभवापत्तेरिति । घटादिगवात्पूर्वं स्वन शब्दे इति पठिष्यमाणस्य
 स्वनेस्वतपनेऽर्थे यौ मित्वाद्योऽनुवाद् इत्यर्थः । घाटवत्कारे तु निरवतदभावी
 स्यातामिति भावः । स्वनपतीति । मृगपतीत्यर्थः । अ यनेति । अदर्वसनादुग्रपत्र शब्दे-
 ऽर्थे यौ मित्वाभावाच्च इह । इति भावः । वगदयो मित इति । गन्तुत्रम् । मनु घञ-
 द्विभु मकारानुबन्धाऽऽर्षनाकथं मित्त्वते स्फुरितपत्त आह—मित्त्वका शी । मित्वा-
 यंभाज इत्यर्थः । बनीज्जिति । गण्यमुत्रम् । जनी जृप् चनसु रज्ज् एषो इत्युग्रपयमा-
 षड्भुवनम् । अम् अन्ते येषां चै अमगता प्रमिगगवात्पः । पुत्रे अघटाद्विभेऽपि
 मित्त्व इत्यर्थः । जोर्धेऽतिरिति । 'जृप् चवोहानौ' इति रवगिरकारणव्येयम् । मृगोत्तिरिति ।
 'जृवयोहानौ' इति रनाविहरणस्य विश्वाऽभावेनात्र यहाऽम्भावाच्च मित्त्वमिति
 भावः । वदाहरतीति । तन्मते लुणातेरपि मित्त्वमिति भावः । अत्राह—इत्यपि गग-
 सुत्रम् । प्रातर्विभाषेयमिति । अद्वृद्धल्लसत्तां घटादिगवात्पूर्वमेतौत्वाच्च मित्त्वस्य प्रा-
 प्तेरिति भावः । अग्रसूत्रे सिति । सोपसर्गो विश्ववर्षः । कथं यतीते । अत्रुग्रपतीदिति वि-
 दोशयो सति उल्लेखेनेमञ्च यौ मित्वादिहृत्वाऽभावात्प्रतीतिरिति मित्वाद्भवो मित्वा-
 स्यादित्याश्लेषः । समाधत्ते—अत्राह—तत्करोतीति आविष्यन्तरं समाधत्तेरिति
 शेषः । प्रवृत्तपत्रं प्रवृत्त । अत्रमनम् उग्रामः । भावे यत् । उपवाङ्मुद्रिः । प्रवृत्तं
 करोतीति, उग्राम करोतीति चार्थं 'तत्करोति तदाघटे' इति यिषि 'आविष्यत्' इति
 इष्टवत्वात् टिकोपे सति तस्य स्थानिवत्त्वात् मित्त्वमुक्तत्वाऽभावे यत्वादि उग्रामि
 इत्यादयो कश्चिदपि गुणे अभादेये प्रगतकयति उग्रामपतीति रूपे इति
 भावः । मनु सम्पूर्वात् क्रमेणो संक्रामयतीति स्वमित्त्वते । तत्र अमगत्त्वेन मित्त्व-
 द्भवत्त्वमह । न च अमगत्त्वेन इति अमगत्तात्परोतीति स्यात्परीत्या हरवामाथ
 इति समाधानं सम्भवति, अमगत्ति हि 'नोदासोऽनेमस्य' इति वृद्धिमतिषेवे सति

‘मितां हृत्स्वः’ (सू १५६८) इति सूत्रे ‘वा चित्तविरागे’ (सू २६०५) इत्यतो वा इत्यनुवर्त्यं व्यं वृत्त्यनविभाषाप्रवणदिति वृत्तिहृत् । एतेन ‘रञ्जो विभाम-
यन् राशः’ ‘धुर्वांन्विभामयेति सः’ इत्यादि व्यालपाठन् । ‘ग्लास्तावनुवर्मा च’
(ग०सू १६०) । अनुवर्णादेशां मित्त्वं वा स्यात् । आद्ययोरप्राप्ते इतरयोः प्राप्ते
विभाषा । ‘न कश्चमिचमाम्’ (ग०सू १६१) । अन्तत्वाप्राप्तं मित्त्वमेवां न स्यात् ।
कामयेते । आमयति । चामयति । ८१८ शमो दर्शने (ग०सू १६२) । शाम्यतिर्दृश्यंने
मिल्ल स्यात् । निशामयति क्त्वाम् । अन्यत्र तु ‘प्रणयिनो निशमय्य ध्रुः कयाः’ ।
कयं सदि ‘निशामय तदुराति विस्तराद्गतो मम’ इति । शम आनोचने इति
चौरादिकस्य । घातनामनेकार्यत्वाच्छ्रवणे वृत्तिः । शाम्यतिक्त् । ८१९ यमो अप-
रिवेषणे (ग०सू १६३) । यश्च्युनिर्मो जननोऽन्यत्र मिल्ल स्यात् । आयामयति । प्राव-

‘कम्’ इत्येव भवति, नतु क्त्वा इति क्त्वा उक्तपमाधानाऽसम्भवाद्दित्यभिप्रेत्यादिपति-
कथमिति । समावृत्ते—निशामिति । ‘मितां हृत्स्वः’ इति सूत्रे चेत्यनुवर्त्यं मित्त्वाऽभावे
सङ्कामपतीति क्त्वामित्यन्वयः । नतु कश्चिद्वृत्त्यो दुर्वा इत्यत आह—व्यवहिय-
नेति । तथा चात्र इत्स्वाऽभाव एवाश्रीयत इति भावः । इत्तिहृदिति । भाष्ये तु नैतत्
इति भावः । येनेति । इत्यव्ययविभाषाप्रवणेनेत्यर्थः । ‘ग्लास्तावनुवर्मा च’ इत्यपि
वाचस्पत्यम् । प्रथमार्यं षष्ठी । अनुवर्णादिति, मित्त्वं इति, वेति आनुवर्तते । कञ्चित्तमा-
ह—अनुवर्णादिति । आपवोरिति । ग्लास्ता इत्यनयोरेव्याहिराद्प्राप्ते मित्त्वे, इतर-
योर्वनुवर्माः प्राप्ते मित्त्वे विभाषेत्यर्थः । तत्र वने; ‘वनु च नोऽवते’ इति घटादौ पाठा-
द्वयेस्त्वमन्तत्वाग्निवर्मासिरिति षोडशम् । ‘न कश्चमिचमाम्’ इति ‘शमो दर्शने’
इति च गणसूत्रम् । दर्शनं चाभ्युपज्ञानम् । ‘शम उरशमे’ इति दैवादिकः शयविकारस्य
एवात्र गृह्यते । नतु ‘शम आनोचने’ इति चौरादिकः; ‘नाम्ये मिशोऽज्ञेनौ’ इति तस्य
मित्त्वनिषेधात् । तदाह—शाम्यतिरिति । निशामयति क्त्वामिति । परवर्तोत्यर्थः । तस्य-
मार्यं हृत्स्वमिति अनेकार्यं क्त्वाद्दर्शने वृत्तिः । अन्यनेति । दर्शनाऽन्यत्रोत्पत्त्यर्थः । निशम-
येति । धावदित्येत्यर्थः । शामेण्यन्तात् कर्त्तव्यमिति क्त्वे ‘एवपि लुपुर्सात्’ इति णेर-
यादेशः । क्त्वामिति । तदि । दर्शनाप्यं क्त्वात् शमेति शनिपेते सति ‘शुगु’ इत्यर्थे मित्त्वा-
द्घातप्रवणत्वाच्चिन्तामयेति क्त्वामित्यन्वयः । समावृत्ते—अन आनोचने इति चौरादि-
त्येति । ‘निशामयेति क्त्वामिति शेषः । ‘नाम्ये मिशोऽज्ञेनाविति तस्य मित्त्वनिषेधात्
न इत्य इति भावः । नतु चौरादिकस्य शमेरालोचनाप्यं क्त्वात् कयं धाने वृत्तिरि-
त्यत आह—घातनामिति । शाम्यतिरिति । इत्यव्ययस्य शमेराशमार्थकस्य यथा
दर्शने वृत्तिस्तद्व्यतिषयः । ‘यमोऽपरिवेषणे’ इत्यपि गणसूत्रम् । भोवरात्रे भोद-
नाऽप्रादिमोऽवद्वशमां वरापर्वं परिवेद्यन् । तदाह—मोऽननोऽन्यत्रेति । सुतर-

यति । श्वारयति श्वेत्यर्थः । परिवेषणे तु यमयति ब्राह्मणान् । भोजयतीत्यर्थः ।
 'पर्यवसितं नियमयन्' इत्यादि तु नियमवच्छब्दात्करोतीति शौ बोध्यम् । ८२०
 'स्वदिःश्वपरिभ्यां च' (ग० सू ३६४) मिन्नेत्येव । श्वस्त्रादयति । परिस्त्रादयति । श्वरा-
 वपरिभ्यः इति न्यासकारः । स्वामी तु 'न कर्म' इति नञ्मुत्तरनिम्न्यामनमुक्त्यै 'शमः'
 'अदर्शने' इति चिच्छेद । यमस्तु अपरिवेषणे मिस्त्वमाह । तन्मते 'पर्यवसितं नि

मुकृष्वपरिवेषणादन्यत्रेत्यर्थः । 'यम उररमे' इत्यस्य उपसर्गवशात् परिवेषणे ततोऽ-
 ष्यस्मिन्नप्यर्थे वृत्तिः सम्भवति । तत्र अपरिवेषणे घृष्टौ मिरशं नेत्यर्थः । अ याम-
 यतीति । अत्राऽपरिवेषणे घृष्टेन मिस्त्वमिति भावः । तदाह—द्राघयतीति । दीर्घाकरो-
 तीत्यर्थः । श्वारयतीति । प्रवर्तयतीत्यर्थः । यमयति ब्राह्मणानिति । परिवेषणार्थक
 त्वाम्मिस्त्वमिति भावः । तदाह—भोजयतीति । भुञ्जते ब्राह्मणाः, तान्परिवेषणेन प्रव-
 र्तयतीत्यर्थः । ननु 'पर्यवसितं नियमय' इत्यत्र अपरिवेषणार्थकतया मिश्राऽभा-
 वात्कथं इत्युच्यते आह—पर्यवसितमित्यादि । नियमनं नियमः । 'यमः समुपति
 विषु च' इति भावे कथं प्रत्ययः । तस्मान्मत्तुप् । नियमवच्छब्दात्करोतीति जिवि
 'विन्मतोलुक्' इति मत्तुपो लुकि ष्यन्ताद्दृशतरि गुणयादेशयोर्नियमयच्छब्द इति
 भावः । यस्तुतस्तु मत्तुपो लुकि टिलोपस्याऽप्रापया 'अचो ङिति' इति वृद्धौ
 पुशागमावृत्तिः । ततश्च नियमवदित्यर्थवाद् अशोभाश्रजन्तात् नियमशब्दात्
 'तत्करोति' इति षिचि इच्छत्त्वाट्टिच्छोपे तस्य स्थानिवावापुषधावृद्धपभावे 'नियम-
 यति' इति समर्थनीयमिति शब्देन्दुशेखरे श्रियतम् । 'स्वदिरवपरिभ्यां च' इत्यपि गणसु
 प्रम् । स्वदिरिति इका निर्देशः । अत्र परि आभ्यां परः स्वदधातुमिन्नेत्यर्थः । 'रत्न
 रत्नदे' इति घटादौ पराटाम्मिस्त्वमाहः । परिस्त्रादयतीति । अयोपदेशत्वेन आदेशसकार-
 स्वाऽभावाच्च य इति भावः । अयावेति । 'स्वदिरवावपरिभ्यां' इति न्यासकारः पराटे-
 त्यर्थः । तन्मते अपरस्त्रादयतीत्यर्थापि मिश्रामावाञ्च इत्यः । स्वामी इति । 'न कर्म-
 मिच्छमाम्' इत्यत्र घृतः नञ् 'शमो दर्शने' 'यमोऽपरिवेषणे' 'स्वदिरवपरिभ्यां च' इति
 त्रिषु सूत्रेषु नाजुवर्तते । शमः अदर्शने इति च्येदः । शमघातुः अदर्शने मिश्रयादित्य-
 र्थः । अमगत्त्वादेव सिद्धे नियमार्थमिदम् । 'अदर्शन एव शमघातुमित्यात् ननु
 दर्शने' इति स्वामिमत्तम् । इदं च पर्यवसानगत्या पूर्वमन्ताच्चाऽतिरिच्यते । यमरित्-
 तः । यमघातोस्तु अपरिवेषण एव मिस्त्वमाहोऽवयवः । अमगत्त्वादेव सिद्धेऽपरिवेषण
 एव यमघातुमित्त्वं ननु परिवेषण इति फलितम् । एवं च द्राघयति श्वारयति घेषणै-
 मित्वावृत्त्यै 'आधमयतीत्येव रूपम् । परिवेषणे तु मिश्राऽभावाद्स्वाऽभावे 'याम
 यति ब्राह्मणानिति' अवतीति पूर्वमन्ताद्विपरिणितं फलति । एवं च 'पर्यवसितं नियमय'
 नित्यत्र यमेरपरिवेषणार्थावामित्ये इत्यो निर्वाचः । तदाह—तन्मते इति । रत्नदे-
 योटादित्वादेव 'मिस्त्वमित्येः 'स्वदिरवपरिभ्यां च' इति सूत्रमपि नियमार्थम् । 'सोपस-

यमयन्' इत्यादि सम्यगेव । उरस्यस्य स्तब्धदेशेदेवादिपूर्वस्य इति नियमात्प्रस्ता-
 द्यतीत्याह । तस्मात्सूत्रद्वये उदाहरणप्रत्युदाहरणयोर्व्यत्यासः कलितः । इदं च
 मतं वृत्तिन्यासादिविरोधाद्दुपेक्ष्यम् । ८२१ फण गतौ । न इति निवृत्तम् असम्भवात् ।
 निषेधात्पूर्वमसौ न पठितः । फणादिकार्यानुशोधात् । २३५४ फणां च सप्तानाम्
 ६।४।२५०००० वा एतन्मासलोको स्तः किति लिटि सेटि यञि च । फणतुः ।
 फणुः । फण्यतुः । फण्युः । फणिय-फणियथ । फणयति । वृत् । घटादिः समाप्तः ।
 फणोः प्रागेव वृत्तित्येके । तन्मते फण्यपतीत्येव । ८२२ राज् दीप्तौ । स्वरितेत् ।
 राजति-राजते । रेजतुः-राजतुः । रेजे-राजे । मन्तः इत्यनुवृत्तावपि विधान-

गंस्य चेत् स्तब्धदेशे तर्हि अवपरिभ्यां परस्येव सिद्धं न तुपसर्गान्तरादिति । एवंच
 प्रस्ताद्व्यतीत्यत्र मित्त्वान्मावाद्य इत्यः । अवस्तद्व्यति परित्त्वद्व्यति इत्यत्र तु मि-
 त्त्वाद्ग्रहण इति कश्चित् । तदाह—अस्येत्येति । सोपसर्गस्येत्यर्थः । पूर्वमते तु अवप-
 रिभ्यां परस्य मित्वनिषेधादवस्त्याद्व्यति परित्त्वाद्यतीति न इत्यः । प्रस्तद्व्यती-
 त्यत्र तु अवपरिपूर्वकारणमात्रेण मित्वनिषेधात्समावाद्ग्रहण इति विपरीतम् । तस्मादि-
 ति । 'यमोऽपरिवेषणे' स्तब्धदेशपरिभ्यां चेति सूत्रद्वये उक्तरीत्या मित्वनियमविध्या-
 धयणाद्दुदाहरणप्रत्युदाहरणयोर्दृक्करीत्या व्यत्यासः कलित इत्यर्थः । व्येत्यमिति । 'न
 पादभ्याम्' इति सूत्रस्याव्यत्यसरे 'यमोऽपरिवेषणे' इति मित्त्व प्रतिषिध्यत इति
 वृत्तन्यासयोरुक्तत्वादिति भावः । केचित्तु स्वामिमते 'पर्यवसितं नियमयन्निष्या-
 दिसामञ्जस्यात्तावेवोपेक्ष्यादित्याहुः । फण गताविति । ननु घटादिवेदेषु नायं मित्-
 इतः प्राक् 'स्वन अवतंसने, इत्युत्तरमेव 'घटादयो मित' इत्युक्तेः । अतः कथमत्र निषेधः
 तत्राह—न इति निवृत्तमसम्भवादिति । प्राप्तिं विना मित्वस्य निषेधात्सम्भवादिति-
 नेति नानुवर्तते, किन्तु मिदित्येवानुवर्तते इत्यर्थः । ननु फण गतावित्यत्र मिन्नेति यदि
 नानुवर्तते तर्हि 'न कर्ममिचमात्' इति निषेधकण्ठात् प्रागेवाऽयं कृतो न पठितः ।
 तत्राह—निषेधात्पूर्वमसौ न पठित इति । कृत इत्यत आह—फणादिकार्यानुशोधादिति । नि-
 षेधकण्ठात्प्रागेव फणोः पाठे कर्ममिचमादीनामपि फणादिश्वतर्मावाः स्यादिति
 भावः । फणां च । 'अत एव इत्यत्र' इत्यतो ज्ञेयं 'यञि च सेटि' इति चानुवर्त-
 ते । 'ध्वसोः' इत्यतः पठित, 'ग्रामहन-' इत्यतः कर्त्तव्यं, 'वा जृम्भमुत्रसाम्' इत्यतो
 वेति च । तत्राह—स्वामिति । फणादीनामित्यर्थः । फणामि । बहुवचनात्तदादिसामः ।
 'फण गतौ' इत्यत्र मिदित्येवानुवर्तते नेति तु नानुवर्तते इत्यस्य प्रयोजनमाह—फण-
 यती'त् । वृत्तित् । कर्त्तव्यं इत्यन्तम् । वृत्तुचानुशोधात् समापययञ्च । तदाह—अद्यादिः समाप्त
 इति । फणोः प्रागेवेति । एष सति फणेरघटादिष्वपि मित्वमिति भावः । तदाह—तन्मते
 फण्यपतीत्येवेति । इति घटादयः । राज् दीप्ताविति । इत आरभ्य पण्यामोषाम्मासलोपौ
 फणादिश्वतर्मावे भवतः । तदाह—रेजतुरित्यादि । ननु 'फणां च सप्तानाम्' इत्यत्र अत

सामर्थ्यादात् ए१३म् । ८१३ इ प्राञ् ८१४ डु प्राश्च ८१५ डु म्लाश्च दीप्ती ।
 अनुदात्ते । आग्नेरिह पाठ कणादिकापार्थः । पूर्वं पाठस्तु म्वादिपरवामावार्थः ।
 तत्र हि रात्रिणाहवर्षारक्षणादेरेव महणम् । भेजे । वघ्राजे । 'वा प्राय-' (सू
 २३११) इति श्यन् वा । प्राश्यते—प्राशते । भेजे—वघ्राजे । म्लारयते—म्ला
 शते । भेजे—वघ्राजे । द्रावपीपी तालव्याम्ती । ८१६ स्वमु ८१७ स्वन
 ८१८ स्वन शब्दे । स्वमादय शरत्पन्ता परस्मैपदिनाः । स्वैमत्तः—सत्यमत्तः ।
 अस्यभीत् । स्वेनत्तु—सस्वनत्तु । अस्वनीत्—अस्वानीत् । विश्ववति । अस्वव-
 णति । सशब्द मुहूर्त्क इत्यर्थः । 'विश्व स्वन -' (सू २२७४) इति परस्वम् । फ-
 यादयो गता । दस्वनत्तुः । ८२६ वम ८३० एम अवैकल्पे । ससाम । तस्ताम ।
 ८३१ स्वन दीप्ती । 'अतो शान्तस्य' (सू २३३०) अजानीत् । ८३२ चल
 कल्पने । ८३३ अज घालने । घाजनं तैत्तयम् । ८३४ टम ८३५ ट्वज वैकल्पे ।
 ८३६ षज स्थाने । ८३७ हल विलेखने । ८३८ यज गन्धे । वन्धने इत्येके ।
 ८३९ पल गती । पलति । ८४० वज प्राणने घाम्नावरोनने च । वजति । वेत्त-
 त् । वेत्तुः । ८४१ पुज महर्त्वे । पोजति । ८४२ कुज सहायने वयुषु च ।

इत्यनुवृत्तेः कर्णमिह पुराशासलोपाविश्यत् आह—अत एत्यनुवृत्तावपीति । अत इति ना
 नुवर्तत । तदनुवृत्तावपि फगादिसप्तानामपि घचनसामर्थ्यात् वानुघातोत्कारस्याप्ये-
 वाम्यासलोपस्य विकल्प्य श्यादेवैवार्थः । अथ इति राजादिघातो न सम्बन्धते, अ-
 स्ममवादिति यावत् । इ प्राञ् डु प्राश्च डु म्वाश्च दीप्ताभिति । डुरिद् 'द्विपितोऽमुष्' इत्ये
 तदर्थः । अनुदात्तेन इति । 'पूर्वे प्रथ' इति शेष । अनु पूर्वं चवर्गाग्नेव्यनुदात्तेऽस्तु आग्ने-
 तेः पाठात् पुनरपि तस्यैह पाठ किमर्थं इत्यत आह—आग्नेरिति । अर्हि 'पञ्च भेजु
 आञ् दीप्ती' इति भाजेः पूर्वं पाठो रूप्यं इत्यत आह—पूर्वं पाठस्तिषति । वत्तामावार्थं
 इति । 'मश्ववन्ते'ति परवविधौ भाजेर्ग्रहणः। उभावायं इत्यर्थः । अनु पूर्वं पठितस्यापि
 परवविधौ कुतो न प्रद्वगमित्यत आह—तत्र हीति । परवविधौ द्विरर्थः । पुराशाम्या-
 सलोपयोः पाविक्रवादाह—भेजे वघ्राजे इति । द्रावपीमामिति । द्वितीयपञ्चीयावित्यर्थः ।
 अनु 'वि'व्यपतीत्यत्र कथं पश्यम् ? केवलद्वयाऽत्रन्तसाक्षिवाऽभावेन अचोपदेशतया
 आदेशसकारवामावात्, अथव्यमतीत्यत्र ह्युक्त्यर्गाम्या पररवामावात् वावस्थ
 प्रसक्ति । 'सात्पदाद्यो'रिति निदेशाच्चेत्यत आह—देव स्वन इति । तत्र चकारेण
 अवाच्येवपि छम्प्यत इति यावः । कणादयो गता इति । इत्यनेः प्रागिति शेष । त
 तत्र स्वनैर्न कणादिकापार्थमिति भाव । तदाह—दस्वनत्तुरिति । वम ह्येति । योपदेशी ।
 तस्मानेति । शारे सति षट्त्वनिवृत्तिरिति । त्रेकपमिति । लोचनीमवनमित्यर्थः । टल
 ट्वज वैकल्पे इति । वैकल्प्यं अवादिन्ननिश्चो व्ययीमावाः । अत्र गन्धे इति । योपदेशोऽ-

संस्त्यानं संवातः। बन्धुघन्देन तद्रथापारो गृह्यते । फोलति । जुकोल । ८४३ शल
 ८४४ हुल ८४५ पल्लु गतौ । गशल । जुहोल । पपाति । पेपतुः । पतिता ।
 २३५५ पतः पुम् । ७।४।१६॥ अलि परे । अपतत् । 'नेर्गद-' (सू २२८५)
 इति यात्वम् । प्रयपतत् । ८४६ क्वये निष्पाके । कयति । चकाय । अकथीत् ।
 ८४७ पये गतौ । अपयीत् । ८४८ मये विलोडने । मेयतुः । अमथीत् । ८४९
 द्वम् उद्गिरणे । इद्व निपातनात्-मृत इत्वमिति सुवाकरः । ववाम । ववमतुः ।
 वादित्वादेस्वाम्यासलोपी न । भागवृत्तौ तु वेमत्रुस्त्वाद्यप्युदाहृतम् । तस्मात्प्रादी-
 न इष्टम् । ८५० भ्रमु चलने । 'वा ध्राय-' (सू २३२२) इति शयन्वा । भ्रम्यति-
 भ्रमति । 'भ्राम्यति' इति तु दिवादौ वक्ष्यते । २३५६ वा जुञ्जमुञ्जसाम् । ६।४।
 १२४ ॥ एषामेस्वाम्यासलोपी वा स्तः किति लिटि सेटि यलि च । भ्रैमतुः । वभ्र-
 मतुः । अभ्रमीत् । ८५१ अर सञ्चलने । अक्षरीत् ।

अथ द्रावमुदात्तेतौ । ८५२ पह मर्षणे । 'परिनिविम्यः-' (सू २२७५) इति
 परवम् । परिषहते । सेहे । सहिता । 'तीवसह-' (सू० २३४०) इति वा इट् ।
 इडभावे टरवधत्वाद्गुरवदलोपाः । २३५७ संहिवहोरोदवर्णस्य ६।३।१२॥

यम् । गन्धः-गन्धक्रिया । तद्रथापार इति । बन्धुतानुकूलो विवाहादिप्यापार इत्यर्थः ।
 परलुघानुस्तथाप्रयमास्तः सेट्क । अलि लुदित्वात्-प्लेरेरलि वृत्ते अपत् अत् इति
 स्थिते-पतः पुम् । शेषपुरणेन सूत्रेण व्याचष्टे-अलि परे इति । 'अहसोऽलि' इत्यतः
 तदनुवृत्तेरिति भावः । पतेः पुम् स्यादलि परे इति फलितम् । पुमि मकार इत् सञ्चा-
 रणार्थः । मित्वादन्यादक्षः परः । तदाह-भ्रम्यदिति । कये निष्पाके इति । जलघोरघृ-
 तादीनीं पादमागादिशोषणपर्यन्तः पाको निष्पाकः । अकथीदिति । एदित्वात्त-
 वृद्धिः । एवं अमयीत् । ड्वम् उद्गिरणे इति । टुरिप् । नापमुदिप् । तेन 'उदितो
 वा' इति क्त्वायामिद्विकल्पो न । 'गु निगरणे' इति दीर्घान्तोऽयम् । नन्वस्माद्धा-
 तोऽप्युटि 'मृत इद्वाधो' इति इत्वं चाघ्रत्वा परत्वात् 'सार्वाधातुक' इति गुणे सति-
 'उद्गिरण' इत्येव निर्देशो युज्यत इत्यत आह-इद्वेति । उद्गिरण इत्यर्थनिर्देशः पाणि-
 नीय इति सुवाकरो मन्थते । भ्रमु चलने इति । अकमागंसंचारे इत्यर्थः । अयपार्थ
 ज्ञानेऽयम् । 'उदितो वे'ति क्त्वायामिद्विकल्पपर्यमुदित्वम् । वा जुञ्जम् । 'अत-
 एवहृत्सम्ये' इत्यसौ छिटि इति 'धक्षि च सेटि' इति चानुवर्तते । 'ध्वसोरेदौ' इत्यतः
 एदिति 'गमहन' इत्यतः द्वितीति च । तदाह-यथामिति । अमयीदिति । 'इषाते'ति न
 वृद्धिः । अक्षरीदिति । 'अतो वरास्तस्य' इति वृद्धिः ।

पह मर्षणे इति । अपराये सत्यपि कोपाऽनाविच्छरणं मर्षणम् । इडभावे इति । सह-
 सा इति स्थिते 'हो व-' इति टर्षं 'शपरतयो' इति तकारस्य धात्वम् । धस्य गुरवेन-

अनयोत्पत्तस्य श्रीरस्याद्दलोपे सति । २३५८ सोढः ८३।११५॥ षोडशस्य
 नष्टः सत्य पत्वं न स्यात् । परिषोढा । २३५९ सिवादीनां षाड्भ्यवायेऽपि
 ८३।७२॥ परिनिविभ्यः परेषां सिवादीनां सत्य यो वा स्याद्भ्यवायेऽपि ।
 पर्यपहत । पर्यपहत । ८५३ रमु क्रीडायाम् । रेमे । रेमिषे । रन्ता—रंस्यते ।
 वंशीष्ट । अरंस्त ।

अथ कसन्ताः परस्मैपदिनः । ८५४ पद्ल विघरणपर्यवसादनेषु । २३६०
 पाष्वाभ्यास्यान्नादाण्डश्रयति सति श्रद्धसादां पिप्रजिघ्रसमतिष्ठमनयच्छु-
 पदयच्छौशीयच्छीदाः ७।३।७८॥ पृथोनां पिवादयः स्फुरित्संज्ञक्यकारादौ
 प्रत्यये परे । षोडति । षसाद । सेदतः । सेदिय—सस्य । सता । सस्यपति । लृ-
 दिस्वादल् । असदत् । 'सदिरपतेः' (सू २२७१) । निपीदति । न्यपीदत् । २३६१

उः । 'दो हे लोपः' इति पूर्वस्य वस्य लोप इत्यर्थः । सत्रा इति स्थितम् । सत्विशोः ।
 दलोपे इति । 'द्लोप' इत्यतः तदनुवृत्तेरिति भावः । 'रलोप' इति तु नानुव-
 र्तते, अस्यमवात् । तथा च सकारादकारस्य लोपवे सोडेतिक्रमम् । 'परिसोडे' इत्यत्र
 'परिनिविभ्य' इति पक्षे प्राप्ते । सोडः । 'सोडे' इति सहेरोरसम्पन्नस्य पथ्यन्तम् ।
 'सहेः साङः स' इत्यतः स इति षड्भ्यन्तमनुवर्तते । 'न रपर' इत्यतो नेति । 'मूर्धस्य'
 इत्यधिकृतम् । तदाह—षोडरूपस्यैस्यादिना । सिवादीनाम् । 'परिनिविभ्य' इति सूत्रा-
 दुत्तरमिदं सूत्रम् । तदाह—परिनिविभ्यः परेषामिति । 'सिनुसहसुदस्नुस्वञ्जा'मिति शेषः ।
 रमु क्रीडायामिति । भाषमुदिदिति भाषवाः । केचिन्नु उदितं मरवा 'उदिषो वा' इति
 नश्रयामिद्विकल्पमिच्छन्ति । अनिट्कोऽप्यम् । छिटि क्वादिनियमादिद् । तदाह—
 रमिषे इति ।

अथ कसन्ता इति । 'कस गतौ' इत्येतत्पर्यन्तम् । इत्यर्थः । पद्लघात् षोडेशः अ-
 निट्कश्च । छटि शवि सद् अ ति इति स्थिते—अप्राप्त्या । पाष्वाभ्या स्या म्ना दाण्
 दक्षि अति सति शद् सद् पर्यां द्वन्द्वात् षष्ठीवद्वचनम् । पिप्र जिघ्र चम तिष्ठ मन
 यच्छ पश्य ऋच्छ श्री शीय सीद पर्यां द्वन्द्वात् प्रथमाविद्वचनम् । ययासह्यपमादेशः ॥
 'शिशुवत्सु' इत्यतः गित्तीयनुवर्तते । श्वासा इत्येति कर्मधारयः । अद्वादिप्रत्यय-
 यविशेषणत्वात् सद्दिदिदिदिः । तदाह—सत्सकेति । ससादेति । इत्संज्ञक्यकारादिप्र-
 त्ययाऽभावात् न सीदादेशः । श् इत् वस्य सः शिद् । शिसीति बहुव्रीह्याप्रत्यये तु
 माष्वातोः कर्मणि छिटि पृश्नि भावलोपे 'पपे' इत्यत्रापि पिवादेशः स्यादिति बोध्यम् ।
 यत्किं क्वादिनियमप्राप्तस्य इटः 'उपदेशोऽश्रव' इति निषेधेऽपि भारद्वाजनियमाद्देत् ।
 अत्र इत्पक्षे 'यत्किं च सेटी'त्येवाभावात्सोपो । तदाह—उदिय । ससाथेति । सेदिय,
 सेदिम । क्वादिनियमादिद् । न्यपीदति । 'प्राक्सिताद्भ्यवायेऽपि' इति पक्षम् ।

सदेः परस्य लिटि ८।३।११८॥ सदेरभ्यासात्परस्य परत्वं न स्यात्लिटि ।
 निषसाद । निषेदतः । ८५५ शब्दलु शातने । विशीर्यतायामपम् । शातनं तु
 विषयतया निर्दिश्यते । २३६२शदेः शितः १।३।६०॥ शिन्नाविनोऽस्मादात्मनेपदं
 स्यात् । शीयते । शशाद । शेशतुः । शेष-शशत्प । शचा । अशदत् । ८५६
 कृश आह्वाने रोदने च । कौशति । क्रोश । श्तेः कशः । अकुशत् । ८५७ कुच
 सम्बन्धं कौटिल्यप्रतिष्ठामविलेखनेषु । कोचति । चुकोच । ८५८ बुध अवगमने ।
 बोधति । बोधिता । बोधिष्यति । ८५९ इह धीजजन्मनि प्रादुर्भावे च । रोहति ।

‘निषसादेत्यत्र अभ्यासात् परस्य ‘स्यादिसभ्यातेन’ इति शब्दे प्राप्ते—सदेः परस्य ।
 ‘न रपर’ इत्यतः ने।पनुवर्तते । ‘मूर्धन्य’ इत्यधिकृतम् । सदेरित्यवयवश्री । परस्य
 उत्तरखण्डपरः । सदेरुत्तरखण्डस्य परत्व नेति लभ्यते । फलितमाह—पदेरभ्यासात्पर-
 स्येति । शब्दलु शातने इति । मनु शब्दात्तोरस्मात् हेतुमग्न्यन्तात् ह्युटि ‘सदेरगतौ तः’
 इति दकारस्य सकारे शातनशब्दः । तथाच शातनं शीर्यतानुच्छ्लक्रियेति फलति । एवं
 च सकर्मकभाष्यौ विशीर्यतीत्यर्थं शीयते इति वचनमाप्यनुहाहर्यं कथमित्यत आह—
 निशीर्यतायामिति । विशारगे इत्यर्थः । तर्हि कथं शातनमिति हेतुमग्निसिद्धयत आह—
 शातनं तु विरयतयेति । विपूर्वात् ‘पिभू धग्धने’ इत्यस्मात् विषयशब्दः । अविनाभावेने-
 त्यर्थः । प्रयोजकश्यापारं विना विशारवस्यासम्भवात् शातननिर्देशः । प्यर्थस्याऽवि-
 षयित्वात् विशारगमेव शब्दलुभावर्यं इति यावत् । शदेः शितः । ‘अनुदात्तशितः’ इ-
 त्यस्मादात्मनेपदमित्यनुवर्तते । श् इत् पत्य सः शित् । शप् विषयितः । शिति विर-
 ष्ठिने सतीत्यर्थः, विरुषतोः पूर्वं सार्वधानुष्ठापस्य शपोऽसम्भवात् । तदाह—शिन्ना-
 विन इति । शित् भाषो भविष्यन् परमात्स शिन्नाषो सरमादित्यर्थः । शीयते इति । शपि
 शदेः शीयादेशः । विशीर्यतोत्यर्थं । शीयते शीयन्ते इत्यादिः । शिद्विषयादिपुच्छे-
 लिटि मरमनेरदम् । ‘इत्यशकशकारादाविपुच्छेन’ शीयादेशः । तदाह—शशादेति ।
 अनिट्कोऽपम् । आदिनियमप्राप्तस्य इटः ‘उपदेशेऽन्वयः’ इति नियमायलि भारद्वा-
 जनियमात् षेत् । तदाह—शेष शशत्थेति च । इत्पक्षे ‘यलि च सेटि’ इत्येत्वाभ्यास-
 क्षोराविति भावः । शेषिष । शेषिम । आदिनियमादिद् । अशरिति । लुदित्वाङ्गिति
 भावः । कृशभानुरनिट्कः । चुकोशिय । आदिनियमायलि निरयमिट् । अजन्ताऽ-
 कारवत्त्वामावाञ्च भारद्वाजनियमः । चुकोशिय । चुकोशिम । कोथेति । मञ्चादिना शस्य
 शारे इत्येन सकारस्य टः । श्तेः कशः इति । इगुपवशलम्भवादिति भावः । अकृष-
 रिति । मञ्चादिना शस्य यः । ‘शोः’ इति पत्य कः, सरय परवम् । किशञ्च गुगः ।
 कुच सम्बन्धेति । ‘कुच शब्दे’ इति पठितस्य पुनरिह पाठः सम्बन्धनाशयेव ज्वलादिका-
 र्यणप्रयथायः । अर्थनिर्देशः कश्चिगगनीय इति भूषातौ प्रपञ्चितम् । बुध अवगमने
 इति । सेट्कोऽपम्, अनिट्सु रयम्विकरगस्यैव बुधेमेरगात् । तदाह—बोधितेति ।

बरोह । बरोहिय । रोटा । रोहयति । अरुहत् । ८६० कस गती । अरुहसीत्-
अरुहसीत् । वृत् । इवलादिगणः समाप्तः ।

अय गृह्यन्ताः स्वरितेतः । ८६१ शिक्ष अम्पक्ते शब्दे । शिक्षति—शिक्षते ।
८६२ अञ्ज गती याचने च । अञ्जति—अञ्जते । अञ्चु इत्येके । अञ्चि इत्यपरे ।
८६३ वृ याचृ याञ्जायाम् । याचति—याचते । ८६४ रेष्ट परिमाणयो । रेडति ।
रेडते । ८६५ चते ८६६ चदे याचने । चघात—चेते । अचतीत् । चचाद-
चदे । अचदीत् । ८६७ प्रोयृ पर्याप्ती । पुप्रोय । पुप्रये । ८६८ मिह ८६९
मेह मेधादिघनयोः । मिमेद—मिमिदे । घान्ताविभौ इति स्वामी । मिमेघ । घा-
न्तौ इति यासः । ८७० मेघु सङ्गमे च । मेघति । मिमेघे । ८७१ विह ८७२
योह कुत्सासन्निकर्षयोः । निनेद । निनिदत्तः । निनिदे । निनेदे । ८७३ शृधु ८७४
शृधु उन्दने । उन्दनं क्लेदनम् । शर्धति—शर्धते । शर्धिता । शर्धति—शर्धते । ८७५
बुधिर् अश्वबोधने । बोधति—बोधते । इरिश्वादिह्रवा । अश्वुषत्—अश्वोधीत्—अ-
श्वोषिष्ट । 'दीपजन—' (सू २३२८) इति विष्टु न भवति । पूर्वोत्तरसाहचर्येण
देवादिह्रस्यैव तत्र महणात् । ८७६ उ बुन्दिरु निशामने । निशामन शानम् ।
बुबुन्दे । अश्वुदत्—अश्वुदीत् । ८७७ वेयू गतिज्ञानचिन्तानिधामनवादिप्रमर्शेषु ।

अश्वोधीत् । अश्वोधातरनिर्कः । आदिनियमाद्यह्यपि नित्यमित् । अजन्ताऽकारवर्त्वाऽ-
भावात् न भागहान्यनियमः । रोडति । छटि तासि गुणे ढाकधरवर्त्वरुलोपाः । रोड-
तीति । छटि स्ये ढकपाः । अरुहदिति । इगुपघालगत्वात् कसे ढकपाः । कित्वाच्च गुण्यः ।
वृदिति । 'अवधितिकसन्तेग्यः' इति 'असारा'वधेःपि कठेर्हणादेव रुद्धेः कृत्वरथे
स्पष्टार्थमित्याहुः । इति वज्रलादयः ।

गृह्यन्ता इति । 'गृहृ सवर्णे' इत्येत्यर्थेन्ता इत्यर्थः । चते चदे याचने । अचती
दिति । एदित्वात् न वृद्धि । एवमचदीत् । बुधिरु अश्वबोधने इति । 'एध अश्वामने' इति
क्वेषलपरस्मैपदी गत स शु ज्वलादिक्वाथः । अयं शु इरित् स्वरितेत् । अनिट्पु
इत्यन्विकरणस्यैव पाठादर्थं सट् । अश्वुददिति । इर इत्येऽपि तदवयवस्य इकारस्य प्रत्ये
कमित्त्वामावाञ्च शुम् । स्वरितेत्त्वप्रदुष्टमाऽमनेपद्ं तु भवत्येव, स्वरितेत्सु पाटसा-
कर्त्वात्, वस्तुतस्तु इकारस्य प्रायेकमित्त्वेषुऽपि न शुम्, 'इदितो नुमित्यत्र कर्मधार
वमाश्रय इत्सङ्घेकारान्तरस्यैव नुमित्यर्थः । पूर्वोत्प्रेति । जनपुरिसाहचर्येणेश्वर्यः ।
उ बुन्दिरिति । आघ ठकार इत् 'ठदितो वेति वावायामिद्विकल्पार्थः । अश्वुददिति ।
इरिश्वादिषु 'अनिदिता'मिति नलोपः । इर इकारस्य प्रायेकमित्त्वान्नादिरहात्,
'अनिदिता'मित्यस्य इत्सङ्घेकारान्तामिन्नानामित्यर्थाश्रयणाच्चेति शब्देऽनुश्लेषे
स्थितम् । वेयू गतीति । वाच्यमाणस्य वाङ्मार्थे महण वादिप्रमर्शस्य । अनुचातुर्दिव ।

वेद्यति-वेद्यते । नान्तोऽप्ययम् । ८७८ सनु अवदारयो । अन्ति-अन्ते । २३६३
 गमहनजनखनघसां लोपः षिडत्यनङ्ङि ६।४।६८॥ एषामुपधाया लोपः
 स्यादजादौ षिडति न लृङि । चरुननुः । 'ये विभाषा' (सू २३१६) । लापात्-
 लण्यात् । ८७९ चीट् आदानसंवरणयोः । विचोव-विचोवे । ८८० चायृ पूजानि-
 शामनयोः । ८८१ न्यय गतौ । अव्ययीत् । ८८२ दाश् दाने । ददाश-ददाशे ।
 ८८३ मेष्टु मये । गतौ इत्येके । मेष्टति-मेष्टते । ८८४ अष्टु ८८५ श्लेषु गतौ ।
 ८८६ अष्ट गतिदीप्यादानेषु । अष्टति-अष्टते । अष्ट-अष्टे । अर्थं पान्तोऽपि ।
 ८८७ स्पश वाधनस्पर्शनयोः । स्पर्शनं प्रथमम् । स्पशति-स्पर्शते । ८८८ लप
 कान्तौ । 'वा आश-' (सू २३२१) इति शृण्वा । लपति-लपति । लेपे ।
 ८८९ चप मद्ये । ८९० ह्यप हिंसामाम् । चञ्छपतुः । चञ्छपे । ८९१ मत्प
 आदानसंवरणयोः । ८९२ अष्ट ८९३ म्लक्ष अदने । मक्ष इति मैत्रेयः । ८९४
 दासु दाने । ८९५ माह माने । ८९६ गृह सवरणे । २३६४ ऊदुपधाया ग्राहः
 ६।४।६९ ॥ गृह उपधाया छरस्यादृश्यादेतावजादौ प्रत्यये । गृहति-गृहते ।
 ऊदिस्वादिह्या । गृहिता-गोटा । गृह्यति-गोह्यति । गृहेत् । गुभात् ।

क्यायामिद्विषयः । गमहन । उपधाया इति । 'ऊदुपधाया' इत्यतः उदनुवृत्ते
 रिति भावः । मजादविति । 'अचि श्रुघाविषयतः अनुवृत्तस्य अचि इत्यस्य अ-
 ज्ञाचिसप्रथयविशेषयत्तपरा सदादिविधिलाम इति भावः । षिडतीरगुक्तेः धसानेयप्र
 मोपधातोपः । अनङ्ङोति किम् । अगमत् । अकने । अकनाते इत्यादि । अव्ययताविति ।
 अर्थं विसृष्टागोऽपि, अर्थनिर्देशस्योपसृक्तत्वात् । अव्ययीदिति । अयन्तेति न वृद्धिः ।
 चर मद्येति । चचाप, चेषतुः । ह्यप हिंसायामिति । अकम्पसम्पादकादेशादित्वादेश्वा-
 म्यासलोपो न । तदाह-चञ्छपतुः इति । गृह सवरणे इति । उदुपधोऽयम् । ऊदित् ।
 ऊदुपधायाः । 'गोह' इति वृत्तच्छुपघगुणस्य गृहेनिर्देशः । सतस्य गुणविषयत्वेद् मद्यति ।
 अचि श्रुघाविषयतः अनुवृत्तस्य अचोत्पस्य अज्ञाचिसप्रथयविशेषयत्तपरासदादिवि-
 धिः । तदाह-गृह उपधाया इत्यादिना । गुणहेताविति । गुण्यं प्रति परनिमित्तभूत इत्य-
 र्थः । गुणापवादः । अगुह । गुणहेताविति किम् । अगुहतुः । अगुहः । अगुहे । अगुहाते ।
 अगुहिरे । अगुह्य-अगोह । दासमत्वष्टुवदलोपाः । अगुधुः । अगुह । अगुहिपे-
 र्दृष्टुधे । दासमभाप्रकत्वपरत्वानि । अगुहाये । अगुहिध्वे-अगुध्वे । अगुह । अगु-
 हिध-अगुह । अगुहिम-अगुह्य । अगुहे । अगुहिध्वे-अगुह्वे । अगुहिमहे-अगुह्यहे ।
 इति छिटि रूपाय सिद्धसाहचर्ये छटि इत्येके ऊत्वे रूपमाह-गृहितीति । इदमाये अजा-
 दिप्रथयाऽमावात् ऊत्वाऽमये गुणे दासमत्वष्टुवदलोपेषु रूपमाह-गोदिति । छटि
 इये इत्येके ऊत्वे रूपमाह-गृह्यतीति । इदमाये तु गुणदत्वमभावात्परत्वेपु रूप-

अगूहीत् । इडभावे क्व । अघुञत् । २३६५ लुङ्गी दुहृदिहलिङ्गुहामात्म-
 नेपदे दन्त्ये ७।३।७३॥ एषां क्वस्य लुङ्वा स्वाहन्त्ये तडि । टत्वघत्वधृत्वडो-
 पदीर्घाः । अगूह-अघुञत् । 'कसस्पावि' (ए २३३७) इत्यन्तपलोपः । अघुञा-
 ताम् । अघुञन्त । अगुहृदि-अघुञावदि । अघुञामदि ।

अथाजन्ता उमक्षपदिन । ८६७ भिन् सेवायाम् । भयति—भयते । शिधि
 यत् । ययिता । 'यिधि—' (ए २३१२) इति चञ् । अठिधियत् । ८६८
 भृम् भरणे । भरति । बभार । बभ्रत् । बभयं । बभूव । बभूये । भर्ता । २३६६

माह - षोडशतीति । गूहृष्यते, षोडशते ह्यण्णुदाहार्यम् । गूहत् । गूहताम् । अगू-
 हत् । अगूहत् । गूहेदिनि । 'गूहेते'ऽपि ज्ञेयम् । गुह्यादिति । आतोर्विक्रि अजादिप्र-
 त्ययाऽभावाद्भूत्वं न । किरशात्र गुण । लुङि इदप्ये सिञ्जलोपे ङात्वे रूपमाह—अगू-
 हीदिति । अगूहिष्टाम् । अगूहिषुरिष्टादि । इडभावे क्व इति । ह्युपचशब्दस्तादादिति
 भावः । अघुञादिति । टत्वमभभावकत्वप वाणि । अघुञाताम् । अघुञावित्यादि ।
 लुङ्स्तुकि विशेषमाह—लुङ्गा दुह । दन्त्ये तडोति । दन्त्यादौ लङीत्यप्यं । प्रत्य-
 याऽङ्शान्तात्वात्सर्वादिशोभ्य लुक् । अगूहेति । अगूह् स त इति स्थिते कसस्य द्विवेन
 गुणोत्सुतामावाद्जादित्वाभावाच्च ऊराभावे कसलुकि अगूह् स इति स्थिते प्रक्रि-
 यां दर्शयति—ऊरात्सुत्त्वडोपदीर्घा इति । अघुञतेति । कसलुगभावे टत्वमभभावक-
 त्वहरशानीति भावः । अघुञानामिति । एषैः कसाद्देशे कसस्य किरावेन । गुणोत्सुतामा-
 वाद्भूत्वाभावे टत्वमभभावकत्वपरावेपु कृतेषु 'कसस्पाधी'ऽन्त्यधोपे अतः परत्वाभावा-
 दातो ङिञ् इति न भवतीति भावः । अघुञतेति । इत्स्य अजादिस्वामावाच्चस्मिन्परे
 कपरस्य अन्त्यलोपाभावाद्ध परत्वाऽभावात् "आत्मनेपदेष्वनत" इत्यदादेशो न भवति
 कृते सु शोऽन्तादेशे कसस्यऽन्तलोप इति भावः । अघुञया । अघुञायाम् । अघुञ-
 ध्वम् । अघुञि । इति रुग्नि सिद्धयत् कृपाह—अगूहृहीति । दृत्वादिपश्यपरत्वात्
 कसस्य लुकि अजादिप्रत्ययाभावात् ऊराभावे रूपम् । अघुञावरोति । कसलुगभावे
 टत्वमभभावकत्वपराविति । अतो दीर्घश्च । अघुञामरोति । इत्ययादिप्रत्ययपरत्वाऽभा-
 वाच्च कसलुक् । इति गूहृष्यन्ताः स्मरितेत् ।

उमक्षपदिन रात् । भिरवादिति भावः । भिन्वाहः सेः । शिधियत्वरिति । किरशात्र
 गुण । इयङ्।शिधियु । शिधयिष्य । शिधियथुः । शिधियि । शिधाय—शिधय । शि-
 धिविष । शिधियिम । शिधिये । शिधियते । शिधिविरे । शिधिविये । शिधियाथे ।
 शिधियिदथे—शिधिविध्वे । शिधिये । शिधियिबहे । शिधियिमहे । भवितेति । अवि-
 प्यति । अविप्यते । अयत् । अयताम् । अययत् । अययत् । अयेत् । अयेत् । श्रीपा-
 य् । अविपोष्ट । लुङि विशेषमाह— यिभोति । यिधिवदिति । चङीति द्वित्वम् । अ-
 यिधियत् । अययिष्य । अययिष्यत् । युञ् घातुरिति । नाति । भावे ह्यपि

हरण प्रापयं स्वीकारः स्तेयं नाशन च । जर्घ्यं । जह्विष । जह्विषे । हर्ता । हरि-
ष्यति । ९०० धृञ् घास्ये । घसति । अघासोत् । अघृत । ९०१ योञ् प्रापणे ।
निनयिष-निनेष । निन्यिषे ।

अयाजन्ताः परस्मैपदिन । ९०२ घेट् पाने । घपति । २५० आदेच
उपदेशेऽशिति ६।१।५५॥ उपदेशे एजन्तस्य घ तोराएव ष्यान्न तु शिति ।

चरसमसौ । अमृति । 'दक्ष' इति सिध किरवाच गुणः । 'क्षली'शुक्तेः अमृपाताम्,
अमृषतस्थन्न न सिज्लोपः । अतश्च परत्वात् अस्य अद्वादेशः । अमृषा । अमृषापा-
म् । अमृषवम् । अमृषि । अमृषव'ह । अमृषमहि । इघातुरनिट् । हरणं घतुर्विधमि-
त्याह—प्रापयित्वादि । सघया—भार हरति, प्रापयतीत्यर्थः । अंशं हरति, स्वीक-
रतीत्यर्थं । परस्व हरति, चोरयतीत्यर्थः । पापं हरति हारते वा । नाशयतीत्यर्थः ।
जहार । जहनु । जह्नुः । 'एकाच' इति इग्निपेधस्य ऋदिष्वेव छिटि नियमितस्यादिह
यल्लि इटि प्राप्ते 'अचरतास्वत्' इति छिपेध । अदन्तत्वेन भारद्वाजमतेऽपि इष्
निपेध एव । तदाह—अर्थेति । जह्यु । जह । जहार-जहर । इति सिद्धवत्त्वाद्-
अह्वेति । ऋदिनियमादिट् । जहिस । जह्विषे । ऋदिनियमादिट् । जहापे । जह्वि-
ष्वे—जह्विष्वे । जहे । जह्विवहे । जह्विमहे । लुदादिषु मृञ् ह्व रूपानि । एञ् घातु
रनिट् । ह्व ह्व रूपानि । ङीञ् घातुरनिट् ङोपदेशः । मयति-नयते । निमाय ।
निन्यतु । निन्युः । ऋदिनियमादिषु ट इट् । यल्लि तु 'अचस्तास्वत्' इति इग्निपेध-
स्य भारद्वाजनियमादिह्विचक्षर इत्यभिप्रेत्याह—निनयिष निनेषेति । निन्यिषे । नि-
न्यापे । निन्यिष्वे—निन्यिष्वे । निन्ये । निन्यिवहे । निन्यिमहे । नेता । नेष्यति ।
नेष्यते । नयतु । नयताम् । अनयत् । अनयत । न्येत् । नयेत् । नीयात् । नेषीष्ट ।
अनेषीत् । अनेष्ट । अनेष्यत् । अनेष्यत । इत्यजन्ता उभयपदिनो गताः ।

परस्मैपदिन इति । 'जि जि अमिमवे इत्येतत्पर्यन्ता' इति शेषः । घेट् पाने इति ।
'स्तनघयीत्यादौ छीकर्षे टित्त्वत् अवयवे टित्त्वत् इत्यर्थतया समुदायार्थेति इति
हरदत्त । आदेच । एजन्तस्य घातोऽशिति । 'छिटि घातो' इत्यतः घातोऽशित्यनुवृत्तमृषा
विशेष्यते, तदन्तविधिरिति भावः । न तु शितानि । वा वासौ इष्येति अर्धवारपात्स
समी, प्रत्ययविशेषणत्वात्तदादिविधि, इत्यस्यकारणकारादौ प्रत्यये परे इति सम्भवेत् ।
'हयपि च' 'न इयो लिटि' इत्यादिपूर्वोत्तरसूत्राणां प्रत्ययेष्वेव प्रवृत्त्या प्रत्यये इति
विशेष्यलाभः । 'अशिही ति न पशुदास । तथा सति छिद्रिन्ने 'प्रत्यये' परे इत्यर्थः
स्यात् । ततश्च 'मुञ्जः' इत्यत्र ग्लेघातोः 'मातृघोपसर्ग' इति कप्रत्ययो न स्यात्,
कप्रत्ययनिमित्तमात्वम्, आदन्ताप्रत्यय इत्यन्योन्याधयात् । 'शिति नेति' प्रत्यय-
मतिषेधे तु आदन्तस्य अनैमित्तिकतया कप्रत्ययनिमित्तकारकत्वात् प्रथममाहं कृते
कप्रत्यय सूपपाद् । शितीति बहुमीक्षाप्रपणे ग्लेघातोर्भावि लिटि 'भावकमणो' इति

२३७१ आत भौ खलः ॐ १।३४॥ आदन्तादातोर्णल औकारादेशः स्यात् ।
 दधौ । २३७२ आतो लोप इटि च ६।१।६४॥ अजाद्योराद्यवाद्भ्रुयोःकिरुटिो-
 पयोगातो लोपः स्यात् । द्वित्वात्परत्वात्लोपे प्राप्ते 'द्विर्वचनेऽचि' (सू २२४३) इति
 निषेधः । द्विरने कृते आलोपः । दधत्तुः । दधुः । दधिय-दधाप । दधिव ।
 दधिम । घाता । २३७३ दाघा च्चदाप १।१।२० ॥ दारूपा धारूपाय घातवो

सति ष्टि आत्वे आतो लोप 'जाड' इति न सिञ्च्येत, पशः शिखर तस्मिन्परे आ-
 त्त्वस्य निषेधात् । अतः कर्मधारयमाधिराय इत्संज्ञकाराकारादौ प्राचये परे नेतव्यं आ-
 धितः । एवं च पर्युदासेऽपि न चतिः । इत्संज्ञकारादिमिच्छप्रत्यये विवक्षिते हाया
 अयणेन मुञ्च हायत्र कर्मप्रयोगात्प्रोक्ते आत्वोपपत्तेः । उपदेशे ऋम् ? घेता, स्तोता ।
 घातो किम् ? गोम्याम् । 'गमेदोः' इति दोषप्रयोगपरेशान् उपदेशे वा ष्च तद्धन्
 स्यात् गो इत्यस्य प्राप्तिः । न च मेहादीनामुपदेशे एजन्तत्वाभावात् कथमाश्चमिति
 न नाद्गमम्, 'दधीर्चा माह' इति निर्देशेन 'मानुष्यन्वृत्तमनेजन्तत्वम्' इति ज्ञापना
 दिव्याम्ना तावत् । तथा च प्रकृते छिटि द्विःशदौ दधा अ इति स्थिते—घात भौ ।
 औ इति लुप्तप्रथमाकम् । अहस्येत्यधिकृतं पञ्चास्या विपरिचयस्ये । 'आत' इति न-
 द्विशेषणम् । तद्धन्तविधिः । तदाह—भादन्तादातोरिति । णत् प्रकृतिश्च चादुरेवेति
 घातुपहणम् । तथाच खल औत्वे वृद्धौ रूपमाह—दधारिति । दधा प्रतुमिति स्थिते
 —घातो लोपः । 'आर्धघातुके' इत्यधिकृतम् । 'दीहो शुद्धिरयतः अचि विहतीति
 घानुवर्तते । अर्धघातुकेष्वधिकृतत्वात्तदादिविधिः । विहिति अजादादंधातुके
 इति च आतो लोप इति सम्पत्ते । कळितमाह—प्रजायोरिति । इटः आर्धघातुकारवत्
 तदवयवत्वाद्गोम्याम् । किञ्छीति च ह्यो न विशेषणम्, इट्प्रहणमात्मन्यात् । इटिप-
 नेन उत्तमपुरषेकवचनम् इडागमश्च गृह्यते । अजातोः किम् ? खलघातोः कर्मणि छटि
 यकि खलायते । आर्धघातुकेयोः किम् ? यान्ति यान्ति । दधौ इत्यत्र तु किरुत्वामा-
 दात्वात्लोपः । सति तस्मिन् औत्वं न स्यात् । ननु घा असुप इति स्थिते द्विवाग-
 रत्वादात्तलोपे सति पृष्ठात्त्वामात्वात् द्वित्वं न स्यादितिप्राज्ञस्य परिहरति—द्वित्वादि-
 त्वादिना । घेटघातुरनिट् । भारद्वाजनिघमात् यच्छि वेदिरयाह—दधिम दधापेति । इट्
 पथे आलोपः । दधयुः । दध । दधौ । इति सिद्धत्वरत्वाह—दधिरिति । यमि आत्वे क्वा
 दिनिपमादिदि आलोप इति भावः । दधिमेत्यपि एवं ज्ञेयम् । घातेति । लुटि आत्वे
 तासादि इति भावः । घास्यति । घयतु । अययत् । घयेत् । आशीलिङि घुर्मजाकार्यं
 अययत् घुर्मजा दर्शयति—दाघः अदाप । 'दे'त्यनेन स्वाभाविकःऽऽकारान्तयोः 'हु दाघ
 दाने' 'दाष् दाने' इत्यनयोः घृतात्त्वयोः 'दो अवसण्डने' 'देर् रचणे' इत्यनयोःक्वात्
 शिक्थोश्च, 'घोरत्यनेन स्वाभाविकःऽऽकारान्तरम् 'हु घाम् घाणपोपगयो' इत्यस्य,
 क्वात्त्वस्य 'घेट् पाते' इत्यस्य च प्रहणम् । 'गामादाप्रहणे'ष्वविधेय' इति परिमा-

पुसंज्ञाः स्युर्दाप्येवौ विना । २३७४ एलिङि दा।।६७॥पुसंज्ञानां मास्यादीनां
 चैव स्यादार्षघातुके किति निवि । घेयात् । घेयास्ताम् । घेयास्तुः । २३७५ वि-
 भाषा घेट्शब्दयोः ३।१।४६।। ग्राम्यां ब्लेषहू वा स्यात्कृत्वाचिनि लङि परे ।
 'चठि' (सू २३१५) इति द्वित्वम् । अदधत् । अदधताम् । २३७६ त्रिभाषा घा-
 घेट्शाब्दासः २।४।७२॥ एभ्यः सिचो लुग्वा स्यात्परस्मैपदे परे । अघात् ।
 अघाताम् । अघुः । २३७७ यमरमनमार्ता सक्च ७।२।७२॥ एषां सक्त्वा-
 देभ्यः सिच इट् स्यात्परस्मैपदेपु । अघासीत् । अघासिष्टाम् । अघासिषुः । १०३

पायजात् सत्र दाप्रहणेन धारूपरघावि प्रहणाच्च । अत एव 'दो ददू घो.' इत्यत्र धेविनि
 वृत्त्यर्थं दाप्रहणमयंयत्, दघातेर्हिभावविधानादेव निवृत्तिसिद्धेः । तदाह—दात्वा धा
 रुगदने त । धनिङि । पुरिति प्रयमान्तम् । 'आर्षघातुके' इत्यधिकृतम् । 'धुमास्यागा
 पाजहातिसाम्' इत्यनुवर्तते । धु मा स्या गा पा जहाति सा एषां द्वन्द्वात् पृष्ठीबहुवच-
 नम् । तदाह—पुसंज्ञानां मास्यादीनामिति । किति लिङ्गिति । 'दोडो धुङ्गिश्यतः' कितौत्य-
 नुवृत्तेरिति भावः । द्वितीति नानुवर्तते । लिङ्गार्षघातुकस्य द्वित्वासंभवात् । लुङि
 च्छेः सिचि प्राप्ते—विभाषा घेट् । 'लिङ्ग लुङीत्यनुवर्तते । 'एधिद्रुक्ष्म्य' इ-
 त्यतः कर्तुरे चठिति च । तदाह—आर्षानिति । घेट् चि भाम्यानिर्देशं ।
 अदधदिति । चठि द्विवे आह्वोप इति भावः । अदधताम् । अदधन् । अ
 दधत् । अदधतम् । अदधत् । अदधम् । अदधात् । अदधाम । अदधामपक्षे विशेष-
 माह—विभाषा धा । 'ण्यदधत्रिपार्श्वे' इत्यतः लुङित्यनुवर्तते । 'गातित्या' इ-
 त्यतः 'सिचः परस्मैपदेऽपिचि' । तदाह—एभ्य-रति । 'आ गन्धोपादाने' 'घेट् परने'
 'शो तनूकरणे' 'छो छेदने' 'धो अन्तकर्मणि' एषां समाहाद्द्वन्द्वापञ्चम्ये
 कवचनम् । शोप्रभृतीनां कृत्वाश्वानां निर्देशः । घेट् 'गातित्यायुषा' इति
 नित्यं प्राप्ते अन्येषामप्राप्ते वचनम् । अपुरिति । 'वरयपदान्तात्' इति पा
 रूपम् । अघाः । अघातम् । अघात । अघाम् । अघाव । अघाम । सिचो लुग्वा
 षपक्षे आह—यमर । यम, रम, नम, आत् एषां द्वन्द्वात्पृष्ठीबहुवचनम् । 'आर्षि-
 नेन आदन्तं गृह्यते । तदाह—एषा सक् ह्यादिति । सकि ककार इत्, अकार उचचार-
 णार्थः । किर्यादन्तावयवः । चकारेण 'इदरति' इत्यतः इति 'सुसुभृज्य' इ-
 त्यतः परस्मैपदेऽपिचि धानुहृष्यत । 'अञ्जेः सिचोभ्यतः सिचोति च । लृचच पष्टया
 विपरिणाम्यते । तदाह—एभ्यः सिच इट् चेत । अघासीदिति । धातोः सगाममः । सिच
 इट्, ईट् । 'इट् ईटि' इति सिञ्छोपः । अघासिष्टामिति । अघृत्त्वाऽन्तादीदमावाच
 सिञ्छोप । सरय पाषे तकारस्य दृष्टवेन टः । अघासिपुरिति । अघासी । अघासिष्टम् ।
 अघासिष्ट । अघासिष्टम् । अघासिष्टव । अघासिष्टम् । दधपि अघासीदित्यत्र समि-
 द्योर्विधिर्नार्थं पृव, त्पापि अघासिष्टामिषाद्यर्थम् आतः सतिद्विधातम् । यमादीनां

ग्ले ६०४ स्त्रै इयं चये । इयं चयो घातुक्षयः । ग्लायति । जग्लौ । जग्लिय—ज-
 ग्लाय । २३७८ चाऽन्यस्य संयोगादेः ६।४।६८॥ घुमास्यादेरन्यस्य संयोगा-
 देर्घातोरात् एवं वा स्यादाघंघातुके किति लिटि । ग्लायत् । ग्लेयात् । अग्लाय-
 सीत् । ग्लायति । १०५ घे न्यकरणे । न्यकरणं तिरस्कारः । ६०६ द्वै स्रज्ने ।
 ६०७ प्रै तृष्टौ । १०८ ध्ये चिन्तायाम् । ६०९ रै शब्दे । ६१० स्यै ६११ घ्यै
 शब्दसङ्घातयोः । ग्लायति । घोपदेशस्यापि सत्वे कृते रूपं तुल्यम् । घोपदेशफलं
 तु तिष्ठत्यासति, अतिष्ठत्यपदित्यत्र परम् । ११२ खै यदने । ११३ चै ६१४ जै

तु अयंस्तीदित्वाद्गौ हलन्तवृद्धयवृद्धेरभावाद्यर्थम्, अयसिष्टामित्वाद्यर्थं च तदेतत् तत्तदा-
 तुषु स्वप्तीभावव्यति । अघास्यत् । ग्ले स्त्रै इयं चये । घातुक्षय इति । यलक्षय इत्यर्थः ।
 अनिटाविमौ । ग्लायतीति । शपि आयादेशः । निट्प्रियावादात्त्वं न । अग्लायति ।
 ग्लिष्णायवे 'आस औ ग्लिष्ण' इति औभावे वृद्धिरिति भावः । अनुसादौ द्विधे कृते
 आसो छोपः । जग्लत्तुः । जग्लुः । भागद्वाजनिवमास्यञ्चि घेदित्वाद्—अग्निय जग्ला
 येति । इत्युभे आसोपः । जग्लथुः । जग्ल । ग्लौ । जग्लिष्ठ । जग्लिम । ग्लायत् ।
 ग्लायति । ग्लायत्तु । अग्लायत् । ग्लायेत् । आसीत्किति आसवे कृते ग्लायत्
 इति शिष्ये—वाऽन्यस्य । आसंघातुक इत्यधिकृतम् । 'पल्लिति' इत्यनुवर्तते । 'घृदि-
 ति प्रथमान्तम् । 'आसो छोप इति च' इत्यतः 'आस' इत्यनुवर्तते । कामादन्यस्ये-
 स्यपेक्षायां घुमास्यागापाजहातिसौ दधीति प्रकृतत्वात्तेभ्योऽन्यस्येति लभ्यते । तदा-
 द्—घुमास्यादेशिगौदिना । क्लीबे । 'दीङो युङि विङिति' इत्यतः तदनुसृष्टेरिति
 भावः । द्वितीति तु नानुवर्तते, लिट्याद्यधिकृतस्य टित्वाऽसम्भवात् । अग्लायतीति ।
 'यमरमेः स्यादन्तात्वात् सगिरी । अग्लायति । अग्लायिपुशियादि । अग्लायत् ।
 ग्लायतीति । ग्लेघातोश्च कपाणीति भावः । घे न्यकरणे इति । पकारमन्योऽन्यम् ।
 इत्त आरभ्य पकारान्तानां संयोगादीनां खैवदेव रूपाणि प्रत्येतथ्यानि । 'रै दाब्दे'
 इत्यर्थात् न तु असंयोगादीनाम् आसीत्किति 'वाऽन्यस्य संयोगादेः' इत्येतेषु न भव-
 ति, तेन रायादिर्यादि रूपमिति विशेषः । स्यै इयै इति । घोपदेशेषु स्यादाघातोः पयुं-
 दासादाघो न घोपदेशः । द्वितीयस्तु घोपदेशः । तस्यस्य दुस्वसम्पन्नकारनिर्देशः ।
 सत्वे कृते इति । 'घात्यादेशेरिति परस्य सकारे सति निमित्ताऽप्यायात् एवनिर्गत्यरिति
 भावः । तिष्ठत्यासतीति । एयैघातोः कृतसत्वात् सति आसवे स्यात् इति सप्रगता-
 छटितिपि शपि 'सम्पद्योः' इति द्विधे 'शर्पूर्वाः एया' इति सकारयकारनिवृत्तौ
 'तास्त्यासति' इति शिष्ये अग्लायत् इत्ये 'सम्पद्य' इति शब्दे सकारस्य ह्यः पररा-
 दादेशसकारस्याच्च घावे 'तिष्ठत्यासतीति' रूपम् । स्वाभाविकमकारादित्ये स्वादेशस-
 कारादिवाऽभावात् परत्वं न स्यादिति भावः । अतिष्ठत्यपदिना । एयैघातोः कृतसत्वात्
 यो आसवे 'मत्ति' इति पुंकि समापि इति न्यन्तात् 'इत् अदागमे ति' इत्ये

१२५ वै ल्ये । चायति । जञी । साता । 'धुमास्या—' (सू २४६२) इत्यत्र 'विभाषा प्रायेद्—' (सू २३७३) इत्यत्र च स्वतेरेव प्रदर्शनं न त्वस्य । तेन एतदसिद्धञी न । सायात् । अजासीत् । ११६ के ११७ गै शन्दे । गेयात् । अजासीत् । ६१८ शै ६१९ भैपाके । १२० वै ६२१ ओषै शोषणे । पायात् । अजासीत् । 'धुमास्या—' (सू २४६२) इतिरेव, तदपवाद 'एनिङि' (सू २३७४) इत्येरेव, 'गातिस्था' (सू २२२३) इति सिद्धञुक् च न । पाकारस्य लाङ्गिकरणात् १२२ छै वेधने । स्तायति । १२३ षो वेधने । शोभायां च इत्येके । स्तायति । ६२४ देप् शोषने । दायति । अघुरशादेरसिद्धञुञी न । दायत् । अदासीत् । १२५ पा पाने । 'प्राग्भा—' (सू २३६०) इति विवादेः । तस्यादन्तवाच्योपगुणः । पिबति ।

इति इकारलोपे 'गिधिदुस्य' इति चञेच्छक्ति 'नेरनिङि' इति गिञोपे 'षी चङ्युरघाया' इति द्वये 'षटि' इति रूपम् इत्यत्र द्विवे 'घपूर्वा' इति सकारवकारपकाराणां निवृत्तौ सत्यां 'स-यत्' इति द्वये इत्याः परस्माद्देशसकारादेशस्य सस्य परस्वे, तस्य ष्टुये अतिष्टपदिति रूपम् । स्वामाविकसकारस्ये त्वादेशसकारत्वाभावात् परत्वं न स्यादिति भावः । जञी मनासिनि । जै गतोः पैघातोश्च णञि आस्वे द्विस्वाशौ वृद्धिरिति भावः । ननु 'एनिङि' इत्यत्र 'धुमास्यागापाजहातिसाम्' इत्यनुवृत्त्या सौघातोराशीलिङि 'सायादित्यत्र एः रूपात् । तथा लुङि सगिटीः अजासीत् असातिष्ठामित्येव रूपते । तत्र 'विभाषा प्रायेद्शास्त्रात्' इति सिद्धा पाठिके लुङि असात् असातामित्यपि प्रसज्येतेत्यत आह—धुमास्येत्प्रायेत्वादि । स्वथेरिति । 'षी अन्त-कर्मणि' इति रयन्विकरणास्येत्पर्यः । अत्र इवाख्यातमेव शक्यम् । 'विभाषा प्रायेद्' इत्यत्र रयन्विकरणाभ्यां साहचर्याच्च । पै लोपे शोषणे । पायति । चायति । 'भोदि तश्च' इति निष्ठान्वायंमोदित्वम् । ननु पैघातोः कर्मणि छटि यकि आस्वे पापत्वे इत्यत्र 'धुमास्यागापाजहातिसां दलि' इति ईस्वं रूपात् । तथा आशीलिङि पायात् इत्यत्र 'एनिङि' इति एः रूपात्, तत्रापि 'धुमास्यागापाजहातिसाम्' इत्यनुवृत्तेः । तथा लुङि 'अजासीदित्यत्र 'गातिस्था' इति सिद्धो लुङि 'यमाम' इति हट अमा-वात्तसन्निधौगद्यैः सगपि नस्यादित्यत आह—धुमास्येतीश्वभिरयादिना । परस्वस्येति । उदाहृतसूत्रत्रये लघु षपतिपदोक्तपरिभाषया आदन्तत्वेन उपदिष्टस्यैव पाघातोऽङ्गणम्, ननु पैघातोः कृतत्वस्येति भावः । एवञ्च प्रकृते पैघातोराशीलिङि पायादित्येव रूपम् । लुङि सगिटीः अजासीत्, अजासिष्ठामित्येव रूपम् । टै, ष्टने इति । षोपदेशोऽप्यम् । कृतशुद्धनिर्देशः । सत्वे कृते ष्टुत्वनिवृत्तिः । तदाह—रनायतीति । ष्यौघात्तुरपि षोपदेश कृतशुद्धनिर्देशः । सत्वे कृते ष्टुत्वनिवृत्तिः । तदाह—रनायतीति । देप् शो-षने । अघुरशदिति । घुस्रञात्रिषो द्वाद्देशो विने'पुञ्जेरिति भावः । पा पाने । विवादेऽपि इति । 'तिष्ठिपय' इति शेषः । तस्येति । विवादेऽस्य अदात्तत्वात् न लरूपगुण इति

पेयात् । अयात् । ९२६ मा गन्वोपादाने । जिघ्रति । प्रायात्—प्रेयात् । अघ्रात्—
अघ्राणीत् । ९२७ ष्मा शब्दाग्निसंयोगयोः । घमति । ६२८ छ- गतिनिवृत्तौ ।
तिष्ठति । 'स्वादिभ्यश्चासेन'—(यू २२७७) इति पत्वम् । अघित्तो 'उपगमात्—'
(यू २२७०) इति परत्वम् । अघिताता । स्वेयात् । ९२९ ष्ना अश्व्यासे । मनति ।
६३० दाण् दाने । प्रणियच्छति । देयात् । अदात् । ९३१ इह क्रीडिष्ये । इरति ।

भाष्ये स्पष्टम् । अनिडयम् । पपो । पपतुः । पपुः । भास्वात्तनियमात् यलि वेद्—रवि-
य—पराय । पपयुः । पप । पपो । पविब । पविम । क्रादिनियमादिद् । पाता । पा-
स्यति । निवतु । अविषत् । पिरेत् । आशीर्लिङि 'र्लिङि' 'हृत्वेऽवमिप्रेषाह—पेया-
रिति । 'गातिरथा' इति सिचो लुगिभ्यश्चिप्रेषाह—अपाताम् । अतुः । अराः ।
अपातम् । अपात् । अपाम् । अपाव । अपाम । अपास्यत् । वा ष-भाषादाने । 'पाघ्रा-
ष्मा' इति सिद्धिपथे जिघ्रादेशः । तदाह—निघ्नोति । यनिडयम् । जघ्नौ । जघ्नतुः ।
जघ्नः । भास्वात्तनियमात् यलि वेद्—जघिय । जघ्राय । जघ्नयुः । जघ्न । जघ्नौ । ज-
घ्निव । जघ्निव । क्रादिनियमादिद् । घ्राता । घ्रास्यति । जिघ्नतु । अजिघ्रत् । जिघ्रेत् ।
आशीर्लिङि 'वाऽन्यस्य संयोगाद्' इत्येवविह्वलपं मत्वा आह—रथात्—प्रेयादिति ।
'विभाषा प्रायेद्' इति सिचो वा लुक् । लुगमात्रपक्षे आदन्तारवात्सगिठौ । तदाह—
अनात् । अनासादिति । ष्माघ्रातुरनिद् । 'पाघ्राष्मा' इति सिद्धिपथे षमादेशः । तदाह—
इ—वमनेति । दध्मो । दध्मतुः । दध्मुः । दधिमय—दध्याय । दध्मयुः । दध्म ।
दध्मौ । दध्मिव । दध्मिव । ष्माना । ष्मास्यति । धमनु । अघमत् । धमेत् ।
ष्मायात्—ष्मेयात् । अष्मासीत् । अष्मास्यत् । ष्ठायातुः षोपदेशः कृतपदुस्वनि-
देशः । सिद्धिपथे 'पाघ्रा' इति तिष्ठादेशः । तदाह—निघ्नोति । तस्यो । अघित्तवावि-
स्यत्र हृत्कृत्वगोत्र्यां परस्वामात्रेऽपि पत्वमाह—स्वादिभ्यिति । तस्यतुः । तस्युः । त-
स्यिष—तस्यथ । तस्यथुः । तस्य । तस्यो । तस्यिव । तस्यिम । श्याना । अघि-
ष्ठातेत्यत्र 'साराऽशोः' इति परत्रनिषेधमाशङ्कवाह—उपगमादिति । षात्सिति । स्था-
स्यति । तिष्ठतु । अतिष्ठत् । तिष्ठेत् । आशीर्लिङि संयोगादिवेऽपि घुमास्यादेशस्य-
त्वाऽभावादेवविह्वलपे न, किन्तु 'र्लिङि' इति निरनेत्र परम् । तदाह—स्वेया-
रिति । 'गातिरथा' इति सिचो लुक् । अश्यात् । अश्यास्यत् । ष्ना अश्व्यासे इति ।
अघमप्यतिद् । 'पाघ्रा' इति सिद्धिपथे षनादेशः । तदाह—नवोति । मन्तौ । म-
न्ततुः । मन्तुः । मन्मिय—मन्नाय । मन्तयुः । मन्त । मन्तौ । मन्मिव । मन्मि-
म । म्नाता । म्नास्यति । मन्तु । अमनत् । मनेत् । म्नायात्—मनेयात् ।
अम्नासीत् । अम्नास्यत् । दाण् दाने इति । अघमप्यनिद् । 'पाघ्रा' इति सिद्धि-
पथे षङ्कादेशः । प्रणियच्छति । 'निर्गद्' इति षावम् । ददौ । ददतुः । ददुः ।
ददिव—ददाय । ददयुः । दद । ददौ । ददिव । ददिम । दावा । दास्यति ।

२३७६ ऋतश्च सयोगादेशुण ७।४।१०॥ ऋदन्तस्य सयोगादेशस्य गुण
 स्यात्स्तिटिः । किदर्थमपीद परत्वात्पत्यपि भवति । रपरत्त्वम् । उपधावृद्धि । व
 हार । जहृत् । जहृत् । जहृत् । हर्त्वा । 'ऋदन्तो स्ये' (सू २.६९) हरिष्यति ।
 २३८० गुणोर्धिसयोगाद्योः ७।४।११॥ अर्ते सयोगादेशदन्तस्य च गुण
 स्यात्क यदावापघानुके लि ष च । हर्त्वात् । अहर्त्वात् । अहर्त्वात् । ए३२ सृ
 यद्वोपतापयो । 'स्वतिसृति—' (सू २२७६) इति वेट् । सस्वदिय—सस्वयं ।
 वमयोस्तु—२३८२ ध्युक् किति ७।२।११॥ भिन्न एकाच उगन्ताच पर-

यवत्तु । अयच्छत् । अयच्छत् । आशालिङि 'पृडिङि' इत्येव मत्वा आह—देवा
 रिति । 'गातिस्था' इति स्त्रियो लुक् मत्वा आह—मदादिति । इह वीटत्ये इत् ।
 अयमप्यभिद् । इति । अपि गुणे रपरत्त्वम् । ऋत् । निरीति । 'दयतेर्दिति
 ङिति' इत्यत उदुवृत्तरिति भाव । ननु तिप्सिन्मिप्सु सावंधातुकांधातुका-
 योरित्यव गुणे सिद्ध किदर्थमिदमित्यत आह—'किदर्थमपीदिति । अतुसादिकि
 दये षट्पक्षिर्धं चापथं । ननु अस्य गुणस्य अतुसादिषु चरितार्थत्वात् यत्किं 'अ
 वा ज्ञियति, इति वृद्धिप्रसङ्गात्कथं नलि अयं गुण इत्यत आह—परत्वात्पत्यपि भव
 तीति । 'अचो ज्ञियति' इति वृद्धिप्रसङ्गात् अयं गुणस्य परत्वादिर्धं । तर्हि 'जहृत्
 इति षट्पक्षमिष्यत आह—उपधावृद्धिरिति । 'अत उपधाया' इत्यनेनेति शेषः । जहृत् ।
 आदिनिष्पन्नस्य इत् 'अचस्तावत्' इति ऋतो मारद्वाजस्य' इति च निषधादि
 ति भावः । जहृत् । जहृत् । जहृत्—जहृत् । जहृत् । जहृत् । आदिनिष्पन्नादि
 ट् । हर्त्वात् । अहर्त्वात् । हर्त्वात् । आशालिङि ङ यात् इति स्थिते विश्वाद्गुणनिषे
 प्राप्ता—गुणोर्धिस । मौवादिक् । औहोषादिक् ऋधातु अर्थात्थनेन गृह्यते । लुका नि
 दंशस्तु न शिवश्चित् । अद्वैत्येत्पिभृत्तम् । 'शङ्कत इत्यतः श्रुत इत्यनुवर्तते । तच्च
 अद्वैत्येत्प्यं तदन्तविधिः ऋदन्तस्याङ्गस्यति कथ्यते । सयोगाद्योरित्यपि तद्विशेष
 णम् । अहृत्सावंधातुकायो' इत्यत असावध नुक्प्रश्नमनुवर्तते । आर्द्धधातुक् इति
 कथ्यते । 'सिद्धं यत्किञ्चिद्' इत्यत यत्किञ्चिद्दीति च लभ्यते । 'अयत् पि विङ्गिति' इ
 त्यतः यति रुहस्य तन्नुवर्तते । आर्द्धधातुक्विशेषणत्वात्तशदिविधिः । तदाह—
 अर्तेरित्यादिना । तथाच इन् यात् इति स्थिते गुणे रपरत्त्व रूपमह—हर्त्वादि । ऋ
 वीदि । तिषि वृद्धिः । रपरत्त्वम् । यत्त्वम् । अहृत्परित्यक् । सृ उपोपताप्योरिति । अ-
 यमप्यभिद् । स्वरति । षिति तु क्वापि गुणः । यत्किं तु कृतं गुणे रपरत्त्व उपधावृ
 द्धिः । सस्वारः । सस्वरत्तुः । सस्वारः । यत्किं तु आदिनिष्पन्नस्य इत् 'अचस्तावत्'
 इति 'ऋतो मारद्वाजस्य' इति च निष्पन्ननिष्पन्नप्राप्त आह—स्वतिसृतिवृत्तः । सस्व-
 दिय—सस्वदिति । स्वरत्तुः । सस्वरः । सस्वारः सस्वरः । इत्यपि शेषम् । वमयोस्त्विति ।
 आदिनिष्पन्नादिनिष्पन्नादि । अत्र इतिशेषे च शङ्कितुमाह—अपुङ्गिति । धिञ्

दोर्गिस्त्रितोरियन स्यात् । परमपि स्वरत्यादिद्विकल्पं याचित्वा पुरस्तारप्रतिषेधका-
ण्डारम्भसामर्थ्यादनेन निषेधे प्राप्ते क्वादिनियमात्रित्यमिद् । सस्वरिव । सस्वरिम ।
परत्वात् 'ऋद्धनोः स्ये' (सू २३६६) इति नित्यमिद् स्वरिष्यति । स्वर्वात् ।
अस्वारीत् । अस्वारिष्टाम् । अस्वार्थात् । अस्वार्थाम् । ६३३ स्मृ चिन्तायाम् ।
६३४ इत् संवारे । ९३५ स्य गन् । क्वादिस्वात्रेद् । मस्यं । सस्यन । रिच् ।

उक्त्वेत समाहारद्वन्द्वौ पठ । उक्त् प्रत्याहारः । अङ्गस्यत्वचिहृतं पञ्चम्या विपरि-
णसम् उक्त्वा विशेष्यते । सन्दन्तविधिः । 'एकाच उपदेशे' इत्यतः एकाच इत्यनुवृत्तं इ-
गन्तेऽन्वेति । 'नेद्वन्निवृत्ति' इत्यतो नेद्विति । क्वितीति सप्तमो षष्ठ्यर्थः । गृच क्च
क्वौ तौ इतौ पर्येति विषयः । गकारस्य चर्त्वेन निर्देशः तदाह—त्रिन एकाच इत्यादि-
ना । गकारप्रारम्भेयः किम् ? मृण्युः । 'शब्दाजिस्यञ्च म्स्तुः' इति चकाराद् भूधातोः म्स्तुः ।
तस्य गित्त्वादिद् न । किस्त्वे तु स्यात्स्वरित्यत्र 'सुमारथा' इति इत् स्यात् । इत्पन
स्यादिस्यनन्तरं अनेन निषेधे प्राप्ते इत्यन्वयः । नान्वयं शङ्का न युज्यते । 'अप्युक्तः
क्विति' इति निषेध याचित्वा परत्वात् 'स्वरतिस्तीर्ण'ति विकल्पस्य प्राप्तेरित्यत्र आह—
परमपीत्यादि नामधेयान्तरम् । पुरस्तारप्रतिषेधकाण्डारम्भसामर्थ्यात्परमपि स्वर-
स्यादिविकल्पं याचित्वा अनेन निषेधे प्राप्ते इत्यन्वयः । 'आह्वंघातुदशोद्विस्वादि-
विधिकाण्डारम्भेण 'नेद्वन्निवृत्ति' इत्यादिप्रतिषेधकाण्डारम्भसामर्थ्यात् 'स्वरति'
इति विकल्पोऽप्यनेन याच्यते इत्यर्थः । परमपीत्यादिः प्राप्ते इत्यन्तः गङ्गाप्र-थः ।
परिहरति—क्वादिनियमात्रित्यमिदिति । प्रकृत्याश्रयः प्रत्ययाश्रयो वा यावान् इतिनिषेधः
स लिटि चेत् तद्धिं प्राद्विभ्य ष्वेशुच्चावादिभ्यो भावः । लुटि—स्वतिता—स्वतां । लुटि
स्ये 'स्वति' इति विकल्पं निरस्यति—परत्वादिन । स्वरत् । अस्वत् । स्वरेत् । स्व
र्वादिन । आशौलिङि 'गुणोऽतिसंयोगाद्यो' इति गुणः । अस्वारीदिति । 'स्वति' इति
इत्पथे वृद्धिरिति भावः । अस्वारीदिति । इत्भाषे 'सिचि वृद्धिः' इति वृद्धिरिति
भावः । स्मृ चिन्तायामिति । अयमप्यमिद् । समात् । लिटि अतम् इति किरयपि
गुणः । यलि तु गुणे उपधावृद्धिः । सस्मार । सस्मारत् । सस्मरः । अदन्तश्चात्तारद्वा-
जमतेऽपि क्वादिनियमप्राप्तस्य इत् यलि नित्यनिषेधः । सस्मर्यं । सस्मरयुः । सस्मार ।
सस्मार—सस्मर । सस्मारिव । सस्मारिम । स्मतां । लुटि स्ये 'अदन्तो' इति इत्—
स्मरिष्यति । स्मात् । अस्मरत् । स्मरेत् । आशौलिङि 'गुणोऽति' इति गुणः—स्म-
र्वात् । लुटि सिचि वृद्धौ रपरत्वम्—अस्मार्थात् । अस्मरिष्यत् । इत् संवारे इति ।
अयमपि स्मृधातुषत् । स्य गन्विति । अदन्तोऽप्यमिद् । सस्मति । लिटि संयोगादि-
त्वाऽभावात् 'अतद्येति गुणे न । सस्मार । सस्मरतुः । सस्मः । क्वादिस्वात्रेदिति । सधातोः
क्वादिस्वार्थादिति भावः । समर्थेति । क्वादिस्वात्पठयपि नित्यं निषेध इति भावः ।
सस्मरयुः । सस्म । सस्मार । सस्मर । सस्मव । सस्मम । इत्यपि ज्ञेयम् । सतां । लुटि

सियात् । अगर्थोत् । अगर्थोत् । २३८२ सतिशास्यतिभ्यश्च ३।१।१६।
 एम्परच्लेरश्च स्वात्कर्तरि लुङि । इह सुतयां यामिना साहचर्यात् सर्यती औहो-
 त्यादिकावेव गृह्येते । तेन भाष्योर्नाह । शोघ्रगतौ तु 'वाघ्राभ्या' (सू २३६०)
 इति चिनि धीपदेश । धावति । ६३६ ऋ गतिप्रारणयोः । ऋच्छति । २३८३
 ऋच्छत्यृताम् ७।३।११० तौदादिकरय ऋच्छते ऋवातो ऋनां च गुण स्या
 व्लिटि । यलि प्रावदुपधावृद्धिः । आर । आरतुः । आर । २३८४ इडस्यति-

'ऋद्धने इति इट्-सरिभ्यति । सरत् । असरत् । सरेत् । आशीर्लिङि संयोगादिवा
 उभावात् गुणोर्द्धि' इति न गुणः । किं तु 'रिङ् वापरिच्छु' इति रिङ्गिवाह-रिङ्गि-
 ति । लिवादिनि । रोङि प्रकृते रिङ्गविधियामर्थाख दीर्घ इति भाव । अनाथोर्द्धि ।
 सिधि सूदौ रपरत्वम् अत्र च्लेरङ्माशाङ्गिणुमाह-सर्णि । ङि लुङीपनुवर्षते ।
 'णिभिद्रुसुभ्य' ह्यस्यतः कर्त्तरि, चङिति । तदाह-एभ्य इति । तत्रश्च प्रकृते 'असार्थो'
 दित्यत्र अल्लूस्यादिति शङ्का सूचिता । तां परिहरति-एह वृत्तात्वादिना । इह अल्लू
 विधौ शास्त्रीत्यनेन लुप्तविकरणं शास्त्रिशृङ्खले इति निविशाम्, तत्रय विकर-
 णान्तरामावात् । एव च तत्साहचर्यात् सूधानु अघातुश्च औहोत्यादिकौ रङ्ग-
 विकरण्यावेव गृह्येते इत्यर्थं, लुप्तविकरणत्वमन्यादिति भाव । तेनेति । लुप्त
 विकरणयोरेव प्रकृतेन भ्वादिगणस्थयो सूधानुअघात्वोरङ् मत्पथं । सरेवं सू-
 धातोर्गतिस्वामाम्यवृत्तेरुक्तानि रूपानि । यदि शोघ्रगतौ सूधानु, तदा तस्य
 विशेषमाह-शोघ्रगती रिति । शोरादेश इति । घोरशब्दस्य 'घोरिति प्रथमान्तम् ।
 'घौ' इत्योकारान्त आदेश हर्यर्थं । 'वाघ्रा' इति सूत्रे सतीति रितया निर्देशः ।
 लुप्तविकरणनिर्देशस्तु अविशेषित इति भाव । 'सतेर्वगितायां गतौ धावादेश' इतिवा-
 तिक्रममिप्रोत्पद्येत् । धावतीति । ऋषि सूधानुर्धौभावे आवादेशः । धावतु । अघा-त् । धा-
 वेत् । ऋ गतिप्रारणयो । अनिटि । 'वाघ्राभ्या' इति शिद्विषय ऋच्छादेशः । तदाह-ऋच्छ-
 तीति ननु ऋ अतुस इति श्रियते द्वित्वे डादत्वे रपरत्वे इडादिनेव 'अत भादे' इति
 दीर्घे भा ऋ अतुस इति श्रियत 'असपागात्' इति किरादुत्तरशब्दस्य गुणाभावे
 यण बाधित्वा परस्वाशाद्गुणे अरनुरिति स्यादित्यतस्तत्र गुणविधानमाह-ऋच्छत्य-
 तम् । 'दपरेर्दिगि ङिति' इत्यतो ङीतीति, 'अतश्च संयोगादेर्गुणं' ह्यस्यतो गुण इति
 चानुवर्तते । ऋच्छति ऋ ऋत् एषां द्वन्द्वद्वन्द्ववचनम् । बहुवचनारेव ऋकारपरलोपो
 गम्यते । प्ररिलयेन च ऋकारेण अघातुरेव गृह्यते । अघातान्तघातुप्रकृते, 'अतश्च
 संयोगादेर्गुणा' इत्यस्य वैयर्थ्यात् । 'ऋच्छ गतीन्दिप्रकृत्यमृतिभावेण' इति शौदा-
 दिकस्य 'ऋच्छतीति रितया निर्देश' । औषादिकस्य घातोस्तु अघातेनच सिद्धे ।
 एतद्-घोदादिकरय ऋच्छतेरित्यादिना । किदर्थमपीदं सूत्र परशाब्दकित्यपि भवति ।
 यति प्रावदिति । 'इत्तु कौटिल्ये' इत्यत्र उक्तया रितया किरसु परितार्थोऽप्यर्थं गुणः

व्ययतीनाम् ७।२।६६॥ अद् श्रु म्येम् एभ्यस्यलो नित्यमिट् स्यात् । आरिष्य । अर्ता । अरिष्यति । अर्यात् । आर्षात् । आर्षाम् । ९३७ गृ ९३८ घृ सेचने । गरति । जगार । जगर्ष । अर्षिव । रिष् । म्रियात् । अगर्षात् । ९३९ ष्टृ हृच्छने । ६४० स्तु गती । सुस्तोष । सुस्तुव । स्तुयात् । 'षिभि—' (सू३१२) इति

'अचो ङिति' इति वृद्धपेचया परावात् यद्यपि भवति । ततो रपरत्वे उरघावृद्धि-
रिष्यत् । अरेति । अघातोळिति तिपो णळि द्विरे उरदत्वे हलादिशेषे 'अत मादे-'
इति दीर्घे उरररुण्डस्य वृद्धौ रपराये सवर्णदीर्घे इति भावः । आरुतिरिति । पूर्ववत्
द्वित्वाशौ आ अ अर्तासति रिष्यते कित्वाद्गुण्यनिपेधे प्राप्ते 'अष्टास्यताम्' इति गुणे
रपरत्वे सवर्णदीर्घे इति भावः । आहरिष्येवम् । याञ्च सु प्रादिनियमप्राप्तस्य हटः
'अचस्तास्यत्' इति अदन्तावात् भारद्वाजमतेऽपि निपेधे प्राप्ते आह—रदत्विति ।
पञ्चम्यधे षष्ठी । 'अचस्तास्यत्' इत्यतः अलीत्यनुवर्तते । 'विभाषां सुमिदरो' इति
पूर्वसुप्रादिभाषाप्रहणमस्वरितत्वाच्चाऽनुवर्तते । तदाह—अद् अ शवादिना । आर्द्धधातु-
कस्येदिस्यनुपुत्तौ पुनरिदम्प्रहणं तु 'न वृद्धयश्चतुर्म्यं' इत्यतो नोऽनुवृत्तिनिवृत्तये इ-
त्याहुः । आरिष्यति । आरथुः । आरुः । आर । आरिव । आरिम । प्रादिनियमादिट् ।
अरिष्यतीति । 'अदन्तो' इति इट् । अष्टुत् । आष्टेत् । अर्षादिति । 'गुणोऽति' इति
गुणे रपरत्वमिति भावः । आर्षादिति । सिचि वृद्धिः । 'सतिशारत्यतिम्यश्च' इति अह-
तु न, सत्र भौवादिकस्य अघातोर्न प्रहणमित्यनुपदमेवोक्तेरिति भावः । आरिष्यत् ।
'अदन्तोः स्ये' इति इट् । गृ घृ सेचने । अनिटी । गतीति । जगार । असंयोगादिवात्
'अतश्च' इति गुणो न । जप्रतुः । जप्रुः । प्रादिनियमेन इटि प्राप्ते 'अचस्तास्य'दिति
नेट् । अदन्तावात्तारद्वाजमतेऽपि नेट् । तदाह—जगर्षेति । जप्रथुः । जप्र । जगार-
जगर । जप्रिषेति । प्रादिनियमादिट् । जप्रिम । गर्ता । गरिष्यति । 'अदन्तो' इति
इट् । गरात् । अगर्षत् । गरेत् । मित्रिति । आकीळिति असंयोगादिवात् 'गुणोऽति'
इति गुणाभावे 'रिष् शयागलद्धु' इति रिद्धिस्यधेः । म्रियादिति । रीळि प्रकृते रिद्धि-
धेन दीर्घः । अगर्षादिति । सिचि वृद्धौ रपरत्वम् । अगर्षाम् । अगरिष्यत् । 'अदन्तो'
इति इट् । घृघातोस्तु भौवादिकस्य घृत घर्भः घृणा इत्यप्रेव प्रयोगः, भान्यप्रेति 'त-
उररुण्डाः' इति सूत्रे भाष्ये स्पष्टम् । ष्टृ हृच्छने इति । हृच्छने कुटिलीभवनम् । च्व-
इति । दध्वार । 'अतश्च' इति गुणः । दध्वरतुः । दध्वरुः । यलि 'अचस्तास्यत्' इति
प्रादिनियमप्राप्त इट् न । अदन्तावाच्च भारद्वाजमतेऽपि नेट् । दध्वर्थे । दध्वरथुः । द-
ध्वार । दध्वार-दध्वर । दध्वरिव । दध्वरिम । प्रादिनियमादिट् । च्वर्ता । 'अदन्ता' इति
इट्-च्वरिष्यति । च्वरात् । अच्यत् । च्वरेत् । आशीळिति 'गुणोऽति' इति गुणः ।
च्वर्षात् । अच्यर्षात् । अच्यरिष्यत् । स्तु गती । अनि । च्वरति । सुस्त्राथ । अस्तुसादौ
द्वित्वात् गुणाभावे षवह् । सुस्तुवत् । सुस्तुव । प्रादित्वाग्नेट् । तदाह—सुस्तोषेति ।

चङ् । लघुवर्णान्तरात्तत्रात्तुङ् । असुसुवत् । १४१ पु प्रसवेस्वयंयोः । प्र-
 वोऽम्यनुष्ठानम् । सुपोय-सुपविय । सुपुविव । सोऽ । २३=५ स्तुसुधूम्भः
 परस्मैपदैषु ७।२।७२॥ एम्यः षिच इट् स्यात्परस्मैपदैषु । अशायीत् । पूर्वो-
 त्तराभ्यां भिन्न्यां साहचर्यात्सुनोतेरेव प्रहणमिति पत्ते अशोषीत् । १४२ पु
 अशयोः । २३=६ श्रुवः शृ च ३।१।७३॥ श्रुवः शृ इत्यादेशः । स्यात् । रनुप्रत्ययश्च
 शन्वियये । शनोऽनवाद् । शनोर्लिट्वादांतीर्णुणो न । शृणोति । शृणुवः । २३=७
 हृश्रुयोः सार्धंघातुके ६।५।८७॥ श्रुशोतेः रनुप्रत्ययात्तस्यानेकाचोऽङ्गस्य चा-

सुसुवथुः सुसुव । सुत्ताव-पुत्रव । सुत्तवेति । ऋदि-शान्नेट् । सुसुमेवपि शेषम् ।
 सोऽ । सोऽपति । स्रवत् । स्रवेत् । स्रवदिति । 'अह्रासावंधातुकयोः' इति
 दीर्घ इति भावः । लुङि विशेषमाह-णिप्रोति चङिति । 'चङि' इति द्विविधमपि
 द्रष्टव्यम् । ननु असुसुवत् इति स्थिते रेफादुत्तरस्य षकारस्य 'सार्धंघातुकार्धघातु-
 कयोः' इति गुणस्य चङ्निमित्तस्य हिशक्तिपेक्षेऽपि उदङ्पेक्षया परत्वात् त्रिपं कि-
 मित्योक्तस्य रेफादुत्तरस्य लघुवर्णस्य स्यादित्यत आह-लघुवर्णान्तरात्तत्रात्तुङ्-
 ति । बहिर्भूतविषयेक्षरात्तत्रात्तुङ्गुणः बहिरङ् । अन्तर्गतविषयेक्षरात्तुङ्गुणः ।
 अतः उदङ्पेव भवति । परादङ्तरङ्गस्य यल्लक्षणादिति भावः । असुसुवदिति । अशो-
 स्यत् । पु प्रसवेति । अत्र प्रसवशब्दस्य गर्भमोचनपरावचनम् । वारयति-रसशो-
 ऽम्यनुष्ठानमिति । 'भो' प्रणयेति प्रज्ञा प्रसौति' इत्याक्षौ तथा दर्शनादिति भावः ।
 योपदेशोऽप्रश्नः । शपि उवठं चाधित्वा परत्वात्सार्धंघातुकयोः इति गुणः । सवति ।
 सुपाव । अतुपादौ कित्वाद्गुणात्तत्रात्तुङ् । सुपुवत् । सुपुवः । भारद्वा-
 जनियेनात्पक्षि वेत् । तदाह-पुत्रविव-सुशोयेति । अकिरवाद् गुण इति भावः । सुपु-
 वथुः । सुपुव । सुपाव-सुपव । वमयोऽपु ऋदिनिप्रमाश्रित्यमिद् । तदाह-सुपुवि-
 वेति । कित्वाद्गुणामारे उवङ् । चापेति । शोऽपति । सवत् । असवत् । सवेत् ।
 सुपाव । लुङि असौषीदिति प्राप्ते-स्तुगुधूम्यः । 'हृत्पति' इत्यतः हृत्पिपुव-
 र्दन्ते । 'अज्ञे. सिचि' इत्यतः सिचोऽप्यनुवृत्तं पठ्यत विपरिणम्यते । तदाह-रम्यः
 निच इति । असाशोदिति । सिचि धृशौ 'इट् इटि' इति सिच्योपः । 'पूर्वोत्तराभ्यामिति ।
 रनुधूम्भ्यामित्यर्थः । सुनोतेरिति । सुभू अमिषवे इति रनुविकरणस्येत्यर्थः । असौषी-
 दिति । हृत्प्राये सिचि वृद्धिः इति भावः । असौष्यत् । अ अशने इति । उदङ्गोऽपम-
 तिद् । श्रुवः शृ च । 'शृ' इति शृत्प्रथमाकम् । चकारेण 'स्वादिभ्यः रनु' इति सूत्र-
 स्य रनुः समुच्चयिते । तदाह-प्रवः शृ इत्यादेशः स्यात् रनुप्रत्ययरचेति । शनोऽनवाद्
 इति । अनेन चादिवचये कर्षयैवावंधातुक एवाह्य प्रकृतिः सूचिता । शनोर्लिट्वादि ।
 'सार्धंघातुकमपिद्वियनेनेति भावः । शृणोति । त्रिपमाश्रित्य शनोर्गुणः । तसानीर्वा-
 र्चि वात् शनोर्न गुणः । तदाह-शृण इति । शृणु मन्तीति स्थिते अन्तेः कित्वाद्

संयोगपूर्वोऽर्थस्य यस्यादात्तादौ धार्षधातुके । उवणोऽनवाहः । श्रवन्ति । श्रुषो-
मि । श्रुवः-श्रुणुवः । श्रवमः-श्रुणुमः । शुभोप । शुभुव । श्रुणु । श्रुण्वानि ।
श्रुणुयात् । श्रवात् । श्रुषीषीत् । ६४३ इत्येवं । भवति । अयं कुटारो गत्यर्थो-
ऽपि । ६४४ हे ६४५ हु गतो । हुदोष-हुदविष । हुदुविष । हुदोष । हुदुव ।

दमोर्गुणनिषेधे सति षष्ठि प्राप्ते—हुनुवोः । रनोः प्रथमशतद्वयप्रहणम् । 'इगो
एण्' हायतः षष्ण् हायतुषत्ते, 'अधि रनु' हायतः अधीति । तस्य सार्वधातुकविशेष-
पगेशत्तदादिविधिः । 'प्रनेकावः' इति सुप्रं परितिवर्जमनुवर्तते । 'भोः सुषि' हाय-
तः भोरिति च षष्ठ्यन्तम् । तदाह—जुरोरेत्स्वादिना । असंयोगपूर्वस्येति तु उकार-
स्य विशेषणं न तु रनुविशेषणम् । तेन आनुवन्तोऽप्यत्र षष्ण् न । हुनुवोः किम् ? यो-
सुवति । अत्र सुधातोयंल्लुकि 'अदम्यस्तादिति होदादेशो योऽनु सति इति स्थिते
अनेकाङ्गावपयस्य असंयोगपूर्वस्य उकारस्य षष्ण् न भवति । अत्र भाष्ये 'बहुलं
सुन्दसि' हायतुषुत्तौ 'यहोऽधि च' इति विहितस्य षष्णुः स्यादसत्त्वात् 'द्वन्द्वस्यु-
भयथा' हायार्द्धधातुकराश्रयगादेव योयुवनीत्यत्र पगभात्वसिद्धेः हुनुमहयं भाषा-
यामपि कश्चिद् षष्णुकं शाश्वतीत्युक्तम् । तथाच भाषायामपि अनेकावः असंयोग-
पूर्वकोऽस्मिन्नाद्योऽनुवर्तीत्यादौ षष्णुविषयेः तत्र पगभावायं हुनुपइष्यमिति फल-
ति । ज्ञापकस्य सामान्यापेक्षत्वादुदाहृतोऽर्थान्ताद्वयत्रापि छिद्यच्छुक् सिध्यति ।
एतदेवाभिप्रेत्य भाष्ये—'हुनुमहयं ज्ञापयति-भाषायामपि षष्णुकं भवति' इत्यु-
क्तम्, 'किमेतस्य ज्ञाने प्रयोजनं, येभिर्द्वौ चेच्छिद्येति हायेतरित्तं भवति' हायु-
क्तम् । अत्र निर्विच्छिद्योरेव प्रख्यादुदाहृतोऽस्मिन्नाद्वयत्र भवन् षष्णुकं आभ्या-
मेव भवति, न स्वम्यत्रोऽप्याहः । निर्विच्छिद्योर्महं प्रदर्शनमात्रमित्यप्ये । श्रुवन्तीति ।
श्रुणुयात् । श्रुणुय । हायपि ज्ञेयम् । 'लोपश्चास्मान्यतरसो भ्योः' हायभिप्रेत्याह—श्रुव इ-

नि । श्रुणुयात् । श्रुणुतम् । श्रुणु । श्रुण्वानोति । आट् पिरनेन लिट्वाऽभावाद्गुण
इति भावः । हु स्येवं इति । सतिद् । भवति । हुभाव । हुभ्रवत् । हुभ्रुः । भारद्वाजनि-
यमात्यलि वेद् । हुभ्रविष-हुभ्रोप । हुभ्रवधुः । हुभ्रुव । हुभाय-हुभ्रव । हुभ्रुविष ।
हुभ्रुविम । कादिनिषमादिद् । भ्रोता । भ्रोष्यति । भ्रवतु । अत्रवद् । भ्रवेत् । भ्रूयात् ।
अभ्रोषीत् । अभ्रोष्यत् । हुद् गगविति । अनिदी । द्रवति । द्रवति । हुदाव । हुदुवधुः ।
हुदुवः । हुदाव । हुदुवधुः । हुदुवः । अस्य भारद्वाजनिषमात्यलिष्वेदित्याह—जुरोष हु-
दविषेति । हुदुवधुः । हुदुव । हुदाव-हुदव । वमयोः कादिनिषमादिटिायाह—हुदुविवेति ।
इतीपस्य कादिवापलि तिर्य भेद् । तदाह—जुरोषेति । हुदुवधुः । हुदुव । हुदाव-

'णिमि—' (सू २३१२) इति चङ् २ अदुद्रुवत् । ६४६ जि ६४७ जि ञमिमवे ।
 ञमिमवो न्यूनीकरणे न्युनीभवन् च । आद्य सकर्मकः । श न् जयति । द्वितीये
 त्वकर्मकः । अन्वयनात्प्राजयते । अन्वयेतु ग्लायतीत्यर्थः । 'विपराम्नां जे' (सू
 २६८५) इति तङ् । 'पराजिरोदः' (सू ५८६) इत्यपादानत्वम् ।

अय ङीकृन्ता ङितः । ६४८ ङिङ् ईपद्सने । स्मयते । सिम्भिये । सिम्भि-
 यिद्भवे—सिम्भियिष्वे । ९४६ गुङ् अव्यक्ते शब्दे । गवते । जुगुवे । ६५० गाङ्
 गतो । गाते । गाते । गाते । इट् पस्वे कृते इङ् । गौ । लठ इटि—अगे ।

दुद्रव । दमयो ङादिस्वान्नेट् । तदाह—दुद्रवेति । दोता । द्रोता । दोष्यति । द्रो-
 ष्यति । दवतु । द्रवतु । अद्रवत् । अद्रवत् । द्रवेत् । द्रवेत् । दूषात् । दूषात् । अद्री-
 पीत् । चङ्गिति । द्रुघाठोरिति भावः । अदुद्रुवादति । चङ्गीति द्वित्वम् । द्वित्वाद्गुण
 निषेधे उवङ्गिति भावः । अङ्गोप्यत् । अङ्गोप्यत् । जि जि ञमिमवे इति ञमिद् ।
 न्युनीकरणमिति । नीचीकरणमित्यर्थः । न्युनीभवन्मि'त । नीचावलीभवन्मित्यर्थः ।
 अङ्गु अङ्गीति । नीचीकरोतीत्यर्थः । अनु जिघातो परस्मैपदिधात् परान्यत् इति
 कथमात्मनेपदमित्यत आह—विपराम्नामिति । अनु पराजयस्य अन्वयनेन संरलेप-
 जिस्लेपयोश्चात् कथ पराजय प्रायश्चयनस्याऽप्रादानत्वमित्यत आह—पराजिरेति ।
 जयति । टिटि 'सम्भिटोर्जे' इति कुत्वम् । जिगाय । जिगवतु । जिग्यु । आरद्वा-
 जनिषमात्थल वे । जिगयिष्य—जिगेष्य । जिगयथुः । जिग्य । जिगाय—जिगय ।
 दमयोः ङादिभियमादिट् । जिगिष्य । जिगिष्यम् । जेता । जेष्यति । जयतु ।
 अजयत् । अजेत् । जीयात् । अजेवीत् । अजेष्टाम् । अजेषु । अजेषीः । अजेष्टम् । अजेष्ट ।
 अजैषम् । अजैष्व । अजैष्म । अजैष्यत् । इति येहादयो जन्ता परस्मैपदिन ।

अय ङीकृन्ता ङित इति । 'ङीङ् विहादसा गतो' इत्यतपर्यन्ता विराहात्मने-
 पदिन इत्यर्थः । 'ङिङ् ईपद्सने' । षोपदेशोऽयम् । स्मयते इति । 'घात्वादेरिति
 परस्य स । सिम्भिये इति । कित्वाद्गुण्यमावे इत्यङ् । आदेशसकारत्वाद्गुण्यत्वे सस्य
 यः । सिम्भियाते । सिम्भियिरे । ङादिनिष्पत्तिदिट् । सिम्भियिषे । सिम्भियाये । 'वि
 भापट' इति भावा आह—सिम्भियिष्वे । सिम्भियिष्वे इति । स्मता । स्मेप्यते । स्मय
 ताम् । अस्मयत् । स्मयत । स्मेपीष्ट । अस्मेष्ट । अस्मेप्यत् । गुङ्घातुरनिट् । गुण
 ङीकारः, अवादेश इति विशेषः । गाङ्घातुरनिट् । गाते इति । सट्स्तादेशे शपि सर्वर्ष
 दीर्घे टेरेवमिति भावः । आतामि तथैव रूपमाह—गाते इति । गा अ आतामिति
 स्थिते परत्वात् सर्वर्षदीर्घे अथ परस्य दीर्घाङ्कारस्याऽभावात् 'आतो' इति । इति
 इम् न भवति । आतापि तथैव रूपमाह—गाते इति । शपा सह आकारस्य सर्वर्षदीर्घे
 'अप्रमनेपदेश्वनत्' इति अस्य अदादेशे टेरेवमिति भावः । गासे । गापे । गाप्वे । सः

गीत । गेयाताम् । गेरन् । गासीष्ट । 'गाङ्कुटादिभ्यः—' (सू २४६१) इति सूत्रे
 इहादेशस्यैव गाङ्गी ग्रहणं, न त्वस्य । तेनादित्वात् 'धुमारथा—' (सू २४६२) इतीत्वं
 न । अगास्त । आदादिकोऽयमिति इरदत्तादयः । फले तु न भेदः । ६५१कुङ्कुट् ६५२
 कुङ् १५३ चङ् ६५४ कुङ् शब्दे । अन्ये तु उङ् कुङ् कुङ् गुङ् युङ् कुङ् इत्याहुः ।
 कवते । कुकुवे । कवते । कवते । ऊने । 'वार्णादाङ् वनीयः' (प ५६)

उत्तमपुरुषैकवचने विशेषमाह— इट इति । गा अ इ इति स्थिते सवर्णदोष सति इट
 एवे वृत्ते 'वृद्धिरेच' इति वृद्धौ 'गं' इति रूपमित्यर्थः । गावहे । गामहे । छिटि अजा-
 दौ आत्तोपः । जगे । जगाते । जगिरे । कादिनिपमादिट् । जगिषे । जगाथे । ज-
 गिष्ये । जगे । जगिष्यहे । जगिष्यहे । गाता । गावते । गाताम् । गाताम् । गाताम् ।
 गाव । गायाम् । गाध्वम् । गौ । गावहे । गामहे । अगात । अगाताम् । अगात ।
 अगाथाः । अगायाम् । अगाध्वम् । अङ् इतीति । अगा अ इ इति स्थिते टिदादे-
 धावाःभावे सवर्णदोष आदुगुणे 'अगे' इति रूपमित्यर्थः । अगावहि । अगामहि ।
 गेतेति । छिट् इरतादेशे शपि गा अ त इति स्थिते इदंर्णदोषे सीयुटि मलोपे यलोपे
 आदुगुण इति भावः । गेयातामिति । गा अ आतामिति स्थिते सवर्णदोषे सीयुटि स-
 लोपे आदुगुण इति भावः । गेर' इति । कस्य रभावे गा अ रन् इति स्थिते सवर्णदोषे
 सीयुटि सलोपे यलोपे आदुगुण इति भावः । गेयाः । गेयायाम् । गेध्वम् । गेय । गे-
 वहि । गेमहि । आसीर्षिङ् आह—गासीष्टेति । गासीथास्ताम् । गासीरन् । गासी-
 ष्टाः । गासीथास्याम् । गासीध्वम् । गासीय । गासीवहि । गासीमहि । ननु गासी-
 ष्टेयादौ 'गाङ्कुटादिभ्योऽश्याङ्कुट्' इति श्याङ्गप्रत्ययस्य छित्त्वविधानेन सीयु-
 ष्ठागामादि छिप्रत्ययस्य छित्त्वात् 'धुमास्यागापाजहातिर्सा हङ्' इति हलादौ विकृति
 विहितमस्य स्वाङ्कृतत्वात् आह—गाङ्कुटादिभ्य इति सूत्रे इति । 'इङ्' इत्यनुवृत्तौ 'गाङ्-
 छिटि' इति विहितस्य गाङ्देशस्यैव गाङ्कुटादिसूत्रे ग्रहणं, न त्वस्य गाघातो-
 रित्यर्थः । एतच्च 'गाङ् छिटि' इति सूत्रे भाष्ये स्पष्टम् । तेनेति । गाङ्कुटादिसूत्रे
 इङ्कृतस्य गाघातोरग्रहणेनेत्यर्थः । कुङ्याह—अगासीति । अगासाताम् । अगासत ।
 अगास्याः । अगासायाम् । अगाध्वम् । अगासि । अगास्वहि । अगास्महि अगा-
 स्यत । आदादिकोऽयमिति । ततश्च 'अदिप्रभृतिभ्यः शपः' इति शपो तुगिति भावः ।
 फले तु न भेद इति । शपो लुकि भासि, गाते इत्याधेव रूपम् । तस्मिन्सत्यपि गा
 से इत्यादौ सवर्णदोषे सति तदेव रूपमिति न रूपभेद इत्यर्थः । कुङ् युङ् चङ्
 कुङ् शब्दे इति । चत्वारोऽपि छिताः । चार्णाद्वृत्तीयचतुर्था । चार्णाप्रयमघन्युपपञ्चमाद्याः ।
 वृत्तीयस्तु केवलं तथैव । अन्ये त्विति । आघः केवलोवर्षो छित् । इतरे तु पञ्च क्रमेण
 चषगाघाः । तत्र कुङ्घातोद्दाहरात्—कवते इति । छिटि अजादौ छित्त्वाद्गुणामादे
 यवङ् । उदाह—कुकुवे इति । कुकुवते । कुकुविरे । कादिनिपमादिट् । कुकुविषे ।

इत्युबह् । ततः सवर्णदोषः । ओता । ओप्यते । ओरीष्ट । ओष्ट । ऊवते । उरुवे ।
 ओता । ६५५ ब्युह् ६५६ व्युह् ६५७ मुह् ६५८ प्लुह् गतो । क्युह् इत्येके ।
 ६५९ रुह् गतिरेषयोः । रेपयं हिंसा । रुवे । रवितासे । ६६० ष्ट् अवाचने ।
 धरते । दधे । ६६१ मेह् प्रणिदाने । प्रणिदान विनिमयः प्रत्यपंगं च । प्रथिमयते ।
 'नेगंद-' (सू २२८५) इति यावत् । तत्र पुनरुक्तिमाहिति पठित्वा हितो माप-
 कृतेरपि प्रहणस्येष्टत्वात् । ६६२ देह् रसणे । दपते । २३= दयतेद्विगि लिटि
 ७।४।६॥ दिग्यादेशेन द्वित्वाधनमिष्यते इति वृत्तिः । दिग्ये । २३=६ 'स्यात्प्रो-

चुहुगथे । चुहुविधे । चुहुवे । चुहुविरहे । चुहुविमहे । कोता । कोप्यते । कवताम् ।
 कववत् । कवेत् । कोषोष्ट । कओटा । कओप्यत् । एवं कवते इत्यादि । उह्वातोराह—
 धरते इति । ऊवे रतिः । उ उ ए इति स्थिते द्वितीयस्य उवर्णस्य वरञ्चि कृते सवर्ण-
 दोषे इति भावः । ननु उवह् । बहिर्भूतप्रत्ययपेक्षया बहिरुच्चारणस्य सवर्णदोषकृते
 उ ए इति स्थिते उवञ्चि उवे इत्येकोपि प्रथमस्य आह—नायादिति । ऊवते । ऊविते ।
 आदिनिघमादिट् । ऊविते । ऊवाथे । ऊविधे । ऊवे । ऊविमहे । ऊविमहे । ओता प्रे-
 ष्यते इति । आवत् । आवेत् । ओषोष्ट । ओष्ट । ओप्यत् । इत्यपि षेयम् । उह्वातो-
 षंति छारे इति रूपायुक्तम् । सम्प्रति लिटि रूपाह—मूह्वे रति । 'कुहोरु' इति
 छकारस्य स्थानिन चुमं वत् स्थानसाधयस्य पञ्चत्वभावादात्मन्तरप्रथमसाधयस्य
 पञ्चत्वव्यविशिष्टत्वाद्दशम्यान्नुनासिष्पसाम्ब्यात् अकारः । प्रथमनृषीषी तु न भवत्,
 आनुनासिषामावात् । ष्युहादयोऽप्युवर्णान्ता अनिताः कुह्वातुवत् ज्ञेशः । रुह्
 गतीति । सेट्काऽयम् । 'अद्भुदन्तेर्यौतिहस्यु' इत्यनितेषु पर्युहात् । तदाह—रवितासे
 रति ष्ट्वात्तुलनित् । दधे रति । किराद्गुणनिधेरे अकारस्य यणः । दधाते । दधिरे ।
 आदिनिघमादिट् । दधिरे । दधाथे । दधिधे । दधे । दधिरे । दधिमहे । धर्ता ।
 लृटि स्थे 'अद्भनो' इति इटि धरिष्यते । धरताम् । अवरत् । धरेत् । आशीर्लिङि
 सीयुटि 'उध' इति किरात्तु गुणः । ष्टोष्ट । 'दृशावद्वात्' इति सिषो लुह् । अष्ट ।
 अष्टयानाम् । अष्टयत् । अष्टरिष्यत् । मेह् प्रणिदाने । अरमिति । प्रणिदानशब्दे, 'प्र-
 थिमयते' इत्यत्र च 'नेगंद' इति यावमित्यर्थः । ननु 'प्रनिमयते' इत्यत्र यावमि' न
 सम्भवति, सिद्धिष्ये आदेशाभावेन, मारुपाऽभावात् । तथा प्रणिमानाद्देशेऽपि यावत्
 न सम्भवति, तत्र मेह् कृत्रास्य लक्षणिकमारुत्वात् । 'गामादात्मनेवविधेयः'
 इत्याश्रये मेहोऽपि कृत्रास्येण स्यविधौ प्रथमे तु मीनातिमिनोत्थोरात्वे, प्रनि-
 माता । प्रनिमास्यति । इत्यपि नेर्वापत्तिरिष्यत् अह्—उवेति । तत्र 'नेगंद'
 इति यावत्सिषो । पुनरेवस्य स्थाने 'पुनरुक्तिमाहिति पठित्वा तत्र प्रकृतिरादस्य पु-
 नरुक्तिपरत्वमाश्रय्य चो, मारुत्वात्, पुनरुक्तिः च परत् । इति पर्ववृत्तानमा-

रिष्य १।२।१७। अनभोरिदादेशः स्यात् सिञ्च क्त्स्व्यात् तद्धि । अदित । अदिपाः ।
अदिपि । ६६३ श्यैङ् गतौ । श्यायते । शर्ये । ९६४ प्यैङ् वृद्धौ । प्यायते ।
प्ये । प्याता । ६६५ श्रैङ् पालने । प्रायते । तत्रे । ६६६ पूङ् पवने । पवते ।
पुपुवे । पविता । ९६७ मूङ् बन्धने । मवते । ६६८ ङीङ् विहायसा गतौ । ङयते ।

धियाय माप्रकृतेऽतो मेङ्घातोः कृतात्त्वस्यापि ग्रहणस्य भाष्यकृता अम्युपगनाशादि-
त्यर्थः । एवञ्च 'प्रथिमयते' इत्यत्र नाञ्ज्यासि, भेङ् कृतात्त्वमाप्रकृतित्वे सति हि-
त्वात् । नापि मीनातिमिनोत्थोरारणे प्रतिमाता प्रनिमास्यतोत्थत्र अतिश्यासिः,
माङ्पस्य द्वित्राऽमावादिति भावः । एतच्च घुमंङ्मासूत्रे भाष्ये स्थितम् । ममे ।
ममाने । ममिरे । ऋदिनियमादिट् । ममिपे । ममाथे । ममिञ्चे । ममे । ममिवहे ।
ममिमहे । माता । मस्यते । मयताम् । अमयत । मयेत । मासीष्ट । अमास्त । अ-
मास्यत । देङ्घानुमैङ्घत् । दवनेदिपि । 'दिगीति लुप्तप्रथमाकम् । देङ्घातोः दिगि
इत्यादेशः स्यादिलिप्यर्थः । ननु द्विट् एतादौ दिग्यादेशे कृते द्वित्वे सति द्विदिप्ये
इत्यादि स्यादित्यस्य आह—दिव्यादेशेनेति । एतच्च भाष्ये रूपष्टम् । वृद्धिनि । मा-
स्यस्याप्युपलक्ष्यम् । ऋदिनियमादिट् । द्विषये । द्विषाथे । द्विषिञ्चे । द्विष्ये । द्वि-
मिवहे । द्विनियमहे । दाता । दास्यते । दयताम् । अदयत । दयेत । दामीष्ट । लुङ्
सिचि अदास् त इति स्थिते—स्यात्वेरिञ्च । 'असंभोगालिङ्घट्' इत्यतः क्त्स्विति 'ह्र-
स्विच्' इत्यतः सिञ्जिति चानुवर्तने । तदाह—अनभोरित्यादिना । परस्मैपदेषु नेर्दं प्रव-
र्तते, तत्र 'गातिस्या' इति सिचो लुका लुप्तत्वात् । अत्र एव 'लिङ्सिचौ' इति सूत्रा-
दात्मनेपदेष्विति नानुवर्तितम्, अथाङ्गाऽमावाद । अदिनेति । इति कृते 'इस्वाद्-
ङ्घात्' इति सिचो लुक् । त इत्यस्य द्वित्रादिकारस्य न गुणः । आतामादौ तु इत्वे
कृतेऽपि सिचो न लुक्, सञ्चि परत एव लुपेक्षेः । सिचः क्त्स्वादिङ्कारस्य न गुणः ।
अदिपाताम् । अदियत । अदिपाः । अदिपायाम् । अदिद्वम् । अदिचोति । अदि-
ञ्चदि । अदिभमहि । अदास्यत, इत्यपि श्लेषम् । श्यैङ् गतौ । श्यायते इति । नापि आ-
यादेशः । द्विद्विषयात्वादात्त्वं नेति भावः । शर्ये इति । एशि आत्वे आतो लोः ।
शरयाते । शरियरे । ऋदिनियमादिट् । शरिषये । शरयाथे । शरिष्ये । शरयेऽ ।
शरियवहे । शरियमहे । शयाना । शयास्यते । शयायताम् । अशयायन । शयायेत ।
शयासीष्ट । अशयास्त । अशयास्यत । प्यैङ्घानुपि श्यैङ्घत् । श्रैङ्घ्येवम् । पूङ् पवने
इति । सेट् ऊद्गानामनिट्सु पर्युंदासात् । पवने इति । नापि गुणः अवादेशः । पुपुवे
इति । क्त्स्वाद्गुणाऽभावे ङवङ् । पुपुवते । पुपुबिरे । पुपुबिपे । पुपुब्याथे । पुपुबिञ्चे ।
पुपुत्रे । पुपुबिवहे । पुपुबिमहे । पविता । पविष्यते । पवताम् । अपवत । पवेत । पवि-
षीष्ट । अपविष्ट । अपविष्यत । देङ्घानुत्प्येवम् । ङीङ् विहायसा गत्यानि । आकारोत्-
नामने इत्यर्थः । सेट्पम्, अनिट्सु ङीङ् पर्युंदासात् । इत्ये इति । नापि ईकाव्य गुणे

अथाष्टावमुदात्तैः । ६७० गुण गोप्ने । ६७१ तिङ्ग निशाने । ६७२ मान
 पूजायाम् । ६७३ वध वन्धने । २३६३ गुप्तिङ्किङ्कम्यः सन् ३।१।५॥२३६४
 भान्धधदान्यान्म्यो दीर्घश्चाभ्यासस्य ३।१।६॥ सूत्रद्वयोक्तम्यः सन्स्यात्,
 मानादीनामभ्यासस्येकारस्म दीर्घश्च । 'गुपेर्निन्दायाम्' (वा १६८७) 'तिजेः क्षमायाम्'
 (वा १६८८) 'कितेर्व्याधिप्रतीकारे' (१६८९) निग्रहे अपनयने नाशने संठये च ।
 'मानेर्जिज्ञासायाम्' (वा १६९२) 'वधेशिवत्त्विकारे' (वा १६९३) 'दानेराब्धे' (वा
 १६९४) 'शानेर्निशाने' (वा १६९५) 'सनाद्यन्ताः' (सू २३०४) इति घातुत्वम् ।
 २३६५ सन्धोः ६।१।६॥ सन्नन्तस्य यदन्तस्य च प्रथमैकाचो द्वे स्तोऽज्ञादेस्तु
 द्वितीयस्य । अभ्यासकार्यम् । गुपिप्रभृतयः किञ्चिन्ता निन्दाद्यर्थका एवानुदात्तैः ।
 दानशानौ तु स्वरितेभौ । एते निःशब्दसन्नन्ताः । अर्थान्तरेषु स्वननुबन्धकाः सुरादयः ।

गुप गापने इति । गोपनं रक्षणम् । तिङ्ग निशाने इति । निशानं तीक्ष्णीकरणम् । मान
 पूजायाम् । वध वन्धने इति । एते चत्वारोऽनुदात्तैः इति स्थितिः । गुप्तिङ्किङ्कम्यः । मा-
 न्धध । गुप्तिङी इह पठितौ । 'किञ्च निशासे' इत्यनुपपत्तमेव परस्मैपदेषु पठिष्यते ।
 एभ्यश्चिन्म्यो घातुभ्यः सन्नन्तयः स्यादिति प्रथमसूत्रार्थः । मानघातुर्बधघातुश्च इह
 पठितौ । दान खण्डने, शान तेजने इत्यनुपपत्तमेव स्वरितेषु पठिष्येते । एभ्यश्चतुर्भ्यः
 सन् स्यादिति द्वितीयसूत्रे प्रथमखण्डस्यार्थः । 'आभ्यासस्येति' षडेः । अभ्यासस्य
 विकारः आभ्यासः । स च 'सन्धत्त' इति ह्रस्वमेव, ननु इत्सवः, इति 'गुणो यद्बहुको'
 इति सूत्रे भाष्ये स्पष्टम् । तत्रश्च मान्धधदान्यानामभ्यासावपवस्य इकारस्य सन्-
 सधियोगशिष्टो दीर्घश्च स्यादिति द्वितीयसूत्रे द्वितीयखण्डस्यार्थः, इत्यभिप्रेत्य सूत्र-
 द्वयस्य फलित्वमर्थमाह—सूत्रद्वयेति । अथ उक्तपनोः घृत्तिकृदाद्युपनिषद्भ्यान् अर्थविशे-
 पानाह—गुपेर्निन्दायामित्यादिना शानेनिशाने इत्यन्तेन । अत्र गोपनाद्यर्थकानां निन्दादौ
 घृत्तिस्यर्थनिर्देशस्योपलक्षणात्वाद्गोप्याः । जिज्ञासाशब्देन जिज्ञासाप्रयोज्यो विकारो
 क्षपते । मानेर्विकारे इत्येव घृत्तिकृत् । सन्नन्तस्य घातुकार्यंप्राप्यर्थमाह—सनाद्यन्ता
 इति । सन्धोः । अवयवपष्ठेषा । प्रत्ययवाच्यदन्तग्रहणम् । 'एकाचो द्वे प्रथमस्य'
 इति 'अज्ञादेर्द्वितीयस्य' इति चाधिकृतम् । तदाह—सन्नन्तस्येत्यादिना । 'सनि यञि च
 परे' इति तु न व्याहरेयम्, तथा सति प्रतिपूर्वादिगः सनि अट्घातोर्द्वि च प्रती-
 तिषति, अट्घातौ इत्यत्र प्राप्यसहितस्य द्वित्वाऽनापतोः । अभ्यासकार्यमिति । इका-
 दिशेषादिकमित्यर्थः । गुपिप्रभृतय इति । कित्घातुमिन्नाः गुप्तिङ्मानवधाश्चत्वारः
 'गुपेर्निन्दायामित्यादिनिवृत्तिनिन्दाद्यर्थका एव अनुदात्तैः सन्मात्र इत्यर्थः । कित्-
 घातुस्तु परस्मैपदेषु पठिष्यमाणः सादुदात्तैश्च सन् स्यादधिकारादिषु पञ्चत्वेषा-
 ष्येषु सन्नागिति भावः । दानशानौ स्थितिः । 'दान खण्डने' 'शान तेजने' इति घातु स्व-

अनुबन्धस्य केवलेऽचरितार्यात्सन्नन्तात्तद्ध् । घातोरित्यविहितत्वात्सन्नोऽत्र नार्ध-
घातुकारत्वम् । तेन दुगुणो न । जुगुप्सते । जुगुप्सावक्रे । नितिच्चेते । मीमांसते ।
मभावाः । अत्वम् । वीमत्सते । ६७४ रस रामस्ये । आरमते । आरेभे । रन्वा ।

रितेतायेव सन्तो आजवे निशान्ताऽर्धं सन्माजावित्यर्धः, तथोरनुबन्धमेव स्वरित्तिसु
पाठादिति भावः । एते नित्यं सन् न इति । एते गुणिजादय सन्न घातव्यं 'गुपेनिन्दा-
यामित्यादिनिबद्धेष्वर्थेषु नित्यं सन्नता । निन्दास्यर्थकत्वे सन्नं विना एषो प्रयोगो
नास्तीत्यर्थः । अर्थादन्तरेषु निति । निन्दादिभ्योऽभ्येषु घातुपाठनिर्दिष्टेषु सङ्घेषु घा-
तयु अनुदात्तानुबन्धराहित्याः सन्तश्चौरा द्वाका एव भवन्ति, न तु मोवादिहा इत्यर्धः ।
चुरादिष्वेतेषामनुदात्तानुबन्धकत्वे अनुबन्धकारणस्य केवलेऽचरितार्यात्तया प्यन्ताद-
कर्तृगेऽपि फले सङ्घ इत्यादिति भावः । न-वेव सति अर्थादिगणे गुपादेशनुदात्तानुबन्ध
करण्ये अर्थम्, उच्छरीर्या गोपनास्यर्थात्तमेषामनुबन्धराहित्यचौरादिकारणनियमेन,
निन्दास्यर्थेषु सन्नतनियमेन च ततोऽत्र प्रयोगोऽभावादित्यत आह-अनुबन्धस्येति ।
गुपादिषु केवलेऽचरितार्यानिर्देशस्य निष्कलतया अनुबन्धनिर्देशस्य सन्नन्तार्थस्य वि-
ज्ञायत इति श्रुत्वा सन्नन्तात्कृत्यर्थः । नचैवमपि अर्थादिगणे एषो गोपनास्यर्थादि-
दशो अर्थः एवेति वाच्यम्, अर्थादौ तदर्थनिर्देशस्य अभाषिणीयत्वादिति भावः । तद्दु-
क्तं भाष्ये—'गुपादिष्वनुबन्धकारणसामर्थ्यात्सन्नन्तादात्मनेपदम्' इति । अत्र सन्न-
न्तादात्मनेपदमित्युक्त्या केवलात्तमेषां शब्दकारणानां नास्ति प्रयोग इति सूचि-
तम् । तथा चुरादिष्वेषामनुदात्तानुबन्धराहित्यमित्यपि सूचितम् । अन्यथा अनुब-
न्धकारणस्य केवलेऽचरितार्यात्वात् सन्नन्तादिव प्यन्तादपि अकर्तृगे फले आत्मनेप-
दार्थत्वापात्तात्सन्नन्तादात्मनेपदमित्युक्तिरसङ्गता इत्यादित्यत्र विस्तरः । घातोरि-
तीति । 'आर्द्धघातुः शेष' इत्यत्र घातोर्विहितं प्रथमं इतिविहितविशेषणप्रवणत्वं
सन्नन्तास्य घात्वधिकारविहितत्वाऽभावात्तन्नार्द्धघातुकारत्वमित्यर्थः । तेनेति । सन्नं अर्ध-
घातुकारत्वाभावेनेत्यर्थः । जुगुप्सते इति । निन्दसीत्यर्थः । गुपेः सति अनार्द्धघातुकार-
दिद्विगुणघोरभावे 'सन्दङ्कोः' इति द्वित्वे हलादिशेषे अभ्यासचुत्वमिति भावः । जुगु-
प्सावक्रे इति । 'कारप्रत्यया दिप्ताम् । जुगुप्सिता । जुगुप्सिष्यते । जुगुप्सताम् ।
जुगुप्सिष्यत । जुगुप्सिष्यत । जुगुप्सिष्यत । नितिच्चेते इति ।
कुत्वेन गाः, तस्य चार्धेन काः,
तोरित्यर्थः । मान्धातो सति द्वित्वे
हलादिशेषे अभ्यासइत्ये 'सन्वत' इति ह्रस्वे मा-व्येत्पन्त्यासदीर्घे, 'नरघे'त्यनुस्वारे,
मीमांसघातोलङ्कादीति भावः । अचघातोः सति विशेषमाह—मभावा इति । एकार-
स्य भकार इत्यर्थः । अत्वमिति । अस्य सकार इत्यर्थः । तथा च 'मसो'ति सन्नन्तं स-
न्नन्तम् । वीमत्सते इति । मध्यचार्धघोरसिद्धत्वात् बध् इत्यस्य द्वित्वे हलादिशेषे

एष्यते । ६७५ डु लमष् प्राप्त् । लभते । ६७६ ष्वल परिवर्द्धे । २३६६ दंशस्-
 श्चस्वजां यपि दा।डा।२५। २३६७ रऽञ्जेञ्च दा।डा।२६। एषा यपि नलोपः ।
 स्वजते । परिवर्द्धते । 'अन्यिप्रन्यिदग्भिरवञ्जीनां लिटः कित्त्वं वा' इति व्याकरणा-
 न्तरम् । देभतुः । सस्वजे । इति भाष्योदाहरणार्थेकदेशानुमत्ता इहाप्याश्रीयते ।
 'सदेः परस्य लिटि' (सू. २३६१) इति सूत्रे 'एवञ्जेरसंख्यानम्' (वा. ४६६८) अतो-
 ऽप्याहारमस्य पठ्यं न । परिवस्वजे । परिवस्वज्जे । सस्वजिषे—सस्वजिषे । रव-
 क्तः । स्वकृत्पते । स्वजते । रवञ्जोष्ट । अस्वकृत् । प्रत्ययञ्कृत् । 'प्राक्लिङ्गतात्'

'सम्यतः' इति इष्ये 'माग्यथा' इति शीर्षे धीभरसधातोर्लडाहीति भावः । तदेवं गुण-
 दिषु सप्तसु समन्तेषु अत्र क्रमे धातुपाठे निबद्धाश्चत्वार उदाहृताः । द्वितीयमानधान-
 धातुवस्तु अनुपदमेष धातुपाठक्रमे पठिष्यन्त्याप्यारतय तत्रोदाहरिष्यते । २५ रामस्ये
 इति । अनिष्टवम् । रामस्यं शीघ्रोभावाः । आहपूर्वकस्तु प्रारम्भार्थकः । तदाह—मा-
 भते इति । रथेति । 'स्यपस्त्योतिरिति धावम्, भस्य षश्वम् । एष्यत इति । हभताम् ।
 अस्मत् । रमेत् । रप्तीष्ट । अस्मत् । अस्स्यत् । डु लमषिति । डुवित् षकारश्च । 'द्वि-
 तां विभ्र' 'विजिहादिभ्योऽङ्' इति प्रयोजनश्च । अनिट् रभधातुपदुपाणि । अञ्ज प-
 रिष्वजे इति । षोपदेशोऽयमनिट् । दशमञ्ज । रथेक्ष । श्वाण्यसौकर्याय सूत्रद्वयमुपा-
 याम् । नलोप इति । नकारस्य षोप इत्यर्थं, 'दनामनलोप' इत्यतः तदनुपुत्तेरिति भा-
 वाः । परिवर्द्धते इति । 'परिनिविश्याः' इति षरथमिति भावः । संयोगात्परत्वादिष्ट
 किरिषे अत्राप्ये आह—अन्योति । व्याकरणान्तरमिदं पाठिनीयेरपि प्राहमिःपाह-देभतु-
 रिति । 'अत एवहसमध्ये' इति सूत्रमाप्ये 'देभतुः' इत्युदाहृतम् । 'सदेः परस्य लिटि'
 इति सूत्रमाप्ये सस्वजे इत्युदाहृतम् । ततश्च एकदेशानुमत्या अन्यिप्रन्यीत्यादिवा-
 ष्यं हररने व्याकरणांतररथभाष्यानुमत्तमिति विशयत इत्यर्थः । सदेरिति । 'सदेः पर-
 स्य लिटि' इति परत्विषेयसूत्रे रवञ्जेरपि ग्रहणमित्यर्थः । ततश्च स्वदिस्वञ्ज्योश्सर-
 कृत्पदस्य सस्व पश्यं न स्यादिति लक्ष्यम् । तदाह—मगोऽप्यासात् परस्येति । परिवस्वजे
 परिवस्वजे इति । 'परस्येयुच्छेदसत्तत्पदस्येव भवनिषेधः, न त्वम्यासस्य । कित्त्वपञ्चे
 मलोपः । सस्वजाते—सस्वजाते । सस्वजिरे—सस्वजिरे । ऋादिनियमाद्-
 दिग्वाह—सावजिषे सस्वजिषे इति । सरवजाथे-सस्वजाथे । सस्वजिषे—सस्वजिषे ।
 सस्वज्जे—सस्वजे । सस्वज्जिषे—सस्वजिषे । सस्वज्जिषे—सस्वजिषे । स्वकृत्तेति ।
 रपञ्च् वा इति रिषते जकारस्य फुर्येन गकारे सति रपुवसम्पन्नजकारस्य निष्पत्तौ
 गकारस्याऽनुरवारे तस्य परभव्येन लकारे गकारस्य धार्यं रूपम् । एवमप्येति ।
 स्वजेतेति । 'वृद्धिसञ्ज्ञा' इति यपि नलोप इति भावः । स्वकृत् । अस्वकृत्तेति । लुटि
 अस्वञ्ज् स त इति रिषते 'सञ्ज्ञो ऋलि' इति सिञ्जोपे इत्यादि पूर्ववदिति भावः ।

(सू २२७३) इति पत्वम् । परिनिविन्म्यस्तु 'सिवादीनां वा—' (सू २३५६) इति विकल्प । एतदर्थमेव 'उपसर्गास्तुनोति—' (सू २२७०) इत्येव सिद्धे स्तुस्त्वन्म्योः 'परिनिवि—' (सू २२७५) इत्यत्र पुनरुदादानम् । पर्यंश्चञ्छ-पर्यंश्चञ्छ । १७७ इद पुटीपोरसर्गे । हृदते । जहृदे । हृता । हृत्स्यते । हृदेत । हृसीष्ट । अहृत् । अय परस्मैरदिन । १७८ अि सिद्धा अभ्यञ्छे शब्दे । १७९ रुक्मिन्दर् गति-शोरणयो । चरुक्मिन्द्य-चरुक्मन्त्य । रुक्मन्ता । रुक्मन्स्यति । नलोप —रुह्यात् । हरिरुगदच्वा-अरुक्दन्-अरुक्कान्तीन् । अरुक्कान्ताम् । अरुक्कान्ताम् । २३६८ येः

अनु 'प्राय'वञ्छ' इत्यत्र अन् । अवधानादुपसर्गस्यादिनाः परत्वाऽभावात् कवञ् 'उपसर्गास्तुनोति' इति पाठमिदं अह—गक् सिद्धादिति । परिनिविन्म्यस्ति । 'परस्य स्वञ्जे' इति शेष । अनु परिनिविन्म्यः परन्व्याप्ति स्वञ्जेः 'परिनिविन्म्यः सेवसितसयोस्तुसहसुदस्तुस्त्वञ्जम्' इति निवमेव पाठमुचितम् । 'प्राक्सिवाद्-हृष्यवायेऽपि' इत्यत्र ह्यवधानेऽपि तस्य प्रवृत्तेः । 'उपसर्गास्तुनोति' इत्यादिसूत्रे स्वञ्जे पठितत्वेन स्वञ्जे 'प्राक्सितात्' इति सूत्रविषयाशयित आह—पर्यं-मेवेत्यादि । परिनिवि इति । निश्चयावधिषी र्वञ्जित्पुपात्तः । तत्र 'उपसर्गास्तुनोति' इत्यत्र तस्य पर्ये सिद्धे पुनरुदादान 'सिवादीनां वाद्भ्यवायेऽपि' इत्युत्तरसूत्रे पाठविकृष्टाविधौ अनुवृत्त्यर्थमेव सन्पद्यते । परिनिविन्म्यः परस्य स्वञ्जेः 'सिवादीनां वा' इति पर्यविकृष्टकार्यं पूर्वसूत्रे 'परिनिविन्म्यः से' इत्यत्र र्वञ्जित्पुपात्तमिति पर्यंस्त्वन्म्योः । इद पुटीपोरसर्गे । अहृद्विषे । जहृद्विष्व । जहृद्विष्वे । जहृद्विमहे । र्चेति । लुटि तासि दस्य चायम् । अरुपेति । 'श्लो श्ल' इति सिञ्छोप । गुपादयोऽष्टावनुशक्तेषो गताः ।

अय परस्मैरदिन इति । 'रुक्मिन्ता' इत्यन्ता इति शेष । मिन्दिरेति । मिन् आकारश्च इत् । सेट । स्वेदति । सिष्द । सिष्विद्गुः । सिष्विद्गुः । सिष्पेदिय । सिष्विद्गुः । सिष्विद् । सिष्द । सिष्विदिय । सिष्विद्मि । स्वेदिता । स्वेदिष्यति । स्वेदत् । अस्वेदत् । स्वेदेत् । सिष्घात् । अस्वेदीत् । अस्वेदिन्म्यत् । रुक्मिन्दिरित् । अनिट् । भारद्वाजनिघण्टिकादि वेदिसाह—चरुक्मिन्द्य चरुक्मन्त्येति । अनिट्पठे चरुक्मन्थ इति स्थिते 'लरि च' इति दकारस्य लकारः । चरुक्मिन्द्य । चरुक्मिन्द्य । रुक्मन्तेति । लुटि तासि चार्थेन दस्य ता । रुक्मन्स्यति । स्वे दस्य चार्थम् । रुक्मन्त् । अरुक्मन्त् । रुक्मन्त् । आशील्लि विधेयमाह—नलोप इति । हरः समुदायस्य ह्यनेन घातोरेनि-दिषवादाशील्लि अकारस्य लोप इत्यर्थः । अरुक्मन्ति । लुक् अक्लि सति लिट्वाञ्छोव इति भावः । अहृमाये आह—अरुक्कान्तीदिति । अनेकहृष्यवायेऽपि हृत्तल्लवणा इति निरूपितमशूपाशी । अतोऽत्र सूत्रौ दस्य सत्येव ता । अरुक्मन्ता-

स्फुरन्देशनिष्ठायाम् ॥३॥७३॥ परं वा स्यात् । कृत्पेदेऽम्, अनिष्ठायाम् इति
 पयुंदासात् । विष्कन्ता-विष्कन्ता । निष्ठायां तु विष्कन्तः । २३३३ परेष्व् ॥३॥७४॥
 अस्मात्परस्य स्फुरन्देशस्य यो वा । योगविभागाद् अनिष्ठायाम् इति न सम्भवति ।
 परिष्कन्दति-परिष्कन्दति । परिष्कन्नः-परिष्कण्यः । परस्वप्ने षात्वम् । नच परस्व-
 याभ्रपतया बहिरङ्गवात्परस्वयासिद्धत्वम् । 'धातुसर्गायोः कार्यमन्तरङ्गम्' इत्यमु-
 ष्यात् । 'पूर्वं धातुसर्गाण्यं युज्यते ततः साधनेन' इति भाष्यम् । 'पूर्वं साधनेन'
 इति मतान्तरे तु न षात्वम् । १८० यम मैथुने । येमिथ-ययञ्च । यञ्च ।

मिति । ह्यस्यलक्षणादौ 'ह्यस्यो सलि' इति सिद्धोपे ह्यस्य चार्थम् । अस्मान्मिति ।
 चलि सिधि वृद्धौ ह्यस्य चार्थम् । अस्मान्मत्सीः । अस्मान्मम् । अस्मात् । अस्मा-
 त् । अस्मान्मत् । अस्मान्मत् । अस्मान्मत् । येः स्फुरन्देशः । शेषपूर्णेन सूर्य
 वशात्पे-परं वा स्यादिति । 'अपदान्तस्य मूर्धन्यः' इत्यधिकारात् 'सिवादीनां वा'
 ह्यस्यतो घेयनुवृत्तेरचेति भावात् । येः परस्य स्फुरन्देशस्य यो वा स्यात् अनिष्ठायां
 परत इति फलितम् । ननु विष्कन्तरीत्यादौ कुत्रो न परस्विवृत्त इत्यत आह—
 इत्येवेदमिति । पयुंदासस्य 'अशास्त्रमानयोःस्थाश्रवित् सज्जानीयानेकवाङ्मिति भावः ।
 विष्कन्ता-विष्कन्तेति । क्वचि ह्ये । अपोपदेशत्वाद्वाप्ये विभाषेयम् । परेष्व् । ननु
 'विपरिन्त्या स्फुरन्देशनिष्ठायाम्' इत्येव सिद्धे सूत्रभेदे इवर्षं ह्यस्य आह—नेनेति ।
 परस्वप्ने इति । परिष्कन्दूत् इति स्थिते 'अनिदितामिति' बलोपे 'रदाभ्याम्' इति
 निष्ठातकारस्य, तापूर्वदकारस्य च नशे सस्याऽनेन पावपश्चे प्रथमनकारस्य रेकारेण
 भिन्नपरस्यापेऽपि चात् परत्वात् षात्वे द्वितीयनकारस्य प्दुरोने षात्वे 'परिष्कण्य'
 इति रूपमिषयं । ननु दकारस्यानिकनकारस्य पकारनिमित्तकं परस्यन्तरङ्गम्,
 रतिमित्तनिमित्तोरेकपदस्यात् । पावं तु परि इत्युपपत्त्यात्परदात्परस्यमित्यं
 निमित्तोक्त्य प्रवर्तमान बहिरङ्गम् । ततश्च नशे कर्तव्ये बहिरङ्गस्य परस्वयासिद्ध-
 त्वात् चापरत्वाभावात् कथं षात्वमित्यासाह्य निराकरोति—न चेति । परस्वयाभ्र-
 तया बहिरङ्गस्य परस्वयासिद्धत्वं परस्वप्ने तन्म शब्दमिष्यत्त्वम् । कुत्र इत्यत आह—
 धातुसर्गादिति । पूर्वं धातुरिति । पूर्वं धातुसर्गाण्यं स इ युज्यते । सत्यादिचार्य
 लभते । पश्चात् धातुसर्गाकार्यप्रवृत्तयन्तरं साधनेन युज्यते । साधनशब्दः कारक-
 चापी । इह तु तद्वाचकः प्रत्ययो लक्ष्यते । प्रत्ययेनेति यावत् । इदं च 'स्यसारणात्'
 इत्यादिस्वभावे स्पष्टम् । तदाह—भाष्यमिति । मतान्तरे ति । 'पूर्वं धातुः साधनेन
 युज्यते, पश्चात्परसर्गाण्यं' इति पक्षे तु परस्य बहिरङ्गत्वात् सतिद्धत्वात् षात्वमित्यर्थः ।
 यमयातुरिति । यमति । ययाम् । येमत् । यञ्चि तु मारदात्तनियमादिदृष्टे रित्थे-
 चाऽऽकित्थेऽपि 'थञ्चि च सेति' इत्येत्वाभ्यासलोपं मत्वा आह—येमिथेति । ययञ्चेति ।
 यञ्चि इहमात्रपक्षे रित्थेऽऽकित्थेऽदेत्वाभ्यासलोपाऽभावे ययञ्च इति स्थिते 'स्य-

यप्यति अयाप्सीत् । ६८२ यम प्रहृत्वे श०दे च । नेमिथ-जनन्य । नन्ता । अनन्तीत् । अनन्तिष्ठाम् । ९८९ गम् ६८३ सुप्ल गतो । २४०० इयुगमियमां छुः ७।३।७७। एयां छुः स्याच्छिति परे । गच्छति । जेगम । जग्मत्तुः । जग्मु । जगमिथ-जग-य । गन्ता । २४०१ गमेरिट् परस्मैपदेषु ७।२।५८॥ गमे-परस्य सकारादेरिट् स्यात् । गमिष्यति । लुटित्वादङ् । 'अनङि' इति पर्युदात्तोपचालीप । अगमत् । सपति । ससर्प । २४०२ अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्य

रुतयोः' इति यस्य धत्व अस्य जरत्वेन सकार इति भावः । यमथु । येम । य याम-ययम । ऋादिनियमादि । येमिष । येमिम । यभ्येति । लुटि तासि सकारस्य 'क्षप-रुतयोः' इति धत्वम् । अकारस्य जरत्वेन सकार इति भाव । यप्यतीति । स्ये भरथ चरित्त परः । यमत्तुः । यमत् । यभेत् । यम्यात् । मयाप्सोदिति । इहस्तक्षया वृद्धि-रिति भावः । अयप्यत् । लम प्रहृत्वे इति । अनिदयं योपदेशश्च । केचित्त्वम धातुमु-दित् पठन्ति । छु प्रामादिकम् । तथा रुति 'श्रुतिता वा' इति नवायामिट्त्विक इपरस्य 'यस्य विभाषा' इति निष्ठायामिट्त्विकरस्य चापत्तेः । नमति । ननाम । नेमत्तुः । नेमु । यलि तु भारद्वाजनियमादिदृष्टे पिप्वेनासकित्त्वेऽपि 'यलि च इटि' इत्येत्स्याम्यासलोप भावाद्वाह-नेमिथ जनन्येति । इहभावपक्षे पिप्वेन सकित्त्वादे-रयाम्यासलोपाभावे रूपम् । नेमथुः । नेम । ननाम-ननम । नेमिव । नेमिम । ऋादिनियमादिट् । नन्तेति । मस्यानुस्वारपरसवर्णौ । नत्यति । नमत्तुः । अनमत् । नमेत् । नम्यात् । अनन्तीदिति । 'यमरम' इति सगिति भावः । अनस्यत् । ग०र सु०र गजानिति । अनन्ती । धृपिापोपदेशः । इयुगमि । शितीति । 'द्विहुकुमुचमाम्' इत्यत लद्वनुधृत्तेरिति भावः । उदिग्निदेशात्तौदादिकस्य इपेर्ग्रहणम् । अत्राऽर्चायनुवर्षे अजादौ किंतीत्याध्याय इत्यति इष्याति इत्यत्र शब्दं नेति भाष्ये स्थितम् । एवं चात्र रूपे सुदादौ च उदित्ताऽऽ अनापं इति शब्देन्दुशेखरे स्थितम् । गच्छतीति । शपि सकारस्य छकार । जग्मत्तरिति । 'गमहन' हायुपचालोप । एवं जग्मु । भारद्वा जनियमाथलि वेट । तदाह-जगमिथ जग येति । जग्मथु । जग्म । जगाम-जगम । जगिष्य । जगिमम । ऋादिनियमादिट् । गमेऽट । गमेरित् पञ्चमी । 'सेऽसिधि' इत्यतः से इत्यनुबन्धन आहंघानुस्वारपेत्तनुबन्धन विशेष्यते । तदादिविधि । तदाह-गमे परयोत्पादिना । 'परस्मैपदेत्वि'रपरस्य आत्मनेपदाऽभावे इत्यर्थः । एवं च 'सजिगमि विते'ति लृथि इट् सत्यति । गमिष्यति । गच्छत्तुः । जगच्छत् । गच्छेत् । गम्यात् । छि विशेष्यमाह-लुटित्वादिति । 'गमहन' इति उपचालोपो नेत्याह-नन्ती इति पर्युदात्तादिति । अगमदिति । लुटि अगमिष्यत् । सपतीति । शपि सकारस्य चर्दुपधगुणः परस्यम् । ससर्पति । ससृपत्तुः । ससृपुः । यलि ऋादिनियमान्ति-र्यामट् । अजग्मत्त्वाऽभावादकारवत्त्वामावाप्य नेद्विकल्पः । ससर्पिय । ससृ-

तरस्याम् छ। १।५६॥ उपदेशेऽनुदात्तो यश्चतुष्पदस्तस्याऽम्बा स्थाभ्रलादावकिति परे । सप्त—सर्ता । सप्त्यति-सप्त्यति । सप्त्यत् । ६८४ थम उपरमे । यन्त्र-ति । येमिथ—यदन्य । यन्ता । अयंसीत् । अयंसिष्टाम् । १८५ तप सन्तापे । तप्ता । अताप्सीत् । २४०३ निसस्तपतावनासेवने ङ। ३। १८२॥ पः स्यात् । आसेवनं पौनःपुन्यं, ततोऽन्यस्मिन्विषये । निष्टपति । १८६ त्यज हानौ । तस्य-जिय—तत्परय । त्यज्य । अयाप्सीत् । १८७ षञ्ज सञ्जे । 'दंशहञ्जस्वञ्जा शर्ति'

प्युः । स्युप । ससर्प । सस्यपव । सस्यमि । सुटि ससि स्युपचगुने रपरे प्राप्ते—अनुदात्तस्य च । 'सृजिहयोः' इत्यतः श्लयमकित्तीति । 'आदेश' इत्यत उपदेशे इति चानुवर्तते । तदाह—उपदेशेऽनुदात्त इत्यादिना । मित्वादनवाद्चः परः । उपदेशे ङिम् । सन्नुम् । तुमुनि परे 'ञिन्त्यादिनिन्त्यम्' इदुदात्तोऽयम् । अयापि उपदेशे अनुदात्तत्वादम् भवत्येव । अकित्तीति किम् ? अत्रयये सृञ् । सप्येति । स्यु धातोर्लुटि सर्वास अमागमे ऋकारस्य स्यिति भावः । सङ्गति । अमभावे स्युपचगुने रपरत्वमिति भावः । एव सप्त्यति-सप्त्ययंसीति । सपंतु । असपंत । सपंत । स्यात् । अस्त्यति । लुटिस्त्वात् एतेरिति सति द्वित्वान्न गुण इति भावः । अस्त्यत्-अस्त्यत् । यम वपाने इति । उपरमो विरमणम् । अन्विद्यम् । दशमीति । 'इषुगमिय माम्' इति शर्ति छः । यवाम । येमनुः । येमुः । यलि आत्ताजनिपमादिदृष्टे 'यलि च सेटि' इत्येत्त्वाभ्यासलोपो । तदाह—येमिथ—यदन्येति । इडभावे रूपम् । येम्युः । येम । यवाम—यदम । येमिथ । येमिम । आदिनिपमादिट् । दन्तेति । यस्याति । यष्टनु । यद्वस्यत् । यष्टेत् । यस्यात् । अयंसीत् । 'यमरमे'ति इट्फौ । 'इट्-इटी'ति सिञ्जोषः । 'नेदो'ति निदेशान्न इल्लसलक्षणा वृद्धिरिति भावः । अयंस्त्वत् । तप सन्तापे इति । अन्विद्यम् । तपति । तताप । तेषटुः । तेषुः । तेषिप—तत्तन्य । तेष्युः । तेष । तताप—तत्तप । तेषिथ । तेषिम । तप्येति । तपयति । तपनु । सट्-पत् । सपंत । सप्यात् । अताप्सीत् । इल्लसलक्षणा वृद्धिरिति भावः । अतस्त्यत् । विस्त्वपत् । शेषपूर्णेन सूत्रं व्याचष्टे—यः स्यादिति । 'अपदान्तस्य मूर्धन्यः' इत्यधि-कारादिति भावः । निसः सकारस्य षः स्यात् । तपघातो परत इति यावत् । 'अन-सेवने' इत्येतद्गुणस्यासन् आसेवतत्तद् व्याचष्टे—पौनःपुन्यमिति । आसेवनशब्देन सह अन्तमास इत्यभिप्रेत्याह—ततोऽन्यस्मिन्विषये इति । आसेवताऽमावात् पदान्त-त्वाच्च अत्राप्ये वचनम् । निहन्तीति । निष्कृत्य सपतित्ययः । निसः सस्य षवे त-कारस्य ष्टुत्वेन टः । आसेवने तु न षत्वम् । त्यज हानाविति । हानिरुत्सर्गः । अय-मनिट् । त्यजति । तत्याज । तस्यञ्जुः । तस्यजुः । संयुक्तद्वयस्यैवादेत्त्वाभ्यास-लोपो ङ । यलि तु आत्ताजनिपमादिट् । तदाह—तत्तत्रिथ—तत्पर्येति । इडभावे षो-ङ्गिति भावः । तप्येति । तप्यत् । तप्यत् । तप्यत् । तप्यत् । तप्यत् । तप्यत् ।

(सू २३९६) इति नलोपः । सजति । सङ्का । १८८ दृशिरू प्रेक्षणे । पश्यति ।
 २४०४ विभाषा सृजिदृशोः ७।२।६५। आश्रयां पत् इच् वा । २४०५ सृजि-
 दृशोर्नल्यमकिति ६।१।५८। अनयोरेमागमः स्यात्कृत्वादावकिति । द्रष्ट-
 दर्शय । द्रष्टा । द्रक्षति । द्रव्यात् । इरिवाद् इच् वा । २४०६ सृदृशोऽङि
 गुणः ७।४।१६। श्रवणान्तरानां दृशेभ्यः श्रुणः स्यादङि । अदृशत् । अदृशते-
 २४०७ न दृशः ३।१।४७। दृशरन्तेः कसो न । अद्राक्षोच् । १८९ दंश दशने ।

अथाक्षोदिति । इच्छत्तच्छचगा वृद्धिरिति भावः । आवक्ष्यत् । वञ्च सक्ते इति । पोपदेशो-
 ऽयमनिट्, नोपधश्च । कृत्वाश्रयपरसवर्णस्य निर्देशः । शशः पितृत्वेन किरवामावा-
 त्तस्मिन्परे 'अनिदिताम्' इति नलोपाऽऽश्रुत्तेराह — दृशसन्नेति नलोप इति । अनुश्रा-
 पासवर्णयोरेसिद्ध्यादिति भावः । सजति । छिति तु ससञ्ज । अनुमादौ तु अकि-
 रवान्त नलोपः ससञ्जतुः । समञ्जुः । यत्ति भारद्वाजनिघमादौ । ससञ्जिय — सस-
 ञ्जय । इदभावे जस्य कृत्वेन गकारे तस्य चर्त्वे सति अनुश्रापरसवर्णस्यपञ्चमस्य
 चवर्णपञ्चमस्य निवृत्तो ककारे परेऽनुश्रापरस्य परसवर्णो छकारः । समञ्जतुः । ससञ्ज ।
 ससञ्ज । समञ्जिव । ससञ्जिम । कादिनियमादिद् । सञ्जेति । तासि जस्य कृत्वेन
 गकारे तस्य चर्त्वे सति जस्य निवृत्तो नस्य ककार इति भावः । सञ्ज्यति । सजतु ।
 असजत् । सजेत् । सजशात् । असञ्जीत् । इच्छत्तत्वाद्बुद्धिः । असञ्ज्यत् । दृशिरू
 प्रेक्षणे इति । इरित्, अनिट् च । वञ्चनोति । शिति 'पाशाश्रमा' इति पर्यायेषु इति
 भावः । ददर्श । ददृशत् । ददृशु । यत्ति तु कादिनियमाग्निरग्निम् प्राप्तः । अने-
 न्ताऽकारवत्त्वाऽभावात् 'अचस्तास्वत्' इति, 'उपदेशोऽवतत्' इति निषेधस्य चाप्रा-
 प्तेः श्रुदृशत्त्वाऽभावेन भारद्वाजनिघमस्याऽपसवर्तेः । तत्राह — विभाषासृजि । पञ्च-
 म्यं पद्यो । 'गमेरिट्' इत्यत इदिति 'अचस्तास्वत्' इत्यतः यञोति चानुवर्तते । स-
 दाह — आभ्यामिति । इदभाषपञ्चे 'अनुश्रास्य' इति अमागम विकृते प्राप्ते — बुद्धिशोः ।
 अम् अकिति इति च्छेद्गः । निभ्यायमिदम् । ददृशेति । दृशन् य इति स्थिते इदभाव-
 पञ्चे अमागमे ऋकारस्य यच्चि सञ्जादिना दास्य पात्वे घस्य ष्टुत्वेन ठ इति भावः । इद-
 पञ्चे एवाह — दर्शयेति । अज्ञात्त्वाद् इत्वाद् इत् नेति भावः । द्रष्टेति । तासि अमागमे दास्य
 पात्वे षकारस्य ष्टुत्वेन टकार इति भावः । द्रक्षतीति । अमागमे दास्य पात्वे 'पञो'दि-
 ति कृत्वे सस्य च इति भावः । परवत् । अवश्यत् । पर्येत् । आशीर्लिकिआह — दृश्यादिति ।
 अज्ञात्त्वादिवाद् इत् नेति भावः । लुठि विशेषमाह — इरिवाद् इत् इति । अत्र अक्षपञ्चे गण-
 निषेधे प्राप्ते — कृदशोऽङि । 'श्च' इत्यत्र विशेषणत्वात् सङ्ख्यविधिः । तत्राह — सवर्णो-
 न्तरानामिति । अदृशते इति । अदृशमावपञ्चे 'शञ्च' इत्युत्पात्' इति कसादेशे प्राप्ते सञ्जी-
 श्यर्थः । न दृशः । 'उक्तेः सिच्' इत्यतः उक्तेरिति 'शञ्च' इत्युत्पात्' इत्यतः कस इति
 चानुवर्तते । तत्राह — दृशरन्तेः कसो नेति । कसादेशे तु अदृशदिति स्यादिति भावः ।

दशन दंष्ट्राव्यापारः । पृषोदरादिश्वादननासिकलोः । अत एव निपातनादि-
त्येके । तेषामप्यत्रैव तात्पर्यम् । अर्थनिर्देशस्याधुनिकत्वात् । 'दंशसञ्ज्ञ—' (सु
२२१६) इति नलोपः । दशति । ददशिय—ददष्ट । दश । ददृक्षयति । दश्यात् ।
अदाञ्छीत् । ६६० कृप विलेखने । विलेखनमाकर्षणम् । कृषा—कर्ष । कृषयति—
कृषयति । 'सृष्टुमृशकृषतृपट्पा ञ्लेः सिञ्वा वाच्यः' (वा १८२६) अक्राक्षीत् ।

मद्राक्षीदिति । सिचि अनागमे श्रकारस्य यणि अकारस्य हलन्तलक्षणावृद्धौ शस्य पश्च
ठस्य वत्त्वे सस्य पावमिति भावः । अद्रक्षयत् । दश दशने इति । अपमनिट्, सोप-
पञ्च । कृतानुस्वारनिर्देशः । दंष्ट्राव्यापार इति । अनुमूलगताः स्थूलदन्ता दृष्टाः, त-
द्दयापारः अतस्त्रियादिरूप इत्यर्थः । अनु दंशघातोत्सुष्टि दशनशब्दः । तत्र 'अनिदि-
ताम्' इति गकारस्य लोपो न सम्भवति, स्युटः विद्वत्वाऽभावात् । 'दंशसञ्ज्ञे' त्यपि
नस्य लोपो न सम्भवति, तस्य शस्येव प्रवृत्तेः । तथाच दशन इत्यर्थनिर्देशः क्यमि-
त्यत आह—पृषोदरादित्वादिति । अत एवेति । दशनशब्दनिर्देशादेव नकारस्य लोप इत्य-
स्ये मन्यन्त इत्यर्थः । तेषामपीति । 'निपातनादकारलोप' इति वदन्तामपि पृषोदरा-
दिषु निपातनादिरस्य एव तात्पर्यं न तु धातुपाठे 'दश दशने' इत्यर्थनिर्देशे इति
भावः । विशिगमनाशिवरहमाशङ्क्याह—अर्थनिर्देशस्याधुनिकत्वादिति । सर्वधातुस्वर्गनिद-
शास्य अपाणिनीयवादिशयः । यवविदेशे धातुस्वर्गनिर्देशः पाणिनीय इति भ्रूयातो
निरूपितम् । अथ दशातीत्यादी शयः पितृयेन अकित्वात् 'अनिदिताम्' इति नलोपा-
प्रवृत्तेराह—दशसञ्ज्ञेति नलोप इति । दशतीति । अनुस्वारस्यासिद्धत्वादिति भावः ।
'दशसञ्ज्ञेत्यत्र दधीत्युक्तेराधुनिकत्वे नलोपो न । संयोगात्परत्वेन लिटः कित्वा-
ऽभावादनदितामित्यपि न । ददश । ददशतुः । ददृक्षुः । भारद्वाजनियमात्थलि
वेट् । ददाह—ददशिय—ददष्टेति । अनिट्पथे मद्रादिना शस्य पः । शस्य दुरथेन
ठ इति भावः । दंष्टेति । सासि मद्रादिना शस्य पावे तस्य पश्च अतस्त्रियेण पृत्वमिति भा-
वः । ददृक्षतीति । मद्रादिना शस्य पावे तस्य पश्च अनुस्वारस्य परसवर्णे ङकारे
सस्य पत्वमिति भावः । दशतु । अदशत् । दशेत् । दश्यादिति आक्षीर्लिटि
'अनिदिताम्' इति नलोप इति भावः । अदाञ्छीदिति । सिचि हलन्तलक्षणा
वृद्धिः, शस्य पः, शस्य कः, अनुस्वारस्य परसवर्णेन ङः, सस्य पत्वमिति भावः ।
अददृक्षयत् । इप विलेखने इति । अनिदयम् । कर्षति । कर्षयति । कृषयति । सृष्टुः ।
यत्कि अङ्गताऽकारवशाऽभावात् क्रादिनियमात्पर्यामिट्-चकपिथ । चकृपयुः । चकृप ।
चकपं । चकृपिथ । चकृपिम । इति सिद्धवत्पठ्याह—क्रश-कठेति । 'अनुदात्तस्य च'
इति अम्बिषक्षः । तकारस्य ध्रुवम् । कृषति—कृषयतीति । परस्य कत्वे सस्य पः ।
कर्षत् । अकर्षत् । कर्षत् । कृष्यात् । 'अल्ल इगुपधात्' इति ञ्लेः वसादेशे प्राप्तं आ-
ह—१७३३ इति । अक्राक्षीदिति । ञ्लेः वसादेशामागे सिचि 'अनुदात्तस्य सृष्टुपधस्य'

कभ्रिदुदाजहार । निवासे तु केतयति ।

६६४ दान स्रग्दने । ९९५ शान तेजने । इतो बहुर्यन्ताः स्वरितेतः । दीदा-
सति—दीदासते । शीशांसति—शीशांसते । अर्थविशेषे सन् । अन्यत्र दानयति ।
शानयति । ९९६ हु पचष् पाके । पचति—पचते । पेषिय—पचय । पेषे-
पका । पशीष्ट । ९९७ पच समवाये । सचति—सचते । ९९८ मज्ज सेर्वायाप् । म-
भाज । मेज्जुः । मेजुः । मेजिय—मज्जय । मका । मज्जयति—मज्जयते । अमा-

निवासे स्थिति । अथाभिप्रतीकारार्थपञ्चकादर्थान्तरे पुरादिब्रह्मोक्तवाङ्मिति भावः ।
दान स्रग्दने । शान तेजने इति । तेजर्न तीक्ष्णोकरणम् । इत् इति । 'दान स्रग्दने'
इत्यारभ्य 'बहु प्रापणे' इत्येतरयन्ताः स्वरितेत इत्यर्थः । तत्र धातुपाठे अर्थनिर्देश-
स्य षपञ्चम्यात्वात्तदा दानधातुराजंते शानधातुस्तु निर्याने वर्तते, तदा 'मान् षष् दान्-
शान्' इति सति, 'सन्पद्योः' इति द्विषे, अन्त्यासदस्वे, तस्य 'सन्पद्यः' इति द्विषे,
तस्य 'मान् षष्' इति दीर्घं सति, मकारस्यानुस्वारे, दीर्घांतशीलांताभ्यां छटि स्व-
त्तानुषन्बल्स्य केवञ्चपोरचरितार्थात्वात्, कर्तुं फले तच्छि शपि दीर्घं सने, शीशांसते
इति रूपम् । परागामिनि तु फले परस्मैपदे तिपि शपि दीदांसति, शीशांसति इति
रूपम् । तदाह—दीदांसते रथादि । शीशांसतेति । तोषणेकरोतीत्यर्थः । अर्थविशेषे
इति । आजंते निशाने चार्थे सनिग्यर्थः । अन्वयेति । आजंतेनिशानान्यामन्वयत्र गिज्ज-
न्ताभरस्मैपदमेवोपर्यर्थः । 'अर्थान्तरे अननुषन्बकारपुराद्या' हरदुक्तेरिति भावः । हु-
पचष् पाके इति । हु पकारः चकाराकारश्च इत् । स्वरितेवाद्मवपरी । तदाह—
पचति—पचते इति । पपाच । पेषुः । पेषुः । भारद्वाजनिघमात्पठि वेट् । तदाह—पेषिव-
पचयेति । इत्पठे 'थळि च सेटि' इत्येवान्यासञ्चोपौ । अनिट्पठे तु 'चोः कुः' इति
भावः । पेषथुः । पेष । पपाच—पपच । पेषिव । पेषिम । क्वादिनिघमाद्विट् । पेषे
इति । पेषाते । पेषिरे । पेषिपे । पेषापे । पेषिषे । पेषे । पेषिवहे । पेषिमहे । क्वा-
दिनिघमाद्विट् । फट्टेति । तासि 'चोः कुः' पचयति—पचयते । पचन् । पचत्राम् ।
अपचन्—अपचत । पचेत् । पचोष्टेति । आशीर्लिङ्गं तच्छि मीयुटि 'चोः कुः' ।
पचथुः । अपचोत् । अपच । अपचताम् । अपचयत्—अपचयत । पचथात् । पोर-
देशः । तदाह—पचति—पचते इति । सेडयन् । ससाच । सेचन् । सेचुः । सेचिय । सेच-
थुः । सेच । ससाच—ससच । सेचिव । सेचिम । सेवे । सेचिपे । सेचिवहे । सेचिमहे ।
सचयात् । सचिरीष्ट । असचोत्—असचोत् । असचिष्ट । मज्ज शानुरनिट् । मज्जति ।
द्विटि लिटि वैरुपापादकारदेशादित्यात् 'अठ एकद्वमञ्जे' इत्यप्राप्ते 'तुक्त्वा' इ-
त्येवानीत्यासञ्चोपौ । तदाह—मेज्जुरिति । भारद्वाजनिघमात्पठि वेट् । तदाह—मेज्जिव-
मज्जयेति । इत्पठे 'थळि च सेटि' इत्येवान्यासञ्चोपौ इति भावः । मेज्जिव । मेज्जिम ।

धीद—अमक । ६९९ रञ्ज रागे । नलोः । रजति—रजते । रञ्जात् । रञ्जोष्ठ ।
 अराङ्गीत् । अराङ्गाम् । अरङ्क । १००० राप आक्रोरो । आक्रोरो विद्वातु-
 ध्वानम् । राशाप । रेपे । अष्टाप्तीत्—अशत १००१ त्विप दीप्ती । त्वेपति—
 त्वेषते । तित्विपे । त्वेष्टा । वेद्यति-त्वैद्यते । त्विभ्यात्-त्विदीष्ट । अस्विद्यत्-अस्विद्यत् ।
 अस्विद्याताम् । अस्विद्यन्त । १००२ यज देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । यजति-यजत ।

म्यद्दिनियमादिट् । भेजे । भेजिषे । भेजिष्वहे । मन्नेत्यादि । सुगमम् । रञ्ज रागे
 रति । भोषधोऽयम् । कृतानुस्वारपरसवर्णनिर्देशः । अनिडयम् । शरः विधेन हित्वाऽ-
 भावात्, 'अनिदताम्' इत्यप्रास्तावपि 'रङ्गे' इति शपि नलोपरतदाह-रजति-रजते
 इति । संयोगात्परवाकिल्लो म क्तिवम् । शरञ्ज । शरञ्जतुः । भारद्वाजनियमात्यक्ति
 वेट् । ररजिय—राडयथ । अनिट्पथे अस्य कुत्वेन वाः । ततोऽनुस्वारपरसवर्णोपका-
 रनिवृत्तौ गस्य चार्वेन कः । मत्स्यानुस्वारे अस्य परसवर्णो ङकार इति भावः । र-
 ङ्जिष्व । ररञ्जम । म्वादिनियमादिट् । रङ्ग । रङ्गयति—रङ्गयते । रजतु । रज-
 ताम् । अरजत्—अरजत । रजेत्—रजेत । आशीर्वाङ्क यासुटा किरधात् 'अनिदि-
 ताम्' इति षोप । तदाह—'स्वादि'त् । 'रङ्गो'तेति । आरमनेपदे हित्वा सीयुट् अक्ष-
 कुत्वेन गा, उठ. परसवर्णसम्बन्धकारनिवृत्तौ, गस्य कः, षस्य परसवर्णो ङः, परात्मि-
 ति भावः । अरङ्गीदिति । सिचि हलन्तलक्षणवृद्धौ कुत्वादि पूर्ववत् । अनेह हलन्तल-
 ध्यानेऽपि हलन्तलक्षणा वृद्धिः प्रवर्तते इति माप्येत्पद्यम् । अराङ्गामिति । 'सलो हलि'
 इति सलोपः । कुत्वादि पूर्ववत् । अरङ्केति । अरङ्कत्ति प्रथमपुरुषे कवचने 'सलो हलि'
 इति सलोपे कुत्वादि । शप आक्रोरो इति । अनिडयम् । भारद्वाजनियमात्यक्ति वेट् । यमा-
 दी तु म्वादिनियमादिट् । अष्टाप्तीदिति । हलन्तलक्षणा वृद्धिः । अशपेति । 'सलो हलि'
 इति सलोपः । अराष्टाताम् । त्विषधातुरनिट् । नापि लूपपथगुणः । तदाह—त्वेषति-त्वेषते
 इति । तित्वेष । तित्वेषतुः । तित्वेषुः । तित्वेषिष । तित्वेषिषुः । तित्वेषिष । तित्वेषिष ।
 तित्वेषिष । तित्वेषिष । म्वादिनियमादिट् । तित्वेषे इति । तित्वेषाते । तित्वि-
 षरे । तित्वेषिषे । तित्वेषाये । तित्वेषिषे । तित्वेषे । तित्वेषिषे । तित्वेषि-
 षहे । त्वेषे'त । तासि लकारस्य ष्टुत्वम् । त्वेषति-त्वेषते इति । स्ये ङत्वधाये । त्वे-
 षतु । त्वेषताम् । अत्वेषत्—अत्वेषत । त्वेषेत्—त्वेषेत । त्विभ्यादिति । यासुटा आ-
 ङ्गीर्वाङ्क किरवाङ्क लूपपथगुणः । लिङीथेति । 'सिचि हलन्तलक्षणा अरमनेपदेषु' इति किरवाङ्क
 गुणः । अङ्क पररमनेपदे 'सल इदुपधात्' इति ष्येः लसः किरवाङ्क गुणः । तदाह—
 अत्विषादित्यादि । अङ्क आरमनेपदे ष्येः वसादेशं मरवा आह—अत्विषतेति । अत्विष-
 षतेति । अत्विषत् इति इति रिथते 'कसस्याधि' इत्यन्त्यलोपासम्भवादतः परावात् 'मा-
 रमनेपदे'त्यत्र इत्येदादेशाऽसम्भवादान्तादेशे क्त्वरयान्तलोपेपररूपे वा रूपमिति मत्,
 वा । यत्र देवपूजेति । अनिडयम् । यजति-यजते इति । देवान् पूजयति-सङ्गमयति । ददाति

२५०८ लिट्यभ्यासस्योभयेषाम् ६।१।१५० वच्चादीनां प्रक्षादीनां
 न्यासासस्य सम्प्रसारणं न्यासिकृतिः । इयाज् । २५०९ वचिस्वपियजादीनां
 किति ६।१।१५१ वचिस्वप्योरजादीनां च सम्प्रसारणं न्यासिकृतिः । पुनः
 प्रसङ्गविधानादित्त्वम् । ईजतुः । ईजः । इयजिय—इयज् । ईजे । यथा । यद्यपि—
 यद्यते । इयात् । मशीष्ट । अयादीत्—अयष्ट । १००३ इ वप् षीजसन्ताने ।

वोरथः । णळि द्विवादी तु यवाज् नः इति स्थिते—लिट्यभ्यासस्योभयेषाम् । 'व्यह
 सम्प्रसारणम्' इत्यतः सम्प्रसारणमित्यनुवर्तते । 'वचिस्व'पयजादीनाम्' इति सूत्रो-
 पात्ता 'प्रद्विष्यावपि' इति सूत्रोपात्ताश्च षममशब्देन गृह्यन्ते । तदाह—वच्चादीनां
 प्रक्षादीनां चेतः । अत्र वच्चादीनामित्यनेन वचिः स्वपिः यजादपरश्च विवक्षिताः ।
 'यत्र देवपूजा' इत्यारभ्य 'दु भो वि व गतिरुद्यो' इत्येतत्पर्यन्ता यजाद्याः । तदु-
 क्तम्—'यजिर्वैपिर्वैहिरक्षैव वसिर्वैष्वेय इत्यपि । हेम् वदिः श्वपतिरक्षेव यजाद्याः
 स्युमिमे नव ।' इति । तेष्वन-सर्वावावृत्तित्वयोः पृथग्ग्रहणम् । प्रक्षादीनामित्यनेन
 तु प्रद्विष्यावपिभ्यश्चिर्वाष्टिचितिर्वातिपृष्वतिभृश्रजठयो विवक्षिताः । इत्यनेति । अ-
 न्यासासकारण्य सम्प्रसारणे हकारे 'सम्प्रसारणाच्च' इति पूर्वकामिति भावः । यज्
 अनुम् इति स्थिते द्वित्वे अन्धासासकारण्य सम्प्रसारणे पूर्वकूपे च इयजतुरिति प्राप्ते-
 र्विस्वपि । 'वविस्वपीति' इका निर्देशः । सौश्रः सम्प्रसारणाभावः । आदिनादौ य-
 जिनेव सशस्यते, न तु वःस्वपिभ्याम्, तथा मति हि वचरादे' स्वभ्यादेर्यजादे
 प्रथेय्यं इयात् । तथा सति पृथक्स्वपिग्रहणं व्यर्थं इयात्, अदादिगणे लुग्विकरणे
 'वच परिभाषणे' इत्याभ्य चक्षस्व 'जि वप् षादे' इत्यस्य वच्चादिग्रहणेनैव सिद्धेः ।
 तदाह—वचिस्वप्योरजादीनां चेतः । ननु यज अनुस् इति स्थिते द्विवात्परावासास-
 कारणे कृते 'विप्रतिषेवे यद्वाचितं तदुवाचितमेव' इति न्यायेन द्वित्वस्य कथं प्राप्ति
 रित्याशङ्क्याह—पुनः प्रसङ्गेति । ईजतुरिति । यज् अनुम् इति स्थिते सम्प्रसारणे पूर्व
 रूपे च कृते द्वित्वे सवर्णदीर्घ इति भावः । पूर्व चात्र किति किति 'वचिस्वपि' इति
 सूत्रम्, अकिति किति तु 'लिट्यभ्यासस्य' इति सूत्रमिति स्थितिः । भारद्वाजनिप
 मास्यलि वेत् । कृते द्वित्वे अद्विवादाच्चस्वपित्यनुवृत्तौ 'खित्यभ्यासस्य' इत्यभ्यास
 सकारण्य सम्प्रसारणम् । तदाह—इयजिय—इयष्टेति । अनिट्यथे प्रक्षादीनां जस्य शब्दे
 ष्टुवेन यस्य ठः । ईजधुः । ईज । इयाज्—इयज् । ईजिव । ईजिम । ईजे इति । 'असयोगात्'
 इति कित्वात् 'वचिस्वपि' इति सम्प्रसारणे कृते द्वित्वे सवर्णदीर्घ इति भावः । ईजाते ।
 ईजिरे । आदिनियमादित् । ईजिपे । ईजाथे । ईजिष्वे । ईजे । ईजिवहे । ईजिमहे ।
 ०६१ । तानि प्रक्षादिनां जस्य पठ्व ष्टुवेन तक् रस्य थः । यद्यपि—यद्यते इति । प्रक्षा
 दिनां जस्य शब्दे 'पठोः' इति वस्य शब्दे सस्य शब्दमिति भावः । यजतु—यजताम् ।
 अयजतु—अयजत । अजेत्—अजेत् । आशीर्किति आह—इत्यादीर्षि, या सुटः कित्वात्

धीः प्रवृत्तान् चेत्रे विकिरणं गर्भाधानं च । अयं छेदनेऽपि । केशान् भवति । उवाच ।
ऊरे । वसा । उप्यात् । व-नीष्ट । प्रवृत्तान्छेत् । अवात् । १००४ बहु प्रापये ।
उवाह । उवाहिय । 'सहिवहोरोदबलंस्व' (१ २१५०) । उवोह । ऊहे । वोहा ।
वच्यति—वच्यते । अवाचीत् । अवाहाम् । अवाहू । अवाह । अवाहाताम् ।

'वविरवपि' इति सम्प्रसारणमिति भावः । ववीट्टेति ।। आसीर्दिङ् आरमनेपदे प्रथ-
मैकवचने स्त्रीयुटि जरय चत्वे तस्य चात्वे सम्य धावमिति भावः ।। यदाधीदिति । सिचि
हलन्तलक्षणा वृद्धिः । अस्य व, तस्य का, सम्य व इति भावः । यत्तेति । अयत् सू-
त इति स्थिते 'अलो झलि' इति सलोपे, जरय वः, वृत्त्वेन तकारस्य ट इति भावः ।
अयदाताम् । अयदात् । अयदयत्—अयदयत् । दु वृत्त्वेन तकारस्य ए इति । प्रतोदाथं धी-
जानां धेत्रेषु यत्पेणे इत्यर्थः । तदाह—तेने निमित्तामिति । 'वपिः प्रवृत्तानां' इति
'सम्बन्धोः' इत्यत्र भाष्यम् । गर्भाधानं चेति । 'अप्रमत्ता एव तन्गुमेतं मा वः धेत्रे प-
रबीजानि धाम्नुः' इत्यादी तया दर्शनादिति भावः । अयं छेदनेऽपीति । वतंते इति
शेषः । केशान् भवतीति । द्वित्तोऽप्यर्थः । अनिडयम् । उवापेति । 'द्वित्यन्धासस्य' इ-
त्यधिक्यस्यासस्य सम्प्रसारणमिति भावः । किति तु 'वविरवपि' इति द्विरवधारणस्य
स्यसागणे कृते द्वित्वम् । ऊपत् । ऊपुः । उवपिय-उवप्य । ऊपथुः । ऊ । उवाप-
उवप । ऊपिव । ऊपिस । ऊपे इति । ऊपाते । ऊपिरे । ऊपिवे । ऊपापे । ऊपिवे ।
ऊपे । ऊपिवहे । ऊपियहे । वत्तेति । वप्स्यति—वप्स्यते । वपत्—वपतीम् । अवपत्—
अवपत् । वेपत्—वेपत् । वप्स्यदिति । आशिवि चामुटः द्विरवात् 'वविरवपि' इति स-
म्प्रसारणम् । वप्सीट्टेति । स्त्रीयुटि रूपम् । प्रवृत्तान्छेदिति । लुङि परस्मैपदे सिचि हल-
न्तलक्षणा वृद्धिः । 'नेराद्' इति धात्वम् । अवाहाम् । अवाहाम् । अवपेति । आरमने-
पदे लुङि 'अलो झलि' इति सलोपः । अवप्साताम् । बहु प्रापणे इति । अयमनिट् ।
वहति—वहते । उवाहेति । 'द्वित्यन्धासस्य' इति अकिति अन्धासस्य सम्प्रसारणमि-
ति भावः । किति 'वविरवपि' इति सम्प्रसारणे कृते द्वित्वम् । ऊहत् । ऊहूः । आर-
द्राजनिपमारयलि वेट् । तदाह—उवाहियेति । 'न चासद्' इति निषेधात् 'यलि च सेटि'
इति न भवति । अयं यलि अनिट्पक्षे आह—सहिवहोरोदबलंस्वेति । सहिवहोरवर्षस्य
ओस्यादृढलोपे पात् इत्यर्थः । 'द्विकोर' इति दीर्घं वाचिता ओत्त्वमिति भावः ।
अवोहेति । उवह् य इति स्थिते उववत्पुट्टलोपाः ओत्त्वं चेति भावः । ऊपथुः ।
ऊह । उवाह—उवह । ऊहिव । ऊहिस । आदिनिपमाद्दिट् । ऊहे इति । ऊहाते ।
ऊहिरे । ऊहिवे । ऊहापे । ऊहिवे—ऊहिद्वे । ऊहे । ऊहिवहे । ऊहिवे । सेटेति ।
पाति उववत्पुट्टलोपाः ओत्त्व च । लुङि एपे, इय टः, तस्य का, वत्वम् । तदा-
ह—वपति—वपते इति । वहत्—वहताम् । अवहत्—अवहत् । वहेत्—वहेत् । उवा-
त् । अवाचीदिति । हलन्तलक्षणावृद्धौ ङकपाः प्राक्वत् । प्रतोदामिति । 'अलो झलि' इति

अवक्षत । अगोढाः । अवोढयम् । १००५ वस निशासे । परस्मैपदी । वषति ।
 उवाच । २ १० शान्तिवर्तिघनोर्वां च २३६०॥ इच्छुम्याः परस्यैषा सस्य
 य स्यात् । ऊवत् । ऊपु । उवतिथ—उवाच । वस्ता । 'स' स्वार्धप तुके'
 (६ २४२) । वस्यति । उवात् । उवासीत् । उवाताम् । वेञ् १००६ त-
 न्नुसन्ताने । वयति—वयते २८११ वेजा वयिः २ धा४२॥ वा स्वाङ्गिण्टि ।
 इकार उच्चारणार्थं । उवायः २५१२ प्रहृज्यावयिष्यधिविचिचिचिचिचिचि-
 सञ्चोप ढवधवधुवधुवधोवाः ओषं घेति भावाः । भवाञ्जानत । उति सिचि उदी
 उक्याः । अवाचीः । अवोडम् । अवोड । अवाचम् । अवाचव । अवाचम । मनोटेते ।
 सुष्टि आत्मनेपदे प्रथमपुरुषैकवचने अवह् स् ठ इति स्थिते सञ्चोपः ढवधवधुवधुवध-
 लोवाः ओषवे च । भवजातामिति । आतामि सिचि ढकषा इति भावाः । भववनेति ।
 'आत्मनेपदेष्वनत' इत्यधदेशः । पयोडवयिनि । अवधि । अवधवधि । अवधमहि । अव-
 दयत्—भवदयत । इति वदत्यन्ताः स्वरितेतो गताः । वसवापुरनिट् । अकिति छिटि
 परे 'छिट्यम्यासस्य' इत्यम्यासस्य सम्प्रसारणम् । तदाह—उवासेति । किति तु 'व-
 चिचिचि' इति सम्प्रसारणे कृते द्विधादौ ऊप् अणुम् इति ण्यते सकारस्य आदेशप्र-
 त्ययव्यवस्थामावाद्गोत्रे परवे—शान्तिवसि । 'सहेः साहः सा' इत्यतः स इति चश्च-
 न्तमनुवर्तते । 'इष्कोः' इति 'अपदान्तस्य मूर्धन्याः' इति चाधिकृतम् । तदाह—एक
 वर्गाभ्य विनि । भारद्वाजनिघमात्परिकि वेट् इति मरवा आह—उवमिध-उवासेति । 'न
 दावदम्' इति निषेधात् 'यकि च सेटि' इति न भवति । ऊपयुः । ऊप । उवाच—उ-
 वस । ऊपिच । ऊपिम् । आदिनिघमादिट् । वस् स्य ति इति स्थिते आह—सः स्वा-
 र्धवाट्टके इति । अनेन सकारस्य सकार इति भावाः । वस्यु । अवसेत् । वसेत् । उवा-
 र्ति । आशीतिष्ठि पासुटः क्तिशात् वस्य सम्प्रसारणे शान्तिवसि' इति पात्रमिति
 भावाः । अवागोदिनि । सिचि हञन्तलृण्युदी सस्य तकारः । अवातामिति । अवस्-
 सु तामिति स्थिते षुदौ 'सञ्चो हाञि' इति सञ्चोपे प्रथमलक्षणमाधिस्य सकाराद्या-
 र्द्धभातुकरत्वात् आतुसकारस्य 'साः सि' इति तकारः । वस्तुतस्तु सिञ्चोपस्यासि-
 द्वात्वात् 'साः सि' इति तकारे सिञ्चोप इति बोध्यम् । अवासुः । अवासीः । अवा-
 चम् । अवाच । अवाचम् । अवाचव । अवाचम । अवाचयत्—चेञ्चातुरनिट् ।
 प्रिवातुमपपदी । सन्तुसन्तानः पटनिर्माणार्थं तन्तुना तिर्यङ्प्रमाणविशेषः । वयति-
 वयते इति । शपि अवादेशः । वेजा वयिः । शेषपूरणेन सूत्रेण व्यापटे—वा स्यात्सि-
 रणि । 'छिट्यम्यासस्य' इत्यतः अम्यतरस्यामित्यनुष्टुप्तेरिति भावाः । उवाच-
 र्णार्थ इति । इकारस्य ह्रस्वकल्पे तु नुम् स्माद्धिति भावः । उवावेति । यकि
 अवादेशे यजादित्वाद्भक्ति छिटि परे 'छिट्यम्यासस्य' इति चकारस्य सम्प्रसारणे
 रूपचाङ्गिरिति भावाः । अत्र पकारस्य तु न सम्प्रसारणम्, 'छिटि चपो च'

सञ्चोप ढवधवधुवधुवधोवाः ओषं घेति भावाः । भवाञ्जानत । उति सिचि उदी
 उक्याः । अवाचीः । अवोडम् । अवोड । अवाचम् । अवाचव । अवाचम । मनोटेते ।
 सुष्टि आत्मनेपदे प्रथमपुरुषैकवचने अवह् स् ठ इति स्थिते सञ्चोपः ढवधवधुवधुवध-
 लोवाः ओषवे च । भवजातामिति । आतामि सिचि ढकषा इति भावाः । भववनेति ।
 'आत्मनेपदेष्वनत' इत्यधदेशः । पयोडवयिनि । अवधि । अवधवधि । अवधमहि । अव-
 दयत्—भवदयत । इति वदत्यन्ताः स्वरितेतो गताः । वसवापुरनिट् । अकिति छिटि
 परे 'छिट्यम्यासस्य' इत्यम्यासस्य सम्प्रसारणम् । तदाह—उवासेति । किति तु 'व-
 चिचिचि' इति सम्प्रसारणे कृते द्विधादौ ऊप् अणुम् इति ण्यते सकारस्य आदेशप्र-
 त्ययव्यवस्थामावाद्गोत्रे परवे—शान्तिवसि । 'सहेः साहः सा' इत्यतः स इति चश्च-
 न्तमनुवर्तते । 'इष्कोः' इति 'अपदान्तस्य मूर्धन्याः' इति चाधिकृतम् । तदाह—एक
 वर्गाभ्य विनि । भारद्वाजनिघमात्परिकि वेट् इति मरवा आह—उवमिध-उवासेति । 'न
 दावदम्' इति निषेधात् 'यकि च सेटि' इति न भवति । ऊपयुः । ऊप । उवाच—उ-
 वस । ऊपिच । ऊपिम् । आदिनिघमादिट् । वस् स्य ति इति स्थिते आह—सः स्वा-
 र्धवाट्टके इति । अनेन सकारस्य सकार इति भावाः । वस्यु । अवसेत् । वसेत् । उवा-
 र्ति । आशीतिष्ठि पासुटः क्तिशात् वस्य सम्प्रसारणे शान्तिवसि' इति पात्रमिति
 भावाः । अवागोदिनि । सिचि हञन्तलृण्युदी सस्य तकारः । अवातामिति । अवस्-
 सु तामिति स्थिते षुदौ 'सञ्चो हाञि' इति सञ्चोपे प्रथमलक्षणमाधिस्य सकाराद्या-
 र्द्धभातुकरत्वात् आतुसकारस्य 'साः सि' इति तकारः । वस्तुतस्तु सिञ्चोपस्यासि-
 द्वात्वात् 'साः सि' इति तकारे सिञ्चोप इति बोध्यम् । अवासुः । अवासीः । अवा-
 चम् । अवाच । अवाचम् । अवाचव । अवाचम । अवाचयत्—चेञ्चातुरनिट् ।
 प्रिवातुमपपदी । सन्तुसन्तानः पटनिर्माणार्थं तन्तुना तिर्यङ्प्रमाणविशेषः । वयति-
 वयते इति । शपि अवादेशः । वेजा वयिः । शेषपूरणेन सूत्रेण व्यापटे—वा स्यात्सि-
 रणि । 'छिट्यम्यासस्य' इत्यतः अम्यतरस्यामित्यनुष्टुप्तेरिति भावाः । उवाच-
 र्णार्थ इति । इकारस्य ह्रस्वकल्पे तु नुम् स्माद्धिति भावः । उवावेति । यकि
 अवादेशे यजादित्वाद्भक्ति छिटि परे 'छिट्यम्यासस्य' इति चकारस्य सम्प्रसारणे
 रूपचाङ्गिरिति भावाः । अत्र पकारस्य तु न सम्प्रसारणम्, 'छिटि चपो च'

पृच्छतिभृञ्जतीनां डिति च ६।१।१६। एषा किति षिति च सम्प्रसारणं
 स्यात् । इत यकारस्य प्राप्ते—२४१३ लिटि षयो यः ६।१।३८॥ षयो
 यस्य सम्प्रसारणं न स्यात्लिटि । ऊवदुः । ऊवुः । २४१४ यथास्याम्यतरस्या
 किति ६।१।३६॥ षयो यस्य वो वा स्यात्किति लिटि । ऊवदु । ऊवु । उव-
 यिय । ययस्तासावभावःशर्ला नित्यमिट् । स्यानिवद्भावेन श्रित्वात् । ऊये । ऊवे ।
 वयादेः । भावे—२४१५ घेञ् ६।१।३७॥ वेभो न सम्प्रसारणं स्यात्लिटि । ववौ ।

इति लक्षणेद्यस्यानुपदमेव वक्ष्यमाणत्वादिति भावः । षद्यपि षलि वयादेशाभा-
 वेऽपि द्वितये अस्यास्य सम्प्रसारणे 'अथो षिति' इति वृद्धौ वयादेशेऽपि उवायेति
 लिख्यति । तथापि ऊपनुसिवाद्यर्थं वयादेशस्य आवश्यकत्वादिहापि वयादेशो न्या-
 य्यतादुपययत्नः । ये अनुस इति स्थिते वयादेशे कृते-प्रतिष्ठा । चकारेण 'वचिस्ववि
 यभादीनाम्' इत्यर्थः किति संसृज्यते । 'एष सम्प्रसारणमिप्यनुवर्तते । तदाह-
 पवामित्यादि । अथ परस्मैपदिप्रकादिपाह्वात् 'अय-अय-अय' गतो इति पठितस्य-
 रमनेपदिनो षयेन प्रहयम् । यथादिवादेव षये सम्प्रसारणे सिद्धे अत्र षयप्रहयं स्पष्टा
 र्थमिति भाष्ये स्पष्टम् । इति यकारस्य प्राप्ते इति । 'न सम्प्रसारणे सम्प्रसारणम्' इति
 द्विधाऽप्यस्य षण्यः पूर्वे सम्प्रसारणमिति विज्ञानाच्छकारस्य सम्प्रसारणे प्राप्ते सतीत्य-
 र्थः । लिटि वयो । सम्प्रसारणं नेति । 'न सम्प्रसारणे सम्प्रसारणम्' इत्यर्थः तदनुवृत्तेरिति
 भावः । तथा च यकारस्य सम्प्रसारणनिषेधे यकारस्य सम्प्रसारणमिति भावः तदाह-
 ऊवदुर्निति । वक्ष्यते । 'लिटि षयो यः' इत्यनुवर्तते । तदाह-अयो यत्स्य इति । उवविभेः ।
 अकित्वाच्च यः । अजन्तावाद्कारकत्वाच्च षलि इह विकल्पमात्रं ह्यह—यस्य
 सावभावात्तन्निमित्तमिति । वयेर्लिट्येव विहितत्वेन तासावभावात् 'अथस्तासवत्'
 इति 'उपदेशेऽजयत्' इति च ह्यनिषेधाऽप्रसक्त्या क्वादिनिपसाधित्यमित्यर्थः ।
 'परतासावस्ति नित्याऽलिट् च' इति भाष्यम् । ऊवपुः-ऊवपुः । ऊय-ऊय । उवाय-
 उवय । ऊयिव-ऊयिव । ऊयिम-ऊयिम । अनु षयेरनित्वात् कयमुमयपरित्वमि-
 त्यत आह—स्यानिवद्भावेनेति । ऊये—ऊये इति । 'यथास्याम्यतरस्याम्' इति वत्वविक-
 ल्पः । वत्वाभावे 'लिटि षयो यः' इति यकारस्य सम्प्रसारणनिषेधः । यकारस्य 'प्र-
 दिश्या' इति 'वचिस्ववि' इति वा सम्प्रसारणम् । ऊवाते । ऊविरे । ऊविपे । ऊवापे ।
 ऊविष्ये । ऊये । ऊयिष्ये । ऊयिमहे । क्वादिनिपसाधित् । एष, उवाते । ऊविरे । इत्या-
 दि । वयादेशाभाव इति । यथादिवात् 'लिट्यस्यास्य' इति 'वचिस्ववि' इति च स-
 म्प्रसारणे प्राप्ते सतीति शेषः । वेभः । 'लिटि षयो यः' इत्यतो लिटीति 'न सम्प्रसार-
 णे सम्प्रसारणम्' इत्यतो न सम्प्रसारणमिति चानुवर्तते । तदाह—इषा नेति । अथ
 'इति नानुवर्तते । तदाह—नेवाविति । अलि सम्प्रसारणनिषेधे'भादेव उपदेशे' इत्या-

नित्यमिद् । विभ्ययिष । विभ्याय—विभ्यय । विभ्ये । म्यात् । वीयात् । २१।
 छीष्ट । अम्यासीत्—अम्यास । १००८ द्वेभ्य इत्सु च । इति—इयते ।
 २४।७ अम्यस्तस्य च १।।३३॥ अम्यस्तोमविभ्यतो द्वेभ्यः सम्प्रसारणं म्यात् ।
 ततो द्वित्वम् । जुहाव । जुहुवत् । जुहुवुः । जुहोय—जुह्विय । जुह्वे । हाता ।

स्वनीति । विभ्ययिषेति । अकिराद्भ्यासरय सम्प्रसारणमिति भावः । विभ्ययुः । विभ्य
 विभ्याय—विभ्ययेति । अकिराद्भ्यासरय सम्प्रसारणे विभ्ययविकल्पपाद्बुद्धिविकल्प
 इति भावः । विभ्ययव । विभ्ययम् । विभ्ये इति । क्लिप्त्वात् 'वचित्स्वपि' इति सम्प्रसारणे
 पूर्वरूपे वि इत्यस्य द्वित्वे षमिति भावः । विभ्याते । विभ्येरे । विभ्येषे । विभ्यापे ।
 विभ्यद्वे—विभ्यिष्ये । विभ्ये । विभ्यिष्ये । विभ्यिष्ये । म्यानेति । तासि प्रकारस्य आ
 रम् । क्यारपति—क्यारप्यते । व्ययत्तु व्ययताम् । क्यारयत्—क्यारयत् । क्ययेत्—
 क्ययेत् । योयादिति । क्लिप्त्वात् 'वचित्स्वपि' इति सम्प्रसारणे पूर्वरूपे 'कृत्सावंधातुकयोः'
 इति दीर्घः । योयास्ताम् । म्यानेतेति । म्यानेतेति सीतुटि आरम् । म्यामीदिति ।
 लुकि विचि आरे इत्सुकोः सित्तलोपः । अम्यासिष्टामित्वादि । म्यास्येति । लुकि आत्म-
 नेपदे अम्ये स् त इति स्थिते आरवमिति भावः । अम्यासातामित्वादि । अम्यास्यत्—
 अम्यास्यत् । द्वेषानुसृतिम् । मित्तानुसृपदी । इत्सेनेति । आकारव्याप्यः 'अरावटो'-
 म्यादिनाइहोऽत्र विद्विषतः । इयनि—इयते इति । हापि अवादेशः । णकारो अकिति 'लित्य-
 म्यासरय' इति अम्यासस्यैव सम्प्रसारणे प्राप्ते स्वरस्य च । 'ङ्' सम्प्रसारणम् । इत्य-
 जुवतते 'ङ्' इति कृतात्स्य 'ङ्' इत्यस्य षष्ठ्यन्तम् । तथाच अम्यस्तीमृतस्य द्वेभ्यः
 सम्प्रसारणमिति कल्प्यते । तथा सति णलि द्वे अ इति स्थिते द्वित्वे कृते 'द्वेभ्यम्यर-
 य' इत्यपरतसंज्ञायामुत्तरलपटस्य सम्प्रसारणे कृते पूर्वस्यटस्याम्यासरय 'त सम्प्र-
 सारणे सम्प्रसारणम्' इति निषेधः स्यादित्यत आह—अम्यातीमविरत इति । ननु षष्ठ्य-
 स्तीमविरतयो द्वेभ्यः सम्प्रसारणं तर्हि द्वित्वं वाचित्वा परस्वारसम्प्रसारणे सति 'द्वि-
 त्वेपेधे षट्' इति तद्वाचितम् इति म्यायात् द्वित्वं न स्यादित्यत आह—उतो द्वित्वमिति ।
 सम्प्रसारणानन्तरं द्वित्वमित्यर्थः, पुनः प्रसङ्गविज्ञानादिति भावः । तथाच णलि आरे
 कृते सम्प्रसारणे पूर्वरूपे 'ङ्' इत्यस्य द्वित्वे 'कुहोऽपु' इति श्रुते तस्य आरे । 'अचो
 म्याति' इति श्रुतौ अवादेशे परिनिष्ठितं रूपमाह—जुहावेति । जुहुवुमिति । अतुमि
 आरपे आरलोपं वाचित्वा अन्तरङ्गत्वात् 'अम्यस्तस्य च' इत्यनेन सम्प्रसारणे 'वा-
 चादाङ्' बलीयाः इत्यस्याऽनियतया अन्तरङ्गत्वात्पूर्वरूपे कृते द्वित्वे तर्हिति भावः ।
 षष्ठ्यपि कर्तव्यं 'वचित्स्वपि' इति सम्प्रसारणेऽपि सिद्धमिदम् । तथाच अकिति अ वरय-
 क्तम्यस्तस्य चेत्येतत् स्यात्पत्वादिहापि भवेतीति बोध्यम् । एवं जुहुवुः । भारताज-
 निषमारणलि वेत् । तदाह—जुहोय, जुह्वियेति । जुहुवयुः । जुहुव । जुहाव—जुहव ।
 जुहुविष । जुहुविम । आदिनिषमादिद् । जुहुवे । जुहुवाते । जुहुवरे । जुहुविष । जुहुव-

हृयात् । हाथीष्ट । २४१८ लिपिसिचिद्विह्व ३।१।१३॥ एम्बश्चलेरह स्यात् ।
 २४१९ आरमनेपदेऽन्यतरस्याम् ३।१।१४॥ 'आतो लोपः—' (५ २३
 ७२) । अहत् । अहताम् । अहन् । अहन-अहस्त ।

अप द्वौ परस्मैपदिनौ । १००९ वद स्पृचाया वाचि । अन्ध वदति । उवाद ।
 ऊदतुः । उवादिय । वदिता । उपात् । 'वदवन्न—' (५ २२६*) इति वृद्धिः ।
 अवादीत् । १०१० दुभ्रो शिव गतिवृद्धयो । इवयति । २४२० विभाषा श्वैः
 ६।१।३०॥ इवयतेः सम्प्रसारणं वा स्वाङ्गिति 'य'ञ्च च । शुशाव । शुशुवतुः ।

धे । जुहुविष्ने । जुहुवे । जुहुविषहे । जुहुविमहे । हातेति । तासि आरवम् । द्वार्य-
 ति-द्वार्यते । द्वयतु-द्वयताम् । अह्वयत्-अह्वयत । ह्वयत्-ह्वयेत् । हृयादिति ।
 आशीर्लिङि आस्वे यामुटि किरात् 'वचिस्वपि' इति सम्प्रसारणे पूर्वक्षेपे 'अहृत्सार्व-
 धातुरूपः' इति दीर्घ इति भावः । हाथीष्टेति । आशीर्लिङि सीयुटि रूपम् । लुङि विष्ने-
 यमाह-लिङिसिचि । लिपि सिचि हा एषां समाहारद्वन्द्वारूपम्यकवचनम् । 'ज्ठेः सिचु'
 इत्यस्य ज्ठोरिति 'अन्वयविक्रियातिभ्यः' इत्यतः अङिति चानुवर्तते । तदाह-एम्ब
 इति । इद् परस्मैपदात्पदम्, आरमनेपदे विकल्पविधात्वात् । तदाह-म रमनेपदेषु आतो
 लोपः इति । अ हा अ ट् इति स्थिते 'आतो लोप इति च' इत्याहाप इत्यर्थः । अह
 दिति । अहताम् । अह प्रत्यादि । अहनेति । लुङि आरमनेपद अङि रूपम् । अह्वेताम् ।
 अह्वेतापादि । अहभावपथे स्वाह—अह्वेतात् । अह्वेतात् । अह्वेतात् । इत्यादि ।
 अह्वेतात्-अह्वेतात् ।

वद स्पृचाया वाचाति । अन्धविविधमनेव स्वशोचारेण इत्यर्थः । सेश्यम् । अन्ध
 वदतीति । 'अन्धोऽप्यन्यमामिमुक्ये । अमिमुखं वदतीत्यर्थः' 'अन्ध गःपर्यवदेसु' इति
 गतिस्वादेश्चैत्यस्य धातोः प्रागेव प्रयोग इति भावः । अकिति लिङि द्विवे 'लिट्य-
 र्थासत्य' इति सम्प्रसारणमिति भावः आह—उवादेति । किति लिङि तु 'वचिस्वपि-
 यजादीनाम्' इति द्विवात्प्रकृ सम्प्रसारणे कृते द्विवे सव्यदीर्घ इति मत्वाह—ऊद-
 द्वादि । उवादयेति । द्विवे अभ्यासस्य सम्प्रसारणमिति भावः । ऊदथुः । ऊद ।
 उवाद-उवद । ऊदिव । ऊदिम । उदितेति । तासि हट् । वदिष्यति । वदतु । अयदत् ।
 वदेत् । उपादेति । आशीर्लिङि यामुटा किरात् 'वचिस्वपि' इति सम्प्रसारणमिति
 भावः । 'अवादीत्' इत्यत्र हलन्तलक्षणवृद्धेः 'नेति' इति निषेधस्यि 'अतो हलादी' इति
 वृद्धिविकल्पमाहाद्य वदवाजोः प्रथक् प्रहणाद्बुद्धिरवभिप्रेत्याह—वदनेनेति
 वृद्धिरित । एतदर्थमेव 'वद्वज्जहलन्तस्य' इत्यत्र वदधातोः प्रथक् प्रहणमिति भावः ।
 ट् धो शिव इति । दुरोकाररचेत् । इवयतीति । शपि गुणाऽयाऽशी । अङिति तु अकिति
 गच्छादौ 'लिट्यभ्यासस्य' इत्यभ्यासस्य निरत्यं सम्प्रसारणे प्राप्ते, किति तु अगुसादौ
 द्विवात्प्रकृ 'वचिस्वपि' इति निरत्यं सम्प्रसारणे प्राप्ते आह—विभाषा श्वैः । सम्प्रसा-

'श्वमतेलिटयम्यासजक्षयप्रतिषेधः' (वा १४६२) । तेन 'लिटयाम्वास्य-' (सू २४०८) इति सम्प्रसारणं ना विधाय । शिथियतुः । श्वयता । श्वयेत् । श्वयात् । 'जन्तन्मु' (सू १२६१) इत्यच्त्वा । २०२१ श्वयतेरः ॐहाश्नः॥ श्वयते-
रिकारस्याकारः स्मादाङ् । पररूपम् । अरवत् । अश्वताम् । अश्वन् । 'विभाषा
घेट्श्वयोः' (सू २३७५) इति चङ् । इयच् । अशिश्वयत् । 'स्यन्त-' (सू

रक्षमिति । 'यञ्ङः सम्प्रसारणम्' इत्यतस्तदनुवृत्तेरिति भावः । लिटि यञ्ङिति । 'लिटय-
ञ्ङोः' इत्यनुवृत्तेरिति भावः । श्रुत्यापेति । यञ्ङि अस्यासम्प्रसारणं वाचित्वा द्विस्वाप्ता-
गेष परत्वाद्भेदं सम्प्रसारणे कृते ततो द्विः कृत्वाकारेणाविति भावः । अङित्वाद्-
चिश्चवीत्यस्य नात्र प्राप्तिः । तथाच लिटयङिश्चिश्चनेषु द्विस्वाप् प्रागप्राप्तस्य
सम्प्रसारणस्य विकल्पविधिः । 'श्रुत्यनुवृत्त्यादिद्विवचनबहुवचनेषु तु द्विस्वात्पाक्
वचिश्चवीति प्राप्तस्य सम्प्रसारणस्य विकल्पविधिः । तथाच उभयत्र विभाषेयम् ।
यद्यतो स्वप्राप्तविभाषेयम्-नोद्यते । रोधीयते । तत्र यञ्ङि पृत्त्सम्प्रस रशाऽमाङ् ।
'पक्षे चि इत्यस्य द्विस्वानन्तरमप्याससम्प्रसारणे श्रुत्या इति प्राप्ते आह-रवते
नित्यस्यामरचक्रप्रतिषेध इति । लिटयम्याससम्प्रसारणस्य प्रतिषेधो यञ्ङस्य इत्यर्थः ।
तथाच 'चि' इत्यस्यास्य सम्प्रसारणाऽमाङाङ्म्यासे इकार एव अयते इत्याह-
नेनेति । श्रुत्यादिनि । आशीर्द्धि च्यासुटः कित्वाद्चिश्चवीति सम्प्रसारणे पूर्वकृते 'अ
कृतार्थं चातुक्तयोः' इति दीर्घ इति भावः । यञ्ङि विशेषमाह-नृत्तन्विति । तथाच
अधि अत् इति स्थिते इयञ्ङि प्राप्ते-चयनेरः । रवयतेः अ इति षडेयः । रवयते-
रिति स्थित्वा सिद्धेशः । चिचातोरित्यर्थः । 'अलोऽम्यस्य' इत्यस्यस्य इकारस्येति
लभ्यते । 'अरवतोऽङि' इत्यतः अहीशुवर्धते । तदाह-इवरीरिकारस्येति । अरव न
त् इति स्थिते सर्वर्थादीर्घमाशङ्क्याह-ररूपेतिनि । आर्धं चानुकोपदेशे अदन्तत्वाभा-
वात् न अङ्गोपः । अश्वरिति । अश्वः । अश्वतम् । अश्वत । अश्वम् । अशवाव ।
अश्वाम् । अङ्गमात्रपक्षे एवाह-विभाषेति । रवाङिति । 'अङि' इति द्विस्वमित्यवि श्वेयम् ।
तदाह-अशिश्वयदादिनि । अङ्गमात्राऽमाये तु अश्वि ईत् इति स्थिते इकारस्य सिचि
बुद्धौ सस्याम् अयादेने अरवापीदिति प्राप्ते आह-दायनेति न बुद्धिरिति । द्विवचन-
दिति भावः । न च 'नेटि' इत्येव असि बुद्धेः निषेधसिद्धेः धृयक् द्विवचनस्य उपर्धमिति
वाच्यम्, 'नेटि' इति निषेधस्य इच्छन्वक्षणबुद्धिमात्रविधयरात् । नच अश्वि
ईत् इति स्थिते सिचि बुद्धयेक्षणया परत्वाद्भेदत्वाच्च इकारस्य गुणे एकारे कृते
इगन्तत्वाभावेन सिचि बुद्धयप्राप्त्या अयादेने कृते यागत्वादेव हलन्तक्षयबुद्धेर्नि-
षेधमिच्छेः 'अयन्त' इत्यत्र द्विवचनं उपर्धमिति वाच्यम्, अयवहाशतया अयवाद्-
त्वेन गुणं वाचित्वा सिचि बुद्धेः प्राप्ते लक्ष्मिपेधाभावादिपक्षम् । बुद्धित्यस्य व्याख्या-

२३१९) इति न ऋद्धिः । अश्नयीत् । घृत् । यनादयो वृत्ताः । । श्वादिस्त्वाकृति-
गणः । तेन चुलुम्पतीत्यादिसमूहः । इति श्वादयः ।

२३२२ श्रुतेरोयङ् ३।१।२६॥ श्रुतिः शीघ्रतस्मादीयङ् स्यात्स्वार्थे ।
जुगुप्सायामयं घातुः इति षड्वः । कृपायां च इत्येके । सनाद्यन्ताः— (सू २३०४)
इति घातुत्वम् । श्रुतीयते । श्रुतीयांचके । आर्घवातुकविवक्षायां तु 'आपादय आ-
र्घवातुके वा' (सू २३०५) इतीयत्भावे 'शेषारकृतिरि—' (सू २१५६) इति
परस्मैरदम् । भानर्त । अतिभ्यति । आर्तीत् । इति तिङन्ते श्वादिप्रकरणम् ॥

अथ तिङन्तेऽदादिप्रकरणम् ॥ २ ॥

१०११ अद भक्षणे । द्वी परस्मैपदिनी । २४२३ अदिप्रभृतिभ्यः शपाः
२।४।३२॥ लृक् स्यात् । अत्ति । अत्तः । अदन्ति । २४२४ लिटवन्वतर-

नम्—यनादयो वृत्ता इति । अद् श्वादिस्त्वाकृतिगण इति । चुलुम्पतीति । चुलुम्पचातुर्लौपाधिकः, तस्यापि श्वादिगणे पा-
त्यात् शब्दिकत्वात्प्रामिति भावः । इति श्वाद्य इति । नचैवं सति 'अद भक्षणे' इत्यादीनां
वचनमागानां घातुत्वं कथमिति वाच्यम्, शब्दिकत्वात् श्वाद्या समाप्ता इत्यर्थात् ।

ऋतेरोयङ् । श्रुतेर्घातुपाठे अदर्शनादाह—ऋतिः शीघ्र इति । स्वार्थे इति । अर्थविशेष-
स्यानिर्देशादिति भावः । लकारान्तो घातुरयमिका निर्दिष्टो न विवक्ष्यते । इद-
न्तत्वे हि सर्वार्थोर्ध्वेयं सिद्धे ईयति ईकारोच्चारणवैयर्थ्यात् । नच इदन्तत्वे सति
'परनेकाय' इति यण् स्यादिति वाच्यम्, एवमपि श्रुतेर्ल्यः इति लवप्रत्यये कृते
'अहृत्सार्वधातुकयोर्ध्वे' इति दीर्घनेव सिद्धे ईयङ्विधिवैयर्थ्यात् । एके इति । आये
इत्यर्थः । ऋतीयते इति । ईयङोऽन्तत्वात् शपि पररूपम् । ऋतीयाञ्चके इति । 'कारप्र-
त्ययात्' इत्यम् । ऋतीयिता । श्रुतीयिष्यते । ऋतीयताम् । आर्तीयत । ऋतीयेत ।
श्रुतीयिषीष्ट । आर्तीयिष्ट । आर्तीयिष्यत । भानर्तेति । अत् इति लकारान्तात् किटि
णलि द्वित्वे उत्तरे परस्व इलादियेव 'अत आदेः' इत्यभ्यासस्य दीर्घे 'तस्मान्मुद्-
दिहृत्' इति मुद्, 'मुद्दिघौ अकारंकारो रेको ह्रस्वेन गुह्यत' इत्युक्तेरिति भावः ।
आनृत्तः । आनृत्तः । अनिदम् अस्याऽपाठात् यकि नित्यमिदम् । भानर्तिष । आनृ-
त्तयुः । आनृत्त । भानर्तं । आनृत्तिव । आनृत्तिम । अर्तिता । अर्तिभ्यति । अत्स्यात् ।
आर्तीदिति । 'इ' ईटि' इति सिञ्चोपः आदागमः । अर्तिष्यत् । इति शीघ्रानुदेवतीचित-
विदुषा विचिन्वावा । सदा-तत्रोत्तरोक्त्वात्तथा बालमनोरमाश्यायां शब्दिकत्वात्तिरूपं समाप्तम् ।

अथ लृग्विकरणात् घातुत्वरूपमित्युपक्रमते—अद भक्षणे इति । अनिदयम् । (अदिप्र-
भृतिभ्यः । 'पवक्षत्रिपार्षितः' इत्यतो लृग्विष्यनुवर्तते इत्यभिप्रेत्य चोपपत्तेन 'सुञ्ज-
व्याचष्टे—लृक् स्यादिति । अदिप्रभृतिभ्यः परस्व शपो लृगिति फलितम् । षतीति ।

स्याम् २।५।५०॥ अदो घालु वा श्याङ्गिति । जघाल । 'गमहन-' (सू २३६१) इत्युपघालोपः । तस्य चर्विधिं प्रति श्यानिबद्धानिषेधादस्य चत्वम् । 'शातिवधि-' (सू २४१०) इति घत्वम् । अचतुः । जलु । घनेस्तासाभावात्घले नित्यमिट् । अघतिघ । आद । अदतुः । 'इददवति-' (सू २३८४) इति नित्यमिट् । आदिय । अत्ता । अत्स्यति । २४२५ हुम्बलभ्यो हेधिः ६।२।१०१० रोम्लन्तेभ्यश्च हेधि रशात् । अदि—अत्तात् । अदानि । २४२६ अदः सर्वेषाम्

शपो लुकि दस्य श्वत्वेन तकारः । एवमस्य इत्यपि । अदन्नाति । एतदर्धमेव 'क्रोऽन्तः' इत्यत्र अकारादिदेशात् आश्रितः । अस्ति । अयः । अत्य । अमि । अहः । अघा । अिदभ्यन्तरेणम् । 'अदो जघिघः' इत्यतः अद इति लुक्प्रसङ्गोर्वात् इत्यतो घस्त्व इति चानुवर्तते । तदाह—अद इति । आदेशो लुकार इत् । घञादेशः अनिट् । अघातेऽत् । अकिरवात् 'गमहन' इत्युपघालोपो नति भावः । अघसु अनुसिति स्थिते आह—गम हनेत्युपघालोप रति । 'अस्योर्गात्' इति किरवादिमि भावः । अघसु अनुसिति स्थिते घकारस्य चात् घपन् उपघालोपस्य श्यानिबद्धमाशङ्क्याह—उत्पत्ति । उपघालोप स्येत्यर्थः । अघसु अनुसिति स्थिते सकारस्य आदेशप्रत्ययावयवराशमावाहाद्—शासोति । यच्च तु क्कादिनियमाविरामिट् । 'अददोऽस्त' इति निषेधस्य तासो नित्याङ्गिद्वेषवावात् । घसु तु तासो न विधत् एव, कुत्रतस्य तासावनिरूपणम् । 'यस्तासावस्त अनिट् च' इति हि भाष्यम् । तदाह—घनेस्तासाविति । नवनिधोः । अचतुः । अक्ष । अघात—अघस । अचिघ । अक्षिम । घसादेशाभावपक्षे र्वाह—आदेति । यच्चि भारद्वाजनियमादद्विवक्षणे प्राप्ते आह—इददवतोत् । आदयेत् । आदपुम आद । आद । आदिव । आदिम । अत्ता । अत्स्यतीति अनिट् । दस्य तः । अत्तु—अत्तात् । अत्ताम् । अदन्तु । अदु हि इति स्थिते 'अयोर्दोऽन्तरस्याम्' इति हकारस्य पूर्वसवर्थादिकक्षणेन घकारावकक्षणे प्राप्ते—हुम्बलभ्यो रधिः । अदन्-अव इति । अद्विविधेष्वत्वात् सप्तविधिरिति भावः । अनेकार्थत्वात् सवादेशः । 'द्विद्वीरघप्र तु न, निर्दिश्यमानहेरिटा इयच्चिह्वात्, इदन्हितस्य रवनिर्दिश्यमानत्वादिति । भाष्ये एषम । अत्तादिति । विश्वात् परत्वात्तात् । तस्य श्यानिबद्धेन हितोऽपि न पुनश्चित्त्वत्त्वप्रतिषेधे यद्वाचितं तद्वाचितमेव' इति श्यावात् । अत्तम् । अत्त । अत्तातीति । 'आहुचमस्य' इत्यादागमः । एतदर्धमेव आदागमे दोषाधारणमिति भावः । अदाय । अदाम । अत्ति आत् ए इति स्थिते—अदः सर्वेषाम् । अद इति पञ्चमी । 'तन्मादिर्युचरस्य' इति परिभाषया परस्येति लभ्यते । 'गुणोऽपृक्ते' इत्यतः अपृक्क इति 'तुष स्तुक्षन्भयः' इत्यतः 'सार्वधातुके' इति चानुवर्तते । अत्तमीदृशं च षष्ठ्या विारिण्यम्यते । 'अदु गार्धमाळवयो' इत्यतः अदित्यनुवर्तते । 'गार्धमाळवयो'रित्यस्यानुवृत्तिनिवृ-

तनोऽयादयः । इतः । षन्ति । २४२६ धमोर्वा ङा३२३॥ उरग्यैर्यात्रिमि-
 पारररर्य इन्तेर्नस्य यो वा स्यादमयोः परयोः । प्रहृषिम्—प्रहृषिम् । प्रहृष्यः—
 प्रहृष्व । 'हो इन्तेः—' (सू ३५८) इति कुत्वम् । जवान । जवनतुः । जवुः ।
 २४३० अम्यासाच्च ३।३।१५॥ अम्यासात्परस्य इन्तेर्हस्य कुत्व इयात् ।
 जवनिध-जवन्ध । इन्ता । 'ऋदुनो—' (सू १३६९) इनीट् । हनिष्यति ।
 इन्त-इतात् । मन्तु । २४३१ इन्तेर्जः ६।३।३६॥ हो परे । आभीषयया जस्या-
 सिद्धत्वाद्धेर्न लुक् । जहे । इनानि । इनाव । इनाम । अहन । अहताम् । अषन्त् ।
 अहनम् । २४३२ आर्षघातुके २।४।३।॥ इत्यधिकृत्य । २४३३ इनो घघ

इति मिष्ठायां निहमावे घतः घतयान् इत्युदाहरणम् । वनतेस्तु भौवादिभूय उदिरवा-
 मावादिशार्थे सेट्कृत्वेऽपि किति षतिरित्युदाहरणम्, तत्र 'तितुत्रतघसितुनरकसेपु
 च' इति इग्निपेधादिरयत्तम् । इय इति । तसि अनुदासोपदेशानुनामिकान्तत्वाच्चका-
 रलोपः, 'सावंचातुकमपित्' इति ततो किरवात् । प्रभोति । अगादिभिरकवात्
 'गमहन' इत्युपधातोपे 'हो इन्तेः' इति कुत्वेन इत्य घः । ईसि । हवः । इय । धमो-
 र्वा । 'उपसर्गादसमासेऽपि' इत्यतः उपसर्गादित्यनुवर्तते । 'रवाभ्यां मो ङा' इति सू-
 त्रमनुवर्तते । 'इन्तेरपूर्वस्य' इत्यतो इन्तेरिति । तदाह—।१५संख्यानिनिष्ठादिति ।
 स्थितिजहानेति स्थिते आह—हो इनेरिति । 'अम्यासाच्च', इत्यपेक्षया अस्यान्तर-
 स्वेन न्यायव्यतिरिक्तं भावः । अन्तुरिति । 'गमहन' इत्युपधातोपे 'हो इन्तेः' इति
 कुत्वम् । यकि धारदाजनिषमादिङ्किकल्पे अहमिय अहन् घ, इति स्थिते षिण्यप्रत्य-
 यपरत्वाभावात्कारपरत्वाभावाच्च 'हो इन्तेः' इति कुत्वाऽप्राप्तौ—अम्यासाच्च ।
 'हो इन्ते' इत्यनुवर्तते । 'अजो कु षिण्यवतो' इत्यतः कुप्रहर्ष्य च । तदाह—अम्यासात्
 परस्येत्यादिना । जवनिध, जवन्धेति । इटभावे नस्याऽनुस्वारपरस्यर्था । अहनतुः । जहन ।
 अघान-अघन । जघिनव । जघिनम । स्मृतिर्ये इग्निपेधमाशाह्याह—ऋदुनोरिति ।
 इन्दि इति स्थिते 'हुमृभ्य' इति धित्ते भास्ते—इनेर्जः । 'शा हो' इत्यतः हो
 इत्यनुवृत्तिमिश्रेण चोपपूर्वेन सूत्रं उपाचष्टे—हो परे इति । कृते आदेशे 'अतो हो'
 इति हेर्लुक्माहाद्य आह—पामीपदेति । अरीति । इतात् । इतम् । इत । इनानिति ।
 आटः पित्त्वेन द्वित्राऽभावाच्चोपधातोप इति भावः । अहति । अहस्तिपि, 'इतम्'
 इति इकारलोपे 'संयोगान्तरस्य' इति तकारलोपः । श्याम्यथादृक्त्वादिभ्यो षा ।
 अहनिति । अहन्व । अहन्म । अकादिपरकवाऽभावाच्चोपधातीर्षः । विभिक्षि
 इत्यात्, इत्याताम् इत्यादि । आशोर्लुक् वधदेशे वधव्याह—आर्षघातुके । १२५६-
 येति । 'अहो जनिजो' इत्यादिविधयो वध्यन्त इति शेषः । तदधिकारस्य सूत्रमाह—
 इनो वध । वधेति लुप्तप्रथमाकम् । इनो वधादेशात् स्यादार्षघातुके ङिहीत्वर्थः ।

लिङ्गि दाष्टः २४३४ लुङि च २४४२ ॥ वधादेशोऽन्तः । 'आर्धधा-
द्वेषे' (सू २३०७) इति विषयसप्तमी । तेनार्धधातुकोपदेशोऽद्यान्तत्वात् 'अतो
लोपः—' (सू २३०८) इत्यात् । अर्धधातुके किम् । विष्यादो इत्यात् ।
'इन्तेः—' (सू ३५६) इति सत्वम् । प्रत्ययात् । अन्तोपस्य इयानिवर्यात् 'अतो
हलादेशः—' (सू २२८४) इति न वृद्धिः । अवधीत् ।

अथ साकारः स्वारितः । १०१३ द्विप ३ प्रीती । द्वेष्ट । द्वेष । द्वेष्य
ति । द्वेष्यते । द्वेषु—द्विष्टात् । द्विष्टिः । द्वेषाणि । द्वेषे । द्वेषावदे । अद्वेष्ट् ।
२५३५ द्विष्यति ३५३१-॥ लक्ष्मी मेज्जुत् वा स्यात् । आद्विषुः । आद्विषन् ।
अद्वेषम् । द्विष्यात् । द्विषीत । द्विषोष्ट । अद्विषत् । १०१४ दुष्ट प्रत्यये । प्रपूरय

लुङि च । इतो वधादेशः स्यात् लुङ्प्रत्ययेऽप्यष्टः । वधादेशोऽन्त इति । अकारावृत्तौ क
सुकोशाख्यायार्थं इति भाष्यः । तदुपरोक्तं तु अनुपदेशेव अवधीत् इत्यत्र वक्ष्यते । मनुः
आनीलिङि इन् पाठित्ति स्थिते आर्धधातुके परे वृत्तस्य वधादेशस्य आर्धधातुकोप-
देशे अकारान्तात्वात्मावात् कथं दद्यादित्यत्र अर्धकोप इत्यत आह—विषयसप्तमीति ।
तथाच आर्धधातुके विभक्तिते ताम्रपृष्ठेः प्रागेव वधादेशे कृते आर्धधातुप्रवृत्तिरिति
कथितम् । तत्रच आर्धधातुकोपदेशे वधादेशस्य अकारान्तात्वात्कलोपो निवर्धः ।
तथाह—तेनेति अवधीदिति । सिचि अहलोपे कृते वधादेशस्य अकारान्तात्वात् एकाचर-
वन्धादेशोपदेशे अनेकाचरेण 'वधाच उपदेशे' इति विधेयात्मावात् सिचि इत् । 'अतो
हलादेशः' इति वृद्धिस्तु न भवति, 'अथा परस्मिन्' इत्यहलोपस्य स्यात्तवत्वात् ।
पुनरुपदेशेव हि वधादेशस्य अङ्गतावमाधिसम् ।

स्वरितेति इति । उभयपद्विभ इति कथितम् । द्विष अनीयति । अन्दि । द्वेषीति ।
विश्वेन विन्वात्मावात्कूपपगुण इति भाष्यः । द्विष्टः । द्विषति । द्वेषि । द्विष्टः ।
द्विष्ट । द्वेषि । द्विष्यः । द्विष्यम् । तच्च उदाहरति—द्विष्ट इति । विश्वश्च गुणः ।
द्विषाते । द्विषते । द्विष्टे । द्विषाप्ते । द्विष्ट्वे । द्विषे । द्विषते । द्विषते । पदार्थिति
वक्ष्य करवं भाषा आह—द्वेष्यतीति । द्विष्टीति । द्वेषिः, यस्य जरात्वेन दः, एतेन
दा । द्विष्टात् । द्विष्टम् । द्विष्ट । द्वेष्यतीति । आटा विन्वेन विन्वात्मावात् गुणः, वा-
त्परावाप्यत्वम् । द्वेषाव । द्वेषाम । द्विष्टाम् । द्विष्टाताम् । द्विष्टताम् । द्विष्टव । द्वि-
ष्टायाम् । द्विष्ट्वम् । द्वेषे इति । आटा विन्वेन विन्वात्मावात् गुण इति भाष्यः ।
द्वेषेति । अकरितम् । गुणः । इकारलोपः ह्रस्वद्विष्टोपः । 'वाऽवसाने' इति 'सल्लं
जम्' इति च चत्वंजरात्वे इति भाष्यः । अद्विष्टाम् । द्विष्य । द्वेषिः इति 'वृद्धः शाक-
टाप्यमस्य' इति आनुवर्षते इत्यभिप्रायेण रोपपूर्वणेन सूत्रं इत्यहं—रो मेरिति । अदि
अन्दि । अन्दिष्टम् । अन्दिष्ट । अन्दिष्टम् । अन्दिष्टम् । अन्दिष्टम् । अन्दिष्टम् । अन्दिष्टम् । अन्दिष्टम् ।
परमेवदे आह—द्विषादिति । द्विष्याताम् । द्विष्युः इत्यादि । तच्च आह—द्विषीति ।

पूरणामावः । धारयै वाधते कं अत् । दोग्ध । दुरवः । मोक्षि । दुग्धे । पुष्टे ।
चुम्बे । दोग्धु । दुरिष । दोहानि । पुष्टव । पुष्पम् । दोहै । प्रघोक् । अदोहम् ।
अदुग्ध । अदुग्धम् । अघुषत् । अघुषत । 'लुगो दुह—' (४ २३६५) इत्

द्विषीषाताम् । द्विषीन् । हृषादि । आघोर्लिङि द्विष्यास्ताम् हृषादि । तद्ध्या-
ह—द्विषीष्टेति । 'द्विष्-विधावात्मनेपदैषु' इति कित्वाच्च गुणः । द्विषोधाह्राग्निरधा-
दि । लुङि परस्मैपदे आह—अद्विषति । 'शल इगुपधात्' इति क्तः । अद्विषताम् ।
अद्विषन् । हृषादि । लङि अद्विषत । अद्विषाताम् । अद्विषन्त । हृषादि । अद्विषन् ।
अद्विषन्त । दुह प्रपूने इति । अयमनिट । 'पघो ढोग्ध' ह्रावादी प्रकृष्टपूर्वव्याप्यसंवा-
नवगमादाह—अपूर्व्यं पूरणाभाव इति । ऊघ-पूरणप्रतिशुद्धोभाव इत्यर्थः । ऊघमः सका-
शात् चारणे इति पाठश्च । अनु प्रपूजनाभ्यस्य कुत्राऽयमर्थे हृषयत् आह—व तथे ग
वते कश्चिद्विधि । प्रसिद्धं धारयै कं अदुपसर्गो वाधित्वा अर्थान्तरं नपतीत्यर्थः । दोग्धो-
ति । 'दोहै' इति ह्रस्व घ, 'अपस्तयो' इति लकारस्य घञात्, घस्य लरूपेण घा ।
एव दुग्धः ह्रापरि । दुहन्ति । वेच ति । हृष घः, चर्षेण क्तः, चरवमिति भावः ।
दुहन् । दुहव । दोहि । दुह्या । दुह्यः । छटि आत्मनेपदे आह—दुग्धे इति । घञगाः ।
दुहाते । दुहाते । पुष्टे शान । हृष घः, दृष्य मप्, घञात्, घस्य क्तः, चरवम् । दुहाथे ।
पुष्टे इति । हृष घः, मप्, घस्य गा । दुह्ये । दुह्ये । दुहोह । दुह्यतः । दुह्यः ।
अजन्ताऽकारवशमावात् आदिनिषमान्तिरपिदे—दुहोहिष । दुहुषु । दुहुह ।
दुहोह । दुहुषिष । दुहुहिमः । दुहुदे । दुहुहाते । दुहुहिरे । दुहुषिषे । दुहुहाथे ।
दुहुहिष्वे—दुहुहिष्वे । दुहुदे । दुहुहिक्वे । दुहुहिमडे । दोग्ध । मोक्ष्यति । मोक्ष्यते ।
गच्छति । दुग्धान् । दुग्धम् । दुहन्तु । दुगीति । हीति । धारयन्तरे । दुग्धान् । 'दुग्ध-
—

दोहावहे । दोहोमहे । लुङि परस्मैपदे आह—अघोति । तिप् लकारलोपः, ह्रस्वरा
दित्याया, ह्रस्व घ, दृष्य मप्, घस्य चर्षेणिककृष्णः । अदुग्धान् । अदुहन् । अघोक् ।
अदुग्धम् । अदुग्धः । अदोहनिडि । अदुह । अदुह्य । अदुह्यताम्—अदुग्धेति । हृष
घ, लकारस्य घ, घञ्य गाः । अदुहाताम् । अदुहता । अदुग्धा । अदुहायाम् । अदुग्ध-
मिति । हृष घः, दृष्य मप्, धारय गः । अदुहि । अदुह्यहि । अदुह्यहि । लुङि परस्मै
पदे आह—अघुषति । 'शल इगुपधात्' इति क्तः । हृष घः, दृष्य म, घस्य चर्षे,
चरवम् । अघुषताम् । अघुषन् । हृषादि । लृट्स्त्वच्चाह—अघुषतेति । 'वसरावाऽधि'
अघुषाताम् । अघुषन्त । अघुषया । अघुषायाम् । अघुषन्वम् । अघुषि । अघुष-
न्वहि । अघुषामहि । ह्रावेति । ल धातु चरवम् चदिषु चतुर्षु दन्त्यादिषु पौषु 'लुगो

प्रययन् । नुम् तु न । 'अन्ते इदितः' इति व्याख्यानान् । उकारस्तु 'अनुदात्तेरप्र-
 युक्तमारमनेपदमनित्यम्' (प १७) इति जारनाथः । तेन 'स्फायनिर्मोक्तमन्वि—'
 इत्यादि तिष्यति । चष्टे । चडाते । 'आद्यवातु' (सू २४३२) २४३६ चक्षि-
 ङः ख्याञ्, नाडाश्रु २४३७ वा लिटि -नाडाश्रु अथ भाष्ये ख्यादिरप-
 मादेशः । अक्षिङ्काण्डे, 'शस्य यो वा' (वा १५८६) इति स्थितम् । अत्रैवापदह-
 यम् । चक्षुयो—चक्षुये । चक्षुशौ—चक्षुशे । चयो द्वितीयाः— (वा ५०२३) इति
 तु न, स्वत्वस्यामिदृशत्वात् । चनक्षे । ख्याभा—कथाता । ख्यास्यति—ख्यास्यते ।

प्रययन् इति मन्त्रः । अत्र अक्षरवर्णनिवृत्तये युक्तस्य इति भावः । ननु पुत्रप्रत्ययार्थ-
 मिहारस्य इत्यसंज्ञावश्यकत्वे नुमागमः स्यादित्यत आह—नुम् तु नेति । कुत इत्यत आ-
 ह—प-ने इदं इति । 'इदितो नुम् घातोः' इत्यत्र 'गोः पादान्ते' इत्यस्मादन्ते इत्य-
 नुवृत्तेरिति भावः । नन्विहारे पुत्र्यस्य अनुदात्तेस्वस्य इत्यसंज्ञावश्यकत्वे च आवश्यकत्वे
 तत् एवात्मनेपदसम्भवात् उकारोच्चारण व्यर्थमित्याशङ्क्य आह—उकारस्त्विति । उका-
 रः निरवयवमनेपदार्थः । अनुदात्तेस्वप्रयुक्तं स्वात्मनेपदं कदाचिन्न स्यात् । अतो
 उकारोच्चारणम् । अत एव 'अनुदात्तेस्वप्रयुक्तमारमनेपदमनित्यम्' इति विज्ञाप्यत
 इत्यर्थः । स्फायत्रिणि । 'स्फायी वृद्धा' विपनुदात्तेतोऽपि षट् । चाप्रादेशः, न स्वात्मनेपदं
 ज्ञानजिति भावः । वस्तुतस्तु अन्त्येकवचन्याघातेन चरितार्थत्वात् उकारोच्चारणमु-
 क्तार्थं च ज्ञापकम्, भाष्ये तथा अनुच्छेदाच्च । अतः पृथोदरादिशकल्पनया स्फा-
 यत्रिति कथंचिन्नाप्यमित्याहुः । चष्टे इति । 'स्कोः' इति कञोप, इत्वा चेति भा-
 वः । चडाते इति । चक्षते । धासः सेभावे 'स्कोः' इति कञोपे 'यदोः' इति पस्य करवे
 चत्वे च कृते, चक्षे । चक्षाये । च्वमि 'स्कोः' इति कञोपे पस्य अश्वेन ढकारे चङ्द्वये ।
 चक्षे । चक्षहे । चक्षमहे । आर्द्धघातुके इत्यनन्तरम् । 'इत्यनुवर्तमाने' इति घोषः ।
 चक्षिङ् । ख्याम् । चक्षिङ्ः ख्याम् स्यादार्द्धघातुके परे इत्यर्थः । वा लिटि । चक्षिङ्ः ख्याञ्
 वा स्याद्विड्यीत्यर्थः । अनेति । 'चक्षिङ्ः ख्याञ्' इति सूत्रभाष्ये 'ख्यादिरपमादेशः'
 इति, 'पूर्ववर्तिसदम्' इत्यधिकारे 'उक्षान्. शस्य यो वा वक्तव्यः' इति च । स्थितमित्य-
 र्थः । तेन 'दुक्ष्यान'मित्यत्र यत्तस्यासिद्धत्वात् 'पुमः अन्त्यम्परे' इति इ-वं नेति इत्यस-
 न्निघ्निरूपणे प्रपञ्चितम् । अत्रैवापदहयमिति । परस्मैपदमात्मनेपदं चेत्यर्थः । चक्षुषी
 इति अशादेशस्य शस्य यावपक्षे 'भास औ यञ्' इति भावः । चक्षुस्तु । चक्षुयुः ।
 अत्रैवात्मनेपदमात्मनि वेत्—चक्षियथ-चक्षयाथ । चक्षुयथुः । चक्षुय । चक्षुयोः । चक्षुय-
 व । चक्षुयम । क्कादिनियमादिद् । छिटि तर्हि उक्षाप्रादेशस्य शस्य यावपक्षे आह—
 चक्षुये इति । चक्षुयाते । च क्षपरे । चक्षुयपे । चक्षुयाथे । चक्षुय्वे-चक्षि यद्वरे । चक्षुये ।
 चक्षुयःहे । चक्षुयमहे । शस्य यथाभावपक्षे स्वाह—चक्षुः चक्षुः इति । स्वस्य चार्थे
 क इति भावः । इत्ते चरं सस्य 'चयो द्वितीयाः शरि' इति अक्षरमाह्वय निराक

से-स्वे-शब्दयोः सार्वज्ञानुक्तपोरिट् स्यात् । योगविभागो वैचिन्शयः । ईडिषे ।
 ईडिष्ये । 'एकदेशविहृतस्यानन्यत्वात्' (प ३८) ईडिष्य । ईडिष्यम् । 'विहृति-
 प्रश्लेषेन प्रकृतेः प्रहृत्वात्' ऐड्त्वम् । १०२० ईट ऐरवये । ईष्टे । ईष्टये । ईष्टिष्ये ।
 १०२१ आस उरवेद्यने । अस्ते । 'दद्यात्' (सू २३२४) । आसायके ।
 आस्व । आश्वम् । आशिष्ट । १०२२ आपरदात्त इन्द्रादात्तम् । आशास्ते । आशा-
 सात् । आहपूर्वत्व प्रायिकम् । तेन 'नमोशक्तं प्रयास्महे' इति विद्वम् । १०२३
 वल आह्लादने । वस्ने । दस्ते । दप्ते । वषसे । वसिता । १०२४ कति गति-

लेखयो 'इष्टेकमेव सूत्रकृतो न कृतमित्यत आह-योगविभागो वैचिन्शय इति । 'सि' इत्यस्य
 उत्तरानुवृत्तिः, 'स्वे' इत्यस्य पूर्वश्रावणं इति वैचिन्शयस्योत्तरार्थं इत्यर्थः । स्वतन्त्रै-
 ष्वरूप्य महर्षेर्निष्पन्नमहाशयत्वादिभिः भावः । ईडिषे इति । ईष्टे । ईष्टवहे । ईष्टमहे ।
 किति तु ईष्टाद्यके इत्यादि । ईडिषिता । ईडिष्यते । ईष्टम् । अनु ईडिष्येति च क्यमिदं
 सेनाशब्दात् आवात् । एतद्-ह-प्रदेशेति । एकदेशविहृतत्वात् एवमाश्वस्य इति ईडिष्य इति
 रूपमित्यर्थः । अनु सति ईष्ट्त्वम् इत्यत्र क्यं नेद, श्वेत्स्वरुपादेशना श्वानिन्त्यस्य
 पूर्वदेशविहृतत्वादिभ्यत आह-विहृतेति । प्रहृतिवद्गुणे सदेकदेशे वृत्तस्य प्रहृत्वात् । न
 तु विहृतिवद्गुणे सदेकदेशावितिताया अपि प्रहृतेर्ग्रहणम् । 'पुरुषमानयोः शुक्ते हि जन्वो-
 जन्वो वा पुरुष धातोपसे । 'अन्वदानय' इत्यत्र तु अन्व एवाशीयते न एवन्व ।
 तयाच एवम एते कृते श्वेत्स्वत्, तेन च विहृतेन चरमित्यस्य तत्प्रकृतेनृत्त्वस्य न प्रह-
 णमिति नेदिति भावः । ईष्टे । ईष्टवहे । ईष्टमहे । ऐष्ट । ऐष्टात्तम् । ऐष्टत । ऐष्ट्याः ।
 ऐष्टायाम् । ऐष्ट्त्वम् । ऐडि । ऐष्टवहि । ऐष्टमहि । ईडित । ईडिषीष्ट । ऐडिष्ट । ऐ-
 डिष्यत । ईशशानुरीदिवत् । ईष्टे इति १०२२ प्रह्लादिना षच्चेत्प्रायमिति । विशेष ।
 आस उपदेशने । आस्ते इति । आसाते । आसते । आस्ते । आसाये । 'धि च' इति
 सलोपः । आस्वे । आस्ते । आस्वहे । आस्महे । इत्यादिस्वाद्यनायादाह-इत्यापान-
 वेति । आसिता । आसिष्यते । आसाताम् । आसाताम् । आस्तेति । सकाङ्क्षमप्र-
 चोष्यम् । आसायाम् । अस्वानिति । 'धि च' इति सलोपः । आस्ते । आसावहे । आ-
 सावहे । आस्त । आसाताम् । आसन् । आस्यताम् । आसायाम् । आसाम् । आसि ।
 आस्वहि । आस्महि । आसीत् । आसीयताम् । आसिषोष्ट । आसिषीषास्ताम् ।
 अलिष्टेति । आसिषाशानित्यादि । आसिष्यत । आसः शानु १०२५यामिति ।
 आसः परः सास्यत्पुत्रिन्द्रादामित्यर्थः । नमोशक्तमिति । वषेर्षञि वाक । नमस्तस्य-
 स्य वषर्षं कुर्महे इत्यर्थः । अह्वाननेकार्थत्वात् आसिष्यत्प्रायि । वम आह्लादने इति ।
 परिधाने इत्यर्थः । वषे इति । 'धि च' इति सलोपः । वषसे इति । वा'दादादेशान्म्यास-
 सोवै नेति भावः । वसितेति । वसि-सु शम्बिकरणस्यैव वसेर्ग्रहणमिति भावः ।
 वसिष्यते । वस्ताम् । अवसत् । वसीत् । वसिषीष्ट । अवसिष्ट । अवसिष्यत् । अस्ति

शासनयोः । कस्ते । कंघाते । कवते । अयमजिदित् इत्येके—कस्ते । तालव्यान्तोऽप्य-
 निदित् । कष्टे । कघाते । कसे । कद्वडे । १०२५ षिति जुम्पने । निस्ते ।
 दन्त्यान्तोऽयम् । घामरणकारस्तु तालव्यान्त इति यत्राम । निस्ते । १०२६ षिति
 गुदो । निहृक्के । निहृक्के । निजिता । १०२७ शिति अव्यक्ते शन्दे । शिच्छे ।
 १०२८ षिति वषे । सम्चने इयेके । उभयत्रेत्पन्थे । अवयवे इत्यपरे । अव्यक्ते
 शन्दे इतीतरे । पिच्छे । षिति इयेके । षिच्छे । १०२९ वृत्ती वषने । दन्त्योऽप्या-
 दिः । ईदित् । वृक्ते । वृजाते । वृक्षे । 'इदित्' इत्यन्ये । वृहृक्ते । १०३० पृची
 सम्चने । पृक्ते । १०३१ पूक् प्राणिसम्बन्धिवोचने । स्ते । सुपुषे । सुपुषिषे ।
 सोता—सविता । 'भृपुषोः—' (सू २२२४) इति गुणनिषेधः । सुवे । सवि-
 षीष्ट । असविष्ट । अषीष्ट । १०३२ शीह् स्वप्ने । २४५१ शीहः सार्वधातुके

गोति । ससन्धानुवर इतिशान्तुमिति वियोगः । नालव्यान्त इति । तालव्यान्तोऽप्य-
 इत्यर्थे । कष्टे इति । 'प्रश्नेति शस्य यः, ष्टुयम् । कष्टे इति । शस्य पा, पस्य 'पदो'
 इति कः, पश्म । कद्वडे इति । शस्य पा, सस्य पदार्थेन हः, धस्य ष्टुत्वेन डः ।
 षिति जुम्पने इति । षोपदेशोऽयम् । नुमि 'नश्' इत्यनुस्वारः । निस्ते इत्यादि ।
 निस्ते इत्यादि । नुमोऽनुस्वारः यातः सेमाद्यः । दन्त्यान्तोऽप्यनिति । दन्त्योऽप्यान्तोऽप्य-
 गित्यर्थः । यत्रामिति । 'नुम्विसर्जनोदशस्यंवापेऽपि' इति सूत्रे वृत्त्यादौ दन्त्योऽप्यान्त-
 न्योक्तेरिति भावः । षिति गुहाविति । षोपदेशोऽयम् । अनिदसु इति एव प्रदद्याद्वं
 सेट् । निहृक्के इति । नुमि निदसु ते इति स्थिते जस्य कुप्तेन मः, सस्य चर्त्वेन कः,
 नस्य अनुस्वारे परसवर्ग छकारः । निज्जाते । निहृक्के । निज्जाये । निहृक्के । निज्जे ।
 निज्जेहे । निज्जेमः । छिति सपोनापरस्वात् विश्वासमाशक्तोपे न । निनिष्पे ।
 निनिज्जाते इत्यादि । निजिता । निजिष्यते । निहृकाम् । अनिहृक्क । निजीव ।
 निजिष्येष्ट । अनिजिष्येष्ट । अनिजिष्यत । शितिषिति अप्येवत् । षिति इत्येके इति ।
 कद्वुपधोऽयम् । वृत्तीघातु श्रद्धुपधः ईदित्, यतो नुम् नेति भावः । पृची सम्चने इति ।
 कद्वुपधोऽयम् । पृचे इत्यादि । ईशद्वयः पृषन्ता अनुदात्तौ गताः । पृध्यातुः
 षोपदेशः, वेट्, वित्वात्तद् । एते इति सुवापे । सुवते । सुपे । सुवापे । सुपे । सुपे ।
 सुवहे । सुमहे सुपुषिषे इति । 'स्वरतीति' इह्विकल्पं वाधित्वा 'अयुक्तः पिति' इति
 निषेधे प्राप्ते, 'चादित्यमाद्यित्यमित् । 'स्वरति सुति' इति इह्विकल्पं मत्वा वाह—
 सोम सवित् । तिटन्तासा स्वरधानात् 'भृपुषोः' इति न गुणनिषेध इति भावः ।
 सोप्यते । सविष्यते । सुताम् । सुजाताम् । सुवताम् । सुव । सुवम् । आट्-वित्वा-
 द्गुणे प्राप्ते वाह—गुणोति । सुदे इति । सुवावहे । सुवामहे । असुत । सुषीत ।
 सविषीष्ट । सोषीष्ट इत्यादि स्वष्टम् । शीह् स्वप्ने । सेट् । वित्वात्तद् । वाहः सार्वधा-

गुण ७।४।२१॥ 'निवृत्ति च' (सू २११७) इत्यस्यापवाद । शेते । ययाते ।
 २४४२ ङीङो रुट् ७।१।६॥ ङीङ परस्य भादेयस्यातो रुदागमः स्यात् ।
 शेरते । शेये । शेभ्ये । शये । शेवहे । शिर्ये । ययिता । अययिष्ठ ।

अथ स्तौत्यन्ता परस्मैपदिन कर्तृत्वभ्रमपदा । २०३३ यु मिश्रणे अमिश्रणे
 च । २४४३ उतो वृद्धिर्लुकि इति ७।३।८६॥ लुग्विषये उकारस्य वृद्धिः स्या-
 त्पिति हलादी षावेधातुके न त्वभ्यस्तस्य । यीति । युतः । युवन्ति । युयाव ।
 ययिता । युयात् । इह 'उतो वृद्धिः—' न, भाभ्ये 'पिच छिच चिच्व चिच' इति
 व्याख्यानात् । विशेषविहितेन छिच्वेन निचवस्य धावात् । युयात् । अयावीत् ।

टुके । स्पष्टम् । 'सार्वधातुकादंभातुकयो' इत्येव सिद्धे किमर्थमिदमिष्यत आह—
 निवृत्ति चेत्स्यापवाद इति । अस्य अदादेशे सति शे अते इति स्थित—शीङो रु' ।
 'सोऽन्त' इत्यतो ह इत्यनुवर्तते । 'अदभ्यस्तात्' इत्यतः अदित्यनुवृत्त षष्ठा
 विपरिणम्यते । तदाह—शीङ परस्य शादेशश्चेति । रुटि उकार छच्छारणाय । द्विवा-
 दाद्यवयव । शेवे इति । 'शेष्वङुङ्छिद्यम्' इत्युक्तेन टः । शिर्ये इति । शिरियये ।
 शिरियटवे शिरियष्य । ययितेति । ययिष्यते । योताम् । ययाताम् । येरताम् । येश्व ।
 ययाधाम् । योष्वम् । ययै । ययावहे । ययामहे । अयेत् । अयावाताम् । अयेरत् ।
 अशेया । अशयायाम् । अयश्चम । अययि । अयेवहि । अयोमहि । शयीत् । ययि
 षीष्ट । अययिष्यति । अययिष्यत इत्यपि ज्ञेयम्

स्तौत्य ग इति । 'दुञ् स्तुता' इत्यतः प्राञ्जना इत्यर्थः । कर्तृत्वभ्रमपदीति । मित्वा
 दिति भाव । यु मिश्रणे अमिश्रणे चेत । अमिश्रणं पृथग्भावः । सेट्यम् । एतो वृद्धि-
 र्हेकि इति । 'नाम्बद्वस्त्याचि पिति सार्वधातुके' इति अचिबन्मनुवर्तते । लुङीति
 विषयसप्तमी, दशानाऽभावस्य लुङा परत्वात्सम्भवात् । तदाह—लुग्विषय इत्यादिना ।
 यीती ७ । गुण बाधित्वा वृद्धि । युत इति । अपिश्वाच्च वृद्धि । युव तीति । अपिश्वाद्-
 वृद्धपभावे पिश्वाद्गुणाऽभावे ष्वविति भाव । यीपि । युय । युयं । यौमि । युव ।
 युम । युयावेति । युयुषु । युयुषु । युयुषि । युयुषु । युयुषु । युयाव । युयव ।
 युयुषिव । युयुषिम । पावतेति । उवहं धाधित्वा परत्वाद्गुण । यविष्यति । यीदु-
 युतात् । युताम् । युवन्तु । इति अपिश्वाच्च वृद्धिः । युहि-युतात् । युतम् । युत ।
 आटि पित्वेऽपि हलादिवाऽभावश्च वृद्धि । पित्वेन हित्वाऽभावाद्गुण । यवानि ।
 यवाव । यवाम । अयौत् । अयुताम् । अयुव । अयौ । अयुतम् । अयुव ।
 अयुव । अयुम । विधिलिङ्ग्याह—युयादिना । अत्र यासुडागमसहितस्य त्रिषु पिश्वा-
 दुतो वृद्धिमाशङ्क्याह—इह उतो वृद्धिर्नेति । कृत इत्यत आह—भाभ्ये इति । व्याख्याना
 दिति । 'दृष्टः शनः ज्ञानज्जा' इति सूत्रव्याख्यावसरे वचनादित्यर्थः । ननु यासुडागम-
 सहितस्य त्रिषु पिश्वाद् 'पिश्च छिच' इत्युक्तवचनेन 'यासुट् परस्मैपदेपु' इति छि-

१०३४ रुशब्दे । २४४४ तुष्टस्तुशम्यम् । सार्वधातुके ७।३।६५॥ एभ्य । १८-
 स्य सार्वधातुकस्य हलादेस्तिङ् ईङ्वा स्यात् । 'नाभ्यस्तस्य—' (सू २५०३)
 इत्यतोऽनुवृत्तिसम्भवे पुन सार्वधातुकप्रद्वयमपि दर्भम् । रवीति—रीति । रवीत्—
 क्त । हलादेः किम् । क्वन्ति । तिष्ठ किम् । शाम्यति । सार्वधातुके किम् ।
 आशिषि स्यात् । विष्यादौ तु रुयात्—रुवीयात् । अरावीत् । अरविभ्यत् । 'द्व'
 इति धौशो धातुर्गतिवृद्धिर्हिंसासु । अयं च लुग्विकरण इति स्मरन्ति । तवीति—
 तीति । तुवीत्—तुत् । तोत् । तोभ्यति । १०३५ छु स्तुतौ । नीति ।
 नविता । १०३६ दक्ष् शब्दे । त्रीति । त्रविना । १०३७ दृष्ण तेजने । दृषीति ।

एवस्याऽऽप्यभावात् तिङ्ङिति च इति गुणनिषेधाभावात् गुणः स्यादित्यत आह—
 विशेषविहितेनेत्यादि, बाधादित्यतम् 'यासुट परस्मैपदेषु' इति विशेषविहितेन यासुटो
 द्वित्वेन तत्सहितस्य तिपो 'द्वित्वेन पित्' इति पित्त्वप्रयुक्तद्वित्वनिषेधस्य बाधात्
 द्वित्याद्गुणनिषेधो निरर्थः इत्यर्थः । आशील्लिङ्गाह—यूयादिति । सार्वधातुकत्वात्
 वृद्धिः । 'अङ्गसार्वधातुकयोः' इति दीर्घः । यूयास्ताम् इत्यादि । लुङ्गाह—मयात्
 दिति । तिचि वृद्धिः । 'ह्' ईटि' इति तिज्जलोप । अयाविष्टान् इत्यादि । अयविष्यत् ।
 वृस्त । तु रु स्तु शमि भम् एषो समाहारद्वन्द्वत् पक्षम्येकवचनम् । 'उतो वृद्धि'
 इत्यथा दृष्टीति 'भूसुयो' इत्यतस्त्वित्तीति 'भुव ईट्' इत्यत ईडिति 'यको वा' इत्यतः
 वा इति धानुवर्तते । तदाह—एभ्य इत्यादिना । नाभ्यस्तस्योत् । 'नाभ्यस्तस्यापि पिति
 सार्वधातुके' इत्यतः सार्वधातुके इत्यनुवृत्तिसम्भवे पुनः सार्वधातुकप्रद्वयं पिति इत्य
 स्यानुवृत्तिसौ भृदित्येतदर्थमित्यर्थः । रवीतीति । ईटपक्षे हलादित्वाऽभावात् उतो वृद्धि-
 नीति भावः । रीतीति । ईडभावे 'उतो वृद्धि' इति भावः । वीत् क्त इति । अविरेऽवि
 ईड्विकल्प इति भावः । क्व तीति । अन्तादेशे वृत्ते हलादित्वाऽभावाद्दीडभावे
 उषडिति भावः । शाम्यतीति । श्यनस्तिह्लाऽभावाद्दीट् नेति भावः । आशिषि रूपा
 दिति । आर्द्धधातुकत्वाद्दीडभावे 'अङ्गसार्वधातुकयोः' इति दीर्घः । विष्यादौ त्विति ।
 आदिना निमन्त्रणादिसङ्ग्रहः । स्यात् रवीत्यादिति । हलादिसार्वधातुकत्वात् ईड्विकल्प
 इति भावः । ईडभावपक्षे हलादौ पिति सार्वधातुके 'उतो वृद्धि' इति बोध्यम् । ननु
 धातुपाठे तु धातोरदर्शनात् धातुत्वाऽभावात्कथं तदा सार्वधातुकस्य ईड्विधिरित्यत
 आह—दृ इति सौत्रो धातुदिति । गतिवृद्धिर्हिंसारिविति । अत्र व्याख्यानमेव शरणम् ।
 ननु शपा प्यवधानादस्य सार्वधातुकपरत्वं कथमित्यत आह—अयं च लुग्विकरण इति
 स्मरंतीति । अय्यवहिततिङ् ईड्विधानमेवाग्र बीजम् । अय्यमोस्तु, 'शमीष्वम्
 अय्यमीति' इति वेदे षपो लुकि बोध्यम् । अयमनिट् । हलारी सार्वधातुके
 रुधातुत्वम् । सार्वधातुके तु नेट् । तदाह—तीनेति । तु स्तुतावेति । योपदेशोऽयं नेट् ।
 युधातुवद्रूपानि । कुद्व्युत्तुधातव सेटः । युधातुवद्रूपानि । लुभाव । लुक्त्वात् । दृ

द्वयविता । १०३८ षु प्रसवणे । स्नोति । मुष्णाव । स्नविता । स्नूयात् ।
 १०३९ ऊर्णुषु आन्हादने । २४४५ ऊर्णोतिविभाषा ङा३।६०। वा वृद्धि-
 स्वाद्धलादी रिति सार्वधातुके । ऊर्णोति-ऊर्णोति । ऊर्णुतः । ऊर्णुवन्ति । ऊर्णुते ।
 ऊर्णुवाते । ऊर्णुवते । 'ऊर्णोतिराम्नेति वाच्यम्' (वा १८०२) २४४६ न
 न्द्राः संयोगादयः ६।१।३। अचः पराः संयोगादयो नदयः द्विर्न भवन्ति ।
 नुशब्दस्य द्वित्वम्, णत्वस्यासिद्धत्वात् । 'पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने' (प १२७)
 इति त्वनित्यम् 'उभौ साम्यासस्य' (सू २६०६) इति निष्ठात् । ऊर्णुनाव ।
 ऊर्णुनुवतुः । ऊर्णुनुषुः । २४४७ विभाषोर्णोः ३।२।३। इदादिपत्ययो वा
 द्वित्वात् । ऊर्णुनुविष । ऊर्णुनविष । ऊर्णुविता । उर्णविता । ऊर्णोतु । ऊर्णवानि ।

थाव इति । षोपदेशोऽपमिति भावः । ऊर्णुञ्चातुरुभयपदी । सेट् । उतो वृद्धेर्नित्यं प्रा-
 सो—ऊर्णोविभाषा । 'उतो वृद्धिः' इत्यतो वृद्धिरिति ह्यतीति चानुवर्तते । 'नाभ्यस्त-
 स्य' इत्यतः पिति सार्वधातुके इति च, इत्यभिप्रेत्य शेषपूर्णेन सूत्रं व्याचष्टे—
 वृद्धिः स्वादित्यादिना । छिटि 'इजादेः' इति 'काश्यनेकाच्' इति च कामि प्राप्ते आह-
 ऊर्णोनिराम् नेति । ऊर्णोतिर्ननुवत्तावस्य यद्यमाणतया इजादिस्वस्य अनेकाक्षस्य चा-
 भावाद्धिति भावः । णलि ऊर्णु अ इति स्थिते 'अजादेर्द्वितीयस्य' इति नुं इति रेफस-
 दित्तस्य द्वित्वे इलादिशेदे नकारस्य निवृत्तौ ऊरुतावेति प्राप्ते—नन्द्राः संयोगादयः ।
 'एकाचो द्वे प्रथमस्य' इत्यतो द्वे इत्यनुवर्तते । 'अजादेर्द्वितीयस्य' इत्यतः अजादे-
 रिति । अचचासौ आदिश्चेति कर्मधारयात्पञ्चमी । नृ, दृ, र् एषा द्वन्द्वः । तदाह—
 अचः १।१ इति । ननु 'णु' इत्यस्य द्वित्वे खण्डद्वयेऽपि णकारः श्येतेत्यत्र आह—नुश-
 ब्दस्य द्वित्वमिति । णत्वस्येति । धातुपाठे 'ऊर्णु' इति नकारस्य कृ-णत्वस्य निर्देशः द्वित्वे
 कर्तव्ये तस्य णत्वस्याऽसिद्धत्वाद्धित्यर्थः । निष्ठादिनि । 'उभौ साम्यासस्य' इत्यस्या-
 यमर्थः—साम्यासस्याऽनितेरुपसर्गस्याश्रिमित्वात्परौ खण्डद्वयगतौ भट्टारौ शरवं प्रा-
 प्तुत इति । प्राणिणश्च इत्युदाहरणम् । अत्र 'अनितेः' इति शब्दे कृते 'पूर्वत्रासिद्धीय-
 मद्विर्वचने' इति णत्वस्याऽसिद्धत्वाऽभावमाश्रित्य णि इत्यस्य द्वित्वादेव खण्डद्वये-
 यकारप्रवणसिद्धेः 'उभौ साम्यासस्य' इति वचन 'पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने' इत्यस्या-
 नि-यता गमयतीत्यर्थः । ऊर्णुनावेति । नुशब्दस्य द्वित्वे पूर्वनकारस्य 'रवाम्याम्' इति
 णत्वम् । द्वितीयस्य तु 'नट्कुम्वाच्' इति ण शब्दम् । 'उभौ साम्यासस्य' इति छि-
 द्वादेव । विभाषोर्णोः । 'गालुकृदादिभ्यः' इत्यतो छिटित्यनुवर्तते, 'विज इट्' इत्यतः
 इति, इत्यभिप्रेत्य शेषपूर्णेन सूत्रं व्याचष्टे—इदादीति । ऊर्णुनुविषेण । द्वित्वपठे
 शुणाऽभावाद्बुद्धिः । ऊर्णुनविषेति । द्वित्वाऽभावपक्षेणुगः । ऊर्णुनुवतुः । ऊर्णुनुव । ऊर्णुनाव ।
 ऊर्णुनव । छिटि तासि इति द्वित्वविच्छेदं भाषा आह—ऊर्णोति । ऊर्णुविति । ऊर्ण-

ऊर्णवे । २४४२ गुणोऽपृक्ते ७।३।६१॥ ऊर्णोतेर्गुणः स्यादपृक्ते इत्यादौ
 विधि सार्वधातुके । वृद्धपरवादाः । और्णोत् । और्णोः । ऊर्णयात् । ऊर्णयाः । इह
 वृद्धिर्न । 'विच्च विच्च' इति भाष्यात् । ऊर्णयात् । ऊर्णविशीष्ट-ऊर्णविशीष्ट । और्णो-
 वीत् । और्णुविष्टाम् । २४४६ ऊर्णोतेर्विभाषा । ७।३।६॥ इडादी विचि पर-
 स्मैपदे परे वा वृद्धिः स्यात् । पक्षे गुणः । और्णावीत् । और्णाविष्टाम् । और्णाविष्टुः ।
 और्णोवीत् । १०४० च अमितमने । सोति । सोता । १०४१ पु प्रसवेरवर्षयोः ।
 प्रसवोऽभ्यनुशानम् । सोता । अघोपीत् । १०४२ कु शब्दे । कोता । १०४३
 हुम् स्तुसौ । स्तौति-स्तवीति । स्तुत-स्तुवीनः । स्तुते-स्तुवीते । 'स्तुस्तुम्भ्यः-

विष्पति । ऊर्णविष्पति । ऊर्णविष्पते । ऊर्णविष्पते । छडि औणु व इति स्थिते
 'ऊर्णोतेर्विभाषा' इति वृद्धिविच्छेदे गुणे च प्राप्ते-गुणोऽपृक्ते । 'ऊर्णोतेर्विभाषा'
 इत्यतः ऊर्णोतेरिति नान्यस्तस्य इत्यतः प्ति सार्वधातुके इति उच्यते वृद्धिः इत्यतो
 इतीति चानुवर्तते । तदाह-ऊर्णोतेरित्यादि । वृद्धपरवाद इति । 'ऊर्णोतेर्विभाषा' इति
 वृद्धिविच्छेदस्यापवाद इत्यर्थः । उच्यंयात् इत्यत्र 'विभाषोर्णो' इति वृद्धिविच्छेदमा
 शब्दयाह-इह वृद्धिर्नेति । भाष्यादिति । तथा च यामुतो हिरण्येन पित्त्वाऽभावान्न वृद्धि-
 विच्छेद इति भावः । नचर्षं सति गुणनिषेधोऽपि न स्यादिति शङ्काम् । विशेषविधि-
 तेन यामुतो हिरण्येन 'हिरण्येन विच्छेद' इति विशेषप्रयुक्तहित्वनिषेधस्य वाच्य इति 'यु
 मिश्रणे' इति आतापेवोक्त्यादिति भावः । परस्मैपदे आशीर्षिह्याह-ऊर्णयादिति ।
 'अक्षरसार्वधातुकयो'रिति शीघ्रः । ऊर्णयास्तामिश्रादि । आत्मनेपदे छडिपाह-ऊर्ण-
 विशीष्ट-ऊर्णविशीष्टेति । 'विभाषोर्णो' इति छिट्त्वविच्छेद इति भावः । छडि परस्मैपदे
 और्णो ईत् इति स्थिते 'विभाषोर्णो' इति छिट्त्वपक्षे गुणाऽभावे उच्यते रूपमाह-
 और्णुवीरिति । छिट्त्वाऽभावपक्षे गुणे नियमं प्राप्ते-ऊर्णोतेर्विभाषा । 'सिचि वृद्धिः पर-
 स्मैपदेपु' इत्यनुवर्तते, 'नेटि' इत्यतः इतीति च । तदाह-इडादीनि । आत्मनेपदे तु
 छडि-ओगेविष्ट । और्णोविष्ट । और्णोविष्पत् । और्णोविष्पत् । और्णोविष्पत्-और्णुविष्पत् ।
 पु अमितमने इति । अनिट् । सोतीति । उच्यते वृद्धिः । सार्वधातुके छडि च युष्मत्पद । सोते-
 ति । सोम्यति । अघोपीत् । पु प्रसवेति । प्रसवेऽशोऽपम् । अनिट् । सोतीत्यादि युष्म-
 त्पद । एवं कु शब्दे इत्यपि । हुम् स्तुताविति । उमयपदी अनिट् । 'स्तुस्तुम्भ्यमः'
 इति ईड्विकल्पम्, ईडभावपक्षे तु उच्यते वृद्धि च मत्वा माह-स्तौति स्तवीतीति ।
 स्तुवति । स्तौति-स्तवीति । स्तुयः-स्तुवीयः । स्तुय-स्तुवीय । स्तौमि-स्तवीमि ।
 स्तुवः-स्तुवीवः । स्तुमः-स्तुवीमः । आत्मनेपदे छडि ईड्विकल्पं मत्वा माह-
 स्तुने स्तुतीति इति । स्तुवाते । स्तुवते । स्तुपे-स्तुवीपे । स्तुवापे । स्तुप्ये-स्तुवीप्ये ।
 स्तुवे । स्तुपहे-स्तुवीपहे । स्तुमहे-स्तुवीमहे । छिट्-स्तुवात् । स्तुवत् । स्तुवत् ।
 इत्यास्त्यह्यपि नेट् भवति । स्तुवीय । स्तुव्युः । स्तुव्युः । स्तुव्युः । स्तुव्युः ।

(सू २३८५) इतोऽ् । अस्तावीत् । 'शान्तितात्-' (सू २३७६) इति परवन् ।
 अन्वथोत् । 'विवाशेना वा—' (सू २३५९) । पर्यन्तोत्—पर्यन्तोत् ।
 १०४४ नूनं व्यक्त्यां वाचि । २३५० म्रुः पञ्चानामादित् आहो म्रुषः ।
 ३।३।८३। म्रुवो लटः परस्मैपदानामादितः पञ्चानां यलादयः पथ वा स्युर्भवेत्था-
 हादेशः । अकार उच्चारणायः । आह । आहृत् । आहृः । २३५१ आहृस्थः
 ङादा ३५॥ भक्ति परे । चरवम् । आत्य । आहृथुः । २३५२ म्रु इट् । ३।३।६३॥
 म्रुषः परस्य इलादेः रित इट् स्यात् । आत्य इत्यत्र स्थानिवद्भावात्प्राप्तोऽयं 'भक्ति'

स्युत् । स्युत्वे इत्यादि । स्तोता । स्ताप्यति । स्तोप्यते । स्तोत-स्युवीत् । स्यु-
 तात्-स्युवीतात् । स्युताम्-स्युवीताम्, स्युवन्तु । स्तुहि-स्युवीहि । स्युतात्-स्युवी-
 तात् । स्युवम्-स्युवीतम् । स्युत्-स्युवीत् । स्तवानि । स्तवाव । स्तवाम् । स्युताम्-
 स्युवीताम् । स्युवाताम् । स्युवताम् । स्युव-स्युवीव । स्युवाधाम् । स्युवम्-स्युवीव-
 म् । स्तये । स्तवावहे । स्तवामहे । लृटि अस्तौत्-अस्तवीत् । अस्तुताम्-अस्तुवीताम् ।
 अस्तुवन् । अस्तौः-अस्तवीः । अस्तुवम्-अस्तुवीतम् । अस्तुत्-अस्तुवीत् । अस्तवम् ।
 अस्तुव-अस्तुवीव । अस्तुम्-अस्तुवीम । अस्तुत्-अस्तुवीत् । अस्तुवाताम् इत्यादि ।
 विधिर्लृटि स्युवात्-स्युवीयात् इत्यादि । आत्मनेपदे स्तोषीष्टेऽप्यादि । लृटि सिचि
 इडभावे प्राप्ते आह-स्युवृष्ण्य इति । तथाच 'इट् ईटि' इति सिञ्छोप सिचि पृथ्वी
 अस्तावीदिति फलति । अस्ताविष्टामियादि । 'स्युसुवृष्ण्यः' इत्यत्र परस्मैपदेऽपि
 स्युवृत्तरात्मनेपदे इट् न । अस्तोष्ट । अस्तोषाताम् इत्यादि । नूनं व्यक्त्यां
 वाचोनि । म्रुः पञ्चानाम् । 'परस्मैपदानां गलन्सु' इत्यतः उचरसुप्रमिदम् । 'विदो लटो
 वा' इत्यतः लटो वेत्यनुवर्तते । तदाह—म्रुवो लट इति । आदितः पञ्चानामिति । तिप्
 लसु ङि तिप् थस् इत्येषामित्यर्थः । यलादयः पञ्चेति । यत् अतुस् उस् यत्
 अथुस् इत्येते पञ्चेऽप्यर्थः । उच्चारणाय इति । साप्रयोजनमास्थेऽप्यनुपदमेव व्यक्तं
 अविस्थिति । आहेनि । अवातोऽन्तस्तिपो ङळि प्रकृतेराहादेशः । सिपस्थळि प्रकृते-
 राहादेशे आहृ य इति स्थिते इत्यत्राप्ये प्राप्ते—माहस्यः । 'आहृ' इति पथयत्तम् ।
 'श्लो ङळि' इत्यतो श्लोऽप्यनुवर्तते इत्यभिप्रेत्य शेषपूरणेन सूत्रं ध्याचष्टे—
 भक्ति परे इति । आहृ इत्यत्र थकारः स्यात् श्लोऽप्यनुवर्तते । 'अलोऽन्वपस्थेऽप्य-
 स्परय भवति । चरवमिति । आथ् य इति स्थिते प्रथमथकारस्य 'अरिचे'ति पर्ये आत्य
 इति रूपमित्यर्थः । आहादेशस्य अकारान्तरत्वे तु हकाराहकारस्य थकारादेशे इत्य-
 त्पे चरव आहृ इति स्यादिति बोध्यम् । पञ्चानां गलाद्यमावपञ्चे आहृ-म्रु इट् ।
 'नाम्पस्स्य' इत्यतः पिपीति 'उतो वृद्धिः' इत्यतो ङळीति चानुवर्तते । तदाह—
 म्रुषः परस्येत्थादिना । ननु आस्थेऽप्यत्र आहादेशस्य स्थानिवद्भावेन प्राचात्ततः परस्य
 थस्य ईडागमः स्यादित्यत आह—आस्थेऽप्यत्रेति । स्थानिवद्भावात् प्राप्तोऽयमीडागमः

इति धत्वविधानात् भवति । ब्रवीति । ब्रूतः । ब्रुवन्ति । ब्रूते । आर्षधातुकाधिकारे
 २४५३ ब्रूरो वचिः २।४।३॥ उवान । ऊवतुः । ऊचु । उवविप-उवस्य ।
 ऊचे । वच्चा । ब्रवीतु-ब्रूतात् । 'छिच्च रिच' इत्यपिरवादीयत् । ब्रवाणि । ब्रवे ।
 ब्रूयात् । उच्यात् । 'अस्यतिवक्ति' (सू २५३८) इत्यच् । २४५४ वच इम्
 ७।४।२०॥ अचि परे । अचोचत् । अचोचत ।

अप यास्य-ता परस्मैरदिन । इच्छ्वात्मनेपदी । १०४५ इच्छ् गतो । एति ।

न मवतीत्यन्वयः । कुत इत्यत आह—कति इति । धत्वविधानादिति । 'आहृत्य' इति
 शक्ति परत आहादेशस्य धत्वं विधीयते । ईटि तु सति हलादिवाऽभावात्तद्विपर्य
 स्यात् । अत आर्थेत्यत्र ईट् नेति विज्ञायत इत्यर्थः । ब्रुव-तीति । मवीदि । मूयः ।
 मूय । मधीमि । मूवः । मूम । छट आत्मनेपदे आह—मते इति । 'मृव पञ्चामाभू'
 इत्यत्र परस्मैपदानामित्यनुष्टुप्सोराहादेशो न । मृवाते । मृवते । मृपे । मृवाधे । मृष्वे
 मृवे । मृवहे । मूमहे ।

मृवो वचि । मृवो वचिरादेशः स्यादादर्षधातुके इत्यर्थः । इकार उच्चारणार्थः ।
 ववाचेति । अकिति द्वित्वे कृते 'लिट्यभ्यासस्य' इति सम्प्रसारणमिति भावः । ऊवतु-
 रिति । किति द्वित्वेऽप्राप्त् 'वचिरवपियजादीनाम्' इति सम्प्रसारणे द्वित्वे कृते हला
 दिशेषे सवर्णपरत्वात् 'अभ्यासस्यासवर्णे' इत्युक्तभावे सवर्णदीर्घ इति भावः ।
 वचिरभित्तु परिगणित । अस्य भारद्वाजनिग्रमायक्ति षट् । सदाह—वचन्वि उव
 स्येति । इट्भावे 'घोः कु' । 'मृव ईट्' इत्यत्र 'नाभ्यस्तस्य' इत्यतः सार्वधातुकप्रत्यय
 स्याप्यनुष्टुप्सोरीट् न । ऊवधुः । ऊव । उवाच—उवच । ऊचिव । ऊचिम । क्वादिनिय
 मादित् । ऊचे इति । ऊचाते । ऊचिरे । ऊचिये । ऊचापे । ऊचिष्वे । ऊचे । ऊचिवहे ।
 ऊचिमहे । वच्चेति । वच्यादेशे इग्नियेषः । वचवति-वचरते । मवीतु मूनादिति । मनु
 तिधादेशस्य सातक, पिरवात् 'मृव ईट्' इति ईटागमः स्यादित्यत आह—किञ्चेति ।
 मृताम् । मृवन्तु । मृहि-मृतात् । मृतम् । मृत । मशाशीत । आद्य पित्त्वेन लिङ्गा-
 ऽभावात् न गुणविषेध इति भावः । मवाध । मवाम । मृताम् । मृवाताम् । मृवताम् ।
 मृष्य । मृवायाम् । मृष्वमिति तिङ्बन्धकृत् आह—मवे इति । आटः पित्त्वेन लिङ्गा-
 ऽभावाद्गुणः । मवाधरे । मशामहे । लङि-अप्रसीत् । अमृताम् । अमृवन् । अमशो ।
 अमृन्तु । अमृत । अमवन् । अमूर । अमूष । बिबिळिङ्गाह—मृवादिति । मृपाता-
 मित्यादि । आशीलिङ्गाह—अपादिनि । वच्यादेशे 'वचिरवचि' इति सम्प्रसारण-
 मिति भावः । उच्यताम् इत्यर्थः । आत्मनेपदे आयोलिङि-वचोप । वक्षीया-
 स्ताम् इत्यादि । अहिरवाञ्च सम्प्रसारणम् । लुङि सिचि वचशादेशे अवच् स् ए इति
 रियते आह—अवचतीति । अवच् अ स् इति रियते—वच इम् । शेषपूर्णेन सूच्यं वदा-
 चरते—अकि परे इति । 'मृदशोऽङि' इत्यतस्तदनुष्टुप्सोरीटिति भावः । मित्वाद्गत्यावचाः

इतः। २४५५ इणो यण् ङाङान्॥ अत्रादौ प्रत्यये परे। इयङोऽपवादः। यन्ति।
इयाय। २४५६ दीर्घ इणः किति ङाङाङ्। इणोऽभ्यासस्य दीर्घः स्यात्किति
लिटि। ईयतुः। ईयुः। इययिथ-इयेथ। ऐत्। ऐताम्। आयत्। इयात्।
ईमात्। २४५७ पतेलिङि ङाङाङ्। उपसर्गात्परस्य इणोऽणो ह्रस्वः स्यात्
किति लिङि। निरियात्। 'उभयत आधयणे नान्तादिवत्'। अभीयात्। अणः

परः। आनुगुणः। तदाह—मनोचदिति। अवक्षयत्। अवक्षयत। इत् स्थिति। 'इह् अ-
ध्ययने' इति घातुन्नु द्वित्वादारभनेपदीपर्यः। इय् गत्रादिति। 'इणो यण्' इत्यादौ
विशेषणार्थो णकारः। एतीति। शपो लुकि त्रिपः विशेषेण द्वित्वाभावाद्गुणः। एत
इति। अविश्वेन द्वित्वाच्च गुणः। इ अन्तोऽप्यत्र द्वित्वाद्गुणाऽभावे ह्यलि प्राप्ते—
इणो यण्। 'अचि इनुघातु' इत्यतः अचोरिवनुवृत्तस्य अङ्गाधिकारलब्धाङ्गाक्षिसप्तम्यय-
विशेषणत्वात्तदाह्विधिरित्त्वमित्येत्तय रोपपूरणेन सूत्रेण चचेत्—मत्रादौ प्रत्यये परे
इति। इयङोऽपवाद इति। ह्यलि प्राप्ते एव तदाहमादिति भावः। गुणवृद्धौ तु परत्वा-
दस्य वाचिके। यथा-अयनम्, आयतः। यन्तीति। एवि। इय। इय। एमि। इवाः।
इमः। इयायेति। द्वित्वे सति उत्तरखण्डेषुदौ आर्षादेशे 'अभ्यासभ्यासवर्षा' इति
इयङ्। अनुसि तु द्वित्वे क्तिवाद्गुणाभावे इ इ अनुस् इति स्थिते 'इणो यण्' इत्यु-
त्तरखण्डस्य अचि इयत्तरिति स्थिते—दीर्घ इणः। 'अत्र लोपः' इत्यतः अभ्यासस्येति,
'ध्ययो लिटि' इत्यतो क्तितीति चानुवर्तते। तदाह—रङोऽभ्यासस्येति। इयत्तरिति।
भारद्वाजनिघमात्थलि वेडिति मत्वा आह—रययिथ इयेयेति। ईयुः। ईय। इयाय-
इयथ। ईयिव। ईयिम। एता। एयति। एतु—इतात्। इताम्। यत्तु। इदि—
इतात्। इतम्। इत। अयानि। अयाव। अयाम्। ऐति। लङि त्रिप इकारलोपे
इकारस्य गुणे आदौ घृदिः। मायत्रिति। दोस्तादेशे इकारलोपे इ-अन् इति स्थिते
'इणो यण्' इति यणि कृते तस्याभीयत्वेनामिदत्त्वाशङ्किते भावः। ऐ। ऐतम्।
ऐत। आयम्। ऐव। ऐम। विधिल्लिङ्याह—रयादिति। इयाताम्। इयुरियादि।
आशीलिङ्याह—रयादिति। 'अकृत्सर्वंघातुकयोः' इति दीर्घ इति भावः। ईयास्ता-
मियादि। एतेलिङि। 'उपसर्गाद्गुणश्च ऊहते' इत्यतः 'उपसर्गाद्गुणश्च' इति, 'केऽप्यङ्'
इत्यतः अण इति, 'अयङ् वि विहति' इत्यतः क्तितीति चानुवर्तते। तदाह—उपसर्गा-
त्परस्येत्यादि। इह आर्षाद्घातुके इति प्रामादिकम्। पूर्वसूत्रेषु तदभावाद्गुणवृत्तेरसम्भ-
वात्, किति लिङीत्येव सिद्धम्। कित्तीति तु नानुवर्तते। इय आर्षाद्घातुकलिङी लि-
ट्याऽभावात्। मन्त्रमीयादिभ्यश्चापि इत्यतः स्यादित्यत आह—उभयत इति। अत्र ए-
कादेशस्य ईकारस्य पूर्वान्तत्वे उपसर्गानुप्रवेशादिष्वात्तु न सम्भवति। परादिरेव
इष्वात्तुत्वाश्रयणे तु नोपसर्गात्परस्य, उपसर्गकदेशस्य इकारस्य ईकारानना स-
त्वेन 'अम्' इत्यस्य उपसर्गत्वाभावात्। एकादेशस्य आदिवत्त्वमाश्रय इष्वात्तु-

ङिम् । अमीयात् । अमीयात् इति प्रयोगस्तु भीवादिकस्य । २४५८ इत्यो गा
 लुङि २।४।४५॥ 'गातिस्था—' (घ २२२३) इति सिचो लुक् । अगात् ।
 अगाताम् । अगुः । १०४६ इह अप्यस्ये । नित्यमधिपूर्वः । अधीते । अधीयाते ।
 अधीयते । २४५९ गाङ् लुटि २।४।४६॥ इहो गाङ् स्याल्लुटि । लावण्यायो
 विवक्षिते वा । अधिजगे । अधिजगते । अधिजगिरे । अध्येना । अध्येष्यते ।
 अध्येयै । गुणयादेशयोः कृतयोरुपसर्गस्य च । 'पूर्वं धातुरुपसर्गो—' इति दर्शन-

स्वम्, अन्तवत्त्वमाश्रित्य तस्य उपसर्गानुपदेशश्चापि न सम्भवीत । पूर्वपरशब्दा-
 म्यां च विशेषस्य पुररूपविकृतया विद्वद्भाविदेशद्वयस्य गुणपदसम्भवादिशयः । इदं
 च अन्तादिवासूत्रे भाष्ये स्पष्टम् । न च 'रुम्' इति मान्तस्य एकदेशविकृतस्याप्येन
 उपसर्गत्वात् ईकारस्य परादिवत्त्वे इत्यो दुवार इति वाच्यम्, उक्तयानुपारेण क्वचित्
 एकदेशविकृतस्याप्यानाश्रयणादिति इन्द्रेन्दुरोपरे विस्तरः । मनेर्वाडिति । आ-इयात्
 प्यात् । समेयादित्यत्र एकारस्य अन्तश्चाच्च इत्वः । प्रदु कसूत्रादप्यत्र पूर्वेष्वेव
 णकारेण प्रत्याहाराश्रयणादिति भावः । तर्हि क्वचित् 'समीया'दिति प्रयोगः कथ-
 मित्याशङ्क्यह—समीयादिति प्रयोगस्तु भीवादिकश्चेति । 'इट क्ति क्ती गतो' इति
 प्ररिच्छस्य इधातोराशोर्लिङि 'अट्टसावर्वातुकयोर्दीर्घः' इति दीर्घो बोध्य इति भा-
 वः । लुङि विशेषमाह—रणा गा लुङि । इधातोः गा इत्यादेशः स्यात्तुञ्जीति सूत्रायः
 स्पष्टः । अगा स् त् इति स्थिते आह—गातिस्थेतीति । लुङि ऐष्यत् । इह अप्यस्य
 इति । अधिपरिभावे । 'उपरिभावाच्च पठने नित्यमपूर्वकत्वमिति' भूवादिमूत्रे भाष्ये
 स्पष्टम् । नित्यमधिपूर्व इति । धातुपठे लचनमिदम् । अधीते इत्यत्र धातुर्द्वयसर्गं न स्य
 निवर्ततीति भूवादिमूत्रे भाष्ये । अधीते इति । 'सार्वधातुकमपित्' इति द्विवचत्
 गुणनिषेधे सत्रयोर्दीर्घः । अजादो तु इपच्छ । तदाह—अधीयाने अधीयते इति । अधीये ।
 अधीयाये । अधीध्वे । अधीये । अधीयहे । अधीमहे । गाङ् लुटि । इत् इति । 'इच्छ
 इत्यतस्तदनुत्तेरिति भावः । स्थानिवरगादेव द्वित्वे सिद्धे द्विकरणं 'गाङ्गादिभ्यः'
 इत्यत्र 'इहो गा लुङि' इत्यस्य प्रक्षयान्नावार्यमिति भाष्यम् । ननु कृते गाङ्गादेशे
 द्वित्वे अम्पासजज्ञे गाङ्गोपे अधिजगे इति रूपं वर्धयति । तदपुष्कम् । 'द्विवचने-
 ऽधि' इति गाङ्गादेशनिषेधान् गाङ्गादेशात् प्रागेव द्वित्वे सति उत्तराण्यस्य गादेशे
 अधीगे इति रूपापत्तेरित्यत आह—नास्त्वर्थं विवक्षितं वेति । तत्र 'लावण्याया'-
 मिति धातुिक्रमे गाङ्गादेशात् प्रागेव 'द्विवचनेऽधि' इति सूत्रं न प्रवर्तते, द्वित्वनि-
 मित्ताऽधोऽभावात् । विवक्षिते इति भाष्यमते तु सुतरां 'द्विवचनेऽधि' इति न
 प्रवर्त्तते, अनेमित्तिक्तवादिति भावः । अधिजगिरे इति । अधिजगिरे । अधिजगा-
 ये । अधिजगिध्वे । अधिजगे । अधिजगिषहे । अधिजगिमहे । लोटि, अधीताम् ।
 अधीयाताम् । अधीयताम् । अधीष्व । अधीयायाम् । अधीष्वम् । इति सिद्धव-

नेऽन्तरङ्गत्वाद्गुणात्पूर्वे सवर्णदीर्घः प्राप्तः । 'शोरप्ययने वृचम्' (सू ३-६९) इति निर्देशान्न भवति । अभ्यैत । परत्वादियञ् । तत् घाट् वृद्धिः । अप्यैयाताम् । अभ्यैयत । अभ्यैयि । अभ्यैवहि । अभ्यैमहि । अभीयीत । अभीयीयाताम् । अभीयीष्वम् । अभीयीष । अभ्येयीष्ट । २४६० विभाषा लुक्लुङोः २।५।५०॥

इत्यय आह—अप्येयं इति । तत्र ऽहिया दशयति—गुणाऽवादेशधोरिति । 'पूर्वे घातु-साधनेन युज्यते पश्चादुपसर्गेण' इति 'सुट्कारपूर्वः' इति सूत्रसिद्धान्तादिति भावः । सत्याच्च इट् एव आटि वृद्धौ अचि इ ऐ इति स्थिते गुणे अवादेशे यमिति फलितम् । ननु 'पूर्वं घातुरपसर्गेण युज्यते पश्चात्साधनेन' इत्यपि पच 'सुट्कारपूर्वः' इति सूत्र-भाष्ये स्थितम् । तथाच अचि इ ऐ इति स्थिते पूर्वसवर्णदीर्घ सति गुणावादेशयोः कृतयोः अर्ध्वं इति स्यादित्याशङ्क्य निराकरोति—पूर्वं घातुरिति । साधनेनेत्यस्य कार-कबोधकृतेत्यर्थः । प्राप्येनेति यावत् । दर्शनं इत्येतस्य मते इत्यर्थः । 'पूर्वं घातुरप-सर्गेण युज्यते पश्चात्साधनेन' इति पक्षे पूर्वप्रवृत्तिकारणेन अन्तरङ्गत्वात् 'सावर्णान्त-ज-सुट्कारयोः' इति गुणो बाधितश्च सवर्णदीर्घः प्राप्तो न भवतीत्यन्वयः । कुत्र इत्यत आह—नेऽप्ययने कृतमिति निर्देशादिति । अ-वया सुटि अनादेशे अचि इ धन इति स्थिते पूर्वं सवर्णदीर्घं ततो गुणाऽवादेशयोः कृतयोः अवयवमिति प्रमत्तादिति भावः । धस्तुतस्तु पूर्वं घातु साधनेन युज्यते इत्येव भाष्यसमतम्, पूर्वं घातुदरपसर्गेण, 'नैत-रस्यारमिति' भाष्योक्तस्थित्यन्वय इतिताः । अभ्ययावहै अभ्ययामहे । छट्याह—अभ्यैनेति । अचि आ इ त इति स्थिते 'आटश्च' इति वृद्धौ यमिति भावः । अचि इ आतामिति स्थिते आटि वृद्धौ यमि अप्यैतामिति प्राप्ते अ इ—परत्वादियञिति । आ-ट्. प्रागेव परत्वाविकारस्य इष्यञ्च सत्त आटि वृद्धौ यमि 'अप्यैयतामिति' स्वामि-त्यर्थः । अभ्येयतेति । 'प्राग्प्रनेपदेऽप्यनन्तः' इत्यश्वदेश । अभ्यैथा । अभ्यैयाथाम् । अभ्यैष्वम् । इति सिद्धान्तकौमुद्याह—अप्येयि । अप्येवहि । अप्यैमहीति । विचित्रिकृपाह-अभीयीतेति । अचि इ त इति स्थिते यीयुटिसुटि सलोपे यलोपे अचि इ ईत् इति स्थिते घातुभूतस्य इकारस्य इयञि सवर्णदीर्घ इति भावः । अभीयीयातामिति । अचि इ मातामि-ति स्थिते सीयुटि-सुटि सलोपे अचि इ ईयातामिति स्थिते घातुभूतस्य इकारस्य इयञि-सवर्णदीर्घ इति भावः । इत्यय रणभावे सीयुटि सकारयकारलोपे अचि ई रन् इति स्थिते घातुभूतस्य इकारस्य इयञि सवर्णदीर्घं अघोषीरन्, अभीयीषाः, अभीयीयाथाम् इति सिद्धान्तकौमुद्याह—अभीयीतामिति । य्वमि सीयुटि सलोपे यलोपे अचि इ ई य्वमिति स्थिते इह इयञि सवर्णदीर्घ इति भावः । अभीयीतेति । 'इटोऽन्' सीयुट् । सलोपः । अचि इ ईप इति स्थिते इह इयञि सवर्णदीर्घ इति भावः । अभीयीवहि अभीयीम-हि । आशीर्ल्लिङगाह—अप्येयांटेति । सीयुटि गुणाः । यण् परम् । अप्येयीयास्ताम्-अ-प्येयीरन् । अप्येयीष्टाः । अप्येयीयाथाम् । अप्येयीद्वम् । अप्येयीष । अप्येयीवहि । अ-

इहो गण वा स्यात् । २४६२ गाङ्गुदादिभ्योऽङ्गिण्डित् १।२।१॥ गाङ्गादे-
यात्कुटादिभ्यश्च परेऽङ्गितः प्रत्यया क्तितः स्युः । २४६२ घुमास्थामापाजहा-
तिसां हलि ६।४।६६। एपामात् ईसत्यात् हलादौ क्त्विस्पावेभावतुके । अथगीष्ट-
अथैष्ट । अथगीष्यत-अथैष्यत । १०४७ इक् स्मरणे । अयमप्यधिपूर्वः ।
'अधीगर्धदयेयाम्—' (सू ६१३) इति लिङ्गात् । अन्यथा हि 'इगर्थे—' इत्येव
ब्रूयात् । 'इयवदिक इति वक्तव्यम्' (वा १५७७) । अधियन्ति । अथ्यगात् ।

ध्येपीमहि । लुङि आटि अधिआह त इति स्थिते-विभाषा लुङ्लुङो । शेषं पूरयति-रहा
गण वा स्यादिति । 'इङ्घ्रा इत्यतो 'गाङ्' लिति इत्यतश्च तदनुवृत्तेरिति भावः । सिद्धि
अधि अ गा सू त इति स्थिते-गाङ्कुटादिभ्यो । अ एच ष्यो, तौ इतौ यस्य स ज्योत्,
सः न भवतीत्यङ्गित् । गाङ् च कुटादपरश्चेति द्वन्द्वारभमी । गाङ्गिति ङकारानुप
ग्यात् 'इणो गा लुङि' इत्यस्य न प्रहणमित्युक्तम् । नापि 'गाङ् गतौ' इत्यस्याप्र
ग्रहणम्, तत्र ङकारस्वारमनेपदप्रापणेन चरितार्थत्वात् । इहादेशस्य गाङो ङकारो
नात्मनेपदप्रापणेन चरितार्थं, श्यानिवत्वेनैव तत्सिद्धेः । तदाह—गाङ्गादेशादिति । एव
च सिचः द्वित्वे आह—घुमास्था । 'धो अन्तकर्मणि' इत्यस्य कृतापरस्य निर्देशः । घु
मा स्था गा पा जहाति सा पूर्वा द्वन्द्वारभी । 'आर्द्धधातुके' इत्यधिकृतम् । 'आतो
लोप इटि च' इत्यतः आत इति 'ईषति' इत्यतः ईदिति 'अनुदात्तोपदेश' इत्यत-
विटिति इति चानुवर्तते । तदाह—एषामित्यादिना । अथ्यगीष्येति । अधि अ गा सू त
इत्यत्र आकारस्य ईकारे यच्च सिचः परत्वे तकारस्य ष्टुत्वेन ट इति भावः । 'गातिस्था'
इति न सिङ्गलोप, परस्मैपदाभावात् । अथ्यगीषाताम् । अथ्यगीषत । अथ्यगीषाः ।
अथ्यगीषायाम् । अथ्यगीष्वम् । अथ्यगीषि । अथ्यगीष्वहि । अथ्यगीष्महि ।
गाङ्गावपधे आह—अथ्येति । अधि आ इ सू त इति स्थिते ङकारस्य गुणे आतो
वृद्धौ यच्चि 'पावष्टुत्वे' इति भावः । अथ्येयाताम् । अथ्येपत । अथ्येष्टाः । अथ्येपा-
याम् । अथ्येष्ट्वम् । 'धि च' इति सलोप । अथ्येपि । अथ्येष्ट्वहि । अथ्येष्महि ।
रुङ्गाह—अथ्यगीष्मतेति । 'विभाषा लुङ्लुङो' इति गाङ्गादेशे स्ये तस्य 'गाङ्गुदा
दिभ्यः' इति द्वित्वे 'घुमास्था' इति ईत्वे अटि यमि षत्वमिति भावः । अथ्यगीष्मे-
तामित्यादि । गाङ्गावपधे आह—अथ्येति । अथ्येप्येतामित्यादि । इक् स्मरणे ।
अयमधीति । इङ्घ्रातुवदयमपि घातुर्नित्यमधिपूर्वक इत्यर्थः । ननु घातुपाठे इङ्घ्रमधिकृत्य
'निरयमधिपूर्व' इति वचनात्, भूवादिसूत्रभाष्याच्च इहो नित्यमधिपूर्वकत्व युक्तम् ।
अस्य तु तद्यत्वे किं प्रमायमित्यत आह—अधीगर्थेति । तत्र हि अधीगर्थेत्यनेन स्मर-
णार्थकघातुर्विबद्धितः । इङ्घ्रातोधिपूर्वकत्वामावेऽपि स्मरणार्थकत्वे इगर्थेप्येतावतैव
स्मरणार्थकघातुलाभात् तत्र अधीति इयं स्यात् । अत इङ्घ्रातुरयं नित्यमधिपूर्वक
एव स्मरणार्थक इति विज्ञायत इत्यर्थः । इयवदिक इति । पठयन्ताद्विति । इणः यत्

केचित्तु आर्धधातुषाधिकारोक्तस्यैवातिदेशमाहः । तन्मते अण् । तथा च महि-
 'अधीतयो राधवयोर्धीयन्' इति । १०४८ चो गतिव्यातिपजनकात्स्यतनखाद
 नेषु । प्रजन गमप्रहणम् । अजन क्षेपणं । वेति । वीतः । वियन्ति । वेति । वेमि ।
 वीहि । अवेत् । अधीताम् । अविद्यन् । अजागमे सपनेकात्पवाद्यणिति केचित्तु ।
 प्रथयन् । अत्र ईकारोऽपि घात्वन्तरं प्रश्लिष्यते । एति । ईतः । इयन्ति । ईयात् ।

२०४९ 'इजो यण्' इत्यादि, तत्र इजो भवतीत्यर्थः । अण्येति, अधीन इति सिद्धवङ्गस्य
 'अधि-अधिय-नीति । अन्तादेशे इत्युत्पत्त्यात् । 'इजो यण्' इति यणिति भावः । अ-
 धादि । अधीय । अधीय । अध्येमि । अधीवः । अधीमः । अधीयाय । अतुमि तु
 'इध्वे कृते अधि इ इ अतुमिति स्थिते 'इजो यण्' इति द्वितीयस्य इकारस्य यणि
 यमस्य इकारस्य 'दीर्घे इण्' इति 'इति दीर्घे सव्यं दीर्घे, अधीयतुः । अधीयु । अ-
 धीयथिय-अधीयेथ, अधीयथु । अधीय । अधीयाय-अधीयथ अधीयथि । अधीयिम ।
 अण्येता । अण्येयति । अण्येयु-अधीतात् । अधीताम् । अधियन्तु । अधीहि-अधीतात् ।
 अधीतम् । अधीत । अण्ययाति । अण्ययाव । अण्ययाम् । अण्यैत् । अण्यैताम् । अण्ययाय ।
 अण्यैः । अण्यैतम् । अण्यैत । अण्ययायम् । अण्यैव । अण्यैम । इति सिद्धवङ्गस्य लु-
 ल्पठि-अण्यगादिति । इण्ययात् 'इजो गा लुङि' इति गादेशे 'यातित्या' इति सिचो
 लुङि लुप्तत्वात् 'धुमाद्या' इति ईत्वे न । अण्यगाताम् । अण्यगाम् । अण्यगाव ।
 अण्यैष्यत् । केचि चिति । आर्धधातुके इत्यधिकारे 'इजो गा लुङि' इति सूत्रे एतदा
 ईकपाठस्य आद्ये दशानात्तदधि दारोक्तानामेव कापोऽनुपरिधत्ताकादिति भावः । अन्ते
 ण्'नेति । 'इजो यण्' इत्यत्र आर्धधातुकीधिकारस्यैवाभावाच्चातिदेश इत्यर्थः । तेन
 णोऽन्तादेशे इत्यसि सव्यं दीर्घं अधीयन्तीत्याद्युत्पत्त्यात् । राधवयोर्धीयति । 'अधीयथ' इति
 पठे । राधवौ हमारचित्त्वर्थः । अधिपूर्वात् इग्धातोर्लट् घातुरि शरो लुकि इकारस्य
 इत्यसि सव्यं दीर्घं अधीयदिति शब्दन्तात् सुवृत्तस्यै सौ रूपम् । वी गताति । 'अनेयं-
 अजरो' इति सूत्रमाण्यरीत्या अण्य 'आर्धधातुके नास्ति प्रयोगः' इति शब्देन्दुशेखरे
 द्रियतम् । वियन्ति । एकात्वाण्यभावादियणिति भावः । लोटि वेतु-वीतात् ।
 वीनाम् । वियन्तु । इति सिद्धवङ्गस्याह-रीतीति । हेरिपित्वेन क्त्वाच्च गुण इति
 भावः । वीतात् । वीतम् । वीत । वयानि । वयाव । वयाम् । लहयाह-अवेदिति ।
 'वयञ्जिति । वी-अञ्जिति स्थिते पररादशगमात् प्रागियञ्जि कृते अडागम इति
 भावः । मत्तान्तरमाह-मकागमे गेतीति । 'लघ्वरुपायाम द्विति पठे इपठ पाथिवा
 अनकात्स्यत् यणि अयमिति केचिद्गुरित्यर्थः । केचिदित्यस्यास सूत्रयति । तद्वीज
 तु कृतेऽप्यदि यणि कृतं ये आधीयतया अं, अतिदाशदाने हात्प्रयाभावाद्यणमावादि-
 यणैवास्ति इति शब्देन्दुशेखरे विस्तरः । अत्रेति । वी ई इति सव्यं दीर्घं 'वी गती'ति
 निर्देश इति भावः । ईयति । विधिलिङि आशीकिलि च रूपमिदं समाप्तम् । 'लकोः

येषीत् । १०४६ या प्रापणे । प्रापणमिदं गतिः । प्रथियाति । यानः । यान्ति ।
 २३६३ लटः शाकटायनस्यैव ३।३।१११॥ आदन्तातरस्य लणे केडुंश्च वा
 स्यात् । अयुः-अयान् । दयात् । दयायाम् । दयास्ताम् । अयासीत् । १०५०
 चा गतिगन्वन्धोः । अन्वने द्वचनम् । १०५१ मा दोषी । १०५२ ण्य शौचे ।
 १०५३ आ पाके । १०५४ द्रा कुत्सायाम् गतौ । १०५५ प्मा मदये । १०५६
 पा रक्षणे । पायास्ताम् । अपासीत् । १०५७ रा दाने । १०५८ ला आदाने ।
 'द्वावरे दाने' इति चन्द्रः । १०५९ दाप लवने । प्रथिदाति-प्रनिदाति । दया-
 स्ताम् । अदासीत् । १०६० ख्या प्रक्षयने । अयं सार्वधानुकमाप्रविषयः । 'सत्या-
 भित्तं नमः क्वाप्ते' (वा १५६१) इति धातुिकं तद्भाष्यं चेद् निष्पन्नम् । सत्यानो
 जिदाम्नीयः । स नेति ख्याभादेशस्य ख्यादित्वे प्रयोजनमित्यर्थः । सम्पूर्वस्य

इति मलोपः । तत्र विचिदिति ईयातामिश्वादि, आशियापि तु ईयास्तामिश्वादि, इति
 विशेषः । ऐशेदिति । सिचि वृद्धिः । या प्राणे इति । ननु गच्छतीत्यर्थं यातीति क्यमि-
 त्यन्त आह-सपत्यामिह गतिरिति । गिजघंस्त्वदिवचित इति भावः । प्रथियातीति ।
 'नेगंद्' इति णत्वम् । ययी । माता । यास्वति । यात् । अयात् । अयाताम् । लः
 ग व दायनस्यैव । 'नेडुंस्' इति 'प्रात' इति चानुवर्तते । तदाह-भारन्नादिति । जुस्
 वेति । शाकटायनग्रहणाद्विकल्पलाम इति भावः । एवकारस्तु 'छिट् च' 'लिङ्गाशिषि'
 द्ययुक्तस्य इति भाष्ये स्पष्टम् । नच 'लोटा' लट्त्वत् इत्यतिदेशान् याम्नु इत्यथापि
 जुस्त्विकल्पः साध्यः, 'नित्यं दिनः' इत्यतो दिन इत्यनुवृत्त्यैव सिद्धेर्लक्ष्यप्रणस्य सङ्-
 वत्तात्प्रादाय प्रयुक्तिनिवारणार्थमाह । इदमपि भाष्ये स्पष्टम् । अयातीति । जुमभावे
 रूपम् । अयासीत् । अयाचतुः षोडशेः । नस्य घृत्वेन णत्वनिदेशः । स्नाति । स्ना-
 यात्-स्नेयात् । पा रक्षणे । 'एडिदि' इति सूत्रे 'गातिस्था' इत्यत्र च पिचतरेव प्र-
 यादंस्मित्युक्तौ न । तदाह-पायाम्नाम्, अयासीत् इति । दाप लवने । घुरायाश्वात्
 'उंश्च विभाषा' इति णत्वविज्ञेयं मत्वा आह-प्रथिदाति-प्रनिदातीति । घुरायाऽभावा-
 दाशील्लिङि एव, सुटि लुक् च नेति भावा आह-अयातामिति, अदासीदिति च ।
 तदा प्रक्रमेण । अयं सार्वधानुकमाप्रविषय इति । मात्रशब्दोऽप्रधाने । सार्वधानुक एवास्य
 दयाजातीः प्रयोगः, न त्वाद्विधानुक इत्यर्थः । कुत इत्यत आह-मस्थानत्वमिति ।
 'चिद्विद क्वापिचित् सूत्रे क्वास्थाने 'ग्नाम्' इति यद्वच्यम् । अयं शकारस्य 'पूर्व'
 प्राणद्व-मित्यधिकारे अकारो यद्वच्य इत्युक्त्वा 'प्रयोजनं सौप्रक्षये तुर्न्विघा'तियुप-
 ष्यस्य 'सत्यानरत्वं नमः क्वाप्ते' इत्युक्तं धातुिके । अत्र प्रत्ययभ्याहृत्य 'नमः क्वाप्ते'
 इति सत्यानत्व न भवतीति वनाध्यायं भाष्ये । तदिदं धातुिकं भाष्यं च क्वाप्याहो-
 रस्य सार्वधानुके एव प्रयोग इत्यत्र शकारमित्यर्थः । तत्र सत्यानपद् क्वाचष्टे-सत्यानो
 जिदाम्नीय इति । प्राचीनाचार्यमयादिति भावः । स नेति । सः जिदाम्नीयः नमः

ख्यातेः प्रयोगो न इति न्यासकारः। १०६१ प्रा पूर्णे । १०६२ मा माने । अक-
 मंकः । 'तनौ ममुस्तत्र न कैटमद्विपः' इति मापः । उरधर्ग्यशेनार्था-न्तरे तु चक-
 मंकः । 'उदरं परिमाति मुष्टिना' । 'नेर्गद—' (सू २२८५) इत्यत्र नारस्य प्रह-
 णम् । प्रणिमाति प्रनिमाति । १०६३ वय परिमापये । वक्ति । वक्तः । अयमन्ति-
 परी न प्रयुज्यते । बहुवचनपरः इत्यन्ये । निपरः इत्यपरे । वग्धि । वप्यात् ।
 उच्यात् । अत्रोचत् । १०६४ विद ज्ञाने । २४६५ विदो लटो वा शिक्षाद्भू

ख्यात्रे हायत्र न भवतीत्येतत् ख्यात्रादेशस्य यथादित्थविधौ, शस्य यत्त्रविधौ च
 प्रयोजनमित्यर्थः । यदादितो इति । यत्त्रविधावित्थस्याप्युपलक्षणम् । शकारस्मानिकप-
 रस्यसिद्धत्वाद् । 'शर्परे विमज्जनीय' इति विसर्जनीयः इष्ट. सिष्यति, जिह्वामूली-
 यस्त्वनिष्ठो न सज्जनीति भाष्यवार्तिकहृदयम् । यथायातोऽस्यार्द्धघातुकेऽपि प्रयोगसर्थे
 तु वृत्तमेतदस्यानुशास्ते दकारस्य शकारस्यानिकृत्वाभावात् असिद्धत्वाभावात् 'शपरे
 विमज्जनीयः' इत्यस्याऽप्रपृच्छो 'कुप्योः' जिह्वामूलीयो दुर्वारः स्यात् । तत्रशार्धघातुके
 सर्वत्र न यथायातो. प्रयोग इति विज्ञापने, ज्ञापकस्य सामान्यापेक्षत्वादिति भावः ।
 सम्यक्स्येति । सार्धघातुकेऽपीति भावः । अत्र व्याख्यानमेव कारणम् । एवञ्च 'संख्याति'
 इत्यादि नास्तीति फलितम् । सङ्गुहादिदशदास्तु ख्यात्रादेशस्येति षोडशम् । म'
 माने इति । मान परिमितिरिति भावः । उदाह—मर्मक इति । 'माति घृतपात्रेऽस्मि-
 क्षिति उदाहरणम् । परिमितं भवतीत्यर्थं, संगृहीतं भवतीति यावत् । अत्रार्थे सिष्ट-
 प्रयोगमवाह दशयति—न-१ ममुस्तत्रेति । 'तनौ ममुस्तत्र न कैटमद्विपस्तपोधनाभ्या-
 गमममवा मुद' इति माघकाव्ये (स० १) तपोधनस्य नारदस्य अभ्यागमेन आगम-
 नेन सम्भवाः मुदः सप्तोपाः कैटमद्विप. श्रीकृष्णस्य तनौ शररि न ममुः परिमिता न
 बभूवुः । आधिक्याच्च संगृहीता बभूवरिति यावत् । भर्मान्तरे त्विति । परिच्छेदे ति
 स्थयैः । उदरमिति । 'उदरं परिमाति मुष्टिना कुतुकी कोऽपि दमस्वसुः किमु' इति नैष-
 चकाव्ये । कोऽपि कुतुकी दमस्वसुः दमयन्त्याः उदरं मुष्टिना परिमाति किमु ? परि-
 गृह्णतीत्यर्थः । नास्य प्रहणमिति । 'घुषर्तिमा' इति भाष्यादिति भावः । एवञ्च 'शेपे
 विभाषाऽकलादी' इति यावद्विकल्प इति भावा आह—प्रणिमाति प्रनिमातीति । ममौ ।
 ममिय-ममाथ । ममिव । मातः । मास्यति । मानु । अमात् । अमासीत् । अमास्यत् ।
 वच परिभाषणे । अनिट् । अयमन्तीति । कटि प्रथमपुरुषबहुवचनं नास्तीत्यर्थः । बहुवच-
 नपर इति । 'न प्रयुज्यते' इति शेषः । अस्मिन् पक्षे पुरुषप्रथमे बहुवचनं नास्ति । निरर
 इति । 'न प्रयुज्यते' इति शेषः । अस्मिन् पक्षे छिटादिष्वपि प्र० पु० बहुवचनं नास्तीति
 भावः । तत्र छिटि अकिति 'छिटयम्यासस्य' इति सम्प्रसारणम् । उवाच । किति तु
 'वदिरवपि' इति सम्प्रसारणम् । ऊचत् । उवाचि—उवाचय । ऊचिव । वक्ता ।
 वचयति । वचतु । अवक् । वप्यादिति । विविद्धिद्ध रूपम् । आशीर्छिति 'वदिरवपि'

वेत्तेल्लं पश्चैपदानां शलादयो वा स्यु । वेद । विदत्तः । विदुः । वेत्थ । विद-
 यः । विद । वेद । विद् । विद्म । पचे वेत्ति । विचतः इत्यादि । विवेद । विवि-
 देतुः । 'उपविद' (सू २३४१) इत्याम्पचे विद इत्यकारान्तनिपातनात् लघूप-
 गुण । विदाञ्जकारः वेदिता । २४६५ विदाङ्कुर्वन्त्विद्यत्यन्यतरस्याम् ३।१।४।॥
 वेत्तल्लोट्याम् गुणामावो लोटोलुक् लोटन्तकरीत्यनुप्रयोगश्च वा निपात्यते पुरुष-
 वचने न विवक्षिते, इति शब्दात् । २४६६ तनादिकृष्ण्य उः ३।१।४।॥
 तनादे कृष्ण उपप्रत्यय स्यात् । शपोऽपवादः । तनादिरभादेव स्रद्ध कृष्ण्येण ण्य-
 कार्यस्यानित्यत्वे लिङ्गम् । तेन 'न विश्वसेदविद्यस्तम्' इत्यादि सिद्धम् । विदाङ्गोत्तु ।

इति सम्प्रसारण मन्वा आह—उच्यदिति । अत्रोचदिति । लुटि 'अस्यतिवक्ति' इति
 ऋत्वरिति 'वच उम्' इति भावः । विद शान्ते इति । अनिट्पु लुग्विकरणात्स्याऽग्रहणात् अर्थ-
 सेद् । विदो लये वा । 'परश्चैपदानां शलत्सु' इत्यादिसुप्रमनुवर्तते । 'विद' इति पञ्च-
 मी । तदाह—वेत्तल्लं इति । विन्दतिविद्यत्योस्तु शेन श्यना च व्यवधानात् नते आ-
 देशाः । श्यादोक्ति । विदन्ति । वेत्सि । विस्थ । विस्थ । वेधि । विद्मः । विद्म ।
 विवदन्ति । विविदुः । विवेदिष । विविद्म्यु । विधिद । विपेद् । विविदिष । विव-
 दिम । आम्पचे इति । न लघूपगुण इत्यन्वयः । कुत इत्यत आह—अकारान्तनिपातना-
 दिति । 'उपविद' इति सूत्रे विदेत्यकारान्तरत्वम् आम्सञ्चिपोनेन 'निपात्यत' इत्यर्थः ।
 आसि मतो लोपः । तस्य 'स्थानिवत्त्वात्' न लघूपगुण इति भावः । वेत्तेति ।
 वेदित्यताश्चपि ज्ञेयम् । विश्वकुर्वन्त्विद्यत्यन्यतरस्याम् । 'वृञ् चानुप्रयुज्यते लिटि'
 इत्युत्तमिदं सूत्रम् । इतिशब्दः प्रकारे । एवजातीयक वैकल्प्येन प्रत्येतद्व्यभि-
 त्यर्थः । वेत्तरिति । लुग्विकरणात् विदघातोः लोटि परे आम्प्रत्ययो निपात्यत
 इत्यर्थः । लोटन्तेति । आम्स्ताद्विदेः लोटस्रकृष्णघातोः अनुप्रयोगश्च निपात्यत
 इत्यर्थः । ननु 'विदाङ्कुवन्तु' इति लोटि प्रथमपुरुषवद्बुवचनस्यैव सूत्रे निर्देशात्
 कथं लोटन्तसामान्यानुप्रयोग इत्यत आह—पुरुषेति । कुर्वन्त्विद्यति प्रथमपुरुषो
 बहुवचने च न विवक्षितमित्यर्थः । तयोस्तु नान्तरीयकमुच्चारणमिति भावः ।
 इति शब्दादिति । तस्य प्रकारवचनस्य लोकप्रयोगानुसारिर्वादिति भावः । तनादि
 कृष्ण्य उः । शपोऽपवाद इति । अनेन शब्दिवचय प्वास्व प्रवृत्तिरिति सूचितम् सार्व-
 धातुके यक् इत्यत साधघातुकग्रहणस्य 'कर्तरि शप्' इत्यतः कर्तरीत्यस्य चा-
 नुवृत्तेरिति भावः । तेनेति । शण्कार्यस्याऽनिपातघा 'व्यसेत्' इत्यत्र अदादिगणकार्ये
 शपो लुक् न भवतीत्यर्थः । वस्तुतस्तु कृष्णग्रहणस्यात्र भाष्ये प्रत्याययात्त्वात् उक्तज्ञा-
 पनामावात् विश्वसेदियसम्बद्धमेवेत्याहुः । 'विर=स्व'मित्यत्र तु आगमशास्त्रस्याऽनि-
 त्यत्वात् नेदित्याहुः । विश्वकुर्वन्ति । अत्र विदेल्लोि आसि लोटोलुकि आम्स्ता-
 द्विदेः कृष्णे लोटन्तरस्यानुप्रयोगः । तत्र लोटस्त्वपि 'एरु' इत्युत्वे शप चाभित्वा षप्र

२४६७ अत उरसार्वधातुके दा॥११०॥ उपत्ययान्तस्य कृञोऽकारस्य उरस्यारसार्वधातुके विङिति । उदिति तपरत्वगामर्ष्यान् गुणः । विदाङ्कृतात्-विदाङ्कृताम् । 'उतञ्च-' (सू २३३४) इति हेर्लुक् । ग्रामोपरत्वेन लुकोऽ-
 सिद्धत्वादुरवम् । विदाङ्कृत् । विदाङ्कृत्वापि । अवेत् । अविताम् । 'विजम्यस्त—'
 (सू २२१६) इति केतुर्लुक् । अविदुः । २४६८ दृश्य ण २।७५॥ धातोर्दान्तस्य
 पदस्य विपि परे षः स्याद्वा । अवेः-अवेत् । १०६५ अथ भुवि । अस्ति । २४६९
 इनसोरलोपः दा॥१११॥ इनस्यास्तेष्वाकारस्य लोरः स्यात्सार्वधातुके विङिति ।
 स्तः । सन्ति । 'तावस्योः—' (सू २।६१) इति सलोपः । अस्ति । स्यः ।
 स्य । अस्मि । स्वः । स्मः । 'आर्द्धधातुके' (सू २४३२) इत्यधिकृत्य । २४७०
 अस्तेर्भूः दा॥११२॥ भभूव । भविता । अस्तु-स्तात् । स्ताम् । सन्तु । २४७१

इत्येककारस्य गुणे रपरत्वे ङकारस्य तिग्निमित्तो गुणः । तातङ्गि तु ङकारस्य गुणे
 रपरे तातङ्गे ङित्वात् ङकारस्य गुणाऽभावे विदाङ्कृतात् इति धियते—अथ क्व ।
 उपत्ययान्तस्येति । 'उतञ्च प्रत्ययात्' इत्यत्रः तदनुवृत्तेरिति भावः । कृञोऽकारस्य उदिति ।
 'निरयं करोतेः' इत्यत्र सदानुवृत्तेरिति भावः । तिङ्गिति । 'गमहन' इत्यत्रः तदनुवृत्ते-
 रिति भावः । अकारस्य उपवे सृने तस्य लघूपचगुणमाशङ्क्य आह—उपवेति । इदं
 श्यानिशसूत्रे भाष्ये स्पष्टम् । विदाङ्कृतामिति । विदाङ्कृत्वापि ज्ञेयम् । 'न मकु-
 ङ्ठराम्' इति निषेधात् 'दङ्गि च' इति दीर्घो न । हेर्लुगिति । विदाङ्कृत् इति स्थिते
 'अत उरसार्वधातुके' इत्युत्त्वं परमदि वाचिता निषेधात् 'उतञ्च प्रत्ययात्' इति
 हेर्लुगित्यर्थः । उदि सार्वधातुकाऽभावात् क्यमुपरमित्यत्र आह—ग्रामोपरत्वेनेति ।
 विदाङ्गिति । विदाङ्कृतात् । विदाङ्कृताम् । विदाङ्कृतात् । विदाङ्कृताणीति । आटः पि-
 र्वेन ङित्वाभावाद्ङकारस्य गुण इति भावः । विदाङ्कृतात् । विदाङ्कृतवाम । लृजाह-
 भवेदिति । इल्लयादिना सिपो लोपे विशेषमाह-दृश्य । 'सिपि धातो र्वा' इत्यनुवृ-
 त्तम् । 'द' इति षष्ठ्यन्तेन धातुविशेष्यते । तदन्तविधिः । पदस्योपधिचूतम् । तदा-
 ह—दानोर्दान्तस्य पदस्येति । अलोऽन्त्यस्येत्स्यन्त्यस्य ज्ञेयम् । भवेदिति । सिपो इल्लया-
 दिलोपे ङकारस्य स्वविकल्पः । अविताम् । अविता । अवेदम् । अविद्व । अविप्र ।
 विधात् । विधाताम् । विधात् । विधास्ताम् । अवेदीत् । अवेदिष्यत् । अथ मुनेति ।
 भयर्न भूः । सत्तायामित्यर्थः । अस्तीति । सम्य चार्थेऽपि सकार एव भवति, न तु त-
 कारः, अल्पमात्रतया प्रयत्नभेदात् । इनसोरलोपः । अत् इति लुक्पद्योक्तं पदम् । इन
 अस् अनयोर्ह्रस्वात्पठोद्विचनम् । अकञ्च्वादिवात् पररूपम् । रनेति इनम्प्रत्यये-
 कदेशनिर्देशः । 'अत उरसार्वधातुके' इत्यत्रः सार्वधातुके इत्यनुवर्तते, 'गमहन' इत्यत्रः
 तिङ्गतीति । तदाह—इनस्येत्वादिना । अस्तेर्भूः । अस्धातोर्भूभाष्यः श्यात् सार्वधातुके

च्यसोरेद्वाचम्यासलोपश्च ६।४।११६० धोरस्तेरचैत्वं स्यादौ परेऽभ्यास-
 लोपश्च । आमीयत्वेनैवस्यासिद्धत्वाद्देधिः । 'रनसोः—' (व २४६९) इत्य-
 ल्लोपः । एषि । तातङ्प्रक्षे एत्वं न । परेष तातङ् वाधात् । 'सकृद्गतौ—'
 (प ४१) इति न्यायात् । स्तात् । स्तम् । स्त । अस्तानि । अस्ताव । अष्टाम ।
 'अस्तिसिचः—' (व २२२५) इतीट् । आसीत् । रनसोरल्लोपस्यामीयत्वेना-
 सिद्धत्वादाट् । आस्ताम् । आसन् । स्यात् । भूयात् । अमूत् । सिचोऽस्तेष्व
 विश्रमानत्वेन विशेषणादीयन । २५७२ उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तियञ्परः ॥३।
 ८७। उपसर्गेषुः प्रादुषथ परस्यास्तेः सस्य षःस्याश्कारेऽपि च परे । निष्पात् ।

परे इत्यर्थः । अस् हि इति स्थिते-ध्वसोरेद्वाचम्यासलोपश्च । घु अस् अनयोर्द्वन्द्वः ।
 एन ही इति च्छेदः । ननु अस् हि इति स्थिते 'हुस्रभ्यो देधिः' इति धिर्त्वं परत्वात्
 चाधित्वा 'ध्वसोः' इति सकारस्य परत्वे कृते हुस्रभ्यः परत्वाऽभावात् कथं धिर्त्वं
 इत्यत आह—आमीयत्वेनेति । तथाच अ प् धीति स्थिते आह—रनसोरिति । नन्वाधिति
 अस् हि इति स्थिते तातङ् चाधित्वा परत्वादेत्वं प्राप्नोतीत्यत आह—तातङ्प्रक्षे परे
 नेति । कुत इत्यत आह—परेणेति । ननु कृते तातङ् सस्य स्थानिवत्त्वेन द्वित्वात्तस्मि-
 न्परे 'ध्वसोः' इत्येत्वं कृतो नेत्यत आह—सकृद्गताविति । सकृत् एकवार गतौ प्रपृसौ,
 विप्रतिपेधे विरोधे सति, यद्वाधितं यद्वाधितमेव भवति, ननु पुनः प्रवर्तत इति तदर्थः ।
 लृट्स्थितिषु विशेषमाह—अस्तिसिचः इति । इकारलोपे आटि घृदौ 'अस्तिसिचः' इति
 ईडागम इत्यर्थः । ननु तसादौ ङिति परत्वादाटागमात् 'रनसोः' इत्युलोपे सति
 अज्ञादित्वाभावात् कथमादिरयत् आह—रनसोरलोपस्यामीयत्वेनेति । आस्तामिति ।
 अत्र कृते आडागमे तस्य लोपनिवृत्त्यर्थं 'रनसोरलोपः' इति तपरकरणम् । वस्तु-
 तस्तु आट आमीयत्वेनासिद्धत्वादेव लोपो न भवतीति 'रनसोरलोपः' इत्यत्र तपर-
 करणं व्य 'मिति माप्ये स्पष्टम् । आसन्निति । आसोः । आस्तम् । आस्त । आसम् ।
 आस्व । आस्म । विभित्तिङ्वाह—स्यादिति । स्याताम् । स्थुरियादि । आशीर्लिङि
 आर्षधातुत्वात् भूमाव मत्वा आह—भूयादिति । लुङि तु सिचि भूमावे 'गातिस्या
 इति सिचो लुक् मत्वा आह—भूमदिति । तत्र 'अस्तिसिचोऽपृच्छे' इति ईडागम-
 माशङ्क्य आह—सिचोऽस्तेरेवेति । इह भूमावे सति अस्तेरध्वयमागत्वात् ईप्नेति
 भावः । उपसर्गप्रादुर्भ्याम् । उपसर्गः प्रादुस् अनयोर्द्वन्द्वः । इण्कोरित्यधिकृतम् ।
 तत्र इण् इत्युपसर्गेषु सम्भव्यते, न तु प्रादुसि, ततः परस्य अस्तेः सस्य इयः पर-
 त्वाऽसम्भवात् । कोरित्यपि असम्भवात् सम्भव्यते । अस्तिरिति षष्ठ्यर्थे प्रथमा ।
 'सदेः सादः सः' इत्यतः स इति षष्ठ्यन्तमनुवर्तते, मू 'न्य इत्यधिकृतम् । य् अच्
 अनयोर्द्वन्द्वः । षचो परी वसमादिति विग्रहः । षकारे अकारे च परे इति लभ्यते ।
 यदाह—उपसर्गेषुः इति । उपसर्गस्यादिण इत्यर्थः । परत्येति । अस्तेः सस्य विशेषे-

प्रादु प्यात् । निषन्ति । प्रादुपन्ति । यन्परः क्विप् । अस्तिः । १०६६ मृज्यू
 शुद्धौ । २५७३ मृजेर्बुद्धिः । ७।२।११५।। मृजेरिक्को वृद्धिः स्याद्भाद्रपरपये परे ।
 'विकल्पनादौ वेधते—' (भा ५०५७) । 'प्रध—' (सू २९४) इति पः ।
 याधि । मृष्टः । मृज्जित-माजन्ति । ममाजं । ममाजंतु—ममृजतुः । ममाजित्य-
 ममाजंतुं । माजिता-माजितं । मृष्टः । अमाजंतु । अमाजितं । अमाजित्ति ।

पणमिदम् । भावस्ते । तेन प्रादुरासीदित्यत्र न परत्वम् । यकारपरकत्वे उदाहरति—
 निष्पात् प्रादु—यादिति । प्रादुस् इति साम्तमवयवम् । सस्य परत्वे पूर्वस्य सस्य प्लुत्वे-
 न च । पान्तत्वे तु 'प्रादुस्'मिति लुपनिर्देशो लोपपठते । अस्परकत्वे उदाहरति—
 निषन्ति प्रादुपन्नाति । मृज्जु गुदाविति । ऊदित्वमिद्विकल्पपर्यम् । 'विदिदादिभ्यो-
 ऽह्' इत्यह्यं वित्त्वम् । वस्तुतस्तु निदादिगणे मृज्जोरुपादादेव सिद्धेरिह चित्कर-
 णमनार्यमित्याहुः । मृजेर्बुद्धिः । 'इको गुणवृद्धौ' इति परिभाषया 'इक्' इत्युपरिचय-
 म् । मृजेरित्यवयवपठे । उदाह-मृजेरिक्को वृद्धिः स्यादिति । 'घातोः स्वकारप्रहणे ताप-
 स्थये कारयंश्चालम्' इति परिभाषामभिप्रेत्य आह—'घातपरपये ई' इति । घातोर्वि-
 क्षिते प्रापये इत्यर्थः । तेन परिसृष्ट्वाभ्यामिदं न वृद्धिरिति भावः । गुणागमोऽयम् ।
 विकल्पनादौ वेधते इति । 'मृजेर्बुद्धि'रिति शेषः । 'इको गुणवृद्धौ' इति सूत्रमात्रे
 इह पठितम् । अरवेति, च इति । मृज्ति इति स्मिते अकारस्य वृद्धौ रपरत्वे जकारस्य
 अर्धवर्त पात्वे लकारस्य प्लुत्वेन टकारे मार्षीति रूपमित्यर्थः । मृष्ट इति । लिनाह
 वृद्धिः, नापि गुण इति भावः । मृज्जित माजन्ति इति । 'विकल्पनादाविति वृद्धि-
 विकल्प इति भावः । मार्षि । मृष्टः । मृष्टः । मार्षित । मृज्जव । मृज्जमः । ममाजन्ति ।
 णञ्चि मृजेर्बुद्धिरिति भावः । अनुसादावजादौ किति वृद्धिविकल्पं मत्वा आह—ममा-
 जंतु ममृजतुरिति । ममाजंतुः । ममृजतुः । इत्यपि शेषम् । ऊदित्वादिविकल्प मृजेर्बुद्धि
 च मत्वा आह—ममाजित्य ममाजंतुः । इदमावे जाय अरवेति पः । यस्य प्लुत्वेन ट
 इति भावः । ममाजंतुः-ममृजतुः । ममाजंतु-ममृजतुः । ममाजितं । ममाजित्य-ममृजित्य-
 ममृजतुः । ममाजित्य-ममृजित्य-ममृजतुः । लुब्धाह—मार्षिता भवति । ऊदित्वादिति,
 तदभावे च 'मृजेर्बुद्धि' इति भावः । माजित्यति-मार्षयति । मार्षितु-मृष्टात् । मृष्टाम् ।
 मार्षितु-मृज्जन्तु । मृष्टीति । हेरपित्त्वेनाहित्वाच्च वृद्धिः । ममादिना जस्य च, हेर्धौ,
 पस्य अशस्तेन च, घस्य प्लुत्वेन च । मृष्टात् । मृष्टम् । मृष्ट । मार्षित्ति । मार्षित् ।
 मार्षितम् । लहपाह—ममाजंतु इति । तत्र इकारलोपे वृद्धौ रपरत्वेन ह्रस्व्यादिना लका-
 रलोपे ममादिना जस्य च, तस्य जरत्यकारत्वे इति भावः । ममृष्टाम् । ममाजंतु-
 ममृजतुः । ममाजंतुः । ममृष्टम् । ममृष्ट । ममाजित्यमिति । ममृजतुः । ममृष्टात् ।
 ममृष्टाताम् । ममृष्टास्ताम् । ममाजित्य ममाजित्यमिति । ऊदित्वादिविकल्प इति भावः ।
 ममाजित्यमम् । ममाजित्यपुरित्वादि सुगमम् । इदमावे ममाजित्यम् । ममाजित्यम् ।

२०६० रुदिद् अश्रुविमोचने । २४७४ रुदादिभ्यः सार्वधातुके ङा२।७६॥
 रुद्, स्वप्, एवष्, अन्, जच् एभ्यो वनादेः सार्वधातुकस्येट् स्यात् । रोदिति ।
 रुदितः । हो परत्वादिति षित्त्वं न । रुदिद्दि । २४७५ रुद्श्च पञ्चम्यः ङा३।१८॥
 हलादेः पितः सार्वधातुकस्यापृक्तस्य ईट् स्यात् । २४७६ अङ्गार्यगालवयोः
 ङा३।६५॥ अरोदीत्—अरोदत् । अरुदिताम् । अरुदत् । अरोदीः—अरोदः ।
 अरोदम् । प्रकृतिप्रत्ययविशेषाभ्यामङोह्यामन्तरत्नत्वाद्याप्तुट् । रुदात् । अरु-
 दत् । अरोदीत् । २०६८ अि ष्वप् श्ये। स्वपिति । स्वपितः । सुष्वाप । सुषुपत् ।
 सुषुपुः । सुष्वापिय—सुष्वाप्य । २४७७ सुविनिर्दुर्भ्यः सुपिसृत्तिसमाः

अमाक्षीः । अमाक्षम् । अमाक्षं । अमाक्षम् । अमाक्ष्वं । अमाक्षम् । अमाक्षिष्यत्—
 अमाक्ष्येत् । रुदिद्धातुरिति सेट् । रुदादिभ्यः । इह्वकादेशिष्यनुवृत्ति मत्वा आह—
 ष्वादिरेति । रुदित इति । लिट्वाच्च गुणः । रुदन्ति । रोदियि । रुदिय । रुदिय । रोदि-
 मि । रुदिष्यः । रुदिमः । रुरोद । रुरुदतुः । रुरोदिय । रुरुदिव । रुरुदिम । रोदिता ।
 रोदिष्यति । रोदितु-रुदितात् । रुदिताम् । रुदन्तु । रुदि हि इति स्थिते 'दृष्टवभ्यः'
 इति धात्वभागाद्ध्रस्व आह—हो परत्वादिति । रुदिरीति । हेरविस्त्वेन लिट्वाच्च कल्पपञ-
 गुण इति भावः । रुदितात् । रुदितम् । रुदित । रोदानि । रोदाव । रोदान । रुदश्च
 पञ्चम्यः । 'नाभ्यस्तस्य' इत्यतः पिति सार्वधातुके इति 'उतो वृद्धिः' इत्यतो ह्यतीति
 'गुणोऽपृक्ते' इत्यतः अपृक्ते इति 'सुव ईट्' इत्यत ईदिति चानुवर्तते । 'रुद्' इति
 पञ्चमी । 'रुदादिभ्यः' इति विवक्षितम् । इत्यभिप्रेत्य सप्तशेषे पूरयति—ःलादेरित्यादि-
 ना । अङ्गार्यगालवयोः । अनयोर्मते रुदादिभ्यः पञ्चम्यः परस्य हलादेः पितः सार्व-
 धातुकस्य अपृक्तस्य अङ्गार्यगालवयोः स्यादिति स्पष्टोऽर्थः । अरोदीरिति । अरुदितम् । अरुदि-
 त्त, इत्यपि ज्ञेयम् । अरोदमिति । अरुदिव । अरुदिम । इत्यपि ज्ञेयम् । ननु लिट्कृतपि
 यासुट् साक्षिणा परत्वात् 'अह्यार्यगालवयोः' इति 'रुदश्च पञ्चम्यः' इति च मरी-
 टौ स्यातामिष्यत आह—प्रकृतिप्रत्ययेति । हलादिपिसार्वधातुकाऽपृक्ताऽपेक्षत्वाच्चे-
 त्यपि ज्ञेयम् । कृत् 'रुदितो वा' इत्यङ्गश्लो आह—मरुदिति । अश्रुभावपञ्चे स्वाह—
 अरोदीरिति । 'अरुदितसिच' इति ईट् । 'रुदश्च पञ्चम्यः' इति तु नेह प्रवर्तते, सिञ्चा
 ष्यवहित्वात् । अिष्वप् श्ये इति । षोऽपृक्ताऽप्यम् । आर्घधातुके अनिट् । स्वपिनीति ।
 'रुदादिभ्यः' इति इट् । स्वपिनः इति । स्वपन्ति । स्वपियि । स्वपियः । स्वपियि । स्व-
 पिमि । स्वपिय । स्वपिमः । सुष्वापेति । इत्ये 'लिट्पभ्यामस्य' इति सप्तप्रसारणे
 पूर्वक्षणे भारेणसकारत्वात् पत्वमिति मात्रा । सुषुपुनिति । 'विविस्वपि' इति मन्वसा-
 रणे कृते द्वित्वादीति भावः । सुषुपरित्यपि ज्ञेयम् । सुष्वापि सुष्वाप्येति । सारहाजनिष-
 मारलि वेदिति भावः । सुषुपुः । सुषुपु । सुष्वाप-सुष्वाप । सुष्वापिव । सुष्वापिम ।
 सुविनिर्दुर्भ्यः । कृतसम्प्रसारणस्य स्वप्धातोः सुपोत्पन्नेन प्रहयम् । सुपोत्पन्नेन सुवि-

८।३।८८॥ एभ्यः सुप्पादेः सस्य पः स्यात् । 'पूर्वं घातुरूपसंगेण युज्यते' ।
 किति लिटि परत्वात्सम्प्रसारणे परत्वे च कृते द्वित्वम् । 'पूर्वशासिनीयमद्विर्बचने'
 (प १२७) सुपुपुपुः । सुपुपुपुः । षिति तु द्वित्वेऽभ्यासस्य सम्प्रसारणम् । पत्व-
 स्यादित्वात्ततः पूर्वं 'इलादिः शेषः' (स २।१७६) । नितपरत्वाच्च । ततः सुषि

शब्दः कृदन्तो गृह्यते । समेत्यनेनापि समकर्मस्य अङ्गम् । पृथग्पर्यं प्रथमा । 'सहे-
 साह. स.' इत्यतः स इति पृथगन्तमनुवर्तते । मूर्धन्य इत्यधिकृतम् । तदाह—एभ्यः सु-
 प्यादेरिति । सुपुषिः, सुपूषिः, सुपमः इत्युदाहरणानि । अत्र कृतसम्प्रसारणस्य स्वप्-
 घातोर्ग्रहणात् सुत्वप्न इत्यत्र न परत्वमिति भाष्यम् । अन्वेवं सति सुपुपुपुत्तरित्यत्र
 सुपूर्वस्य स्वपघातोः कथं भावम् । कृतसम्प्रसारणस्य हि स्वपघातोः परत्वम् । तत्र यदि
 स्वप अत्रम् इति स्थिते पूर्व द्वित्वे कृते पश्चात् 'वचित्त्ववि' इति सम्प्रसारणे तदा इ-
 लादिशेषे उत्तरखण्डस्यैव 'वचित्त्ववि' इति सम्प्रसारणं, न त्वभ्यासस्य । अत्रुसः कितः
 उत्तरखण्डस्यैवहितरत्वात्, 'न सम्प्रसारणे सम्प्रसारणम्' इति निषेधाच्च । ततश्च सु-
 सुपुपु अतुसित्यत्र पूर्वखण्डस्य कृतसम्प्रसारणत्वाभावात् कथं भावम् । उत्तरखण्डस्य
 च सु इत्युपसर्गोद्देश्येपहितपरत्वाभावात्कथमनेन परत्वम्, इत्युक्तवर्गान्यां परत्वा-
 भावेन 'आदेशप्रत्यययोः' इत्यस्याप्युत्तरखण्डे अप्रवृत्तेः । अदि तु परत्वात्पूर्वं सम्प्र-
 सारणे कृते पश्चात् द्वित्वं कर्तुं सुप् इत्यस्य द्वित्वप्रवृत्तेः प्रागेव पावमिति वक्तव्यम् ।
 तत्तु न युज्यते । 'पूर्वं घातुः साधनेन युज्यते पश्चादुपसर्गेषु' इति परिभाषया सु इत्यु-
 पसर्गसम्प्रसारणस्य द्वित्वाप्रागवृत्तेः । तथाच कृतसम्प्रसारणस्य अकृतपरत्वस्य सुप् इत्य-
 स्य द्वित्वे उत्तरखण्डस्यैव 'आदेशप्रत्यययोः' इति पत्वं स्यात् । न तु पूर्वखण्डस्य 'सा-
 रवाधोः' इति निषेधात् । कृते इलादिशेषे तु इति पूर्वखण्डस्य सुपुपुत्वाभावेन 'सु-
 विनिर्दुर्भ्यः' इत्यस्याप्यप्रवृत्तिः । न च युक्तदेशविकृतस्यानन्यत्वं कर्तव्यम्, पूर्वमप्य-
 ष्यत्सस्यानन्यकत्वेन सर्ववद्ग्रहणपरिभाषया परत्वस्य तत्राप्राप्तेः । तस्मादिह सुपु-
 पुपुत्तरित्यत्र पूर्वखण्डे पत्वं इत्युपपादमित्याशाङ्क्य आह—पूर्वं घातुरित्यादिना । अस्या-
 नुरोधेदिह 'पूर्वं घातुरूपसंगेण युज्यते पश्चात्साधनेन' इत्याश्रीयते । ततश्च द्वित्वा-
 द्यागेव परत्वात्सम्प्रसारणे सति सुप् इत्यस्य सु इत्युपसर्गपूर्वकत्वमादाय परत्वे च कृते
 सति पुनः प्रसङ्गविज्ञानात् सुप् इत्यस्य कृतपरत्वस्य द्वित्वे सति खण्डद्वयेऽपि
 पकारध्वनं निर्वाचनित्यर्थः । तदुक्तं भाष्ये—'सुपिभूयो द्विरुच्यते' इति । मनु कृतपरत्व-
 स्य कथं द्वित्वं, द्वित्वे कतं च परत्वस्याऽसिद्धत्वादित्यत आह—पूर्वशासिनीयमिति ।
 मनु तदिह सुसुखापेत्यप्यापि पूर्वखण्डे पत्वं श्रूयतेत्यत आह—'षिति स्थिति । मिति नलि
 कित्वाभावात् 'वचित्त्ववि' इत्यस्यामवृत्तौ कृते द्वित्वे, 'हित्यभ्यासस्य' इति पूर्वख-
 ण्डस्य सम्प्रसारणम् । सु सुप् स्वप् अ इति स्थिते 'सुविनिर्दुर्भ्यः' इति परत्वस्याऽसि-
 द्धत्वात् इलादिशेष इत्यर्थः । नित्यत्वाच्चेति । कृते अकृते च षन्वे इलादिशेषस्य प्रा-

रूपाभावात् नः । सुसुप्त्वार । सुस्वप्ता । अस्वप्तीत्-अत्वप्त् । स्वप्यात् । सुप्यात् । सुपुप्यात् । अस्वाप्तीत् । १०६९ अथ प्रापने । अशिति । अशिता । अशसीत् । अशसत् । अश्याताम् । अश्याताम् । 'क्षपन्तक्षप-' (सू २२६६) इति न वृद्धिः । अश्वसीत् । १०७० अन च । अनिति । आनी । अनिता । आनीत्-आनत् । २४७८ अनितेः ङाङ् । उपसर्गस्थानिमित्तात्परस्यानितेनेत्य णः स्यात् । प्राणिति । १०७१ अज मञ्जदहनयोः । अजिति । अजितः । २४७९ अदम्य स्तात् ङाङ् । अस्य अस्यात् । अन्तापवादः । अजति । 'सिद्धम्यस्त-' (सू २२२६) इति केजुंस् । अजजुः । अयमन्तस्यादिरित्युज्ज्वनदत्तो यभ्राम । रुदादयः पञ्च गताः ।

१०७२ जागृ निद्राद्ये । जागृति । जागृतः । जाग्रति । 'उपविद्-' (सू

प्लेरिति भावः । क्त शत । इलादिघोषोत्तरं सु इत्यस्यैव ल्यप्त्वा सुप् इति रूपस्याऽन्ताशब्द प ह्यस्यः । एकदेशविकृताशब्दतन्म्यत्वेऽपि अन्यासस्याधवत्त्वाभावात् प इति दृष्टव्यम् । स्वप्ता । स्वप्स्यति । स्वपितु-स्वपितात् । स्वपिताम् । स्वपन्तु । स्वपिहि-स्वपितात् । स्वपितम् । स्वपित । स्वपानि । स्वपाव । स्वपाम । लङ्प्राह-मत्स्येत् मत्स्यदिति । 'दृश्च पञ्चम्यः' इति ईटि 'अद्गाग्यं गालवयोः' इत्यटि च रूपे । अन्यानि रुदिवद्रुपाणि । लङ्प्राह-द्रुप्पादिति । 'वक्षिस्वपि' इति सम्प्रसारणमिति भावः । 'सुविनिर्दुम्यः' इति पञ्च मात्रा आह-सुपुप्पादिति । अस्वाप्तीदिति । अनित्कृत्वाच्च सिञ्जलोप इति भावः । एवम प्रापने इति । बलाघार्धघातुके सेडयम् । सार्वघातुके तु बलादौ 'रुदादिभ्यः' इति इट् । लङ्स्तिपि 'दृश्च' इति ईटम् 'अद्गाग्यं' इत्यटं च मात्रा आह-अशसीत् अशसदिति । विष्वाशीर्षिष्ठोः सस्यादिति सिद्धवत्कृत्य आह-अस्याताम् । अस्वास्तानिति । अन चेति । अनघातुरपि प्रापने वर्तते इत्यर्थः । सेडयम् । सार्वघातुकेऽपि बलादौ 'रुदादिभ्यः' इति इट् । लङ् ईड्यौ मात्रा आह-आनीत् आनदिति । अनितेः । 'रुपाभ्यां ङो णः' इत्यनुवर्तते । 'उपसर्गादिसमासेऽपि' इत्यतः उपसर्गादिति । तदाह-उपसर्गस्यादिति । मित्रपदस्यात्वादप्राप्तौ वचनम् । अजघातुः सेट् । बलादौ सार्वघातुकेऽपि 'रुदादिभ्यः' इति सेट् । अदम्यस्तात् । मत्स्येति । 'सोऽन्त' इत्यतस्तदनुवृत्तेरिति भावः । अजतीति । 'अक्षिप्यादयः षट्' इत्यभ्यस्तसंज्ञेति भावः । लङ्स्तिपि ईड्योः अजसीत् अजसत् इति सिद्धवत्कृत्य आह-सिद्धम्यस्तेने । अदीदेशापवादो जुम् । अन्तस्यादिरिति । ताल्लभात्तस्यादिरित्यर्थः । यन्नामेति । 'अक्षिप्यादयः रममाणः' इत्युपनिषदि चवर्गवर्तय्यादित्यस्य निर्विवादात्त्वादिति भावः ।

जागृघातुः ऋकारान्तः सेट् । जागृति । तिनि शपो लुकि ऋकारस्य गुणे रपरत्वम् । जागृत् इति । 'क्षिप्याच्च गुणः । जागृतीति । 'अक्षिप्यादयः षट्' इत्यभ्यस्तसंज्ञा-

२३४१) इत्याम्वा । आगराश्चकार—अजागर । २४८० जापोऽविचिण्ण-
 टिङ् सु ७ ३ ८ ४ ४ आगतेर्गुण स्याद्विचिण्णल्लिङ्गयोऽन्वयिन्नुद्विचिण्ये प्रतिषेध-
 विषये च । अजागरतः । अजाग । अजागताम् । अम्पस्तारान्नुसु । २४८१
 जुति च ७ ३ ८ ८ ॥ अजादी जुनीगन्ताह्म्य गुण स्यात् । अजागदः । अजादी
 त्म् । जाग्यु । आगिपि तु आगयात् । जागयास्ताम् । जागयांसि । लुचि अजा-
 गरीत् । 'जागृ इष्' इत्यत्र यन्प्राप्त , त सावैवातृकगुणो वाचते, त सिचि वृद्धिः,
 तां जागर्तिगुणः, तत्र कृते इहन्नलढया वृद्धि प्राप्ता, 'नेटि' (सू २२६८) इति

याम् 'अदम्पस्तार' इति शेरदादेन । द्वित्राद्गुणनिषेधे श्रकारस्य यगिति भावः ।
 जागर्षि जागृषः । जागृष्य । जागर्षि । जागृष्य । जागृष्य । लिटि 'काश्चनेकाच्' इति
 निरयमामि प्राप्ते आह—अविचिण्णत्वाद् वेति । आगरामिति । आमि अकारस्य गुणो
 रपरत्वं चेति भावः । आमभावे आह—अजागरेति । अतुसादौ किञ्चद्गुणनिषेधे
 प्राप्ते—जापोऽदि । 'जाप्र' इति षष्ठी । 'मिदेर्गुण' इत्यत्र गुण इत्यनुवर्तते । तदाह—
 आगतेर्गुण' स्यादिति । 'अविचिण्णल्लिङ्गित्वात्' उच्यते । वि चिण्ण ल्त्वात् एषां इण्डे
 न्नममास । तदाह—विचिण्णल्लिङ्गयोऽन्वयिन्निचि । विण्णवपयुंदासात् वृद्धिविषयेऽ
 प्यस्य प्रवृत्तिः । लिङ्गदुंदासात् गुण्यतिषेधविषयेऽप्यस्य प्रवृत्तिः । तदाह—वृद्धिविषये
 प्रतिषेधविषये चेति । अजागरतुगिति । अत्र कित्त्वेऽपि गुणः । अजागरः । अजागरिष्य । अ-
 जागरशु । अजागार । अजागर । अजागरिव । अजागरिम् । विचिण्णल्लिङ्गमु सु अ
 गुणः । वि—जागृषिः । चिण्—अजागारि । ल्त्वात्—अजागार । लिट्—जागृष्य ।
 वृद्धिविषये यथा—णुञ्जि जागरकः । प्रतिषेधविषये यथा—अजागानुः । कित्त्वेऽपि
 गुणः इत्याद्यूद्यम् । जागरिता । जागरिष्यति । जागर्तुं—जागृतात् । जागृताम् । आ-
 ग्रन्तु । जागृहि जागृतात् । जागृतम् । जागृत । जागराणि । जागराव । जागराम ।
 ललणह—अजागरिति । तिपि इकारलोप इवच्यारित्वात् । लकारलोपे रेपस्य विसर्ग इति
 भावः । अम्पस्तारान्नुसु शेरदादेरो प्राप्ते आह—अम्पस्तारान्नुसुमिति । 'सिञ्जम्पस्त-
 विदिम्पञ्च' इत्यनेनेति भावः । अच्चारिणादिष्वान्वयस्तवम् । अजागृ उस् इति स्थिते
 'सावैवातृकमपित्त' इति द्वित्राद्विचिण्णल्लिङ्गित्वात् पयुंदासात्प्राप्ते गुणे आह—
 जुति च अङ्गस्त्वेषिचिण्णम् । 'मिदेर्गुण' इत्यत्र गुण इत्यनुवर्तते । 'इको गुण्यदी'
 इति परिभाषया इक इत्युपस्थितेन अङ्गस्य विशेषणान्तन्तविधिः । 'वसस्वादि'
 इत्यनोऽनुवृत्तेन अचीत्यनेन जुसीत्यस्य विशेषणात्तदादिविधिः । तदाह—अजागारि
 स्यादिना । अजागरमिति । अजागः । अजागृतम् । अजागृत । अजागारम् । अजागृष्य ।
 अजागृष्य । विचिण्णल्लिङ्गि धासुतो दिक्वाङ् गुणः । जागृषात् । जागृषाताम् । जागृष्य
 रिति । 'जुमि च एष अजादावित्युक्तेर्न गुण इति भावः । आगिपि तु आगयादिति ।
 'दिदासिचि' इति धासुतः किरात् 'जापोऽविचिण्णल्लिङ्गित्वात्' इति गुण इति भावः ।

निपिद्धा, ततः 'अतो इलादेः—' (सू २२८४) इति बाधित्वा 'अतो ह्यन्तस्य' (सू २३३०) इति वृद्धिः प्राप्ता, 'अपन्त—' (सू २२१९) इति निपिष्यते । तदाहुः—

'गुणो वृद्धिर्गुणो वृद्धिः प्रतिषेधो विकल्पनम् ।

पुनर्वृद्धिर्निषेधोऽतो यत्पूर्वाः प्राप्तयो नव ।' इति ।

१०७३ दरिद्रा दुर्गतौ । दरिद्राति । २४८२ इदरिद्रस्य ६।४।१२४।।रि-
द्रातेरिकारः स्याद्वलादौ क्वचित् सार्वधातुके । दरिद्रतः । २४८३ इदनाम्यस्तयोरातः
६।४।१२२। अनयोरातो लोपः स्यात्किञ्चित् सार्वधातु के । दरिद्रति । अनेकाच्चा-
दाम् । दरिद्राश्कार । 'आत औ यत्' (सू २३७१) इत्यत्र औ इत्येव सिद्धौ
औकारविधानं दरिद्रातेरातोपे कृते भवणार्थम् । अथ एव शपकादाभ्येत्येके । द-
रिद्रौ । ददरिद्रतुरित्यादि । यत्तु णलि ददरिद्रात तन्निर्मूलमेव । 'दरिद्रातेराधेधातुके

जागृषातोर्लुङि सिचि इति यणादिप्राप्तिक्रमे दर्शयति—जागृ इत् इत्यत्रेति । एत कृते
इति । 'जाग्रोऽविधिष्यत्' इति गुणे रपात्वे कृते अङ्गमर् ईदिति स्थिते सतीत्यर्थः ।
तदाहुरिति । वृद्धा इति शेषः । अजागरिष्टाम् । अजागरिषुः । इत्यादि सुगमम् ।

दरिद्रावातुरादन्तः सेट् । दुर्गतिः घनहीनीमवनम् । दरिद्रतीति । घनहीनीमव-
तीत्यर्थः । इदरिद्रस्य । सौत्रो इत्यत्रः । 'गमहन' इत्यतः किञ्चीत्यनुवर्तते । 'ई हल्यघो'
इत्यतः इञि इति 'अत यत्' इत्यत्र सार्वधातुके इति । तदाह—रिद्रातेरिति । 'आम्य-
स्तयोः' इत्याहोपापवादः । 'अतोऽन्त्यस्येऽन्त्यस्य इकारः । दरिद्रित इति । 'सार्व-
धातुकमपि' इति तसौ किञ्चादाकास्य इकारः । इनाम्यस्तयोरातः । 'गमहन' इत्यतः
लोपः किञ्चीत्यनुवर्तते । 'अत यत्' इत्यत्र सार्वधातुके इति । तदाह—अनयोराति ।
आमापवस्य अम्यस्तस्य चेत्यर्थः । दरिद्रतीति । अचिरयादित्वादम्यस्तस्यैव 'मद-
म्यस्तस्य' इति तस्य अङ्गोपे आकारलोपः । दरिद्रासि । दरिद्रियः । दरिद्रिय ।
दरिद्रामि । दरिद्रिवः । दरिद्रिमः । छिद्येह—अनेकाच्चादामिति । इदञ्च 'कास्त्व-
यात्' इति सूत्रभाष्ये स्पष्टम् । दरिद्राञ्कारेण । मामि सत्यर्थोऽर्थः । कैषटमत्तमाह—
अत इति । 'आत औ णञ' इत्यत्र प्रथमासिक्त्रमे कारणाऽभावात् ओकार इव विधा-
तुमुचितः । वृद्धौ सार्था तावत्तेन ययो ह्यादिसिद्धेः । तस्मादोकारविधानं दरिद्रावा-
तोर्लुङि 'दरिद्रातेराधेधातुके लोपो वक्ष्यते' इत्याहोपे 'दरिद्रौ' इत्योकारधवगार्थं
सम्बन्धते । ओकारविधाने तु आहोपे सति वृद्धेरममवात् ददरिद्रौ इत्योकार एव
अपेक्ष्यर्थः । अत एवेति । अस्मादेव दरिद्रातेः ओकारधवगार्थात् ओकारविधानादरि-
द्रातेर्लुङि आम् नेति विज्ञायते । मामि सति यत्त्वाऽऽसक्तैरित्यर्थः । इदञ्च 'वस्वे-
काञ्चादास्यम्' इति सूत्रभाष्ये वृत्तितं, कैषटेन स्पष्टीकृतम् । तन्निर्मूलमेवेति । 'कास्त्व-
स्यात्' इति 'वस्वेकाञ्' इति सूत्रस्यभाष्यकैषटविराधादिति भावः । ददरिद्रतुः ।

विवक्षिते आलोपो वाच्यः' (वा ४१४६) । 'सु' च वा' (वा ४२४९) । 'सनि
 यणुलि वृणुटि च न' (वा ५०५८) । दरिदिता । अदरिद्रात् । अदरिद्रिताम् । अद-
 रिद्रुः । दरिद्रियात् । दरिद्रव्यात् । अदरिद्रौत् । इट्ठकौ-अदरिद्राठीत् । १०७४
 चकास दीप्तौ । भस्य अत् । चकासति । चकासत्वेकार । 'धि च' (सू २२४९)

दरिद्रुः । ददरिद्रिया । ददरिद्रियुः । ददरिद्र । ददरिद्रौ । ददरिद्रिव । ददरिद्रिम ।
 आर्षं धातुके विवक्षिते इति । 'आतो लोप इटि च' इत्यावलोपो दरिद्रातेर्भवन् किञ्चित् अ-
 किञ्चित् च अजादावार्षं धातुके भवति । स च आर्षं धातुके विवक्षिते ततः प्रागेव भव-
 तीति वक्तव्यमित्यर्थः । तेन दरिद्रातीति दरिद्रः, आहलोपे कृते पचाद्यच् सिध्यति ।
 आर्षं धातुके परे आहलोपमवृत्तौ तु 'इपाद्गधा' इत्यादृग्लक्षणो धप्रत्ययः स्यात् ।
 तत्र च कृते णप्रत्यये आहलोप वाधिरथा 'आतो युक् विण्कृतोः' इति युक्ति 'दरिद्रात्'
 इति स्यात् । आर्षं धातुके विवक्षिते ततः प्रागेव आहलोपे तु कृते आह्लतात्वाभावात्
 णप्रत्ययाऽभावे पचाद्यप्रत्ययो निर्बाधः । तद्विद् भाष्ये स्पष्टम् । लुकि वेति । लुकि
 आहलोपो वा वक्तव्य इत्यर्थः । 'अद्यतर्गा वेति वक्तव्यम्' इति वार्तिकार्षसंप्रसङ्गोऽयम् ।
 अद्यतन्यामित्यनेन अद्यतनभूताथं कविहितलुक्त्विति विवक्षिता, माष्ये तस्या पचोदा-
 हरणात् । सनि णुलि वृणुटि च नेति । एतेषु दरिद्रातेराहोपो नेति वक्तव्यमित्यर्थः । णुलि
 यथा—दरिद्रापकः, आतो युक् । वृणुटि यथा—दरिद्रायः, अजादेरे कृते आहोपाऽभा-
 वात् सवर्षोदीर्घः । सनि यथा—ददरिद्रासति । अनन्तरस्येति न्यायादस्य वार्तिकप्राप्त-
 स्यैव लोपस्याऽयं निषेधः । तेन 'तमिपतिदरिद्राजानुपसङ्ख्यानम्' इति दरिद्रातेः सनः
 इट्पक्षे 'आतो लोप इटि च' इत्यावलोपो भवत्येव-ददरिद्रिपति । तदुक्तं भाष्ये—
 'न दरिद्रापके लोपो दरिद्राणे च नेष्यते । ददरिद्रासतीत्येके ददरिद्रिपतीति वा' ।
 दरिद्रितेति । तसि इटि उदाहृतवार्तिकेन आहलोपः । 'आतो लोप इटि च' इत्यस्य
 सम्भवेऽपि न्याय्यत्वाद्वा वार्तिकोपन्यासः । दरिद्रिष्यति । दरिद्रात्-दरिद्रितात् ।
 दरिद्रितास । दरिद्रुत् । दरिद्रिद्रि-दरिद्रितात् । दरिद्रितम् । दरिद्रित्त । दरिद्रियात् ।
 दरिद्राव । दरिद्राम । लक्ष्याह—अदरिद्रादिति । इत्वं मत्वा आह—अदरिद्रितामिति ।
 अदरिद्ररिति । जघिरथादित्येन अम्यस्तथाऽनुसिति भावः । अदरिद्राः । अदरिद्रि-
 तम् । अदरिद्रित । अदरिद्रिताम् । अदरिद्रिव । अदरिद्रिम । दरिद्रियादिति । विधि-
 लिङ्गि सार्षं धातुकरवादिस्वमिति भावः । आशीलिङ्ग्याह—दरिद्रयादिति । आतो लोप
 इति भावः । सु' च आतो लोपपक्षे आह—अदरिद्रिदिति । अदरिद्रिष्टामित्यादि । आ-
 हलोपाभावपक्षे एवाह—इट्सभाविति । अदरिद्रिष्यत् । चकास्य दीप्तविति । अदरिद्रि-
 षेत् । चकान्ति । चकासः इति मिद्वत्प्रत्यय आह—प्रत्यय इदिति । अक्षिरथादित्येन
 अम्यस्तवादिदिति भावः । चकासतीति । चकारित । चकास्यः । चकास्य । चकारिम ।
 चकास्यः । चकारमः । चकासाश्चकारेति । अनेकाश्चकारामिति भावः । चकासिता ।

इति सलोपः सिच एवेत्येके । चकारद् । 'चकारधि' इत्येव भाष्यम् । २४८४ तिप्य-
नस्तेः ८२१७३॥ पदान्तरस्य सस्य दः स्यात् तिपि न त्वस्तेः । (ससञ्जोरित्य-
स्याववादः) अचकारत्—अचकारद् । अचकारासुः । २४८५ सिपि धातो कर्वा
८२१७८॥ पदान्तस्य घातोः सस्य रः स्यात् । पचे दः, अचकारः—अचकारत् ।
१०७५ याम् अनुशिष्टो । शारित् । २४८६ शास इदङ्ङ्हलोः ६।१।३४॥ शास
उपधाया इत्स्यादङ्ङ्हलादौ विञ्जति च । 'शासिबसि—' (सू २४१०) इति पः ।
शिष्टः । शासति । शशात् । शशासतुः । शास्तु । शिष्टात् । शिष्टाम् । शासतु ।
२४८७ शा ही ६।१।३५॥ शास्तेः शादेशः स्यादौ परे । तस्याभीयत्वेनासिद्ध-

चकारसिप्यत् । चकारत् । चकारस्ताम् । चकारासतु । हेर्भिभावे चकारस् चि इति स्थिते
'चि च' इति सलोप इति सिद्धाः । तत्र मतान्तरमाह—सिच एवेत्येके इति । 'चि च'
इति लोपः सिच एवेत्येके अन्यन्ते इत्यर्थः । 'धिसकारे सिचो लोपः चकारादीति प्रयो-
जनम्' इति धातिकादिति तदाशयः । अस्मिन्पथे सकारस्य जस्येन दकारः । तदाह—
चकारादीति । 'पचे' इत्यस्वरसोद्गाथनम् । तद्वीजं तु 'धिसकारे सिचो लोपः' इति वा-
लिकं प्रत्यासृज्याय सकारमात्रस्य 'चि च' इति लोपरस्याभ्युपगमः । तदाह—चकारा-
द्येव भाष्यमिति । चकारात् । चकारस्तम् । चकारस्त । चकारानि । चकाराव । चका-
साम् । अङ्ङि अचकारत् इति स्थिते—तिप्यनस्तेः । न अस्तिः अनस्तिः तस्येति
विग्रहः । पदस्येत्यधिकृतम् । 'शलां जशोऽन्ते' इत्यतः अन्ते इत्यनुवर्तते । 'ससञ्जो-
इत्यतः स इति पदस्यन्तमनुवर्तते । 'वसुधसुध्वस्ववहुर्हां द' इत्यतः द इति । तदाह—
पदान्तस्वेत्यादिना । अनस्तेः क्रिम् । 'सलिलं सर्वमा इदम्' । 'आ' इत्यस्यधातोर्ल-
टिपि इकारलोपे 'बहुर्लं इन्द्रसि' इति 'अरितसिचः' इति ईडभावे इङ्ङ्यादलोपे
रूपम् । प्रकृते तु चकारस्येङ्ङस्तिवो हसङ्ङ्यादलोपे सकारस्य दस्ये 'वाऽवसाने' इति
चत्वंजस्ये इत्यभिप्रेत्याह—अचकारत् अचकारदिति । अचकारासुरिति । सिजन्त्यस्तेति लु-
सिति भावः । सिपि धातो कर्वा । पदस्येत्यधिकृतम् । 'शलां जशोऽन्ते' इत्यतः अन्ते
इत्यनुवर्तते । 'ससञ्जोः' इत्यतः सः इति लसपद्यीकमनुवर्तते । तदाह—पदान्तस्वनि ।
पथे रति । वसुधैरिवत्यतः तदनुवृत्तेरिति भावः । सिपि धातुत्वस्य अथ्यमिचाराद्वा-
लोरियुत्तरायम् । अचकारासीत् । अचकारसिप्यत् । यामुचात् इदित् सेट् । शास इदङ्-
ङ्हलोः । 'मानद्विती इल' इत्यतः उपधायाः विञ्जति इत्यनुवर्तते । तदाह—शास च-
पाया इति । शास्तीति । जशादित्वेन अथ्यरतत्वाददादेश इति भावः । शारिस । शि-
ष्टः । शिष्ट । शारिस । शिष्टः । क्रिष्मः । 'आकास्ते' इत्यत्र तु नेस्वम् अङ्ङ्योऽस्य
परस्मैपदिन एव प्रहृष्यादिति भाष्ये स्पष्टम् । शशासेति । शशासिय । शासिता । शा-
सिष्यति । शास् हि इति स्थिते आह—शा ही । 'शा' इति लुप्तप्रथमाक्रमम् । 'शास्-
इदङ्' इत्यतः शास इत्यनुवर्तते । तदाह—शास्तेरिति । इत्वापवादः । ननु शास्ते शा-

इवादेभिः । श्रावि । अयात् । अयिष्टाम् । अयासुः । अयात् । अयाः । यि-
 ष्यात् । 'सर्विष्ठास्ति—' (सू २३८२) इत्यङ् । अयिषत् । अयातिष्मत् ।
 १०७६ दीधीञ् दीधिवेकेनयोः । एतदादयः पञ्च घातवरद्वान्दसाः । दीधीते ।
 'एरनेकाचः—' (सू २७२) इति षण् । दीष्याते । २५५५ योऽण्योदीधीवेऽण्योः
 ऽ।।।। एतयोरन्यस्य लोः स्याद्यधारे इवर्णे च परे । इति लोपं वाधित्वा
 नित्यत्वाद्देरेत्वम् । दीष्ये । 'दीधीवेवीटाम्' (सू २१६०) इति गुणनिषेधः ।
 दीष्याद्यक्ते । दीधिता । दीधिष्यते । १०७७ वेवीञ् वेतिना तुल्ये । वी गतीरपनेन
 तुल्येऽयं वर्तते इत्यर्थः ।

अथ त्रयः परस्मैपदिनः । १०७८ पठ १०७९ पठित् स्वप्ने । सति । सस्तः ।

भावे सति इत्यपरात्प्राभावात्कथं हेपिस्तिवत् आह—उत्सामीकवेनेति । यद्यपि 'धि ष्' इति सलोपे प्राधान्येति सिद्धम् । तथापि सलोपस्याऽसिद्धत्वात् 'शास इत्' इति इत्त्वं स्यात् । तन्निवृत्तये शाधिघाननिष्ठाहः । अङ्गाह—अशादिभिः । 'तिष्पनस्ते.' इति दावे सर्वविकल्प इति भावः । अशासुरिति । 'अभ्यस्तावाञ्जुसिति भावः । अशाः अशादिभिः । 'सिधि घातोः' इति चन्द्रदादिच्छेप इति भावः । अशिष्टम् । अशिष्ट । अनासम् । अशिष्व । अशिष्यम् । शिष्वादिभिः । 'शास इत्' इति इत्त्वे 'शासिष्वसि' इति ष इति भावः । अशिष्विति । 'अधि इत्वमिति भावः । दीधीञ्घातुतीकारान्तः । छित्वादात्तमेपदी । एतदादयः पञ्चेति । इत्त्वं च माघवातुतोपेन । सत्त्वस्वप्ने षष्यते । अशिष्यादिवाद्यन्यस्तत्त्वान्ताहस्य अदादेशः । दीष्यते । दीधीषे । दीष्याथे । दीधी-
 ङ्वे । एतद् इहादेशे आह—योऽण्योदीधीवेऽण्योः । यिष्ण इत्यर्थेरेति इन्द्रासप्तमी । 'यि' इत्यत्र इकार उच्यते । 'तासस्तयो' इत्यतो लोप इत्यनुवर्तते । 'अलोऽ-
 न्यस्य' इत्यन्यस्य लोपः । तदाह—एतदीगिवादि । 'आदीप्य गतः' 'आपेभ्य गतः' । अत्र लपि ईकारस्य लोपः । इत्यर्थे उदाहरण षष्यते । इति लोपमिति । एतद् इहादेशे दीधी इ इत्यत्र 'यीवर्ययो.' इति इवर्णपरवात्प्राप्तं लोप परमपि वाधित्वा नित्य-
 त्वाद्देरेत्वमित्यर्थः । कृते अकृते च लोपे प्रचुरेरेवमित्यम् । तस्मिन्कृते योऽण्योदीधी-
 त्वाऽमावाञ् लोप इति भावः । गुणनिषेध इति । दीधी भामिति स्थिते 'सार्धंघातुका-
 ङ्घानुक्तयो.' इति प्राप्तस्य निषेध इत्यर्थः । दीधितेति । इति कृते इत्यर्थेरेवतादीका-
 रस्य लोप इति भावः । दीधीताम् । दीधीताम् । दीधिष्यताम् । दीधीष्य । दीधिष्य-
 याम् । दीधीष्यम् । दीधिष्ये । दीधिष्यावहे । दीधिष्यामहे । अदीधीत । अदीधिष्याताम् । अ-
 दीधिष्यत । अदीधीया । अदीधीयायाम् । अदीधीष्यम् । अदीधि । अदीधीवहि ।
 अदीधीमहि । दीधीत । दीधीयाताम् । दीधीषीट । दीधीषीयास्ताम् । दीधिषारत् ।
 अदीधिषट । अदीधिष्यत । एतद् एतद् इत्येति एतानुविधित्वादेशं पञ्चानां लोकाङ्ग-
 धारेण कथयणमनुचितम् । दीधीञ् वेतिना तुल्ये इति । दीधीवद्वपामि । इति अक्षित्वा-

ससन्ति । ससास । सेसवुः । सस्तु । सधि । 'पूर्वत्रासिद्धम्' (वृ १२) इति सलोपस्यासिद्धत्वात् 'अतो हेः' (वृ २२*२) इति न लुक् । असवत् । असस्ताम् । अससः । असवत् । सस्यात् । असासीत् । अससीत् । सन्ति । इदित्वान्नुमि कृते 'संस्तु सस' इति स्थिते 'स्कोः—' (वृ ३८०) इति सलोपे 'भरो भरि सर्वर्थे' (वृ ५१) इति तकारस्य वा लोपः । सन्तः । संस्तन्ति । बहुना समवाये द्वयोः संयोगसद्भा नेत्याश्रित्य 'स्कोः—' (वृ ३८०) इति लोपामावात् । संस्ति ।

द्वयः । वस वसि स्वप्ने इति । पोषदेनाथेती । द्वितीय हृदिव । तत्र पसबाठोरुदाह-
रति—सस्तीति । सम्स्तीति । अनभ्यस्तरवाद्गतादेशा एवेति भावः । एत्वाभ्यासलोपी
मत्वा आह—सेसुरिति । सेसुः । सेसिय । सेसयुः । सेस । ससास । ससस । सेसि-
व । सेसिम । ससिवा । ससिप्यति । सस्तु । सरतात् । सस्ताम् । सस्तन्तु । 'सस्—
हि इति स्थिते हेधिभावे 'धि च' इति सलोपं मत्वा आह—सपीति । तत्र 'धि' इ-
त्यस्य स्थानिवत्त्वेन द्विवात् 'अतो हेः' इति लुक्माशङ्क्य आह—पूर्वदेति । सरता-
त् । सरतम् । सस्त । ससानि । सपाव । ससाम । लडवाह—असदिति । असम् व
इति स्थिते इडवादिना तकारलोपे 'लिप्यनस्तेः' इति सस्य दत्वमिति भावः । अस-
स्तामिति । अससन् इत्यपि ज्ञेयम् । लडः सिपि तु असस् स इति स्थिते 'सिपि घातोः'
इति कर्त्वा, पथे दः, इडवादिलोपः । उदाह—असः असदिति । अससतम् । असस्त ।
अससम् । असस्व । असस्म । लडवाह—अपादिति । सस्याताम् । सस्यास्ताम्
इत्यादि । लुडवाह—असासोदिति । 'अतो ह्लादेशः' इति वृद्धिविकल्प इति भावः ।
अससिप्यत् ।

अथ वसिघातोर्द्विहाहरति—सन्तीति । इदित्वान्नुम् । 'नक्ष' इत्यनुस्वारे संस् व
ति इति स्थिते, 'स्कोः' इति सलोपे, परसवर्थे, 'भरो भरि' इति प्रथमतकारस्य लोप-
विकल्पे, पृक्तं द्वितं वा रूपमिति भावः । संस्तन्तीति । अनभ्यस्तरवाद्गतादेशा एवेति
भावः । सिपि संग् सि इति स्थिते 'स्कोः' इति सलोपे अनुस्वारस्य परसवर्थो न-
कारः । सवर्णपरत्वाद्भावात् 'भरो भरि' इति तकारलोपो न । सन्ति । सन्थः ।
सन्थ । संसाम । संस्ववः । संस्वमः । ससंसत । ससरततुः । ससंसिप्य । ससंसित्व ।
ससंसितम् । संस्तिप्यति । सस्तु-सग्तात् । सस्ताम् । संस्तन्तु । संस् व हि इति स्थिते
हेधिभावे 'स्कोः' इति सलोपे परसवर्णे संग् धि इति स्थिते 'भरो भरि' इति तकार-
स्य लोपः । सन्धि । लोपामाये तकारस्य अश्वे सन्धि-सन्तात् । सन्तम् । सन्त ।
संसतानि । संस्ताव । संस्ताम । उडस्तिपि असंसत् व इति स्थिते इडवादिलोपे
संयोगादिलोपे संयोगात्स्य लोपे असन् । असन्ताम् । असंसन्तु । असन् । असन्तम् ।
असन्त । असंसम् । असंसव । असंसम । सस्यात् । असंस्तीत् । असंसित्प्यत् ।
मताण्डेरमाह—बहुनामिति । शयाश्रितेति । तथाच प्रकृते लुडस्तिपि संस्त् ति

सस्तः । सस्तनि इत्येके । १०८० षंय कान्तौ । कान्तिरिच्छा । वधि । उष्ट ।
 उष्टन्ति । वधि । उष्टः । उवाश । उवाशु । वधिता । वधु । उष्टात् । उष्टाम् ।
 उष्टि । अवट् । औष्टम् । औशन् । अवशम् । उश्याताम् । उश्याताम् ।
 अवशीत् । अवशीत् । १०८१ 'चकरोत् च' (ग सू १९५) । यद्भुगन्तरमादौ
 बोध्यम् । १०८२ इनुञ्च अपनयने । इनुते । जुहुवुवे । इनुवीत् । औपीष्ट । औष्टि ।
 इति तिङन्तेऽदादिप्रकरणम् ।

इति स्थिते षड्भिः परे अनुस्वारसकारतकाराणां भ्रवाणां सम्वावात् सू ए ह्यनयोः
 सधोगसंज्ञाविरहात् 'श्चो' इति छोपभावात् संतोष्याद्युदात्तित्यर्थः । यद्य कान्ता-
 विति । कान्तिरिच्छा । सेट् । षीति । 'अक्ष' इति शस्य षत्वे सकारस्य ष्टुत्वेन टा ।
 षट् इति । इति 'प्रद्विज्या' इति सम्प्रसारणे कुरमिति भावः । उवाशेति । लिटि
 अकिति 'लिट्यस्यासस्य' इति सम्प्रसारणमिति भावः । ऊशुरिति । परत्वाद्प्रद्वि-
 ज्येति सम्प्रसारणे कृते द्वित्वे हलादिशेषे स्वयौदीर्घ इति भावः । उवाशय । ऊशयु ।
 ऊश । उवाश । उवश । ऊशिव । ऊशिम । षड्भित्ति । अनेन सेट्त्वं घोतितम् । व-
 शिष्यति । उशमिति । उशन्तिवत्यपि ज्ञेयम् । उष्टोति । वशु इति रिपते निभावे
 अपित्वेन द्विवात् प्रद्विज्येति सम्प्रसारणे शस्य परत्वे षस्य ष्टुत्वेन टकारे परस्य ज-
 स्येन ट इति भावः । वशानि । वशाथ । वशाथम् । उष्टयाह—भवदिति । इष्टयादि
 छोप शस्य ष, षस्य ष, तरस्य परावधिकरण इति भावः । औशिति । अवट् । औ-
 शम् । औष्ट । अवशमिति । विश्वाद्य सम्प्रसारणमिति भावः । औश । औशम् । वि-
 श्वाशीर्षिणो उश्यादिति सिद्धवाक्यस्य आह—उश्याताम् उश्यातामिति । अवशीत्,
 अवाशीत् । अवशिष्यत् । तदेवं दीर्घीकृत, वेदीकृत, षस्य, षड्भित्, वश, परत्वे पञ्च भ्रातृव्य
 छान्दसा एवेति भाष्यवादयः । अत्र 'दीर्घीवेवीश्याम्' इति सूत्रे 'दीर्घीव्योऽङ्गुदोविषय
 त्वा इति भाष्यम् । 'जक्षित्याद्य षट्' इति सूत्रे 'वसिष्योऽङ्गुदोविषय' इति भाष्यम् ।
 एतन्नाम्नादेव वसिष्योऽङ्गुदोविषय इति प्रतीयते । अत्र एव 'वस शारित् स्वप्ने'
 इति पाठमनुपगम्य रित्वा निदेशेन शास्य एवाप्येदेशात् पुनः पाठ इति कैयट आह ।
 अत्र यदावशोरपि छान्दसस्यवचनं प्रायिकम्, 'वष्टि भागुरिरहोपम्' 'अपाय सेना-
 न्यमुशन्ति वेवा' इत्यादिप्रयोगदर्शनादिराशस्तौ ताषत् । चकरोत् वेति । घातुपाठे
 गण्यस्यभिदम् । 'चकरोत्' इति यद्भुगन्तस्य संज्ञा पूर्वाचार्यसिद्धा । तदाह-
 यद्भुगन्तरमादाविति । तेन यद्भुगन्तस्य षड्भित्त्वे विकरणः तस्य लुक्, न तु रपनादि वि-
 करणान्तरम् । 'परस्मैपदिन' इत्युक्तमाद्यद्भुगन्तस्य परस्मैपदित्वमेव । युक् भवन-
 यने इति । अनिदप्यम् । हुते इति । हुवति । हुवते इत्यादि । जुहुवे इति । जुहुवते ।
 जुहुवित् । आदिनियमादिट् । जुहुवित् । जुहुवित् । औषा । औष्यते । हुताम् ।
 हुष्य । हुष्ये । हुष्यावहे । अहुव । इति निद्ववाक्यस्य विचित्रिण्यह—हुवीतेति । आशी-
 र्षिण्यह—होपीतेति । लुट्याह—महोतेति । इति तिङन्तेऽदादि लुगिकरणं समाप्तम् ।

अथ तिङन्ते जुहोत्यादिप्रकरणम् ॥ ३ ॥

१०८३ हु दानादनयो । 'आदाने च' इत्येके । 'प्रीणनेऽपि' इति माभ्यम् । दान चेद् प्रथेप । स च वैधे आधारे हविषश्चेति स्वभावात्कल्प्यते । इतश्चत्वारः परस्मैपदिनाः । २४२६ जुहोत्यादिभ्यः श्रुः २।४ ७५॥ शर द्रु स्यात् । २४६० श्लो ६।१।१० ॥ घातोर्दे सः । जुहोति । जुहुत । 'अदम्भस्नात्' (सू २४७९ इत्यत् । 'हुश्रुवो —' (सू २३८७) इति यण् । जुहति । २४६१ भी-होभृहुवां श्रुवच्च ३।१।३६॥ एभ्यो नित्याम्वा स्यात्, आभि श्लाविव कार्ये च । जुहवाश्चकार-जुहाव । होता । होष्यति । जुहोद्-जुहुतात् । 'द्विषि' जुहुषि । आटि परत्वादगुणः । जुहवानि । परत्वात् 'जुषि च' (सू २४८१) इति गुण । अजुहवु । जुहुयात् । हुयात् । अहोषीत् । १०८४ जि भी भये । विमेति ।

अथ श्लुविकरणा घातवो निरूप्यन्ते । हु दानादनयोरिति । दाने अदाने ष्यर्थः । माभ्यमिति । 'तृतीया च होरक्ष्णदक्षि' इति सूत्रन्यमिति शेष । ननु यदि दानमिह प्रसिद्धं विवक्षितं तर्हि 'प्राक्षण्याम गो ददातीत्यत्र जुहोतीत्यपि प्रयोग स्यादित्यत आह—दान चेद् प्रथेप इति । नन्वेवमपि कृपे घटं प्रक्षरति, आहवनीये जले प्रक्षिप तीत्यत्रापि जुहोतीति प्रयोग स्यादित्यत आह—स चेति । स प्रथेप विधिवोधिते आधारे आहवनीयादौ पुरोडाशादिहविष इति कल्प्यते इत्यन्वयः । कुत इत्यत आह—स्वभावादिनि । अनादिसिद्धलोककल्पयद्द्वारादित्यर्थः । तदात्र विधिवोधिते आधारे विधिवोधितस्य देवतायै त्यज्यमानस्य हविष प्रथेपे हुषात्पूर्वतंते इति कलितम् । एतच्च पूर्वमीमांसाया एतोये 'सर्वप्रदानं हविषस्त्वदर्थात्' इत्यधिकरणे अन्वरमीमांसाकृतः हल्लघुषो प्रपञ्चितमस्माभिः । जुहोत्यादिभ्य श्रुः । शप इति । 'अदिप्रमृतिभ्यः' इत्यत-स्तश्नुवृत्तेरिति भावः । हु अ ति इति स्थिते शपः श्लो कृते हु ति इति स्थिते—श्लो । शेषं पूरयति—घातोर्दे स इति । 'एकाचो द्वे' इत्यतः 'किति घातो' इत्यतश्च तदनुवृत्तेरिति भावः । द्वित्वे कृते अभ्यासकार्यमभिप्रत्य आह—जुहोतीति । यणिति । उवङ्प-वाद् इत्यर्थः । भीहो । भी, ही, भू हु, हु-द्वारात्कल्प्यर्थे पद्यी । 'कारपरययात्' इत्यतः आम् लिटीत्यनुवर्तते । तदाह—२(ते)भ्य इति । 'श्रुव'दिति स्वसम्बन्ताद्वितिरिपमिप्रेष आह—आभि श्लाविव कार्ये चेति । जुहवामिति । आभि श्लाविव द्वित्वे गुण इति भावः । जुहावेति । जुहुवत् । जुहविय-जुहोय । जुहुविव । देदिरिति । 'हुष्णभ्यो हेर्षि' इत्य-नेनेति भावः । 'जुहवानीर्यत्र आटः पितृवेन अहित्वात् गुणे भासे तं धाञ्चिवा 'हुश्रुवो' इति यणि प्राप्ते आह—आटि परत्वादिति । 'हुश्रुवो' इत्यपेक्षया गुण-परत्वाद्भवतीत्यर्थः । लठि अजुहोत्, अजुहुताम् इति सिद्धधाकृष 'सिद्धन्त्यस्त' इति लुसि 'हुश्रुवो' इति यण्यमाशङ्क्य आह—२(त्वाग्जुषि चेते गुण, इति । अजुहुरिति ।

२४६२ भियोऽन्यतरस्याम् ६।४।११५॥ इकारः स्यादलादौ विषति सार्व-
धातुके । विभितः—विभीतः । विभ्यति । विभयाञ्चकार । विभाय । भेता ।
१०८५ ही लजाधाम । जिहति । जिहोतः । जिहियति । जिहयाञ्चकार । जिहाय ।
१०८६ प पाञ्जनपूरणयोः । २४६३ अतिपिपत्योश्च ७।४।७३३ अम्यासत्ये-
कारोऽन्तादेशः स्यात् श्लो । २३।४ उदोष्ठ्यपूर्वस्य ७।१।१०२॥ अत्रावय-

अजुडोः । अजुडुतम् । अजुडुव । अजुडवम् । अजुडुव । अजुडुम । अजोषीदिति । सिचि
वृद्धिः । अजोष्टामित्यादि । अजोष्यत् । अि भी मये इति । अनिट् । ईदन्तः । शपः
श्लो द्विवादि मरवा भाह—रिभेतीति । भियोऽन्यतरस्याम् । 'इदित्तिस्व' इत्यतः
इदिति 'गमहन्' इत्यतः क्वितीति 'ई इत्ययोः' इत्यतः हकीति 'अठ इत्' इत्यतः
सार्वधातुके इति चानुवर्तते इत्यभिप्रेत्य शेषं पूरयति—रकारः स्यादित्यादिना । विभ्य-
तीति । 'अदभ्यस्तात्' इत्यत् । विभयामिति । 'भीहीमृदुवां श्लुवच' इति श्लुवश्चात्
द्वित्वादीति भावः । विभायेति विभ्यन्तुः । विमपिय-विभेष । विजिषम् । विजियम् ।
भेतेति । भेषति । विभेत्तु-विमितात्-विभीतात् । विमिताम्-विभोताम् । विभ्यत् ।
विमिहि-विभीहि-विमितात्-विभीतात् । विमितम्-विभोतम् । विमित-विभोत ।
विमयानि । विमयाव । विमयाम् । अविभेत् । अविमितान्-अविभोताम् । अवि-
मयुः । आवभेः । अविमितम्-अविभोतम् । अविमित-अविभोत । अविमयम् ।
अविमिव-अविमीव । अविमिम-अविमीम । विमियात्-विमीयात् इत्यादि । आ-
शीर्षिङि, भीयात् । भीयास्ताम् । अभेषीत् । अभेष्यत् । हो अजायामिति । अनिट् ।
जिहयतीति । 'अदभ्यस्तात्' इत्यत् । इयत् । जिहयामिति । 'भीहीमृदुवाम्' इत्याम् ।
श्लुवश्चात् द्विवादीति भावः । जिहयेति जिहयिष-जिहेष । जिहियिव । हेता ।
हेत्यति । जिह्रेत्—जिहातात् । जिहीदि । जिहयाणि । अजिह्रेत् । जिहीवात् । हीयात् ।
अहेपीत् । अहेष्यत् । पृथात्ः सेट् । छट्स्तिपि शपः श्लो द्विवापृ इति श्यते—
अतिपिपत्योश्च । 'अप्र लोप' इत्यस्मादम्यासत्येति 'भृजामित्' इत्यश्चात् इदिति
'निजां प्रयाणाम्' इत्यतः श्लाविति चानुवर्तते इत्यभिप्रेत्य शेषं पूरयति—अम्यास-
त्येत्यादिना । तथाच अम्यासे ऋकारस्य इत्त्वे रपरत्वे ह्लादिशेषे उत्तरखण्डस्य गुणे
रपरत्वे विवर्तीति ध्वन्यति । तत्र उत्तरखण्डे ऋकारस्य उत्तरं शङ्कितुमाह—उदोष्ठ्य ।
'ऋत् इदातो' इत्यतः ऋत् इत्यनुवर्तते । अहस्येऽथधिकृतनिहानुवृत्तमावर्तते । एक-
वचनपष्ठमस्य लोप्यस्य विशेषणम् । अपरत्तु ऋत् विशेष्यते । तदन्तर्दिधिः । उदाह-
अत्रावयवोऽधेत्यादिना । अत्रावयवेति किम् । समीर्यः । 'ऋ गतो ऋपादिः । तस्मा-
त्सम्पूर्वात् ऋप्रत्यये 'भ्युक' किति' इति इग्निपेये 'ऋत् इदातो' इति इत्त्वे रपरत्वे
'हलि च' इति श्लो, 'रदाभ्याम्' इति निघान्तत्वे तस्य चत्वे समीर्य इति रूपम् । तत्र
मकारान्तकौष्ठ्यपूर्वादादित्त्वं चाभित्वा छत्त्वं स्यात् । 'अत्रावयवेऽप्युक्ती श्रु मकारस्य

यपोरणयोः । २४६६ भृजामित् ७।४।७६॥ भृज् माङ् ओहाङ् एयां प्रयाणा-
मभ्यासस्य इत्स्यात् श्लौ । विभक्ति । विभृजः । विभ्रति । विभृजे । श्लुवद्भावाद्
द्वित्वेहवे । विभ्रामाह-वभार । वभयं । वभृष । विभृष्टि । विभ्रतिणि । अविभ्रः ।
अविभृताम् । अविभ्रसः । विभृवात् । ध्रियात् । भृपीष्ट । अभाषीत् । अभृत ।
१०८८ माङ् माने षडे च । २४६७ ईहृल्यघोः ६।४।६१३॥ आभ्यस्तयोरात्

एयर्थः । लु भृमिति । अनिद्वयं मित्त्वाद्भुमयपदी । श्लौ सति शिवाद्दौ विभ्रतीत्यादि
स्थितम् । भृजामित् । भृजामिति बहुवचनाद्भृजादीनामिति लभ्यते । 'अत्र लोपः'
इत्यतः अभ्यासस्येति 'भ्रिजां प्रयाणां गुण' श्लौ । इत्यतः प्रयाणां र्काविति धानुव-
र्तते । तदाह-भृज् माङ् इत्यादिना । विभ्रतीति । अभ्यस्तत्वाद्दादेशे यण् । विभ्रति ।
विभृयाः । विभृय । विभ्रमि । विभृवः । विभृमः । विभृते । विभ्राते । विभ्रते । विभृषे ।
विभ्राषे । इति सिद्धवाङ्मय आह-विभृच्चे इति । विभ्रे । विभृवहे । विभ्रमहे । श्लुव-
द्भावादिति । 'भीहीभृहुवाम्' इत्यनेन इति भावः । विभ्रामाहिति । अनुपयोगसाम-
र्थ्यादस्ते भृभावो नेति भावः । वभारेति । इत्यादिपदानुसृष्टेर्भ्रामिदिति नेत्वम् ।
वभ्रतुः । वभ्रः इत्यपिज्ञेयम् । 'शृञ्भृज्' इति छिटि इग्नियेषथ । यत्तवपि 'अवस्ताश्चत्'
इति मित्यामिग्नियेषथः, अदन्तत्वेन भारद्वाजमतेऽपि निषेधात् । तदाह-गमयेति ।
वभ्रयुः । वभ्र । वभार-वभर इति सिद्धवाङ्मय आह-भृवेति । क्रादित्वादिग्नियेषथ इति
भावः । वभ्रे । वभ्राते । वभ्रिरे । वभृषे । वभ्राषे । वभृद्वे । वभ्रे । वभृवहे । वभ्रमहे ।
भ्रतां । भरिन्वति-भ्रिन्वते । विभ्रतुं-विभृतात् । विभृताम् । विभ्रतु । इति सिद्धवा-
ङ्मय आह-विभृतीति । हेरपित्त्वेन द्वित्वाद्गुणनिषेध इति भावः । विभृतात् ।
विभृतम् । विभृत । इति सिद्धवाङ्मय आह-रिमतापीति । आः पित्त्वेन द्वित्वा-
भावात् गुणनिषेध इति भावः । विभ्राव । विभ्राम । लहगाह-अविभ्रति ।
अविभृत् इति स्थिते गुणे रपरस्ये इहलयादिहोपे रेफस्य विसर्ग इति भावः । अवि-
भ्रति । अभ्यस्तत्वात् श्रेतुंस् 'लुमि च' इति गुणः । अविभ्रः । अविभृतम् । अवि-
भृत । अविभ्रम् । अविभृव । अविभृम । अविभृत् । अविभ्राताम् । अविभ्रत ।
अविभृयाः । अविभ्रायाम् । अविभृत्वम् । अविभ्रि । अविभृवहि । अविभृमहि ।
आशीनिहयाह-भ्रिवादिति । 'विहृयगिहल्लु' इति रिह् । आत्मनेपदे आशीर्हि-
क्याह-भृपोष्टेति । 'उञ्' इति कित्वाच्च गुणः । अभाषीदिनि । अनिट्वाच्च सिञ्छोपः ।
सिञ्चि घृदिः । रपरत्वमिति भावः । अभाषीमित्यादि । आत्मनेपदे लुक्क्याह-भृनेति ।
'इत्वाङ्क्यात्' इति सिञ्चो लोपः । अनृषातामित्यादि । माङ् माने इति । अनिट् ।
द्वित्वादारभनेपदी । श्लौ द्वित्वे 'भृजामित्' इति अभ्यासस्य इत्त्वे मि मा ते इति
स्थिते-ई इत्यर्थः । 'भृ' इति सुप्तस्यमाकम् । 'इनाभ्यस्तयोरात्' इत्यनुपसर्गति
'गमहन' इत्यतः विभ्रतीति 'अत् उस्तार्थधातुके' इत्यतः सार्वधातुके इति धानुवर्तते ।

ईरस्यात्सार्वधातुके ङिति हलि, न तु घुसशकस्य । मिमीते । 'शाम्यस्तयोः—'
 (घ २४८३) इत्याज्लोरः मिमाते । मिमते । प्रपयमास्त । १०८९ ओ हाङ्
 गतौ । जिहीते । जिहाते । जिहते । जहे । हाता । हास्यते । १०९० ओ हाङ्
 र्थागे । परस्मैपदौ । जहाति । २४३० जहानेश्च ६।४।११६। इत्याद्वा हलादौ
 ङिति सार्वधातुके । पत्ते ईष्वम् । जहितः । जहीतः । जहति । जही । जहि-
 तात् । २४६४ आ च हौ ६।४।११७। जहातेहौ परे आ स्याच्चादिदीतौ । जहा-
 हि । जहिहि । जहीहि । अजहात् । अजहुः । अजहाः । २५०० लोपो यि ६।

तदाह—शाम्यस्तयोरित्यादिना । भास्वोप इति । 'अजादौ ङिति सार्वधातुके' इति
 शेषः । निमते इति । अम्यस्तत्त्वाद्दादेशः । मिमीषे । मिमाषे । मिमीष्वे । मिमे ।
 मिमीष्वहे । मिमीमहे । ममे । ममाने । ममिरे । ममिषे । ममाषे । ममिष्वे । ममे ।
 ममिष्वहे । ममिमहे । माता । मास्यते । मिमीताम् । मिमाताम् । मिमताम् । मि-
 मीष्व । मिमाष्याम् । मिमीष्वम् । मिमै । मिमावहे । मिमासहे । अमिमीत । अमि-
 माताम् । अमिमत् । अमिमीषाः । अमिमाष्याम् । अमिमीष्वम् । अमिमि । अमि-
 मीष्वहि । अमिमिमहि । मिमीत । मिमीयाताम् । मिमीरन् । मिमीषाः । मिमीषा-
 ध्याम् । मिमीष्वम् । मिमीष । मिमीष्वहि । मिमीमहि । मानीष्ट । अमास्त । अमा-
 साताम् । अमासत् । अमास्याः । अमासाध्याम् । अमाष्वम् । अमासि । अमास्वदि ।
 अमास्महि । अमास्यत । ओ हाङ् गताविति । अनिट् ङित्वादारमनेपदौ । 'भृदा-
 मित्' इति इष्वम् । भाङ्धातुवद्रूपायि । अम्भासे सुत्व विशेषः । तदाह—जिहीते इत्या-
 दि । इति भृत्रादयस्यो गनाः । आ हाङ् र्थागे इति । अनिट् । ओकारः ककारश्च इत् ।
 अहातीति । श्लौ द्विषे अन्यासचुरवमिति भावः । तस्मादौ 'शनाभ्यस्तयोरात्' इति
 नित्यमीरषे प्राप्ते—जहातेश्च । 'इहरिद्रस्य' इत्यतः इदिति 'मियोऽन्यतरस्याम्'
 इत्यतः अन्यतरस्यामिति चानुवर्तते । 'गमहन' इत्यतः ङिति, 'अत् ठसार्व-
 धातुके' इत्यतः सार्वधातुके इति 'ई हल्यघोः' इत्यतः हलीति च इत्यभिप्रेक्ष्य शेषं
 पुरयति—रत्याद्वेति । अहातीति । अम्यस्तत्त्वाद्दादेशे 'शनाभ्यस्तयोः' इत्याल्लोपः ।
 जहाति । जहत् । जहुः । जहिय-जहाय । जह्युः । जह । जहौ । जहिय । जहिम् ।
 हाता । हास्यति । अदितादिति । जहिताम्-जहीताम् । जहत् । आ च हौ । 'आ' इति
 घुसप्रथमाकम् । अहातेरिति । 'जहातेश्च' इत्यतः तदनुवृत्तेरिति भावः । चादिदोषा-
 विनि । 'इहरिद्रस्य' इत्यतः 'ई हल्यघोः' इत्यतश्च तयोरिह चकारेणानुकर्पादिति
 भावः । जहितात्-जहीतात् । जहितम्-जहीतम् । जहित-जहीत । जहानि । जहाव ।
 जहाम । लङ्पाह—अजहादिति । अजहिताम्-अजहीताम् । अजहुः । अजहाः इति ।
 अजहितम्-अजहीतम् । अजहित-अजहीत । अजहाम् । अजहिव-अजहीव ।
 अजहिम्-अजहीम् । लोपो यि । 'जहातेश्च' इत्यतो जहातेरिति 'शनाभ्यस्तयोरात्' इति

४।१।२१। अक्षरान्तोप स्यादादी सार्वधातुके । अद्यात् । 'एङिङि' (सू २१७४) हेयात् । अद्यासीत् । १०६१ तु दान् दाने । प्रथिदधाति । दत्त । ददति । दत्ते ददौ । 'ध्वञो —' (सू २४७१) इत्येवामभ्यासलोपो । देहि । अददात् । अदत्ताम् । अददुः । दयात् । देयात् । अदात् । अदाताम् । अदु । अदित् । १०९२ तु घान् धारणपोषणयो । 'दानेऽपि' इत्येके । प्रथिदधाति । २५०१ दधस्तयोश्च णानाङ्णान् द्विकृतस्य ऋपन्तस्य घाघृणातोर्धशो भृष् स्यात्तयो परयो स्त्वोव्य परतः । 'वचनसामर्थ्यादालोपो न स्यानिवत' इति वामनमाधवी । वस्तुतस्तु पूर्व

इत्यत आठ इति, 'अठ असार्वधातुके' इत्यत सार्वधातुके इति धातुवर्तने । 'पि' इति सप्तम्यन्त सार्वधातुकेविशेषणम् । तदादिविधि । तदाह—वशातेरित्यादिना । 'जहातेश्च' इत्यस्यापवादः । आशीर्लिङ्गाह—परिशीति । अशासीदिति । 'वभरम्' इति समिटी । अहास्यत् । तु दान उभयपदी । अन् । प्रथिदधाति । 'नेर्गद' इति खाल्वम् । दत्त इति । ददुः । ददुः इति स्थिते 'अधो'रिति पर्युदासादीत्वाभावे 'रनाभ्यस्तयो' इत्याहलोप । ददतीति । अभ्यस्तस्त्वाद्दादेरे 'रनाभ्यस्तयो' इत्याहलोप इति भावः । ददासि । दयाः । दत्त । ददामि । ददुः । ददुः । दत्त इति । ददाते । ददते । ददसे । ददाथे । ददुः । ददे । ददहे । ददहे । ददौ इति । ददुः । ददुः । ददिय । ददाथ । ददथु । दद । ददौ । ददिव । ददिस । ददे । ददाते । ददिरे । ददिपे । ददाथे । ददिये । ददे । ददिवहे । ददिमहे । घाता । दास्यसि । दास्यते । ददातु-दत्तात् । दत्ताम् । ददतु । इति सिद्धाहृत्य देहि इत्यत्र आह—एतोरिति । दत्तात् । दत्तम् । दत्त । ददानि । ददाव । ददाम । दत्ताम् । ददाताम् । ददताम् । ददस्व । ददायाम् । ददवम् । ददे । ददावहे । ददामहे । सुट्याह—अन्तादिति । अददुरिति । अभ्यस्तत्वात् तुम् । अददाः । अदत्तम् । अदत्त । अददुः । अददुः । अदद्य । विधिविहत्याह—दत्तदति । रनाभ्यस्तयो' इत्याहलोप । आशीर्लिङि तु 'एङिङि' इत्येवमभिमप्र'प आह—देयादिति । दासीष्ट । सुट्याह—अदानि । 'मातिस्था' इति सिषा लुगिति भाव । अदा । अदातम् । अदात । अदाम् । अदाव । अदाम । लुटपारमने पदे आह—अदितेति । अदा सू त इति स्थिते 'स्याध्वोरित्त्व' इति दाघातोर्णस्य हकारः । सिष द्विष च । कित्वाच्च गुण्यः । 'इत्वाद्गात्' इति सिषो लोप इति भावः । अदिपाताम् । अदिषत । अदिया । अदिपायाम् । अदिद्वम् । अदिवि । अदिष्वहि । अदिष्वहि । अदास्यत् । अदास्यत । तु घान् । निरघातुमयपदी । अनिदुः । प्रथिदधातीति । 'नेर्गद' इति खाल्वम् । तसि रलौ द्विरवे अभ्यासपरत्वे 'रनाभ्यस्तयो' इत्याहलोप दधुस्तम् इति स्थिते—रभस्तयोश्च । घाघातोः कृतद्विषस्य दधा इत्यस्य 'दध' इति षष्ठ्यन्तम् । 'दधाधो मश' इत्यतः ऋपन्तस्य यशो भय इत्यनुवर्तते । त भू अनयोर्दन्तात् सप्तमीद्विवचनम् । तकारादकार उच्चारणार्थः ।

त्रासिद्धे न स्यानिवत् । घत्तः । दवति । घत्यः । घत्य । दध्वः । दध्मः । धत्ते । धत्से । धद्भ्ये । धेहि । अधित ।

अथ त्रयः स्वरितेतः । १०६३ णिजिर् शौचरोपगयो । २।०२ निजां त्रयाणां गुणः दलौ ७।४।७५॥ णिजिर् विजिर् विस्तु एषामभ्यासस्य गुण स्याच्छ्लौ । नेनेकि । नेनिक । नेनिजनि । नेका । नेदपति । नेनेक्यु । नेनिगिब ।

तकारपरकारयोरिति लभ्यते । चकारात् स्वरोरिति समुद्योयते । सकारे ष्वशाब्दे चेति लभ्यते । तदाह—द्विरुक्तस्येत्यादिना । तथाच अभ्यासे दकारस्य चकार तकारपरकारशात् । ननु 'इनाम्यस्योरित्याल्लोपस्य 'अधः पारिमन्' इति स्यानिवत्त्वाच्च तकारपरकारव, नापि क्षयन्तावमित्यत आह—वचनतामर्थादिनि । वस्तुनस्त्विति । मपू-भायस्य पूर्वप्रासिद्धोपशब्देव तस्मिन् कर्तव्ये भास्त्रोपस्य स्यानिवत्त्वाऽपसक्तेर्वचनतामर्थ्याध्रयण्यज्ञेयो वृथेति भावः । यत् इति । घस्य चर्त्वेन त इति भावः । दवतीति । 'अदम्यस्तात्' इत्यदादेशे 'इनाम्यस्योः' इत्याल्लोप-धायः इति । यकारपरकारात् मपू । धत्य । दधामि । दध्व इति । परनिमित्ताऽभावाच्च मपू । दध्मः । धत्ते इति । दघाते । दघने । धने इति । सकारपरकाराद्भविति मात्रः । दघाये । दघ्भ्ये इति । दघ्भ्ये इति स्थिते ष्वशब्दपरकाराद्भविति भावः । दघे । दघ्वदे । दध्महे । दघौ । दघे । घाता । घास्यति । घास्यते । दघातु-वत्तात् । घत्ताम् । दघतु । घेतीति । 'ध्वसो' इत्येवाम्यासलोपादिति भावः । घत्तात् । घतम् । घत' । दघानि । दघाव । दघाम । घत्ताम् । दघाताम् । दघताम् । धत्त्व । दघायाम् । धत्स्वम् । दघै । दघावहे । दघामहे । मदघात् । अघत्त । दघ्यात् । दघीत । घेयात् । घासीष्ट । अघात् । अनितेति । 'स्याञ्चोरिष्व' इति इत्वे 'इत्वाद्भ्यात्' इति भिचो लोर इति भावः । अघास्यत् । अघास्यत ।

णिजिर् घातुः, अनिद्वयं योपदेशः । हरिर् । इकारस्य प्रत्येकमित्त्वामावाच्च नुम् । इकारस्य स्वरितत्वप्रतिज्ञावज्जाशस्मिन्ने फले आत्मनेपद मरत्येव । तस्मादपमप्युम-यपरी । एष विजिरपि ज्ञेया निजा त्रयाणाम् । निजामिति बहुवचनान्तशदीनां ग्रहणम् । 'अत्र लोप' इत्यतः अभ्यासस्येयमुच्यते । तदाह—णिजिर् इत्यादिना । नेने-कोडि । श्लौ द्वित्वे हलादिशेषे उत्तराल्लोपस्य त्रिपमाम्निभ्य गुणे पूर्वल्लोपस्येयानेन गुणे चोः कुर्वमित्ति भावः । अभ्यस्तत्त्वाद्देश मत्वा आह—नेनिवतीति । नेनेकि । नेनिक्थः । नेनिक्थ । नेनेजिम । नेनिजवः । नेनिजम । नेनिक्त्रे । नेनिजाते । नेनिजते । नेनिधे । नेनिजाये । नेनिग्ने । नेनिजे । नेनिज्वहे । नेनिजमहे । निनेज । निनिजतु । निनिजुः । निनेजिया निनिजयुः । निनिज । निनेज । निनिजिष । निनिजि-म । निनिजे । निनिजाते । निनिजिरे । निनिजिपे । निनिजाये । निनिजिष्वे । निनिजे । निनिज्वहे । निनिजमहे । नेका । नेपयति । नेनेक्यु । नेनकार । नेनिकाम् । नेनि-

२५०३ नाम्यस्तस्याचि पिति सार्वधातुके ऽ।३।८।। लघुवचगुणो न
 स्यात् । नेनिजानि । अनेनेक् । अनेनिकाम् । अनेनिजुः । नेनिज्यात् । निज्यात् ।
 अनिजत् । अनैकीत् । अनिक । १०६४ विजिर् पृथग्भावे । वेवेकि । वेवेके ।
 विवेजिय । अत्र 'विज इट्' (सु २५३६) इति ह्रस्व न, 'ओ विश्री' इत्यस्यैव
 तथ ग्रहणात् । 'यिजिबिजी रुषादावपि । १०६५ विष्णु व्याप्ती । वेवेष्टि-वेवेष्टे ।
 छदिरवादछ् । अविजत् । छलि कसः । अजादी 'कसस्याचि' (सु १३३०) इत्य-
 स्तोपः । अविहत् । अविद्यायाम् । अविद्यन्त ।

अथ भागणान्तरस्मैदिनश्छान्दसाश्च । १०६६ घृ चरणदीपयोः । 'जिघ-
 र्म्यसि इविपा घृतेन' । 'भृशामित्' (सु २४६६) । 'बहुल छन्दसि' (सु ३५९८)

जत् । नेनिजोति । अपिरवेन द्वित्वाच्च गुणः । हेपिः । नेनिकात् । नेनिकम् । नेनिक ।
 'आहुत्समरप' इति पित्वेन अडित्त्वाल्लघुवचगुणे प्राप्ते-नाम्यस्तस्याचि । 'मिदेगुणः'
 इत्यतो गुण्य इति 'पुगन्त' इत्यतो लघुवचस्येति चानुवर्तते इत्यभिप्रेत्य शेष पुर्याति-
 लघुवचगुणो न स्यादिति । नेनिजामोति । नेनिजाव । नेनिजाम । नेनिकात् । नेनिजा-
 ताम् । नेनिजताम् । नेनिज्य । नेनिजायाम् । नेनिज्यम् । नेनिजै । नेनिजावष्टे ।
 नेनिजामहे । छष्टि परस्मैपदे आह—अनेनेगिति । अनेनिजुरिति । अम्यस्ताराज्जुसिति ।
 भावः । अनेनेक् । अनेनिकम् । अनेनिक । अनेनिजम् । 'नाम्यस्तस्याचि' इति च गुण्यः ।
 अनेनिजम् । अनेनिजम् । निक्षीष्ट । छुट्ट्याह—अनिजदिनि । इरित्वादङिति भावः ।
 अनिकेति । 'क्षलो क्षलि' इति सिञ्छोपः । अनिजायाम् । इत्यादि । विजिरपि यिजि-
 र्वत् । अनेनि । थलि इट्पथे 'विज इट्' इति विहितं छिष्व नेन्यर्थः । अतो न गुण-
 निषेध इति भावः । ओ विश्री इत्यस्यैवेति । शशक्यानादिति भावः । रुषादावपिति ।
 तलश्च 'रुषादिभ्यः रन्म्' इति रन्मिवकरणदावपीति भावः । विष्णु व्याप्ती इति ।
 छदित्, षम्यपदी, अनिट् । शिनेरिव रूपाणि । वेवेष्टेति । ह्रस्वेन लकारस्य टः ।
 सिपि 'पदो' इति वस्य कत्वम् । वेवेष्टि । वेवेष्टिः । वेवेष्ट । वेवेष्टि । अविजदिनि ।
 छदित्त्वादङिति भावः । छलि कस इति । 'छल इगुवधात्' इत्यनेनेति भावः । भागणा-
 न्तादिनि । बुद्धोत्पादिगणसमाप्तिपर्यन्तमित्यर्थः । घृचातुरनिट् । तिवि ङलो द्विवे
 अभ्यासकार्ये गुणे स्वरस्ये । जघर्ति । जघृता । जघ्रति । जघर्म्यसि इविपा घृतेन । इति
 बहुवचमन्वप्राठः । 'जिघर्म्यसि मनसा घृतेन' इति सैत्तिरीयपाठः । अथ हाचमभ्यास-
 स्य आह—भृशामिति । मनु तत्र प्रधागामेव ग्रहणमित्यत आह—रदुनिति । इत्वं
 छान्दसमिति भावः । जघार । जघ्रतुः । जघ्रुः । जघर्थः । जघ्रथुः । जघ्र । जघार-जघर ।
 जघ्रिव । घरिष्यति । जघर्तुं-जघृतात् । जघ्रतु । जघृहि । जघराणि । अजघ । अजघृ-
 ताम् । अजघरुः । अजघरम् । अजघृथ । जघृयात् । घ्रियात् । अघार्त्त । अघरिष्यत् ।

इतीत्वम् । १०९७ ह्य प्रसङ्गकरणे । 'अयं सुवोऽभिजिहति होमान्' । १०९८ ऋ
१०९९ स्य गतौ । 'बहुलं छन्दसि' (सू ३५६०) इत्येव सिद्धे 'अतिपिपत्योश्च'
(सू २४६३) इतीत्वविधानादयं भाषायामपि । अभ्यासस्यासवयणे (सू २२९०)
इतीयञ् । इयति । इयुतः । इयूति । आर । आरत्तः । 'इडत्यति-' (सू २३८४)
इति नित्यमिट् । आरिय । अता । अरिभ्यति । इयराणि । ऐयः । ऐयताम् । ऐयकः ।
इयूयात् । अयात् । आरत् । ससति । ११०० भस मरुतंनदीपयोः । बभस्ति ।

ह्य प्रसङ्गकरणे इति । घृघातुवद्रूपाणि । भयं सुवो अभिजिहति होमानिनि । सुवे साधमाने
याजमानो मन्त्रः । अत्रापि अभ्यासस्य इत्वं द्वान्दसमिति भावः ।

ऋ सू गतामिति । इभावनिटौ । तत्र ऋघातोः द्वान्दसस्येऽपि लोकेऽपि क्वचित्
प्रयोगं समर्थयति—बहुलमिति । 'मृजामित्' 'अतिपिपत्योश्च' 'बहुलं छन्दसि' इति
सूत्रमिति । तत्र 'बहुलं छन्दसी' स्येव ऋघातोःरित्त्वसिद्धेः 'अतिपिपत्योश्च' इत्य-
तिप्रद्वयात् लोकेऽपि ऋघातोः रलुक्कारणस्य प्रयोगो विज्ञाप्य इत्यर्थः । एतच्चाऽत्रैव
सूत्रे भाष्ये स्पष्टम् । अत एव भाष्यात् श्लुक्कारणस्यैव ऋघातोः 'अतिपिपत्योश्च'
इत्यत्र ग्रहणम् । पिपतिसाहचर्याच्च, दलादित्यस्य अभ्यासग्रहणस्य चानुवृत्तारथेय-
त्वम् । अभ्यासस्यासवयणे इति । शपः इलौ ऋ ति इति स्थिते द्वित्रये उरदत्त्वं बावित्वा
'अतिपिपत्योश्च' इत्यभ्यासश्चकारस्य इत्वे रपरत्वे इत्यादिशेषे उत्तरखण्डस्य ऋका-
रस्य गुणे रपरत्वे इ अर् ति इति स्थिते 'अभ्यासस्याऽसवयणं' इति इयदि 'इयति'
इति रूपनिर्णयः । इयुत इति । पूर्ववदेव द्वित्रयादि । तसः अपित्वेन द्वित्रयादुगुणानि-
षेध इति भावः । इयतीति । पूर्ववदेव द्वित्रयादि । अभ्यस्तत्त्वाद्दादेशः । द्वित्रयाच्च
गुणः । उत्तरखण्डस्य ऋकारस्य यण् रेफ इति भावः । इयपि । इयुथः । इममि ।
इयथः । इयूमः । लिट्याह—मारेति । यलि 'अचस्तास्वत्' इति 'ऋतो भारद्वाजस्य'
इति निरपमिण्निषेधे प्राप्ते आह—इडत्यतीति । निरपमिडिति । आरिय । आरिव ।
आरिम । अतेति । अनिट्त्वादिति भावः । अरिभ्यतीति । 'ऋदनोः स्ये' इति इडिति
भावः । इयुते-इयुतात् । इयुताम् । इयुत् । इयुद्धि इयुतात् । इयुतम् । इयुत । इय-
यतीति । आट् पित्वेन अडित्त्वाच्च गुणनिषेध इति भावः । इयराव । इयराम ।
लट्याह—रेव इति । इलौ ऋ त् इति स्थिते द्वित्रये अभ्यासस्य इत्वे रपरत्वे इला-
दिशेषे इयदि उत्तरखण्डस्य गुणे रपरत्वे च इडपादिशेषे रेफस्य विसर्ग इय इति
स्थिते आटि वृद्धौ ऐय इति रूपमिति भावः । नच 'लावस्यायामा'दिति पक्षे आटि
वृद्धौ रपरत्वे आर् त् इति स्थिते द्वित्रये इलादिशेषे सवयणशेषे इडपादिशेषे रेफस्य
विसर्गो लाः इति स्यादिति शङ्क्यम्, 'बहुलं छन्दस्यमाह्वयोगेऽपि' इति बहुलग्रहणे-
नात्र लावस्यायामादित्यस्याऽनास्यणादित्याहुः । ऐयकिति । ऐयः । ऐयुतम् ।
ऐयूत् । ऐयरम् । ऐयुथ । ऐयूम । विधिखट्याह—इयूयादिति । यामुतो द्वित्रयाद्गुण-

घन घान्ये । दधन्ति । दधन्ताः । दधन्ति । ११०५ जन जनने । जनन्ति । २५०४
जनसनखनां सञ्जनोः क्षाक्षाक्षरः । एवामाकारोऽन्तादेशः स्यात्कनादौ, सनि
कनादौ किति च । जज्ञातः । जज्ञति । जजधि । जजान । जजायात् । जजन्यात् ।
जायात् । जन्यात् । ११०६ गा स्तुतो । 'देवाजि गति सुम्नयुः' । जिगीतः । जिगति ।
इति तिरुन्ते जुहोःयादिप्रकरणम् ।

ङ्ठि । द्विधिर्षात् । अदिषेत् । अदिषिष्टात् । अदिषियुः । अदिषियम् । अदिषि-
वत् । द्विधिर्षात् । विष्यात् । मयेषेत् । अरेपिषत् । वन वान्ये इति । धान्याऽ-
जने इत्यर्थः । दधन् इति । घमूय सहने इति धातोः चक्षते इति वदनुनासिकस्य क्रीति
न दीर्घः । दधन्ति । दधन्त्यः । दधन्ति । दधन्वः । दधन्मः । दवान । दधन्तुः । दध-
निय । दधनिव । धानता । धनिष्यति । दधन्तु—दधन्तात् । दधन्ताम् । दधन्तु ।
दधन्ति । दधनानि । अदधन् । अदध-ताम् । अदधन्तुः । अदधन् । अदधन्तम् । अदधन्त ।
अदधन्तम् । अदधन्वः । अदधन्मः । अदधन्तात् । धन्यात् । धन्यात् । अधानीत्—अधनीत् । अध-
निष्यत् । जन जनने इति । उरत्तो अकर्मकः । उरादने सकर्मकः । जनसन । 'विङ्-
वनो' इत्यतः यादित्यनुवर्तते । तदाह—एवामाकारोऽन्तादेशः इति । सन् झल् इत्य-
नयोः द्वन्द्वार सप्तमादिवचनम् । सनि झलि चेति लभ्यते । 'अनुशातोर्देश' इत्यतः
झलि क्तितीत्यनुवर्तते । तत्र झलीत्यनुवृत्तेन सन् विशेष्यते । तदाद्विधिः । झलादौ
सतीति लभ्यते । क्तितीत्यनुवृत्तं तु प्तानुवृत्त्येन झला विशेष्यते । तदाद्विधिः ।
झलादौ क्तितीति लभ्यते । तथाच झलादौ सतीति, झलादौ क्तितीति च परनिमि-
च्छर्यं लभ्यते । तदाह—झनादौ सनि कनादौ किति चेति । सग्विशेषण झलादाविति
किम् ? जिजनिषति । भिसनिषति । धिनिषति । मय विद्वतीर्लृश्लिषेपयस्य
प्रथोजनमाह—अपतीति । जजन् अति इति स्थिते अर्तेर्लृत्त्वेऽपि झलादिरवामावा-
दात्वाऽभावे 'गमइम' इत्युपधातोपे नकारस्य रचुवेन अकार इति भावः । 'जनस-
नखनां सन्' इत्याधिरय योगविभागेन उकार्यंसिद्धि चाधिर्य झलप्रथमं तत्र सूत्रे
प्रत्यासपातं भाष्ये । जज्ञतीति । 'नश्च' इत्यनुस्वारः । जजाय । जजाय । जजग्मि ।
जजन्वः । जजग्मः । जजानेति । जजन्तुः । जेज्यम् । जजनिष । जजन्तुः । जजिव । ज-
निता । जनिष्यति । जजन्तु—जजातात् । जजाहि । जजनानि । जजन्तु । जजन्त-
ताम् । जजन्तुः । जजजनम् । जजन्वः । विधिलिङि 'ये विभावा' इति मत्वा आह—
जजायात् जजन्त्यात् इति । जजनोत्—जजानीत् । जजनिषत् । गा स्तुतो । देवान् रिवा-
तीति । 'भृजामिष्' इत्यत्र 'बहुलं छन्दसि' इति षचनानामस्य हृत्पमिति भावः ।
जिगीतः इति । 'ई हृदयघो' इति ईत्वम् । जिगति । अम्यरत्वात्तदादेशे 'रनाम्य-
स्तयोः' इत्याख्योपः । जिगासि । जिगीथा । जिगीथ । जिगामि । जिगीवः । जगौ ।
जगन्तुः । जगिष-जगाय । जगिव । गाता । गारति । जिगातु—जिगीतात् । जिगी-

नृस्येत् । नृस्यात् । अनर्तात् । १११७ त्रयी उद्वेगे । 'वा आश—' (सू२३२१) इति श्यन्वा । नृस्यति-नृसति । त्रेषतुः-तत्रसतुः । १११८ कुप्य पूतीभावे । पूती-भावो दोग्गंभ्यम् । १११९ पुष्य हिंसायाम् । ११२० गुष परिवेष्टने । ११२१ क्षिप प्रेरणे । क्षिप्यति । क्षेप्ता । ११२२ पुष्य विक्रसने । पुष्यति । पुषुष्य । ११२३ तिम ११२४ क्षिम ११२५ क्षीम आर्द्राभावे । तिष्यति । क्षिष्यति । स्तीष्यति । ११२६ षोड चोदने लज्जाया च । षीड्यति । ११२७ इय गती । इष्यति । ११२८ पृह ११२९ पुह चक्यर्थे । चक्यर्थस्तृप्तिः । सद्यति । मुद्यति । ११३० जृष् ११३१ भृष् वयोदानौ । जीर्यति । जजरतुः-जेरतुः । जरिता-जरीता । जीर्येत् । जीर्यात् । 'जृस्तन्सु' (सू २२९१) इत्यङ् वा । 'श्रुदशोडडि गुणः' (सू २४०६) । अनरत्-अजारीत् । अजारिष्यम् । भीर्यति । अभरतुः । अभारीत् । ११३२ षूष् प्राप्तिप्रसवे । षूषते । मुषुषे । 'स्वरतिसृति—' (सू २२७९) इति विकल्पं वा-धित्वा 'ध्रयुकः किति' (सू २३८१) इति निषेधे प्राप्ते क्वादिनियमान्नित्यमिड् । मुषुविषे । मुषुविवहे । सोता । सविता । ११३३ दृष् परितापे । दूयते । ११३४ दीष् क्षये । दीयते । २५०७ दीडो युडचि क्ङिति द्वा।।६३॥ दीडः परस्याजादेः

धा इत्यतो चेति आर्द्धधातुकस्येडिति चानुवर्तते । तदाह—पश्य रत्यादिना । निरय-सिद्धि प्राप्ते विकल्पार्थमिदं वचनम् । अनर्तादिति । 'सेडसिद्धि' इत्यत्र 'असिद्धि' इत्यु-च्छेन्नित्यमिडिति भावः । त्रयी उद्वेगे । 'वा जृष्मन्त्रसाम्' इत्येवाभ्यासविकल्पपी मत्वा आह—त्रेषतुः, तत्रसतुरिति । कुप्य पूतीभावे इति । पवित्रोभवने इत्यर्थः । दुग्गंभ्यक-रणे इति वा । 'पूतिगन्धस्तु दुग्गंभ्यः' इत्यमरः । तिम क्षिम क्षीमेति । द्वितीयतृतीयो योपदेशौ । द्वितीय इदुपधः । तृतीयस्तु ईदुपधः । षह पुदेनि । योपदेशौ । चक्यर्थस्तृ-प्तिरिति । यद्यपि 'चक तृती प्रतिघाते च' इत्युक्तम् । तथापि तृप्तिरेवेह विवक्षिता, व्याख्यानात् । षुहेः 'नपुंसके भावे कः' इति कप्रत्यये सुहितशब्दः । सुहितस्तृप्ति-रिति 'पूरण्यगुण' इति सूत्रे कैयटः । जृष् भृष् वयोदानादिति । सेट्कौ । जीर्येतीति । 'क्त इदातो' इति इत्वे 'हलि च' इति दीर्घ इति भावः । अतुसादौ 'अच्छत्ताम्' इति गुणे रपरत्वे 'वा जृष्मन्त्रसाम्' इत्येवाभ्यासलोपविकल्प इति भावः । जज-रिष्य । 'दृषो धा' इति भावा आह—जरिता जीर्येत् । पूष् प्राप्तिप्रसवे इति । प्रसवः उत्पादनम् । योपदेशोऽयम् । विष्पमिति । पामपीति शेषः । निषेधे प्राप्ते इति । पुर-स्तात्प्रतिषेधकाण्डारम्भसामर्थ्यादिति भावः । दृष् परितापे इति । पीरने, पीडितोम-वने योपदेशः । आद्ये सङ्गमकः । द्वितीये अङ्गमकः । दीष् क्षये इति । धयो हृत्तः, नाशो धा । दीडो युडचि । 'आर्द्धधातुके' इत्यधिभूतम् अथा विशेष्यते । तदादिविधिः । 'दीड' इति पद्यमी । सप्तमी परत्वर्थे । तदाह—दीडः परस्येत्यादिना । द्विी पृ इति

विष्णुत आर्षंघातुकस्य युट् स्यात् । 'सुसुटावुवष्यपोः सिद्धौ षक्यौ' (वा ४०६१) दिदीये । २५०८ मोनातिमिनोतिदोडां एवपि च ६।१।१०॥ एषामारवं स्यात्स्वपि चकारादित्येजिनमिते । दाता । दास्यते । अदास्त । अदास्याः । ११३५ डीष् विहायसा गतौ । डीयते । ११३६ षीष् आचारे । षीयते । दिष्ये । येना । ११३७ मीष् हिंसायाम् । हिंसा अत्र प्राणवियोगः । मीयते । ११३८ रीष् भ्रवणे । रीयते । ११३९ लीष् श्लेषणे । २५०९ विभाषा लीयतेः ६।१।५१॥ लीयते-रिति यथा निर्देशो न तु र्ना । लोलोलीराएवं वा स्यादेजिष्ये एवपि च । सेता-लाता । सेष्यते-लास्यते । एजिष्ये क्रिम् । लीयते । लिष्ये । ११४० प्रोष् वृष्यो-र्यथे । मीयते । विमिये । 'स्वादय ओदितः' (ग सू १६६) । तस्फुलं तु निष्ठा-नस्वम् ११४१ प्रोष् पाने । पीयते । ११४२ माष् माने । मायते । ममे । ११४३

स्थिते परस्वात् 'एनेकाचः' इति यत्रि प्राप्ते निपरस्वात् युट् । टकार इत् । उकार लघ्वारणार्थः । टिस्वादाप्रवणः । दिदीये इति ऋमिति भावः । ननु युटि कृतेऽपि चस्यासिद्धस्वाद्यण् दुर्वारः । तथा च दिदृष्ये इति स्यात् । इकारो न भूयैत यकारादयं भूयैत इत्यत आह—सुसुयोरिति । मोनातिमिनोति । 'आदेश उरवेऽघिति' इत्यत ओदियनुवर्तते । तदाह—रवामारं स्यात् स्वपीनि । चकारात् एचः, अशितोति परनि-मित्तं समुच्चोयते । तत्र 'एच' हायनन्तरं 'निमित्ते' इति शेषः । एज्निमित्ते अशिति प्राप्ये च परे इति फलितम् । तदाह—चकारादित्येजिनमिते इति । 'इति समुच्चोयत' इति शेषः । लुड्याह—अदास्नेति । इह आचारे कृते घुत्वे सायपि 'स्याध्वोरिष्य' इति न भवति । 'स्याध्वोरिष्ये दीढः प्रतिषेधः' इति घुसंज्ञासुप्रत्ययभाष्यपठितवा-र्तिके इति भावः । प्रोष् आचारे इति । आचारेः आचारणम् । हायनमिति या-वत् । लीष् श्लेषणे । रति । लीयते । लिष्ये । लिष्ये । लिष्ये । लिष्ये । लिष्ये । विभाषा लीयतेः । ननु लीयतेरिति ह्यना निर्देशात् 'लीष् श्लेषणे' इति वनाविकरणस्य ग्रहणे न स्यादित्यत्र आह—यथा निर्देश इति । 'सार्धंघातुके यक्' इति विहितयथा लीयतेरिति निर्देशः । स च रघरान्तसाधारणः, यक् लभयत्रापि साधारण्यादिति भावः । 'मीनातिमिनोति' इत्यतः एवपीति 'आदेशः' इत्यतः आदिति, एच इति च अनुवर्तते । तदाह—नीकोरित्यादिना । स्वादय ओदित इति । घातुघाटपठितं गणसुप्रतिहम् । 'एष् प्राण्यप्रसवे' इत्यारम्भ प्रोङ्गता ओदित्कार्यंभाज इत्यर्थे । निष्ठानस्वमिति । 'ओदितस्य' इत्यनेनेति भावः । प्रोष् मोनादिनि । मोतिरनुष्टिः । 'सुस्वीतिः प्रमदो हर्षः' इत्यमरः । एवं सत्यकर्मकः । यथा—कञ्मूलादिना हरिः प्रीयते । कृष्यतीत्यर्थः । यदा तु प्रीतिः तर्पणं 'वीन् तर्पणे' इति श्लेषादिनात् किञ्चि मोतिरनुष्टिनिश्चि, तदा तु सङ्गमः । तदाह—

ईङ् गतो । ईयते । अयाचके । ११४४ प्रीङ् प्रीती । सकर्मकः । प्रीयते । विप्रिये ।
 अयं चत्वारः परस्मैपदिनः । ११४५ शो तनूकरणे । २५१० श्रोतः श्यनि
 ङाङ्।७१॥ लोपः स्याच्छ्रयनि । श्यति । श्यतः । श्यन्ति । शशौ । शशतुः ।
 शाता । शास्यति । 'विभाषा घ्राघेङ्—' (सू २३७६) इति सिचो वा लुक् ।
 लुगभावे 'धमरम—' (सू २३७७) इतीट्सकौ । अशात् । अशाताम् । अशुः ।
 अशासीत् । अशाषिष्टाम् । ११४६ ह्यो ह्येदने । ह्यति । ११४७ धो अन्तकर्मणि ।
 श्यति । सशौ । अभिष्यति । अभ्यष्यत् । अभिससौ । ११४८ दो अवलण्डने ।
 घति । ददौ । प्रणिदाता । देयात् । अदात् ।

अयात्मनेपदिनः पञ्चदश । ११४९ जनी प्राडुर्भावे । २५११ शाजनोर्जा
 ङाङ्।७२॥ अनयोर्जादेशः स्याच्छ्रिति । जायते । जशे । जज्ञाते । जज्ञिरे । ज-
 निता । जनिष्यते । 'दीपजन—' (सू २३२८) इति वा चिष् । २५१२ जनि-

सकर्मकः इति । प्रीयते इति । तर्पयती-यथं । अयं चत्वारः परस्मैपदिन इति । 'दो अवल-
 ण्डने' इत्यन्ता इति भावः । शो तनूकरणे । अनि । ओः श्यनि । 'धोर्लोपो लोटि
 वा' इत्यतो लोप इत्यनुवर्तते इत्यभिप्रेत्य शेषं पूरयति—नोपः स्यादिति । शशाविनि ।
 'भादेशा इशास्त्वे णल औत्त्वमिति भावः । शशतुरिति । शशिय-शशाय । शशिव ।
 शास्यतीति । श्यतु । अश्यत् । श्येत् । शापात् । लुङि सिचि विशेषमाह—विभाषा
 प्रेति । सिचो लुङ्गशेषे आह—अशादिति । 'भात्' इति लुसिति मत्वा आह—अशु-
 रिति । सिचो लुगभावे सगितौ मत्वा आह—अशासीदिनि । छोघातुरपि शोघातुवत् ।
 धो अन्तकर्मणोति । समादने विनाशने चेत्यर्थः । शोघातुवद्रूपाणि । पोपदेशोऽयम् ।
 श्यतीति । 'श्रोतः श्यनि' इति लोपः । अभिष्यतीति । 'उपसर्गात्' इति परत्वम् अन्त-
 ष्यदिति । 'प्राक्सितात्' इति पात्वम् । अभिसनाविति । श्यादिभिविति नियमात् न
 पः । दो अवलण्डने । प्रणिदातेति । 'नेर्गाद' इति णत्वम् । देवादिति । आशीर्लिङि
 'पृथिङीत्येषम् । अदादिति । 'गातिस्था' इति सिचो लुक् ।

अयात्मनेपदिन इति । 'वाश्च शब्दे' इत्यन्ता इत्यर्थः । जनी प्राडुर्भावे इति । 'इशी-
 ङितो निष्ठायां' इत्याद्यर्थमीदृत्वम् । शाजनोर्जा । श्रितेति । 'सिबुक्लमुचमा'मित्यन्त-
 स्तदनुवृत्तेरिति भावः । जायत इति । ज्ञाघातोस्तु श्नाविकरणत्वात् जानातीत्युदाह-
 रणम् । उभयत्रापि जादेशस्य इत्यान्तत्वे 'अङ्गकाय कृते पुनर्नाङ्कार्यम्' इति परि-
 भाषया 'अतो दीर्घो यञि' इत्यप्राप्तेर्जादेशस्य दीर्घान्तत्वमाधितम् । जशे इति ।
 'गमहत' हायुपधाक्षोपे नस्य रच्युत्वेन जः । जायेत् । जतिपीठ । लुङि अजन् त इति
 स्थिते आह—दीपेति । वा चिषिति । 'बलेः' इति शेषः । अजन् इ त इति स्थिते उप-
 घावृद्धौ घासायाम्—अनिदध्योश्च । 'अत उपघायाः' इत्यतः उपघाया इति 'सृजे-

वध्योश्च ७।३।३५॥ अनयोःनपाया वृद्धिर्न स्याच्चिण्विण्विति कृति च । अन्ननि ।
 अन्ननिष्ट । ११५० दीषी दीप्तौ । दीप्यते । दिदीपे । अदीपि । अदीपिष्ट । ११५१
 पूरी आप्यायने । पूर्यते । अपूरि । अपूरिष्ट । ११५२ तूरी गतित्वरणद्विसनयोः ।
 तूर्यते । तूररे । ११५३ धूरी ११५४ गूरी हिंसागत्यो । धूर्यते । दूधूरे । गूर्यते ।
 जुगूरे । ११५५ धूरी ११५६ जूरी हिंसावयोऽनयो । ११५७ शूरी हिंसास्त्रम्म-
 नयो । ११५८ चूरी दाहे । ११५९ तर ऐश्वर्ये वा । अर्यं भातुरेऽर्थे वा श्यन
 तश्च च लभते । अयदा तु शन्विकरण परस्मैन्दीर्घस्य । केचित्तु धामहण वृद्धपा-
 तोराद्यत्रयमिच्छन्ति । तभ्यते । तप्ता । तप्स्यते । 'पत' इति उपत्यासेन पाठा-
 न्तरम् । 'युत यामानि युत पत्यमानः' । ११६० वृत्तु वरणे । वृत्पते । पक्षान्तरे
 वावृत्त्यते । 'ततो वावृत्त्यमाना सा रामशाळा न्यविक्षत' इति भट्टिः । ११६१ त्रिष्ट
 उपतापे । त्रिश्यते । क्लेशिता । ११६२ काश्ट दीप्तौ । काश्यते । ११६३ वाश्ट
 शब्दे । वाश्यते । ववारो ।

अथ पञ्च स्वरितेः । ११६४ मृप तितिक्षायाम् । मृष्यति । मृष्यते । ममर्षं ।
 ममृये । ११६५ शुचिर् पूतीमावे । पूतीभाव क्लेदः । शुच्यति-शुच्यते । शुषो-

र्षुद्धिः इत्यतो वृद्धिरिति 'नोदातोपदेशस्य' इत्यतो नेति 'आतो युक्' इत्यतोः
 चिण्वृत्तोरिति 'अचो ऽण्विति' इत्यत ङित्तीति चानुवर्तते । उदाह—प्रनयोरिति ।
 दीपीधातुरीदित् । 'दीपजन' इति सिचः चिण्विकल्पं मावा आह—मदीपि अनेपिठेति ।
 पूरीधातुरपि ईदित् । 'दीपजन' इति चिण्विकल्पं मत्वा आह—पूरि अपूरिष्टि । तूरी
 इत्यादयोऽपि 'पूरी दाहे इत्यन्ता ईदित् एव । तप ऐश्वर्ये वेति । श्यन् आरम्भेपदं
 वेति शेषः । उभयोः प्रकृतत्वादित्यभिप्रेत्य शेष पूरयति—श्यन तश्च वेति । अन्वदा
 हिति । ऐश्वर्यादन्यत्रार्थे वृत्तिदशायामित्यर्थः । केचित्तिविति । 'तर ऐश्वर्य' 'वावृत्तु वरणे'
 इति चातुषोडे स्थितम् । तत्र 'वावृत्तु वरणे' इत्येष वाशब्दं वृत्तु इत्यस्य आद्यत्रयमि-
 च्छन्तीत्यर्थं । एवञ्च 'तप ऐश्वर्ये' इत्येष स्थितम् । अस्मिन्प्रथे तत्रधातोः विरयमेव
 श्यन् तश्च वेति भाव । तप्यते इति ईद्रे इत्यर्थं । प्रथमपक्षे ऐश्वर्ये तपतीत्यपि भवति ।
 एन रतीति । तपधातोस्तकारपकारयो ऋमभ्यात्यासेन 'पत ऐश्वर्ये वा' इति पाठान्तर
 मित्यर्थं । एव च्यात्यासेन पाठे प्रयोग दर्शयति—युत यामानि युतः पत्यमानः इति ।
 प्रवासुमच्छा वृद्धीत्युच एकदेशोऽयम् । 'पत्यमान' इत्यस्य ईशान इत्यर्थं । अत्र
 छट शानच् आरम्भेपदं श्यन् च । पक्षान्तरे इति । 'वावृत्तु' इति पाठपक्षे इत्यर्थं । वावृ-
 त्यते इति । वृगोतीत्यर्थः । अपच्यते इति यावत् । वावृत्तुधातो प्रयोगं दर्शयति—१।३
 वावृत्त्यमानेति । अपच्यमानेत्यर्थः । नविकृतेति । 'नेदिष्टः' इत्याम्भेपदम् । 'शब्द
 इत्युपधात्' इति इत् ।

च शुशुचे । अशुचत्-अशोचीत्-अशोविष्ट । ११६६ शहवन्वने । नह्वति-नह्व-
ते । ननाह । नेहिय-ननह । नेहे । नदा । नत्स्यति । अनासीत् । ११६७ रञ्ज
रागे । रज्यति-रज्यते । ११६८ शप आकीशे । शप्यति । शप्यते ।

अथैकादशानुदासैः । ११६९ पद गतौ । पद्यते । पेदे । पता । पद्यते ।
परशीष्ट । २५१३ चिणू ते पदः ३।२।६०॥ पदरञ्जोमिष्यात्तशब्दे परे । प्रण-
पादि । अपरसाताम् । अपरसत् । ११७० खिद दैन्ये । खिद्यते । खिदिदे । खेत्ता ।
अखित्त । ११७१ विद सत्तायाम् । विद्यते । वेत्ता । ११७२ बुध अयगमने । बु-
ष्यते । बुबुधे । बोद्धा । मोत्स्यते । मुत्सीष्ट । अबोधि-अबुद्ध । अमुत्साताम् । ११७३
युध संप्रहारे । युष्यते । युयुधे । योद्धा । अयुद्ध । कथं 'युष्यति' इति । युधमिच्छ-
तीति क्यच् । 'अनुदात्तेत्त्वलक्षणमात्मनेपदमनित्यम्' (प ९७) इति वा । ११७४
अनो रुघ कामे । अनुरुष्यते । ११७५ अय्य प्राणने । अय्यते । आये । अयिता ।
'अन' इति दन्व्यान्तोऽयमित्येके । ११७६ मन ज्ञाने । मन्यते । मेने । मन्ता ।
११७७ युज समाधौ । समाविभित्तवृत्तिनिरोधः । अकर्मकः । मुज्यते । योक्ता ।

अथ पञ्च स्वस्तिष्ठ इति । 'शप आकीशे' इत्यन्ता इत्यर्थः । शुच्यतीति । विञ्जन्
भवतीत्यर्थः । अशुचिदिनि । इरिष्यादिति भावः । एद वन्वने इति । षोपदेशोऽयम् ।
अनिट् । ननाहेति । नेहत्तः । मारद्वाजनियमात्यलि वेट् इति मत्वा आह-नेहिय नन-
देति । इदृषधे 'यलि च सेटि' इत्येताभ्यासलोशौ । इडभावे तु 'नहो धा' इति इत्य
घ इति भावः । रञ्ज रागे । अनिट् । रज्यतीति । 'अनिदिताम्' इति नलोप इति भा-
वः । ररञ्ज । ररञ्जतुः । ररञ्जिय-ररहृश्य । ररञ्जिव । ररहृत्ता इत्यादि । अथैकाद-
शेति । 'लिश अल्पीभावे' इत्यन्ता इत्यर्थः । पद गतौ । अनिट् । चिणू ते पदः । पद-
श्चनेरिति । 'उञ्जेहिस्रध्' इत्यतः उञ्जेरित्यनुवर्तते इति भावः । तश्च इति । आत्मनेप-
दप्रथमैकवचने । इत्यर्थः । इद् च माप्ये रूपम् । प्रणपादीति । तिचञ्चिर्षि'उपधावृद्धौ
'चिणो लुक्' इति तशाब्दस्य लोपः । 'नेगंद्' इति णत्वमिति भावः । विद सत्तायाम् ।
वेत्तेति । अनिदिति भावः । लिदि क्राञ्चिनियमादिट् । एवं बुधधातुरपि । बोद्धेति ।
सासि 'हापस्तयोः' इति तकारस्य घकारः । मोत्स्यते इति । 'एकाचः' इति भप् । मु-
त्सीष्टेति । 'लिहृसिचौ' इति कित्त्वम् । 'दोपजन' इति विग्विद्धवर्ण मत्वा आह-
अरोधि अबुद्धेति । कथं युष्यतीति । आत्मनेपदित्वादिति भावः । समाधत्ते-युधमिति ।
युध्याब्दः भावविद्ययन्तः । युधमिष्यतीत्यर्थं 'सुप आत्मनः' इति क्यजन्तान् परस्मै-
पदमित्यर्थः । अनुदात्तेत्त्वप्रमुक्तमारमनेपदमनित्यमिति समाधानं त्वनुचितम्, तस्य-
भाष्याऽदृष्टत्वेन अप्रामाणिकत्वात् । नत एव 'व्यापयो बहुलम्' इति सूत्रभाष्ये
'प्रतीपमस्य ऊमियुंस्वती'त्यत्र व्यत्ययेन परस्मैपदमित्येव समाहितम् । अनो रुघ कामे

११७८ सूत्र विहर्षे । अकर्मक । 'ससृज्यते सरसिजैरक्षाशुभिनैः' । ससृजिये । सृष्टा । ससृज्यते 'लिङ्सिचौ-' (सू २३००) इति किरवान्न गुणो नाप्यम् । सूक्षीष्ट । असृष्ट । असृष्टाताम् । ११७९ लिथ अस्वीभावे । लिथ्यते । लेष्टा । लेथयते । लिङ्क्षीष्ट । अलिखत् । अलिखाताम् ।

अथागणान्तात्परमैपदिनाः । ११८० राधोऽकर्मकादेव श्रद्धावेव । एवकारो भिन्न-
क्रम । राधोऽकर्मकादेव श्यन् । उदाहरणमाह—श्रद्धाविति । य-मह्यमपराध्यति ।

इति । अनु इत्युपसर्गात्परः सघञात् कामे वर्तत इत्यर्थे । श्रद्धा समाधौ । अमिष्ट् । अकर्मक इति । विभक्तवृत्तार्थान्तर्भावोवाहिति भावः । अर्थान्तरे तु सकर्मकोऽपि भवति, 'सृजियुज्यो सकर्मकयोः कर्मवद्भाव' इति कर्मवत्स्यवार्तिकत्वात् । एतच्च कर्मकर्तृप्रक्रियायां स्पष्टीभवत्यपि । सूत्र विहर्षे इति । अमिष्ट् । विसर्गं ससृज्य उपसर्गवशात् । तदाह—अकर्मक इति । ससृज्यते इति । अटर्णाशुभिनैः अहगकिरप्यविकसितैः सरसिजैः कर्मणैः संसृज्यते सम्बन्धातीत्यर्थे । 'कर्महृन्नी ति शेषः' । वर्तति लकारोऽप्यम्, न त्वय कर्मणि लकारः, अकर्मकरवात् । अर्थान्तरे तु सकर्मकोऽप्यमिति कर्मकर्तृप्रक्रियायां व्यपत्तेः । लिट्याह—ससृज्ये इति । क्वादिनिवमादिङिति भावः । सृष्टि । सृजिष्टशोर्लक्ष्यमकिति' इत्यमारात्मे अकारस्य यणि मन्वादिभा जस्य या ध्रुवेन लकारस्य ट इति भावः । ससृज्यते इति । पूर्ववदमि, जस्य परर 'पठो' इति यस्य क्त्वे ससृज्य पाठमिति भावः । आशीर्लिङि आह—सृष्टेति । अत्र लघूपधगुणमाशङ्क्य आह—लिङ्सिचौविति । नाप्यमिति । 'सृजिष्टशोर्लक्ष्यम्' इत्यमपि नास्तीत्यर्थः । अकियेव तद्विधानादिति भावः । लृट्याह—असृष्टेति । 'श्लोः श्लि' इति सिचो लोपः । 'लिङ्सिचौवात्मनपरेषु' इति सिच किरास्य गुण्य नाप्यमिति भावः । लिथ अस्वीभावे । लिङ्क्षीष्टेति । 'लिङ्सिचौ' इति किरवाद्य गुण्यः । अलिखतेति । 'शळ इगुप चात्' इति कसः ।

आ गणा-आदिनि । दिवादिगणसमाप्तिपर्यन्तमित्यर्थः । राधो-कर्मकादेवश्रद्धावेवेति । श्यन्निति शेषः । राधघातोरकर्मकादेवश्रद्धावेवाऽर्थे श्यन्निति प्रतीयमानोऽर्थः । एवं सति अकर्मकादिति व्यर्थम् । राधेरर्थान्तरे च श्यन्न न स्यात् । इत्येते हि 'अपराध्यती'-स्यादौ द्रोहाद्यर्थेऽपि श्यन् । तत्राह—एवकारो भिन्नक्रम इति । यस्मिन् क्रमे श्रद्धावित्येतत्त्वं एवकार पठित्, ततोऽन्य क्रमो यस्य स भिन्नक्रम इत्यर्थः । 'श्रद्धावित्येतत्त्वं' पठित् एवकारः अन्यत्र निवेशनीय इति यावत् । तदेव दर्शयति—राधोऽकर्मकादेव इत्यमिति । एवं चार्थान्तरेऽपि श्यन् सिध्यति । 'शशु हिनस्ती त्यर्थे शशुम पराप्नोतीत्यत्र सकर्मकरवात् न श्यन्निति भावः । तद्दि श्रद्धावित्यस्य किं प्रयोजनमित्याह—इत्येते अकर्मकादित्या एवविधेति प्रदर्शनायं तत्, ननु परिसंख्यायानार्थमित्याह । एवकारस्यमाह श्रद्धाविति । एवञ्च श्रद्धावित्यस्य सकर्मकादित्यामात्रोपलक्ष्यमिति भावः ।

दुह्यतोत्तर्यः । 'विद्यन्तं कमेत कः' । दुह्यन्तमित्यर्थः । राभ्यस्योदनः । विभ्यती-
त्यर्थः । कुश्याय राभ्यति । देवं पर्यालोचयतीत्यर्थः । देवस्य धात्वर्मेऽन्तर्भावाच्चीव-
त्यादिवदकर्मकत्वम् । राभ । राघतुः । राधिय । 'राधो हिंसायाम्' (सू २५३२)
इत्येवाभ्यासलोभाविह न । हिंसार्थस्य सकर्मकतया देवादिकत्वायोगात् । राद्धा ।
रात्स्यति । अय स्वादिश्चुरादिश्च । ११८३ व्यञ ताडने । 'प्रहिज्या'- (सू २४१२)
इति सम्प्रसारणम् । विभ्यति । विभ्याच । विविधतुः । विभ्यधिय-विभ्यद् । व्यद्धा ।
व्यतयति । विभ्येत् । विभ्यात् । अन्वरासोत् । ११८२ पुष पुष्टौ । पुष्यति । पुषोष ।
पुषोषिष । पोष्टा । पोष्टयति । 'पुषादि-' (सू २३४३) इत्यञ् । अपुषत् । ११८३
शुष शोषये । अशुषत् । ११८४ वृष योती । ११८५ दुष वैकृत्ये । ११८६ रितप

सयाविद्याऽपान्तरायुदाहरति—यन्मन्त्रमित्यादिना । 'कुषदुह' इति सम्प्रदानत्वम्
कृन्त्यय राघ्यतीति । 'राधोऽप्योयस्य विप्ररना' इति सम्प्रदानत्वम् । देवमिति । कृष्यस्य
किमिदानीं शुभमशुभ वेति पृष्टो देवज्ञः तस्य शुभाशुभसूचकादित्यादिप्रहृषियति
ज्योतिरशास्त्रतः परीक्षते इति यावत् । ननु पर्यालोचने देवस्य कर्मोत्पात्कथमिह
अकर्मकत्वेत्यत आह—देवत्येति । ननु 'राधोऽकर्मकाद्बुद्धावेव' इत्यत्र वृद्धिप्रह-
णस्य उपलक्ष्यतया हिंसार्थकस्यापि राधेर्देवादिकत्वात् राघतुः इत्यादौ 'राधो
हिंसायाम्' इति वक्ष्यमाणोत्पात्कत्वात्सोपौ क्त्वात्तमित्यत आह—राघ रति । १६
नेह । राघतुः इत्यादौ राधेर्हिंसार्थकत्वे 'राधो हिंसायाम्' इति वक्ष्यमाणोत्पात्-
कत्वात्सोपौ न स्त इत्यर्थः । कुत इत्यत आह—हिंसार्थत्येति । नोन्मिशयेषां कक्षा,
राधेरकर्मकत्वेव देवादिकत्ववचनात् । हिंसार्थकस्य च राधेः सकर्मकतया देवादिक-
त्वाभावादुक्ताद्वाया अजन्तोऽकारवादिभ्यः । ननु राघोति, राघयति इति कथमित्यत
आह—अय स्वादिश्चुरादिरथेति । राधिय । आदिनिपनात् निरयमिद्, द्वाकार-
यत्वेन 'उपदेशोऽवत' इत्यस्याप्रवृत्तेः अजन्तोऽकारवातित्यत्र च द्वस्वाकारस्यैव वि-
वक्षितत्वात् । राद्धा । अरासीत् । व्यञ ताडने इति । चतुर्णान्तोऽपम् । अनिट् ।
विभ्यतीति रयनो क्त्वात् 'प्रहिज्या' इति मकारस्य सम्प्रसारणे पूर्वस्ये विभ्यतीति
रूपमित्यर्थः । वकारस्य तु न सम्प्रसारणम् 'न सम्प्रसारणे सम्प्रसारणम्' इति निषे-
धात् । विभ्याथेति । द्वित्वे कृते अग्यासस्य 'हित्यम्यासस्य' इति सम्प्रसारणमिति
भावः । विविधप्रति । परावात् 'प्रहिज्या' इति सम्प्रसारणे कृते द्वित्वमिति भावः ।
भारद्वाजिनियमास्यलिं वेदित्याह—विभ्यधिय-विभ्यदेति । 'हित्यम्यासस्य' इति स-
म्प्रसारणम् । अनिट्पञ्चे 'शषस्तयो' इति घः । अग्यातीदिनि । दहन्तकक्षणा वृत्तिः ।
पुष पुष्टौ । अनिट् । पुषोषथेति । अजन्तोऽकारवाताऽभावात् आदिनियमाशिरयमिद् ।
अपुषदिति । पुषाघत् । हिंसाच गुणः । शुषभानुरनिट् । अशुषरिति । शुषाघचिति
भावः । एवमप्रेऽपि । मृप् दुप् रिष्पत् पते अनिट् । रुक् रिक्त्या ष्वेः सिवादेशे

आलिङ्गने । रिक्तस्यपि । शिखलेप । श्लेषा । श्लेष्यति । २५१४ (क) शिल्पः
 ३।१।४६॥ अस्मात्परस्यान्तिश्चने कस स्यात् । पुषाद्यङोऽपवादो न तु चिञ् ।
 पुरस्तादपवादस्यान्तात् । २५१४ (ख) आलिङ्गने ३।१।४६॥ शिखरश्लेष
 लिङ्गने एव कसो नान्यत्र । योगविभागसामर्थ्यात् 'श्ल ङुपधात्—'
 (ख २३३६) इत्यस्याप्यय नियमः । अश्लिङ्गकस्यां देवदत्त । 'आलिङ्गन एव'
 इति किम् । समाश्लिपञ्जतुकाष्टम् । (आळ) प्रयासत्ताविह श्लिपि । कर्मण्यना

प्राप्ते—रिक्त । 'श्लेरिति श्ल ङुपधात्' इत्यतः अनिटाः कस इति चानुवर्तते ।
 उदाह—अस्मात्परस्येयादिना । अन्तु 'श्ल ङुपधात्' इत्येव कसे सिद्ध किमर्थमिदमि-
 त्यत आह—पुषाद्यङोऽपवाद इति । 'श्ल ङुपधात्' इति कसं बाधित्वा परावात् पुषाद्यङ्
 स्यात्, अश्लिङ्गस्ये पुनः कसविधिरित्यर्थः । अन्तु 'श्लिप' इति कस यथा परमपि पु-
 षाद्यङ् बाधते तथा 'धिञ्भावकर्मणो' इति धिञ्मपि पर बाधेत, एवं सति 'उपा-
 श्लेषिकस्या देवदत्तेन' इत्यत्र कर्मण्यनुक्ति 'धिञ्भावकर्मणो' इति श्लेषिण्य न स्या-
 दित्यत आह—ननु चिञ् इति । 'श्लिप' इति कसविधिः 'धिञ् भावकर्मणो' इति
 धिञ्बन्धिर्न बाधक इत्यर्थः । कुत इत्यत आह—पुरस्तादिति । 'श्ल ङुपधादनिटा
 कसः' 'श्लिप' 'पुषादिपुषाद्यङुदितः परस्मैपदेषु' चिञ् भावकर्मणो' इति सूत्रक्रम
 इति भावः । आलिङ्गने । 'श्लिप' इति पूर्वसूत्रे यद्गुणैर्तासर्वमिदमनुवर्तते, श्लिप
 इति च । तथाच आलिङ्गने विद्यमानात् श्लिपेः परस्य ष्टे कस स्यादिति लभ्यते ।
 'श्लिप' इति पूर्वसूत्रेणैव सिद्धे नियमार्थमिदम् । उदाह—श्लिपश्चनेऽलिङ्गने एव कसो
 नान्यत्रेति । नन्वय नियम 'अनन्तरस्य' इति श्यायात् 'श्लिप' इति सूत्रप्राप्तस्यैव
 स्यात्, अन्तु 'श्ल ङुपधात्' इत्यस्वाधीत्यत आह—अन्तु श्ल ङुपधादित्यस्याप्यय नियम
 इति । कुत इत्यत आह—योगविभागसामर्थ्यादिति । यदि 'श्लिप' इति प्राप्त एव कस
 आलिङ्गन एव इति नियमेत तर्हि योगविभागो व्यर्थः स्यात् । 'श्लिप आलिङ्गने'
 इत्येकसूत्रस्ये सत्यपि अनालिङ्गने कसो नेत्यस्यार्थस्य सिद्धत्वात् । अतः 'श्ल ङुप-
 धात्' इति कसोऽपि श्लिपेरालिङ्गने एव न त्वनालिङ्गनेऽपि इति नियमो विश्रायत
 इत्यर्थः । अश्लिङ्गकस्यां देवदत्त इति । आलिङ्गदित्यर्थः । अत्र पुषाद्यङ् बाधित्वा
 अनेन कसः । समाश्लिपञ्जतु काष्ठमिति । अन्तु काष्ठाः । सा च काष्ठश्चनेऽप्युपघते इति
 स्थितिः । अन्तु च काष्ठचेति समाहारश्च । 'अश्लिपञ्जतु काष्ठ च' इत्येव मा-
 ष्यम् । अत्र श्लिपेरालिङ्गनार्थकत्वाभावात् कसः, किन्तु पुषाद्यङ्चेति भावः । नन्वजा-
 दित्वाऽभावेन आङ्गामस्थाऽसम्भवात् समाश्लिपद्विधयुक्तमित्यत आह—मात्रेति ।
 समाश्लिपञ्च इत्यत्र श्लिप प्राक् आङ् उपसर्ग एव, न त्वादागम इति अमितश्रमि-
 त्यर्थः । नन्वालिङ्गन समाश्लेषश्च तथाच 'समाश्लिपञ्जतु काष्ठम्' इत्यत्रापि श्लिपेरा-
 लिङ्गनार्थकत्वात् कसो तुषार इत्यत आह—प्रत्यासत्तविहेति । इह 'समाश्लिपञ्जतु

लिङ्गने चिनेव, न तु कसः । एकवचने चिण् । अश्लेषि । अश्लिभताम् । अश्लिभत ।
अश्लिभ्याः । अश्लिभद्बन्धम् । ११८७ शक विभाषितो मर्षणे । विभाषित इत्युभय-

काष्ठम् इत्यत्र श्लिषि प्रायाससौ सयोगे वर्तते, न तु बाह्यादिना सवलनात्मकसम्बन्धविशेषरूपे आलिङ्गने इत्यर्थं । नन्वालिङ्गने एव श्लिषश्चले कस, न त्वनालिङ्गने इति भिद्यमात् अनालिङ्गने 'शब्द इगुपधात्' इत्यपि कसो न भवतीत्युक्तमयुक्तम् । 'ममाश्लिषजतुकाणामित्यप्रानालिङ्गने 'शब्द इगुपधात्' इति कसं आधिरवा परत्वात् पुषाद्यद् एव प्रापया कसस्याऽप्रसक्तैरित्यत आह-कमणीति । अनालिङ्गनवृत्ते श्लिषधातो कर्मणि लुङि च्छस्मिजेव भवति, न तु पुषाद्यद्, तस्य परस्मैपदविषयत्वात्, कर्मणि लुङश्च 'भावकर्मणो' इत्यात्मनेपदनियमात् । तस्य च 'शब्द इगुपधात्' इति प्राप्तः कस एकेन नियमेन अनालिङ्गनेऽपि वार्यते इति युक्तमित्यर्थं । यदुक्त 'आलिङ्गने श्लिषश्चलेः कसः पुषाद्यद् एवापवाद, न तु चिण्' इति, तस्य प्रयोजनमाह—एकवचने चिणिति । तदेषोद्गाहस्य दर्शयति—अश्लेषीति । आलिङ्गिता कस्या देवश्चेनेत्यर्थं । श्लिषेरालिङ्गनार्थकात् कर्मणि लुङि प्रथमैकवचने तशब्दे परे 'चिण् भावकर्मणो' इति च्छस्मिणि वृत्ते 'घिणो लुक्' इति तशब्दस्य लुक् । अत्र 'श्लिष' इति कसस्य पुषाद्यद्भावप्राप्तत्वाच्चिणपवादात्त्वाऽभावाच्चिण् निर्वाच इति भावः । 'समारश्लेषि जतुना काष्ठम्' इत्यत्र तु अनालिङ्गनात् च्छस्मिणो निर्वाचत्वादश्लेषीति निर्वाचमेव । एव च आलिङ्गने अनालिङ्गनेऽपि श्लिष कर्मणि लुङि एकवचने तशब्दे परे च्छस्मिणेवेति स्यतम् । अथाऽनालिङ्गने श्लिष कर्मणि लुङि 'शब्द' इति कसोऽपि नेति यदुक्तं तदुद्गाहस्य दर्शयति—अश्लिभतामिति । अनालिङ्गने श्लिषः कर्मणि लुङि आतामि च्छेः कसाऽभावात् सिचि 'पठो' इति परस्य कवे सस्य परस्य रूपमिति भावः । नन्वश्लिषातामित्यत्र सत्यपि कसे 'कसस्याचि' इत्यकारलोपे इह सिद्धमित्यस्वरसारकर्मणि लुङि क्षादावुद्गाहस्य—अश्लिभतेत्यादि । अश्लिष स् श इति स्थिते श्लोऽन्तादेश बाधित्वा 'आत्मनेपदेऽनन्त' इत्यदादेशो परस्य कवे सिचः सस्य परवे अश्लिषृतेतीत्यते । च्छेः कसे तु सति अश्लिष स् श इति स्थिते 'कसस्याचि' इत्यकारलोपाऽप्रसक्तैरत परत्वात् 'आत्मनेपदेऽनन्त' इत्यदादेशो न स्यादिति भावः । अश्लिषा इति श्लिषे कर्मणि लुङस्थासि च्छे सिचि 'श्लो श्लि' इति सिचो लोप ष्टुवे 'अश्लिषा' इति रूपमिष्यते । कसे तु 'श्लो श्लि' इत्यसम्भवात् श्लिष्या इति स्यादिति भावः । अश्लिभत्वमिति । श्लिष कर्मणि लुङो ष्मि सिचि 'श्लो श्लि' इति सस्य लोप परस्य जस्येन इकारे ष्टुवेन घस्य ङः । कसे तु सति अश्लिषाश्चम् इति स्यादिति भावः । शक विभाषित इति । मर्षणे अथ शकघातुविक्रित इत्यर्थं । एकलपत्र प्रकृतपरस्मैपदविषयक एव न तु विभाषिताठविषयक, व्याख्यानात् । सदाह—उभयवदीति । मर्षणमिह सामर्थ्यम् ।

‘अनिदिताम्-’ (५ ४१५) इति नलोपः । अरघत् । ११९४ यय अदर्शने ।
 नश्यति । ननाथ । नेयत्तुः । नेथिय । २५१७ मस्त्रिनशीर्भलि ५१।६०॥ तुम्
 स्यात् । ननंष्ट । नेथिव-नेश्म । नेथिम-नेश्म । नथिता-नेष्टा । नथिष्यति-न-
 क्श्यति । नश्येत् । नश्यात् । अनशत् । प्रणश्यति । २५१८ नशेः घान्तस्य
 ८।४।३६॥ णत्व न स्यात् । प्रनंष्टा । अन्तग्रहणं भूतपूर्वप्रतिपत्त्यर्थम् । प्रनक्ष्य-
 ति-नथिष्यति । ११९५ त्व प्रीयने । प्रीयन् वृत्तिस्तर्पणं च । ‘नाग्निस्तृप्यति
 काष्ठानाम्’ । ‘पितृनताप्सोत्’ इति भट्टिः । इत्युभयत्र दर्शनात् । तत्तर्पिय-तत्तर्प्य-
 तत्रप्य । तर्पिता-तर्प्ता-प्रसा । ‘स्पृशमृशकृप-’ इति तिङ्वा । अतर्पीत्-अता-
 प्सोत्-अत्राप्लोत्-अतृपत् । ११९६ इप हर्षमोहनयोः । मोहनं गर्वः । इप्यती-
 त्यादि । ‘रधादिस्वादिमौ वेदकावमर्थमनुदात्तता’ । ११९७ द्रुह जिघासामाम् । ‘वा
 द्रुहमुह’-(५ ३९७) इति वा घः । पत्ते ङः । द्रुद्रोहिय-द्रुद्रोघ-द्रुद्रोद । द्रोहिता-
 द्रोघ्रा-द्रोढा । द्रोहिष्यति-द्रोक्ष्यति । दत्वपरयोस्तृह्य रूपम् । अद्रुहत् । ११९८
 मुह वैचिरये । वैचित्यमविवेकः । मुशति । मुमोहिय-मुमोश्व-मुमोड । मोहिता-

तस्तत्रमुच्चेरिति भावः । ननंष्टेति । म्भादिप्रावम् । ष्टुरश्मम् । प्रणश्यतीति । ‘उपस-
 गादसमासे’ इति णत्वम् । नशेः घा-तस्य । ‘रधाभ्याम्’ इत्यतो ण इति ‘न माभूय’
 इत्यतः नेति घानुबर्तते इत्यभिप्रेत्य शेषं पूरयति-णत्व न स्यादिति । पान्तस्वेति किञ्
 प्रणश्यति । भूतपूर्वेति । पूर्व पकारस्य सत इदानीमादेशवशेन पान्तस्वाभावेऽपि ण-
 त्वनिषेधमाप्यर्थमन्तग्रहणमिष्यर्थः । प्रनक्ष्यतीति । अत्र पस्य क्तवे कृतेऽपि भूतपूर्-
 चंगत्या पान्तस्वाच्च णत्वमिति भावः । त्व प्रीयने । वृत्तिस्तर्पणं वेति । आघे अकर्मकः ।
 द्वितीये सकर्मकः । रधादिस्वाद्देदिति मत्वा आह-तत्तर्पिय तत्तर्प्येति । तत्रप्येति च ।
 ‘अनुदात्तस्य षट्पद्यस्य’ इत्यमिति भावः । सत्पिव-सत्पिव । तिङ्जेति । पथे पुषा-
 दिति भावः । रधादिस्वादिङ्त्विक्रमः । तत्र सिचि इट्पथे आह-अतर्पीदिति । इट-
 मावपथे आह-अताप्सोदिति । इलन्तकण्ठा वृद्धिरिति भावः । ‘अनुदात्तस्य वा
 इत्यम्पथे आह-अत्राप्लोदिति । पुषाच्छपथे आह-अतृपदिति । तिङ्वाङ्ग गुण इति
 भावः । इप हर्षे इति । तृपभातृवत् । ननु रधादिस्वादेव वेदकत्वाद्निट्कारिकासु तृप्य-
 तिहप्ययोः पाठा व्यर्थं इत्यत आह-रधादिस्वादिमौ वेदकावमर्थमनुदात्तता इति ।
 द्रुह जिघासामाम् । अनुदात्तावाभावेऽपि रधादिस्वाद्देट् । तत्र इहभावे आह-वा
 द्रुहमुह इति । प्रोक्ष्यतीति । ‘वा द्रुह’ इति घवपथे दकारस्य मयि घस्य चत्वे सृह्य
 चत्वे रूपम् । दत्वपरयोस्तृह्य रूपम् । तदाह-दत्वपरयोस्तृह्य
 रूपमिति । अद्रुहदिति । पुषादिस्वाद्दिति भावः । मुहधातुमुदात्तावाऽभावेऽपि रधा-
 दिप्रात् वेट् । मुमोशियेति । इट्पथे रूपम् । अनिट्पथे तु ‘वा द्रुहमुह’ इति घर्षं मत्वा

मोग्धा-मोदा । मोद्दिष्यति मोक्षति । अमुहत् । ११६६ षुह उद्विरयो । स्नुषति ।
 सुष्णोह । सुष्णोद्दिष-सुष्णोग्ध-सुष्णोड । सुष्णुद्दिष-सुष्णुह । स्नोहिता-स्नोग्धा-
 स्नोडा । स्नोद्दिष्यति-स्नोद्दिष्यति । अस्नुहत् । १२०० षिह प्रीती । स्निह्यति । सि-
 ष्योह । श्वत् । रघादय समासाः । पुषादयस्तु आगणान्तादिति सिद्धान्तः । १२०१
 शमु उपशमे । २५१६ शमामष्टाना दीर्घः श्यनि ७।३।७४॥ शमादीनामि-
 त्यर्थः । प्रणिशाम्यति । शेमत् । शेमिय । शयिता । अशमत् । १२०२ तमु का-
 ष्छायाम् । ताम्यति । तमिता । अतमत् । १२०३ दमु उपशमे । उपशम इति ष्य-
 न्तस्य । तेन सकर्मकोऽयम् । न नु शमिवदकर्मक । अदमत् । १२०४ भमु तपति
 स्त्रेदे च । धाम्यति । अभमत् । १२०५ अमु अनवस्थाने । 'वा भ्राश-' (५२१२१)
 इति श्यन्वा । तत्र कृते 'शमामष्टानाम्-' (५२५१९) इति दीर्घ । आभ्यति ।
 लुरुषत्-अभ्रमत् । शेषं स्वादिवत् । १२०६ ङमु सहने । ह्याम्यति । चक्षमिय-
 चक्षन्थ । चक्षमिव-चक्षन्थ । चक्षमिम-चक्षयम । क्षमिता-क्षन्ता । अयमपित् ।
 स्वादिस्तु पित् । 'अपित क्षाम्यतेः क्षान्तिः समूप समते समा' । १२०७ ञमु

आह-मुमोक्षेति । ऋवपक्षे आह-मुमोक्षेति । मोक्षतीति । ऋवपक्षयोस्तुस्य रूपम् ।
 षुह षिडेति । शोपदेशौ । तदाह-सुष्णोह । सिष्णोदेति । यद्वादावनिष्पक्षे 'वा मुह' इति
 ऋवविकल्पः । पक्षे ह । इति रघादय । घा गणान्तादिति । दिवादिगणसमासिप-
 र्यन्ताः पुषादय इत्यर्थः । सिद्धान्त इति । माधवादिभिस्तथाऽभ्युपगमादिति भावः ।
 उपशमे इति । उपशमो नाशः इन्द्रियनिग्रहश्च । शमामष्टानाम् । स्पष्टम् । षड्वचनान्
 शमादिग्रहणम् । तदाह-शमादीनामिति । 'शमस्तमुर्धंशुरय अमुर्धंशुरपि चमु । ङमु
 मंशो चेत्येतेऽष्टौ शमादय इति स्थितिः ।' ङमु उपशमे इति । ननु ङामु ङमु उपशमे
 इत्येव पठित्तु सुष्ठमित्यत्र आह-उपशम इति ष्य-तस्येति । नामघातोर्हेतुमण्य-ताद्
 घनि 'नोदात्तोपदेशस्य' इति घृष्ट्यभाव इत्यर्थः । ततः किमप्यत्र आह-नेतेति ।
 ततश्च द्वाभ्यन्तीत्यस्य शमयतीत्यर्थः । शेषं स्वादिवर्णित । आघघातकेषु शप्पक्षे च
 स्वादिवर्णितस्य । चम् सहनेः ऊद्दिवात् यलि समादी च इहविकल्पः । तदाह-
 चक्षमियेत्यादि । वित्वाऽपिक्वयोः फलभेद रङ्गोकार्थेन संगृहाति-घषित इति ।
 अपितः क्षाम्यते श्यन्विकल्पपठित्तस्य समघातो षिनि क्षान्तिः इति रूपम् । अ-
 विक्वात् 'विद्दिवादिभ्यः' इत्यण् न । अमुपरतु भौवादिकत्वात् पित् भात्मनेपदे शपि
 अमते इति रूपम् । सिन् वामिस्वा वित्वाद्दि चमति रूप चेत्यर्थः । ङमु लानौ ।
 ङन्दस्य शमादिगणान्तात् वहिरेव दिवादिगणे पाठोऽस्तु । नच शमामष्टानाम् इति
 दीर्घार्थं शमादिगणे ङन्दस्य पाठ इति वाच्यम्, 'हिङ्गुङ्गुधमां शिति' इत्यथ शपि परे
 इव श्यनि परेऽपि दीर्घसिद्धेः । नच 'हिङ्गुङ्गुधमां शिति' इत्यनेव ङमुग्रहणं स्वल्प-

ज्ञानो । क्लाम्यति क्लामनि । शपीव इत्यपरि 'द्विबुधत्तम्' (५ २३२०) इत्येव दीर्घे सिद्धे शमादिपाठो विनुण्यं । अत्र । अस्तमत् । १२०८ मदी हर्षे । मादति । अमदत् । शमादयोऽष्टौ गता ।

१२०९ अमु चेषये । अस्पति । आस । अस्तिता । २५२० अस्यतेस्थुक् ७।४।१७। अत्र परे । आस्पत् । अस्य पुषादिवादि सिद्धे 'अस्पतिवक्ति—' (५ २४३८) इति वचनं तदर्थम् । तच्च तु 'उपसर्गादित्यत्युहो' (वा ६२०) इति वचनम् । पर्यास्पत् । १२१० यमु प्रयत्ने । २५२१ यत्तोऽनुपसर्गात् ३। १।७१। २५२२ स्यस्यश्च ३।१।७२॥ इत्यन्वा स्यात् । यस्यति-यवति । स्य-स्यति-समस्यति । अनुपसर्गात् चिन् । प्रयस्यति । १२११ जमु मोक्षये । जस्यति । १२१२ तमु उपक्षये । १२१३ दमु च । तस्यति । अतसत् । दस्यति । अदसत् । १२१४ वमु स्तम्भे । वस्यति । ववाष । ववसत् । 'न शसदद-' (५ २२६३) इति निषेध । वशादिरयमिति मते तु, वेसत् । वेसुः । १२१५ व्युष विभागे । अय दाहे पठित , अर्धमेदेन स्वर्धं पुन पठयते । अ०युषत् । ओष्ठ्यादिर्दन्वा-

तामिति पाठ्यम् , शपि दीर्घार्थं तस्यापर्यकत्वादित्याशङ्क्य परिहरति—शपीव इत्यपीत्यादि विनुण्य इत्यन्तम् । 'शमित्यष्टम्यो विनुण्य' इति विधानादिति भाव । शमादय इति । 'समु उपसर्गमे' इत्यारम्भ 'मदी हर्षे' इत्यन्ता अष्टौ शमादयो घृता इत्यर्थं ।

अमु चेषये । अस्पतिवक्त् । अर्थं पूरयति—अत्र परे इति । 'अदशोऽत्रि' इत्यतस्तदनुचोरेरिति भाव । अत्रि ककार इत् उकार उच्चारणार्थं कित्वाद्संघातोऽन्वावयव । अनु पुषादिशब्देवाऽस्यतेरच्चेरिति सिद्धे 'अस्तरिवक्तिव्यातिम्योऽङ्' इत्यत्र अस्यतिप्रत्यय स्वर्धमित्याशङ्क्य निराकरोति—अस्य पुषादिरिति । तदर्थमिति । 'पर्यास्पत् वेगमत्र आरमनेपदे अर्थमस्यतिवक्तीत्यत्र अस्यतिप्रत्ययमित्यर्थं , पुषाद्यत् परस्मैपदान्प्रविपद्यतया आरमनेपदे अप्रसज्जेरिति भाव । अन्वस्यते केवलपरस्मैपदिशब्दात्प्रमनेपद दुर्लभमित्यत आह—तच्च तु उपसर्गादि तदर्थम् । इति । 'पदस्यवस्थाया' मिति गणः । यमु प्रयत्ने । यत्तोऽनुपसर्गात् । सपमश्च । सूत्रह्यमिदम् । इत्यन् वा श्वादिनि । योपप्राप्तमिदम् । 'दिवादिम्य अयत्' इत्यत 'वा आशा' इत्यतश्च तदनुचोरेरिति भावः । अनुपसर्गाद्यत् इत्यन् वा श्वादिति प्रथमसुब्राह्मणः । सोऽनुपसर्गात्तु नित्य एव इत्यन्, अनुपसर्गादिति एतुंशास्तात् । सगृह्णात् यत्सेनियमेव इत्यतः प्राप्नो द्वितीय सूत्रम् । व्युष विभागे । अयमिति । दिवादिगण एव पुषादिम्य प्रागर्थं धातु पठित इत्यर्थं । योनदवत्यमाशङ्क्य आह—अपमेदेन स्वर्धं पठयते इति । विभागात्पदे अर्थविशेषे एव पुषाद्यर्थमिदं पुन पाठ इत्यर्थं । अमुषविति । 'व्युष दाहे' इति पूर्व पठिताय तु सिद्धेव । अथ्योपीषु । ओष्ठ्यादिरिति । दशयोष्ठ्यादिर्दन्वोऽन्वाऽप्य

स्त्रोऽयम्-व्युस इति केचित् । अयक्ताः वुस इत्यन्ये । १२१६ प्लुप दाहे । अ-
 प्लुपत् । पूर्वत्र पाठः सिजर्थ इत्याहुः । तद्भ्वादिपाठेन गतार्थमिति सुषन्म् ।
 १२१७ वित प्रेरणे । विस्यति । अविषत् । १२१८ कुसं चश्लेषणे । अकुसत् ।
 १२१९ वुस वरसर्थे । १२२० मुस खरुचने । १२२१ मधी परिणामे । परिणामो
 विकारः । समी इत्येके । १२२२ लुठ विलोढने । १२२३ उच समवाये । उच्यति ।
 उवोच । ऊचतुः । मा भवानुचत् । १२२४ मृशु १२२५ अंशु अयापतने । वम-
 र्श । अमृशत् । 'अनिदिताम्-' (सू ४१५) इति नलोपः । अमृशति । अमृशत् ।
 १२२६ कृश वरणे । कृशति । अकृशत् । १२२७ कृश तनूकरणे । कृशति ।
 १२२८ मि तृषा विपाधायामम् । १२२९ हृष तुष्टौ । हृषन्नौ भौवादिष्वादिशेषः ।
 १२३० रूप १२३१ रिष हिंसायाम् । 'तीषसह-' (सू २३४०) इति वैट् । रो-
 पिता-रोषा । रेपिता-रेशा । १२३२ द्विप क्षेपे । १२३३ कुप क्रोधे । १२३४ गुप
 व्याकुलत्वे । १२३५ गुप १२३६ रुप १२३७ लुप विमोहने । गुप्यति । प्यति ।
 लुप्यति । लोपिता । लुप्यतिः सेट्कः । अनिट्कारिकासु लिपिसाहचर्योत्तीदादिक-
 स्यैव प्रहृणात् । १२३८ लुभ गार्थ्ये । गार्थ्यभाकाहृत्सा । 'तीपसह-' (सू २३४०)
 इति वैट् । लोभिता-लोब्धा । लोभियति । लुभ्येत् । लुभ्यात् । अलुभत् । स्वा-
 देरवृत्कृतस्वाश्लोभतीत्यपीत्याहुः । १२३९ लुभ सञ्चलने । लुभ्यति । १२४० यम
 १२४१ तुम हिंसायाम् । लुभिनमितुभयो वृतादौ ऋयादौ च पठ्यन्ते । तेषां
 वृतादित्वादङ् सिद्धः । ऋयादित्वात्पक्षे सिद्धमवश्येव । इह पाठस्तु इत्यन्तर्यः ।

मिति केचिन्मन्यन्त इत्यर्थः । अयकार इति । दन्तोऽप्यादिर्दन्तोऽन्तो यो घातुरका
 स एवायं यकाररहित इत्यन्ये मन्यन्त इत्यर्थः । 'अयकार'मिति पाठे क्रियादिशेष-
 णम् । प्लुप दाहे । ननु दिवादिगणे परस्मैपदेषु पुषादिभ्यः प्राक् अस्व पाठः क्वचित्
 दृश्यते । तत्र पौनरुक्त्यशङ्कां परिहरति—पूर्वत्र पाठः सिजर्थ इति । पुषादायेव पाठे सति
 अक्वेव ध्रुयेत ननु सिच् । पुषादेः प्रागपि पाठे तु तस्य अठमावात् सिच् ध्रुयेत । तद्यांश्च
 सिचः कदाचित् धवणार्थं पूर्व पाठ इत्यर्थः । आहुरिश्यस्वरासोद्भावनम् । तद्वीजं दर्श-
 यति—तद्भ्वादीति । तत् दिवादिगणे पुषादिभ्यः पूर्वमस्य पठनं भ्वादिपाठेनैव सम्प-
 ष्यप्रयोजनकमिति सुष्ठु शक्तुं दाशयमित्यर्थः । एव च भ्वादिपाठात् शब्दिककरणः लुठि
 सिचः धवण च सिच्यति । पुषादौ पाठात्तु श्यन्विकरणः अङ् च सिच्यति । अतः दिवा-
 दिगणे पुषादिभ्यः प्रागस्य पाठो वर्यं ध्रुवति भावः । एतद्देवाभिप्रेत्य मूले दिवादिगणे
 पुषादिगतात् प्राक् 'प्लुप दाहे' इति न पठितमिति धोष्यम् । मधी परिणामे इति । ईद्वि-
 त्वं 'रबीदितः' इत्येतदर्थम् । मस्यति । समी इत्येके इति । सम्प्यति । मृशु अंशु मय-
 पतने । द्वितीयघातोराह-अनिदितामिति । गुप रुप लुप विमोहने इति । घातुवृत्त्यादिविरो-

१२४२ क्लिद् आर्द्रोभावे । किञ्चति । चिक्लेदिय-चिक्लेत्य । चिकिन्दिव-चिकि-
 क्लिद् । चिक्लिदिम-चिक्लिद् । क्लेदिता-क्लेत्ता । १२४३ मि मिदा स्नेहने ।
 'मिदेगुणः' (सू २३४६) मेघनि । अमिदत् । घृतादिपाठादेव अमिदत्, अमे-
 दिष्टेति सिद्धे इह पाठः अमेदीदिति मा भूदिति । घृतादिभ्यो बहिरेवात्मनेपदेषु
 पाठस्तूचिताः । १२४४ मि द्विवा स्नेहनमोचनयोः । १२४५ ऋषु वृद्धो । आनयो
 आर्षत् । १२४६ एषु अभिकाक्षायाम् । अष्टवत् । वृत् । पुषादयो दिवाद्यथ
 वृत्ताः । केचित्त पुषादिमाप्यर्थमेव वृत्करणम् । दिवादिस्तु भ्वादिवाक्यकृतिगणः ।
 तेन क्षीयते मृग्यतीत्यादिसिद्धिरित्याहुः । इति तिङन्ते दिवादिप्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते स्वादिप्रकरणम् ॥ ५ ॥

१२४७ पुञ् अभिववे । अभिवव. स्नपनं पीडन स्नान सुरासन्धानं च ।
 तत्र स्नाने अकर्मकः । २५२३ स्वादिभ्यः श्नुः ३।१।७३॥ सुनोति । सुनुतः ।

पादुशिपाठो लेश्वरप्रमादाद्वापाठः । इह पाठस्ति । धुमिममितुमीनाम् इह दिवागणे
 पाठस्य श्पनेव प्रयोक्तव्यमित्यर्थः । वस्तुतस्तु पुषादेः प्रागव एषा प्रयाषा पाठो युक्त इति
 भावः । मि मिदा स्नेहने । अमिददिनि । ननु भ्वाद्यन्तर्गणे घृतादौ 'मि मिदा स्नेहने' इत्या-
 र्मनेपदेषु पठितः । सृष्टि तु 'सृष्टपो लुङि' इत्यत्र परस्मैपदविकल्प उक्तः । घृताद्यद्
 तु परस्मैपद एव न तु लुङि । एव च घृतादिपाठादेव परस्मैपदपक्षे लुङि अमिददिति,
 लुङि तु अकर्मभावे अमिदिष्टेति सिद्धम् । तथा च पुषादावस्य पाठो व्यर्थः । तद्वद्विदि-
 वादौ पाठादेव श्पन्सिद्धेरित्याहुः—घृतादिपाठादेवेत्यादिना, सिद्ध इत्यन्तेन । तामि-
 मो दाष्टौ परिहरति—इह पाठः अमेदीदिति मा भूदिति । पुषादावस्य पाठः अमेदी-
 दिति व्याश्रुत्यर्थः इत्यर्थः । पुषादिभ्यः प्रागेव दिवादावस्य पाठे तु सरमासृष्टि अ-
 क्तसामवाश्मेदीदिति.स्यादिति भावः । न-वेधं सति भ्वाद्यन्तर्गणे घृतादावस्य पाठो
 व्यर्थः । घृतादिभ्यो बहिरेवात्मनेपदेषु पठयताम् । एवं च अमेदिष्टेति सिद्धम् । इह
 पुषादौ पाठात् अमिददिति सिद्धमित्याहुः—इत्येषा परिहरति—घृतादिभ्यो बहिरे-
 वात्मनेपदेषु पाठस्तूचिता इति । सूचित इति पाठे तु सुतरामुचित इति व्याख्येयम् ।
 मि द्विदेत्यादि । वक्तव्यम् । इति श्रौतासुदेवदोषितविदुषा विरविनाया सिद्धान्तकौमुदीभ्या-
 स्यात् बालमनोरमाख्यायां द्यन्विकरणं समाप्तम् ।

अथ अनुविधाना घातयो निरूप्यन्ते । पुञ्घातुः षोपदेशः । अनिट् । इत आर-
 म्य शिखादुभयपदिनः । सुरासन्धानमिति । सुरोत्पादनमित्यर्थः । स्वादिभ्यः श्नुः ।
 कर्मणं सार्वघातुके स्वादिभ्यः श्नुः स्यादित्यर्थः । षोपदेशाद् । सुनोतीति । लटस्ति-
 पि श्नुः, 'दाकार इव शिल्पेन सार्वघातुकत्वात् 'सार्वघातुकमपिद' इति हित्वात्-
 स्मिन् परे घातोर्न गुणः । श्नेरश्नु सिरमाश्राय गुण इति भावः । सुनुत इति । तसो

'दुरनुवो —' (सू २३८७) इति यण् । सु-वन्ति । सुन्वः-सुनुव' ।
 सुन्वहे-सुनुवहे । सुधाव । सुधुवे । सोता । सुतु । सुनवानि । सुनवै । सुनु-
 यात् । सुयात् । 'सुनुधुष्म्य —' (सू २३८५) इतीट्-अणवीत् । असोष्ट ।
 अभिसुषोति । अभिसुषोत् । अभिसुधाव । २३२५ सुनोतेः 'स्यसनोः ।
 २।३।१३७॥ स्ये सनि च परे मुनाः यो न स्यात् । विसोष्यति । १२४८ यिञ्

तिश्चात् रनोर्न गुण इति भावः । सुनु मन्त्रि इति रिघते 'अधि श्नुधातुः' इति उव-
 क्कमासङ्क्य आह—सुनुवोति । सुनोषि । सुनुषः । सुनुष । सुनोमि । वसि मसि च
 'लोपश्चात्स्यान्पतरस्यां षोः' इत्युकारलोपविकल्प मत्वा आह—सुन्ने सुनुव इति ।
 सु-म । सुनुमः । इत्यपि ज्ञेयम् । अथ लटस्तद्धि सुनुत । सुन्वाते । सुन्वते । सुनुपे ।
 सुन्वाधे । सुनुष्वे । सुन्वै । इति सिद्धवत्कृत्य आह—सु-वदे सुनुवदे इति । 'लोपश्चा-
 दय' इत्युकारलोपविकल्प इति भावः । सुन्महे । सुनुमहे इत्यपि ज्ञेयम् । सुधावेति ।
 सुधुवत् । सुधुवः । सुधुविष-सुधुवध । सुधुवधु । सुधुव । सुधाव-सुधुव । सुधुविष ।
 सुधुविम । अथ लिटस्तद्धवाह—सुधुवे इति । सुधुवात । सुधुविरे । सुधुविषे । सुधुवाधे ।
 सुधुविष्वे । सुधुव । सुधुविष्वहे । सुधुविमहे । सोतेति । अनिट्स्वसूचनमिदम् । सोप्यति ।
 सोप्यते । सुनोतु-सुनुतात् । सुनुताम् । सुन्वन्तु । इति सिद्धवत्कृत्य आह—सुनु इति ।
 'उतश्च प्रथयात्' इति द्वेलुक् । सुनुतात् । सुनुतम् । सुनुत । सुनवानीति । 'दुरनुवोः'
 इति यण् वाधित्वा परत्वाद्गुणाः, आः पिरवेन अट्टिरवादिदि भावः । सुनवाव ।
 सुनवाम् । लोटस्तद्धि सुनुताम् । सुन्वाताम् । सुन्वताम् । सुनुष्य । सुन्वायाम् ।
 सुनुष्वम् । इति सिद्धवत्कृत्य आह—सुन्वे इति । दुरनुवोः' इति यण् वाधित्वा पर-
 त्वात् गुणः, आट् पिरवेन टिश्चात्समावादिदि भावः । सुनवावहे । सुनवामहे । असु-
 नोत् । असुनुताम् । असुन्वन् । असुनोः । असुनवन् । असुनुव-असुन्व । असुनुत ।
 असुन्वाताम् । असुन्वत । इत्याप्तुश्चम् । विधिलिङ्याह—सुनुयादिति । पापु । डि
 स्वात् रनोर्न गुण इति भावः । सुयादिति । आदीर्हिङि 'अकृतसार्वधातुष्यो' इति
 दीर्घ इति भावः । सोषीष्ट । लुङि परस्मैपदे सिच इग्नियेधे प्राप्ते आह—सुनुषू-
 ष्य' इति इति । असाविष्टामियादि । लुङस्तद्धवाह—मसोष्टेति । असोपातामित्या-
 दि । असोप्यत् । असोप्यत । 'उपसर्गात् सुनोति' इति शर्वं मत्वा आह—अभिसुषो-
 तीति । पात्परश्वाण्यत्वम् । अभिसुषोति । 'प्राक् सित्ताद्दृषवायसि' इति यत्वम् ।
 अभिसुधावेति । 'रूपादिष्वन्वासेन' इति नियमादभ्यासस्य न य । 'आदेशप्रत्यययो'
 इत्युत्तरखण्डस्य च । सुनोति स्वमगो । 'अपदान्तभ्य मूर्धभ्या' इत्यधिह्रस्वम् । 'न
 रपर' इत्यसौ नेत्यनुवर्धते । उदाह—यो न स्यादिति । स्ये उदाहरति—विसोष्यतीति ।
 अप्र 'उपसर्गात् सुनोति' इति प्राप्त यो न भवति । सनि तु अभिसुसुसिःपुदाहरणम् ।
 पुष सनि द्वित्वे 'अभिसुसुस' इति सञ्ज्ञत्वात् क्विपि असो लोपे 'अभिसुसुसु' इत्य
 क्मात् साहचर्यादिकोपे सत्य क्त्वे 'वोरपधायाः' इति दीर्घे रेकस्य विसर्गः । 'सुसु-

अधीवीत् । अधोष्यत् । दीर्घान्तोऽप्ययम् । धूनीति । धूनुते । 'स्वरतिष्ठति—'
(४ २२७६) इति वेद । दुधविव—दुधोय । किति लिटि तु 'अयुक्तः—'
(४ २३८१) इति नियेधं वाचित्वा ऋादिनियमान्तिरयमिट् । दुधुविव । 'स्तुमुधु-
ज्यः—' (४ २३८५) इति नित्यमिट् । अधावीत् । अधविष्ट—अधोष्ट ।

अय परस्मैपदिनः । १२५६ टु टु उपतापे । टुनीति । १२५७ हि गतौ
वृद्धौ च । २५३० दिनुमीना ऋ३१५॥ उपसर्गस्यान्निमित्तात्परस्य एतयोर्नस्य
यः स्वात् । प्रहियोति । २५३१ हेरचङि ७३१५६॥ अभ्यासात्परस्य दिनोते-
हस्य कृत्व स्थान्त्तु चङि । जिघाय । १२५८ पृ प्रीतौ । पृथोति । पर्ता । १२५९
स्मृ प्रीतिपालनयोः । 'प्रीतिचक्षणयोः' इत्यन्ये । 'चक्षण जीवनम्' इति स्वामी ।
स्मृणोति । परस्य । स्मृ इत्येके । स्मृणोति । पृथोरथादयस्त्रयोऽपि छान्दसा इत्या-
हुः । १२६० आप्लु व्याप्तौ । आप्नोति । आप्नुतः । आप्नुवन्ति । आप्नुवः ।
आप्ता । आप्नुहि । ऋदित्वादच् । आपत् । १२६१ शकलु शक्तौ । अशकत् ।
१२६२ राध १२६३ साप ससिद्धौ । राप्नोति । २५३२ राधो हिंसायाम् ऋ
३१२३॥ एत्वाभ्यासलोपी स्तः किति लिटि सेटि यलि च । अपरेषुतुः । वेधुः ।

छोपः । पुष् कम्पन इति । ह्रस्वाग्नोऽयमनिट् । पुज इष रूपाणि । दीर्घान्तोऽप्यय-
मित्यादि । व्यक्तम् ।

अय परस्मैपदिन इति । 'राध साध संसिद्धांशवेतत्पर्यन्ता इत्यर्थः । 'टुटु उप-
तापे' इत्यारभ्य 'स्मृ इत्येके' इत्येतत्पर्यन्ता घातत्रो ह्रस्वान्ताः । रि गणविति ।
'प्रहियोतीत्यय भिन्नपदत्वात् शब्देऽप्राप्ते आह—दिनुमीना । दिनु मीना मनमोह-
नदात्पृष्टीद्विवचनस्य आर्षो लुक् । 'रपाभ्यां ओ णा' इत्यनुवर्तते । 'उपसर्गादसमा-
सेऽपि' इत्यत उपसर्गादिति च । तदाह—उपसर्गत्वादिति । हेरचङि । 'चजो' इति सू-
त्रात् कुमहणमनुवर्तते । 'अभ्यासाच्च' इत्यतः अभ्यासादिति । 'हो हन्ते' इत्यतः
ह इति षष्ठ्यन्तमनुवर्तते । तदाह—अभ्यासात्परस्येति । त्रिधावेति । जिघ्यतुः । जिघ-
पिय-जिघेय । जिघ्यिव । आप्लु व्याप्तौ । अनिट् । आप्नुवन्तीनि । संयोगपूर्वकत्वात्
'हुरनुवो' इति न यय् । आप्नुव इति । संयोगपूर्वकत्वात् 'छोपश्चारय' इति लोकार-
लोपविकल्पाः । आप्नुतेति । संयोगपूर्वकत्वादेव 'अतश्च भक्षयात्' इति हेन लुक् ।
अश्ल शकारित । शक्नोति । शशाक । शकतु । शशक्य-शोकिय । शोक्व । शक्ता ।
शक्यति । अशकति । रुदिररादच् । राध साप ससिद्धौ । अनिटौ । दीर्घाकारवत्त्वात्
'अत एकहल्' इत्यप्रासावाह—राधो हिंसायाम् । 'ध्वसोः' इत्यतः पुदिति अभ्यास-
छोप इति च अनुवर्तते । 'गमहन' इत्यतः कितोति । 'अत एकह्रस्वात्' इत्यतः
द्वितीति 'यलि च सेटि' इति सुप्रं चानुवर्तते । तदाह—परस्येत्यादिना । अग्रेषुति ।

रेषिय । रादा । राप्नोति । रादा । असासीव असादाम् ।

अय द्वावनुदातेतो । १२६४ अश व्यातो सराते च । अरनुते । २५३३ अशनेतिश्च ७।४।७२॥ दीर्घादभ्यासावर्णात्सरस्य नुट् स्यात् । आनये ॥ अशिता-
अय । अशिष्यते—अक्ष्यते । अरनुवीत । अशोष्ट-अशिपीष्ट । आशिष्ट—आष्ट ।
आसाताम् । १२६५ द्विष आसकन्दने । स्तिप्नुते । तिष्ठिवे । स्तेषिता ।

अय आ गणान्तात्सरस्मैपदिनः । १२६६ तिक १२६७ तिग गतो च ।
आदासकन्दने । तिकनोति । तिमोति । १२६८ षष हिंश्याम् । सप्नोति ।
१२६९ जि धृषा प्रागल्भ्ये । धृष्णोति । दषर्ष । षर्षिता । १२७० दम्मु दम्भने ।
दम्भन दम्भः । दम्भोति । ददम्भ । 'अन्यप्रन्यदम्भस्वधीनां लिटः कित्त्व वा'
इति व्याकरणान्तरमिहाप्याभीषत इत्युक्तम् । 'अनिदिताम्—' (व ४२५)
इति नलोपः । तस्याभीषत्वादसिद्धत्वेन एवाम्बासजोपयोप्राप्तौ 'दम्भेश एत्वा-
भ्यासलोपो वक्तव्यौ' (वा ४१५३) । देमनुः । ददमनुः । इद कित्त्व पिद-
पिद्विषयकमिति सुधाकरादयः । तन्मते तित्विष्मिष्णु देम, देमिष, देम इति
रूपान्तरं बोध्यम् । 'अपिद्विषयकमिति न्यासकारादिमते तु ददम्भ, ददम्भिय,
ददम्भेत्येव । दम्भात् । १२७१ ऋषु इद्घो । त्व प्रीयाने इत्येके । तुष्नादित्वा-
रणस्य न । तृप्नोति । 'छन्दसि' (गण १६७) । आगणान्तादधिकारोऽयम् ।

उपसर्गवशादिह हिंसायां वृत्तिः । अन्यत्र सरावत् । यत्तपि क्वादिनियमादित्यमिद् ।
'उपदेशोऽस्तवः' इत्यत्र उपसर्कस्यादिह नेगिनयेवः । तदाह—रेषिषेति । रादेति । 'अप-
स्तयोः' इति घः ।

अश भ्यासाविति । उदित्वाद्देष्ट । अरनुते इति । अरनुवाते । अरनुवते । संयोगपूर्व-
करत्वात् 'इरनुवोः' इति न यण् । अरनोतेथ । 'अत्र लोपः' इत्यतः अभ्यासस्येयनुवर्तते,
'तस्मान्नुट्' इति च । तच्छब्देन 'अत आदे' इति कृतबोधः अकारः परामृश्यते ।
सदाह—दीर्घादिति । आनये इति । आनशिये—आनये । आनशिवहे—आनशहे ।
अष्टेति । प्रश्नादिना शस्य पत्वे ष्टुस्वम् । विधिलिङ्याह—अरनुवोनेति । आशीर्लिङि
उदित्वादिद्विकरणं मरवा आह—अशोष्ट-अशिपीष्टेति । लुठि सिच इट्पथे आह—
आशिष्टेति । अनि पथे 'सको सक्ति' इति सिचो लोपं मरवा आह—आष्टेति । द्विषधातुः
योपदेशः । सेट् ।

आ गणान्तादिति । स्वादिगणसमाप्तिपूर्वन्तमित्यर्थः । इत्युक्तमिति । भ्वादाविति
भावः । किरणपथे आह—अनिदितामिति नलोप इति । नन्वनिदितामिति नलोपे सति
'अत एकइवमथ्ये' इत्येवमिदं 'दम्भेश' इति अर्षमिष्यत आह—तस्याभीषत्वा-
दिति । नलोपस्येत्यर्थः । दम्भादिति । आशीर्लिङि 'अनिदिताम्' इति नलोपः ।

१२७२ अह व्याप्ती । अहोति । १२७३ दध घातने पालने च । दध्नोति । १२७४ चमु मक्षणे । चम्नोति । १२७५ रि १२७६ क्षि १२७७ चिरि १२७८ जिरि १२७९ दाय १२८० दृ द्विषायाम् । द्विषोति । द्विषोनि । अय भाषायामपीत्येके । 'न तद्यथाः शस्त्रमृता द्विषोति' । ऋक्षीत्येक एवाजादिरित्यन्ये । श्लिषोति । चिरिषोति । जिरिषोति । दाओति । दृणोति । वृत् । इति तिङन्ते स्वादिप्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते तुदादिप्रकरणम् ॥ ६ ॥

१२८१ तुद व्ययने । इत पट् स्वरितेत् । २५३५ तुदादिभ्यश्च शा ३ । १।७७॥ तुदति । तुदते । तुतोद । तुतोदिय । तुददे । तोता । अतोस्तीत् । अतुत् । १२८२ गुद प्रेरणे । नुदति । नुदते । नुनोद । नुनुदे । नोत्ता । १२८३ दिश अतिवर्जने । अतिवर्जनं दानम् । देशः । दिक्षीष्ट । अदिक्षत् । अदिक्षत । १२८४ अस्ज पाके । 'महिज्या—' (सू २४१२) इति सप्रसारणम् । सस्य रबुत्वेन श । शस्य जश्चनेन जः । मृजति—मृजते । २५३५ अस्जो रोपघयो रमन्वतरस्याम् ६।७।४७॥ अस्जो रेकस्योपघायाच्च स्थाने रमागमो वा

द्यदधीति । गणयुप्रमिदम् । सद्गुणघट्टे—भागलाठादिभिः । रि वि इति । रि चि चिरि जिरि दाश द इति पट् भातवः । आद्यद्वितीयावेकापरौ । तदाह—रिषोति । चिषो षीति । अय भाषायामपीति । चिघातुरित्यर्थः । तत्र प्रयोगं दर्शयति—न तद्यथा इति । वृदिति । स्वाद्यो वृत्ता इत्यर्थः । इति दोषास्तुदेवदीर्घातिदुषा विरचितायां सिद्धान्तकोमु दीन्याटयायां बालमनोरमाख्यायां श्लुतिकरणं समाप्तम् ।

अथ शक्तिरयार घातवो निरूप्यन्ते । एत वदिति । 'प्रयी गती' इत्यतः प्राति त्यर्थः । तुदादिभ्यश्च । कर्त्रर्थे साधंघातुके परे तुदादभ्यः श स्वात् स्वार्थे इत्यर्थः । शवपवाक् । तुदतीति । सधूपघगुण बाधित्वा निस्परवात् शो कृते तस्य अविशत्वात् 'साधंघातुकमपित्' इति क्तिवाच्च गुण इति भावः । अजन्ताऽकारवत्त्वाऽभावात् आदि- निघमाह्रुष्टि चक्षपि निघमिदः । तद्वाह—तुतोदियेति । तोतेति । अनिदिति भावः । अतोस्तीदिति । दृणन्तच्छसजा वृद्धिः । गुदघातुर्घोपदेशः । अनिट् । दशघातुरभ्यनिट् । देष्टेति । अश्चेति धावे तुल्यम् । स्य तु 'पठो' इति यस्य क्तव च—देदयति । द्विषो- ष्टेति । 'लिङ्गसिधौ' इति क्तिवाच्च गुणः । 'शल इगुभघात्' इति क्तस भावा आह— अदिक्षत् । अदिक्षतेति । अस्ज पाके । अनिट् । अ ज् अ ति इति स्थिते आह—परिच्ये ति । लिङ्गादिफस्य सम्प्रसारणमृकारः पूषरूपे वेति भावः । मृसृज् अ ति इति स्थिते आह—सस्येत्यादि । यालि अस् अ इति स्थिते—अस्जो रोपघयो । 'अस्ज' इत्यवयव चष्टी । 'रोपघयो'रिति स्थानपष्टी । रश्च उपधा च तयो रिति विग्रहः । रेसादकार उपधा-

स्यादाधंघातुके । मिरवादनयादच्चः परः । स्थानपद्यीनिर्देशाद्गोपूषयोनिवृत्तिः ।
 बभर्जे । बभर्जतुः । बभर्जिथ-बभर्जे । बभर्जे । रभभावे-बभर्ज । बभर्जतुः ।
 बभर्जिथ । 'स्को-' (सू ३८०) इति सलोपः । 'मभ्-' (सू २९४) इति
 यः । बभर्ज । बभर्ज । भ्रथा-भर्था । भ्रद्यति-भर्द्यति । 'किलिति रमागम वा-
 बिरथा संप्रसारण पूर्वविप्रतिषेधेन' (वा ४०७८) मृञ्ज्यात् । मृञ्ज्यास्ताम् ।
 भर्षीत् । भर्षीत् । अभर्षीत्-भर्षीत् । अभर्ष-भर्षत् । १२८५ द्विप मरेणे ।

हणार्थं । रेफस्य उपधायाश्च स्थाने इति ज्ञाप्यते । 'भर्षधातुके' इत्यधिकृतम् । सदा-
 ह-भर्षो रेफस्येत्यादिना । रमि भकार इत् अकार उच्चारणार्थं । तदाह-मिरवाद-
 नयादच पर इति । तथा च रेफाकारादुपरि सकारात् प्राक् रेफ आगम इति फलि-
 तम् । भ्रू मृञ् भ इति स्थितम् । मनु रम आगमत्वे 'रोपधयो' इति कथं स्यात्-
 बाधीनिवृत्त इत्येत आह-स्थानेति । स्थानं प्रसङ्ग । रेफस्य उपधायाश्च उच्चारणमसङ्गे
 इति अकारादुपरि रेफः प्रयोज्यः । भकारादुपरि रेफ अकारात्प्राक्सकारम् न प्रयो-
 ज्याविति छम्भम् । तथाच तयोर्निवृत्तिः फलितेति भाव । एवञ्च भर्ष-भ इति स्थिते-
 द्विवादी रूपमाह-भर्षेति । अनुसादावपि संयोगात्परत्वात्किञ्चिन्नाभावात् 'पहि-
 तथा' इति सम्प्रसारणं न भवति । भारद्वाजनिघमात्पलि वेदिति मत्वा आह-रम
 भिष भर्षेति । इदमावप्ये बभर्ज् य इति स्थिते 'यञ्' इति ज्ञाप्यते । एत्वेन यस्य
 ट इति भावः । बभर्जिथ । लिटस्तत्त्वाद्-भर्षेति इति । भर्षीते इत्यादि सुगमम् ।
 रमभावे आह-भर्षेति । णलि भ्रसृञ् भ इति स्थिते द्विवादे हलादिशेषे अम्यास-
 क्षरत्वे बभ्रसृञ् भ इति स्थिते सस्य रशुर्वेन शकारे शस्य जश्वेन जकार इति भावः ।
 'लिट्पञ्चासरे' इति सम्प्रसारणस्य न प्रसक्तिः, अम्यासे हलादिशेषेय रेफाभा-
 वात् । बभ्रसृञ् इति । संयोगात्परत्वात्किञ्चिन्नात् 'पहिउवा' इति न सम्प्रसारणमिति
 भावः । बभ्रसृञ् इति । भारद्वाजनिघमादि पञ्चे रमभाषपञ्चे कम्भम् । सञ्च इदमावप्ये
 बभ्रसृञ् य इति स्थिते आह-रगेरिति । ज्ञप्येति व इति । 'जस्येति शेषः । रमभाषपञ्चे
 लिटस्तत्त्वाद्-भर्षेति । बभ्रसृञ् इति । बभ्रसृञ् इत्यादि सुगमम् । भर्षेति । रम-
 भाषपञ्चे रूपम् । भर्षेति । रमागमे भर्षं ता इति स्थिते जस्य 'यञ्' इति यः, एत्वेन
 तकारस्यट इति भावः । एवम्-भर्षयति भर्षयतीति । 'यञ्' इति कस्ये सस्य यत्वमिति
 विशेषः । मृञ्जतु । भर्षयत् । भर्षयत् । मनु भाषीर्लिङ्गि भ्रसृञ् यात् इति स्थिते
 वासुटः किरवात् 'प्रहिज्या' इति सम्प्रसारणे पूर्वरूपे सकारस्य रशुर्वेन शकारे शस्य
 जश्वेन जकारे मृञ्ज्यात् इति कथं वदयति । तदयुक्तम्-सम्प्रसारणं बाधित्वा दर-
 त्वात् रमागमे कृते भर्षयत् इति प्रसङ्गादित्येत आह-किञ्चि रमागममिति । भाषी-
 लिटस्तत्त्वात् सीपुटि रमागमपञ्चे आह-भर्षीतेति । रमभावे तु अकिरवात्सम्प्रसारणा-
 भावादाह-भर्षीतेति । क्वलि परमैपदे रमागमविकल्पं मत्वा आह-भर्षीत् भर्षा-

द्विपति । द्विपते । श्रेता । अद्वैपीत् । अक्षित । १२८६ कृष विनेखने । कृषति ।
 कृषते । कृषा-कृषा । कृषात् । कृषीष्ट । 'सृशमृशकृष' (वा १८२३) इति
 सिञ्चा । पत्ने कषः । सिचि अम्वा । अक्राक्षीत्-अक्राक्षीत्-अकृषत् । तच्छि 'सि-
 ण्विचौ' (२३००) इति कित्वादनन् । अकृष । अकृषाताम् । अकृषत ।
 अकृषत । अकृषाताम् । अकृषन्त । १२८७ श्रुषी गती । परस्मैपदे । कृषति ।
 श्रानथं । १२८८ जुषी प्रीतिसेवनयोः । आरमनेपदिनश्चत्वारः । जुषते । १२८९
 ओ विजी भयचलनयोः । प्रायेणायमुख्यैः । उद्विजते । २५३६ विज इत् १।२।
 २॥ विजेः पर इवादिः प्रत्ययो विद्धत् । उद्विजिता । उद्विजिष्यते । १२९० ओ
 लजी १२९१ ओ लरजी प्रीडायाम् । लजते । लेजे । लज्जते । ललज्जे ।

अथ परस्मैपदिनः । १२९२ ओ नश्चू ह्येदने । 'प्रहिष्या' (सू २४१२)

धीदिति । आरमनेपदे सिचि समागमविकल्प मत्वा आह—अभष्टे-अभष्टेति । 'शलो
 श्लि' इति सिञ्चोपः । चिप प्रेरणे इति । अनिट् । अजरात्कारकत्वाभावात् का-
 दिनियमास्थलि नाथमिट् । चिधेपिय । एवं कृषचादुररि । चकृषिय । लुटि तासि
 'अनुदात्तरूप चतुर्वचस्य' इत्यसमागमविकल्पः । समागमाभावे गुणे रपरवम् । उदा-
 ह—कृष कर्त्तेति । आशीर्लिङ्ग परस्मैपदे आह—कृषादिति । कित्वात् शलादिरवामा-
 वाच्च समागमो गुणश्च नेति भावः । आशीर्लिङ्गत्वाद्वाह—कृषोष्टेति । 'लिङ्गसिचौ'
 इति कित्वादसमागमो गुणश्च नेति भावः । लुटि परस्मैपदे आह—सृशमृशेति सिञ्जे-
 ति । पथे शत । सिञ्जभावपथे 'शब्दः' इति कस इत्यर्थः । सिचि भावेति । सिचपथे 'अनु-
 दात्तरूप च' इत्यसमागमविकल्प इत्यर्थः । कसे तु कित्वादसमागमो नेति भावः । अक्राक्ष-
 दिति । सिचि समागमे रूपम् । अक्राक्षीदिति । सिचि अमभावपथे हलन्तलक्षणा वृद्धि-
 रिति भावः । कसादेशपथे आह—अकृषदिति । कित्वादसमागमो गुणश्च नेति भावः ।
 तर्हीति । तच्छि सिचपथे अकृष् सू त इति स्थिते 'लिङ्गसिचौ' इति कित्वादम् नेत्यर्थः ।
 गुणोर्ध्व नेति ज्ञेयम् । अकृष्टेति । 'शलो श्लि' इति सिञ्चोप इति भावः । अकृष-
 तेति । सिच् पथे अनन्तः परत्वादद्देश इति भावः । कसादेशपथे आह—अकृषतेति ।
 कित्वादम् नेति भावः । अकृषन्तेति । कसादेशपथे अ कृष श इति स्थिते अल्प
 रकत्वाभावात् 'कसस्याधि' इत्यकारलोपामावादतः परत्वादद्देशाभावे अन्तादेश
 इति भावः । कषी गणविति । सेट् । आनावथ । आतपिव । अयिता । आशीत् । ओ
 विजो भवेति । सेट् । उद्विजितेत्यादौ लघूपचगुणे प्राप्ते—विज इ । 'गाङ्गुटादिभ्यः'
 इत्यतः लिङ्गानुवर्तते । उदाह—विजेः पर रत्यादि । उद्विजिता । उद्विजिषाष्ट । उर्विजिष्ट ।
 अक्ष्चात्स्वरिवादेत् । अहिष्येति । अटि मरश्च अ ति इति स्थिते अस्याऽपित्त्वेन
 विषात् 'प्रहिष्या' इति हेरश्च सम्प्रसारणस्यकारः, पूर्वरूपं चेति भावः । उदाह—

वृत्ति । वृत्तम् । वृत्तश्चतुः । वृत्तश्चिप-वृत्त । 'ल्लिङ्गम्यासस्य—' (२४०८) इति सम्प्रसारणम् रेफस्य श्रुकारः । 'उरत्' (सू २१४४) तस्य च 'अचः परस्मिन्—' (सू ५०) इति स्थानिवद्भावात् 'न सम्प्रसारणे—' (सू ३६३) इति वस्योत्वे न । मञ्जिता-प्रश्न । मञ्जिभ्यति-मञ्जति । वृत्तन्वात् । मञ्जिभ्यति-मञ्जिभ्यत् । १२९३ व्यव व्याजोकरणे । विचति । विष्ठाच । विविचतुः । व्यचिता । व्यचिभ्यति । विन्वात् । अन्वाचीत्-मन्वचीत् । 'व्यवेः कृटादिरवमनवि'

वृक्षतीति । वृक्षतः वृक्षन्तीत्यादि । वमश्चेति । यलि रूपमिदम् । यलि च प्रक्रिया अनुपक्षं वक्ष्यते । अतस्तादीसंबोगात्परत्वेन कित्वाऽन्वात् 'प्रहिज्या' इति न सम्प्रसारणम् । सदाह—वृक्षत्तरिति । ऊदित्वात्पक्षाद्दे वेत् । सदाह—वृक्षिच वमश्चेति । धातुपाठे 'मरच्, ह्यप्र मन्च् इति स्थिते सस्य श्चुरेन शकारनिर्देशः । तथाच वमश्च य इति स्थिते श्चुरन्वाऽसिद्धत्वात् 'स्कोः' इति सकारलोपे, तस्य 'मञ्ज' इति षत्वे, प्लुत्वेन यस्य षत्वे, मञ्जयेति रूपम् । वमश्चिव । ननु यलि यलि च अकिति द्वित्वे कृते 'ल्लिङ्गम्यासस्य' ह्यन्वात्पक्षोपकारेणकारेणोद्द्वोरपि सम्प्रसारणं स्यात् । न च 'न सम्प्रसारणे सम्प्रसारणम्' इति वकारस्य सम्प्रसारणनिषेधः साङ्गः, पूर्वं वकारस्य सम्प्रसारणसम्प्रसारित्यत आह—ल्लिङ्गम्यामेति । 'न सम्प्रसारणे' इति निषेधादेव ज्ञारकात् प्रथमं रेफस्य श्रुकारः सम्प्रसारणमित्यर्थः । तस्य सम्प्रसारणसम्प्रसारणस्य श्रुकारस्य अकारविधिं मञ्जवति—उरदिति । ननु श्रुकारस्य अकारे कृते पकारस्य सम्प्रसारणं स्यात् । सम्प्रसारणपरकस्य विरोधेन 'न सम्प्रसारणे' इति निषेधाऽप्रवृत्तेरित्यत्र आह—उस्य चेति । अकारस्येत्यर्थः । न च उरदावस्य परनिमित्तकारवाच्यत्वात् कथं स्थानिवत्त्वमिति वाच्यम् । आपादपरिसमाप्तेरङ्गाधिकार' इत्यभ्युपगम्य अङ्गादिसप्रत्ययनिमित्तकारवाच्युपगमात् । 'अच्ये-ल्लङ्गस्य सहृदेव प्रवृत्तिः' इति न्यायस्तु 'न सम्प्रसारणे' इति निषेधादेव न स्थानिभेदे प्रवर्तत इति ज्ञायते । अत एव सुदुप्यास्य इत्यादी चकारस्य द्वित्वे कृते पूर्ववकारस्य जरत्वेन दकारे तस्य द्वित्वमित्यास्तां तावत् । आशीर्ल्लिङ्गस्य—उरन्वादिति । कित्वात् सम्प्रसारणमिति भावः । मञ्जश्चेदिति । ऊदित्वादिदृष्टे 'नेटि' इति हलन्त-लक्षणवृद्धिनिषेधः । इदमात्रे हलन्तलक्षणवृद्धिं मरवा आह—मञ्जिभ्यदिति । मञ्जश्च सीत् इति स्थिते हलन्तलक्षणा वृद्धिः । श्चुरन्वाऽसिद्धत्वात् 'स्कोः' इति सलोपः । 'मञ्ज' इति चस्य पा, तस्य 'वदोः' इति क, सस्य प इति भावः । 'नकारजावमुस्वा-रपञ्चमी षलि धातुषु । सकारजाः शकारश्चेत् पाट्टर्गस्तयर्गजः ।' इत्याहुः । मन्व-म्याजीरणे । सेट । रो 'प्रहिज्या' हात् सम्प्रसारणं भावा आह—विचतीति । विन्वा-चेति । 'ल्लिङ्गम्यासस्य' ह्यन्वात्पक्षोपकारस्य सम्प्रसारणम् । 'न सम्प्रसारणे' इति वकारस्य । विविचतुरिति । कित्वात् 'प्रहिज्या' इति सम्प्रसारणे कृते द्वित्वादीति भावः । विन्वचिप । विविचिव । विन्वादिति । आशीर्ल्लिङ्गि कित्वात्पक्षस्य सम्प्रसा-

(वा १४५६) इति तु नेह प्रवर्तते । 'अनवि' इति पर्युदासेन कृन्मात्रविषयत्वात् ।
 १२९४ उच्छि उच्छे । उच्छति । १२९५ उच्छी विवासे । उच्छति । १२९६ अच्छ
 गतीन्द्रियप्रलयमूर्तिभावेषु । 'अच्छस्यताम्' (सू २३८३) इति गुणः ।
 द्विह्रमःशस्यानेकहल्लुपत्त्वान्नुट् । आनच्छ । आनच्छतुः । अन्च्छिता ।
 १२९७ मिच्छ उत्कलेरो । उत्कलेराः पीडा । मिमिच्छ । अमिच्छीत् । १२९८ जर्ज
 १२९९ चर्च १३०० भर्भ परिभाषणमःसैनयोः । १३०१ एवच संवरणे ।
 तत्वाच्च । १३०२ ऋव स्तुतो । आनर्च । १३०३ उञ्ज आर्जवे । १३०४ उग्भ
 उरुगो । १३०५ लुम विमोहने । विमोहनमाकुलीकरणम् । लुभति । लो
 भिता—लोब्धा । लोभिष्यति । १३०६ रिफ करपनयुद्धनिन्दाहितादानेषु ।
 रिफति । रिरेफ । रिह इत्येके । 'शिशु न विप्रा मतिमो रिहन्ति' । १३०७ तुप
 १३०८ तुम्फ तृप्तौ । आद्यः प्रथमान्त द्वितीयो द्वितीयान्तः । द्वावपि
 द्वितीयान्ताविरम्ये । तुपति । ततर्प । तर्पिता । 'सृशमुशकृप' इति धिञ्वि-
 कल्पः पीपादिकस्यैव, अक्षरवादत्वात् । तेनात्र निरय धिच् । अतर्पात् ।
 नृम्फति । रास्य क्तिवात् 'अनिदिताम्' (सू ४१५) इति नलोपे 'शे
 तृम्नादीनां नुम् वाच्यः' (वा ४३२३) आदिशब्दः प्रकारे । तेन येऽत्र
 नकारानुपकास्ते तृम्फादयः । तृम्फन्ति । ततृम्फ । तृफयात् । १३०९ तुप १३१०
 तुम्फ १३११ तुफ १३१२ तुम्फ हितायाम् । तुपति । तुम्पनि । तुपति ।
 तुम्फति । १३१३ इप १३१४ हम्फ उत्कलेरो । प्रथमः प्रथमान्तः । द्वितीयो
 इप्यम् । 'अतो हकादे' इति वृद्धिविकल्पं मत्वा आह—अन्वाचीत् अन्वाचीदिति । ननु
 'अप्ये. कुटादिश्वमनसि' इति अप्येः कुटादिश्वउचनत् व्यधिता, अप्यिष्यति, इत्या
 द्वावपि 'गाङ्गादिभ्य' इति क्षिणत् सम्प्रसारण स्यादिरयत् आह—अन्वेरिति ॥ कृमा
 वेति । अवधारणे माप्रनश्च । 'उच्छि उच्छे' 'उच्छी विवासे' इति म्वादी पठितौ । इह
 तयोः पाठस्तु ऋचिकरणार्थः । तेन उच्छती उच्छती, उच्छती उच्छती इत्यत्र 'आ-
 च्योन्तयो' इति नृम्भिकल्प सिध्यति । म्वादी पाठस्तु पितृव्यार्थ इत्यत्रयत्र विस्तरः ।
 ऋच्य गीति । 'ते च' इति तुकि सरय रुरयेन चकारनिर्देशः । अच्छति । ललि छधू-
 पध्वामावाङ्गुणे अप्राप्ते आह—अच्छस्यतामिति । द्वित्ये ढरदरे इच्छादिशेषे 'अत
 आदे' इति दोषे वा अच्छे इति स्थिते षट्ठस्यत्वात् द्विषत्त्वाऽमावाङ्गुटि अप्राप्ते
 आह—द्विषत्त्वात् इति । अन्वयेति 'इजादेः' इत्यत्र ऋच्छः इति पर्युदासाद्वात् न ।
 कश्चिद्वेति । 'अच्छस्यताम्' इत्यत्र छिटीभ्यनुवृत्तेर्न गुण इति भावः । लुमघातुः सेट ।
 'दीपसह' इति वेदिति मत्वा आह—गेभिरा लोभेति । दिशं नेति । 'न' शब्द इवाप्ये ।
 विमः शिशुमिप मतिमिः रिश्चि-दिपति इत्यर्थः । एपवात् इत्यन्विकरणं पदान्तः ।

द्वितीयान्तः । प्रथमो द्वितीयान्त इत्येके । इति । इति । इति । इति । १३१५
 ऋफ १३१६ ऋफ हितायाम् । ऋफति । आनर्क । ऋम्पति । ऋम्फाञकार ।
 १३१७ गुफ १३१८ गुम्फ ग्रन्थे । गुफति । जुगोक । गुम्पति । जुगुम्फ ।
 १३१९ उम १३२० उम्म पूरयो । उमति । उवोम । उम्मति । उम्माञकार ।
 १३२१ शुम १३२२ शुम्म शोभायै । शुमति । शुम्मति । १३२३ इमी ग्रन्थे ।
 इमति । १३२४ चृती हिंसाभन्धनयोः । चर्तिता । 'सेऽसिचि' (५ २५०६)
 इति वेट् । चर्तिभ्यति—चरस्येति । अचर्तीत् । १३२५ विष विधाने । विषति ।
 वेषिता । १३२६ लुह गतौ । तवर्गपञ्चमान्त इत्येके । लुहति । 'मरतो लुनन्ति' ।
 १३२७ मूह मुखने । मूहति । मर्हिता । १३२८ पृह च । पृहति । १३२९ पृण
 ग्रीयने । पृणति । पपर्यं । १३३० वृण च । वृणति । १३३१ मृण हितायाम् ।
 १३३२ तृण कौटिल्ये । तृतोण । १३३३ पुण कर्मणि शुभे । पुणति । १३३४
 मुण्य प्रतिज्ञाने । १३३५ कुण्य शब्दोपकरणयोः । १३३६ शुन गतौ । १३३७ ठण्य
 हिंसागतिकौटिल्येषु । १३३८ धुण्य १३३९ धूर्यं भ्रमणे । १३४० धुर ऐश्वर्यदीपयोः ।
 धुरति । धुरोर । आधिपि धुर्यात् । १३४१ कुर शब्दे । कुरति । कूर्यात् । अत्र
 'न भङ्कुर्धुराम्' (५ १६२९) इति निषेधो न । करोतेरेव तत्र ग्रहणादित्याहुः ।
 १३४२ खुर छेदने । १३४३ मुर सवेष्टने । १३४४ चुर विलेखने । १३४५ धुर
 मीमार्थशब्दयोः । १३४६ धुर अग्रगमने । १३४७ बृह उद्यमने । दन्वोष्ठयादिः ।
 पवर्गादिरित्यन्ये ।

१३४८ वृह १३४९ स्तृह १३५० रृह हिंसायाः । वृहति । ततर्हं । स्तृहति ।
 तस्तर्हं । तर्हिता-तर्दा । रर्हिता-स्तर्दा । अर्दहीत्-अतार्क्षीत् । अतार्धाम् ।

अपवादत्वादिभिः । अपवादस्य षसर्गसमानदेशत्वादिति भावः । चृती हिंसाभन्धनयोरिति ।
 ग्रन्थनं विद्यसन्तम् । चतुर्वीत्यादि सुगमम् । "अथास्य योवन्न विचर्तेत्" इत्यादिश्लेषान्तः ।
 विद्यस्येदित्यर्थः, तपसर्गवशात् । 'अजमानो मेवर्त्ता विचर्ते' इत्यापस्तम्बसूत्रे तु
 तच् भर्षः । पुधातुः षोपदेशः । कुर शब्दे । करोतेरेवेति । व्याख्यानमेवात्र शरणम् ।
 वृहधातुः ऋधुपञ्चः । ऊर्द्धत्वाद्भेदकः । पवर्गादिरिति । पवर्गचतुर्वीत्यादित्यर्थः ।

वृह स्तृह रृह इति । प्रयोऽपि ऋकारवर्णः । वृत्तीयोऽनुस्वारवान् । कर्दित्वाद्भेदः ।
 तर्हिति । वृहेस्तासि दावधवद्वल्लोपाः । एव स्तर्दा । लृण्डा । अतर्हीत् । अतर्धीत् ।
 अस्तर्हीत् । अस्तर्चीत्, इति सिद्धयत्पर्य आह—मर्दहीत्-मतार्क्षीदिति । वृहेरिद-
 भावपक्षे हलन्तलक्षणशुद्धौ स्परतयम् । इत्य ङः, टस्य कः, परतयम् । अनुस्वारस्य पर-
 सवर्णोऽकार इति भावः । अतार्धमिति । वृहेरदसस्तासि सिच इहभावपक्षे षोपे इह-

१३५१ इधु - इच्छायाम् । 'इधुगमि—' (सू २४००) इति छः । इच्छति ।
 एषिता-एषा । एषिष्यति । इष्यात् । ऐषीत् । १३५२ मिय स्पर्शायाम् । मि-
 यति । मेषिता । १३५३ किल श्वेत्यक्रीडनयोः । १३५४ तिल स्नेहने । १३५५
 चित्त वसने । १३५६ चल विलसने । १३५७ इल स्वप्नचेरणयोः । १३५८ विल
 संवरणे । दन्तयोऽयादिः । १३५९ विल मेदने । ओष्ठयादिः । १३६० षिल
 गहने । १३६१ हिल भावकरणे । १३६२ शिल १३६३ पिल उच्छेदे । १३६४
 मिल श्लेषणे । १३६५ लिख अक्षरविन्यासे । लिलेख । १३६६ कुट कौटिल्ये ।
 'गाङ्गादिभ्यः—' (२४६१) इति ङित्त्वम् । चुकुटिय । अङ्गित इति
 किम् । चुकोट । कुटिता । १३६७ पुट संश्लेषणे । १३६८ कुच सङ्कोचने ।
 १३६९ गुज शब्दे । १३७० गुड रसायाम् । १३७१ ङिष क्षेपे । १३७२ हुर
 छेदने । 'न मकुर्धुराम्' (सू १६२९) इति न दीर्घः । हुर्यात् । १३७३ स्फुट
 विकसने । स्फुटति । पुस्फोट । १३७४ मुट आक्षेपमर्दनयोः । १३७५ मुटि छे-
 दने । 'वा भ्राय—' (सू २३२१) इति श्यन्वा । मुटयति-मुटति । तुषोट ।
 तुटिता । १३७६ तुट कलहकर्मणि । तुटति । तुतोड । तुटिता । १३७७ चुट
 १३७८ हुट छेदने । १३७९ जुड बन्धने । १३८० कड मदे । १३८१ लुट
 संश्लेषणे । १३८२ कड घनत्वे । घनत्वं सान्द्रता । चकडं । कडिता । १३८३
 कुड बाल्ये । १३८४ पुड उत्सर्गे । १३८५ घुट प्रतिघाते । १३८६ तुड तोडने ।
 तोडनं मेदः । १३८७ मुड १३८८ स्फुड संवरणे । धुडनि । तुथोड । तुथोड ।
 खुड हुड इत्येके । १३८९ स्फुर १३९० फुन सञ्चलने । स्फुर स्फुरणे, स्फुल्ल
 सञ्चलने इत्येके । २५३७ स्फुरतिस्फुल्लत्योर्निनिविभ्यः ङाङ्।७६॥ पत्वं
 वा स्यात् । निस्फुरति-निः-स्फुरति । स्फुर इत्यकारोपधं कैचित्सठन्ति । परस्फार ।
 १३९१ स्फुड १३९२ चुड १३९३ मुड संवरणे । १३९४ कड १३९५ मूड
 निमज्जने इत्येके । १३९६ गुपी उद्यमने । अनुदात्ते । गुते । जुगुरे । गुरिता ।
 १३९७ गू स्तवने । दीर्घान्तः । 'परिणुतगुणोऽयः' । इत्यत्वारः परस्मैपदिनः ।
 नुवति । अनुवीत् । १३९८ धू विधूनने । धुवति । १३९९ गु पुरीषोरसर्गे ।
 जुगुविष-जुगुम । गुता । गुपति । अगुपीत् । 'ह्रस्वादङ्गात्' (सू २३६९) ।

अलक्षणवृद्धौ ढरषधत्वभ्रुवडलोपा इति भावः । एवं तृहः धरताडाम्, स्तृहः-धता-
 षडाम् । स्फुर स्फुरणे । स्फुरतिस्फुरणयोः । 'मूर्धन्य' इत्यधिकृतम् । 'सिवादीनां वा' इत्य-
 तां वेदव्युत्पत्तेः । तदाह—पत्वं वा स्यादिति । ए स्तवर्न इति । गोपर्वणः । परिप्लेति ।

अगुताम् । अगुपु । १४०० घु गतिर्यैर्यो । मुष इति पाठान्तरम् । आद्यस्य
 घुवतीयादि शुवतिवत् । द्वितीयश्च सेट् । दुमुविष । मुविता । विष्यति ।
 घुम्यात् । अघुवीत् । अघुविशाम् । १४०१ कु शब्दे । दीर्घान्त इति कैयटा
 दय । कुविता । अकुविष्ट । ह्रस्वान्त इति न्यासकार । कुता । अकृत । इत् ।
 कुटादयो वृत्ताः ।

१४०२ ष्ट व्यायामे । प्रायेण व्याङ्पूर्वं । रिष् । ह्यङ् । व्याप्रियते । व्या-
 पत्रे । व्यापप्राते । व्यापरिष्यते । व्यापृत् । व्यापृथाताम् । १४०३ मृष प्राय
 त्यागे । २५३८ त्रियतेर्लुङ्लिट्ठोश्च १।३।६१॥ लुङ्लिट्ठोः शितस्य प्रकृतिभूता
 न्मुङ्स्तष् स्यात्प्रापत्र, । ङिस्व स्वराभम् । त्रियते । ममार । ममथं । मत्रिव ।
 मर्ताधि । मरिष्यति । मृपीष्ट । मृमृत ।

अथ परस्मैपदिन सप्त । १४०४ । रि १४०५ पि गतौ । लघूपधगुणादन्त
 रङ्गत्वादियच् । रियति । पियति । रेत । पेट । १४०६ धि चारये । १४०७ शि
 निवासगारयो । १४०८ पू प्रेरणे । सुवति । सविता । १४०९ कृ विक्षेपे । कि
 रति । किरत । चकार । चकरत् । करिता—करीता । कीर्यात् । अफारीत् ।
 २५३९ किरतौ टावने ६।१।१४०॥ उपारिकरतेः मुक्तागम स्यान्ध्येडेऽर्थे । उप

'अथुक किति' इति नट् । कु शब्दे । दीर्घान्त इति । ततश्चार्थं सट् ।

ष्ट् व्यायामे इति । ह्रस्वान्तो यमनिट् । 'ऋद्धनोः र्ये' इति इट् भावा आह—
 व्यापरिष्यते इति । मृष्टघातुरनिट् । त्रियते । 'अनुदात्तङित' इत्यस्य आत्मनेपदमि
 त्यनुपसंठे । चकारेण 'शदेः शित' इत्यस्य शित इत्यनुपसंठ्यत । प्रकृतिभूतादिस्य
 व्याहार्यम् । उदाह—लुङ्लिट्ठ रिति । लुङ्लिट्ठोः । आत्मनेपदं स्वादिप्यर्थे, त्रिय
 माथ' इत्यत्र धानस्यापि इष्टत्वात् । ननु छित्वादेव सिद्धे किमर्थमिदमित्यत्राह—
 नियमाथमिष्याह—नायत्रे त । तर्हि छित्त्व व्यर्थमित्यत्र आह—ऋद्धं स्वराभमिति ।
 'तास्यनुदात्तेर्निङ्क्षुपदेशात्सार्धधातुवमनुदात्तम्' इत्येतदर्थमित्यर्थं । त्रियते इति । शे
 कृते रिङ्गिष्ठाविति भावः । अदत्तत्वाद् मारद्वाजमतेऽपि नेहियाह—ममयेति ।
 मनिवेति । आदिनियमादिट् । मर्ता । 'ऋद्धनोः र्ये' इति इटं मरता आह—परिष्यतीति ।
 रि पि गताविति । द्वाविमात्रनिटौ । ननु शे कृते त्रियमाथित्य इकारस्य पराशास्त्रयुक्त
 गुण स्यादित्यत्र आह—अन्तरङ्गत्वात्परिष्यति ।

कृ विक्षेपे इति । दीर्घान्तोऽर्थं, सेट् । किरतीति । 'ऋत् इद्भातोः' इति इत्वं स्वर
 त्यम् । चकरत्तरिति । किरतेऽपि ऋद्धत्वात्ताम्' इति गुण इति भावः । 'वृत्तो वा' इति
 मत्वा आह—करिता करीतेति । किरतो लवने । उपारिति । उपात् प्रतिपत्ने' इत्यतस्त
 दनुचरिति भावः । मुक्तागम इति । 'मुट् फात्पूर्वं इत्यतस्तदनुपसंठेरिति भावः । 'अ-

स्किरति । 'अहभ्यासव्यवायेऽपि सुट् कात्' इति वक्तव्यम्' (वा ३६६६) ।
 उपास्किरत् । उपचस्कार । २४४० हिंसार्या प्रतेश्च ६।४।१४१॥ उपाप्रतेश्च
 किरते; सुट् ह्यादिवायाम् । उपस्किरति । प्रतिस्किरति । २४१० ग् निगरणे ।
 २४४१ अचि विभाषा ८।२।२१॥ गिरते; रेफस्य लत्व वा स्यादजादौ । गि-
 रति-गिरति । जगार-जगाल । जगरिय-जगलिय । गरिता-गलिता । २४११
 ह् अदरे । आद्रियते । आद्रियेते । आदरे । आद्रिये । आदर्या । आद्रियते ।
 आद्रयोष्ठ । आरत् । आरपाताम् २४१२ घृ अवस्थाने । प्रियते ।

अथ परस्मैपदिनः षोडश । १४१३ प्रच्छे शीप्सायाम् । पृच्छति । पप्रच्छ ।
 पप्रच्छतुः । पप्रच्छिद्य-पप्रष्ठ । प्रष्टा । प्रक्ष्यति । अप्राकीत् । हृत् । किरादयो
 वृत्ताः । १४१४ सज विसर्गे । 'विभाषा सुजिह्वो' (सू २४०४) । सज्जिय-
 सज्ज । सज्जति । 'सुजिह्वोर्ज्ञत्यमकिति' (सू २४०५) इत्यमागमः ।

दश्यासथवायेऽपि' इति चातिवम् । 'सुट् कात्पूर्वः' इत्यनुवृत्तिलभ्यम् । हिंसार्या
 प्रतेश्च । अकाराहुपादिति समुच्चयश्चे । सदाह—उपादिति । ग् निगरणे इति । निगरण्य
 भक्षणम् । से । अचि विभाषा । 'प्रो यलि' इत्यतः प्र इत्यनुवर्तते । 'कृपो रो लः'
 इत्यतः रो लः इति । तदाह—गिरतेरिति । अजाराविति । 'घातोः कार्यं कृच्यमानं तः प्र-
 त्यये भवति' इति परिभाषालभ्यस्य प्रायस्य अच्चा विशेषणोत्तरादिविधिः । तेन
 गिरावित्यादौ नेति 'सृजेष्टुद्रिः' इति सूत्रमास्ये स्पष्टम् । हृच् आदरे इति । इरवान्तो-
 ऽयम् । अनिट् । आद्रियते इति । रिह् इत्यह् । 'अद्रनोः स्ये' इति इट् मात्रा आह—
 आद्रियते इति । आद्रयोष्ठेति । 'उरश्च' इति कित्वाच्च गुणः । आद्रतेति । 'इस्वाद्वात्'
 इति सञ्ज्ञोपः ।

प्रच्छ शीप्सायामिति । ज्ञातुमिच्छा शीप्सा । अनिट्पम् । पृच्छतीति । यस्य लि-
 एवात् 'प्रहिज्या' इति रेफस्य सम्प्रसारणम् अकारः पूर्वर्ह्य चेति भावः । पप्रच्छतु-
 रिति । सयोगात् परत्वेन कित्वाभावाच्च सम्प्रसारणमिति भावः । आरद्वाजनिधमा-
 त्यलि वेडिति मात्रा आह—पप्रच्छिद्य पप्रष्ठेति । इडभावापत्ते मध्यादिना, छस्य पः,
 यस्य ष्टुत्वेन ठ इति भावः । पप्रच्छिद्य । प्रष्ठेति । छस्य मञ्चेति पः, तकारस्य ष्टुत्वेन
 टः । नच परत्वस्यासिद्धत्वात् पूर्वं मुक्ति ततः छस्य परत्वे, ष्टुत्वयोः प्रट्ठेति स्यादिति
 वाच्यम्, मश्चेति सूत्रे सतुहस्य छस्य षष्ठ्यात् । किरादयो वृत्ता इति । नचैव सति
 'किरश्च पञ्चम्यः' इत्यत्र पञ्चम्यस्य अर्थं किरादीनां पञ्चात्वादिति वाच्यम्, तस्य
 'ह्यादिभ्यः सार्वधातुके' इत्युत्तरार्थत्वात् । सज विसर्गे । अनिट् । सज्जति । ससर्ज ।
 ससृजतुः । अजगताऽकारवधामायेऽपि 'विभाषा सुजिह्वोः' इति थलि घेट् इति
 भाषा आह—सज्जिय सज्जतेति । इडभावे 'मश्च' इति जस्य पः, यस्य ष्टुत्वेन टः,

सृजेत् । सृज्यात् । असाचीत् । । १४१५ ट् मरुजो शुद्धो । मरुजति । ममज्ज ।
 'मस्तिजनशोशंति' (सू २५१७) इति नुम् । 'मस्तेरन्त्यात्पूर्वो नुम् वाच्यः'
 (वा ३२१) संयोगादिलोपः । ममरुज्य-ममरुज्जय । मरुक्ता । मरुक्ष्यति ।
 अमाक्ष्वीत् । अमाक्ष्वुः । १४१६ ङजो मङ्गे । रोक्ता । रोक्षति । अरोक्षीत् ।
 अरोक्षाम् । १४१७ मुजो कौटिल्ये । रुषिवत् । १४१८ छुप ह्यर्थे । छोप्ता ।
 अरुक्षौष्ठीत् । १४१९ ऋय १४२० रिय हिंसायाम् । ताळन्यान्तो । रोष्ठा ।
 रोक्षति । रोष्ठा । रोक्षति । १४२१ लिय गती । अलिशत् । १४२२ स्तृथ सस्-
 शने । स्प्रष्टा-स्प्रष्टा । स्प्रक्षति-स्प्रक्षति । अस्त्राक्षीत्-अस्त्राक्षीत्-अस्त्रक्षत् ।
 १४२३ विच्छ गती । 'गुप्क्षुप-' (सू २३०३) इत्यापः । आर्षंघातुके वा ।
 विच्छामति । विच्छायाम्कार । विविच्छ । १४२४ विश प्रवेशने । विशति ।
 वेष्टा । १४२५ मृश आमर्शने । आमर्शनं स्पर्शः । अमाक्षीत्-अमाक्षीत्-अमृ-
 क्षत् । १४२६ शुद्, प्रेरये । कर्मभिषायेऽपि फले परस्मैपदार्थः पुनः पाठः ।
 १४२७ षद् लृ विशरणगतत्वसादनेषु । सीदति इत्यादि भौवादिकवत् । इह पाठो
 नुम्बिकल्पार्थः । सीदती-सीदन्ती । ज्वलादौ पाठस्तु पार्थः । तादः । स्वार्थम् ।

पितृवेन अकिस्वात् 'सृजिदशोः' इत्यमागम इति भावः । ससृजिब । ट् मरुजो शुद्धो ।
 मरुजतीति । सस्य रक्षुत्वेन शाः, तस्य ङरत्वेन ङ इति भावः । ममरुक्षेति । मस्तेरित्वे
 हस्तादिशेषे ममरुज् थ इति स्थिते 'रुकोः' इति सकारलोपे ममज्ज इति स्थिते
 जस्य कुत्वेन गकारे, 'मस्तिजनशोः' इति नुमि, तस्यानुस्वारे, तस्य परसवर्णो हकारः,
 गस्य चत्वेन कः इति घोष्यम् । यद्यपि अकारात् परत्र नुमि सत्यपि इदं सिध्यति,
 तथापि 'अन्त्यात् पूर्वो नुमि'त्यस्य 'मम' इत्यादौ लोपः कलम् । अन्त्यात् उपधा-
 त्वाऽभावाच्चरय लोपो न स्यादिति भावः । एवं-मश्चेति । मरुक्षति इत्यत्र तु
 सस्य पाठं विशेषः, 'रुजो मङ्गे' इत्यात्म्ये 'विच्छ गतो' इत्यतः प्रागिति । 'अनुदा-
 त्तस्य षद्'पक्षस्य इत्यन्विकल्पं मत्वा आह-स्रष्टा, स्पष्टेति ।

शुद् प्रेरये । शोपदेशोऽयम् । 'विश प्रवेशने' इत्यारम्भे 'शब्दं शातने' इत्यन्ता
 अनितः । तत्र अनुपपत्त्ये यत्नित् । अन्यस्य तु नित्यमेवेत् । मृयेः 'अनुदात्तस्य च'
 इत्यन्विकल्पः । उदाह-अमाक्षीत्-अमाक्षीदिति । 'रुशशृश' इति सिम्भेति भावः ।
 सिज्जमावे 'शळ इगुपघात्' इति वस मत्वा आह-अमृषदिति । शुदधातुयोपदेशः ।
 ननु तनादिगण एकाऽस्तिन् स्वहितेस्तु पठितस्य किमर्थमिह पाठ इत्यत आह-कर्म-
 भिषायेऽपीति । षद् लृषातोम्बादौ पठित्तारेव सीदति इत्यादिसिद्धेः इह पाठो स्वर्ग
 इत्यत आह-इह पाठ इति । सीदन्ती इति शक्तिरथात् शान्तात् लोपि 'आच्छी-
 मघोः' इति नुम्बिकल्पार्थं इह पाठ इत्यर्थः । म्वादावेव पाठे तु 'शप्यनोर्नित्यम्'

शबनुदात्तः । शल्लुदात्तः । १४२८ शद्लु शातने । स्वराय एव पुनः पाठः ।
यता तु नास्ति । 'शदेः शितः' (सू १३६२) इत्यात्मनेपदोक्तः ।

अथ पट् स्वरितेतः । १४२९ मिल सप्तमे । मिल संरक्षेपणे इति पठितस्य
पुनः पाठः कर्त्रभिप्राये तदर्थः । मिलति । मिलते । मिलेल । मिलिले । १४३०
मुन्ल मोक्षणे । २५४२ शे मुच्वादीनाम् ७।२।५६॥ नुम् स्यात् । मुयति । मुयते ।
मोक्षा । मुन्यात् । मुक्षीष्ट । अमुचत् । अमुक्त । अमुच्चाताम् । १४३१ लुप्ठ
छेदने । लुम्पति । लुम्पते । अलुपत् । अलुप्त । १४३२ विद्लु लामे । विन्दति ।
विन्दते । विवेद । विविदे । व्याप्तभृत्यादिमते सेट्कोऽयम् । वदिता । भाष्यादि-
मतेऽनित्कः । वेत्ता । परिवेत्ता । परिवर्जने । ज्येष्ठ परिरयज्य दारानग्नीश्च लम्ब-
वानिरत्यर्थः । वृन्तुचौ । १४३३ लिप उपदेशे । उपदेशे वृद्धिः । लिम्पति । लिम्पते ।
लेप्ता । 'लिविषिचि—' (सू २४१८) इत्यच् । तल्लि तु वा । अलिपत् । अलि-
पत-अलित । १४३४ विच चरणे । विशति । विशते । अविचत् । अविचत-
असिक्त । अभिविशति । अभविशत् । अभिविषेच ।

अथ त्रयः परस्मैपदिनः । १४३५ कृती छेदने । कृन्तति । चकर्थ । कर्तिता ।

इति नित्यो नुम् स्यादिति भावः । तर्हि न्वाद्यन्तगणे लृङ्छादावस्य पाठोऽप्यर्थं ह-
त्यत आह—अस्मादाविति । 'उल्लितिकसन्तेभ्यः' इति कर्तरि।णप्रत्ययार्थं इति भावः ।
तद्गुदाद्यस्य दर्शयति—साद इति । उभयत्र पाठस्य कङ्कान्तरमाह—स्वरायश्चेति । तदेव
विशदयति—शबनुदात्त इति । 'अनुदात्तो सुष्पितौ' इति पितृस्वरेणेति भावः । शत्-
दात्त इति । 'प्रत्ययः' 'आद्युदात्तश्च' इत्यनेनेति भावः । ननु 'शद्लु शातने' इत्यस्य
न्यादौ पाठादेशे सिद्धे इह पाठोऽप्यर्थं इत्यत आह—स्वरायश्चेति । प्रागुक्तवित्वाऽ-
वित्त्वृत्तस्वरमेदार्थं प्रयत्यर्थः । ननु क्षत्रगतात् ङीप् षक्तीत्या नुमिक्कल्पार्थोऽपि
कृतो न स्यादित्यत आह—शता तु नास्तीति । शदेऽल्लु शातने, ननु क्षत्रादेशे इत्य-
र्थः । कुः इत्यत आह—शदेः शित इतीति । मित सप्तमे । पठितस्येति । अस्मिन्नेव तु-
दादिगणे परस्मैपदिषु पठितस्येत्यर्थः । तदर्थं इति । पूर्वत्र पाठस्य कर्त्रभिप्रायेऽपि पर-
स्मैपदार्थं इत्यर्थः । मुन्ल मोक्षणे । शे मुच्वादीनाम् । नुम् स्यादिति । शेपप्रत्ययमिदम् ।
'इदितो नुम्' इत्यतस्तदनुसारेणिति भावः । गुष्ठीयेति । 'द्विहृत्सिचौ' इति कित्वाच्च गुप्य
इति भावः । अमुचदिति छद्विवाइकिति भावः । लुलि तलि आह—अमुक्तेति । 'सलो
सलि' इति सिञ्जोपः इति भावः । लिप उपदेशे । तलि तु वेति । 'बालमनेपदेऽप्यन्यतर-
स्याम्' इत्यनेनेति शेषः । विच चरणे । अमिविशतीति । 'उपसर्गात्सुनोति' इति वा ।
अभविशति । 'प्राविस्तताद्दृश्यशयेऽपि' इति षत्वम् । अमिविषेचेति । 'स्थादिष्वन्या-
सेन' इति वा ।

कृतिष्यति-कृत्यति । अकृतीति । १४३६ सिद्ध परिष्ठाते । सिन्दति विशेद ।
 खेत्ता । अयं दैन्ये दिवादौ रुधादौ च । १४३७ पिथि अययवे । पिथति । पेशि-
 ता । अयदीपनायामपि । 'त्वष्टा रूपाणि पिथन्तु' बृह । गुचादयस्तुदादयश्च बृत्ताः ।
 इति तिङन्ते वृत्तादिप्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते रुधादिप्रकरणम् ॥ ७ ॥

१४३८ रुधिर् आवरणे । नव स्वरितैतः इरितश्च । २५४३ रुधादिभ्यः
 श्नम् ३।१।७॥ शपोऽपवादः । मित्वाद्भ्रयादचः परः । नित्यत्वाद्गुण्य वाचते ।
 रुग्धि । 'श्नसोरल्लोपः' (सू २४६६) । एत्वस्यासिद्धत्वाद्भ्रुत्स्वारः । परस-
 वर्यः । तस्यासिद्धत्वात्पत्यत्व न । 'न पदान्त' (सू ५१) इति सूत्रेणानुस्वारपर-
 सवर्यायोरल्लोपो न स्यान्निवत् । रुग्धः । रुग्धति । रुग्धे । रोढा । रोत्स्यति ।
 रोत्स्यते । रुग्द्यु-रुग्धात् । रुग्धि । रुग्धानि । रुग्धे । अरुग्धत् । अरुग्धाम् ।

बृती छेदने इति । ईदित्त्वं 'इवीदित' इत्येवद्वयम् । 'सेऽतिचि' इति वेदिति मत्वा
 आह—कृतिष्यति कृत्यतीति । पिथि अययवे इति । अययवद्विषयायामित्यर्थः । रूपाणि
 पिथति । प्रकाशयतित्यर्थः । इति श्रीभाष्येवदीधितिदिशुषा विरचितायां सिद्धान्तकौमुदी-
 व्याख्यायां बालमनोरमाख्यायां शकिकार्यं समाप्तम् ।

अथ रश्मविकरण्या धातवो निरूप्यन्ते । रुधादिभ्यः श्नम् । कर्मणं सार्वधातुके परे
 रुधादिभ्यः श्नम्प्रत्ययः स्यात् स्वार्थे इत्यर्थः । उदाह—शपोऽपवाद इति । इनमिशमा-
 वितौ । मित्वाद्य फलमाह—मित्वाद्भ्रयादचः पर एतत् । प्रत्ययत्वात् इकारस्येत्संज्ञा ।
 इकारनिर्देशस्तु 'श्नसोरल्लोपः' 'श्नाल्लोपः' इत्यत्र विशेषणार्थः । ननु सार्वधातुक-
 संज्ञार्थः, फलमाभावात् । न च 'सार्वधातुकमधिच्' इति लिङ्गे गुणनिषेध फलमिति
 घाष्टवम्, श्नमः पूर्वस्य इगन्तस्य अङ्गत्वात्माभावादेव गुण्याऽप्रसक्तेः । ननु रश्मः प्राक्
 परत्वात्लघूपचगुणे कृते पश्चात् इनमि रोगधि इति स्यादित्यत आह—नित्यत्वाद्गुण्य
 वाचते इति । कृते अकृते च गुणे प्रवृत्तेः रश्मि नित्यः । तस्मिन् सति लघूपचत्वात्मात्रात्
 गुण इति भावः । रुग्धीति । रुग्ध् ति इति स्थिते 'अपस्तथो' इति धात्वे एत्वमिति
 भावः । रुग्ध् तस् इति स्थिते प्रथिष्यां दर्शयति—श्नसोरल्लोप इति । विहति सार्वधा-
 तुके तद्धिषेरिति भावः । रुग्ध तस् इति स्थिते नस्य णत्वमात्राद्यत आह—एत्वस्या-
 सिद्धत्वादिति । ननु कृते परसवण तस्य नस्य णत्वमस्तिवत्यत आह—उत्स्यसिद्धत्वादिति ।
 परसवर्यासप्तपञ्चनस्येत्यर्थः । नन्विह अल्लोपस्य 'अधः परश्मिन्' इति स्याति
 वस्वात् इत्यमनुस्वारपरसवर्णावित्यत आह—न पदान्तेति । रुग्ध इति । 'अपस्तथो'
 इति धः । रुग्ध-तीति । रुग्धिस । रुग्धः । रुग्ध । रुग्धिमि । रुग्ध्याः । रुग्धः इति ।
 रुग्धाते । रुग्धते । रुग्से । रुग्धाथे । रुग्ध्वे । रुग्धे । रुग्ध्वहे । रुग्ध्वहे । रुग्धे ।

अद्यत्-अद्यः । अद्यधम् । अद्यध्—अरोत्सीत् । अद्यद् । १४३९ मिदिद्-
विदारये । भिनत्ति । भिन्ते । भेचा । भेत्यति । अभिनत्—अभिनः । अभिन-
दम् । अभिन्त । अभिदत्—अभैत्सीत् । अभिदत् । १४४० छिदिर् द्वैवीकरणे ।
अच्छिदत्—अच्छैत्सीत् । अच्छिदत् । १४४१ रिनिर् विरेचने । रिणक्ति । रिक्ते ।
रिरेच । रिरेचे । रेका । अरिणक् । अरिचत्—अरैत्सीत् । अरिक्त । १४४२
विचिर् पृथग्भावे । विनक्ति । विक्ते । १४४३ लुदिर् सम्पेयने । लुणति ।
लुन्ते । लोचा । अलुदत्—अलौत्सीत् । अलुत् । १४४४ युजिर् योगे । योक्ता ।
१४४५ उद्धृदिर् दीप्तिदेवनयोः । हृणति । हृन्ते । च्छृदं । 'सेऽसिचि—' (सू.
२५०६) इति वेट् । च्छृदिपे—च्छृत्से । छृदिता । छृदिष्यति—छृत्स्यति ।
अच्छृदत्—अच्छृदात् । अच्छृदिष्ट । १४४६ उतुदिर् हिमनादरयोः । तुणतीत्यादि ।
१४४७ कृती वेष्टने । परस्मैपदी । कृणति । आघंघातुकेतौदादिकवत् । १४४८ मि
इन्धी दीप्ती । अथ आत्मनेपदिनः । २५४७ दनात् लोपः ६।४।२३॥ रनमः
परस्य नस्य लोपः स्यात् । 'रनसोरल्लोर' (सू २४६६) इन्दे । इन्ते ।

ह्रीषिय । अहर्षादिनि । लङि हलङ्यादिना तिपो लोपः । अस्य चत्सर्विकल्पः । सिदि
तु हलङ्यादिना लुप्ते 'दश्च' इति शवधिकरणं भावा आह—अहर्षत् अहर्ष इति ।
रुन्ध्यात् । रुन्धीत् । रसंष्ट । इतिस्वादहृदिकल्पं भावा आह—अहर्षत् अहर्षादीनि ।
अहमावे सिचि हलन्तत्रयणा पृष्टिः । लुङन्तत्रयाह—अहर्षेति । 'क्षलो क्षलि' इति
सिञ्जलोपः । भिनत्तीति । भिन्तः । भिन्ति । भिनत्ति । भिनत्यः । भिनत्य ।
भिनत्ति । भिन्दू । भिन्दुः । भिन्ते इति । भिन्दाते । भिन्दते । भिनसे । भिन्दाये ।
भिन्दुष्ये । भिन्दे । भिन्दुहे । विभेद् । विभेदिय । विभिदिय । विभिदे । विभिदिपे ।
अभिन्त् । अभिन इति । 'दश्च' इति स्वैति भावः । अभिन्तेति । लङि लङि रूपम् ।
लुङः परस्मैपदे आह—अभिदत् अभैत्सीदिनि । इतिस्वादहृ वेति भावः । लुङि लङ्याह—
अभिन्तेति । 'क्षलो क्षलि' इति सिञ्जलोपः । अभिन्तेमाताश्रियादि । लङ्घिरिति । एकार
हृत् । 'उदिती वा' इति वायामिड्विकल्पार्थः । मि इन्धी दीप्ती । ईदित्वं 'धीदिवा'
इत्येतदयम् । श्वमि हृते इन् न् घ् ते इति स्थिते—दनात् लोपः । रनप्रत्ययैकदेशस्य
रन इत्यस्य दनादिति पञ्चमी । नेति लुप्तपृथीकम् । तदाह—रनमः परस्य नस्येति । नका-
रस्येत्यर्थः । अकार उच्चारणार्थः । तथाच इन् घ् ते इति स्थिते आह—रनसोरलोपः इति ।
तथाच इन्घ् ते इति स्थिते 'श्वस्तयोः' इति सकारस्य घावे पूर्वघस्य वादत्वे परिति-
ष्ठितमाह—रन्दे इति । यद्यपि 'अनिदिताम्' इत्येवात्र नलोपः सिध्यति । तथापि अ-
नक्ति इत्याद्यर्थे सूत्रमिहापि न्याप्यत्वाद्गुण्यस्तमिति शीष्यम् । इन्धे । इन्धुष्ये ।

इन्विता । इनधै । ऐन्द । ऐन्दाः । १४५६ विद दैन्ये । विन्ते । वेत्ता । १४५०
विद विचारणे । विन्ते । वेत्ता ।

अय परस्मैपदिनः । १४५१ शिभ्ल्ट विशेषणे । शिनष्टि । शिष्टः । शिपन्ति ।
शिरोयिय । शेषा । शेक्षति । हेभिः । जश्त्वम् । एत्वम् । 'भूरो भूति—'
(सू ७१) इति वा ङलोः । अनुस्वारपरसवर्णौ । शिष्टिः-शिष्टिः । शिनपाथि ।
अशिनट् । लृदिस्वादङ् । अशिषत् । १४५२ पिभ्ल्ट सगुणे । शिपिवत् ।
पिनष्टि । १४५३ भञो ग्रामर्दने । भनक्ति । बमक्षिप—बमक्ष्वप । भङ्क्ता ।
१४५४ भुज पालनस्यवहारयोः । भुनक्ति । भोक्ता । भोक्षति । अमुनक् । १४५५

इन्द्राम् । इन्स्व । इन्द्रूष्वम् । इनधै शत । इनमि उक्तमस्य इतः एवे आटि वृद्धौ
इन नू घृ षे इति स्थिते इनाङ्छोपे आटः पितृवेन छित्वाभावात् 'इत्सोरछोपः' इत्य-
भावे कपमिति भावः । अत्र नलोपायंमपि इनाङ्छोप इत्यावरयङ्म्, आटः पितृवेन
छित्वाभावात् 'अनिद्विताम्' इत्यस्याप्रवृत्तेः । इनवावर्दे । छङ्वाह—इन्देति । ऐन्दाः
इति । 'शयस्तपोः' इति यस्य घः । इन्वीत् । लुङि ऐगिषट् । शिभ्ल्ट विशेषणे । अमिड् ।
शिरोयियेति । अमन्ताऽकारवत्त्वाभावात् म्नादिनिधमाक्षिपमिड् । शित्—ङि इति
स्थिते आङ्छोपे किन्त्—ङि इति स्थिते माह—हेरिति । शिन्त् षि इति स्थिते
आह—अस्त्वमिति । 'क्षलां जश् सशि' इति यस्य ट इति भावः । टुस्त्वमिति । चस्य ट
इति भावः । यद्यपि जश्त्स्याऽसिद्धत्वात्ततः प्रागेव टुस्त्वस्य उप-वासो युक्तः ।
तथापि जश्त्वस्य टुत्वमिति प्रक्रियाप्रदर्शनमात्रपरं, क्रमस्तु न विवक्षितः । सर इति ।
जश्त्वस्यपञ्चस्य टस्य छोपविकल्पर इत्यर्थः । अनुस्वारपरसवर्णाविति । नकारस्य 'नञ्'
इत्यनुस्वारे सति तस्य परसवर्णौ नकार इत्यर्थः । 'न पदान्त' इति निषेधात्राङ्छोपः
स्यानिवत् । टस्य छोपपक्षे ङङाहरति—शिष्टेति । टस्य छोपाभावे उदाहरति—
शिष्टेति । यस्तुतस्तु सानुस्वार एव पाठ उचितः, 'दीर्घाङ्घायाश्च' इत्युत्तरम् 'न-
नुस्वारस्य यपि परसवर्णः' 'वा पदान्तस्य' 'तोलि' 'उद्दः स्यास्तम्भोः पूर्वस्य' 'मयो
होऽन्यतरस्याम्' इत्युदाहरति । इति यद्भूत्वाद्योत्तरं 'क्षलां जश् सशि' 'अम्भासे चर्च'
'क्षरि च' 'वावसाने' 'अयोऽप्रवृत्त्यास्यानुनासिकः' इति पञ्चसूत्रपाठ इति भाष्यसम्भ-
वात्प्राधान्याधीपाठे परसवर्णद्वयं 'क्षलां जश् सशि' इत्यस्य 'भूरो भूति' इत्यस्य चा-
सिद्धत्वेन पञ्चसवर्णाभावे परसवर्णाप्रसत्तेरिति शब्देन्दुशेखरे स्थितम् । शिष्टात् ।
शिष्टम् । शिष्ट । शिनशालीति । आटः पितृवेन छित्वाभावात् 'इत्सोर' इत्युत्तरो नेति
भावः । अशिनदिति । छङ्गस्तिपो इच्छङ्गादिशोपे यस्य जश्त्वमिति भावः । अशि-
ष्टाम् । अशिषत् । अशिनट् । अशिष्टम् । अशिष्ट । अशिनवम् । अशिष्व । अशिष्वम् ।
अञ्जो ग्रामर्दने । भनक्तीति । इदमि यन नू ञ् ति इति स्थिते 'इनाङ्छोपः' इति नलोप
इति भावः । भङ्क्ताः भङ्गीत्याद्यङ्म् । भारद्वाजनिधमात्पङ्क्ति वेदिति मत्वा आह—
बमक्षिप—बमक्ष्वयेति । भङ्क्तेति । अनिद्विति भावः । मुन पातनेति । 'मुनोऽनवने' इति

१४५६ तुह इति हितायाम् । २५४५ तुणह इम् ७।३।६२॥ तुहः शनमि कृते
इमागमः स्यादलादी विति । तुणेदि । तुयदः । ततर्ह । तहिता । अतुणेट् । हि-
नस्ति । जिहिस । हिहिता १४५७ उन्दी क्लेदने । उनस्ति । उन्ता । उन्दन्ति ।
उन्दाश्कार । औनत् । औन्ताम् । औन्दन् । औनः-औनत् । औनदम् । १४५८
अञ्ज् व्यकिप्रसयकान्तिगतिषु । अन्कि । अञ्क्तः । अञ्जन्ति । आनञ् । आन-

तल् षपयते भुरुक्के । भुजाते ह्यादि । एर इति हितायाम् । भाषा शब्दपत्रः । सेद् ।
दनमि कृते यत्ने तुणह् ति इति स्थिते—तुणह् इम् । 'तुणह्' इति षष्ठी । कृतरनमः
तुहधातोनिर्देशः । 'नाम्बरतस्य' इत्यतः पितृति 'उतो वृद्धिः' इत्यतः इलीति धानु-
वर्तते । फलितमाह—तुहः शनमि कृते इति । मिखादनायादयः परः । 'शनमि कृते'
इत्यनुकौ तु येन नामाप्तिभ्यायेन इमागमेन शनम् बाध्यते, 'सत्यपि सम्भवे बाधनं
भवति' इति न्यायात् । अन्यथा 'माहणेभ्यो दधि वीयताम् । तर्ह कौण्डिण्याय'
इत्यत्र तर्ह्येव दधि न बाध्येत । अमा क्षपु च न बाध्येत, देशभेदेन ठभयसम्भवादिति
भावः । तुणेदीनि । तुयद् ति इति स्थिते इमागमे आद्गुणे तुणेह ति इति स्थिते ढत्व-
धत्वण्टुत्वठलोपा इति भावः । एण्ड इति । तसि शनमि कृते, तुयद् तस् इति स्थिते
तसः अपित्वादिमागमाभावे 'शनसो' इत्यलोपे ढत्वधत्वण्टुत्वठलोपा इति भावः ।
तुंहन्ति । तुणेक्षि । तुण्डः । तुण्ड । तुणेक्षि । तुंक्षः । तुंक्षः । तवर्हेति । ततुहपुः । ततुहिय ।
ततुहिय । तहितेति । सेदिति भावः । तर्हिभ्यात् । तुणेडु-तुण्डात् । तुण्डाम् । तुंहन्तु ।
तुण्डि-तुण्डिद्-तुण्डात् । तुण्डम् । तुण्ड । तुण्डानि । तुण्डाव । तुयहाम । अतुणेदिति ।
कटस्तिपि शमि इम् हल्लयादिकोपः ढत्वजशये इति भावः । अतुण्डाम् । अतुंहन् ।
अतुणेट् । अतुण्डम् । अतुण्ड । अतुयहम् । अतुंक्ष । अतुंक्ष । तुंक्षात् । तुयात् ।
अतर्हीत् । अतर्हियत् । 'हिंसिघासोश्दाइरति—दिनस्तीति । इह दनमि इदित्त्वान्नुमि
च कृते 'रनाञ्छलोपः' इति नुमो ञोप इति भावः । हिंस्तः । हिंसन्ति । दिनस्ति ।
हिंस्यः । हिंस्य । दिनस्मि । हिंस्यः । हिंस्यः । अदिसेति । किति इदिश्वाञ्छलोपो
न । जिहिसपुः । जिहिसिय । हिंसिनेति । सेदिति भावः । हिंसिष्यति । दिनस्तु ।
दिरताम् । हो शनमि नुमि कृते 'रनाञ्छलोपः' इति नुमो ञोपे हेरपित्वेन ङित्वात्
'शनसो' इत्यल्लोपे 'धि य' इति सलोपे, दिग्धि इति रूपम् । दिरतात् । दिनसामि ।
अदिनत् । अदिरताम् । अदिसन् । सिपि र्वा—अदिनः । अदिनत् । अदिरतम् ।
अदिनसम् । अदिरव । दिर्यात् । दिर्याताम् । आशीलिति शनमभावान्नुमेव ।
इदिश्वाञ्छलोपो न । हिंस्यादित्येव । हिंस्यास्ताम् । अदिसीत् । अदिसिष्यत् ।
उन्दी क्लेदने । उन्दन्तीति । उनस्ति । उन्था । उनयि । उन्दा । उन्दायिनि ।
इमादेरचेत्याम् । उन्दिता । उन्दिष्यति । उनत्—उन्तात् । उन्दि । उनदानि ।
कल्याह—मोनदिति । औगताम् । औग्दन् । औनः । औनत् । औनदम् ।

ञ्जिय-भानध्वय । अञ्जा-अञ्जिता । अञ्जिवि । अनजानि । भानङ् । २५४६
 अञ्जे सिचि ७।२।७२। अञ्जे सिचो निरयमिद् स्यात् । आञ्जीत् । २५४७
 तञ्चू सङ्घोचने । तनकि । तञ्जका-तञ्जिता । १५६० अञ्जिगी मयचलनयो ।
 विनकि । विरूक् । 'विज इट्' (६ २५३६) इति क्तिवम् । विविजिय । विजिता ।
 अविनक् । अविजिीत् । १५६१ वृञी वजने । वृणकि । वजिता । १५६२ पृची
 सम्पर्के । पृणक्ति । पपर्चे । इति निचन्ते क्थादिप्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते तनादिप्रकरणम् ॥ ८ ॥

अथ सप्त स्वरितेत । २५६३ तनु विस्तारे । 'तनादिकृञ्म्य ठ' (६ २५६६)
 तनोति । तन्व-तनुवः । तनुते । ततान । तेने । तनु । मतनीत्-अगानीत् ।

श्रीन्द्र । ङन्धात् । ङघात् । अङ्गुधानुः नोपधः कृतपरसवर्गनिर्देशः । ऊदित्वा-
 द्वेद् । अनकीत् । रनमि कृते परसवर्णस्याऽसिद्धत्वात् 'रनाद्यलोपः' इति नकारलोपे
 जस्य कुश्वेन गः, अस्य धावेन क इति भावः । अङ्क इति । नलोपे अङ्गोपे जस्य
 कुश्वेन गः अस्य धावेन कः । रनमो अस्य परसवर्गो छ इति भावः । भृण-चीति । नलो-
 पाऽङ्गोपो । इनमो अस्य परसवर्णो य इति भावः । अनधि । अङ्क्यः । अनजिमि ।
 अन्वय । अङ्गीवोति । इी रनमि धिमावे नलोपाङ्गोपो । जस्य कुश्वेन गकारः अस्य
 परसवर्णो छकार इति भावः । मतजानाति । रनाद्यलोप । आट विस्वाद्ङ्गोपो न ।
 कङ्क्याह-भानयिति । आङ्क्याम् । आङ्गन् । अङ्क्यात् । अङ्ग्यात् । अङ्गे सिचि ।
 'हृङ्ग्यति' इत्यत इदित्यनुवर्तते । ऊदित्वादेव सिद्धे निरयार्थमिदम् ॥ तदाह-मन्त्रे
 रित्वादिना । तञ्चू सङ्घोचने । नोपधः कृतपरसवर्गनिर्देशः । अङ्गुध्वाद्याणि यथायो-
 ष्यमूढानि । श्री विञ्जीति । ओकार इत् । अमित्सु इरितो ग्रहणादर्थं सेद् ।

इति श्रीकामुदेवद्विचित्रविद्या विरचिश्या सिद्धान्तकौमुदीश्याचश्या नामनतोरमाहवावा
 रनम्बिकरणं समाप्तम् ।

अथ ङविकरणधतवो निरूप्यन्ते । सङ्घातुदक्षिद् । 'उदितो घा' इति प्रयोजनम् ।
 तनादिकृञ्म्य ठ । कर्त्रर्थं सार्वधानुक्ते तनादिकृञ्म्य कृप्रश्न कप्रत्यय स्यात् स्वाये
 इत्यर्थे । शपोऽपवादः । तनोति । कप्रत्ययस्य विप्रमाधिरय गुण । तसाद्गी तु छि-
 त्वात्त गुणः । तनुव । सोऽङ्गादेरे कृते 'हृङ्को यण्वि' इति यश् । त-वन्ति । तन्वे-
 पि । तनुयः । तनुय । तनोमि । 'लोपध्यास्याभ्यत्तस्याम्' इत्युकारलोपविक्रममि-
 भ्रेत्याह-तन्वः-तनुव इति । तङ्ग्याह-तनुने इति । तन्वाति । त-वते । तनुपे । त-
 न्वाये । तनुष्वे । तन्वे । तनुवहे-तन्वहे । तनुमहे-तन्महे । तजानेति । तेनसु । तेनि
 य । तेन । तेनिव । तङ्ग्याह-तेने इति । तेनाते । तेनिरे । तेनिरे । तेनापे । तेनिरे ।
 तेने । तेनिषेहे । तेनिमहे । तनिवा । तनिष्यति-तनिरपडे । तनोसु-तनुतात् । तनु-

२५४७ तनादिभ्यस्तथासोः २।४।७६॥ तनादेः सिचो वा लुक्स्यात्तथासोः ।
 याथा साहचर्यादिकवचनतश्चो गृह्यते । तेनेह न । यूपमतिष्ठ—अतानिष्ठ ।
 'अनुदात्तोपदेश—' (सू २४२८) इत्यनुनासिकलोपः । तच्छि अत—अतनिष्ठ ।
 अतयाः—अतनिष्ठाः । १४६४ एणु दाने । सतोति । सनुते । 'ये विभाषा' (सू
 २३१९) । सायात्—सन्वात् । 'जनसन—' (सू २५०४) इत्यात्वम् । असा-
 त-असनिष्ठ । असायाः—असनिष्ठाः । १४६५ चणु हिषायाम् । क्षणोति । क्षणु-
 ते । 'क्षयन्त—' (सू २२६६) इति न वृद्धिः । अक्षणीत् । अक्षत—अक्षणिष्ट ।
 अक्षयाः—अक्षणिष्ठाः । १४६६ चिणु च । उपत्यपनिमित्तो लघूपचगुणः 'संज्ञापूर्वको
 विधिरनिर्याः' (प ९४) इति न भवतीत्याश्रयादयः । भवत्येवेत्यन्ये । क्षिणोति—
 क्षेणोति । क्षेणितासि । क्षेणितासे । अक्षेणीत् । अक्षित—अक्षेणोष्ट । १४६७
 ऋणु गतौ । ऋणोति—अणोति अणुंतः अण्वन्ति । आनयं । आनृणे । अर्णितासि ।

ताम् । तन्वन्तु । 'उठश्च प्राणयात्' इति हेर्लुक् मन्वा आह—उन्वि । तद्भुतात् ।
 तनुतम् । तनुत । तनवामि । तनवाव । तनवाम । अतनोत् । अतनुताम् । अतन्वन् ।
 अतनोः । अतनवम् । अतन्व-अतनुव । तनुयात् । तन्वीत् । तनिपीष्ट । 'अतो ह-
 षाक्षेरिति वृद्धिविकल्पं भवा आह—अतनोत्—अतनोदिनि । अतनिष्टाम् । अतनिष्ठाः ।
 अतनीः । अतनिष्टम् । अतनिष्ट । अतनिष्पम् । अतनिष्प । अतनिष्पम् । वृद्धिपक्षे
 अतानिष्टामित्यादि । अतनिष्पत् । लुङः सञ्ज्ञि प्रथमैकवचने मध्यमपुरुषैकवचने च
 विशेषमाह—तनादिभ्यस्तथासोः । 'गतिस्था' इत्यतः सिच इति 'प्यसत्रियार्थ' इत्यतो
 लुगिति 'विभाषा प्रायेत्' इत्यतो विभाषेति चानुवर्तते । तदाह—तनादेरित्यादिना ।
 एकवचनतश्चो गृह्यते इति । ननु षष्ठादेशपरस्मैपदमध्यमपुरुषबहुवचनतादेशोऽपीत्य-
 र्थं । यूपमिति । लुङ्गि मध्यमपुरुषबहुवचने सिचि वृद्धिविक्षे सञ्ज्ञि, अतनिष्ट—अता-
 निष्टत्यप्र सिचो नार्यं लुङ्गिकल्प इत्यर्थः । तदेव प्रत्युदाहरणमुक्त्वा सूत्रस्योदाह-
 रणवश्यम् प्रक्रियां दर्शयति—मनुदात्तोपदेशेत्यनुनासिकलोप, वञ्चोति । तच्छि प्रथमैकवचने,
 तद्वन्दे मध्यमपुरुषैकवचने यासि च सिचो लुङ्गि 'अनुदात्तोपदेश' इति नकारस्य लोप
 इत्यर्थः । तदाह—अतत—अतनिष्ठेति । अतयाः अतनिष्ठाः इति च । अतनियायामित्यादि
 सुगमम् । षणु दाने । षोपदेशोऽप्यम् । तनुवदूराणि । मसतेति । सिचो लुङ्गपक्षे रूपम् ।
 मसनिष्ठेति । इत् । षष्ठादिपरकस्याऽस्मावादात्त्व नेति भावः । षणुचातुरदुपचः ।
 "वञ्जेऽन्वयुः षण्वीत" इति तैत्तिरीये । चिणु वेति । इदुपचः । अयमपि हिंसाया-
 मित्यर्थः । "वञ्जेऽन्वयुः षिण्वीत" इति शास्त्रान्तरं शापरभाष्ये उदाहृतम् । ननु
 चिणोतीत्यत्र उपत्यपमाधिरय इकारस्य लघूपचगुणः कस्मान्नेत्यत आह—उपत्यप-
 निमित्त इति । ऋणु गतौ । अण्नापि क्षिणुवत् मतभेदात्लघूपचगुणतद्भावो । तदाह—
 ऋणोति—मणोति । एवमप्येऽपि । मण्वन्तीति । 'इको षण्वि' इति यार्थयति भावः ।

आणीत् । आर्त—आर्षिष्ट । आर्षाः—आर्षिष्ठाः । १४६८ तुणु अदने । तुणोति—
तर्णोति । तुणुते—तर्णुते । १४६९ घृणु दीप्ती । कर्ष्य । कर्षुष्ये ।

अथ द्वावजुदासेतो । १४७० वनु याचने । वनुते । ववने । चान्दमते परस्मै-
पयी । वनोति । ववान । १४७१ मनु अवबोधने । मनुते । मेने । १४७२ डु कृ-
कर्ये । करोति । 'अत उत्सावघातुके' (सू २४६७) । कुवेतः । यष् । न भकु-
हुंराम्' (सू १६२९) इति न दीर्घः । कुवंति । २५४८ नित्यं करोतेः द्वाधा
१०८८ करोतेः प्रत्ययोकारस्य नित्य लोपः स्याद्दमयोः परयोः । कुवंः । कुमंः ।
चक्यं । चकृव । कर्ता । करिष्यति । २५४९ ये च द्वाधा१०८८ कन उलोपः
स्नाघादौ प्रत्यये परे । कुर्यात् । आशिषि क्रियात् । कृपीष्ट । अकार्षीत् । 'तना-
दिभ्यः—' (सू २५४७) इति लुकोऽभावे 'ह्रस्वादङ्गात्' (सू २३६६) इति
सिचो लोपः । अकृत । अकृयाः । २५५० सङ्परिग्मां करोती भूपणे द्वा१
२३७८ २५५१ समवाये च द्वा११३८॥ सङ्परिपूर्वस्य करोतेः सुट् स्याद्भूपणे
सङ्घाते चाप्ये । संस्करोति । अलङ्करोतीत्यर्थः । संस्कुंति । सङ्घोमन्तीत्यर्थः ।
सम्पूर्वस्य क्वचिदभूपणेऽपि सुट् । 'संस्कृतं भवा' (सू २२१७) इति शपकात् ।

डु कृष् करी । कीरोति । उप्रत्ययमाश्रित्य प्रकारस्य गुणः । रपरत्वम् । उकारस्य
तु तिपमाश्रित्य गुणः । कृष्व इति । तस्यो कृत्स्नादुकारस्य भ गुणः । कुय कान्ति इति
स्थिते आह—यणिति । 'इको यणचि' इत्यनेनेति शेषः । उकारस्य यणि कुवं अन्ति
इति स्थिते 'इच्छि च' इति दीर्घमाशङ्क्य आह—नभेति । वसि मासि च 'लोपश्चास्या-
न्यतरस्याम्' इत्युकारलोपविकल्पे प्राप्ते—नित्यं करोतेः । 'उतस्य प्रत्ययात्' इत्यनु-
वर्तते 'लोपश्चास्यान्यतरस्याम्' इत्यतः लोपः उच्यते इति च । तदाह—करोतेरिति ।
चकभेति । 'कृष्कृष्' इति नेदिति भावः । अजन्तस्येऽपि कदन्तत्वात् भारद्वाजमतेऽ-
पि नेट् । करिष्यतीति । करोतु-कृष्टतात् । कुरु । करवाणि । कुरुताम् । कुवाताम् । कर-
वै । करवावहै । करवामहै । अकरोत् । अकुरुताम् । अकुरुत । अकुवाताम् । विधिलिङि-
कुरुयात् इति स्थिते—ये च । 'लोपश्चास्यान्यतरस्याम्' इत्यतो लोप इति व्यस्येति चा-
नुवर्तते । अस्वयेत्यनेन पूर्वस्यैव उत इत्युपात्तः सपहासुरयते । 'नित्यं करोतेः' इत्यतः क-
रोतेरित्यनुवर्तते । अद्वाङ्मिः प्रत्ययो यकारेण विशेष्यते. तदादिविधिः तदाह—इष उलोप
इति । आशिषि क्रियादि । 'रिङ् अयामिङ्ङु' इति रिङिति भावः । कृषोष्टेति । 'उष' इति
कित्वाङ् गुण इति भावः । अकार्षीदिति । सिचि वृद्धी रपरत्वमिति भावः । मनु
लुण्स्वाङ् अकृ सू च इति स्थिते 'तनादिभ्यस्तथासोः' इति सिचो लुकि अकृते-
तीर्षे सिच्यति सिचो लुगमाधे तु संकारः अयतेत्यत आह—तनादिभ्य इत्यादि ।
सङ्परिष्याम् । समवाये च । करोतेः सुट् स्यादिति । 'सुट् कापूर्वाः' इत्यतः 'नित्यं करोतेः'

'परिनिविम्यः—' (सू २२७५) इति पः । परिष्करोति । 'शिवादीनां वा—' (सू २३५६) । पर्यन्कार्यत-पर्यन्कार्यति । २५५२ उपात्प्रतियतनधैकृतवाक्या-
 द्याहारेषु च ६।१।१३६॥ उपारकृतः सुट् स्यादेव्येषु । चात्प्रागुक्तयोरर्थयोः ।
 प्रतिपत्तो गुणाधानम् । विकृतमेव वैकृतं विकारः । वाक्यस्याभ्याहारः आकाङ्क्षिते-
 कदेशपूरणम् । उपरकृता कन्या । अलङ्कृतैत्यर्थः । उपरकृताः ब्राह्मणाः । समु-
 दिता इत्यर्थः । एधोदकस्योपरकुरुते । गुणाधान करोतीत्यर्थः । उपरकृतं मुष्के ।
 विकृतमित्यर्थः । उपरकृतं व्रते वाक्याभ्याहारेण व्रते इत्यर्थः । २५५३ सुट्का-
 त्पूर्वः ६।१।१३६॥ 'अडभ्यासव्यवायेऽपि' इत्युक्तम् । समस्कार । 'कात्पूर्वः' इ-
 र्यादि भाष्ये प्रत्याख्यातम् । तथा हि 'पूर्वं धातुरपसर्गो युज्यते' । अन्तरङ्गत्वा-
 त्सुट् । ततो द्वित्वम् । एवं च "ऋतश्च संयोगादेर्गुणः" (सू २३७९) संस्कारतः ।

इत्यतश्च उदनुवृत्तेरिति भावः । प्रागुक्तोरिति । भूषणसमवाययोरित्यर्थः । ननु 'सम्प-
 रिम्याम्' इति सुट् पदद्वयापेक्षत्वात् बहिरङ्गः । 'छिदि धातोः' इति द्वित्वेषु प्रकृति-
 प्रत्ययमात्रापेक्षत्वाद्अन्तरङ्गम् । ततश्च सञ्ज्ञकार इत्यत्र परमपि सुट् चाधित्वा द्वित्वे
 कृते अभ्यासात्प्रागेव सुटि प्राप्ते—सुट् कात्पूर्वः । पठश्चाप्यादे इदं सूत्रम् । 'सम्प-
 रिम्यां करोतौ भूषणे' 'समवाये च' 'उपात्प्रतियतन' इत्यारभ्य 'अनुदात्तं पदमेक्य-
 जम्' इत्यतः प्रागिदमधिकृतं वेदितव्यमित्यर्थः । एवञ्च कात्पूर्वं इत्युक्तेरभ्यासात्
 प्राक् न सुटिति भावः । नन्वेभ्यासेन व्यवधानात्कर्मिद उत्तरखण्डस्य सुट् । संस्क-
 रोतीत्यादौ व्यवयहिते सुट् विधेयविरतायांत्वात् । किञ्च समस्कारोव इत्यत्र अटा व्य-
 वधानात् कथं सुट् । ननु श्रामः कृष्णमक्तः अङ्गमस्कारत्वात् । विकरणान्तरस्यैवाङ्गत्वादि-
 त्यत आह—अडभ्यासव्यवायेऽपीत्युक्तमिति । धातिकमिति शेषः । अटा अभ्यासेन च
 व्यवधानेऽपि सम्पयोर्विम्यः परस्मात् कात्पूर्वः सुटित्यर्थः । श्याशेति । सुट् इत्येवा-
 चिकृतमस्तु 'कात्पूर्वः' इति 'अडभ्यासव्यवायेऽपि' इति च मारित्वस्येव भाष्ये प्रत्या-
 ख्यातमित्यर्थः । तदेवोपपादयितुं प्रतिजानीते—तथा इति । पूर्वं धातुरपसर्गो युज्यते
 इति । 'पश्चात्साधनेनेति शेषः । ततश्च पूर्वोपनिषत्तितघातुपसर्गसम्बन्धनिमित्तकं कार्ये
 पश्चादनुपतिपदात्प्रत्ययसम्बन्धनिमित्तकत्कार्यादन्तरङ्गम् , प्रथमोपस्थितात्वात् ।
 तदुक्तं भाष्ये—'पूर्वं धातुरपसर्गोति कृत्वा घातुपसर्गयोः कार्यमन्तरङ्गम्' इति ।
 तदाह—अन्तरङ्गत्वात्सुट् । ततो द्वित्वमिति । तथा सुटि कृते 'शुक्' इत्यस्य द्वित्वे उरइत्वे
 परस्ये 'दापूर्वाः स्यः' इति रेफसकारयोर्निवृत्तौ अभ्याससुत्वे सञ्ज्ञकारेति रूपसिद्धा
 'कात्पूर्वः' इति 'अडभ्यासव्यवायेऽपि' इति च न कर्तव्यमिति भावः । एवं समस्कारो-
 दित्यत्रापि विकरणान्ताङ्गमकाङ्क्षागमापेक्षया अन्तरङ्गत्वात् प्रथमं सुट् भविष्यतीति
 श्रुत्वा 'अडभ्यासव्यवायेऽपी'त्यन्तो न कर्तव्य इत्युक्तम् । 'पूर्वं धातुरपसर्गोपस्थाश्रयणे प-
 कात्परमप्याह—एवं चेति । उक्तरीत्या अन्तरङ्गत्वात् सुटि कृते संकृ इत्यस्मात्प्रिः

'कृत्स्नम्—' (सू २२९३) इति सूत्रे 'ऋतो भारद्वाजस्य' (सू २२९६) इति सूत्रे च 'कृजोऽमुट इति वक्ष्यम्' (धा ४४०१) । तेन समुदाकारस्येष्ट् । सञ्चस्करि-
व । सञ्चस्करिव । 'गुणोऽर्ति—' (सू २३८०) इति सूत्रे 'नित्यं ह्यर्दति' (सू
२३८७) इति सूत्रात् नित्यम् इत्यनुवर्तते । नित्यं च सयोगादिस्तस्येवर्थात्
सुटि गुणो न । सस्त्रियात् । 'श्रुतश्च सयोगादे' (सू २५२६) इति लिङ्गविचो-
नेष्ट् । 'एकाच उरदेशे—' (सू २२४६) इति सूत्रात् उपदेशे इत्यनुवर्त्य उरदेशो
यः सयोगादिः इति व्याख्यानात् । सस्कृपीठ । समस्कृत । समस्कृपाताम् ।

इति तिङन्ते तनादिप्रकरणम् ।

अथ तिङन्ते क्रयादिप्रकरणम् ॥ ९ ॥

१४७३ इ क्रौम् द्र०पविनिमये । २५५४ क्रयादिभ्य श्ना ३।१।२१० क्रौ-
ष्याति । 'ई इत्यधो' (सू २४९७) क्रीणीत । ईत्वारपूर्वमेरतादेशः । परत्वा-
न्निस्तरवाहन्तरस्रवाञ्च । एवं कस्य अन्नाव । ततः 'श्नाभ्यस्तयोः—' (सू
२४८३) इत्याश्चोपः । क्रीणन्ति । क्रीणीते । क्रीष्याते । क्रीणते । चिक्राय । चिक्रि-
यत् । चिक्रियिष्य-चिक्रेष्य । चिक्रियिष्य । चिक्रियिष्ये । क्रेता । क्रेष्यति । क्रीयात् ।

अतुसि 'ऋतश्च सयोगादेर्गुण' इति गुणे सञ्चस्काररिति सिध्यति । पूर्वं धातु-
साधनेन युज्यते । इत्याधयणे तु चक्रगुरिति परिनिष्ठितस्य समित्युरसर्गोयोगात्सर्गो-
गादित्वाभावाद्गुणस्यासिद्धिरिति भावः । ननु सञ्चस्करिव, सञ्चस्करिव इत्यत्र च
'कृत्स्नम्' इति 'ऋतो भारद्वाजस्य' इति च इग्निषेधः स्यादित्यत्र आह—कृत्स्न-
सूत्रे इत्यादि । मन्वाग्नीषिष्ठि संस्क्रियादित्यत्र 'गुणोऽर्तिसयोगाधोः' इति गुणः कुतो
नेर्यत आह—गुणोऽर्तिरादि । ननु सति संस्कृपीठ इति ब्रिद्धि, समस्कृत समस्कृपा-
ताम् इति लुङि च 'ऋतश्च सयोगादेः' इति इट् कुतो नेर्यत आह—ऋतश्चेत्यादि ।
इति श्रीमहर्षेण विचित्रविद्या विरचितायां सिद्धान्तकौमुदीभ्याख्यायां शालमतीरमाख्ययां छवि-
करणनिरूपणं समाप्तम् ।

अथ श्नादिप्रकरणधातवो निरूप्यन्ते । इ क्रौमिति । क्रयादिभ्य श्ना । क्रत्र्यं साप-
धातुके परे क्रयादिभ्यः श्नाप्रत्ययः स्यात् श्नाद्यर्थे इत्यर्थः । शपोऽपवादः । क्रीयातीति ।
श्नाप्रायसस्य अपित्सासंभातुक्त्वेन छित्वाहीकारस्य न गुण इति भावः । ई इत्यधो
रिति । इच्छादौ विकृति साधंभातुके ईवमिति भावः । क्री ष्या सि इति रियते 'ई इ-
त्यधोः' इति ईवसाशङ्क्य आह—ईत्वारपूर्वमिति । नित्यस्यादिति । अकृते कृते च ईत्वे
मन्वादेशस्य प्रवृत्तेरिति भावः । एवं कस्येति । क्री ष्या झ इति रियते 'आत्मनेपदेश-
णत्वा' इत्यदादेशोऽपि ईत्वारपूर्वमित्यर्थः । तत्र इति । मन्वादेशाद्दादेशाच्च पश्चादि-

आशिपि-स्तीर्षात् । 'लिङ्स्त्रिचो.—' (सू २५२८) इति वेद । 'न लिङि' (सू २५२६) । स्तरीषीष्ट । 'उष्' (सू २३६८) इति किरवम् । स्तीर्षीष्ट । 'सिचि च परस्मैपदेषु' (सू २३९२) इति न दीर्घः । अस्तारीत् । अस्तारिषाम् । अस्त-रीष्ट-अस्तरिष्ट-अस्तीर्षे । १४८४ कृष् हिंसायाम् । कृष्याति । कृषीते । चकार । चकरे । १४८६ वृष् वरणे । वृष्याति । वृषीते । ववार । ववरे । वरिता-वरीता आशिपि 'उदोष्ठ्यपूर्वस्य' (सू २४९४) । वृष्यात् । वरिषीष्ट-वृषीष्ट । अवारीत् । अवारिषाम् । अवरिष्ट-अवरीष्ट-अवर्षे । १४८७ धूष् कर्मणे । धुनाति । धुनीते । दुषविय-दुषोष । दुषुविव । धविता-धोता । 'स्तुमुष्म्या.—' (सू २३८५) इतीट् । अधावीत् । अधविष्ट-अधोष्ट ।

अथ वक्ष्नास्यन्ता परस्मैपदिनः । १४८८ शृ हिंसायाम् । 'शृदृप्रा ह्रस्वो वा' (सू २४६५) इति ह्रस्वपक्षे यञ् । अन्यदा 'ऋच्छस्यताम्' (सू २३८३) इति गुणः । शश्रुतुः—शशरतुः । 'अयुक्तः किति' (सू २३८१) इति निषेधस्य ऋदि-निषमेन वाचः । शशरिच-शभिच । शरिता-शरीता । शशीहि । शीष्यात् । 'अशरिषाम् । १४८९ पृ बालनपूरणयोः । पप्रतु—परतुः । आशिपि पूष्यात् ।

दीर्घविकल्पः । आशिपि स्तीर्षादिति । 'ऋष्' इत्यातो ' इति ह्रस्वे रपात्वे 'हलि च' इति दीर्घः । स्तुषीष्ट इति स्थिते आह—लिङ्स्त्रिचोरिति वेदिति । 'पृतो वा' इति दीर्घवि-कल्पनिषेधसूत्रं स्मारयति—न लिङीति । घृत् इतो दीर्घो नेत्यर्थः । इदमावपथे स्तु-षीष्ट इत्यत्र गुणमाशङ्क्य आह—उषवेति किरवमिति । लिङि परस्मैपदे सिचि अस्ता-रिष्टाम् इत्यत्र 'वृतो वा' इति इतो दीर्घविकल्पे प्राप्ते आह—सिचि वेति । अस्तरीष्ट-अस्तरिष्टेति । 'वृतो वा' इति दीर्घः । अस्तीर्षेति । 'लिङ्स्त्रिचोः' इति इदमावपथे ऋत् इत्ये 'हलि च' इति दीर्घ इति भावः । कृष् हिंसायाम् । चकरे इति । 'ऋच्छस्य-ताम्' इति गुणः । वृष् वरणे इति । अधविषीति । वृष्यात् इति स्थिते 'उदोष्ठ्यपूर्वस्य' इति ऋकारस्य उत्त्वमित्यर्थः, सत्र दन्त्योष्ठ्यपूर्वस्यापि ग्रहणादिति भावः । ऋत् इत्ये रपरत्वे 'हलि च' इति दीर्घ इति धोध्यम् । वरिषीष्ट वृषीष्टेति । 'लिङ्स्त्रिचो' इति वेद । इदमावे 'उष्' इति किरवाद्गुणात्मावे उत्त्वे रपात्वे 'हलि च' इति दीर्घ इति भावः । अवारिषामिति । 'सिचि च' इति इतो न दीर्घ इति भावः । अवरिष्ट-अवरीष्टेति । 'पृतो वा' इति सिचि इतो दीर्घविकल्प इति भावः । दुषविय-दुषोषेति । 'स्वरतिसृति स्यसिधुसृति' इति वेदिति भावः ।

शृ हिंसायाम् । सेट् । शलि शरार । शृ अनुत् इत्यत्र कित्त्वेऽपि 'ऋच्छस्यताम्' इति नित्ये गुणे प्राप्ते आह—शृदृप्रा इति । गुणात्पवादे पाङ्क्तिके इत्ये वृते ऋकारस्य

१४९० घृ घरणे । भरयो इत्येके । १४९१ भृ भरत्ने । भरयोऽप्येके । १४९२ मृ
 हिंसायाम् । मृणाति । ममार । १४९३ दृ विदारणे । ददरतुः-ददरतुः । ददुः ।
 १४९४ जृ वयोदानौ । जृ इत्येके । घृ इत्यन्ये । १४९५ नृ नये । १४९६ कृ
 हिंसायाम् । १४९७ ऋ गतौ । ऋणाति । अराञ्चकार । अरिता—अरीता । आ-
 र्थात् । आर्थाताम् । ईर्थात् । आरीत् । आरिष्टाम् । १४९८ गृ शब्दे । १४९९ ज्या
 वयोदानौ । 'प्रद्विज्या—' (सू २४१२) । २५५६ हलः क्षाष्ठात् । अज्ञावय-
 वाद्दलः परं यत्सम्प्रसारणं तदन्ताङ्गस्य दीर्घः स्यात् । इति दीर्घे कृते । 'प्वादीनां
 ह्रस्वः' (सू २५५८) । जिनाति । जिज्यौ । जिज्यतुः । १५०० री यति-
 रेयणयोः । रेयणं वृकशब्दः । १५०१ ली रजेपथे । 'त्रिभाषा लीयते.' (सू
 २५०९) इत्येजिपथे आत्वं वा । लली—लिलाप । लता—लेता । १५०२ ली
 वरणे । ल्लिनानि । १५०३ प्लो गतौ । वृत् । ज्वादयो वृत्ताः । प्वादयोऽनी-
 त्येके । १५०४ मी वरणे । १५०५ मी मये । भरयो इत्येके । १५०६ क्षीप्
 हिंसायाम् । एषां प्रयाणा ह्रस्वः । षेषास्त्रिन्मते तु न । १५०७ षा अवबोधने ।
 'ज्ञानोर्जा' (सू २५११) जानाति । 'दीर्घनिर्देशसामर्थ्याच्च ह्रस्वः । १५०८
 वन्ध वन्धने । वन्नाति । वधन्धिय-वधन्द । वन्दा । वन्दारौ । भन्त्स्यति ।

यस्यि रेक इत्यर्थः । शशरिय । पृचातुरपि दृघातुवत् । आधिपि पूर्वादिति । 'उद्गोष्ठयपू-
 र्धस्य' इत्युत्त्वमिति भावः । दृ विदारणे । 'दृदप्राम्' इति इत्त्वविकल्पं मत्वा आह—
 ददरतुः-ददरतुरिति । ऋ गतौ । भाषाञ्चरेति । ष्यपदैशिवारेण गुरुमत्प्रदात्तम् । छट्याह-
 षाणादिति । ज्या वयोदानौ । अनिट् । ज्या ना ति इति स्थिते 'प्रद्विज्या' इति सम्प्र-
 सारणे पूर्वरूपे च जिनातीति स्थिते—हलः । द्विगोणे पञ्चम्येषा । हलः परस्वेति
 छम्पते । 'सम्प्रसारणस्य' इति सूत्रमनुवर्तते । अङ्गस्येत्यधिकृतमिहानुवृत्तमावर्तते ।
 एकमवयवपष्ठान्तं हल इत्यत्रान्वेति अज्ञावयवाद्दल इति छम्पते । द्वितीयं तु स्या-
 नपष्ठान्तं सम्प्रसारणेन विशेष्यते । सन्तविधिः । 'द्विगोणे' इत्यतो दीर्घं इत्यनुवर्तते ।
 तदाह—अज्ञावयवास्त्रियादिना । उदाहरणं तु-धीवः, शूनः, जीनः । हल इति किम् ?
 उक्तः उक्तवान् । अज्ञावयवात् किम् ? निरुपम् । तदन्ताङ्गस्येति किम् ? विष्पति ।
 पशामिति । धीध्रीषीयामिरवर्धः । ज्वादय एव पृत्ता , न तु प्वादय इति मते इति भावः ।
 या अवबोधने । सिति जादेशं स्मारयति—ज्ञानोर्जेति । दीर्घनिर्देशेति । प्वादिस्वेऽपि
 आकारोच्चारणसामर्थ्याच्च ह्रस्व इति भावः । वध वन्धने । अनिट् । नोरथः । वन्ना-
 तीति । 'अनिदिताम्' इति मळोप इति भावः । आरक्षान्नियमात्यलि वेदिति मत्वा
 आह—रध-व्य-वन्देति । अदिवाञ्चलोपो न । अनिट्पथे तु 'क्षपस्तयो' इति घस्य-
 थः । वन्देति । सति 'क्षपस्तयो' इति लकारस्य घः । भन्त्स्यतीति । 'पृकाचः' इति

अरनाति । आद्य । १५२४ उ प्रस उच्छे । उकार इत् । प्रस्नाति । उकारो घा-
 त्ववयव इत्येके । उप्रसायकार । १५२५ इय आभीक्ष्ये । पौनःपुन्यं भृशार्थो वा
 आभीक्ष्यम् । इष्णाति । 'तीपसह-' (सू २३४०) इत्यत्र सहिना साहचर्याद-
 कारविकरणस्य तौदादिकस्यैव इपेर्ग्रहणं न तु इष्पतीष्णास्योरित्याहुः । एषिता ।
 वस्तुतस्तु इष्णातेरपि इक्ष्विकस्य उचितः । तथा च वातिकम्—'इपेस्तकारे श्यन्प्र-
 त्ययाःप्रतिषेधः' (वा ४४३५) इति । १५२६ विष विप्रयोगे । विष्णाति । वैष्ठा ।
 १५२७ पुष १५२८ प्लुष स्नेहनेवनपूरणेपु । पुष्णाति । प्लुष्णाति । १५२९ पुष
 पुष्टौ । पोषिता । १५३० मुष स्तेभे । मोषिता । १५३१ खच भृतप्रादुर्भावे ।
 भृतप्रादुर्भावेति कान्तोत्पत्तिः । खञ्जाति । वान्मोषमित्येके । २५६२ च्छ्वोः
 श्छनुनासिके च ६।४।१६॥ सतृक्कस्य छस्य वस्य च क्रमात् श् ऊट् पता-
 यादेशो स्तोऽनुनासिके कौ मलादौ च क्छति । खौनाति । च्छाय । खञ्जिता ।
 शानचः परत्वादृष्टि कृते हलन्तराभावात् शानच् । १५३२ हेठ च । घुरम् ।
 हेठ्णाति । १५३३ मह उपादाने । स्वरितेत् । 'प्रदिष्या-' (सू २४१२) । गृ-

षः । भय भोजने । भाशेति । द्विहरत्वाऽभावात् लुडिति भावः । एष आभीक्ष्ये । तासि
 'तीपसह' इति इक्ष्विकस्यमाशाह्वय आह—तीप सहेत्येति । सहेति शपा निर्देशवलेन
 भौवादिक एव सद्घातुरत्र निर्दिष्टः । तत्साहचर्यात् तौदादिकस्यैव इपेर्ग्रहणम्, उका-
 रविकरणत्वसामान्यादिति भावः । इपेस्तकारे श्यन्प्रत्ययादिति । श्यन् प्रत्ययो यस्मा-
 दिति ष्टुमीदिः । श्यन्विकरणपठितादिपेस्तकारे परे 'तीपसह' इति विचिन्तयिष्ये ।
 इष्णातेस्तकारे इक्ष्विकस्यः फञ्जिष्ठ इति भावः । पुष प्लुषेति । आद्यो दीर्घोपधः । पुष
 पुष्टौ । पोषितेति । अनिट्सु श्यन्विकरणस्यैव पुषेर्ग्रहणादयं सेडिति भावः । 'पुषादिष्-
 तादीरपथ श्यन्विकरणपुषादेरेव ग्रहणाद् न । खच भृतप्रादुर्भावे । भतिकान्तोत्पत्तिरिति ।
 दशममासाहो उत्पत्तियोग्यस्य पकादशादिमासादिपुनरुत्तिरित्यर्थः । खञ्जातीति । नश्य
 रञ्जुवेन च इति भावः । वान्मोष्यमिति । 'खच भृतप्रादुर्भावे' इत्येवं दृग्पोष्टयान्तमेके
 पठन्तीत्यर्थः । च्छ्वोः श्छनुनासिके च । च्छ्व च अनयोर्ह्रस्वात् पष्ठीद्विवचनम् । उका-
 रात्प्राक् तुक्कः रञ्जुवेन चकारस्य निर्देशः । 'श्ट' इति ष्टेदः । श् ऊट् अनयोः समाहा-
 रण्ण्णात् प्रथमा । उकारेण किमल्लोः बिहतीत्यनुवर्तते । तदाह—सतृक्कस्य इत्यादि ।
 यथा विरनः प्ररनः, विच्छवातोः प्रच्छवातोश्च औष्यादिके नक्षत्राद्ये अन्तरङ्गत्वात्
 'छे च' इति तुक्कि कृते सति सतृक्कस्य छस्य शकार आदेशः । उकारस्य ऊटमुदाहरवि-
 खौनातीति । ए ष्मा ति इति स्थिते षकारस्य ऊट्, टकार इत् 'पत्येचप्युट्सु' इति
 वृद्धिरिति भावः । खौनीतः । खौनन्तीत्यादि । खञ् ना हि इति स्थिते 'हलः शनरया-
 नञ्शौ' इति शाननादेशमाशह्वय आह—शानचः परत्वादिति । हेठ वेति । हेठ्यादुरपि

यान्तेभ्य 'प्रातिपदिकाद्वावर्षे-' (ग सू २०३) इत्येव सिद्धे तेषामिह ग्रहणं प्रपञ्चायम् । चुरादिभ्यस्तु स्वार्थे । 'पुगन्त-' (सू २१८६) इति गुण । 'सनाद्यन्ता-' (सू २३०४) इति घातुत्वम् । तिप्शवादि गुणायदेशौ । चोरयति । २५६४ णिचञ्च १।३।५४ । यिञन्तादात्मनेरदं स्यात्कर्तृगामिनि क्रियाफले । चोरयति-चोरयते । चोरयामास । चोरयिता । चोर्यात् । चोरयिष्येत् । 'यिभि-' (सू २३११) इति चञ् । 'यौ चङि-' (सू २३१४) इति ह्रस्व । द्वित्वम् । 'ह्लादिः शेष' (सू २१७६) । 'दीर्घो लघो' (सू २३१८) इत्यभ्यासदीर्घः । अचूचुरत्-अचूचुरत । १५३५ चिति स्मृत्याम् । चिन्तयति । अचिन्तयत् । चिन्त इति पठितव्ये इदित्करणे निच पाक्षिकत्वे क्लृप्तम् । तेन चिन्तयात्, चिन्त-

कस्मिन्वर्षे इत्याकाङ्क्षायामाह-चूर्णान्तेभ्य इति । सत्यादिभ्य चूर्णान्तभ्यो द्वादश-भ्य करोत्याचष्टे इत्याद्यर्थे 'प्रातिपदिकाद्वावर्षे बहुलम्' इति षष्यमाणेन सिद्धमे-वार्थनिर्देशनमित्यर्थः । ननु तेष्वेव सिद्धत्वादिह चूर्णान्तानुक्रमं व्यर्थमित्यत आह-तेषामिह ग्रहणं प्रपञ्चायमिति । नच तेष्यः स्वार्थे एव निजिबधिरित्त्विति वाच्यम्, स-त्यस्य तु कृष्णापुक् निपात्यते । सत्य करोति 'सत्यापयति' इत्यादि भाष्यविरोधा-दिति भावः । नामघातप्रकरणे सत्यादिचूर्णान्तानुदाहरणानि मूल एव स्फुगीमविषय-न्ति । चुरादिभ्यस्तु स्वार्थे इति । अर्थान्तरस्थाऽनिदशादिति भावः । अत्र 'घातोरेका-चः इत्यतो घातोरेषनुवर्तते । चुरादिभ्यो घातुभ्यो निजिति फलितम् । तस्यैव निच आहंघातुक्त्व सिध्यति । अन्यथा घातोरेति विहितत्वाभावादाहंघातुक्त्व न स्यादिति बोध्यम् । तदाह-पुगन्तेति गुण इति । निचि कृते चुर इ इति स्थिते षिच आहंघातुक्त्वात्सिन्नु चकाराहुकारस्य 'पुगन्तलघुपधस्य' इति गुण इत्यर्थः । षिच-ञ् । 'अनुदात्तङित' इत्यत आत्मनेर्दमिति 'स्वरितञितः' इत्यतः कर्त्तृनिर्वाये क्रिया-फले इति चानुवर्तते । प्रथमपहणेपरिभाषया यिञन्तादिति कल्पत । तदाह-यिञ्-जादित्याग्निः । चोरयति । चोरयिष्यति । चोरयिष्यते । चोरयतु । चोरयताम् । अ-चोरयत् । अचोरयत । चोरयत् । चोरयेत् । आशीर्लिङि परस्मैपदे आह-चोर्वादिति । 'जेरनिटि' इति षिणोप इति भावः । आशीर्लिङि आत्मनपदे आह-चोरयिष्येति । शुद्धमाह-यिञ् स्यादि । दीर्घो लघोरिति । 'सन्वस्युनि' इति सन्वदावधिपमत्वादिति भावः । चिति स्मृत्याम् । चि नयतीति । इदित्त्वाग्नुमि यिञन्तासिद्ध व्यपत्तिरिति भावः । ननु इतिदहरणं मांस्तु प्रजिदाज्ञापवात् चिन्त स्मृत्याम् ह्येवोक्त्याम् । नच नलोपनिवृत्त्यर्थमिदित्त्वमिति वाच्यम् । चिन्तयति, चिन्तयामास इत्यादौ षिचः विद्यमानत्वादेव नलोपस्याऽप्रसक्ते । नच यिञ्भावे आशीर्लिङि चिन्त्यादिति कस्यचिद्वारे यकि चिन्त्यते इत्यत्र च नलोपनिवृत्त्यर्थमिदित्त्वमिति शक्यम् । चुरादि-षिचो नित्यत्वेन निच विना कबलात् चिन्त्यात्, चिन्त्यते इति प्रयोगस्य शक्य-

त इयादौ नलोपो न । चिन्तति । चिन्तेत् । एतच्च शापक सामान्यापेक्षमि-
त्येके । 'अत एव हल्-' (सू २२६०) इत्यत्र श्रुतिकृता, अगाथ । जगणतुः इत्यु-
दाहृतत्वात् । विरेपापेक्षमित्यपरे । अत एव 'आ घृपाद्वा' (ग सू २०२) इत्य-
स्य न वैयर्थ्यम् । १५३६ यत्र रुकोचे । यन्त्रयति । यन्त्र इति पठितुं शक्यम् ।
यस्तु इदित्वरस्याद्यन्त्रतीति माषवेनोक्तं तच्चिन्त्यम् । एव कुद्रितत्रिभन्निधु । १५३७
स्फुटि परिहासे । स्फुटयति । इदित्करस्यात्स्फुटति । स्फुटि इति पाठान्तरम् ।
स्फुटयति । १५३८ लक्ष दर्शनाद्भयो । १५३९ कुद्रि अनृतभाषणे । कुन्द्रय-
ति । १५४० लड उपसेवायाम् । लाडयति । १५४१ मिदि स्नेहने । मिन्दयति-
मिन्दति । १५४२ ओ लाडि उःसेपयो । ओलण्डयति-ओलण्डति । ओकार इदि-
त्येके । लण्डयति-लण्डति । उकारादिरयमित्यन्ये । उण्डयति । १५४३ कज
अपवारणे । कल इत्येके । १५४४ पीड अवगाहने । पीडयति । २५६५ भ्राज-
भास्रभाषदीपजीवमोलपीडामन्यतरस्याम् ७।४।३॥ यथाशुपधाया ह्रस्वो

ज्ञापमाणत्वादित्यत आह-चि तेषादि । हेनेति । पाञ्चिकत्वेनेत्यर्थः । यथाच कदाचित्
चिन्त्यात्, चिन्त्यत्वे इति प्रयोगस्य सत्त्वात् तत्र नलोपनिवृत्त्यर्थमिदित्करणमिति
भावः । ननु तथापि यत्र नलोपप्रसक्तिस्तत्रैव चि-त्यात्, चिन्त्यत्वे इत्यत्र जिञ्जिक्-
स्य स्यात् ननु चिन्ततीत्यादौ, शपा अपवधानेन तत्र नलोपस्याप्रसक्ततेरित्यादाह्य
शापकमिदं चिन्तधातुसामान्यापेक्षमित्यभिप्रेत्योदाहरति-चिन्तति । चिन्तेदिति । ज्ञाप-
कमिदं सुरादिस्वसामान्यापेक्षमिति मरान्तरमाह-एत-चेति । ज्ञापकस्य सुरादिस्वसा-
मान्यापेक्षत्वे वृद्धसममितिमाह-अत-केति । ज्ञापकस्य चितिधातुमात्रविषयत्वे यथाधा-
तो. चौरादिकस्य जगणतुरित्युदाहरणानुपपत्तिः स्पष्टेवेति भावः । विशेषापेक्षमिति ।
चितिधातुमात्रविषयमित्यर्थः । इदमेव मतं युक्तमित्याह-मत-येति । सर्वस्यापि सुरा-
देष्विञ्जिक्स्य सति 'आ घृपाद्वा' इति कतिपयसुराद्यन्तर्गणपठितार्ता जिञ्जिक्स्यवि-
धिष्वैवर्थ्यमिति भावः । यत्र रुकोचे । यन्त्रयतीति । अकारस्य उपधात्वाऽभावात् वृद्धिः ।
अयन्त्रदिति । अकारस्य गुरुत्वादलघुत्वादिषुपरिवृत्त्याऽभावात् सन्धिद्वावाऽभावात्
इत्त्वदीर्घो न । एवमग्रेऽपि सयोगान्तघातूनां ज्ञेयम् । पठितुं शक्यमिति । नलोपाऽभा-
वस्तु इदित्वरस्य न फलम्, नकारस्य उपधात्वाऽभावादेव नलोपस्याप्रसक्तेरिति
भावः । तच्चिन्त्यमिति । यन्त्रयात् इत्ययिजन्ते सत्यपि नकारस्य अनुपधात्वादेव लोपा
ऽप्रसक्तस्या इदित्वरस्य प्रयोजनरऽभावादिति भावः । एव 'कुद्रि अनृतभाषणे' 'तत्रि
कुट्टुवधारणे' 'मत्रि गुप्तभाषणे' इति सुरादौ पठित्वमाणत्वादि इदित्त्वं स्वकर्मं शक्य-
मित्यर्थः । लड उपसेवायाम् । लाडयतीति । णिचि अत उपधावृद्धिः । एवमग्रेऽपि ज्ञे-
यम् । अलोकादत् । पीड अवगाहने । भास्रभास । 'यो अष्टुपुपधाया ह्रस्व'

वा स्याच्चरूपरे णौ । भर्षीपिडत्-अभिषीडत् । १५४५ नट अवरस्पन्दने । अ-
 स्तन्दनं नाटयम् । १५४६ अथ प्रयत्ने । प्रत्याने इत्येके । १५४७ वच संयम-
 ने । वाचयति । वच इति चान्नः । १५४८ पू पूरणे । पारयति । दीर्घोच्चारणं
 णिचः पाक्षिकत्वे लिङ्गम् । तद्धि सेट्कत्वात् । एवंच पृष्ठातिपिपतिभ्यां, परिता,
 परीता इत्यादिषिद्धावधि, परति-परतः इत्यादिषिद्धिः फलम् । १५४९ ऊर्जं बल-
 प्राणनयोः । १५५० पत्न परिग्रहे । १५५१ वर्णं १५५२ चूर्णं श्रेणो । वर्णं वर्णने
 इत्येके । १५५३ प्रथ प्रख्याने । प्राययति । 'नान्ये मितोऽहेतो' इति वक्ष्यमाण-

संते । तदाह—भवामिनि । निरये उपधाइस्वे प्राप्ते विकल्पोऽयम् । इस्वपथे लघुपर-
 क्तत्वास्तन्वाजादभ्यासदीर्घ इत्यभिप्रथय आह—भर्षीपिडदिति । अत्र उत्तरखण्डे इस्वः,
 पूर्वखण्डे तु दीर्घः । इरवामावपथे तु लघुपरकत्वाऽभावात् सन्वत्त्वविरहान्नाऽभ्या-
 सदीर्घ इति मन्वा आह—भर्षीपिडदिति । अत्र उत्तरखण्डे दीर्घः पूर्वखण्डे इस्वः । नट
 अवरस्पन्दने इति । अवरस्पन्दनं नाटयम् । नाटयति । अनोनटत् । अथ प्रयत्ने । प्रथ-
 यति । अत्रिप्रथत् । सन्वत्त्वविधौ अनेकहृत्वव्यवधानेऽपि लघुपरत्वं न विद्वन्वते,
 'अरसृदूयो' इति इस्वापवादस्य अत्रस्य विधानाद्विहात् । अन्यथा 'अप्रप्रथ'-
 दित्यादौ अनेकहृत्वव्यवधानात् लघुपरत्वाऽभावादेव इस्वाऽप्रसक्त्या किं तेन । पू पूरणे ।
 अनु इस्वात् एवार्थं घातुनिर्दयत्वम् । तावत्तैव पारयतीत्यादिसिद्धेः । न च णिज-
 भावपथे परिता परिष्वतीभ्यश्च इदं दीर्घोच्चारणम्, अदन्तावे अमिट्कावाप्रसङ्गा-
 दिति वाच्यम्, सुरादिष्विचो नियत्येन ततो णिजभावस्त्व दाऽभ्यन्नायमायत्वदित्यत
 आह—दीर्घोच्चारण णिचः पाक्षिकत्वे लिङ्गमिति । 'पृष्ठातो' इति शेषः । णिचः पाक्षि-
 कत्वे तु परितेत्यादौ परितेत्यादिवारण्याय दीर्घोच्चारणमर्थवदिति भावः । अनु इस्वान्त-
 र्हेऽपि परितेत्यादौ इट् कुतो न स्यादित्येव आह—तद्धि सेट्कत्वात् । हि यतः तत्
 दीर्घोच्चारणं परितेत्यादौ सेट्कत्वायम् अदन्तरथे तु इण् न स्यात्, 'ऊर्द्धन्तो' इत्य-
 नि कारिकासु अदन्तस्य पर्युदात्तेन अदन्तस्याऽनिट्कत्वाच्चगमादिति भावः । अनु
 पृष्ठातोः णिचः पाक्षिकत्वात्पक्षस्य किं फलम् । श्वाविकरत्तुविकरणपरित्याग्यानेव
 पृष्ठातुम्बो परितेत्यादिसिद्धेरित्यत आह—एवं चेति । उत्तरस्या पृष्ठातोः णिचः
 पाक्षिकत्वे ज्ञापिते सतीत्यर्थः । पारयति । परतीति । 'हृदोऽयपूर्वस्य' इत्युत्वं तु न
 भवति, पराम्भो गुणशुद्धिभ्यां वाचादिति भावः । ऊर्जं बलेति । 'सन्वत्त्वुनि' इति
 सूत्रं द्वेषा व्याख्यातं प्राक् । तत्र चकि 'न रदा' इति नियेष्टात्, 'णि' इति णिजन्त-
 स्य द्विजे उत्तरखण्डे चहूपरे णौ लघोरभावात् प्रथमभ्यासयाने अत्रयासरय तपाविध-
 लघुपरकत्वविरहात् सन्वत्त्वविरहाऽभ्यासदीर्घं, औजिजत् । द्वितीयव्याख्यानं तु
 चहूपरे णौ चहृत् ऊर्जं इत्येतत् तदीयस्याभ्यासरय चहमादाय वा णिचं लुप्तमादाय
 वा लघुपराकावाद्भ्यासस्य दीर्घः, औजिजत् । पूर्वमेव एवभावीयकेषु दृश्यम् । अथ

त्वात्वात्त्व मित्त्वम् । २५६६ अत्स्मृदृत्वरप्रथमप्रदस्तस्त्वश्याम् ७।५।६५॥ ए-
 यामभ्याश्चकारोऽन्तादेशः स्याच्चरूपरे शौ । इत्वापवादः । अत्रप्रथयत् । १५५४
 पृथ प्रक्षेपे । पर्यवति । २५६७ उर्जत् ७।५।७॥ उपधाया श्रुचर्णस्य स्थाने श्रु-
 रस्याद्वा चरूपरे शौ । इतरात्प्रवादः । अत्रोच्यत्-अपरर्षत् । पथ इत्येके । पा-
 थयति । १५५५ पथ्य सम्बन्धने । सम्बन्धयति । अससम्बत् । १५५६ शम्ब च ।
 अशशम्बत् । शम्ब इत्येके । १५५७ भस अदने १५५८ कुट्ट छेदनभस्मनयोः ।
 पूरये इत्येके । कुट्टयति । १५५९ पुट्ट १५६० चुट्ट अस्वीभावे । १५६१ अट्ट १५६२
 पुट्ट अनादरे । अट्टयति । अयं दोषः । अट्टवस्यासिद्धत्वात् 'नन्दाः—' (सू-
 २४४६) इति निषेधः । आट्टित् । १५६३ लुण्ठ स्तेये । लुण्ठयति । लुण्ठति
 इति 'लुठि स्तेये' इति भौवादिकस्य । १५६४ यत् १५६५ रवठ असस्कारागत्योः ।

प्रस्थाने । प्रथयतीति । गिचि उपधाश्रुद्धिरिति भावः । नन्वस्य घटादिछत्रेण मित्त्वा-
 द्भ्रंशः स्यादित्यत आह—नान्ये इति । चुरादिपञ्चक्यतिरिक्तचुरादियु मित्त्वनिषे-
 धादिति भावः । घटादिकस्य तु मित्त्वाद्भेदगुणमिच्छति 'प्रथयतीत्येव भवति । न च
 चौरादिकस्यैव मित्त्वायं घटादावनुशासः किं स्यादिति वाच्यम्, आन्ये मितोऽहे-
 तो' इति निषेधादित्यलम् । अत्स्मृ । अभ्यासस्येति । 'अत्रशौषोऽभ्यासस्य' इत्यतस्त-
 दनुवृत्तेरिति भावः । चरूपरे शौविति । 'सम्बद्धगुणि' इत्यतः चरूपरे श्रुचनुवर्तते ।
 चरूपरो यस्मादिति बहुमीहिः अन्यपदायंस्तयर्थाग्निरवेति भावः । इत्येति ।
 'सन्वत्तः' इति ह्रस्वस्यापवाद इत्यर्थः । अत्रप्रथदिति । अत्र अस्वविद्यामादेव-
 सन्वत्त्वविधौ अनेकह्रस्ववधानेऽपि लघुपरकत्वमिति विज्ञायते । अन्यथा येन ना-
 क्यवधानन्यायात् एकह्रस्ववधानस्यैवाग्रयात् अत्र सन्वत्त्वविरहादेव ह्रस्वाऽप्रवृत्त्या
 किं तेन । संयोगे परे गुरुत्वान्नाभ्यासदीर्घः । पृथ प्रक्षेपे । श्रुदुपघः । पर्यवतीति ।
 गिचि लघुपञ्चगुणः । रपरत्वम् । उर्जत् । 'श्रु' इत्यस्य 'अ'रितिषष्ठ्यन्तं रूपम् ।
 'शौ चरूपपञ्चायाः' इत्यनुवर्तते । 'जिप्रतेर्वा' इत्यतो वेति । तदाह—उपधाया इति ।
 ननु श्रुकारस्य श्रुकारविधिव्यर्थं इत्यत आह—ररातामपवाद इति । 'कृ संश्रुने' ।
 'अचीकृतत्' इत्यादौ 'उपधायाश्च' इति इत्थे रपरत्वे इर् प्राप्तिः, 'अमीश्रुजदित्यत्र तु
 'श्रुजेर्द्विः' इत्यार् प्राप्तिः । प्रकृतपृथधातो तु चलि मिलोपे प्रत्ययलक्षणैर्न गिचमा-
 श्रित्य लघुपञ्चगुणे रपरत्वे अर् प्राप्तिः, तेषामपवाद इत्यर्थः । अथोच्यदिति । गिचमा-
 श्रित्य प्राप्ते गुण्यं भाषित्वा श्रुकारे, द्वित्वे, उरदत्त्वे, हलादिश्लेषे, सन्वत्त्वादित्ये,
 दीर्घे, रूपमिति भावः । अपपर्यदिति । श्रुत्वाऽभावपक्षे 'द्विवचनेऽची'ति निषेधात् गु-
 ष्यात्प्राक् द्वित्वे उदात्ते हलादिश्लेषे श्रुकारस्य गिचमाश्रित्य गुणे रपरत्वे अपपर्यदि-
 त्यत्र लघुपरकत्वाऽभावेन सन्वत्त्वविरहादिश्रुदोर्घं नेति भावः । अट्ट कुट्ट अनादरे ।
 अयं दोष इति । अट्टागुणित्यर्थः । दकारस्य दुरात्पर्याम्या निवृत्त इति भावः । दोष-

श्वठि इत्येके । १५६६ वृजि १५६७ पिजि हिंसाबलादाननिषेतनेषु । वृजयति ।
 रिजयति । इदिरररयात् वृजति । पिजति । वृज पिज इति केचित् । लजि लुजि
 इत्येक । १५६८ पिस गतौ । पिसयति । पिसति इति वृ शपि गतम् । १५६९ पा-
 न्त्व सामप्रयोगे । १५७० श्वल्क १५७१ बल्क परिभाषणे । १५७२ षिह स्नेह-
 ने । स्फिट इत्येके । १५७३ स्मिट अनादरे । अघोपदेशत्वात् षः । अस्मिमतत् ।
 षिह् अनादरे इत्येके । हिस्वस्मावयवेऽचरितार्थत्वापिणञन्तात् । ह्माययते ।
 १५७४ श्लिष श्लेषणे । १५७५ पमि गतौ । पन्ययति-पन्यति । १५७६ पिच्छु
 कुट्टने । १५७७ छुदि संवरणे । छन्दयति-छन्दति । १५७८ श्रण दाने । प्राये-
 श्यायं विपूर्वं । विधाययति । १५७९ तड आघाते । ताडयति । १५८० खड
 १५८१ खडि १५८२ कडि भेदने । खाडयति । खण्डयति । कण्डयति । १५८३
 कुडि रक्षणे । १५८४ गुडि वेष्टने । रक्षणे इत्येके । कुठि इत्यन्ये । अवकुण्ठयति-
 अवकुण्ठति । गुठि इत्यन्ये । १५८५ खुडि खण्डने । १५८६ वटि विभाजने ।
 वहि इत्येके । १५८७ मडि मूषायां हर्षे च । १५८८ भडि कक्ष्याये । १५८९
 छुदं वमने । १५९० पुस्त १५९१ बुस्त आदरानादरयोः । १५९२ चुद संचो-
 दने । १५९३ नक्क १५९४ चक्क नाशने । योपदेशलक्षणे पर्युदस्तोऽयम् । प्र-
 षकयति । १५९५ चक्क १५९६ चुक्क व्ययने । १५९७ च्ल शौचकर्मणि ।
 १५९८ तल प्रतिष्ठायाम् । १५९९ तुल उन्माने । तोलयति । भत्तुलत् । कथं
 तुलयति तुलना इत्यादि । 'अत्रुलोपमाभ्यां' (सू ६३०) इति निपातनादा-

परवस्य प्रयोजनमाह—इत्यस्तेति । तथा च द्वकारं विहाय टि इत्यस्य द्वित्वे आद्-
 टित् इति सिध्ते दस्य दुत्वे चत्वे च 'आद्वित्' इति रूपमिष्टं सिध्यति । स्वाभा-
 विच्छेदोपघाते वृ 'न न्नाः' इति निषेधाऽभावात् टकारद्वयसहितस्य ष्यन्तस्य द्वित्वे
 हलादिशोभेणाऽभ्यासे प्रथमतकारस्य अनित्यत्वात् आदिद्विति अनिष्टं रूपं स्यादिति
 भावः । षिह् अनादरे । ननु 'जिघ्रशेषोऽथ्यात्मनेपदसिद्धेः क्रिमर्थं हिंकरणमित्यत
 आह-शित्र-नात्तिति । तद्धेतोः । अर्कभिमिप्रायेऽपि पक्षे जिज्ञन्तादात्मनेपदार्थं
 हिंकरणमिति यावत् । ननु कृतेऽपि हिंकरणे जिज्ञन्तस्य हिंस्वामावात् कथमुक्त-
 प्रयोजनत्वात् इत्यत आह—हिंस्वस्य अवयवे चरितार्थत्वादिति । ष्यन्तावप्ये षिह्
 घातौ तिरश्च व्यर्थम्, तस्य षिच विना प्रयोगाऽभावात् । तस्यैव अवयवे अथ हिंस्वं
 ष्यन्तादेव कार्यं साधयतीत्यर्थः । समासवत् इति । जिघ्रि वृद्धौ आपादेणे स्मापि इति
 ष्यन्तावल्यस्तिपि शपि गुण्याऽयादेशाविति भावः । अस्मिन्मयत् । तुल उन्माने । कथं
 मिति । लूपचगुणप्रसङ्गादिति भावः । तुलनेति । 'ष्यासधन्धो मुच्' इति भावः । स-

दन्तस्य तुलाशब्दस्य सिद्धौ ततो षिच् । १६०० कुल उत्क्षेपे । १६०१ पुल म-
 हस्वे । १६०२ चुन समुच्छ्राये । १६०३ मूल रोहये । १६०४ कल १६०५
 विल क्षेपे । १६०६ विल भेदने । १६०७ तिल स्नेहने । १६०८ चल भृतौ ।
 १६०९ पान रक्षये । १६१० लूप द्विषायाम् । १६११ शुक्क माने । १६१२
 शर्प च । १६१३ घुट छेदने । १६१४ घुट सञ्चूर्णने । १६१५ षडि १६१६
 पश्चि नाशने । पण्यति-न्यदति । पशयति-पंशति । १६१७ यज १६१८ मार्गं
 सप्तकारण्योः । १६१९ शुक्ल अतिस्पर्शने । १६२० चपि गत्याम् । चम्प-
 यति-चम्पति । १६२१ क्षपि चान्याम् । क्षम्पयति-क्षम्पति । १६२२ क्षत्रि कृ-
 ष्ट्नीवने । १६२३ श्वर्त गत्याम् । १६२४ श्वभ्र च । १६२५ ह्य मिच्च ।
 अय ज्ञाने शापने च वर्तते । २५६८ मितार्ता ह्रस्वः ६।३।६२॥ मितामुपचाया
 ह्रस्वः स्याण्णौ परे । ज्ञायति । १६२६ यम च परिवेषये । चान्मिच् । परि-
 वेपयामिह वेष्टनम् । न तु भोजना, नापि वेष्टना । यमयति च-द्रम् । परिवे-

माश्रये—अतुलोपमाश्रयमिति । आदन्तस्येति । तुलघातोर्ण्यन्तारपचाक्षि निपातनात्
 गुणभावे स्त्रोत्वे तुलाशब्दः आदन्तः । ततः 'तत्करोति तदाश्रये' इति णिचि ह्रस्व-
 श्वात् टिकोत्वे तुळि इति ण्यन्तारलक्षित्वात् युचि च 'तुलयतो'ति 'तुलने'ति च रूप-
 म् । आकारलोपस्य 'अधः परस्मिन्' इति स्थानिबन्तान्न गुण्य इति भावः । नन
 मार्गेति । माजयति । मार्गंयति । अद्वा मार्गंति न चात्वन्तरम् । अत्रघातुमार्गं सं-
 रकारे गतौ चेत्यर्थः । ह्य मिच्चेति । ह्यघातुण्यिच क्षमते, मितसंज्ञकत्वेषर्थः । मितव-
 कार्यमागिति वा । घातुपाठे अर्थनिर्देशाऽभावाद्वाह—यमयति । 'अच्छ स्त्रीत्साया'-
 मितवश्च ज्ञाने 'श्लेषञ्च नुक्स्याशायां क्षीरस्यमान' इत्यत्र ज्ञापने च प्रयोगदर्शनादिति
 भावः । मितार्ता ह्रस्वः । 'ऊदुपचाया शोहः' इत्यतः उपचाया इति 'दोषो णो' इत्यतः
 याविति चानुवर्तते । तदाह—मितामुपचाया इत्यादिनाः ह्यपटीति । णिचि उपघातुद्वौ
 ह्रस्व इति भावः । यम च परिवेषणे । चान्मिदिति । इति अनुकृष्यते इति शेषः । यम-
 घातुः परिवेषणे णिचि क्षमते, मितकार्यमाकृ चेत्यर्थः । मितसंज्ञक इति वा । परिवेषण-
 मिह वेष्टनमिति । 'परिवेषस्तु परिधिः' इति कौशादिति भावः । न तु भोजनमिति ।
 भुजेर्हेतुमण्यन्तात् खियामित्यधिकारे 'ण्यस्यग्र्यो युच्' क्लीवात् क्लीकात् । 'भो-
 जने'त्येव क्वचित्पाठः । भोजतुः पात्रे भोजयद्दोषोपकल्पनामिह न परिवेषणमित्यर्थः ।
 भोजनार्था यमेहेतुमण्यन्तरप अमन्तरवादेव मितवसिद्धेरिति भावः । परिवेष्टन इत्यर्थ
 इति । अनेन ह्य परिवेषण्यन्तात्पुटि परिवेषण्यग्रद्व इति सूचितम् । नच वेष्टनेऽ-
 ष्यये यमेरमन्तरवादेव सिद्धे मितवविधिर्न्यर्थ इति वाच्यम् । 'न कम्पयितव्याम्'
 मितवप्रतिषेधप्रकरणस्ये 'यमोऽपरिवेषणे' इति घटाद्यन्तर्गणसूत्रे अपरिवेषणे

एत इत्यर्थः । १६२७ चह परिकल्पने । चश्यति । अचीचहत् । कपादी व-
 च्यमाप्यस्य तु अदन्तत्वेनाग्लोपित्वादीर्घसन्वद्भावात् न । अचचहत् । चप इत्ये-
 के । चनयति । १६२८ रह त्यागे इत्येके । अरीरहत् । कपादेस्तु अररहत् ।
 २५२६ वज्र प्राणने । वलयति । १६३० चिञ् चयने । २५६८ चिस्कुरो-
 र्यौ ६।१।४४ ॥ आत्वं वा स्यात् । २५७० मतिहोऽग्लोपित्वादीर्घमा-
 स्यात्तां पृञ्चौ ७।३।३६ ॥ एषा पुक् स्थाण्यौ । चयमति—चययति । जि-
 त्करणसामर्थ्यादस्य णिञ्चिक्कल्पः । चयते । प्रणिचयति—प्रनिचयति । 'नान्ये मितोऽ-

इति पयुंदात्तेन भोजनतोऽन्यत्र वेष्टनेऽर्थे मित्वनिषेधस्य प्राप्तौ मित्त्वप्राप्त्यार्थत्वात्
 'यमोऽपरिवेषणे' इत्यत्र परिवेषणशब्देन भोजनाया एव विवक्षितत्वेन वेष्टने यमेभि-
 त्वनिषेधस्य प्रसङ्गात् । अत एव. 'यमिभोजनातोऽन्यत्र न मि'दिति शक्यतां मू-
 क्ता । भोजनायां तु 'यमोऽपरिवेषणे' इति मित्वनिषेधविधौ भोजनायाः पयुंदात्ता-
 देव तत्र मित्वनिषेधाऽभावाद्भ्रमन्तात्वादेव मित्त्वप्राप्तेरिह सुरादौ परिवेषणशब्देन
 वेष्टनमेव विवक्षितं ननु भोजनेत्यास्तां तावत् । चह परिकल्पने इति । इत आरभ्य
 'चिञ् चयने' इत्येतत्पर्यन्तं चोपनुवर्तते । अतस्तेषां मिश्रात् णिचि इत्येव । 'तदाह—
 चश्यतीति । नन्वनेनैव सिद्धे अग्रे सुराद्यन्तर्गणे कथादावस्य पाठो व्यर्थ इत्यत आह-
 कथादाविनि । 'कथादयः अदन्ता' इति वक्ष्यते । तस्माद्विचि अग्लोपे चह्यती-
 त्यादौ अलोपस्य स्थानिष्वत्वाद्घृष्टयभावे मित्त्वाद्भ्रमत्वे च न विशेषः । तथापि अ-
 दन्तात् चठि णौ अग्लोपे सति अग्लोपित्वाया सन्वत्सदीर्घपोरभावे 'अचचह' इति
 रूपमस्ति कश्चमित्यर्थः । चप इत्येके इति । 'चह परिकल्पने' इत्यस्य स्थाने 'चप' इ-
 त्येके पठन्तीत्यर्थः । 'रह त्यागे' इत्येके इत्यपि तथैव व्याख्येयम् । एवञ्च शपादिषु
 पञ्चसु चहघातुः चपघातुः रहघातुर्वा अन्यतमस्तृतीयः, अठवातुश्चतुर्थः, चिञ्घातुः
 पञ्चमः, इति श्रुत्या शपादिपञ्चानां मतत्रयेऽपि पञ्चत्वात् शपादिपञ्चकत्वस्य न विरो-
 धः । 'रह त्यागे' इत्यस्यापि कथादिपाठकृत्माह—कथादेस्तु अररइदिति । अदन्तत्वेन
 अग्लोपित्वाच्च दीर्घसन्वत्त्वे इति भावः । यत् प्राणने । च इत्यनुवृत्त्या मिश्रस्यानु-
 कर्षणाद्भ्रमत्वं भावा आह—पठयतीति । विस्कुरोर्षौ । 'आदेच उपदेशे' इत्यतः आदिति
 'विभाषा लीयते' इत्यतः विभाषेति धानुवर्तते इति भावाद्येयं पूरयति—प्राक् वा
 स्यादिति । चिञो णिचि भावे चा इ इति स्थिते—मतिहा । मति ही ष्टो री कन्यो
 दमापी आत् एषा इह्यात् पक्षी । 'पुक् यौ' इति छेदः । तदाह—एषां पुक् स्थाण्यौ
 इति । पुकि ककार इत्, ङकार उच्चारणार्थः किरवाइत्तावधयः । चाप् इ इति स्थिते
 चेत्यनुवर्त्य मित्त्वस्यानुकर्षणेन मित्त्वाद्भ्रमत्वे चपि इत्यस्मात्किञ्चोरी परिनिष्ठितमा-
 ह—चययतीति । आरवाऽभावपक्षे त्वाह—चययतीति । चेषिचि वृद्धौ आयादेशे मित्-
 त्वाद्भ्रमत्वात् इति भावः । ननु चिञ्घातोऽरिह जिक्करणं व्यर्थम्, प्यन्तात् 'णिच-

हेतौ' (ग सू १९८) अहेतौ स्वार्थे णिचि श्वादिभ्योऽन्ये मितो न स्युः । तेन
 शमादीनाममन्तत्वप्रयुक्तं निश्चय न । १६३१ षट् नलने । १६३२ मुस्त सञ्जा-
 ते । १६३३ खट्ट संवरणे । १६३४ षट् १६३५ स्किट् १६३६ चुवि द्विवापाम् ।
 १६३७ पुल संघाते । पूर्ण इत्येके । पुण्य इत्यन्ये । १६३८ पुंस अमिबर्धने ।
 १६३९ टकि बन्धने । टङ्कयति-टङ्कति । १६४० धूस कान्तिकरणे । धूसयति ।
 दन्त्यान्तः । मूर्धन्यान्त इत्येके । तालन्यान्तः इत्यपरे । १६४१ कीट घर्णे । १६४२
 चूर्णं सकोचने । १६४३ पूज पूजयाम् । १६४४ अर्कं स्तवने । तपने इत्येके ।
 १६४५ शुठ आलस्ये । १६४६ शुठि शोषणे । शुयठमति-शुयठति । १६४७ जुट
 प्रेरणे । १६४८ गज १६४९ मार्जं शब्दायो । गाजयति । मार्जयति । १६५०
 मर्चं च । मर्चयति । १६५१ घृ प्रखवणे । खावणे इत्येके । १६५२ पचि विस्तारव-
 चने । पचयति । 'पचते इति व्यक्तार्थस्य शपि गतम् । १६५३ तिज निशाने ।
 तेजयति । १६५४ कृत संशब्दने । २५५१ उपधायाश्च ७।१।१०३। धातोः-
 पधामृतस्य ऋत इत्यात् । रपरत्वम् । 'उपधायां च' (५ २२६५) इति दीर्घः ।
 कीर्तयति । 'अर्कं' (सू २५६७) अचीकृतत्-अचिकीर्तत् । १६५५ वर्ष

इत्थं इत्येव उभयपदसिद्धेः । धौरादिकल्प्याश्च मितं ष्यन्तत्वेन चयति चयते इति षेष्-
 लस्याप्यन्तस्य शान्दश्लोपमाणशब्दादित्यत आह—मिक्करणसामर्थ्यादिति । एवञ्च मि-
 जमावपधे उभयपदार्थमिह मिक्करणमर्थवदिति भावः । 'शोषे विमापाऽकृष्णादी' इति
 कत्वविकसर्पं मत्था आह—प्रणिचयति प्रनिचयति इति । 'नाग्ये मितोऽहेतौ' इति सुरा-
 दिगणसूत्रम् । अहेताविति षडेदः । 'हेतुमति च' इति सूत्रेण विहितो षिष् हेतुशब्देन
 विवक्षितः । स न भवतीत्यहेतुः स्वार्थेण च । स हिमन्परे इति लभ्यते । हिमपेक्षया
 अन्ये इत्याकाङ्क्षायां इतः प्राक् पठितशुवादिधिजगतेऽम् इति लभ्यते तदाह—अहेतो
 स्वार्थे णिचोत्पत्तिना । अहेतावित्यस्य क्याक्यानं स्वार्थे णिचोति । तेनेति । शुपादि-
 चिअन्तध्यतिरिक्तशुरादीनां मित्वनिषेधेनेत्यर्थः । अमादीनामिति । 'शम आकोचने'
 'अम हीगे' इत्यादीनामग्रे सुरादी पठिष्यमाणानामित्यर्थः । अमन्तत्वेति । 'जनीकृ-
 ष्वनमुरजोऽमन्ताश्च' इत्यमन्तत्वनिमित्तकमित्यर्थः । कृत संशब्दने । उपधायाश्च ।
 'कृत इत्यातो' इत्यनुवर्तते । तदाह—धानोरित्यादिना । अचि 'अर्कं' इत्युपधाया-
 श्चरवधे आह—अचीकृतदिति । उपधाया अस्त्वे कृत इत्यस्य द्वित्वे उरदरे लघुपर-
 तथा सन्वत्वादिष्वे 'दीर्घो लघोः' इति दीर्घ इति भावः । अस्त्वाभावपधे आह—
 अचिकीर्तदिति । कृत इत्थे रपरत्वे 'उपधायां च' इति दीर्घं कीट् इत्यस्य द्वित्वे इत्था-
 दिष्वेपे अम्यासदस्ये इत्यमिति भावः । लघुपरकत्वाभावेन सम्बन्धावविषयत्वाऽमा-
 धायाभ्यासदीर्घः ।

छेदनपूरणयोः । १६५६ कुवि आच्छादने । कुम्बयति । कुमि इत्येके । १६५७
 लुवि १६५८ तुवि अदर्शने । अर्दने इत्येके । १६५९ वृक्ष व्यक्षाया वाचि । वृत्र
 इत्येके । १६६० चुटि छेदने । १६६१ इल प्रेरणे । एलयति । एलिलत् । १६६२
 मस म्लोच्छने । १६६३ म्लोच्छ अव्यक्षाया वाचि । १६६४ सू १६६५ बहं
 हिंसायाम् । केचिदिह गर्जं गर्दं शब्दे, गर्भं धमिकाङ्गुयाम्, इति पठन्ति । १६६६
 शुदं पूं निवेतने । १६६७ जसि रक्षणे । मोक्षणे इति केचित् । जसयति-जंसति ।
 १६६८ ईड स्तुती । १६६९ लमु हिंसायाम् । १६७० पिडि सङ्घाते । १६७१
 डप रोपे । डट इत्येके । १६७२ डिप चेपे । १६७३ इडुप समुच्छ्राये ।

आ कुस्मादात्मनेपदिनः । 'कुस्मान्नो वा' इति वक्ष्यते । तमभिव्याप्ये-
 त्यर्थः । अकर्तृगामिपलायमिदम् । १६७४ चित सञ्चेतने । चेतयते । अचीचि-
 तत । १६७५ दशि दंशने । दंशयते । अददशत । इदित्वाणिजभावे दंशति ।
 आकुस्मीयमात्मनेपदं शिचसन्नियोगेनैवेति व्याख्यातारः । नलोपे सज्जिहाहचर्याद्
 म्वादेरेव महणम् । १६७६ दसि दर्शनदंशनयोः । दंसयते-दसति । दस इत्यप्ये-
 के । १६७७ डप १६७८ डिप सङ्घाते । १६७९ तत्रि कुटुम्बधारणे । तन्त्रयते ।
 चान्द्रास्तु धातुद्वयमिति मत्वा कुटुम्बयते इत्युदाहरन्ति । १६८० मत्रि गुप्तपरिभाष-
 यो । १६८१ एपश प्रहणसंश्लेषणयोः । १६८२ तर्जं १६८३ भर्त्सं तर्जने । १६८४
 बस्त १६८५ गन्ध अर्दने । बस्तयते गन्धयते । १६८६ विष्क हिंसायाम् ।
 हिष्क इत्येके । १६८७ निष्क परिमाणे । १६८८ लल ईप्सायाम् । १६८९ वृण
 सङ्घोचे, १६९० तृण पूरणे । १६९१ अण्य आशाविशङ्कयोः । १६९२ शठं इला
 घायाम् । १६९३ दक्ष पूजायाम् । १६९४ स्यम वितर्के । १६९५ गूर उद्यमन ।
 १६९६ शम १६९७ लक्ष आलोचने । 'नान्ये मितः-' इति मिश्रनिषेधः । शम
 यते । १६९८ कुत्स अवक्षेपणे । १६९९ कुट छेदने । कुट इत्येके । १७०० गल
 सवणे । १७०१ मल आमयदने । १७०२ कूट आप्रशने । अक्षतादने इत्येके ।

*आकुस्मादात्मनेपदिनोऽपि आह-मिदमिदं विति मत्वा आह-तमभिव्याप्येति । ननु 'शिचक्ष' इति सिद्धे आत्मनेपदविधानं व्यर्थमित्यत आह-मकर्तृगामिति । ननु 'दशि दंशने' निजभावे दंशति इति कथम् । आकुस्मीयत्वेन निजभावेऽपि सङ्घो, दुर्वारत्वादिभ्यश्च आह-अकुस्मीयमिति । 'दंशसञ्चस्वर्जा शशि' इति नलोपमात्राङ्गुय आह-नलोपे सज्जिति । एपश प्रहणेति । अपरपशत । 'भर्त्समृश्वर' इति भग्न्यासस्य भर्त्सं इत्या-
 पवादः । गूर सपमने । अयं दीर्घोपधः । गूरयते । तुदादौ तु 'गुरी उद्यमने' इति ।
 इत्योपधः । दिवादौ तु 'गुरी गुरी हिंसारयोः' इति दीर्घोपध म्येति केचित् ।

१७०३ कुट्ट प्रनापने । १७०४ वड्नु प्रभ्रम्भने । १७०५ वृष शक्तिवन्धने । श-
क्तिवन्धन प्रभननसामर्थ्ये, शक्तिवन्धश्च । धर्षयते । १७०६ मद् नृभियोगे ।
मादयते । १७०७ दिवु परिकृजने । १७०८ गृ विशाने । गारयते । १७०९ विद
चेतनाख्याननिवासेषु । वेदयते ।

सत्तायां विद्यते ज्ञाने वेत्ति विन्दते विंचारणे ।

विन्दते विन्दति प्राप्ती श्यन्नुक्तरनश्रौषिर्दं क्रमात् ॥

१७१० मान स्तम्भे । मानयते । १७११ यु जुगुप्सायाम् । यावयते । १७१२
कुस्म नाम्नो वा (ग सू १९६) । कुस्म इति घातुः कुरिसतस्मयने वर्तते ।
कुस्मयते । अचुकुस्मत । अयत्रा कुस्म इति प्रातिपदिकम् । ततो घात्वर्थे निष् ।
इत्याकुस्मीयाः ।

१७१३ चर्चं अक्षयने । १७१४ वुक भयणे । १७१५ शब्द उपसर्गादा-
विष्कारे च । आङ्गापणे । प्रतिशब्दति । प्रतिभ्रुत्तमाविष्करोतीत्यर्थः । अनुपसर्गा-
च्च । आविष्कारे इत्येव । शब्दयति । १७१६ कण्य निमीलने काण्यति । 'श्री
वहश्रपघाया ह्रस्वा' (सू २३१४) 'काण्यदीनां वा' (वा ४६१३) इति विक-

ह्रस्वोपध इत्यन्ये । विद्वधातोर्धभेदे विकरणभेदे संगृह्णाति—सत्ताया विषये इत्यादि-
इकोकेन । कुस्म नाम्नो वा । गण्यसूत्रम् । कुस्मेति पृथक्पदं अविमक्तिष्म् । तदाह—
कुस्म इति घातुरिति । 'कुरिसतस्मयने वर्तते इति शेषपूर्णे' इत्यादिनादिति भावः ।
कुस्मयते इति । आकुस्मीयवाद्कतुंगोऽपि कत्रे आत्मनेपदम् । 'आकुस्मादात्मनेपदिन'
इत्यत्र आहमिबिधाविषयाश्रयणादिति भावः । अचुकुस्मतेति । उकारस्य गुरुत्वात् अ-
भ्यासस्य छयुररकत्वाऽभावाच्च सत्रत्वमिति भावः । 'नाम्नो वेत्त्यंशं व्याचष्टे—
अयतेति । नाम प्रातिपदिकं, तस्माद् व्यञ्जयतीत्यर्थः । तच्च प्रातिपदिकं कुस्मश-
ब्दात्मकमेव गृह्णाते, प्रत्यासत्त्वात् । तथाच कुस्मेति घातोः कुस्मेति प्रातिपदिकाद्
मिजिति फलितम् । सत्र घातोः निष्ः स्वार्थिकत्वमभिप्रेत्य प्रातिपदिकाद् निधि
विशेषमाह—एव इति । तस्माद् प्रातिपदिकादित्यर्थः । घात्वर्थे इति । करोतीत्यर्थे
आचष्टे इत्यर्थे वेत्त्यर्थः । न च 'तत्करोति तदाचष्टे' इत्येव प्रातिपदिकात् विष् सिद्ध
इति वाच्यम्, 'आकुस्मादात्मनेपदिनः' इत्यात्मनेपदनिपमार्त्तत्वात् । इत्याकुस्मीयाः ।

अब्द उपसर्गादिति । उपसर्गात्परः शब्दघातुः आविष्कारे वर्तते इत्यर्थः । अनुपस-
र्गात्वेति । अनुपसर्गात्परोऽपि शब्दघातुः विषं छभते इत्यर्थः । 'आविष्कारे' इत्यस्यै,
वाञ्जुपूर्त्यर्थे पृथगुक्तिः । 'शब्द आविष्कारे चेश्वरेठावयेकोक्ते अनुपसर्गात्पणेऽपि
स्वात् । तदाह—आविष्कारे इत्येवेति । काण्यदीनामिति । इदं वार्तिकं 'आजमासमाह'
इति सूत्रे भाषे पठितम् । 'कायि हाणि भाणि आधि द्वेदि छोपचः पद् काण्यदीपः'

उच्यते । अचीकणत्-अचक्रायत् । १७१७ जमि नाशने । जम्भयति-जम्भति ।
 १७१८ वृद्ध करणे । सदयति । असुषुदत् । १७१९ जसु ताडने । जाषयति-
 जषति । १७२० पथ बन्धने । पाशयति । १७२१ अम रोगे । आमयति ।
 'नान्ये मित-' इति निषेधः । अम गन्धादौ यपि गतः । तस्मादेतुमणौ 'न क-
 म्यमिचमाम्' इति निषेधः । आमयति । १७२२ चट १७२३ स्फुट भेदने । विक्रासे
 शशपो स्फुटति-स्फोटते इत्युक्तम् । १७२४ घट सञ्चयते । घाटयति । 'हृन्व
 र्याम्' (म सू २००) । नवगणयामुक्ता अपि हृत्पर्या स्वार्थे षिच लभन्ते
 इत्यर्थः । १७२५ दिवु मर्दने । उदित्वाद्भवतीत्यपि । १७२६ अर्ज प्रतिपन्ने ।
 अयमर्था-न्तरेऽपि । इ-यमर्जयति । १७२७ धुषिर् विशब्दने । घोषयति । 'धुषि
 रविशब्दने' (सू ३०६३) इति सूत्रे 'अविशब्दने' इति निषेधाद्विक्रान्नादन्तिमोऽ-
 स्य षिच । घोषति । इरित्वाद्ब वा । अधुषत्-अधोषीत् । ययन्तस्य तु अजुषु

इति भाष्यम् । अचीकणदिति । इस्त्वत्पक्षे लघुपरत्वाद्भ्यासस्य सम्वावमिति भावः ।
 शशपेरिति । शिविकरणे, शम्बिकरणे चेत्यर्थः । इ-त्यपरिचेति । गणसूत्रमिदम् । हन
 हिंसागर्भोरिति हनधातोर्हिंसा गमन धार्ये । एतदयका य धातव भ्वादिषु नवसु
 गणेषु पठिताः ते सर्वेऽपि सुरादौ पठिताः प्रत्येतस्या इत्यर्थः । ततश्च तेभ्य स्वार्थ
 षिचपि पक्षे भवतीति फलितम् । तदाइ-नवगणयामि/यामि । िवु मर्दने । उदित्वा
 रिति । उदित्कारणम् । 'उदितो वा' इति वावायामिहृद्विकल्पार्थम् । छाया देवित्वा ।
 इडभावे ऋत् । इडि तु 'न कश्चा सेट्' इति कित्त्वनिषेधात् गुण इति ऽस्यति । अस्य
 निरयण्यन्तस्ये सति षिचा अत्रहितत्वेन कश्चायामिहृद्विकल्पस्यैव अप्रसक्तद्विकरण्य
 ष्यर्थे सत् ज्ञापयति अस्य दिवुधातो विविशकल्प इतीति भावः । धुषिर् विशब्दने ।
 विशब्दने शब्देन स्वाभिप्रायाविक्रमस्य प्रतिज्ञान च । भ्वादौ त्वर्थे धातुरविशब्दना
 र्थक पठितः । घोषयतीति । शब्देन स्वाभिप्रायमाविक्रमोतीत्यर्थः, प्रतिज्ञानात् इति
 वा । लिङ्गादिति । इग्निपेधप्रकरणे धुषिर् अविशब्दने' इति सूत्रम् । अविशब्दनायं
 कात् धुषधातो निष्ठायामिणन स्वादिस्यर्थः । यथा धुण रज्जु' । प्रसारितेत्यर्थः ।
 अविशब्दने इति किम् ? भवधुषित वाक्यम् । प्रतिज्ञातमित्यर्थः । अत्र विशब्दनायं
 क्वाङ्गिणपक्ष इति सिद्धिः । तत्र विशब्दनायं कस्य धुषधातो धारादिकत्वेन ण्य
 ऽवशानियमाणिषा ष्यवधानात्तत्र परा निष्ठा नास्त्येवेति इग्निपेधे विशब्दनेपयु
 दासो ष्यर्थः सन् चौरादिकत्वात्स्य विशब्दनायं कस्य धुष षिचो विकल्प गमयति ।
 एवञ्च 'अत्रधुषितं वाक्यं' मित्यत्र चौरादिकधुषेविशब्दनायस्य निष्ठायाम् इग्निपेधो
 नेति भाष्य स्पष्टम् । इरित्वाद्बेति । 'षिचमात्रपक्षे' इति शेषः । ननु इरित्वाद्ब
 षिविकल्पे सिद्धे 'धुषिर्विशब्दने' इति इग्निपेधसूत्रे 'अविशब्दने' इति पर्युदासस्य
 निविशकल्पशापरत्वात्प्रत्ययस्त्वेषो भाष्ये ष्यर्थ इति चेत्, न-अत्र एव भाष्यादिति

पत् । १७२८ आठः क्रन्द सातये । भौवादिकः क्रन्दघात्राढानाघर्षं उक्तं िस
 एवाहपूर्वो षिच लभते सातये । आक्रन्दयति । अन्ये तु आहपूर्वो धुपिः क्रन्दसा
 तये' इत्याहुः । आधोपयति । १७२९ लस शिल्पयोगे । १७३० तसि १७३१ मूर
 अलङ्कारये । अरतसयति-अरतसति । भूययति । १७३२ अहं पूजायाम् । १७३३
 ज्ञा नियोगे । आशपयति । १७३४ मज विधायने । १७३५ शृघु प्रसहने । अ
 शशयत्-अशीशृषत् । १७३६ यत निकारोपस्कारयो । १७३७ रक १७३८ लग
 आस्वादाने । रघ इत्येके । रग इत्यन्ये १७३९ अन्तु विशेषये । अञ्जयात् । उ-
 दित्त्वमिह्विकल्पायम् । अत एव विभाषितो षिच् । अञ्जति । एव शृघुनमुपशृती
 नामपि बोध्यम् । १७४० लिगि चित्रीकरणे । लिङ्गयति-लिङ्गति । १७४१ मुद
 ससर्गे । मोदयति सक्नुन्धुतेन । १७४२ प्रस धारणे । प्रश्ये प्रत्येके । धारणे इ
 त्यन्ये । १७४३ उप्रस उञ्छे । ऊदारो घात्ववयव इत्येके । नैत्यन्ये । प्रासयति ।
 उघ्राशयति । १७४४ मुच प्रमोदने मोदने च । १७४५ वष स्नेहञ्छेदापहरणेषु ।
 १७४६ चर सशये । १७४७ च्यु सहने । हसने च इत्येके । च्यावयति । च्युस
 इत्येके । च्योसयति । १७४८ मुवोऽवकञ्चने । अवकञ्चन मिथीकरणमित्येके ।
 चिन्तनमित्यन्ये । भावयति । १७४९ कृपेभ कल्पयति ।

'आ स्वद सकर्मकात्' (ग सू २०१) । स्वदिमभिव्याप्य सम्भवत्कर्मस्य

एवाऽभावविज्ञोनात् । एवच 'धुपिर् विरुद्धने' इत्यत्र धुपिरित्यस्य इका निर्देशमा
 धित्य प्रथमान्तरमेवाग्रयणीयम् । 'इरित्वाद्द्वे'ति मूलं तु भावविरोधाद्दुपयमेवे-
 यास्ता तावत् । अ क क्रन्द सातये इति । आठ परः क्रन्दघात्रः आहानसातयेऽर्थे
 षिच लभते इत्यर्थः । यद्वा 'आठ इत्यन्तर धुपिरित्यनुवर्तते । 'क्रन्दसातये' इत्य-
 र्थनिर्देश । तदाह-अ ये त्विति । लस शिल्पयोग इति । कौशले इत्यर्थः । तसि भूयेति ।
 अत्र तसिः प्रायश्च अवपूर्वः । तदाह-अरतसयतीति । ज्ञा नियोगे इति । आहपूर्वः ।
 तदाह-भाषापयतीति । आदन्तरात् पुक् । अजिज्ञपत् । यत निवारणे । ताडक्याऽन्त-
 र्यादिः । यतो वा मैषो वा नकार । यातयति । अयीयत् । अन्तु विशेषणे इति ।
 व्यावर्तने इत्यर्थः । उदित्त्वमिह । 'उदितो वा' इत्यण्यन्तात् कर्थायामिह्विकल्पार्थ-
 मित्यर्थः । ण्यन्तात् णिच् । अद्वयानात् इहविकल्पस्य न प्रसक्तिरिति भावः ।
 न-वस्य निव्यण्यन्तरादण्यन्तावम् असिद्धमित्यत आह-अत एवेति । च्यु सहने
 इति । च्यावयेति । अनुष्यवत् । मुवोऽवकञ्चने इति । अवकञ्चनसृष्टेर्भूषातोर्णिच् स्या
 दित्यर्थः । कृपेत्वेति । अवकञ्चनवृत्तेः कृपः णिच् इत्यादित्यर्थः । कल्पयतीति । 'कृपो
 षिच्' इति छत्वम् ।

। आस्वदः सकर्मकादिति । आठमिविधौ । तदाह-स्वदिमभिव्याप्येति । अत्र 'एवद

एव भिच् । १७५० प्रस प्रइयो । प्रासपति फलम् । १७५१ पुप घारये । पोष-
यत्यामरणम् । १७५२ दल विदारणे । दालयति । १७५३ पट १७५४ पुट
१७५५ झट १७५६ तुजि १७५७ मिजि १७५८ विजि १७५९ लुजि १७६०
मजि १७६१ लधि १७६२ त्रिषि १७६३ पिषि १७६४ कुषि १७६५ दधि १७६६
कुषि १७६७ घट १७६८ घटि १७६९ वृहि १७७० वर्ह १७७१ बरह १७७२
गुन १७७३ घूप १७७४ त्रिञ्ज १७७५ चीव १७७६ पुम १७७७ लोक १७७८
लोच १७७९ षद १७८० कुप १७८१ तर्क १७८२ वृत् १७८३ वृधु भाषार्याः ।
पाटयति । पोटयति । लोटयति । तुञ्जयति । वृञ्जति । एवं परेषाम् । घाटयति ।
घपटयति । २२७२ नाग्लोपिशास्त्रदिताम् ७।४।२॥ षिञ्च्यग्लोपिनः शास्तेः
श्रुदितां चोपधाया ह्रस्वो न स्याच्चरूपरे यौ । अलुलोकत् । अलुलोचत् । वर्त-
यति । वर्धयति । उदित्वात्, वर्तति । वर्धति । १७८४ रुट १७८५ लजि
१७८६ अजि १७८७ दधि १७८८ मृषि १७८९ रशि १७९० शीक १७९१
रुषि १७९२ नट १७९३ पुटि १७९४ जि १७९५ चि १७९६ रधि १७९७ लधि
१७९८ ग्रहि १७९९ रहि १८०० महि च । १८०१ लडि १८०२ तड १८०३
नच च । १८०४ पूरी आप्यायने । ईदित्वं निष्ठायामिपिनषेधाय । अत एव षि-
ञ्वा । पूरयति—पूरति । १८०५ रुज हिषायाम् । १८०६ श्वद आस्वादाने ।
स्वाद इत्येके । अस्तिस्वदत् । दीपेस्य स्वधोपदेशत्वात् अस्तिस्वदत् ।

आस्वादाने' इत्यस्य अकर्मकत्वादाह—सम्भवत्कर्मस्य इति । इदं आरभ्य आस्वदीयाः
सकर्मकाः । अस्तिस्वकर्मकः । १३ पुटति । एकस्त्रिंशत् धातवः । आद्याश्चष्टान्ताः ।
आषट्ठितीयौ पवर्गप्रथमादौ । चतुर्था एकादश इदित्वा । त्रिसिपिती इदुपधौ ।
अदुपधावित्येके । षोडशसप्तदशाविदितौ । अलुलोकत्, अलुलोचत् इत्यत्र
उपधादस्य प्राप्ते—नाग्लोपि । 'यौ बहुयुपधायाः' इत्यनुवर्तते । णावित्यावर्तते ।
एकमालोपिन इत्यत्राश्वेति । द्वितीयं तु निषेधे पानिमित्तम् । तदाह—षिञ्च्यग्लोपिन
इत्यादि । अलुलोकदिति । क्रुदिवाः आग्लोपीति निषेधेन उपधादस्वामाधे सति षयुप-
रकत्वाभावात्प्राप्त्यासदीर्घ इति भावः । उदित्वादिति । 'वृत् वृधु' इत्युदित्वं 'उदितो
वा' इत्यण्यन्तात् षट्ठायामिड्विकल्पामेम् । ष्यन्तासु षिञ्चा ष्यवधानात् नेह्विक-
ल्पप्रसङ्गः । अतो षिञ्चिकल्पो विज्ञायते इति भावः । पूरी आप्यायने । इपिनषेधा-
येति । अण्यन्तात् षट्ठायामिपिनषेधार्थमीदित्वम् । ष्यन्तासु षिञ्चा ष्यवधानाद्-
प्रसङ्गः । अतो षिञ्चिकल्पो विज्ञायते इत्यर्थः । श्वदधातुः धोपदेशः । तदाह—
अस्तिश्वदिति । आदेशसकारत्वात्तः । अस्यासेऽकारस्य संयोगपरकत्वेन गुरुत्वा-

'आ घृणाद्वा' (ग घृ २०२) । इत् ऊर्ध्वं विभावितण्यो घृषघातुमभिध्या-
 प्य । १८०७ युज १८०८ पृच सयमने । योजयति-योजति । ज्योषीद् । पचं-
 यति-पचति । पचिता । अपचोत् । १८०९ अर्चं पूजायाम् । १८१० यह मर्षणे ।
 साहयति । 'स एवाय नाग सहति कलमेन्य परिभवम्' । १८११ ईर क्षेपे ।
 १८१२ ली प्रवीकरणे । लाययति-लयति । लेता । १८१३ वृजी वर्जने । वर्ज-
 यति-वर्जति । १८१४ वृम् आवरणे । वारयति-वरति-वरते । वरिता-वरीता ।
 १८१५ ञ् वयोदानौ । जायति-जरति । जरिता-जरीता । १८१६ ञि च ।
 प्राययति-अयति । श्रेता । १८१७ रिच विभोजनसम्पन्नयो । रेचयति-रेचति ।
 रेका । १८१८ शिप असर्वोपयोगे । शेषयति-शेषति । शेषा । अशिषत् । अय
 विपूर्वोऽतिशये । १८१९ तप दाहे । तापयति-तपति । तप्ता । १८२० तृप
 वृष्टौ । 'सदीपने' इत्येके । तर्पयति-तर्पति । तर्पिता । १८२१ छृदी सदीपने ।
 छुर्दयति-छुर्दति । छुर्दिता । छुर्दिप्यति । 'सेऽतिञि—' (सू २५०६) इति
 विकरणे न । साहचर्यात्तत्र रीत्यादिकस्यैव ग्रहणात् । चूर्णयति इत्यसदीपने
 इत्येके । चर्पयति । छुर्पयति । १८२२ दमी मये । दर्मयति-दर्शति । दर्मिता ।

आऽभ्यासदीर्घः । दीर्घवर्धनः । दीर्घमध्यम्यत्वेत्यर्थः । अक्षोपदेशत्वादिति । इत्य-
 मध्यम्यस्यैव स्वरेः योपदेशोऽपि परिगणनादिति भावः । इत्यास्वदीपः ।

भाषादेति । गद्यसुत्रम् । विभावितण्येति । विकल्पितभिष्ठा । प्रत्येतदभ्या-
 इत्यर्थः । आहभिध्यासाविति मत्वा आह—घृषघातुमभिध्याप्येति । यिजभाषपक्षे
 आह—अथोष्ठीदिति । अर्चं पूजायामिति । अयमनुदासोदिति दाकटायन । अवर्तते ।
 अवर्तते । अल्प्य स्वादौ पाठः अनापः । अनेनैव सिद्धा । अथ परस्मैपदायें अवादाध्व-
 पाठ इति वाच्यम्, स्वादौ तस्याप्यारम्भनेपदायताया शाब्दायनसम्भवेन माध-
 वोक्तेः । एवमत्रयानामाद्यधीयाणां स्वादौ परस्मैपदिषु पाठः प्रामादिक एवेवाह ।
 ली प्रवीकरणे लाययतीति । लीकोरिति नुक् नु न, लासाहचर्यात् हेतुमग्याधेवाऽस्य
 प्रवृत्ते । लेतेति । 'विभाषा लीपते' इत्याद्य न न, तत्र रनाहयन्विकरणयोरेव यद्य
 निदश इति भाष्यात् । वृन् आवरणे । वरिता-वरीतेति । 'वृत्तो वा' इति दीर्घः । आ
 लीर्द्धि-त्रियात् । आरम्भनेपदे सु 'लिकसिचो' इति घेत् । वृषोष्ट वरिषाष्ट । इन्द्रमा-
 वपक्षे 'हरचे ति किरवाद्य गुण्य । न लिकि इति इटो न दीर्घः । अकृत । त्रि वेति ।
 इत्यान्वोऽप्यम् । रिच विभोजने इति । अनिडयम् । ततश्च यिजभाषपक्षे लेट् । तदाह—
 रेवेति । शिप अमर्षति । अयमप्यनिट् सदाह—वेष्टति । अशिषा-ति । 'दाकट इगुपधा'-
 दिति कसः । अय विपूर्वोऽतिशये इति । अवर्तते इति सेपा । अयमरसाद्विशिष्ट इत्यत्र
 अक इति गम्यते । एष एताविति । अनिट्सु श्यना निर्देशात् से । तदाह—ति

१८२३ इम संदभे । अयं वृदादावीदित् । १८२४ अय मोकथे । हिंसाया इत्येके ।
 १८२५ मी गतौ । माययति-मयति । मेता । १८२६ अय्य बन्वने । प्रन्ययति ।
 प्रन्यति । १८२७ शीक आमर्षणे । १८२८ चीक च । १८२९ अर्द हिंसायाम् ।
 स्वरितेत् । अर्दमति-अर्दति-अर्दते । १८३० हिंसि हिंसायाम् । हिंसयति-हिंसति ।
 हिंसति इति शनमि गतम् । १८३१ अर्ह पूजायाम् । १८३२ आचः पद पद्ये ।
 आसादयति-आसीदति । 'पामा—' (सू २३६०) इति शीदादेशः । आसत्ता ।
 आसात्सीत् । १८३३ शुन्य शोचकर्मणि । शुन्धिता । अशुन्धीत् । अशुन्धिष्याम् ।
 १८३४ छद् अपवारणे । स्वरितेत् । १८३५ छुप परितर्कणे । परितर्कणमूढो हिंसा
 वा । परितर्कणे इत्यन्ये । परितर्कणं परितृप्तिरित्या । जोषयति-जोषति । प्रीतिसेव-
 नयोर्जुषत इति वृदादौ । १८३६ घूञ् कम्पने । यावित्यधिकृत्य 'घूञ्प्रीणोर्नुब-
 क्तव्यः' (वा ४५१६) । घूनयति-घबति । घवते । केचित्तु 'घूञ्प्रीणोः—' इति
 पठित्वा प्रीणातिगाहचर्याद्घुनातिरेष तुकमाहुः । धावयति । अथ स्वादौ क्रयादौ
 वृदादौ च, स्वादौ ह्रस्वश्च । तथा च कविरहस्ये—

'घूनोति चम्पकवनानि घुनोत्पशोकं चूर्तं घुनाति घुवति स्फुटितात्सुकम् ।

वायुर्विघूनयति चम्पकपुष्परेणुन्त्यस्तानने घवति चन्दनमञ्जरीम् ॥'

१८३७ प्रीञ् तर्पणे । प्रीचयति । 'घूञ्प्रीणोः—' इति हरदत्तोक्तपाठे तु प्राय-
 यति-प्रयति प्रयते । १८३८ अय्य १८३९ अय्य संदभे । १८४० आप्ल लम्बने ।
 आपयति-आपति । आप्ता । आपत् । स्वरितेदयनित्येके । आपते । १८४१ तनु
 भद्रोरकरणयोः । उपसर्गाच्च दैर्घ्ये । तानयति । वितानयति तनति वितनति । चन-
 भद्रोरहननयोः इत्येके । चानयति । चनति । १८४२ वद सन्देशवचने । वाद-
 यति । स्वरितेत् । वदति-वदते । अनुदात्तेदित्येके । ववदत्तः । ववदिय । ववदे ।
 वद्यात् । १८४३ वच परिभाषणे । वाचयति-वचति । वक्ता । अवाचोत् ।
 १८४४ मान पूजायाम् । मानयति—मानति । मानिता । विचारणे तु मौवादिको
 नित्यसन्नतः । स्वप्ने तु मानयते । (इत्याकुम्भीयः) । मन्यते इति दिवादौ ।

वेति । वृद्धी सन्दीपने इति । ईदित्त्वं निष्ठायामिण्णिपेघार्थम् । पुवति स्फुटितेति । शक्ति
 रणस्य रूपम् । शरय छित्त्वाद्गुणाभावे षवत् । प्रीञ् तर्पणे । प्रीणनतीति । 'घूञ्प्रीणोः'
 इति धातिष्ठात्तुगिति भावः । हरदत्तेति । अनेन भाष्याऽऽम्भर्ताश्च सूचितम् । उपस-
 र्गाच्चति । दैर्घ्ये तु उपसर्गादनुपसर्गाच्च परस्परानुच्चारणयो वेदितव्य इत्यर्थः । यद्भो-
 पकरणयोस्त्वनुपसर्गाद्भवेति भावः । वच परिभाषणे । अवाचीदिति । 'अस्यतिवक्षी'ति

मनुते इति तनादौ च । १८४५ भू प्राप्तावारमनेपदी । भावयते-भवते । धिच्-
 सन्नियोगेनैवात्पनेरदमित्येके । भवति । १८४६ गर्ह विनिन्दने । १८४७ मार्ग
 श्रन्वेपथे । १८४८ कठि शोके । उरूर्वोऽयमुत्कथयतापाम् । कथयते इत्यात्मनेपदी
 गत । १८४९ मृजू शौचालङ्कारयोः । मार्जयति-मार्जति । मार्जित-मार्ज ।
 १८५० मृष तितित्तापाम् । स्वरितेत् । मर्षयति-मर्षति । मर्षते । मृष्यति-
 मृष्यते । इति दिवादी । सेचने षापि मर्षति । १८५१ घृष प्रशब्दे । घर्षयति-
 घर्षति । इत्याधुषीया ।

श्रयादन्ता । १८५२ कम वाक्यप्रशब्दे । अल्लोरस्य स्थानिवद्भावात् वृद्धि ।
 कथयति । अग्नोपिरवान् दीर्घसन्वद्भावौ । अन्वकथत् । १८५३ वर ईप्सायाम् ।
 वरयति । वारयतीनि गतम् । १८५४ गण सरुधाने । गणयति २५७३ ई च
 गणः ७।८।९।१० गणेर-भाषस्य ईत्साच्चक्षुरे यौ चादत् । अजगणत्-अजी-
 गणत् । १८५५ शठ १८५६ अठ सम्यगवभाषणौ । १८५७ पठ १८५८ षठ
 श्रये । १८५९ रह स्यागे । अरहत् । १८६० स्तन १८६१ गदी देवशब्दे ।

लुका निदेशादङ् नेति भ वा । 'वचिस्वरी ति सम्प्रसारणम्-ह्रस्वात् इत्याधुषीयाः ।

अन्ता इति । अन्ते इति शेष । अन्ते अकारो नेत्संज्ञकः, नाप्पुत्रचारणार्थं
 इति भावः । तत्र कथयतीति 'च अतो लोपे 'कथि' इत्यस्मात् तिपि षापि गुणे अथा
 देशे कथयतीति रूपं षयति । तत्र गिवमाक्षिय उपधावृद्धिमाशङ्कथाह-प्रतोपस्य
 स्थानिवद्भावादिति । अच परस्मिन्निपनेनेति भावः । अत्रेदमवधेयम् । स्थानिनि
 सति शास्त्रीयं यरुच्यं रद्वे 'स्थानिवदादेशेऽनन्विचान्वित्यप्रातिदिश्यते । यत्
 स्थानिनि सति निमित्तव्यापतात् भवति तद्व्यवहारस्य अज्ञास्त्रीयत्वात्सादृशदेश ।
 अन्यथा 'नायक' इत्यत्र ईकारस्थानिकस्य ऐकारस्य आयादेशानापत्तेः । ईकारे रदा-
 निनि सति आयमावस्य इत्येव तस्याभ्यैकारे अतिदेशप्रसङ्गात् । 'अच परस्मिन्' इत्यत्र तु
 स्थानिनि सति यत् शास्त्रीयं कार्यं प्रसज्यते तस्य, अदमावस्य आयास्त्रीय
 स्थान्यतिदेश इति भाष्ये स्पष्टम् । अतोऽत्र यकारादकारे सति प्रसक्तस्य उपधावृद्धय
 भावस्य अज्ञास्त्रीयत्वेऽप्यतिदेश इति सिद्धम् । लुकि चलि 'अचकथत्' इत्यत्र सन्व-
 एवमात्राद्व्याह-अग्नोपिरवादिनि । सन्वविषये जापमात्रोऽभ्यासदीर्घः सन्वार्थं भाषे-
 चत् इति पृथगुक्तिः । एव वरादी संपन्न ज्ञेयम् ।

गण सरुधाने । अठ अल्लोरस्य स्थानिवद्भावात् दीर्घसन्वद्भावोऽभावे 'अजगण'-
 दित्येव प्राप्ते अह-ई च गण । 'सम्बल्लघुनि' इत्यतः चक्षुरे इति, 'अत्र लोप'
 इत्यतः । अभ्यासस्येति चानुवर्तते । तदाह-गणेरभ्यासत्वेति । 'आरुद्वर' इति
 पठ-अह-ई च गण । 'आरुद्वर' इति पठ-अह-ई च गण । 'आरुद्वर' इति पठ-अह-ई च गण ।

स्तनयति । गदयति । अजगदत् । १८६२ पत गतो वा । वा चिञ्जन्तः । वा
 अदन्त इत्येके । आद्ये पतयति-पतति । पतञ्चकार । अगनीत् । द्वितीये पात-
 यति । अपीपतत् । १८६३ पप अनुरसर्गात् । गताविरयेव । पपयति । १८६४
 स्वर आक्षेपे । स्वरयति । १८६५ रच प्रतियत्ने । रचयति । १८६६ कल गतौ
 सङ्ख्यानं च । १८६७ चह परिकल्फने । परिस्कनं दम्भः शाठ्यं च । १८६८ मह
 पूजायाम् । महयति । महति इति शशि गतम् । १८६९ सार १८७० कृप
 १८७१ धय दीर्घल्ये । सारयति । कृपयति । भययति । १८७२ स्पृह ईप्सायाम् ।
 १८७३ भाम कोषे । भयभामत् । १८७४ सूच पेशुन्ये । सूचयति । अघोरदेश-
 स्वात् पः । असुसुचत् १८७५ खेट भङ्गणे । तृतीयान्त इत्येके । खोट इत्यने ।
 १८७६ कोट क्षेपे । १८७७ गोम उालेपने । अनुगोमत् १८७८ कुमार क्रीडा-
 याम् । अचुकुमारत् । १८७९ शील उपधारणे । उपधारणमभ्यासः । १८८० साम
 सान्त्वप्रयोगे । अससामत् । साम सान्त्वने इत्यतीतस्य तु असीपमत् । १८८१
 खेल कालोपदेशे । खेलयति । काज इति पृथग्घातुरित्येके । कालयति । १८८२
 पल्लूल लवनपवनयोः १८८३ वात मुखसेवनयोः । गतिमुखसेवनेषु इत्येके ।
 वातयति । अद्वातत् । १८८४ गवेप मार्गणे । अजगवेपत् । १८८५ वाध उप-

न्यगर्जने इत्यर्थः । स्तनश्च गदश्चेति द्वन्द्वः । गद्रीति इका निर्देशः । गदित्यकारा-
 म्भात् इकि अलोपे गद्रीति निर्देशः । एवञ्च प्राकरनिक्रमदन्तत्वे न व्याहृत्यते । पत
 गतो वेति । गतावर्थे पतघातुः क्विच् वा लभत इत्यर्थः । तदाह—वा चिञ्जन्त इति ।
 आद्यपीपशशभावात् विकस्रविधिः । यद्वा वाशब्दस्य अद्यत्त्वे ष्वाऽन्वया । क्विच्
 तु नित्य एव । तदाह—श । अदन्त इत्येके इति । प्रथमपथे तु अदन्तत्वेव तदाह—
 भाषे पतयतीति । अल्लोरस्य स्थानित्वात् ष्टः । पताञ्चकारेति । गिञ्जभावेऽप्यद-
 न्तत्वात् 'कास्वनेकाच्' इत्यमिति भावः । चङि-अपपत्त् । अलोपित्वात् दीर्घ-
 सन्धत्वे । द्वितीये पातयतीति । लकारादकारस्य उच्चारणार्थत्वात्पुपघातृदिरिति भावः ।
 अघोरदिति । अलोपित्वात्भाषादीर्घसन्धत्वे इति भावः । कृपयतीति । अदन्तस्य स्वस्य
 धात्वन्तरत्वात् 'कृपो रो कः' इति न भवति । स्पृह ईप्सायाम् । आप्तुमिच्छा ईप्सा ।
 अरभामदिति । चङि अल्लोरस्य स्थानित्वात्तान्नोपधात्स्वः । सूच पेशुन्ये । अघोर-
 देशत्वादिति । अनेकात्वादिति भावः । खेट मधये । तृतीयान्त इति । त्वर्गात्तृतीयान्त
 इत्यर्थः । साम सान्त्वप्रयोगे । सास्त्वप्रयोगः अकटुभाषणम् । असन्त्वमदिति । अल्लो-
 पस्य स्थानित्वात्तान्नोपधात्स्वः । मनु 'साम साम्वने' इति कथादेः प्राक् चुरादौ
 पाठो व्यर्थः अनेनेव सिद्धेरित्यत आह—साम सान्त्वने इत्यतीतस्य तु असीपमदिति ।
 पूर्वपठिते सामधातौ मकारादकारस्य उच्चारणार्थत्वात् षपधात्स्वः, दीर्घसन्धत्वे चे-

सेवायाम् । १८८६ निवास आच्छादने । १८८७ माने पृथक्कर्मणि । १८८८ समाज प्रीतिदर्शनयोः । प्रीतिष्वेवयोः इत्यन्ये । समाजयति । १८८९ ऊन परिहायो । ऊनयति । 'ओः पुययिज्' (सू २६७७) इति सूत्रे ष्ययोः इति वक्तव्ये वगंप्रत्याहारजकारप्रभे लिङ्ग 'यिचि अच भादेशो न स्यादित्येव कार्ये

त्ययोः । यद्यपि 'साम साजवप्रयोगे' इत्येव प्राक् सुरादौ पठितम् । तथापि सान्त्वनस्य सामप्रयोगादनन्तरत्वात्तद्योक्तिरिति भावः । गवेर भागणे । भागयाम् अन्वेपयाम् । चङि अक्षोपरथ स्थानिवत्त्वान्नोपधाहस्वः । तदाह—अजगवेपदिशि । निवास भाष्कारने । अनिनिवास्तु । ऊन परिहाणे । परिहायं न्यूनोभावः । ऊनयतीति । णवठो छोप इति भावः । ननु चङि अङि ऊन इ अ त् इति स्थिते यिछोपे 'चङि' इत्यजादेर्द्वितीयस्य नशाब्दस्य द्विवचने लोपे अरलोपित्वेन सन्वायामावाद्भ्यासे इत्त्वदीर्घयोर्भावे आदौ वृद्धौ औननदिति रूपं वक्ष्याति । तदनुपपन्नम्, द्वितीयप्रागेव परत्वात्तो लोपे कृते निशाब्दस्य द्वित्वे औनिनदित्येवमभ्यासे इकारध्वणप्रसङ्गात् । नच द्वित्वे कार्ये अतो लोपस्य 'द्विवचनेऽथोति निषेधः शङ्क्य, अलोपनिमित्तस्य यिचो द्वित्वनिमित्तत्वाऽभावात् इत्येत आह—ओः पुयञ्जीत्यादि । 'ओः पुयञ्ज्यपरे' इति सूत्रे 'ओः पययोःपरयोःरित्येव वक्तव्ये 'पु' इति पयगस्य 'ययिति' प्रत्याहारस्य जकारस्य च ग्रहणे लिङ्गमित्यन्वयः । कुत्र लिङ्गमित्यत आह—यिचोत्वादि । द्वित्वे कार्ये यिज्जि-मित्तकः अच भादेशो न स्यादित्यत्र लिङ्गमिति पूर्वणान्वयः । तथाहि 'ओः पुयञ्ज्य-परे' इति सूत्रम् । 'सनि परे यदङ्गं तय्ययवाऽभ्यासोर्ध्वस्य इकारः स्यात् अवर्णपरकेपु पयगस्यञ्जकारेषु परत इति तदर्थः । 'पूङ्-पिपावयिपति, 'भू-विमावयिपति, 'यु-विद्यावयिपति, 'रु-विरावयिपति, 'लू-लिजावयिपति, 'जु-जिजावयिपति इत्यु-दाहरणानि । अत्र द्वि' प्रत्यनिमित्ते यिचि 'द्विवचनेऽचि' इति निषेधाऽप्रवृत्त्या द्वि-त्वात् प्रागेव परत्वाद्गुद्वयादादेशयो कृतयोः अभ्यासेत्वाकारस्य इत्त्वे सति 'सन्ध-त्वा' इत्येव इत्त्वसिद्धेः पवगस्यप्रत्याहारजकारग्रहणं व्यर्थम् । पकारपकारप्रदस्य तु न व्यर्थम् । पिपावयिपति विद्यावयिपतीत्यत्र अक्षरीत्या 'सन्धत्वा' इति इत्त्वसिद्धावपि पिपविपते विद्यविपतीत्यत्र पृष्ठात्तोर्ध्वत्तोश्च अण्यन्तात् सनि अभ्यासे इत्त्वार्थे तदावश्यकत्वात् । तत्र द्वि 'इको अङ्ग इति कित्वात् 'थयुक. किति' इति प्राप्तमिण-पेक्षयाधित्वा 'स्मिपृहृरञ्जशा सनि' इति सनीवन्तदंअरजदम्भिसृष्ट्युत्तरादिपि-सनाम्' इति च सूत्राभ्यामिति कृते इडादेः सनो द्वित्वनिमित्तत्वेन इटोऽपि द्वित्वनि-मित्ततया 'द्विवचनेऽचि' इति गुणावादेशयोर्निषेधे सति 'पू' 'पु' इत्यनयोर्द्विवच-भ्यासे अकारामावेन 'सन्धत्वा' इत्यस्याऽप्रवृत्त्या तत्र इत्त्वार्थे 'पययोःरिचावययकम् & वगंप्रत्याहारजकारग्रहणं तु 'द्वित्वे कार्ये यावच भादेशो नेत्यनान्वयणे व्यर्थमेव । तदा-प्रणये तु विमावयिपतीत्यादिषु यिचि लुप्ते सति 'चङि' इति द्वित्वे कार्ये प्रत्यपक्ष-

इति । 'यत्र द्विरुच्चावम्यासोत्तरखण्डस्याधोऽच् प्रक्रियायां परिनिष्ठिते रूपे वाऽवर्णो लभ्यते तत्रैवायं निषेधः ।' शापकस्य सजातीयापेक्षत्वात् । तेन अचिकीर्तत् इति सिद्धम् । प्रकृते तु नशब्दस्य द्विरत्वम् । तत उत्तरखण्डेऽल्लोपः । औननत् । मा भवानूननत् । १८६० ध्वन शब्दे । अदध्वनत् । १८६१ कृट परितापे । पर-

णमाधिरत्य णाच गुणावादेशयोः प्रतिषेधे सति अवर्णात्तानां द्वित्वे अम्यासे अच्चा-
 षाऽभावेन 'सन्वयत्' इत्यस्याऽप्रवृत्त्या वर्गप्रत्याहारजकारग्रहणमर्थवत् । अतः द्वित्वे
 कार्ये षावच आदेशो नेति विज्ञापते इत्यर्थः । ननु 'कृत सशब्दने' अस्मात् यौ 'उप-
 षायाश्च' इति कृत द्वित्वे रपरत्वे कितं इत्यस्मात् लुङि चडि णिलोपे द्वित्वे हलादि-
 शेषे कस्य सुत्वे उत्तरखण्डे इकारस्य 'उपधायां च' इति दीर्घं अचिकीर्तयित्वा इति रूपनि-
 ष्यते । तद्य युज्यते, द्वित्वे कर्तव्ये णावच आदेशस्य निषिद्धतया इत्याप्रागेव कृद्
 इत्यस्य द्वित्वे, उरदत्त्वे, रपरत्वे, हलादिशेषे, कस्य सुत्वे, उत्तरखण्डे, कृत द्वित्वे, रप-
 रत्वे, उपधादीर्घे अचिकीर्तयित्वापत्तेरित्यत आह—यत्र द्विरुच्चावित्यादि । यत्र घातो
 चडि द्विर्घचने कृते अम्यासोत्तरखण्डस्य आधोऽच् अवर्णो लभ्यते तत्रैव द्वित्वे कार्ये
 षावच आदेशो नेत्ययं निषेध इत्यन्वयः । यद्यपि घातोरवयवस्य एकाचो द्वित्वे कृते
 अम्यासोत्तरखण्डे द्वितीयस्याऽधोमावादाधोऽजित् व्यर्थमेव । तथापि स्पष्टार्थं तदि-
 त्याहः । नच अम्यासोत्तरखण्डस्याधोऽजवर्णा लभ्यते इत्यत्र किमवर्णः द्वित्वप्रवृत्तवे-
 ल्यायां विवक्षितः यत परिनिष्ठिते रूपे विवक्षितः १ नाघ', सुघातोर्णन्तात् सनि सुघः
 वयिपतीत्यत्र 'क्षु' इत्यस्य द्वित्वे कृते अम्यासोत्तरखण्डे प्राक्पादशायाभवात्साधे-
 वृद्धयावादेशधोनिषेधाऽप्रवृत्त्या द्विरघात् प्रागेव परत्वाद्बृद्धयावादेशयोः चाव् इत्य-
 स्य द्वित्वे विज्ञापयिष्यतीत्यापत्तेः । न द्वितीयः, ऊन इ अ च् इति रिपिति सति 'न'
 इत्यस्य द्वित्वे अम्यासोत्तरखण्डे अल्लोपे सत्यवर्णाऽभावेन णौ अल्लोपस्य निषेधा-
 प्रवृत्त्या द्वित्वात् प्रागेव परत्वाद्तो लोपे सति 'नि' इत्यस्य द्वित्वे औनिन'दिरयाप-
 त्तेरित्यत आह—प्रक्रियायां परिनिष्ठिते रूपे वेति । न त्वमुकत्रैवेत्याग्रह इति भावः ।
 सजातीये पुण्यजाम् अम्यासोत्तरखण्डे अवयोरवयवनिषेधादिति भावः । सिद्धमिति ।
 प्रक्रियायां परिनिष्ठिते वा उत्तरखण्डे अवर्णाऽभावात्तत् इत्यस्य न निषेध इति भावः ।
 एवं च 'सुक्षावधिपति' इत्यत्र 'क्षु' इत्यस्य द्वित्वे प्राक्पादशायाभवात्सोत्तरखण्डे
 अवर्णाभावेऽपि परिनिष्ठिते रूपे सत्त्वात् णौ गुणावादेशयोर्भवत्येवद्वित्वे कार्ये निषेधः ।
 औननदित्यत्रापि यौ मवरयेवाऽल्लोपस्य निषेध इत्याह—प्रकृते त्विति । औननदि-
 त्यत्रेत्यर्थः । नशब्दस्येति । अल्लोपाप्रागेव नशब्दस्य द्वित्वाद्ययने प्राक्पादशायागु-
 त्तरखण्डे अवयोरामादल्लोपस्य निषेधे सति नशब्दस्यैव द्वित्वं न तु निशब्दस्येति
 भावः । तत इति । नशब्दस्य द्वित्वाऽनन्तरमुत्तरखण्डे अल्लोप इति भावः । अत्र नश-
 ब्दद्वित्वाद्यर्थमेव ऊनघातोरङ्गत्वं स्थितम् । पलाङ्गतरं सूचयन्नाह—मा भवान् ऊनन-

दाहे इत्यन्ये । १८९२ केव १८९३ माम १८९४ कुण १८९५ गुण चामन्त्रण्ये ।
 चात्कूटोऽपि । कूम्बति । सकेतयति । मामयति । कृण्वति । गुणयति । पाठान्त
 रम्-केत धावणे निमन्त्रणे च । केतयति । निकेतयति । कृण्व गुण चामन्त्रणे । च
 कारात्केतेति । १८९६ कृण्व सङ्कोचने इति । १८९७ स्तेन चौर्ये । अतिस्तेनत् ।

आ गर्वादात्मनेपदिन । १८९८ पद गतौ । पदयते । अपरदत् । १८९९
 गृह ग्रहणे । गृहयते । १९०० मृग अन्वेषणे । मृगयते । मृगयति इति कण्ठ्वा-
 दि । १९०१ कुह विस्मारने । १९०२ शर १९०३ वीर विक्रान्तौ । १९०३ स्थू-
 ल परिवृद्धये । स्थूलयते । अनुस्थूलत । १९०५ अर्थ उपयाञ्ज्यादात् । अर्थयते ।
 अर्थयत । १९०६ सप्त सन्तानक्रियादात् । असप्तत । अनेकाक्षवाप्त योऽदेय ।
 सिसत्रयिषते । १९०७ गर्भ माने । गर्भयते । अदन्तत्वतामस्यांषिण्डिविकल्प- ।
 पाठोऽन्त उदात्त, लिटि आम् च फनम् । एवमप्रोऽपि । इत्यागर्वाया ।

१९०८ सूत्र चेषने । सूत्रयति । असुपुत्रत् । १९०९ मूत्र प्रक्षवणे । मूत्रयति-

दिति । अग्लोरिवाग्नोपधाइत्व इति भाव । पाठात्परिचि । 'केव धावणे' इत्यादि
 ज्ञेयमित्यर्थः । नकात्केतेति । समुच्चयते इति शेष । नञोचने लोपि । इतिप्रवृत्तः पा-
 ठान्तरसमाप्तौ । स्तेनचौर्ये । अनेकाक्षवाप्त योऽदेयोऽपिमिति मत्वा आह—प्रतिस्तेनदि-
 ति । गृह ग्रहणे ऋदुपधोऽयम् । गृहयति इति । अत्रलोपस्य स्थानिवशात् गुण इति
 भाव । सुष्ठि अत्रगृहत् । अग्लोरिवाग्न सम्प्रसारम् । मृग भवेने । मृगयते इति ।
 ईहात्पक्षलोपस्य स्थानिवशात् गुण । 'मार्गं अन्वेषणे' इत्याद्युपोषस्य तु मार्गयति
 मार्गयति इति च गतम् । अर्थ उपयाञ्ज्यादात् । अर्थयते इति । अर्थ इ इति स्थिते अतो
 लोपः । न तु 'अघो षिण्डि' इति वृद्धि, वृद्धेर्लोपो बलीयानिति न्यायात् । 'अर्थवे-
 दयो'रित्यापुत्रत् न, तत्र प्रातिपदिकस्य प्रवृत्त्यात् । गर्भ माने । अभिमाने इत्यर्थः । अनु
 कथादावस्य पाठोऽव्यर्थ, अदन्तत्वे फञामावात् । नच सम्प्रसारनिवृत्तौ अग्लोपि-
 त्वाद्य अदन्तत्वमिति शङ्कयम्, लघुपरस्परभावादेव सत्प्रमत्ते । नाऽप्यत्रलोपस्य
 स्थानिवशात् उपधावृद्धिनिवृत्तव्यमदन्तत्वमिति शङ्कयम् । गकारादिकारसंज्ञानुव
 धावादेव सङ्प्रमत्तेरित्यत्र आह—अदन्तत्वतामस्यांषिण्डिविकल्प इति ननु गतते इत्य-
 य णिनभावेऽप्यदन्तत्वं निष्करमिति कथ तस्य विकल्पस्यारकतेऽप्यत्र आह—पाठोऽ-
 न्त उदात्त इति । तेन 'गर्भयते' इत्यत्र चकारादकार उदात्त फञति । अदन्तत्वाभावे तु
 चकारादकार उदात्तः स्यादिति भाव । निट्याम् चति । 'गर्वाङ्गळे, इत्यत्र 'कान्पने
 काच' इत्याम्प्रययोऽप्यदन्तत्वस्य फञमित्यर्थः । अन्वया अनेकाक्षवाप्ताशदात्
 न स्यादिति भावः । एवमप्रोऽपि । 'मूत्र प्रक्षवणे' इत्यादावित्यर्थः । इत्यागर्वाया ।
 सूत्र चेषने । अनेकाक्षवादयोऽदेयत्वात्तस्य अदन्तत्वमिति न ततोऽस्य णिण्डिविक-

मृत्रति । १९१० रुच पाकये । १९११ पार १९१२ तीर कर्मसमाप्तौ । अपपा-
 रत् । अतितीरत् । १९१३ पुट ससर्गे । पुटयति । १९१४ वेक दर्शने इत्येके ।
 अदिवेकत् । १९१५ कत्र शैथिल्ये । कत्रयति-कत्रति । कर्त इत्यप्येके । कर्त-
 यति-कर्तति । 'प्रातिपदिकाद्वात्वयै बहुलमिष्टवच्च' (ग सू १०३) । प्रातिपदि-
 काद्वात्वयै णिच्स्यात्, इष्टे यथा प्रातिपदिकस्य पुवद्भावरमावटिलोपविन्मत्तुक्लोप-
 यणदिलोपप्रत्यसनाद्यादेशमसशस्त्रद्वयणावपि स्युः । षट्माचष्टे षटयति । परत्वा-
 द्बृद्धौ सत्या टिलोपः । अपीपटत् । 'शी चङि-' (सू २३१४) इत्यत्र भाष्ये तु
 'इदेलोपो वलीयान्' इति स्थितम् । अपपटत् । 'तश्करोति तदानष्टे' (ग सू

२८५ । कत्र शैथिल्ये । कर्त इत्यपीति । अद्भुतत्वसामर्थ्यादस्य णिञ्चिक्त्वर इति मत्या
 आह—कर्तयति कर्ततीति । प्रातिपदिकाद्वात्वयै बहुलमिष्टवच्च । सुरादिमणसूत्रमिदम् ।
 'इष्ट'वदिति सप्तम्यम्बाह्वितिः । तेन भुवमाचष्टे भावयतांस्तत्र 'इष्ट्यस्य सिद्ध च' इति
 चिह्नान्तो न भवति । स्याद्-इष्टे स्यात् । अत्र 'वात्स्ये' इत्यनेन वरगम् । आद्यपानं
 दर्शनं वचनं अद्यमिमादि गृह्यते । पुवद्भावेति । अतिशयेन षट्ठी षटिष्टेयम्, मर्यादेः
 इति पुवत्सम् । 'द्रष्टिष्ट' इत्यत्र 'र फूतो हलोरेलंधो.' इति रभावः । अतिशयेन साधुः
 स्याच्चिष्ट इत्यत्र टिलोपः । अतिशयेन सन्धी सजिष्ट इत्यत्र 'विन्मतोर्लुक्' इति विनो
 लुक् । अतिशयेन शोमान् गविष्टः इत्यत्र मत्तुपो लुक् । अतिशयेन स्यूळः स्पविष्टः इ-
 त्यादौ 'स्यूळदूरयुव' इत्यादिना यथादिक्लोपः पूर्वस्य ध गुणः । अतिशयेन प्रियः प्रेष्टः
 इत्यादौ 'प्रियस्थिरे त्यादिना प्रस्थाद्यादेशः । अतिशयेन सन्धी सजिष्टः इत्यत्र म-
 र्यादश्च कुत्वम् । एते इष्टे इव यावपि परतः स्युरित्यर्थः । षटयति । षट्माचष्टे इ-
 त्याद्यपि णिच् । इष्टवत्त्वात् टेरिति िलोप इति भावः । ननु उकारस्य टेलोपे सति
 अग्लोपिवात् स्रवत्त्वं न स्यादित्यत आह—परत्वाद्वृद्धौ सत्या टिलोप इति । 'अचो
 षिक्त्ति' इति उकारस्य वृद्धौ कृतायां औकारस्य टेलोपः । अकृतायां तु वृद्धौ उकार
 स्य टेलोपः । ततश्च 'इद्भातरस्य प्राप्नुवन् विधिरनित्य.' इति न्यायेन टिलोपोऽ-
 नित्यः, वृद्धिस्तु टिलोपे कृते सति नैव भवतीति साध्यनित्या । एवं च वृद्धिटिलोप
 योद्धमयोर्मध्ये परत्वात् उकारस्य वृद्धिः औकारः । सत्याऽवादेशान्नामगोव परत्वात्
 यागिनाहस्य वलीयसत्वाच्च औकारस्य टेलोप इत्यर्थः । एवञ्च अन्तरङ्गोपित्वात् सन्व-
 र्वमिति मत्या आह—अपीपटदिति । एतच्च 'मुण्डमित्र' इति सूत्रे भाष्यकैयटयोः
 षष्टम् । स्थितिः । तथा च वृद्धेः प्रागुकारस्य लोपे अग्लोपित्वाच्च सन्वस्त्वमित्यर्थः ।
 भाष्ये उभयथा दर्शनाद्विपक्षमपि साञ्चिति षोध्यम् । सन्वेन्दुशेखरे तु 'वृद्धेः लोपो
 षलीयान्' 'शी चङि' इति सूत्रभाष्यमेव प्रमाणम्, 'मुण्डमित्र' इति सूत्रभाष्यं त्येक-
 देशुक्तिरिति प्रपञ्चतम् । अत्र पुंश्चावादिक्सुदाह्रियते । एतौमाचष्टे षटयति । पुवद्भा-
 वान् षीश्नकारोनिर्वाहः । षट्माचष्टे षटयति । 'र अत्त' इति रभावाः । सग्विद्यमाचष्टे

यादृशं कारकं घातावनन्तमूर्तं द्वितीयान्त यादृश च कार्यं कुरुतत्त्वादि
तदिहापीत्यर्थः । कंसमजीघत् । 'कर्तृकरणाद्धारवर्थे' (ग सू. २०७)
कर्तृव्यापारार्थं यत्करणं न तु चञ्जुरादिमात्रमित्यर्थः । अविना हन्ति अथपति ।
१६१६ शक दशने । १६१७ चित्र चित्रीकरणे । आलेख्यकरणे इत्यर्थः । कदा-
चिद्दशने । चित्र इत्ययमद्भुतदर्शने णिच् लभते । चित्रयति । १६१८ अंस
समाघाते । १६१९ वट विभाजने । १६२० लज प्रकाशने । वटि लजि इ-
त्येके । वयटयति । लज्जयति । अदन्तेषु पाठवलाददन्तस्ये वृद्धिरित्यन्ये । वण्टा-
पयति । लज्जापयति । शाकटापनस्तु कथादीना सर्वेषां पुकमाह । तन्मते
कथापयति गणापयति इत्यादि । १६२१ मिश्र सभ्रके । १६२२ सग्राम युद्धे ।
अयमनुदात्ते । अकारप्रश्लेषात् । अससङ्ग्रामत । १६२३ स्तोम श्लाघायाम् ।

र्यादि सत्त्वं 'भाषयानात् कृत' इत्यस्योदाहरणे कंसवचमाचष्टे कंस घातयति, कस-
वधमाचष्ट कंसमजीघत्तदित्यादावपि भवतीति फलितम् । तत्र कारकमित्यनेन
कंसात् षष्ठी निरस्ता, उदाहृतहेतुमण्यन्तस्थले क्रुयोगाऽभावेन कर्मणि द्वितीयाया
एव सत्त्वात् । 'कार्यमित्यनेन तु कुरुतस्ये कपस्य अद्भिरविनाशपरचेति षोडशम् ।
भाषयानशब्दश्च कथञ्चिद्भूतानुवादपरः, न तु भारतादिप्रसिद्धकंसवधादिकथापरः ।
तेन राजागमनमाचष्टे राजानमागमन्तीत्यादि तिष्ठति । 'द्वितीयान्तमित्यत्र द्वितीया-
प्रदणमुल्लङ्घ्यम् । तेन पुण्ययोगमाचष्टे पुण्येण योजयतीति सिध्यतीति भाष्ये स्पष्टम् ।
कर्तृकरणाद्धारवर्थे । इदमपि गणसूत्रम् । 'प्रातिपदिकाद्धारवर्थे' इत्यस्यैव प्रपञ्चः । कर्तृ-
करणं कर्तृकरणं, न तु कर्ता च करणं च इति द्वन्द्वः श्यावयानात् । उदाह—कर्तृव्या
पारार्थमिति । अस्मिन्तफलोपपादनार्थमित्यर्थः । साधवत्तमामिति यावत् । नन्वेवं सति
'करणाद्धारवर्थे' इत्येव सिद्धे कर्तृग्रहणं धर्ममित्यत आह—न तु चञ्जुरादिमात्रमिति ।
कर्तृग्रहणं विहाय करणादित्येवोक्ती चञ्जुरादीन्द्रियमेव सुप्रसिद्धत्वात् करणादिति

त्यनुवर्तते । उदाह—चित्र इत्ययमिति । कदाचिद्दशने इत्यस्य विवरणम्—अद्भुतदर्-
शने इति । चित्र चित्रीकरणकदाचिद्दर्शनयो ररयेव सुवचम् । वटि लजि इत्येके इति ।
ननु कथादावनयोः पाठो इत्यर्थः । इदित्योरनयोः टकारजकारान्तयोरदन्तत्वस्याऽप्रसक्तो
फलामावाच्येयत आह—अदन्तेष्विति । अदन्तेषु पाठवलात् वट वज्जेति कदाचि-
ददन्तावमप्ययमर्थोऽज्ञाते । अदन्तत्वस्य च फलामावादतो लोपं धाधित्वा, 'अतो
मिश्रसि' इति वृद्धौ 'मतिर्ही' इति पुनित्यर्थः । फलितमाह—वण्टापयति । शाकटा-

अतस्तोमत् । १९२४ छिद्र कर्णभेदने । कारणभेदने इत्यन्ये । कर्ण इति घातन्तरमि-
त्यन्ये । १९२५ अन्व द्रव्यपघाते । उपसहारे इत्यन्ये । आन्दवत् १९२६ दण्ड दण्ड-
निगतने । १९२७ अद्भु पदे लक्षणे च । आद्य क्त । १९२८ प्रश्न च । आज्ञगत् ।
१९२९ सुख १९३० दुःख तत्कियायाम् । १९३१ रस आस्वादने हने हनयो । १९३२ व्यय
वित्तसमुत्सर्गो । आन्ययत् । १९३३ रूप रूपाक्रियायाम् । रूपस्य दर्शनं करण वा रूप-
क्रिया । १९३४ छेद द्वेषो करणे । अचिच्छेदत् । १९३५ छुद्र अन्वारेण इत्येके । छुद्र-
यति । १९३६ लाम प्ररणे । १९३७ मग गात्रविचूर्णने । १९३८ वर्ष वर्षाक्रिया-
विस्तारगुणवचनेषु । वर्षाक्रिया वर्षाकरणम् । सुवर्णं वर्षयति । कथा वर्षयति ।
विस्तृष्टातीत्यर्थः । हरि वर्षयति । स्तोतोत्यर्थः । बहुलमेतन्निदर्शनम्' (ग १२०८)
अदन्तघानुनिर्देशनमित्यर्थः । बाहुलकादन्तेऽपि बोध्या । तद्यथा-१९३९ वर्ष्य हरितमावे ।
अपवर्ष्यत् । १९४० विश्व दशने । १९४१ क्षिप्र प्ररणे । १९४२ वस निवासे । १९४३ तृष्य
आवरणे । एवमान्दोलयति । प्रह्वो जयति । विडम्बयति । अवधोरयति इत्यादि । अन्ये तु
दशगणोपाठो बहुलम् इत्याहु । तेनापठिता अपि सौत्राण्यैः कौटिल्या बोध्या । अत्र

यनस्तिरिति । अचिविशेषोऽयम् । समाम बुद्ध । गणसूत्रमिदम् । पुत्रधावि संपामेति प्राति-
पदिक करोत्यर्थे णिच लभते इत्यर्थः । ननु 'प्रातिपदिकाद्वाच्य' इत्येव सिद्धे किमर्थ-
मिदमित्यत आह—मनुदात्तदिति । एतदात्मनेपदार्थमिति भावः । ननु संप्रामशब्दस्य
प्रातिपदिकस्य अकारान्तरत्वात् कथमनुदात्तत्वमित्यत आह—मकारप्रदेशादिति । संप्राम
शब्दादनुदात्तानुनामिकं पररूपस्य प्रदिल्लभ्य निर्देशादिति भावः । मनसुप्रामेति । ह्रस्वि
अङि संप्रामशब्दस्य वय तस्य अङ्गत्वात् तत् प्रागङिति भव । एतच्च भृशादिसुव
कैष्ये स्पष्टम् । अग्लोपिवाचोपधाद्वाच्यः । सुख दुःख तत्कियायाम् । सुखानुदृष्टे दुःखा
नुदृष्टे च कथापारे इत्यर्थः । सुख दुःखेति प्रातिपदिकाम्यात्करोतीत्यर्थे षिच् स्यादिति
यावत् । प्रातिपदिकाद्वाच्ये इत्येव आभ्यां षित्तिपाठः । बहुलमेतन्निदर्शनम् । गणसूत्र
मिदम् । एतेषां कथादीनाम् अदन्तानां निर्देशनं पाठ इत्यर्थः । तदाह—मदन्तेति । बहु-
लप्रथमस्य कल्पमाह—बाहुलकादिति । अपवर्ष्यदिति । अग्लोपिवाच्य संप्राममिति भावः ।
अत्र प्रेणे षिपयति । अग्लोपस्य स्थानिप्रशास्त्र गुणः । एवमप्रेऽपि । वस निवासे । वप-
यति । अदन्तत्वाद्योरभावादिः । आग्नेयतीत्यादौ अदन्तत्वेन अग्लोपिवाचोपधाद्वाच्यः ।
तत्रैव 'बहुलमेतन्निदर्शनम्' इत्यस्य कथाद्यन्तविषयत्वमुक्त्वा सतान्तरमाह—म ये
रिषति । भ्यादि, अदादि, उरोत्थादि, दिवादि, स्वादि, तुदादि, रथादि, तनादि,
मवादि सुरादिरिति दशगणो, तद्विभृता अपि सौत्रा उपमृतप, लौकिकाः प्रेङ्गो
आदप, वैदिका 'तद्वर्षाति रात्रिमिरमुभन्' इत्यादौ सुभाद्यस्य संगृहीता यत्रन्ती

भवाद्यादिचुराद्यन्तर्गतसूत्रसूची

सूत्राङ्कः	सूत्रम्	सूत्राङ्कः	सूत्रम्	सूत्राङ्कः	सूत्रम्	सूत्राङ्कः	सूत्रम्
२२३८	अवृत्तायं	२२९०	अभ्यासाय	२३०२	आयादय भा	२३१६	उपसर्गोऽप्यती
२३१८	अष्टोऽयतर	२३१०	अभ्यासाय च	२३८७	आर्धधातुकं	२३७०	उपसर्गास्तुभोति
२२१४	अचरत्ताय	२३२२	अभ्यासे चर्धं	२३८८	आर्धधातुकस्ये	२२८७	उपसर्गादिसमा
२२४१	अधि विभा	२३११	अयामगताइवा	२३०७	आर्धधातुके	२२९२	उपात्पतियरुधे
२२७६	अजावेद्वितीय	२४३३	अतिपिपत्योश्च	२४३२	आर्धधातुके	२२४४	उत्त
२२९२	अजेय्येभ्रमयो	२२७०	अतिङ्गिणीरी	२२४९	कारिणि चि-	२२६७	उक्तं
२२९४	अतोः सिचि	२२७३	अथाकारभ्रमना	२४५१	आह्वयः	२३६८	उक्त
२४७३	अङ्गायं गालव	२२३३	अभोतेभ्र	२२२७	इजादेशे रुहम	२३४१	उच्यविज्ञागृ
२२४८	अत आदेः	२२४२	असयोगाञ्छिट्	२२६६	इट् ईटि	२२१४	उच्यपदात्तात्
२४६७	अत उस्तायं	२३८३	असिद्धवृत्ता	२३२७	इटोऽत्	२२७४	ऊतियूति
२२८२	अत उपधाया	२२२५	अस्ति सिचो	२२८५	इदस्यतिभय	२३६४	ऊतुपधाया
२२६०	अत एकद्वयम्	२४७७	अस्तेभूं	२२४७	इयाः षीञ्चलु	२४४५	ऊतोतेविभावा
२३७०	अतो वीर्धो	२३१५	अस्यदुत्तमः	२३२८	इयो गा लुङि	२४०१	ऊतोतेविभा
२२१२	अतो देय	२३३८	अस्यतिवृत्ति	२४५५	इयो ययु	२३८३	ऊतस्यताम्
२३०८	अतो लोपः	२२३०	अस्यतेरधुक्	२२८७	इतश्च	२२९६	ऊतश्च सयोगा
२३३०	अतो लोपः	२४३३	आ च द्वौ	२२६२	इदितो लुग्धा	२३७९	ऊतश्च सयोगा
२२८४	अतो हलादेशे	२२९४	आङ्गादीनाम्	२४८२	इदितिरय	२४०२	ऊतरोवक्
२२०२	अतो हेः	२२०४	आहुत्तमस्य	२२६९	इरितो वा	२२९६	ऊतो भाइज्ञान
२२६१	आसृष्टदावर	२३७१	आत औ यत्ताः	२४७०	इपुगमिपयो	२४०६	ऊतलोऽङ्गिगुण
२३७९	अभ्ययन्तात्	२२२७	आताः	२२७३	ई च गणा	२३६६	ऊतयोः ह्ये
२४२६	अयः सर्वेषाम्	२३६	आतो कित	२४४०	ईदजनोऽव च	२३९०	ऊत इद्वतो
२४२३	अविश्रुतिभ्र	२३७२	आतो लोप	२४३९	ईश से	२२४३	एकाच उपदेशे
२२०२	अनघाने कृ	२२९८	आत्मनेपदेश	२४९०	ईद्वययोः	२२७५	एकाचोद्धे प्रथ
२२८२	अनघाने ह्रुट्	२४१९	आत्मनेपदेश	२३३४	ऊतश्च प्रथया	२२९३	एन ऐ
२४७८	अनिते	२२८९	आदिङ्गिद्वयाः	२४४३	ऊतो ह्रुदितुंकि	२४०७	एतेऽङ्गि
२२९७	अनुदात्तश्चि	२३७०	आदेन ङादेशे	२४९४	ऊतोऽङ्गापूर्वस्य	२३१४	एहा
२४०२	अनुदात्तस्य	२२३१	आदि लोट	२२९९	उपदेशोऽस्त्वना	२३७४	एङ्गि
२४२८	अनुदात्तोपदेश	२२६८	आमा	२२६५	उपधायां च	२२७७	ओ पुयण्ययो
२३४९	अनुविपर्वभि	२२७९	आमेनः	२२७१	उपधायाश्च	२२९०	ओना रयनि
२४१७	अन्यस्तस्य च	२२४०	आम्ययवत्	२४७२	उपसर्गाप्रादुः	२३९०	कमेनिष्ठ

सूत्राङ्कः	सूत्रम्	सूत्राङ्कः	सूत्रम्	सूत्राङ्कः	सूत्रम्	सूत्राङ्कः	सूत्रम्
२१६०	कर्त्तरि शप्	२२११	एत्वेः सिच्	२१६०	तिष्ठसीषि	२४००	न इषः
२१०६	कास्प्रत्ययादाम्	२६०४	जनसनसनां	२४६६	तिष्ठिारिषाव	२४४६	न म्नाः संवो
२२१६	किदाशिवि	२६१२	जनिवष्योश्च	२१६४	तिस्रिस्त्रिस्त्रिय	२२२८	न माशयोगे
२६३९	किरवौ लघने	२४९८	जहातोश्च	२४८४	तिष्पनस्तेः	२६२९	न सिद्धि
२२४६	कुहोरुतुः	२४८०	जाप्रोऽविचि-	२३४०	तोषसहस्रुम	२३४८	न वृद्धस्यतु
२२३९	कुञ्जानुपपुञ्ज	२४८१	ज्ञसि च	२६३४	तृणादिभ्यः षः	२४१६	न इवो डिदि
२३२०	कृपो रो लः	२४८९	ज्ञोत्यादिभ्यः	२४४४	तुष्टन्तुचममः	२२६३	न भासद्दवादि
२२३३	कृष्टृष्टृष्टृ	२२९१	कृस्तन्मु-	२१९०	तुष्टोस्तातश्	२६१८	नभोः पान्तस्य
२२९०	किञ्चित् च	२६११	ज्ञाननोर्जां	२६४६	तृषह इम्	२६४२	नाग्लोपिशा
२३३२	कृमाः परस्मैपदे	२२८९	ज्ञलो ज्ञि	२३०१	तृफत्रमत्रप्रः	२६०३	नाम्यस्तस्या
२६६४	कृपादिभ्यः	२२८०	ज्ञपरतयोर्घो-	२२३०	तेभ्राग्धातोः	२६०२	निर्जां प्रथार्णां
२३३३	कसस्यावि	२२६६	ज्ञस्य रन्	२२६१	थळि च सेदि	२६४८	निर्यं करोतेः
२३६३	कंसहनजनसन	२२९३	ज्ञेर्त्सु	२२३६	थासः से	२२८०	निर्यं हितः
२४०१	कमेरिट् परस्मै	२१६९	ज्ञोऽन्तः	२३९६	दशसजस्वजां	२६६०	निरः कृपः
२४६१	कालुटादिभ्यो	२२३३	दित् आत्मनेप-	२३०१	दधरतयोश्च	२४०३	निसस्तपता
२५६९	काट् द्विदि	२३३६	दो दे लोपः	२३८८	दधतेर्दिगि	२२६८	नेदि
२२२३	कातिस्थापुवा	२२८३	दालुत्तमो वा	२३३४	दधापासश्च	२६१६	नेट्यङिति र्वेः
२४४८	कृणोऽपृष्ठे	२२६४	जिचश्च	२४६८	दध	२६६९	नेतराप्पुम्द
२३८०	कृणोर्निसंवो	२३३२	द्विध्रिद्रुष्म्यः	२३४३	दाधा ध्वदाप्	२२६९	नेर्गदनदपत
२३०३	कृपूष्विचिद्ध	२३३३	नेरनिदि	२६०६	दिवादिभ्यः	२३६६	पतः पुम्
२३९३	कृषिजिह्वयः	२२८६	यो नः	२६००	दोडो पुष्चि	२१४३	परस्मै पदानां
२४१२	कृहिन्वावयि-	२३१४	णो चळपुपवा	२१९०	दोडीवेवीटाम्	२२४६	परिनिविभ्यः
२६६२	कृहोऽलिति	२१६६	तज्जाभावात्मने	२३२८	दीनजनसुच-	२२४१	परेर्वर्जने
२४६२	कृमास्यागावा-	२४६६	तनादितृष्म्य	२४६६	दीर्व इष्यः	२३९९	परेश्च
२४७१	कृसोरेद्वाव	२६४७	तनादिभ्यरत	२३१८	दीर्वो लघोः	२१०१	परोवे द्विट्
२४३३	कृक्षिणः कृपाम्	२३३९	तनूकरणे तसः	२३४४	द्युतिस्वाप्योः	२३६०	पात्राप्मास्था
२३१६	कृळि	२१९९	तस्यस्यमिपां	२३४६	द्युम्भ्यो ङळि	२१८९	पुगन्तलपूपच
२३२३	कृणो लृक्	२२८८	तस्मान्नुद् द्वि	२२४३	द्विषंघनेऽधि	२३४३	पुषादिपुठा
२६१३	कृण् से पद्ः	२१६९	ताभ्येकवचन-	२४३६	द्विषश्च	२१४८	पूर्वोऽभ्यासाः
२६६९	कृणुरोर्घो	२१९१	तासस्तयोर्कोप	२२६४	घात्वादेः पः	२१६३	प्रहासे च
२६६१	कृण्वोः शृङ्गु-	२१९१	तासस्तयोर्कोप	२२४६	धि च	२२०६	प्राक्सिताद्दृ
२३२१	कृष्णं लृटि	२३६२	तासि च वलुपाः	२३३२	धिनिवहृग्भयोः	२६६८	प्यादीर्नाहत्वः

सूत्राङ्काः	सूत्रम्	सूत्राङ्काः	सूत्रम्	सूत्राङ्काः	सूत्रम्	सूत्राङ्काः	सूत्रम्
२३५४	कषां च सता	२३	रधिवनोरधि	२१२६	दट्टं धेने च	२५२६	वे दहन्वातेर्नि
२६२७	बन्ध्यातवम्	२१३२	राधो हिंसाया-	२१२८	लोटी लडवत्	२४२६	वेत्र-
२४२२	मुत्र ईदू	२३६७	रिङ्गपरिलङ्	२१३४	लोट् च	२४११	वेनो वधि-
२४२०	मुत्र पञ्चोवासा	२१९२	रिच	२३३३	ओरत्रास्या	२२७४	वेरच स्वनी
२४५३	मुत्रो वधि	२४७९	रुद्रश्च पञ्चम्य-	२१००	ओनो पि	२३६३	वधयो लिङि
२१८१	मन्वेरा	२४७४	रुद्रादिभ्य साञ्	२४१४	वच वम्	२३६२	शारे गित
२४९२	मिषोऽप्य	२४७३	रुद्रादिभ्य रन	२४०६	वधित्वरि	२५१९	कानामट्वां
२४९१	मीडोमृदुकां	२१५२	ला कर्मणि च	२२६७	वद्वन्नद्वयम्	२२२६	वपूर्वां ह्य
२१७३	मुत्रोडाङ्गुल्	२१५६	ल परस्मैपदम्	२४२४	वनोर्वा	२३३६	राज इगुनवा
२२२४	मृषुषोन्तिङि	२४१३	लङ् शाक्याय	२१५१	वर्षमाने लट्	२१०४	शाम इदृङ्
२४९६	मृषामिर्	२१५३	लृश्च	२४१४	वञ्जास्यान्पञ्च	२४१०	शासित्वि-
२५३६	अप्यो रोपव	२२११	लिङ् म लोऽ	२३२६	वा जृन्मुत्र	२४०७	शाङी
२६०६	आज्जमाममप	२२१५	लिङ् संयुङ्	२३७८	वाऽप्यम्य	२४४	शाङ् सार्वांषा
२११७	अद्विनगोर्लं	२१३६	लिङ्गिणि-	२३२१	वा आरभञ्जा	२४४२	शङ्को वट्ट
२२१२	माङ्गि लृङ्	२२२९	लिङ्गिनिच्चे	२४३७	वा लिङि	२४२१	शङ्को प्रा इह्वो
२३९४	मान्श्चत्वाभ्या	२३००	लिङ्गिनिच्चे	२५३६	वित्र इट्	२५४२	शे मुनार्निनाम्
२५६८	मिना इव	२१२८	लिङ्गिनिच्चे	२४६६	विशङ्कुर्वन्ति	२१५९	शेषात्कर्तरि
२३४	मिणां	२२४१	लिङ्गिनिच्चे	२३६४	विशो षो वा	२२१५	शेषे प्रथम-
२१८	मीनाविमितो	२१७७	त्रिटि घाञो	२२०८	विधिनिमन्त्र	२२३०	शेषे विनाया-
२४७३	सृष्टेर्घञि	२४११	लिटि वयो य	२३७६	विनाया प्राप्ते	२४१९	श्वपोरत्त्वोर-
२२०३	मेनि	२१७१	लिटि च	२१२६	विनाया च	२४४४	श्वान्म लोऽ
२५३८	मिषनेलुङ्गि	२३२४	लित्ये चर	२३७६	विनाया घे	२४३३	श्वान्मस्तपो
२३०९	श्वोरच	२४८	लित्ये चर	२१०९	विनाया लीय	२३८६	श्वुव श्वुव
२३७७	यनरान्तमावा	२३२७	लिङ्गिनिच्चे	२४११	विनाया लुङ्	२३८१	श्वुक् द्विति
२५९१	यसोऽनुत्सर्गा	२४१८	लिङ्गिनिच्चे	२४१२	विनाया लृङ्	२४१४	स्विन्वालिङ्गन
२२९	यापुट् परस्म	२३६६	लुङ्वा लुङ्गि	२४२२	विनाया लृ	२४९०	स्वौ
४४८८	यीर्गर्गोर्दी	२२१२	लृङ्	२४४४	विनाया लृङि	२४११	श्वपतेरा
२१६२	पुत्रमघरादे	२४३४	लृङि च	२३२६	विनाये	२३२०	श्विङ्गुञ्चना
२५३६	ये च	२२६	लृङ् लृङ्	२४४७	विनायोर्वा	२३४२	स श्याघञाङ्
२३१६	ये विनाया	२४२७	लृङ् सनेत्रलृ	२३४७	श्वङ्ग शरत्तनो	२१२२	सपपञ्च
२३२७	रनेञ्च	२१८८	लृङ् प्रथमम्य	२३९१	श्वुञो वा	२३८२	सर्विष्णुर्याव
२६११	रघादिभ्यश्च	२३२२	लृङि च	२३९८	वे दहन्वातेर्नि	२३६३	सत्यानराज-

सूत्राङ्काः	सूत्रम्	सूत्राङ्काः	सूत्रम्	सूत्राङ्काः	सूत्रम्	सूत्राङ्काः	सूत्रम्
२२७१	सदिरप्रते	२२३७	सिचि वृद्धिः	२२७२	इतमे	२२७४	इतस्तोऽचिगम्य-
२२६१	सरोः परस्य	२२२६	सिजिभ्यस्तवि	२२८०	रतभुसिबुस	२४३३	इतो वध लि-
२३०४	सनाद्यन्ता	२४८६	सिचि घातो द-	२३८५	रतुमुपुम्ब	२४३१	इत्तेजैः
२३६६	सन्धो	२३६९	सिवादीना	२३८६	स्थाचोरेवच	२४२९	इल
२३१७	सन्धतः	२६२३	सुट्टापूर्व	२२७७	स्थादिभ्यम्या	२६६७	इल रतः
२३३१	सल्लटोर्जे	२२१०	सुट्ट तिथोः	२३२३	रनुकमोरन -	२१७६	इलादिः शेष
२३१६	सवह्युत्तिचङ्	२४२४	सुतोतोः स्यमन	२३३७	रपुरसिस्कुल	१४४०	हिमाया प्रते-
२६२०	सपरिभ्यो	२४७७	सुविनिर्दुर्भ्यः	२२२०	रमोचरे लङ्	२६३०	हिनुमीना
२६६१	समवाये च	२४०६	सुजिदशोर्ध्वस्य	२३८६	स्यवासी लृष्टु	२४२६	इलभ्यो हेचि
२२६२	सवाभ्यां	२४७८	स्येवतरांती	२३८८	स्यदो जवे	२३८७	इरनुवो सार्ध-
२३६०	सद्विहोरोश्-	२२०१	सेहंषिच	२२७६	स्वरातिस्ठि	२६३१	इरचलि
२२३४	सार्वधातुकम्	२६०६	सडसिचिभृत्	२१६८	स्वरितजित	२२१९	इयन्तश्चयचस
२१६८	सार्वधातुकार्ध	२३६८	सोट	२६२३	स्वादिभ्यः रतु	२३८०	इस्वाः
२३९२	सिचि च पर	२६६६	रतभुसिबुसु	२२२०	इ एति	२३६९	इस्वाङ्गाय

भ्याद्यादिचुराद्यन्तर्गतवार्तिकसूची

वार्तिकं	सूत्राङ्काः	वार्तिकं	सूत्राङ्काः	वार्तिकं	सूत्राङ्काः	वार्तिकं	सूत्राङ्काः	
अङ्गभ्यां-इय	२६९३	उत्तापद वे स्या	४४२	हुमस्य	२६०३	इतसहस्रयोरेवे	१८४६	
अधिकरणाच्चति	२४६४	उपोत्तरागत	४४७	द्विधातेराध-	२४८३	इत्य यो वा	२४३७	
अन्तःशब्दस्या	२३३१	अनुपये	२२८२	३३२	दानेराजवे	२३१४	मानेनिशाने	२३६४
आह्वयाना कृत	२४७३	कमेरच्छेदङ्	२३१८	दुरः चरवणाय	२२३१	इवपत्रेष्टितय	२४२०	
आलिख्यम इति	२३२०	कितेभ्याधिप्र	२३९४	धूम्रिभोर्नुस्व-	२६७२	अथ्यामन्त्रित	३६६६	
आनुपूर्व्ये द्वे	२३४७	कृञोऽसुट	२६२३	धयेश्चिचविकार	२३९४	सहयानार्धतमा	२४३३	
आशिचि	२२२९	२६८०	विहति रमाग	२६०२	मस्जर-र्यापूर्वो	२६४१	सिञ्जोप एका	२२६६
इत्यदि	२४६२,	विहत्यजादौ	२४७३	मनोजिज्ञासाया	२३९४	सुक्वातुष्टिबु-	२२८९	
	२६०७, २६१६	गुपलिन्दायाम्	२३६४	लुलि वा	२४८३	रृष्टभृश	२४०७	
इत्योत्वाभ्यां	२३९०	चयो द्विताया	२४३७	वर्जनं वशात्	२४३८	स्वप्नेस्वसंभया	२३९७	
इर हात्तजा वा	२२६८	ज्यज्ञोपाविषङ्	२३१३	वलाशवाधभा	२२६२	स्वदीधवलोपेवु	२२१२	
इपेस्वकारेभ्य	२३६०	विजोऽममायाभ्	२३९४	वृमुटा	२१८३, २६८७			

धातु-सूची

धातु	धात्वङ्काः	धातु	धात्वङ्काः	धातुः	धात्वङ्काः	धातुः	धात्वङ्काः	धातुः	धात्वङ्काः
अक	७९२	अम	१७२१	इख	१४०	उच	१२२३	अन्फ	१३१६
अकि	८७	अय	४७४	इरि	१४१	उछि	२१६	अफ	१३१६
अक्ष्	६५४	अकं	१६४४	इगि	१५३	अछि	१२६४	अपी	१२८७
अग	७६३	अचं	२०४	इङ्	१०४६	उक्षी	२१६	अ	१४६७
अगि	१४६	अचं	१८०६	इट्	३१८	उक्षी	१२६६	न	१४६७
अधि	१०६	अजं	२२४	इण्	१०४६	उक्ष	१३०४	ए	१७६
अङ्क	१६२७	अजं	१७२६	इदि	६३	उठ	३३८	एजु	१७६
अङ्ग	१६२८	अथं	१६०५	जि इन्धी	१४४८	उभ्रसञ्ज	१६२४	एजु	२३४
अचिञ्ज	८६२	अर्दं	२५	इल	१३५७	उभ्रसञ्ज	१७४३	एठ	२६७
अचुञ्ज	८६२	अर्दं	१८२६	इल	१६६१	उन्दी	१४५७	एथ	२
अज	२३०	अर्वं	४१६	इवि	५८७	उन्म	१३२०	एपु	६१८
अजि	१७८६	अर्षं	५१४	इप	११२७	उवज	१३०३	ओ	
अट	२६५	अर्षं	७४०	इष	१३५१	उभ	१३१६	ओखु	१२१
अह	२५४	अर्हं	७४०	इष	१३२५	उर्दं	२०	ओगु	४५४
अह	१५६१	अर्हं	१७३२	इच	६१०	उर्वी	५६६६	ओलदि	१५४२
अठि	२६१	अर्हं	१८३१	इखि	१४२	उलडिञ्ज	१५४२	क	
अड	३५८	अल	५१५	इखि	१४२	उप	४६६	कक	४०
अट्ट	३४८	अलञ्ज	५१२	इङ्	११४३	उहिरु	७३६	ककि	४६
अण	४४४	अव	६००	इञ्	१८२	ऊ		कख	१२०
अण	११७५	अवा	१५२३	इञ्	१०१६	ऊञ्ज	३३८	कगे	७८४
अत	३८	अगु	१२५४	इञ्	१०१६	ऊन	१८८९	कगो	७९१
अति	६१	अपञ्ज	८८६	इङ्	१६६८	ऊयी	४८३	कच	१६८
अद्	१०११	अस	१५६५	इर	१०१८	ऊर्जं	१०४३	कचि	१६६
अदि	६२	अस	१६१८	इर	१०११	ऊर्णञ्	१०३६	कटी	३२०
अन	१०७०	असु	१२०६	इर्च्यं	२१०	ऊप	६८३	कटे	२९४
अनञ्ज	११७५	अह	१२७२	इर्व्यं	५११	ऊह	६४८	कठ	३३३
अञ्जु	१८८	अहि	६३५	इञ्ज	१०२०	ऊ		कठि	२६४
अञ्जु	८६२	अहि	१७६८	इप	६११	ऊ		कठि	१८४८
अञ्जु	१७३६	आ		इप	६८४	ऊ		कड	३६०
अञ्जु	१४५८	आछि	२०६	इह	६३२	ऊ		कड	१३८०
अन्ध	१६२५	आप्लु	१२६०	उ		ऊ		कडि	२८२
अग्नि	३७८	आप्लु	१८४०	उच	६५७	ऊ		कडिञ्ज	३६०
अभिञ्ज	३८५	आम	१०२१	उख	१२८	ऊ		कटि	१५८२
अम्	५५६	इ		उखि	१२६	ऊ		कटु	३४६
अम	४६५	इक्	१०४७	उड्	६५३	ऊ		कण	४४६

कण	७१४	कीट	१६४१	कुर्व	२१	कन्यो	४८५	कसृ	१२०६
कण	१०१६	कील	६२४	कुल	८४२	कसर	६२६	कसृ	४४२
करघ	३७	कु	१०४२	कुशि	१०६६	कष	८०१	कर	८११
कत्र	१२१२	कुक	६१	कुष	१६१८	कड	४७३	कर	१२६७
कय	१८६२	कुङ्	६६१	कुस	१२१८	कदि	७१	कि	२३६
कदि	७०	कुङ्	१४०१	कुसि	१०६४	कदि	४७३	कि	१२७६
कदि	७४२	कुच	१८५४	कुसम	१०१२	काड केंद्र	१४२८	कि	१४०७
कनी	४६०	कुच	८६७	कुह	१६०१	कष	७७१	किज	२३७
कपि	३७६	कुच	१३६८	कुङ्	१४०१	कसृ	४४३	किज	२३७
कपृ	३८०	कुचु	१३६	कुञ्	२२३	कु क्रीप्	१४७३	किज	१४६३
कमु	४४३	कुट	१३६६	कुट	१७०२	कीट	३६०	किप	११२१
कमं	२२८	कुट	१६६	कुट	१८६१	कुत्र	१३६४	किप	१२८१
कर्ण	१२२४	कुट	१६४९	कुण	१६६६	कुष	११८६	किप	१२४१
कर्ण	१२१५	कुट	१६४८	कुण	१८६६	कुष्य	१८६	कीट	३८२
कर्ण	१२१५	कुट	१७०३	कुण	२०५	कुषा	८२६	कीट	२६७
कर्ण	१२१५	कुटि	३४२	कुञ्	१२६३	कुषा	८२६	कीट	२६७
कर्ण	१२१५	कुटि	१८८४	(ह) कुञ्	१४७२	कलथ	८०२	कीट	२६७
कर्ण	४२०	कुट	१३८३	कुट	१३८३	कलद	७७४	कीट	२६७
कर्ण	१८१	कुटि	३२२	कुटी	१४३६	कलदि	७२	(ड) कुटि	१०३६
कल	४६४	कुटि	१२८३	कुटी	१४४८	कलदि	७७४	कुटि	१४४३
कल	१८०४	कुटि	१२८३	कुष	१८०७	कलप	१६२६	कुष	१३६०
कल	१८३६	कुटि	२७०	कुषि	१०४६	कलमु	१२०७	कुष	७६१
कल	४६८	कुष	१३३१	कुषू	७६२	किलदि	१६	कुष	१२३९
कल	१०२४	कुष	१८२४	कुषि	२६८	किलदि	७३	कुष	१३४४
कल	८६०	कुष	१६६८	कुषा	१२२७	किलि	१२४२	कुष	१२६८
कल	१०२४	कुष	१११८	कुष	२६०	किलि	११६१	कुष	२१३
कल	१०२४	कुष	१६१४	कुष	१२८६	किलि	११६१	कुष	२१३
कल	१०२४	कुषि	४६	कु	१४०६	किलि	१६२२	कुष	१०३७
कल	१०२४	कुषि	१६३६	कु	१४६६	किलि	३८१	कुष	१०३७
कल	१८८६	कुष	१८६	कु	१४८६	किलि	३२८	कुष	१०३७
कल	६४७	कुष्य	१२४१	कु	१६२४	किलि	२०६	कुष	१०३७
कल	११६२	कुष	१२३३	कु	१८६२	किलि	६०७	कुष	१०३७
कल	६२३	कुष	१०८०	कु	६३८	किलि	४६०	कुष	१०३७
कल	११०१	कुषि	४२३	कु	३०७	किलि	८४६	कुष	१०३७
कल	३०१	कुषि	१६६६	कु	६३६	किलि	७६६	कुष	१०३७
कल	३१९	कुषि	१६६६	कु	८००	किलि	१४६९	कुष	१०३७
कल	१२३	कुषि	१८६६	कु	१११३	किलि	८१६	कुष	१०३७
कल	१३६३	कुष	१३४१	कु	१४८०	किलि	१६२१	कुष	१०३७

धातुसूची ।

धातु	क्र.सं.	धातु	क्र.सं.	धातु	क्र.सं.	धातु	क्र.सं.	धातु	क्र.सं.
चञ्	१३५६	चुञ्	१६०२	ज	१०१	जुञ्	१२५५	ड	
चञ्	१६०८	चुञ्	१६३१	जञ्	१०३१	जुञ्	११५६	डञ्	१२७०
चलि	८१२	चुरी	११२८	जञ्	२४२	जुप	६५१	डिप	१२७२
चव	८१९	चूर्म	११५२	जञि	२४३	जमि	३८६	डिप्	१२७८
चह	७२९	चूर्म	११५२	जट	३०५	जृ	१४६४	डिप	१३७१
चह	१६२७	चूर	६७३	जन	११०५	जृ	१५२५	डिप	१२३२
चह	१८६७	चृती	१३२४	जनी	११४६	जृ	११३०	डीङ्	६६८
चापृ	८८०	चृपञ्	१५२१	जर	३९७	जृ	११३०	डीङ्	११३५
चि	१७१५	चेङ्	५३६	जञि	१७१७	जेपृ	६१६	डीङ्	११३५
चिञ्	१६३०	चेट	२५६	जञी	३८८	जेङ्	६४४	डीङ्	११३५
चिञ्	१२५१	चेट	२५६	जमु	४७१	जे	६१४	डीङ्	११३५
चिट	३१५	चु	१७४७	जञ	७१६	जप	१६२५	ड	
चित	१६७४	चुङ्	६५५	जञ	१२१८	जा	८११	याञ्	६६२
चिति	१५३५	चुतिर	४०	जञ	१२४३	जा	८११	याञ्	१३४
चिनी	३९	चुमञ्	१७४०	जञ	८३३	जा	१७३३	याञ्	१३५
चित्र	१९१७	चु	१७४०	जञ	६१८	या	१४६६	याञ्	३१०
चिरि	१२७७	चुञि	१२२२	जञ	६८८	व्युङ्	१५६	याञ्	७२१
चिल	१३५५	चुद	१२३४	जसि	१६६७	चि	६४७	याञ्	२४
चिलद	५३३	चुद	१६३५	जमु	१६६९	चि	१५१६	याञ्	१७७६
चोक	१८२८	चुदि	१५७७	जमु	१७१६	उर	७७६	याञ्	७५२
चीभृ	३८४	चुदिर	८१३	जमु	१२११	उवल	८०४	याञ्	१२४०
चीव	१७७५	चुमु	४७०	जागृ	१००२	उवञ्	८३१	याञ्	६८०
चीवृ	८०९	चुदं	१५५६	जि	५६१	भ		याञ्	८३८
चुफ	१५६६	चुद	८१०	जि	१४६	सट	३०६	याञ्	११६४
चुच्यञ्	५१३	चुदिर	१४४०	जि	१७९४	समु	४७२	याञ्	६२७
चुट	१६१३	चुदिर	१४४०	जिमुञ्	४७२	सर्ष	१३००	याञ्	११६६
चुट	१३७७	चुद	१६२४	जिरि	१२७८	सर्ष	७१८	याञ्	६२५
चुटि	१६६०	चुट	१३७८	जिवि	५६४	सप	६८६	याञ्	६५६
चुद	१५६०	चुटञ्	१३८८	जिपु	६६७	सप	८६१	याञ्	६५६
चुद	१३६२	चुप	१४१८	जीव	५६२	सञ्	१४६४	याञ्	१०२६
चुडि	६२५	चुर	१३७२	जुगि	१५७	सृपृ	११३१	याञ्	१०६३
चुङ्	३४७	चुटदिर	१४४५	चुट	१३७६	ट		याञ्	६६
चुद	१५१२	चुटि	१४४५	चुट	१३२६	टकि	१६३६	याञ्	८७१
चुप	४०३	चुटि	१८२१	चुड	१६४७	टल	८३४	याञ्	१३६०
चुवि	४२६	चुपञ्	१८२१	चुट	३२	टिकु	१०३	याञ्	२६०
चुवि	१६३६	चुद	१६३४	चुनञ्	१३२६	टीक	१०४	याञ्	७२२
चुर	१५३४	चु	११४६	गुप	१८३५	टवल	८३५	याञ्	१०२५

प्रीन्	१०१	तिग	१२६७	तुभ	१२४१	त्रिखिञ्	१५५	दसि	१५७६
प्रीथ	५६६	तिज	२७१	तुर	११०२	त्रिसि	१०५२	दसि	१७८७
पु	१०३५	तित्र	१६५३	तुर्वा	५७०	बुट	१३७५	दसु	१२१३
पुद्	१२८२	तिष्ठ	३६२	तुल	१५६६	बुट	१६६६	दह	६६१
पुद्	१४२६	तिम	११२३	तुप	११८४	बुन्ध	४०७	हु दाम्	१०६१
पू	१३६७	तिल	५३४	तुम	७१०	बुन्फ	४११	दाम्	६३०
पेद	८७२	तिल	१३५४	तुहिर्	७३७	बुप	४०६	दान	६६४
पेव	६१७	तिल	१६०७	तुञ्ज	३५१	बुफ	४१०	दाप	५०५६
त		तिल	१६०७	तुग	१६६०	ब्रह्	६६५	दास	१२७६
तक	११७	तिहञ्	५३४	तुगी	११५२	श्रीकृ	६६	दास	५८२
तकि	११८	तीकृ	१०६	तुल	५२७	त्वमु	६५६	दास्य	५८२
तक	६६५	तीर	१६१२	तुप	६०४	त्वमि	१५०	दास्य	८५४
तक्षु	६५५	तीर	१६१२	तुप	१४६८	त्वच	१३०१	दिवि	५६२
तमि	१४६	तीव	५६५	तुगिरि	१४४६	त्वग्यु	१६२	दिवि	११०७
तट	३०८	तुज	२४४	तुन्फ	१३०८	निवरा	७७५	दिवि	१७०७
तड	१५७६	तुजञ्	१५६६	तुन्हु	१३५०	निवप	१००१	दिवि	१७२५
तड	१८०२	तुजि	२४५	तुप	१०६५	त्सर	५५४	दिग	१२८३
तडि	२८०	तुजि	१५६६	तुपञ्	१२७१	थ		दिह	१०१५
तधि	१३७६	तुजि	१०३६	तुप	१८२०	थुड	१३८७	दील	६०६
तनु	१४६३	तुट	१३७६	तुप	१३०७	थुर्वा	५७१	दीङ्	११३४
तनु	१८४१	तुड	१३८६	तुफञ्	१३०७	द		दीवीङ्	१००६
तनु	१६१	तुडि	२७६	जि तृपा	१२२८	दल	६०८	दीपी	११५०
तबू	१४५६	तुडु	३५१	तुह	१४५५	दल	७७०	हु	६४४
तप	११५६	तुग	१३३२	तुद्	१३४८	दघ	१२७३	(हु)हु	१२५६
तप	६८५	तुग्य	१६४३	तु	६६६	दग्ड	१६२६	हुःख	१६३०
तप	१८१६	तुद	१२८१	तु	६६६	दद	१०	हुल	१६००
तसु	१२०२	तुम्प	४०५	तेज	२३१	दध	८	हुर्वी	५७२
तय	४७६	तुम्प	१३१०	तेष्ट	३६३	दन्धु	१२७७	हुप	११८५
तर्क	१०८१	तुम्फ	४०६	तेष्ट	४६६	दन्ग	६०६	हुह	१०१४
तर्ज	२२७	तुम्फ	१३१२	तेज	६८६	दमु	१२०३	हुह	७३८
तर्ज	१६८२	तुप	३०४	त्रफि	६७	दय	४८१	हुह	११३३
तर्द	५८	तुप	१३०५	त्रल	६६०	दरिद्रा	१०७३	हुहिर	७३८
तल	१५६८	तुफ	४०८	त्रवञ्	१५५	दल	५४८	हुह	११३३
तसि	१७३०	तुफ	१३११	त्रदि	६६	दल	१०५२	हुह	१२८०
तसु	१२१२	तुफि	१६५८	त्रपि	८१६	दलिञ्	८१६	हुह	१४११
ताप्	४८६	तुवि	४२८	त्रपुप्	३७३	दशि	१६५६	हुह	१३१४
तिक	१२६६	तुभ	७५३	त्रस	१७४२	दसि	१०६५	हुप	११६६
त्रिकृ	१०५	तुभ	१५२१	त्रमी	१११७	दसञ्	१६०६		

दपः	१२२१	घ		घोकं	५२३	निवाम	१२८६	पप	१८६३
दप	१३१३	घड	१५२४	घ्या	९२७	निष्क	१६८७	पसि	१६१६
दफः	१३१३	घणिः	४०३	घ्यै	९०८	नील	२२२	पा	२२२
दम	१२२३	घन	११०४	घ्रज	२१९	दती	१११६	पा	१०५६
दमी	१३२३	घवि	५१७	घ्रजि	२२०	न	५०९	पार	१६११
दमी	.					१	१४२५	पाल	१६०६
दांशर							प	वि	१४०२
दह							६६५	विच्छ	१२५६
दहि	४३४	घच	६०२	घ्राच	६७१	हुपच	१२५०	विजः	१२६७
द	८०८	घिघि	५२३	घ्रासू	१२५	पचि	२९६	विजि	१०२८
द	१४२३	घिप	११०३	घ्रासूः	११४	पचि	१५४	विजि	१२६७
द	२६२	घीट्	११३६	घ्राड	२८८	पट	२९६	विजि	१०५८
द	६००	घुस	६०२	घु	१४३	पट	१०५३	पिट	३११
द	२३४	घुज्	१२५२	घु	१४३	पट	१२५७	पिट	३२६
दो	११४८	घुवी	२७३	घु	१४००	पट	३३०	पिठि	२७४
दु	१०४०	घु	१३२८	घुवः	१४००	पठि	२८१	पिठि	१६७०
दुस	७४१	घुज्	१२२२	घ्रि	७६	पठि	१६१५	पिठि	२८८
दु	२००	घुज्	१४८७	घ्रै	२०७	पण	४३६	पिठि	१४२७
दुम	४६६	घुज्	१२३६	घ्रज	२२१	पतः	११२६	पिच्छ	१४०२
दु	१०२४	घुप	२९६	घ्रजि	२२२	पत	१०६२	पिम	१२६८
दु	६७०	घुप	१४७३	घ्रज	४५३	पट्ट	८४०	पिम	१२६८
दु	१२४	घुप	१४७३	घ्रन	८१६	पयः	१६५४	पिति	१४६३
दु	११४	घुप	११०३	घ्रन	८२८	पयि	१२७५	पिसु	७१६
दु	२५७	घुप	१६६०	घ्रन	१२६०	पये	८४७	पीड	११४१
दु	६४६	घुप	१६६०	घ्रजिः	८१६	पद	११६६	पीड	१२४४
दु	२४५	घुप	१६४०	घ्रजि	७५२	पद	१२२८	पीड	५२५
दु	१३३७	घुप	२६०	घ्रजि	२३६	पन	४४०	पीड	६६३
दु	११६७	घुप	१४१२	घ्रजि	२३६	पय	४७६	पुट	१३६७
दु	४२१	घुप	२१७	घ्रजि	१०२३	पय	१६३६	पुट	१५५४
दु	७८	घुप	२१०	घ्रजि	१२४२	पय	२६	पुट	१६१३
दु	२०६	घुप	९००	घ्रजि	१४२२	पय	४१२	पुटि	१०२३
दु	१०१३	घुप	१२५१	घ्रजि	६७	पय	४१६	पुटि	१२२६
दु	२३४	घुप	१२६६	घ्रजि	५६	पय	२७७	पुटि	१३८४
		घुप	१४२४	घ्रजि	१२०३	पय	८३६	पुटि	३२६
		घुप	१९१४	घ्रजि	६	पय	१२८२	पुण	१३३३
		घुप	९०२	घ्रजि	७	पय	१७२०	पुणः	१६३७

पुप	१११६	पू	१९४८	नि फला	२१६	वृहि	७३६	मुज	१४५४
पुधि	१७७६	पैल	९४१	कुल	१३२०	वृहि	१७६६	मुजो	१४१७
पुधि	४४	पेच	९०४	कुल्ल	२३२	वृहिरु	७३६	मुवः	१७४८
पुर	१३४६	पेपू	६१२	फल	९४२	वृहुरु	१३४७	मू	१
पुर्व	९७६	पैस	७२०			वेहुरु	६४३	मू	१८४९
पुल	८४१	पै	६२०	वगुरु	४२६	मून्	१०४४	मूप	६८२
पुल	१६०१	पैण	४६८	वद	९१	मूस	१६६४	मूप	१७३१
पुल	१६३७	ओ प्यायी	४८८	वध	१२४७			मृजी	१७८
पुप	७००			वन्धुरु	१२४०	मच	८६३	मृन्	८६८
पुप	११८२	प्यैरु	२६४	वन्ध	१२०८	मच	१९२७	इमृन्	१०८७
पुप	१२२६	प्रच्छ	१४१३	वर्ष	४१८	मज	९६८	मृड	१३६९
पुप	१७६१	प्रथ	७६९	वर्ह	६३८	मजि	१७३४	मृशु	१७८८
पुप	११२२	प्रथ	१२२३	वर्ह	१६६९	मजि	१७३०	मृशु	१२२४
पुस	१६३८	प्रस	७६६	वर्ह	१७७०	मट	३०७	मृ	१४६१
पुस्त	१६६०	प्रा	१०६१	वर्ह	१७७०	मट	७८०	मेपू	८८३
पृङ्	६६६	प्रीङ्	११४४	वल	८४०	मडि	२७३	म्यस	६२८
पृज	१६४३	प्रीन्	१४७४	वल	१६२६	मडि	१२८८	मच	८६२
पृज	१४८२	प्रीन्	१८३७	वल	६३६	मग	४४७	मण	४२२
पृयी	४८४	पुङ्	६६७	वतह	१७७१	मदि	१२	मन्मु	७६६
पृरी	११२१	पुङ्	३२४	वस्त	१६८४	मन्वो	१४२३	मन्मु	१२२९
पृरी	१८०४	पुपु	७०३	वाङ्	२८६	मर्त	१६८३	मन्मु	४६६
पृर्ण	१६३७	पुप	१९२७	वाह	६४२	मर्व	२८०	ममु	८६०
पृल	६२८	प्रेष्ट	६१६	विट	३१७	मल	४६९	ममु	१२०९
पृप	६७५	प्रेणु	४२८	विदि	६४	मल	१७०१	मरज	१२८४
पृञ्	१०८६	प्रोपू	८६७	विल	१३२६	मवल	४९८	म्राज	१८१
पृ	१२२८	प्लिह	६४२	विल	१६०६	मप	६६५	(ड) म्राज	८२३
पृङ्	१४०२	प्ली	१९०३	वुक्क	११६	मस	११००	(ड) म्राज	८२४
पृच	१८०८	पृङ्	६२८	वुक्क	१०१४	मा	१०२१	म्री	१६०२
पृची	१०३०	पृण	१११२	वुगि	१२८	माज	१८८७	मृण	१९९१
पृची	१४६२	पृण	१२१६	वुध	८२८	माम	४४१	म्रेणु	१८०
पृजि	१०२८	पृण	१२२८	वुध	११७२	माप	६१२	म्रेपू	८८४
पृड	१३२८	पृणु	७०४	वुधिर	८७९	माष्ट	६२४	म्लच	८९३
पृण	१३२६	प्रा	१०२९	(ठ) बुन्दिर	८६६	मिच	६०६	ड म्लाल	८२५
पृथ	१८२४	फ		वुस	१२१९	मिदि*	६४	म्लेपू	८८९
पृपु	७०९	फक	११६	वुस्त	१२६१	मिदिर्	१४३१	म	
पृ	१०८६	फण	८२३	वृह	७३९	(मि) मी	१०८४	मकि	८९
पृ	१४८६	फल	९३०						

मख	१३२	मस्क	१०२	मो	१८२५	मृङ्	१४०३	य	
मखि	१३३	डु मस्को	१४१५	मीङ्	११३७	मृञ्	१८४९	यच	१६३३
मखि	१४८	मह	७३०	मीम्	१४७६	मृचप्	१०६६	यत्र	१००२
मधि	१११	मह	१८६८	मीमृ	४६८	मृड	१३२७	यत	१७३६
मधि	१६०	महि	६३४	मील	५१७	मृड	१९१६	यती	३०
मच	१७१	महि	१८००	मीव	५६४	मृष	१३३१	यत्रि	१५३६
मधि	१७३	मा	१०६२	मुच	१७४४	मृद	७६७	यम	६८०
मठ	२३२	माधि	६६९	मुचि	१७२	मृद	१९१९	यम	६८८
मठि	२६३	माङ्	१०८८	मुचि	१७२	मृपु	८७४	यम	८१६
मठि	२७२	माङ्	११४२	मुच	१४३०	मृरा	१४२५	यम	१६२६
मठि	३२१	मान	१७२	मुच	२९०	मृष	११६४	यसु	१२१०
मठि	१९८७	मान	१८७४	मुचि	२९१	मृप	१८६०	या	१०४६
मम	४४८	मार्ग	१६१८	मुद	१६१४	मृपु	७७७	(डु)याचु	८६३
मत्रि	१६८०	मार्ग	१८४७	मुठि	२३९	मृ	१४९२	यु	१०३७
मधि	४६	मार्ज	१६४९	मुड	३२३	मेङ्	६६१	यु	१७७६
मये	८४८	माङ्	८९९	मुठि	२७९	मेथळ	८६४	युगि	१९६
मद	१७०६	मिपु	१२९७	मुठि	३२६	मेह	८००	युज	२१४
मदि	१३	मिति	१७५७	मुण	१३३४	मेथळ	८६६	युज	११७७
मदी	८१५	(डु)मिपु	१२९०	मुद	१६	मेपु	३७१	युज	१८०७
मदी	१२०८	मिपु	८६८	मुद	१७४१	मेवु	५०५	युठि	१४४४
मत	११७६	त्रि मिश	७४३	पुर	१३४३	मना	६२६	युम्	१४७६
मनु	१४७१	त्रि मिश	१२४३	मुक्का	२१२	मचळ	६६४	युर्	३१
मन्य	४२	मिदि	१०७१	मुक्की	५७५	मच	१६६२	युप	११७३
मन्य	१५११	मिद	८६८	मुप	१९३०	मचु	१६१	युप	१२३६
मम	८०८	मिद	८६८	मम	१२२०	मचु	१६३	यूप	६८०
मप	४७७	मिद	८६८	मुस्त	१६३२	मचु	२६३	योद	२६१
मर्च	१६९०	मिउ	१३६४	मुह	११९८	मचु	१६६		
मर्व	५१९	मिच	१४२९	मुह	१९७	मचु	१६६		
मवं	५७८	मिचि	५८९	मृत्र	११०६	मचु	१६६		
मड	४९३	मिरा	७२३	मृळ	५२९	मचु	१६६		
मड	४९४	मिध	१९२१	मृळ	५२९	मचु	१६६		
मच	२९९	मिप	१३९२	मृष	६७१	मचु	१६६		
मचय	५०८	मिपु	६९९	मृष	६९४	मचु	१६६		
मरा	७२४	मिह	९९२	मृग	१९००	मचु	१६६		
मय	६९२								
मली	१२२१								

रुप	१६१०	वर	१८४२	वइ	१००४	वी	१०४८	वेष्ट	२६६
रुपू	३४३	वदि	११	वहि	६३३	वीर	१६०३	वेह	६४३
रुह	४६	वन	४६२	वा	१०००	विसल	१२१६	(बी) वी	२२१
रुहू	१७७७	वन	४६१	वाचि	६६८	वृक	६२	व्यच	१२२३
रुच	१६४	वन	८०३	वाधि	२०८	वृच	६०४	व्यय	५६४
रुचू	१७७८	वनु	१४७०	वात	१८८३	वृक्	१००६	व्यथ	११८१
रुहू	३२७	वमु	१८६	वावृमु	११६०	वृञि	१०२६	व्यय	८८१
रुष्ट	२६८	वन्तु	१७०४	वाश	११६३	वृञी	१०२९	व्यय	१६३२
		(ड) वप्	१००३	वास	१८८२	वृञी	१४६१	व्युप	१११४
		वप्र	६६७	वाहल	६४२	वृञी	१८१३	व्युप	१२१६
		(ड) वम्	८४९	विविर्	१४४२	वृम्	१२६४	व्युप	१२१६
वकि	८८	वय	४७६	विचङ्	८४२३	वृम्	१८१४	व्येम्	१००७
वकि	१२	वर	१८२३	विरङ्	१७७४	वृम्	१२२०	वज	२६३
वच	६३६	वर्च	१६२	वित्रि	१०२४	वृत्	७६८	मत्	४६१
वच	१३०	वर्जल	१२२१	ओ विञी	१४८६	वृत्	११६०	मय	१२३७
वसि	१३१	वर्ण	१६२८	ओ विञी	१४६०	वृत्	१७८२	ओअरच्	१२६२
वसि	१४७	वर्ण	१६६६	विट	३१६	वृत्	७८३	वी	१६०४
वच	१०६३	वर्ष	६१३	विय	३३	वृत्	१७८	वीहू	११४६
वच	१८४३	वर्ह	६४०	विद्	१०६४	वृग	१३२६	वीह	११२०
वज	२६२	वल	४७१	विद्	११७१	वृग	१७०६	मह	१३६३
वज	१६१७	वलि	८२६	विद्	१४६०	वृपु	७०६	हली	१६०२
वट	४७६	वलक	१२७१	विद्	१७०६	वृह	११४७		
वट	१८२८	वलक	१९१६	विद्	१४३२	वृ	१४६०	शक	११८७
वट	१९१९	ववग	१४३	विद्	१३२६	वृम्	१४८६	शकि	८६
वट	३००	ववम	३२१	विल	१३८८	वेम्	१००६	शकल	१२६१
वटि	१८८६	वल्ल	४१३	विल	१६०६	वेणु	८७७	शच	१६६
वटि	१९१६	वल्ल	६४१	विश	१४२४	वेय	३४	शट	२६२
वठ	३३१	वरा	१०८०	विष	१२२६	वेरु	८७७	शठ	३४०
वठि	२६२	वप	६२१	विपु	६२८	वेरु	३६७	शड	१६६४
वठि	२७१	वस	१००६	विष्ट	१०२६	वेल	१८८१	शठ	१६६२
वठि	१६८६	वस	१७४२	विष्क	१६८१	वेल	२१६	शठ	१८८६
वय	४४६	वस	१२१४	विष्क	१२४०	वेञ	६४०	शठि	२७६
वय	१६६१	वसु	१०१	विस	१२३७	वेवीहू	१००७	शय	४१७
वद	१८०६	वक							

इडुम्	१०४३	साम	१८८०	शफायी	४८७	हठ	३३५	दल	१०८२
इडुप	१६७३	साम्ब	१३२६	रिफर	१५७२	हद	६७७	काले	८०६
इडुमु	३९४	सार	१८६९	रिफह	१६५	हन	१०१२	हगे	७२७
इडु	३६५	सुख	१९२९	रफुट	२६०	हमम	४६७	हस	७११
इडे	६२२	सूच	१८७४	रफुट	१३७३	हप	६१२	बाद	२६
इडे	६११	सूच	१९०८	रफुट	१७२३	हय	५१५	ही	१०८५
इडेच	६५१	सूच	६६६	रफुट	१५२७	हल	८३७	ही	२१०
इल	८३६	सूच्य	५०९	रफुट	३२६	हसे	७२१	हप	६२२
इल	९२८	सु	९०६	रफुट	३२६	ओहाक	१०६०	हुगे	७८८
इल	९२८	सु	१०९९	रफुट	१३६१	ओहाक	१०८६	हप	१६२९
इलु	५६०	सुज	१११८	रफुड	१५६७	हि	१२६७	हस	७१२
इलु	१११०	सुज	१४१४	रफुडि	१३८६	हिकक	२६१	हादी	२७
इपु	१११२	सुप्ल	२८३	रपुरा	२१३	हिट	३१७	हल	८०५
इपु	१०५२	सेह	८१	रपुरा	३३१०	हिडि	२६८	हव	९३३
इपु	१२००	रकांदर	१७९	रपुज	२३६	हिल	१३६९	हुम	१००८
इपु	१५७२	रकाम	३८७	रमित	१६७३	हिवि	५६१	सौत्रधातव	
इपु	१०३८	रकुम	१४७८	रमील	६१६	हिषक	१६८६	शक्ति	२४२२
इपु	११११	रकुदि	३	रमु	८०७	हिसि	१४२६	(उ)कलि	४९७
इपु	११९९	रकुद	७६८	रमु	९३३	हिसि	१८२०	(उ)कदि	५२२
इपु	६२३	रखदि	८१०	रमु	१२६६	हल	१०८३	(उ)कदि	६२२
इपु	६४८	रखल	५४४	रपन्दू	७९९	हल	२६९	(उ)कदि	२२२
इपु	६४८	रखली	८१६	रपम	१६९४	हल	२६९	(उ)कदि	२५०
इपु	५५७३	रतन	१८६०	रपमु	८३६	हल	२७७	शु	३१३०
इपु	१००	रतुम	१२२२	रकि	८३	हल	३६२	(उ)तदि	५०६
इपु	६७६	रदह	१३४९	रकुमु	७६७	हल	२५४	(उ)तव	४८
इपु	१८०६	रतुज	१४८४	रकुमु	७५४	हल	२५३	तु	२४४४
इपु	१०६८	रतेन	१८९७	रकुमु	११०६	हल	१०९७	दमि (वा)	
इपु	७४४	रतोम	१६२३	रकुमु	९४०	हल	८९६	(उ)मीमु	३५६
इपु	६७८	रत्य	९१०	रकुमु	८२	हल	१२२६	(उ)मडा	५४
इपु	११८८	रथुड	१३८८	रकुमु	८२	हल	७०९	(उ)युप	६७
इपु	११८८	रथूल	१६०४	रकुमु	८२	हल	१५३२	(उ)यणि	५६३
इपु	११८८	रपदि	१४	रकुमु	८२	हल	२६६	(उ)शु	१८३
इपु	१८६२	रपधं	३	रकुमु	८२	हल	७७८	साति	२६८०
इपु	१९२२	रपश	८८७	रकुमु	८२	हल	२८४	रकुमु	२५५५
इपु	१९०६	रपश	१६८१	रकुमु	८२	हल	६२१	रकुमु	१
इपु	१८८८	रपश	१२५९	रकुमु	८२	हल	२८५	रकुमु	१
इपु	१८८८	रपश	१४२२	रकुमु	८२	हल	२८५	रकुमु	१
इपु	१८८८	रपश	१८७२	रकुमु	८२	हल	२८५	रकुमु	१
इपु	१८८८	रपश	१३९०	रकुमु	८२	हल	२८५	रकुमु	१